

Bråket om Svearikets vagg

Ingemar Sjö

Denna bok tillägnas min farbror, Jan Sjö, för såväl värdefulla synpunkter som uppmuntrande tillrop under projektets gång.

FÖRORD

I sin *Min svenska historia*, som kom 1970, skrev Vilhelm Moberg följande:

Den som skall ge en fullständig och pålitlig bild av människor, miljöer och samhällen i det förgångna bör - utom historievetenskapsman - vara statsvetare, sociolog, nationalekonom, militär, teolog, rätts-, kyrko- och idéhistoriker, språkman, etnograf, etnolog och psykolog. Att tillägna sig en sådan allsidig kunskap ligger utanför mänsklig förmåga.

Jag är inte utbildad fackman på något av de nämnda områdena, varför jag inte har något som helst vetenskapligt anseende att förlora, när jag ger mig in på detta företag. Jag har bara tilldelat mig själv den historiske berättarens rörelsefrihet och gjort mitt eget bruk av den.

Till dessa av Moberg ovan uppräknade färdigheter och specialkompetenser skulle jag bara vilja tillägga: Arkeolog. I all synnerhet då det finns ytterst få skriftliga källor rörande förhållandena under större delen av vår forntid, i alla fall pålitliga sådana, varför vi har arkeologin att tacka för det mesta vi överhuvudtaget känner till om denna period. Men i övrigt ger jag honom naturligtvis

helt rätt. Vad mig själv beträffar är jag lika lite som Vilhelm Moberg någon "historievetenskapsman", i bemärkelsen akademiskt utbildad historiker, utan får likt gamle Ville hålla till godo med den mera anspråkslösa beteckningen "privatforskare".

Om någon skulle uppfatta det som att framställningen ibland kan bli lite väl polemisk, kan jag bara hänvisa till det yttrande av professor Jörgen Weibull som citeras i det inledande kapitlet: **Men måste ha rätt till en viss ensidighet för att kunna ställa problemen.**

Ingemar Sjöö, mars 2024

Innehållsförteckning:

Kap. 1: När och hur blev Sverige ett förenat rike?

Kap. 2: "Götaskolan".

Kap. 3: Klimatkatastrofen år 536.

Kap. 4: Reflektioner kring Eric Elgqvists bok *Skälv och skilfingar* från 1944.

Kap. 5: Beowulf.

Kap. 6: Om Agne skialfarbonde och Agnefits lokalisering.

Kap. 7: Agne skialfarbondes ättlingar.

Kap. 8: Tacitus och de andra.

Kap. 9: Varför Husaby?

Kap. 10: Landskapsfederation och eriksgata.

Kap. 11: Efter Olof trätälja.

Kap. 12: Begreppet Uppsala.

Kap. 13: En "populärhistorisk" artikel.

Kap. 14: Ansgars Birka och andra forntida handelsorter.

Kap. 15: Gamla Uppsala, hednatemplet och kungshögarna.

Kap. 16: Birger jarls revolution och folkungarnas motstånd.

Litteraturförteckning.

1.1. När och hur blev Sverige ett förenat rike?

Vintern 1981/1982 sändes en TV-serie betitlad *Svearikets vagga - en historia i gungning* i TV 1. Den gick i sammanlagt sex avsnitt mellan 1981-11-25 och 1982-02-17. Serien producerades av Dag Stålsjö, verksam vid SVT i Göteborg, och uppges ha setts av ungefär en miljon tittare.

Programmen ifrågasatte den dittillsvarande historieskrivningen i Sverige, närmare bestämt vad gäller Sveriges fornhistoria. Var verkligen Uppland den "kärnprovins" från vilken landet enades, och var folkgruppen svearna den "historiska agenten" för detta enande? Istället framhölls götalandskapens, i synnerhet Västergötlands roll i riksbildningsprocessen. Så långt var allt gott och väl, och hade väl på sin höjd föranlett lite irriterat småmorrande från akademiker i Uppsala och Stockholm. Men nu tog programmen i själva verket ut svängarna ganska ordentligt i vissa stycken, som t ex när man ville "omplacera" Olof Skötkonungs Sigtuna till Hornborgasjöns omgivning och det hednatempel som Adam av Bremen skrivit om från Gamla Uppsala till Skaraborgs län. Vilket fick rasande reaktioner till följd. Docent Henrik Janson, en av få yrkesutövande historiker som visat viss förståelse för "Västgötaskolan" - som denna ganska heterogena samling amatörforskare betecknades - skrev i sin *Till frågan om Svearikets vagga* (1999):

Stålsjö hade alltså med sin TV-serie frammanat historiskt liv ur kyrkor, gravhögar och resta stenar runt om i Västsverige, men tyvärr kom den efterföljande mediedebatten att till stor del fastna i mer eller mindre ofruktbara diskussioner om var olika vikingatida orter hade varit belägna. Detta skymde inte bara för en tid de viktigaste delarna av "västgötaskolans" kritik mot den etablerade linjen, utan kom också att dra ett löjets skimmer över hela debatten. (sid. 9–10)

Dag Stålsjö hade, i alla fall så vitt känt, ingen särskild utbildning i svensk fornhistoria. De uppfattningar han framförde i programserien tycks han ganska kort tid innan - och ganska okritiskt - övertagit från olika företrädare för "Västgötaskolan". Han fungerade närmast som en sorts megafon för denna "skola" - och en mycket skicklig sådan. Henrik Janson skriver därom:

Så här i efterhand måste man trots allt konstatera att TV-serien faktiskt var tämligen enögd, och utan tvekan i vissa stycken ganska förledande. Dag Stålsjö var otvivelaktigt en mycket skicklig producent, och han lyckades med sin framställningsmetod frammana starka känslor. Enligt en uppgift var han engagerad i totalförsvarets informationsverksamhet, och vill man uttrycka det grovt skulle man kanske kunna säga att han var en militärt utbildad propagandamakare. Det är svårt att befria sig från intrycket att detta skiner igenom i programmets utformning. (sid. 7–8)

Programserien anmäldes av flera personer till *Radionämnden* för partiskhet och osaklighet. En av anmälarna var en lektor från Alingsås, Bo Göran Carlsson. Som enmansutredare utsågs Herman Schück, professor i historia vid Stockholms universitet.

Svearikets vagga fälldes sedermera av *Radionämnden* den 10.11. 1983 efter rekommendation av Schück. Detta trots protester från SVT Göteborg. Den praktiska konsekvensen blev att

programmen inte fick sändas i repris.

Sten Carlsson, professor i historia vid Uppsala universitet, kallade programserien **ett attentat mot oskyldiga tittare**, och utfärdade följande förkastelsesdom: **Det allvarligaste felet hos västgötaskolan är inte den lokalpatriotiska hämningslösheten eller den totala bristen på käll- och självkritik. Allra värst är frånvaron av vanlig redbarhet i redovisningen av källor och litteratur. Någon plats i våra massmedier borde västgötaskolans fantasier inte ha, annat än möjligen som exempel på nutida systematisk historieförfalskning.**

Det var ord och inga visor. Lite annorlunda lät det från en annan historieprofessor, Jörgen Weibull: **Man måste ha rätt till en viss ensidighet för att kunna ställa problemen. Landets centrala delar har hittills dominerat forskningen, och där ligger ett korn av sanning i västgötaskolan. Någon officiell historieversion att hålla sig till finns tack och lov inte.**

Per Nyström, i många år ordförande i *Radionämnden*, f d landshövding och själv historiker, yttrade sig så här: **Schücks inlaga är skickligt skriven. Till formen är den ett angrepp på Stålsjös roll. Men det verkliga syftet är att få fastslaget att västgötaskolan är ovetenskaplig. Jag hade friat. Jag har också ett minne av att reglerna om saklighet ursprungligen avsåg att träffa politiska program, inte att ge nämnden mandat att avgöra vetenskapliga frågor. /.../ Jag tror inte på västgötaskolan, men i nämnden hade jag röstat för friande. Västgötaskolan skall inte slås ner i skorna, utan överbevisas.**

Debatten fortsatte hela sommaren 1982, företrädesvis i den västgötska lokalpressen. Bidragande orsak var väl också den sedvanliga nyhetstorkan under sommarmånaderna; kunde man inte fylla sidorna med annat så fick den senaste drapan i frågan - för eller emot - göra tjänst i den rollen. Anmärkningsvärt nog, som framgår av de insändare och artiklar som inflöt, var inte samtliga inlägg skrivna ur västgötaskolans perspektiv. Det fanns västgötar som inte alls delade "skolans" värderingar. Och omvänt fanns det faktiskt också en och annan "uppsvensk" som tyckte det var bra att TV-serien ifrågasatte inarbetade historiska "sanningar".

En lite märklig effekt av debatten om "vaggan" och *Radionämndens* fällning av densamma var att gamla fiender plötsligt, och kanske också som en något oangenäm överraskning, fann sig ha hamnat i samma läger. Björn Nilsson, borgerlig krönikör i *Expressen* och ett rött skynke för den tidens politiska vänster, hamnade på samma sida som *Proletären* och *FIB/Kulturfront* (Björn Nilssons sågning av *Radionämndens* utslag var f ö lysande). Alltmedan Erik Lönnroth, en av de mera fritänkande historieprofessorerna (tillika högst densamme som i något sammanhang hävdade att **om Sveriges första universitet hade hamnat i Skara istället för i Uppsala, hade svensk historieskrivning sett annorlunda ut**), gjorde Dag Stålsjö och andra "vaggomaner" uppriktigt förvånade genom att stödja *Radionämndens* fällning, och därmed placera sig i samma skyttegrav som de mera petrifierade fossilerna inom historikerfacket.

Det lär för övrigt ha varit Lönnroth som lanserade uttrycket "vaggomaner" som beteckning på anhängare av "västgötaskolan" - ett namn som de själva knappast upptog med påfallande entusiasm. Verner Lindblom, den kanske mest namnkunnige företrädaren för opponenterna,

föredrog att hellre tala om "götaskolan", då han förnekade att det enbart skulle handla om Västergötlands roll under forntiden, utan menade att det gällde Götaland överhuvud. Sig själv och andra skribenter som företrädde denna "skola" valde han att beteckna som "göticister". En inte helt oproblematisksk term, eftersom den samtidigt gav associationer till en annan sorts "göticism", nämligen den som hade florerat under stormaktstiden på 1600-talet och romantiken under början av 1800-talet, och som hade annorlunda karaktär och inriktning. Uttrycket är dock ganska väletablerat som beteckning på "vaggomaner" sedan det först uppträdde i en sk debattbok från 1984, kallad *Sveriges födelse*, där Verner Lindblom prövade sina argument mot en dedicerad anhängare av den andra "skolan", Lars Gahrn - vilken i sin tur betecknades som "sveicist". Gahrn var inte riktigt nöjd med denna term utan sade sig ha föredragit uttrycket "svecist". Moderatoren i debatten, Sven-Erik Ander, förklarade, lätt ursäktande, att en förändring av beteckningen **har av tidsskäl ej kunnat genomföras**. Vad han nu menade med det. Hursomhelst, eftersom de bägge termerna således varit i svang åtminstone sedan 1984, ser vi inget skäl att trassla till saker och ting genom att hitta på några nya etiketter. I hela den följande framställningen kommer vi därför att begagna oss av dessa redan inarbetade begrepp.

Dag Stålsjö förolyckades, tragiskt nog, i en bilolycka 1991. Han blev bara 54 år gammal. Även andra kända profiler inom "götaskolan", som Verner Lindblom, Mac Key och Bengt Råsled, är numera borta. Det går inte att befria sig från intrycket att dessa förluster fått rörelsen att hamna i en viss anonymitet, åtminstone om man jämför med uppmärksamheten på 1980-talet. Nya namn har förvisso tillkommit, men knappast någon ny teoretiker av Verner Lindbloms kaliber, ej heller någon så rasande skicklig propagandamakare som Dag Stålsjö. Han fick ju faktiskt en miljon svenskar att bänka sig framför TV-apparaten när hans program sändes, en sann prestation även sett mot bakgrund av att den tidens TV-utbud inskränkte sig till två kanaler.

1.2. Rötter?

På 1600-talet hade Sverige upphört att fungera som ett "resekungadöme", alltså ett där regenten ständigt ambulerade mellan olika borgar och gods. Istället hade makten fått en tydlig centralpunkt, genom att Stockholm blivit landets huvudstad. Samtidigt befann sig Sveriges ärkebiskopsäte och allra första universitet inte så förfärligt långt därifrån, nämligen i Uppsala. Mälardalen hade således under stormaktstiden alltmer trätt fram som Sveriges egentliga maktcentrum inom såväl förvaltning, kyrkliga frågor som högre utbildning. Och tydligen framstod det som angeläget för den tidens akademiker att på olika sätt och vis legitimera denna maktkoncentration - att putsa upp den med lite historisk fernissa. Till exempel genom att göra gällande att områdets ställning hade varit en och densamma sedan urminnes tider. Man föreställde sig att det svenska riket hade enats med utgångspunkt från "kärnhuset i riksäpplet", nämligen landskapet Uppland, och de drivade i riksbildningsprocessen var då givetvis den folkgrupp som bebodde området, nämligen svearna. Ibland kunde dessa anspråk för Upplands vidkommande bli lite väl yverburna, som när professorn och universalgeniet Olof Rudbeck i sitt bokverk *Atlantikan* hävdade att den sjunkna kontinenten Atlantis, som Platon skrivit om, egentligen var Sverige. Eftersom tornet i Gamla Uppsala kyrka, enligt Rudbecks beräkningar, var en rest av det Poseidontempel som utgjort centralpunkt i

Atlantis' huvudstad Poseidopolis, måste i logikens namn trakterna kring Uppsala ha tjänat som absolut centrum för detta försvunna rike. Vad Rudbeck däremot aldrig riktigt kunde förklara var hur de geologiska mekanismer egentligen var beskaffade, som fick Atlantis att sjunka i havet på ett enda dygn, för att senare, vid en icke närmare preciserad tidpunkt, åter låta marken stiga upp ovan vattenytan, och i samband därmed förvandlas till Sverige.

Denna rörelse, att på alla sätt och vis söka blåsa upp Sveriges betydelse och utrusta landet med mer eller mindre påhittade urgamla anor, har alltså betecknats som *göticism*. Under den s k upplysningstiden på 1700-talet inträdde ett sakligare synsätt, som emellertid inte tilläts bli bestående. Ty i början av 1800-talet tillfördes göticismen nytt syre, och detta närmast som en direkt följd av 1809 års krig, det som slutade med att Sverige tvingades avträda till Ryssland hela Finland, och därmed förlorade drygt en tredjedel av sitt territorium och sin befolkning. "Den östra rikshalvan", som Finland ibland betecknades, hade varit en del av Sverige sedan nästan 600 år. Även om denna landförlust kanske inte bekymrade den vanliga allmogen alltför mycket (dom hade som regel nog av sitt dagliga värv), utlöste den inom de s k högre samhällsklasserna något av en nervchock. Det gällde nu att "inom Sveriges gränser vinna Finland åter", som parollen löd. Eftersom Sverige vid tidpunkten var ett av Europas fattigaste länder och resurser i stort sett saknades att bygga upp detta nya, amputerade fosterland på det rent materiella planet, fick man nöja sig med en billigare lösning, nämligen en slags andlig och moralisk renässans. I spetsen för denna rörelse gick det 1811 bildade *Götiska förbundet*, som samlade kulturpersonligheter som Erik Gustaf Geijer, Pehr Henrik Ling, Esaias Tegnér med flera. Rörelsen vurmade mycket för gamla vikingar, och anses vara ansvariga för den komplett felaktiga men tydiligen outrotliga föreställningen att vikingarna hade horn på sina hjälmar. En annan kategori som var föremål för ohöjld beundran var odalbonden. Alltså inte de faktiskt existerande bönderna i början av 1800-talet (som man inte tycks ha hyst några högre tankar om), utan pionjärerna, de som i en grå urtid för tusentals år sedan röjt i skogarna och skapat land och bygd. Geijer skrev för övrigt två mycket hyllade dikter som hette just *Vikingen* och *Odalbonden*.

Den tidens göticistiska rörelse fokuserade på *fosterlandet*, och i detta begrepp ingick förstås varenda provins i riket, *inklusive* landskapen i Mälardalen. Trots den ganska missvisande beteckningen *göticism* handlade det alltså *inte* om någon ensidig fixering vid götalandsskapen. Ändå har det i senare tid inte saknats försök att koppla samman denna kulturella riktning med 1900-talets "götaskola". Vad man då brukar lyfta fram som paradexempel är en ganska excentrisk, för att inte säga skogstokig gestalt som inträdde i *Götiska förbundet* år 1818, nämligen Pehr Tham, herre till godset Dagsnäs i närheten av Hornborgasjön i Västergötland. Denne ville gärna förlägga i princip allt som hänt av vikt och betydelse under forntiden till sitt eget landskap, och helst ännu snävare, till hans egna ägor. Eftersom Dagsnäs var ett ganska stort gods var dessa ägor förvisso av ansevärd areal, men knappast tillräckligt omfångsrika för att rymma hela Nordens fornhistoria. Dock: att framställa Per Tham som representativ företrädare för hela den göticistiska renässansen är snudd på historieförfälskning. Han var en udda fågel i praktiskt taget alla sammanhang han uppträdde i. En **dilettant** och **rudbeckian av renaste vatten**, som han betecknas i *Nordisk familjebok* (1919 års upplaga). För övrigt finns fler exempel på den sortens överhettade

bygderomantiker. Petter Rudebeck, ovannämnde Olof Rudbecks brorson, var patron på Huseby bruk i södra Småland, och sökte placera stora delar av forntidshistorien till Skatelövs socken i nämnda landskap, inklusive slaget vid Bråvalla hed år 740. Dock nöjde han sig inte, till skillnad från Pehr Tham, med Nordens fornhistoria, han lade också beslag på valda delar av antikens historia: Den så kallade Hönshylte skans vid sjön Åsnens sydspets tolkade han som en rest av Homeros´ Troja.

Götiska förbundet lades ner år 1844 efter stiftaren Jakob Adlerbeths död, men hade vid den tidpunkten fört en ganska stillsam tillvaro i tjugo år, sedan man upphört med utgivningen av sin tidning *Iduna* redan år 1824.

Med den moderna arkeologins och historieforskningens framväxt i slutet av 1800-talet fanns inte längre något utrymme för den sortens stollerier som Pehr Tham och Petter Rudebeck förde till togs. Istället återkom något av upplysningstidens nyktrare perspektiv. Åtminstone fram till början av 1900-talet. Ty då framträdde tre stjärnskott på den forntidshistoriska scenen, nämligen arkeologen Knut Stjerna, arkeologen och språkmannen Birger Nerman samt arkeologen Sune Lindqvist.

Deras syn på Sveriges fornhistoria, i synnerhet när det gällde hur och när Sverige blev ett enat rike, kom sedan att dominera under ett halvsekel, ja faktiskt ännu längre. Om än inte i detaljer, så i det stora hela. Och detta trots att deras grundtankegång, dvs att Sverige enats med utgångspunkt från Mälaramrådet, och att den "historiska agenten" för detta enande utgjordes av folkgruppen svearna, var av den karaktären att den redan på den tiden, av kritiskt tänkande historiker, ganska lätt borde ha kunnat plockas sönder som helt obestyrkta fantasier. Det framstår som närmast obegripligt att deras teorier inte mötte mera kraftfullt motstånd från forskarkollegor än vad som nu faktiskt var fallet. Man får en obehaglig känsla av att det bakom alltsammans låg någon slags ideologisk agenda, en agenda som alla tvingades rätta sig efter.

1.3. Birger Nerman

I tidskriften *Fornvännen* år 2013 recenserade Lars Gahrn docent JBLD Strömbergs *De svenska resande kungarna och maktens centrum*. Recensenten var uppenbarligen fylld av oreserverad beundran inför den omfattande insamling av källmaterial som låg till grund för Strömbergs text och skrev:

En och annan medeltidshistoriker, van att ständigt röra sig på osäker mark och hoppa mellan gungande tuvor, kommer förmodligen att tycka att han är alltför utförlig, men det är nyttigt med källkritiska påpekanden och varningar. Om sådana röster inte gör sig hörda kan somliga historiker till slut bli så obesvärade, när de rör sig på sviktande grund, att de till och med tilltror sig om att kunna gå på vatten, det vill säga skriva historia helt utan källor.

Åtminstone vad Birger Nerman anbelangar tycks uttrycket "gå på vatten" vara en synnerligen träffsäker beskrivning av hans resonemangskedjor och slutledningskonst. Det är för övrigt ett anmärkningsvärt faktum att han till en början tycks ha haft en ganska god relation till

bergsingenjören och privatforskaren Carl Otto Fast, en man som längre fram framträdde som ledande gestalt inom "götaskolan". Dessa bägge, som alltså var företrädare för totalt motstridiga synsätt när det gällde Sveriges forntidshistoria, skall alltså inledningsvis ha haft ett livligt tankeutbyte. Detta innan motsättningarna dem emellan blev för stora och kontakterna slutligen bröts. Förklaringen till denna paradox står att söka i det faktum att de hade åtminstone *en* sak gemensamt, nämligen däri att bägge två tilldelade de fornnordiska sagorna ett högt källvärde. Så t ex såg de bakom islänningen Snorre Sturlassons *Ynglingasaga* inte blott myter och legender, utan en i huvudsak sannfärdig berättelse om en konungaätt, kallade ynglingar eller skilfingar, som skulle haft historisk existens i Sverige under 400-, 500- och 600-talen.

Nerman började studera nordiska språk, litteraturhistoria och arkeologi vid Uppsala universitet år 1907. 1913, vid 25 års ålder, doktorerade han på avhandlingen *Studier över Svärjes hedna litteratur*, där han bl a behandlade de isländska fornsagorna och det så kallade Beowulfkvädet (som trots att det författats i England någon gång mellan 700-tal och 1000-tal, uteslutande berör händelser i Skandinavien på 500-talet). Avhandlingen mötte en del kritik från språkforskare, som tycks ha stört sig på att en arkeologistuderande klampade in på vad dom uppfattade som deras ämnesområde. Den unge doktoranden hade emellertid en vän och beskyddare i sin handledare Oscar Almgren, som var känd för samma tvärvetenskapliga synsätt som Nerman när det gällde att arbeta parallellt med både arkeologi och sagolitteratur.

Naturligtvis är det inget fel på tvärvetenskaplighet. Det skulle behöva lite mer av den varan än i denna dag inom forskarsamhället och lite mindre av "revirpinkande". Problemet var inte *att*, utan *hur* Birger Nerman tillämpade denna generella princip. Eller snarare, *inte* tillämpade. Ty det arkeologiska inslaget i hans analyser var nämligen ofta helt frånvarande. Som exempelvis i hans skrift *Vilka konungar ligga begravda i Uppsala högar?* från år 1913. Redan i skriftens titel har han alltså "slagit fast" att de tre högarna tjänat som sista vilorum för tre konungar. Nu har det funnits sådana, bl a den gamle landsantikvarien Bror Emil Hildebrand, som menade att det istället handlade om förnämna kvinnor. Och professor Birgit Arrhenius kom år 1995, efter förnyad analys av de förbrända kvarlevorna i en av de två utgrävda högarna, till slutsatsen att det handlade om en ung prins, högst 14 år gammal, och hans tjänarinna. Med andra ord, det har varit lite olika bud. Nerman, å sin sida, godtar reservationslöst Snorre Sturlassons uppgift i dennes *Ynglingasaga* att högarna gömde stoftet efter ynglingakonungarna Aun, Egils och Adils. Något rent *arkeologiskt* stöd för denna uppfattning finns givetvis inte. Det enda vi med visshet kan fastställa, utifrån de medföljande gravgåvornas beskaffenhet, är att det har rört sig om mycket högt uppsatta personer. Om de var kungar eller drottningar och i så fall från vilken kunglig ätt, ynglingaätten eller något annan dynasti, det kan vi inte veta (enligt den östromerske senatorn och skriftställaren Prokopios, verksam på 500-talet, fanns i Skandinavien vid den tidpunkten hela 13 konungadömen). Vad just Egil beträffar förekommer uppgiften att denne skulle dött i *upsalum* endast hos Snorre Sturlasson, inte alls i det drygt 300 år äldre *Ynglingatal*, som Snorre annars brukar utgå ifrån. Vilket naturligtvis förminskar värdet av uppgiften. Samma *Ynglingatal* säger bara att Aun och Adils **dog** i *upsalum*. Ingenting om att de därtill skulle ha lagts i storhög. Och att *Ynglingatal*s omnämnande från början av 900-talet av ett *upsalum* skulle syfta på dagens Gamla Uppsala är inget vi kan ta som självklar

sanning, särskilt mot bakgrund av att man numera identifierat ett anmärkningsvärt stort antal platser, såväl bebodda sådana som rena terrängavsnitt, vilka bär namnet Uppsala (eller något snarlikt namn) enbart i Sverige. 105 stycken närmare bestämt. Förvisso skall medges att de flesta av dem torde ha begåvats med sina namn först på 1200-talet, men det gäller nu inte alla av dem. För övrigt finns det ett ytterligare problem när det gäller att söka knyta Egil till någon av högarna: Nerman vill nämligen placera honom i mitthögen, en som till skillnad från de andra två aldrig blivit fullständigt utgrävd. Man har bara gjort provschakt för att studera högens konstruktion. Eftersom dessa provschakt i inget fall nådde fram till själva gravröset, saknas följaktligen både kvarlevor och medföljande gravgåvor utifrån vilka en någorlunda pålitlig datering kan göras. Då blir det minst sagt djärvt av Nerman att kategoriskt bestämma högens ålder, och sammanställa denna datering med när Egil kan tänkas ha levat och dött (alltså en beräkning Nerman förstås själv har gjort). Nu skall vi dessutom ha i åtanke att en ättelängd för ynglingaätten återfinns inte enbart i Ynglingatal/Ynglingasagan utan också i den oberoende *Historia Norvegiae*. Denna gamla handskrift rabblar ynglingakungarnas ättelängd i en något annorlunda ordning. Det finns inget som direkt talar för att Ynglingatals/Ynglingasagens kronologi skulle vara korrekt och *Historia Norvegiae* felaktig. Eller tvärtom. Det kan faktiskt inte uteslutas att bägge är felaktiga, om än på olika sätt. Av någon anledning väljer dock Nerman att inte alls förhålla sig till den problematik som förstås alltid föreligger när olika gamla källor lämnar motstridiga uppgifter. Tvärtom accepterar han utan vidare Ynglingatals/Ynglingasagens ättelängd och bygger hela sin framställning därpå, samtidigt som han fullständigt ignorerar *Historia Norvegiae*. Sist och slutligen: När det gäller de två utgrävda högarna omdaterades dom i början av 2000-talet av Uppsalaarkeologen John Ljungqvist. Efter förnyad analys av kvarlevor och gravgåvor kom Ljungqvist fram till att åtminstone den ena av högarna är minst 50 till 100 år yngre än Nermans uppskattning.

Sedan han i ytterligare två skrifter behandlat högarna på Adelsö respektive Ottarshögen i Vendel, är han därefter mogen för sitt "genombrottsverk" år 1925, *Det svenska rikets uppkomst*. Märkligt nog är boken i stor utsträckning en polemik mot den "ideologiske lärofadern" Knut Stjerna.

1.4. Knut Stjerna

Det var denne Knut Stjerna som ursprungligen lanserade idén om en "svearnas erövring av götalandskapen", eller åtminstone var den som såg till att idén fick ett ordentligt genomslag. Han var en otroligt produktiv och uppslagsrik arkeolog, och man kan inte annat än förundras över att han hann med så mycket som han faktiskt gjorde under sitt korta liv. Han gick hastigt bort år 1909, blott 35 år gammal. Hans doktorsavhandling handlade om germanstammen burgundernas förmodade ursprung från Bornholm. På den punkten hade han ganska mycket på fötterna, åtminstone i form av indicier. Andra gånger kunde han förfäktat uppfattningar som fick forskarkolleger att lite diskret höja på ögonbrynen. Som till exempel hans tes att Stockholms skyddshelgon S:t Erik (Erik Jedvardsson) aldrig existerat, utan var en ren myt- och sagofigur. Eller att Ynglingatal, Ynglingasagens förlaga, inte alls var ett hyllningskväde från början av 900-talet till en kung i Vestfold i Norge, utan en ren nidskrift, ihopknäpad av danskar i avsikt att håna ynglingaätten (en idé som senare förfäktades även av Nermans nära förbundne, arkeologen Sune Lindqvist).

Stjernas främsta intresseområden var stenåldern och folkvandringstiden. Hans viktigaste skrift om den förstnämnda perioden heter *Före hällkisttiden*, och utkom postumt år 1911. Hans huvudverk om den senare är *Svear och götar under folkvandringstiden*, som lämnade trycket år 1905. Egentligen är det inget "verk" utan ett ganska tunt häfte. Det är sällan man finner så många obestyrkta postulat staplade på varandra på blott 37 sidor. Ändå fick skriften ett ganska stort genomslag i debatten.

Stjernas historieskrivning kan i grova drag beskrivas som följer:

I samband med att Romarriket gick in i en försvagningsperiod (den som slutligen ledde till Västrops fall) började germaner från norr sätta sig i rörelse söderut. Vissa i avsikt att plundra, andra för att värva sig mot betalning i guld eller silver i någon av de många arméer som traskade runt i Sydeuropa. Budskapet att Romarriket låg i dödsryckningar nådde även innevanarna i södra Skandinavien, med påföljd att en omfattande utvandring ägde rum inte bara från dagens Tyskland och närliggande områden utan även från götalandskapen, i vad som idag är Sverige. Detta alltså enligt Stjerna.

Vad han aldrig lyckas nöjaktigt förklara är varför det bara var götar som rycktes med i denna stora folkförflyttning. Svearna, och andra folkstammar norröver, berördes tydligen aldrig. Dom stannade lugnt hemma.

Plundrare och legosoldater vände så småningom hem, dignande under bördan av guld och andra dyrbarheter. Men alltför många återvände aldrig. I vissa fall hade dom dött, andra hade valt att stanna därnere, av ett eller annat skäl. Följden blev en radikal folkminskning i götalandskapen. Norr om linjen Väner-Hjälmaren-Mälaren, däremot, var folket lika talrikt som förut. Och lika fattiga.

Samma svear som tidigare aldrig lyckats uppsnappa nyheterna om Romarrikets dödsryckningar och götarnas massutvandring söderut, var nu plötsligt bättre informerade. De fick reda på att en massa guld och annat åtråvärt hade ansamlats i södra Sverige, sådant som bara väntade på att erövrats med våld. Vilket skedde. De rika men folkfattiga götalandskapen dukade under, då de inte var i stånd att försvara sig mot svearnas övermakt.

Stjerna behandlar knappast alls vad som senare blev Birger Nermans "huvudnummer", nämligen svearnas förmodade erövring av Västergötland och senare Östergötland. I sin skrift uppehåller han sig istället huvudsakligen vid en tänkt erövring av Öland och andra delar av sydöstra Sverige. Möjligen därför att det var där han tyckte sig finna ett visst arkeologiskt stöd för sina teorier. Redan i början av 1900-talet ansåg sig nämligen den arkeologiska forskningen kunna fastslå att någonting dramatiskt måste ha ägt rum på Öland på 400- eller 500-talet. Senare undersökningar, av bl a Sandby borg på sydöstra Öland, har bekräftat den bilden. Tydligen utsattes ön för ett massivt och synnerligen brutalt angrepp, med inslag av rena massakrer på befolkningen. Fortfarande än idag vet vi inte vilka angripna var. Stjerna var dock övertygad om att det handlade om svear från Mälardalen.

1.5. Nerman invänder

Nerman delade inte Stjernas tvärsäkerhet. I sin *Det svenska rikets uppkomst* polemiserar han mot Stjerna på i stort sett varje punkt. Varför är inte gott att säga, då han i sina allmänna idéer om "götalandskapens inlemmande i sveaväldet" egentligen företräder samma typ av tankegod. Kanske ville han göra sig själv lite större genom att göra Stjerna lite mindre.

Efter att först ha betecknat Stjernas skrift som "genial" och "lysande", börjar Nerman sedan raskt att plocka sönder Stjernas argumentation:

Man kan alltså inte lämna säkra arkeologiska bevis för, att vid tiden omkring 300 e.Kr. större utvandringar ägt rum från de sydliga delarna av vårt land. (sid. 176)

Strax därefter invänder Nerman något mot sitt eget kategoriska påstående, så till vida att han medger en viss nedgång i det arkeologiska materialet när det gäller Öland och Östergötland (dock inbegriper han inte Västergötland i denna reservation). Han fortsätter med att invända mot Stjerna när denne hävdar

...att resultatet av århundradens utvandringar från de sydligare delarna av vårt land, trakterna söder om Vänern-Hjälmaren-Mälaren, skulle vara att befolkningen där fram emot 500 e.Kr. varit mindre talrik än norr därom. Några arkeologiska bevis för denna mening kunna dock icke presteras. Snarast vittnar antalet kända gravfynd om en talrikare befolkning i de södra delarna av vårt land. (vår kurs.) (sid. 179)

Summera vi samtidigt de arkeologiska förhållandena, finns åtskilligt som talar för att oroliga förhållanden ägt rum på Öland fram emot år 500. Emellertid tala de arkeologiska förhållandena emot, att huvudangriparna var svear och att ön skulle gått under för dem. (sid. 196)

Ur de arkeologiska förhållandena i övriga områden söder om Mälaren drar Stjerna inga slutsatser av politisk art. Vi har från dessa områden heller icke tillräckligt material för att kunna draga några slutsatser. (vår kurs.) (sid. 212)

Med "övriga områden" åsyftar Nerman främst de i sydväst belägna delarna av dåtidens Sverige.

Alltså: Man kan inte dra några som helst slutsatser **av politisk art** utifrån det arkeologiska materialet. Och en "svearnas erövring av götalandskapen" bör väl vara en händelse som med råge uppfyller kriteriet att vara **av politisk art**.

Nå, om inget arkeologiskt stöd, så kanske omnämningen i diverse skriftliga källor? Nerman skriver därom:

Varför känna de nordiska traditionerna ingenting om, att Adils besegrat västgötarna och underlagt sig deras välde?

Svaret på denna fråga är enkelt.

Av de nordiska källorna äro de flesta och nästan alla de utförligare, Snorre-Eddan, Arngrim, Rolsagan, Saxo, Lejrekrönikan, skrivna ur dansk, antisvensk synpunkt. Att dessa källor icke omnämna västgötarikets införlivande med sveariket är ju helt naturligt. (sid. 163)

En så stor händelse som att svearna angripit och erövrat Västergötland borde väl rimligtvis kommenterats på *något* sätt i *någon* av ovannämnda källor, om än i negativa, "antisvenska" ordalag. För övrigt, när blev islänningen Snorre Sturlasson "antisvensk"? Finns det en enda rad i något av hans verk som på minsta sätt antyder en sådan generellt fientlig attityd?

Alltså: Sedan Birger Nerman redan på sidan 163 konstaterat att "de nordiska källorna", dvs sagomaterial, krönikor, etc, ingenting vet om någon "svearnas erövring av Västergötland", fortsätter han - som vi ju ovan redan visat på - med att längre fram i sitt verk slå fast att man inte heller ur rent arkeologisk synpunkt kan dra några sådana slutsatser. Ibland undrar man om Nerman själv förstår vad han skriver. I sin ambition att pulverisera Stjernas uppställda teser lyckas han, så att säga av bara farten, även underminera förutsättningarna för sitt *eget* teoribygge.

Den enda spillra av indicier som Nerman ännu kan hänvisa till, är de profetior som efter Beowulfs död framförs av dennes fränder. Den budbärare som lämnade besked att Beowulf stupat skaldade vid ankomsten:

Det är den fejd och den fiendskap, det dödshat mellan männen, för vars skull jag väntar, att efter hjältarnas fall de käckä skilfingarna, sveamännen skola hemsöka oss (1).

Och resultatet av denna "hemsökelse" skulle alltså, i Birger Nermans föreställningsvärld, ha varit att svearna slutligen underkuvat götarna. Kvädet lämnar i vart fall ingen information om den fortsatta händelseutvecklingen efter Beowulfs död. Det är faktiskt anmärkningsvärt att Nerman fäster sådant avseende vid dessa textställen i Beowulf. Det har tydligen inte fallit honom in att den sortens profetior utgör, om än inte ett obligatoriskt element, så i vart fall ett ganska vanligt förekommande inslag i forna tiders hjältediktning. "Göticisten" Verner Lindblom uttrycker det så här i sin bok *Götland - Sveriges vagga*:

Denna dystra bakgrund är given för att Beowulfs storhet skall få full relief. Ty vad skulle hans storhet, heroism och övermänskliga format ha haft för mening om hans folk klarade sig lika bra utan honom? (sid. 51)

Professor Peter Sawyer skriver i *När Sverige blev Sverige* (1991):

Idag skulle väl visserligen ingen forskare använda Beowulf-dikten som bevis för att svearna erövrat götarna på 500-talet, men ändå tar många för givet att götarna underkuvats av svearna någon gång före 1000-talet. Framför allt tycks vissa arkeologer sitta fast i denna föreställning, vilken behandlas som ett faktum. (sid. 16)

Inget stöd i de skriftliga källorna, inget arkeologiskt stöd, blott schablonartade profetior i ett poetiskt kväde. Det är, minst sagt, i tunnaste laget för att bygga upp en hel historik om "götalandskapens införlivande i sveaväldet". *Det är egentligen ingenting.*

1.6. Och så var det Östergötlands tur...

Västergötland skulle alltså, enligt Nerman, "inlemmats i sveaväldet" under slutet av 500-talet, under ynglingakungen Adils´ regim. När det kommer till Östergötland, anser han att motsvarande process ägde rum med en märkvärdigt lång fördröjning, hela 160–170 år senare, och att den i det fallet hade ett direkt samband med utgången av en mytisk drabbning, nämligen slaget vid Bråvalla hed (traditionellt tidfäst till ca 740 e Kr). Striden stod mellan två konungar (vars historiska existens aldrig kunnat beläggas) vid namn Sigurd Ring och Harald Hildetand, bägge i spetsen för varsin jättarmé. Sigurd var svearnas konung, Harald danernas. Harald var mycket gammal och fruktade att "dö i sotsäng", alltså av sjukdom eller ålderdomssvagheter. Hans främsta önskan var att lämna detta jordelivet på ett sätt som garanterade honom avtransport till Valhall, nämligen genom att falla med svärdet i hand. Därför utmanade han sveakungen, tillika sin brorson, till en väldig drabbning gällande kontrollen över Östergötland, som då (enligt sagan) hörde till danernas maktsfär (2). Sigurd Ring accepterade, och bägge sidor satte genast igång att rusta upp, något som skall ha tagit hela sju år (det är lite förvånande att Harald, som ju redan var urgammal, inte fruktade att hinna avlida under tiden).

I sagan har de bägge stridande styrkorna getts en enorm numerär (omkring 42 000 man enligt vissa varianter av sagan, ännu fler enligt andra versioner), vilket med tanke på den tidens befolkningsunderlag borde innebära att en betydande del hade engagerats av de män i Svitjod och Danmark som överhuvudtaget orkade lyfta ett svärd eller en stridsyx. Vartill kom såväl norska, frisiska som kvinnliga kämpar (sköldmör kallade), liksom deltagare från djurriket (!), som t ex slagbjörnar. Harald Hildetand, som hunnit bli så knackig att han inte längre kunde rida utan fick köras runt i en vagn i striden, uppnådde till slut sin åstundan att få stupa på slagfältet. Han dödades av Oden själv, som tagit gestalt av en kämpe vid namn Brune. Som ett resultat av slaget underlade sig Sigurd Ring Östergötland, och Sveriges eningsverk var därmed fullbordat. Självklart trodde inte Birger Nerman på alla orimliga inslag i sagan, så som den traditionellt berättades. Men han förutsatte likväl att slaget överhuvudtaget ägt rum, och hade haft en väldig omfattning. Han kommenterar i *Det svenska rikets uppkomst*:

Emellertid är det i och för sig troligt, att en så betydande seger som Rings haft stora politiska följder. Det är klart, att sveaväldet icke endast åter blivit fritt, svearna ha givetvis utsträckt sitt välde över nya områden. Det närmaste resultatet har naturligtvis varit, att Östergötland lagts under sveaväldet. Men mycket möjligt är, att även områden söder därom, Småland, Öland och Blekinge, samtidigt införlivats med sveaväldet. (sid. 262)

I *Det svenska rikets uppkomst* från 1925 undviker han då och då att uttrycka sig alltför tvärsäkert, han "förmjukar" sina postulat med formuleringar som "i och för sig troligt", "mycket möjligt", etc. Arton år senare, i *Gamla Uppsala - Svearikets hjärtpunkt* (1943) är alla sådana reservationer som bortblåsta. Han skriver:

Svearna har nu eller straxt efteråt lagt under sig hela området i söder ända t o m Öland och Blekinge, varmed det svenska rikets uppkomst är fullbordad. (sid. 64–65)

Man får ofta intrycket att han med åren blev allt mer kategorisk i sina ståndpunkter, möjligen beroende på att han mötte mycket mindre motstånd från forskarkolleger än vad han från början hade förväntat sig.

Den allmänna meningen bland historiker av idag är att källäget inte tillåter att man överhuvudtaget behandlar slaget som en historisk realitet. Uppenbarligen hade man sina dubier redan så tidigt som år 1905, åtminstone om man får tro *Nordisk familjebok* (andra upplagan) från detta år, som skriver:

Slaget tillhör för övrigt icke historien utan sagan, i vilken visserligen historiska element kunna ingå, ehuru det numera icke är möjligt att med full säkerhet urskilja dem. Det är därför alldeles oriktigt att, såsom förr skedde, kalla det år (740), till vilket man plägade hänföra Bråvallaslaget, för det första säkra årtalet i Sveriges historia.

Dick Harrison skriver i *Populär historia* nr 12/2018:

Förr uppfattades slaget som historiskt, men idag förnekar en majoritet av historikerna att det har ägt rum. Eller rättare sagt, vi menar att källorna är så dåliga att vi inte kan uttala oss om drabbningen som en verklig händelse.

De berättelser som finns om Bråvallaslaget kan visst ha en kärna av historisk sanning, men det kan lika gärna handla om fria fantasier. Det faktum att en friser (fortidens Frisland = ungefär motsvarande dagens Nederländerna) vid namn Ubbe ges en ganska framträdande roll i berättelserna om Bråvallaslaget kan kanske förvåna. Varför särskilt framhålla en utländsk kämpes insatser i en saga som handlar om ett slag i Sverige? Möjligen är det en indikation på att folktraditionen i Norden tagit intryck av en känd sammandrabbning (slaget vid Boorne år 734) som, till skillnad från Bråvallaslaget, är tillräckligt omskrivet av samtida frankiska krönikörer för att inget tvivel kan råda om att det verkligen ägt rum. Detta slag utkämpades mellan frisiska och frankiska styrkor i Frisland. Det är inte osannolikt att en del danska kämpar deltagit på frisernas sida, och efter hemkomsten till Skandinavien spridit en massa mer eller mindre "påbättrade" uppgifter om denna sammandrabbning, t ex våldsamt överdrivit dess omfattning. Möjligen kan våra inhemska sagoberättare, de som satt vid härden i bondstugorna om kvällarna och drog sina historier för ett storögt husfolk, helt enkelt ha "omplacerat" slaget till Svitjod. Den frisiske kungen och härföraren hette Bubbo. Detta namn kan mycket väl senare ha förvrängts till Ubbe här i Norden.

Det må vara hur det vill därmed: Bråvallaslaget omnämns i skrift för första gången av den danske krönikören *Saxo Grammaticus* omkring år 1200. Vilket är 460 år, eller nästan ett halvt årtusende efter den tidpunkt då det skall ha ägt rum. De övriga omnämningen som finns är ännu senare än Saxos. Vissa utpekar trakterna kring Bråviken i Östergötland som skådeplats, andra (inte minst ovannämnde Petter Rudebeck) vill gärna placera det i Skatelöv vid Åsnens strand i Varend, dvs i södra Småland, mindre än fyra mil från gränsen till Blekinge. Skatelöv låter inte särskilt sannolikt om slaget åtminstone till någon del handlade om kontrollen över Östergötland.

Birger Nermans teorier att Östergötland, som en följd av slagets utgång, "lagts under sveaväldet" i mitten av 700-talet, bygger helt på förutsättningen att 1) slaget överhuvudtaget ägt rum, och 2) att slaget, om det nu faktiskt någon gång inträffat, skulle varit uttryck för en konflikt mellan svenska och danska intressen.

Nerman själv betonade alltid, i alla fall "i princip", vikten av att kunna bekräfta sagomaterial med arkeologiska metoder. Den totala avsaknaden av arkeologiska belägg i det här fallet verkar dock inte ha bekymrat honom. Om slaget nu utkämpades i närheten av Bråvikens inre delar, borde enorma massgravar efter stupade krigare ha anträffats. Inga sådana fynd har inregistrerats. Även om inga arkeologiska utgrävningar någonsin har ägt rum i trakterna kring Bråviken med det uttalade syftet att finna lämningar efter Bråvallaslaget, är det likväl anmärkningsvärt att inga slumpmässiga fynd av mänskliga kvarlevor, vapen och annat gjorts exempelvis i samband med bygget av motorvägen (E4:an) från Norrköping och norrut, husbyggen och andra markarbeten, eftersom de stupade måste ha räknats i tusentals, och gravfälten således utbredd sig över en yta motsvarande flera fotbollsplaner. Alltså under förutsättning att de deltagande styrkorna haft, om så bara en bråkdel av den numerär som uppges i sagan.

Med andra ord: Hela Nermans konstruktion, att slagets utgång innebar Östergötlands "inlemmande i sveaväldet" och därmed fullbordandet av Svea rikes eningverk, bygger på förutsättningen att två rent *spekulativa* antaganden är korrekta. Det är historieskrivning på minst sagt lösa boliner - att "gå på vatten", som Lars Gahrn valde att formulera det.

Det var ju i mitten av 1920-talet som Birger Nerman lanserade sina teorier om Bråvallaslagets betydelse för Sveriges slutliga enande. Vid det laget hade de flesta seriösa forskare redan sedan årtionden tillbaka förpassat historierna om slaget till sagans och diktens värld. Som vi kunnat se, stod han likväl envist fast vid dessa uppfattningar så sent som 1943, i sin *Gamla Uppsala - Svearikets hjärtpunkt*, och i alla fall så vitt känt, vidhöll han dem fram till sin död.

Slutorden i *Det svenska rikets uppkomst* lyder som följer:

Det svenska riket har alltså stått färdigbildat på 700-talet. Det är då ett av de äldsta av Europas nuvarande riken. Endast det franska riket, uppkommet vid mitten av det första årtusendet av vår tideräkning, kan göra det åldersrangen stridig. Men om man betänker, att det svenska riket direkt leder sitt ursprung från den mäktiga sveastat, som existerade på Tacitus' tid, då har man rätt att säga, att det svenska riket är det äldsta riket av Europas nu existerande riken, flera hundra år äldre än det närmast följande. Under den långa tidsrymden av tvåtusen år har detta gamla rike ägt bestånd.

Man frågar sig hur de akademiska kretsarna i Uppsala utan vidare kunde avfärda en privatforskare som Carl Otto Fast såsom varande en oseriös "dilettant", när man samtidigt i sin illustra församling kunde acceptera, och med respekt bemöta, en spritt språngande fantast och sagoberättare som Birger Nerman.

Vi har uppsnappat rykten att Birger Nermans livsgärning hedrats genom att *Svenska*

fornminnesföreningen instiftat en forskningsfond i hans namn. Och detta, anmärkningsvärt nog, *efter* den debatt som utbröt i samband med TV-serien *Svearikets vagga*. Det är svårt att värja sig mot intrycket att inrättandet av denna forskningsfond, i just Birger Nermans namn, på något sätt handlar om att söka återställa hans något kantstötta anseende som forntidsforskare. Frågan är om denna åtgärd är tillräcklig; om det inte för detta syfte hade krävts mera manifesta uttryck. T ex resandet av en bronsstaty över högst densamme, på sockel av granit, och med framträdande placering utanför Uppsala universitets huvudbyggnad. Och, för att riktigt understryka hans betydelse, ej gestaltad i simpel kostym utan mera stilfullt i romersk toga, och i hans utsträckta hand ett exemplar av *Det svenska rikets uppkomst*.

1.7. Sune Lindqvist

Hur skall man beskriva Sune Lindqvist? Till utseendet var han en blond och reslig karl. Vilket imponerade på värdfolket när han besökte nazi-Tyskland 1940. Därtill var han en varm tyskvän och hade en del rasistiska idéer, som ibland skymtar fram i hans skrivelser. Dock var han långt ifrån fullblods nazist, vilket tyskarna först så småningom kom underfund med. Trots att han i grova drag delade Birger Nermans tankegodis var han likväl ingen osjälvständig eftersägare; ibland utbröt lite småtjafs dem emellan när Lindqvist fann Nermans teorier alltför mycket uppe i det blå. Docent Henrik Janson har betecknat utnämmandet av Sune Lindqvist till professor arkeologi i Uppsala år 1927 som **en mindre katastrof för arkeologiämnet** (3). Trots Jansons hårda dom går det inte att komma ifrån att mannen likväl hade sina förtjänster. Han beskrivs i sitt eftermäle som en tekniskt skicklig fältarkeolog, och även mycket duktig på att rekonstruera svårt skadat fyndmaterial. Problemet var att han inte kunde distansera sig från fixeringen vid Uppland som Sveriges "kärnprovins" och svearna som själva motorn i riksbildningsprocessen. Tvärtom blev han, jämte Nerman, en av de främsta företrädarna för denna historiesyn. Och det med besked. Bägge två visade sig ha gott handlag när det gällde att popularisera sina åsikter. De höll åtskilliga radioföredrag och for gärna runt och höll anföranden i forminnesföreningar och i andra sammanhang. De författade också en hel del populärvetenskapliga artiklar, i en tid då vissa andra forskare tycks ha funnit en sådan syssla under sin värdighet. Fortfarande på 1930-talet kunde man i historiska tidskrifter hitta artiklar med långa citat på latin eller tyska utan någon medföljande översättning till svenska, vilket indikerar att artikelförfattarna riktade sig till en synnerligen begränsad läsekrets. "Populasen" förväntades tydligen inte, av dessa skribenter, ha något intresse för forntidsforskningens senaste rön. Nermans och Lindqvists framgångar med att få sin historiesyn allmänt accepterad hade nog mindre med bärkraften i deras argument att göra, och desto mer med det faktum att de till fullo förstått propagandans värde. Och likaså vikten av att skaffa sig en "folklig" framtoning.

1.8. Uppland - Sveriges Preussen?

Det har från flera håll antytts att Nermans och Lindqvists egentliga ambition var att skapa en sorts "beredskapslitteratur" (dvs stärka den svenska nationella motståndssandan mot diverse hot). Om inte annat, så understryker det anmärkningsvärda faktum att Nermans bok *Det svenska rikets*

uppkomst hade Krigsmakten som utgivare, och trycktes på *Generalstabens litografiska anstalt*, detta förhållande. Eftersom han påbörjade sina skrivelser om Svea rikes urgamla anor redan på 1920-talet, alltså långt innan nationalsocialismen trädde fram som en hotande kraft, bör denna ambition att underbygga någon slags beredskapsanda i så fall ha riktat sig mot någonting annat, förslagsvis mot vad som på den tiden brukade kallas för "den röda faran".

Nå, men om det nu handlade om beredskapslitteratur, vad var då poängen med att så ensidigt framhålla Mälardalens län och svearna, ja t o m göra gällande att dessa svear erövrade resten av landet? Tydligt förväntades "landsortens" folk, i t ex Väster- och Östergötland, känna sig mäktigt stolta över att deras förfäder, långt nere i urtiden, vederfarits äran av att bli underkuvade av svear. Rimligen borde det ha varit mera stärkande av de nationella känslorna i *hela* landet om man introducerat en "nationalmyt" av ungefär samma slag som den schweizarna håller sig med, om hur ombud från kantonerna Uri, Schwyz och Unterwalden samlades på en äng år 1291 och svor en helig ed att hädanefter hålla sams och försvara varandra mot utländska angripare. Denna "myt", som egentligen inte är en myt i sin kärna utan tycks ha ett visst verklighetsunderlag, går för övrigt igen i det tyskspråkiga namnet på federationen Schweiz, *Schweizerische Eidgenossenschaft*, det schweiziska *edsförbundet*.

Nationellt sinnade svenska historiker kunde ju, i analogi med detta, ha svängt ihop en berättelse om hur företrädare för de olika svenska huvudbygderna, någon gång under forntiden, samlats på en äng någonstans, för att där utväxla ömsesidiga försäkringar att hålla ihop mot yttre fiender och skapa ett svenskt "edsförbund" av likvärdiga landsdelar. En sådan version borde ju gått hem bättre ute i stugorna än diverse erövringsteorier, och hade väl knappast heller varit nämnvärt mera lögnaktig än Nermans konstruktioner i *Det svenska rikets uppkomst*. Snarast mindre. Men förmodligen hade både Birger Nerman och Sune Lindqvist, som så många andra upsaliensiska akademiker, en slags "blind fläck", innebärande att man utan vidare satte likhetstecken mellan uppländsk provinsialism och svensk nationalism. Man tycks inte ha reflekterat över att det faktiskt handlade om två skilda fenomen (däremot var man - och har fortsatt vara - väldigt observanta på allt som kan uppfattas som "lokalpatriotism" i resten av landet).

Misstanken ligger på lut att dom här idéerna om en "kärnprovins" kan ha inspirerats av hur det gick till i Tyskland under 1800-talet, när rikspresidenten Bismarck samlade ihop alla tyska småstater till ett enat land, antingen med diplomati eller med "blod och järn", dvs militära åtgärder. I *det* fallet kan det faktiskt vara motiverat att tala om en "kärnprovins", nämligen Preussen, eftersom det var just denna stat som utgjorde den drivande kraften i skapandet av ett förenat kejsardöme. Men detta tyska eningsverk ägde ju rum för blott ca 150 år sedan, och är därför omsorgsfullt dokumenterat. Att Uppland drygt 1000 år tidigare skulle ha fungerat som något slags "svenskt Preussen" finns inte skuggan av belägg för. Inga omnämningar i utländska krönikor, ej heller några uppgifter på svenska runstenar som skulle kunna tolkas i den riktningen, inte ens gamla sägner och folksagor som antyder en sådan utveckling. Den totala avsaknaden av varje form av belägg är faktiskt högst anmärkningsvärd, med tanke på hur fast cementerad dogmen varit.

1.9. Bröderna Weibull

Nu fanns det faktiskt andra krafter inom forntidsforskningen än de som Nerman och Lindqvist var främsta exponenter för. Sådana som inte trodde på att Västergötland "gått under för svearna" runt år 575 och Östergötland "inlemmats i sveaväldet" år 740 i samband med Bråvallaslaget. I första rummet då bröderna Lauritz och Carl Weibull, den förstnämnde sedermera professor i historia i Lund, den senare i Göteborg. Väl att märka var dessa bägge historiker av facket (4).

Bröderna Weibull lanserade redan på 1910-talet den så kallat källkritiska metoden inom historievetenskapen, vars strikta tillämpning bl a fick till följd att en mängd gamla fornsagor och kväden (t ex Ynglingasagan), vilka tidigare tillskrivits ett högt källvärde, nu förklarades i det närmaste totalt oanvändbara inom den historiska forskningen. Därmed kom bröderna i motsättning till inte bara Nerman/Lindqvist, utan också till de gestalter som lite senare skulle framträda som ledande företrädare för den "göticistiska" skolan, som t ex Carl Otto Fast. Om den källkritiska metoden och dess praktiska tillämpning skulle kunna skrivas hela avhandlingar (och har också gjorts), men vi nöjer oss här med att, lite grovt, sammanfatta några av de viktigaste punkterna:

- 1) *Vem* är upphovsman till källan?
- 2) *I vilket syfte* har källan tillkommit?
- 3) *När* tillkom källan?
- 4) Stämmer uppgifterna med andra, *oberoende* källor?

Idag, över hundra år senare, framstår det som nästan obegripligt att brödernas källkritiska synsätt väckte sådant motstånd från vissa delar av forskarsamhället. *Självkligt* är det intressant att veta vem som är källans upphovsman, när vi vet att vissa urkunder är partsinlagor i pågående bråk (t ex kyrkostrider). *Självkligt* är det viktigt att veta om en källa är en ren propagandaskrift eller ej. *Självkligt* är det viktigt att veta om den aktuella källan tillkommit 800, 80 eller 8 år efter den beskrivna händelsen (Snorres skildringar i Ynglingasagan från 1200-talet behandlar delvis händelser som skulle ha ägt rum på 400-talet). *Självkligt* är det viktigt att veta om källan står ensam eller kan hämta stöd från andra, oberoende urkunder.

Men tydligen var detta nya och omvälvande tankegångar på 1910-talet. Vafalls? Ifrågasätta *Saxo Grammaticus*? Tvivla på Adam av Bremen? Underkänna Snorre Sturlasson? Vad är det för spolingar egentligen, dom här Weibullarna? (5)

Som själva startskottet måste man betrakta Lauritz Weibulls 1911 utkomna *Kritiska undersökningar i Nordens historia omkring år 1000*, där han bl a vänder sig emot föreställningen att Sverige skulle stigit fram som ett enat rike senast under 700-talet. Istället, menar han, kan ett sådant riksenande tidigast ha varit ett faktum på 900-talet, och som stöd för denna uppfattning åberopar han en så kallad gränslägningsnotitia, alltså en minnesanteckning om fastställandet av

gränsen mellan Sverige och Danmark, en procedur där både den svenske och danske kungen skulle ha deltagit. Underförstått: En svensk kung kunde näppeligen, med full auktoritet, ha deltagit i en gränslägningshandling i Sveriges södra periferi om han inte varit erkänd i hela riket - varav följer att Sverige vid den aktuella tidpunkten måste ha varit ett enat land.

Lauritz Weibull hyste uppenbarligen inte minsta tvivel om notitiens äkthet, trots att den (som Maja Hagerman senare konstaterat) i så fall skulle vara över hundra år äldre än något annat skriftligt dokument i Sverige (runstenar undantagna). Han lyckades inte upptäcka att de bägge utpekade kungarna ej var samtida, trots att deras respektive regeringstider borde varit kända redan på 1910-talet (om än inte på året när, så åtminstone på decenniet). Dessutom tog han fel på århundrade, när han ville förlägga den påstådda gränsläggningen till 900-talet (brodern korrigerade honom senare och placerade tidpunkten till omkring 1050).

Däremot kan man inte lägga honom till last att han inte förstått att det egentligen rörde sig om två skilda gränslägningshandlingar, som blandats ihop i en enda röra i Äldre Västgötalagen (troligen av den så kallade Vidhemsprästen, Laurentius Dyakn, som införde en del tillägg). Det hade nämligen ingen annan heller insett vid denna tidpunkt - misstaget upptäcktes inte förrän 1941. Den ena notitien gjorde anspråk på att vara en avskrift av en äldre notering från mitten av 1000-talet, gällande Sveriges gräns mot Danmark. Den andra en gränsläggning som skulle ha ägt rum år 1101 för Västergötlands lagsaga, såväl gentemot grannländerna Danmark och Norge som mot andra lagsagor i Sverige. Åtminstone den första notitien har konstaterats vara en senare förfälskning, förmodligen gjord i Danmark på 1200-talet.

En osjälvständig eftersägare av den officiella linjen, t ex en ung karriärsugen doktorand, kan komma undan med ett antal smått dubiösa påståenden i sin avhandling, och ändå få en uppmuntrande klapp på axeln av handledare och andra "snälla farbröder" på institutionen. Ikläder man sig däremot rollen av "ung rebell", institutionens ständige ifrågasättare av etablerade uppfattningar, gör man nog bäst i att dubbel- eller helst trippelkolla sina sakuppgifter, väl vetande att "farbröderna" i det fallet inte kommer att vara fullt lika snälla, utan tvärtom skoningslöst slå ned på minsta tveksamhet, även när det handlar om i det stora hela ganska betydelselösa tabbar.

Bröderna Weibull bör ju, med lanseringen av sin radikala källkritik, ha uppfattat sig som en sorts "rebeller" inom fornforskningen i början av 1910-talet. Lauritz' slarv med de bägge kungarnas bristande samtidighet och med sitt utpekande av fel århundrade ("fel" utifrån förfälskarens syfte) framstår mot den bakgrunden som remarkabel, rent av förbluffande.

Enligt notitien skulle Blekinge ha hört till Danmark redan på 1000-talet. Fanns det överhuvudtaget några andra källor som kunde bekräfta detta? Hade Lauritz sökt efterforska saken hade han antagligen gjort upptäckten att några sådana källor inte existerade. Första kända omnämmandet av Blekinge som en dansk provins är i kung Valdemars jordebok från 1231, alltså ca 180 år senare. Enbart detta, att fullständigt luta sig mot *en* enda källa, var ju faktiskt ett klart avsteg från brödernas egna källkritiska principer.

Att Lauritz byggde allt på gränslägningsnotitien synes indikera att han inte vågade driva sin

omvärdering av den svenska fornhistorien *alltför* långt. I början av 1900-talet var redan ifrågasättandet av de ingrodda historiska fantasierna, dvs att ett enat Sverige uppstått redan långt ner i urtiden, ett djärvt steg att ta. Hade han velat förlägga riksbildningen ännu senare än till 1000-talet, och dessutom understrukit katolska kyrkans organisatoriska inflytande och andra kontinentala influenser som närmast avgörande faktorer, då hade han förmodligen gjort sig fullständigt omöjlig i den tiden forskarkretsar - och drömmen om en professur hade försvunnit i ett blått rökmoln. Det finns, för dom flesta människor, trots allt en gräns för radikaliteten. Särskilt när den kolliderar med en personlig strävan att skaffa sig en etablerad plattform att driva sitt arbete vidare i önskad riktning.

"1000-talet" blev därför en lämplig kompromiss, och notitien var det enda belegg han kunde uppbringa för denna uppfattning. Alltså *måste* han tro på den. Om de exakta formerna för detta riksenande har han egentligen inte så mycket att säga - vilket kanske inte är så konstigt, med tanke på källäget. Han tycker sig se ett resultat, ett enat Sverige, men om vägen dit är han tämligen vag.

Brodern Curt anslöt sig i huvudsak till Lauritz' uppfattning (6), med tillägget att det som triggade igång erövringen av götalandskapen var det faktum att "kontakterna österut avbrutits". I sig ett ganska tveksamt resonemang. Även om svearna på 1000-talet inte längre kunde röra sig lika obehindrat i det väldiga området öster om Östersjön, fanns det fortfarande folk i öster - slaver, till exempel - som man kunde idka handel med.

Sten Tesch, arkeolog och f d chef för Sigtuna museum, skriver så här i *Makt och människor i kungens Sigtuna* (1990):

Ett 30-tal runstenar är kända i staden och dess närhet. På två av dessa omtalas ett friserigille eller friserfarargille, en uppgift som varit föremål för en omfattande diskussion. Resultatet från Sigtunautgrävningen, liksom flera uppländska runstenar, *pekar dock på att kultur- och handelskontakterna under 1000-talet huvudsakligen var riktade mot de slaviska områdena på andra sidan Östersjön* (vår kurs.), och inte mot det frisiska området vid Nordsjökusten. (sid. 13)

Hur var det nu? Var "kontakterna avbrutna" eller var dom det inte? Får man tro Sten Tesch, som alltså grundar sin åsikt huvudsakligen på runstenarnas vittnesbörd och utvärdering av arkeologiska fynd, var det inte alls fråga om någon nämnvärd avmattning i de östliga förbindelserna på 1000-talet. Det handlade förvisso om en *omläggning*, men definitivt inte ett tvärt *avbrott*. Istället för med Khazarriket (som besegrats militärt av Kievriket) fick man övergå till att handla med andra, framför allt slaviska stammar och folk.

Även Ove Moberg, i artikeln *Svenska rikets uppkomst*, publicerad i *Fornvännen* 1944, invänder mot Curt Weibulls resonemang:

Vidare kan man ej heller med Curt Weibull säga, att svearnas förbindelser österut avlösts omkring år 1000. De rika arabiska myntfynden upphöra visserligen vid denna tid, men andra arkeologiska fynd vittna om att svearnas färder fortsatte österut efter år 1000.

Med andra ord: Inte ens brodern Curts inlägg i frågan var till någon större hjälp att stötta upp Lauritz' bräckliga teoribygge.

Studerar man de bägge brödernas fortsatta gärning (Curt Weibull hann skriva oerhört mycket om vitt skilda ämnen och tidsperioder, han blev nämligen 105 år gammal och var aktiv in i det sista) är det faktiskt anmärkningsvärt hur dom, på ett sätt som nästan förefaller medvetet, fortsättningsvis *undviker* att återkomma till frågan om när och hur Sverige blev ett enat rike. Visserligen skrev Curt Weibull på äldre dar, 1984 närmare bestämt, en text om det *danska* rikets ursprung, men om det svenska rikets dito yttrade han sig, i alla fall så vitt vi kunnat utröna, aldrig mer efter 1921.

Antagligen tyckte de bägge bröderna att de efter lanseringen av den källkritiska metoden i början av seklet hade fått uppleva alldeles tillräckligt med motstånd och allmän illvilja, och detta redan i det inledande stadiet av deras respektive karriärer. Det kunde därför vara nog med bråk för en livstid; hädanefter ville dom ha arbetsro. Herrar Nerman och Lindqvist fick alltså härja fritt uppe i Uppsala, utan att Curt och Lauritz Weibull någonsin samlade sig till ett generalangrepp mot deras tvivelaktiga forskningsmetoder eller därur dragna slutsatser. Eller som Verner Lindblom uttrycker det i *Götland - Sveriges vagg*: **Revolutionen blev emellertid aldrig fullt ut genomförd.**

1.10. Efterkrigstiden

Det är anmärkningsvärt att i stort sett all diskussion om den svenska riksbildningsprocessen avstannade efter år 1950. I alla fall från den professionella historieforskningens sida. När, och under vilka omständigheter, Sverige blev en verklig *stat*, eller åtminstone vad man skulle kunna kalla för rike, var ju faktiskt en inte helt oväsentlig frågeställning, som likväl på något egendomligt sätt helt enkelt försvann från dagordningen. Istället ägnade sig historikerna åt andra tidsperioder och frågekomplex. Henrik Janson skriver (sid. 88):

Den källkritiska historieforskningen hade ju redan tidigare försökt frigöra sig från romantiken och göticismen, men under intryck av nya strömningar inom vetenskapen drogs den allt längre bort från järnålder och äldre medeltid. Efter mitten av 1900-talet bedrevs inte längre någon egentlig historisk forskning kring denna tids historia. (vår kurs.)

Om man inte längre studerade forntid och äldre medeltid, då kunde ju, av naturliga skäl, det knappast heller bli tal om några studier kring den svenska riksbildningsprocessen, eftersom det uppenbarligen var någon gång under detta skede som Sverige steg fram som ett sammanhållet, enhetligt administrerat rike (om än utan egentlig huvudstad). Antingen det nu var 700-tal (Nerman), 1000-tal (Weibull) eller 1200-tal (Dick Harrison m fl).

Magnus Alkarp konstaterar ett liknande fenomen i sin *Det Gamla Uppsala - berättelser och metamorfoser*, om hur debatten om Gamla Uppsalas förmodade hednatempel stillnar i början av 1950-talet, för att i stort sett vara helt avsmnad fram till 1967 (då den reaktiveras genom ett inlägg av historikern Kjell Kumlien).

De gamla skrönorna kunde alltså fortsätta frodas därför att inget nytt kom istället. Samme Alkarp nämner vidare i sin bok hur den vid Uppsala universitet verksamme Olof Verelius irriterades över den historietradition där **allt tycktes vara orationer över vad som redan sagts**, och där inte ens nytillkomna rön tilläts påverka den redan fastslagna, för att inte säga kanoniserade bilden (7). Nu levde Verelius på 1600-talet, men det kunde lika gärna handlat om 1900-talets skildringar av hur Sverige blev ett sammanhållet rike under gemensam konung. Den enda egentliga förändringen var väl en viss nedtoning av de mest bisarra inslagen, som t ex föreställningen att "eningsverket" var fullbordat i och med utgången av slaget vid Bråvalla hed år 740. Att ynglingakonungarna Aun, Egil och Adils låg begravda i Uppsala tre högar behandlades dock fortfarande som ett fastslaget faktum, åtminstone på *Riksantikvarieämbetets* informationstavlor vid högarna, liksom att Uppsala hednatempel existerat och legat på samma plats som den nuvarande kyrkan i Gamla Uppsala, samt inte minst att Uppland var den svenska "kärnprovins" som någon gång (mera oklart exakt när) "underkuvat" götalandskapen och därmed enat Sverige. Och så vidare, och så vidare. Idel gamla nattståndna föreställningar från mellankrigstiden och ännu längre tillbaka i vissa fall.

Så sent som 1994 kunde man höra ärkebiskop Gunnar Weman invigningstala på Uppsala museums utställning *Kärnhuset i riksäpplet*, varvid han bl a yttrade att utställningen **markerar nu med eftertryck att Uppland är centrum**, och att **västgötaskolan har lidit ett fullständigt nederlag**.

När Jerker Rosén, historieprofessor i Lund, år 1960 fick i uppdrag att författa första bandet av en ny lärobok för universitetsnivå om svensk historia, hade han alltså att befatta sig med just de tidsskeden, dvs ovan nämnda forntid och äldre medeltid, om vilka forskningen under tio års tid mer eller mindre legat i träda. Som man kunde förvänta sig, mot den bakgrunden, präglades nu inte heller denna del I av *Svensk historia* av något revolutionärt nytänkande. Tydligt framstod det för författaren som alltför drastiskt att **spränga hela den svenska historien i luften och på nytt försöka passa ihop bitarna**, som den brittiske professorn Peter Sawyer längre fram, på 1980-talet, rekommenderade som lämplig åtgärd. Istället fick "erövringsteorin" fortsatt konstgjord andning, om än inte i nermansk så i vart fall i weibullsk tappning. Rosén skriver nämligen:

Svearnas intresse har under perioden 800–1000 väsentligen varit riktat österut. Först sedan förhållandena i Ryssland och Bagdadkalifatet vid sistnämnda tidpunkt gjort en fortsatt östlig orientering meningslös, har expansionen åt väster fått aktualitet och götarnas rike definitivt underkuvats. (*vår kurs.*) (sid. 90)

Det här var alltså ingenting annat än Curt Weibulls spekulationer från början av 1920-talet om "avbrutna kontakter österut", något som ju Ove Moberg senare bestred i en artikel i *Fornvännen* från år 1944 - redan 16 år innan Jerker Rosén satte sig ner för att ta itu med sitt projekt. Antingen var Rosén obekant med Mobergs invändningar, eller så valde han att lämna dem utan avseende.

Vi kan ju i vilket fall konstatera att Jerker Rosén åtminstone var så pass "modern" att han sällade sig till dem som ville förlägga "riksenandet" till 1000-talet, och inte som Nerman, Lindqvist med flera, flera hundra år tidigare. Alltid ett framsteg.

Bokförlaget Bonniers tog *Sveriges historia* till utgångspunkt för en populärhistorisk praktversion

(*Den svenska historien*), som hittade vägen till många svenska hem och gavs ut i upprepade nytryck ända in på 1980-talet.

Första bandet av *Sveriges historia* var färdigskriven och färdigtryckt år 1962. Två år senare lät Sune Lindqvists lärjunge Mårten Stenberger publicera *Det forntida Sverige*, även detta verk präglad av ett extremt "sveicistiskt" perspektiv. Sverige växte fram med utgångspunkt från Mälardalen. Uppland var "Svearikets kärnprovins". Henik Janson skriver:

I Stenbergers skildring av den svenska vikingatiden var Island, Grönland och Amerika värda egna rubriker, ja t o m Norrland och Åland kunde få plats, men götalandskapen betraktades endast som en rätt obetydlig och ointressant periferi i förhållande till sveaväldet kring Birka och Uppsala i Mälardalen. (sid 91)

Den "sveicistiska" synen på götalandskapen hamnar ständigt i en fullständig självmotsägelse. Å ena sidan en **obetydlig och ointressant periferi**, å den andra tydligen något som var tillräckligt värdefullt för att söka erövra. Dessutom måste det i så fall blivit tal om en ganska blodig, eventuellt också utdragen affär. Ty götarna hade redan demonstrerat sin militära förmåga vid upprepade konflikter med norrmännen rörande kontrollen över Dalsland och västra Värmland (8), och utifrån det obestridliga faktum att dessa områden idag, och sedan minst 800 år tillbaka, är fast integrerade delar av konungariket Sverige, kan väl knappast någon annan slutsats dras än att dessa götar i vart fall inte var sämre krigare än norrmännen. Snarast då bättre, med tanke på utfallet. Och var det inte just götarna som redan Jordanes på 500-talet utpekade som **en grym folkstam mycket benägen till krig**? Låter knappast som några som utan vidare skulle ha låtit sig erövras, lätt som en plätt.

Ovannämnde Peter Sawyer har svårt att upptäcka några som helst rationella motiv för ett "underkuvande" av götalandskapen. Han skriver i sin bok *När Sverige blev Sverige* (1991):

Det fanns heller ingen anledning för en sveakung att försöka erövra Götaland. Den delen av Sverige hade vid denna tid föga av värde att erbjuda annat än krigare, men sådana kunde rekryteras utan föregående erövring. Varje sveahärskare under 900- och 1000-talen som ville öka sin rikedom för att därmed kunna behålla och utöka sin makt, försökte naturligtvis exploatera de pälsrika regionerna längre norrut, eller i Finland och Karelen. (sid. 46)

Nå, götalandskapens rika jordbruksmarker kan knappast karaktäriseras som "av föga värde". Om svearna genom militär erövring lyckats lägga vantarna på hela eller delar av dessa jordar, och av dem skapa stora godskomplex, veritabla *latifundae*, där dom sedan kunnat trona som jorddrottar, hade det naturligtvis inneburit en betydande vinst. Det var ungefär på det viset det gick till i Baltikum, när Tyska orden med sina militära aktiviteter under 1200-talet och följande århundraden beredde vägen för en tysktalande storgodsägarklass i detta område, varvid de inhemska bönderna undertrycktes och förvandlades till livegna. *Men*: Det var i så fall ett krigsbyte som hade vunnits till ett mycket högt pris, och under fortsatt turbulenta förhållanden även under erövringens efterspel.

Då måste det ha varit mera lockande för sveamännen att gå vidare på den redan inslagna vägen, dvs göra stora förtjänster genom en omfattande handel. Sawyer nämner endast pälsverk, men det fanns fler produkter från norr som starkt efterfrågades nere på kontinenten. Inte minst ämnesjärn. Sveriges järnexport är nämligen, historiskt sett, inget relativt modernt fenomen utan tycks ha uråldriga anor.

Med andra ord: Mälardalens stormän hade egentligen inga förnuftsmässiga skäl att igångsätta ett omfattande erövringsföretag av götalandskapen, när dom kunde fortsätta berika sig med redan inarbetade metoder som innebar betydligt mindre ansträngning. Alltså större vinster sett i relation till insatsen.

Sist och slutligen finns det inga som helst indikationer på att götalandskapens befolkning någonsin behandlats som erövrade. Var dom tagna med härmakt, måste det i så fall ha rört sig om världshistoriens mildaste ockupation.

1979 utkom Ivar Arnös bok *Tusen år vid Mälaren*, där han skriver:

Under dessa mörka år (Arnö syftar på vikingatiden; vår anm.) skedde också det enande av de svenska stammarna - hela 12 stycken enligt Prokopios - (9) som ledde till skapandet av det förnämliga svenska riket. Att det var de driftiga och stridsglada svearna som klarade denna svåra uppgift är välbekant. Till avgörande del lyckades de därmed därför att det hos denna stam fanns en uppsjö av den maktvilja och den statsbyggande förmåga, som krävs för att bemästra svårigheter av detta slag. Dessa rika resurser bidrog väsentligen till svearnas framgångar och trots att deras grannar, särskilt götarna, länge stretade emot måste de till slut böja sig, vilket skedde just under denna sägenomspunna period. (sid. 17)

Maktvilja fanns det nog, men **statsbyggande förmåga**? Åtminstone vad Västergötland beträffar tycks området ha varit en gemensam lagsaga med dito lagman redan under förkristen tid (i vart fall omnämns dess förste lagman, Lumber, som heden). Detta till skillnad från landet norr om Mälaren, som inte förrän på tröskeln till 1300-talet, år 1296, tog itu med uppgiften att förena sig till ett landskap under namnet Uppland, utan tvärtom fram till dess varit splittrat i tre folkland med varsin lagsamling och lagman. Tillkommer dessutom längst i öster Roden (dagens Roslagen), som mest av allt ger intryck av att ha varit något slags "vilda västern", eftersom ingenting där är känt om vare sig lag eller lagman. En egendomlig **statsbyggande förmåga** hos svearna, om de nu skulle ha lyckats med prestationen att ena hela landet, eller åtminstone dess huvudbygder, redan långt innan man ens orkat formera sig själva till en större administrativ och judiciell enhet, dvs till ett landskap.

Sten Tesch redovisar följande syn på "sveariket" i sin *Makt och människor i kungens Sigtuna* (1990):

Det av svearna bebodda området runt Mälaren har i äldre forskning vanligtvis betraktats som ett rike - "sveariket". Idag däremot finns det forskare som är av den meningen att Mälardalens område vid övergången till medeltid inte utgjorde ett rike eller stat i egentlig mening, utan snarare en löst sammanhållen stamorganisation av olika hövdinga- och småkungadömen -

"sveaorganisationen". (sid. 24–25)

Även Peter Sawyer, i *När Sverige blev Sverige*, ställer sig tvivlande till att folklanden skulle ha utmärkts av en särskilt väl utvecklad samhällsorganisation:

Hundratals runinskrifter vittnar om kristendomens starka ställning i södra och östra Uppland under hela 1000-talet, men samtidigt fortsatte det hedniska gravskicket i angränsande områden, norr och väster därom. En sådan religiös splittring bland svearna stärker tvivlet på en effektiv politisk enhet i Mälardalen (vår kurs.), och undergräver antagandet att svear och götar varit förenade i ett rike redan på 1000-talet. (sid. 48)

Efter att Arnös bok gick i tryck 1979 dröjde det inte mer än två år innan första avsnittet av Dag Stålsjös TV-serie skickades ut i eter av TV1. Sedan dess har egentligen ingenting varit sig likt. Hur många rent genanta tossigheter (slagrutor, t ex) som Stålsjö än släppte fram i de sex programmen, så gick det fortfarande inte att negligera seriens genomgående tema, nämligen ifrågasättandet av föreställningen att Uppland var "Sveriges kärnprovins", och att detta landskaps innebyggare med våld skulle ha annekterat övriga riksdelar. Och förändringen gick förvånansvärt snabbt. Formuleringar som i citatet ovan från Arnös bok hade knappast varit tänkbara idag. Till och med Sten Carlsson, medförfattare till *Sveriges historia* och den som totalt dömt ut "götaskolan", medgav i en TV-debatt 1982 att han inte längre trodde på någon erövring. Istället skedde en slags "omgruppering"; nya förklaringsmodeller trollades fram för att hålla liv i föreställningen att svearna likväl, på ett eller annat sätt, skaffat sig dominans över götalandskapen. Nu inte längre genom storstilade erövringsföretag, utan snarare då genom infiltration, utpressning och slutligen etablering av stödjepunkter eller "enklaver". Ett typiskt exempel därpå är resonemangen i Mats G Larssons *Götarnas riken* från 2002.

1.11. Mats G Larsson

Mats G Larsson, civilingenjör och ursprungligen verksam inom industrin, sadlade först i mogen ålder om till arkeologin, efter studier i arkeologi, historia och fornisländska. 1998 blev han docent i Lund. Mats G Larsson har uppenbarligen ett starkt maritimt intresse, vilket avspeglar sig såväl i hans medlemskap i det anrika *Örlogsmannasällskapet*, som i vilken sorts arkeologiska projekt han främst är känd för. Såsom färder i vikingarnas spår på de ryska floderna, och till och med till Kaspiska havet via Georgien och Azerbajdan. Kanske kan man sammanfatta med att hans arkeologiska gärning har en viss tyngdpunkt just på vikingatidens sjöresor, och i synnerhet dessa vikingars aktiviteter i österled.

Mats G Larsson understryker i *Götarnas riken* det kända faktum att svearna under långliga tider utkrävde en årlig "skatt" av folken i Baltikum, under hot om att annars förhärja deras land. Även Novgorod och andra delar av Ryssland tvingades, åtminstone under en period, att betala den sortens "beskyddarpengar". För Novgorods del handlade det om ca 60 kilo silver om året. Den här utpressningen följdes så småningom upp med att svearna byggde regelrätta enklaver, som handelsstaden Grobin, i Baltikum. Nu föreställer han sig att även götarna, i både Väster- och

Östergötland, redan tidigt varit utsatta för den sortens politik från svearnas sida. Han skriver:

Ändå vet vi inte säkert hur det gick till när svear och götar kom att förenas till ett rike eller när det skedde. Men den bild jag tyckt mig skönja under mina upptäcktsfärder i landskap och källor är att det varit en lång och utdragen process som påbörjats redan under vendeltiden, och som i första hand byggt på våld och tributkrav från det krigiska och välorganiserade sjöfolket vid Mälaren mot såväl götarna som andra folk kring Östersjön och på den skandinaviska halvön. (sid. 181)

Beträffande Östergötland är det fullt tänkbart att så kunnat vara fallet när det gäller landskapets kustbygder, som Vikbolandet, som måste varit svårt att försvara gentemot överraskande angrepp från havet. Detta gäller dock knappast fullåkersbygden längre in i landskapet, den så kallade Västanstång. Mellan kusten och Västanstång hittar vi nämligen lämningar efter en forntida "Maginotlinje" av defensiva installationer på strategiska ställen, som till exempel den tre och en halv kilometer långa försvarsvallen Götavirke. Att forcera sådana bemannade försvarsspärrar torde ha krävt invasionsstyrkor av högst betydande numerär. Vad Västergötland beträffar är det väldigt svårt att föreställa sig hur svearna med rena maktmedel skulle kunna tilltvinga sig några utpressningspengar, och det av flera skäl. För det första kan man inte avfärda västgötarna som blott en slags oorganiserad bondehop, helt urståndsatta att bjuda kraftfullt motstånd. Om inte annat, så demonstrerar fynden från den s k krigsbytesofferplatsen i Finnestorp, med sina lämningar efter besegrade fiender och deras utrustning, att innevånarna i dessa bygder tydligen inte hade några som helst problem att värja sig mot inträngande marodörer. Även mot sådana som - av fynden att döma - synes ha varit beridna och tämligen välbeväpnade, bland annat med svärd av den mest avancerade typ som på den tiden överhuvudtaget kunde uppbringas nere i Europa (10).

En ytterligare sak man måste i hålla i minnet är att Västergötland är ett ganska stort landskap, ungefär 25 % större än Uppland. Dessutom har nyodlingen efter forntidens slut, alltså från äldre medeltid och framåt, av allt att döma varit mycket mera omfattande i Uppland (liksom i övriga Mälardalen, för övrigt) än fallet varit i Västergötland, där de bästa jordbrukslägena tvärtom, av fornlämningar och ortnamnskicket att döma, tycks ha varit fullt ianspråktaga på ett mycket tidigt stadium, absolut senast under yngre järnålder. I Mälardalens skarven mellan forntid och medeltid havsytan fortfarande flera meter ovan nuvarande nivå, och med tanke på Upplands mycket flacka topografi (ca 70 % av landskapet ligger under 35 meter över havet), har naturligtvis, som effekt av landhöjningen, betydande jordbruksarealer frigjorts först *efter* forntidens slut. *Således måste under forntiden den odlade jordens areal i Västergötland varit väsentligt större än Upplands.* Detta saknar inte sin betydelse, därför att under ett skede då endast i mycket ringa omfattning export/import av livsmedel förekom över landgränser eller ens landskapsgränser, förelåg en nära nog direkt korrelation mellan den odlade jordens areal och befolkningens storlek. Ingen provins hade fler innevånare än vad dess egna jordar kunde föda. Alltså bör befolkningen i Västergötland under forntiden ha varit åtminstone en fjärdedel talrikare än i Uppland (11).

Vidare finns inga indikationer på att det skulle handlat om några avgörande skillnader mellan

sydväst och nordöst beträffande vapen och stridsteknik. Man slogs på samma sätt, och med samma sorts vapen. Nu är det ett känt faktum att svear och daner gärna rekryterade rastlösa hemmasöner från götalandskapen till diverse vikingatåg; unga män som var trötta på att trampa omkring på gårdstunet, utan mest av allt ville ansluta sig till någon rövarexpedition för att uppleva lite spänning och samtidigt - förhoppningsvis - kunna återvända med ett icke föraktligt byte. Även om denna äventyrslystnad naturligtvis innebar en viss risk att man aldrig kom helskinnad tillbaka (vilket åtskilliga runstenar bär vittnesbörd om; monument där en sorgsen fader hyllar minnet av en stupad son). Likväl torde de allra flesta ha överlevt sin första resa. I den händelse svearna skulle ha lyckats uppfinna nya, revolutionerande vapen eller förbättringar på det rent stridstaktiska planet, kan vi vara förvissade om att kunskapen därom mycket snabbt hade spridits i götalandskapen genom sådana hemvändande krigares förmedling. *Alltså fanns inga avgörande rent militära skillnader mellan götar och svear.* Utom förstås det faktum att götarna var desto talrikare och därför kunde ställa upp fler vapenföra män. Så varför skulle dessa götar utan vidare ha låtit sig utpressas att betala "skatt" eller "tributer" till svearna? Tvärtom torde de vildsint ha motsatt sig alla sådana försök, och lyckats slå tillbaka dem i kraft av sin större numerär.

Den danska arkeologen Anne Nørgård Jørgensen har analyserat innehållet i 338 gravar som innehöll vapenutrustning, gravar från såväl Danmark, Norge som Sverige. Kristina Ekerö Eriksson skriver därom i sin bok *Vikingatidens vagga* från 2021:

I sin studie lyckades Anne Nørgård Jørgensen inte bara göra en kronologi över vendeltidens vapen, hon drog också en förbluffande slutsats som man inte känt till tidigare: *I Skandinavien hade man utan tvivel en militär organisation redan under början av vendeltiden (vår kurs.) som bestämde hur beväpningen skulle se ut. Antagandet bygger på att vapenutrustningarna är så pass likartade i de olika områdena. När förändringar i vapentyp eller vapenkombination gjordes så skedde det dessutom snabbt, på bara en eller ett par generationer. Det tyder på att mönstringar av de slag som beskrivs i de tidigmedeltida norska lagarna förekom redan under vendeltiden.* (sid. 85–86)

Har man anledning förutsätta att just Västergötland skulle ha varit det stora undantaget från detta värnplikts- eller hemvärnsliknande system som tydligen, om man får tro Anne Nørgård Jørgensen, annars återfanns i hela Skandinavien?

På Gotland fann år 1999 en lantbrukare en silverskatt på 65 kilo, av allt att döma nedgrävd av en sk farmannabonde som under forntiden bedrev handel i österled. Av de 1000 silverskatter från den tiden som återfunnits i Sverige, har drygt 700 eller minst 70 % hittats på denna ö. Totalt sett handlar det om enorma mängder silver. Så vitt vi kunnat finna gör Mats G Larsson ingenstans i sin bok gällande att just gotlänningar skulle varit drivande i utpressningen mot Baltikum och Ryssland. För honom handlar det hela tiden om svear i denna föga ärorika roll. Alltså får man förutsätta att han betraktar de gotländska silverskatterna som resultatet av normal handel. För övrigt en högst sannolik förmodan, eftersom Gotland, med tanke på öns storlek och därmed dess befolkningsunderlag, knappast kunnat vara i stånd att utrusta så stora väpnade styrkor som hade krävts för att sätta verklig kraft bakom några utpressningshot. Om vi rent hypotetiskt föreställer

oss att dessa drygt 700 upphittade silvergömmor har en genomsnittsvikt på ca ett och ett halvt kilo handlar det likafullt om över *ett ton* (!) silver. Samtidigt tyder det mesta på att en hel del silver fortfarande ligger gömt i Gotlands jordar, och väntar på att någon gång bli upphittat - det görs nämligen nya fynd praktiskt taget varje år. Man får lite perspektiv på "utpressningspengarnas" ganska försumbara roll för ekonomin, när man som nu kan konstatera att *en enda* gotländsk farmannabonde tjänade ihop lika mycket silver på vanlig, hederlig handel, som vad Novgorod enligt uppgift betalade i årlig "skatt" till svearna.

Den handel som man vet att folklandens stormän bedrev med pälsverk, ämnesjärn, horn, bärnsten och andra produkter drog förmodligen in tjugofalt större intäkter än plundringståg och utpressning. Enligt vårt förmenande överdriver Mats G Larsson våldsamt dessa senare verksamheters ekonomiska och - i förlängningen - politiska betydelse, och undervärderar den vanliga handelns roll.

1.12. Kulturella likheter/skillnader?

Mats G Larsson har vidare noterat vissa kulturella skillnader mellan den nordöstra delen av Västergötland (mycket grovt svarande mot det senare Skaraborgs län) och dess södra och sydvästra delar. Bland annat beträffande ortnamnsskicket. Ortnamn på *-um* och *-ene* är mycket vanligare i sydväst än i nordöst, konstaterar han (vilket inte hindrar att både *Skälvum* och *Götene* faktiskt ligger i nordöst). I Skaraborg hittar man å andra sidan många orter med ändelsen *-by*, alldeles som norr om Mälaren. Detta skulle, tänker han sig, kunna indikera inflytande från svear i denna del av Västergötland. Nu kan inflytandet lika väl ha gått den andra vägen, dvs att *-by*-namnen söker sitt yttersta ursprung i götalandskapen och därifrån under något skede spridit sig upp till Mäljarlandskapen. *By*-namnen anses visserligen vara av något yngre datum än t ex namn på *-stad*, *-lösa* och *-löv*, men fortfarande så pass gamla att inte ens en akademiskt utbildad ortnamnsforskare torde kunna svara på (med något mått av tvärsäkerhet) var dom först uppträdde innan dom därefter utbredd sig över resten av landet. Bör kanske påpekas att förutom i Mäljarlandskapen finns tydliga koncentrationer av *by*-namn i mellersta Östergötland, Dalboslättan i Dalsland och Bohusläns kustområde. Vad just Dalsland beträffar tycks området ha koloniserats från Västergötland.

I sammanhanget kan nämnas, som en kuriositet, att namn på *-säter* av okänd anledning har åtminstone ett halvdussin nedslag på Kinnekulle, en namntyp som annars inte är speciellt frekvent vare sig i resten av Skaraborg eller övriga Västergötland, utan nationellt synes ha sin största utbredning i Östergötland, Södermanland och i de bygder längre norröver där tidigare fäboddrift förekom. Det är ju nästan lite märkligt att hittills ingen östgötsk amatörforskare med överhettad fantasi lanserat teorin att den östgötska konungaätt som omnämns i Beowulfkvädet, *Wulfings*, under något skede skulle ha lyckats etablera en "enklav" på Kinnekulle och pressat den omgivande bygden på tributer. Och samtidigt lämnat avtryck efter sig genom namn på gårdar och byar med den östgötska efterleden *-säter*. I alla fall vet vi att C O Fast hade en del grubblerier om just denna namntyps märkliga förekomst på Kinnekulle, även om han aldrig kom fram till någon riktigt övertygande lösning på problemet.

Vidare har Mats G Larsson kunnat konstatera att storhögar (som Kung Ranes hög och Skalundahögen) och skeppssättningar tycks vara vanligare i Skaraborg än längre i sydväst, där dom i stort sett saknas. Om storhögarna skriver han: **Fastän spåren är långt ifrån entydiga så får jag intrycket av att det funnits enklaver av sveakaraktär här i Vänerbygden, och att det är särskilt i dem som storhögarna uppförts.** (sid. 92) Beträffande stenmonumentet i Askeberga gör han emellertid misstaget att karaktärisera det som "ett slags" skeppssättning. Han skriver:

Väldiga stenblock, 24 till antalet, står här uppställda på kant så att de bildar en oval med närmare 55 meters längd. Det är ett slags skeppssättning av den typ som finns över hela Sverige, vanligen daterade till den yngre järnåldern. En nästan identisk men något mindre finns faktiskt på andra sidan Vättern, vid Nässja strax utanför Vadstena i Östergötland. (sid. 93–94)

Ett viktigt element i en riktig skeppssättning saknas i både Askeberga och Nässja, nämligen de så kallade stävstenarna, vilka brukar vara placerade vid monumentens kortändar, och vanligen något mera framträdande än övriga ingående stenar. Alltså med uppgift att markera ett forntida fartygs utsträckta fram- och bakstam. Om dom hade saknats i det ena fallet skulle man kunna föreställa sig att det rör sig om någon slags tillfällighet, men när det som nu handlar om både Askeberga och Nässja tyder det på en fullt medveten utformning. En skeppssättning anses vara, som ju om inte av annat framgår av själva namnet, en symbolisk framställning av ett fartyg; de här nämnda stenmonumenten tycks snarare vara en efterbildning i sten av ett forntida långhus. Mera av en "hussättning" än en skeppssättning, således. Dessa stenmonument är alltså **inte av en typ som finns över hela Sverige**. I själva verket finns det bara två av den här sorten, nämligen i just Askeberga och Nässja. Så visst kan man tala om "kulturella inflytelser". Ty det är uppenbart att antingen har Nässja influerat Askeberga eller tvärtom. Däremot lär man inte kunna tala om influens från Mälardalen, om man nu skall gå efter stenmonumentens faktiska utformning.

Beträffande storhögarna i Västergötland hade det i sanning underlättat att fastställa eventuell kulturspridning från Uppland, om inte *Riksantikvarieämbetet*, trots flera framställningar därom, under årtionden kategoriskt motsatt sig arkeologisk undersökning av någon enda av de mera kända högar som återfinns i Västergötland. **Nej, där har vi lyckats skydda dem!** som Björn Ambrosiani uttryckte det när frågan kom på tal (se kap. 13.4).

Enligt Kristina Ekerö Eriksson, i hennes bok *Vikingatidens vagga* (sid. 99), finns det i Västergötland, Dalsland och Värmland sammanlagt 264 storhögar. Hon specificerar inte deras fördelning på respektive landskap, men en ganska kvalificerad gissning är att huvuddelen av dessa 264 högar återfinns i Västergötland. Först nu på 2000-talet har en av dessa högar faktiskt blivit föremål för fullständig utgrävning (av ett privat arkeologiskt företag vid namn *Västsvensk arkeologi*). Det gäller den s k Kungshögen på Kållandsö, som innehöll kvarlevorna efter två män. Fyndet visade, som förväntat var, på stormannaprakt, men var knappast heller direkt sensationella, alltså av det slag som fullständigt kullkastar tidigare forskningsrön. Om något stack ut var det väl i så fall att de avlidna – utöver andra djur - hade en förbluffande mängd hundar med sig i graven, samt vad som kan ha varit en kär släktklenod, en guldring som (av stilen att döma) var flera hundra år äldre än det 600-tal då man tror högen uppfördes.

Beträffande Skalundahögen, som med sin 65 meters diameter och 7 meters höjd är den mest imposanta i hela Västsverige, väntar den fortfarande på fullständig utgrävning. Dock har man med andra metoder åtminstone lyckats göra en datering. Kristina Ekero Eriksson skriver i samma bok (sid. 102):

Än har den inte grävts ut, men man har borrarat ned i högen och kunnat göra kol-fjorton-analyser. Det prov som togs djupast i högen i höjd med den dåvarande markytan gav den äldsta dateringen, omkring 550.

År 550 råkar vara samma årtal då man numera tror att den äldsta högen, Östhögen, i Gamla Uppsala började uppföras (noga räknat brukar man datera den lite svävande, till någonstans mellan 550 och 575). Själva kronologin pekar således knappast mot att Västergötlands storhögar skulle vara yngre än, och därmed inspirerade av, de mera kända högarna uppe i nordöst. Åtminstone inte vad Skalundahögen beträffar, i vilket fall.

Långt innan någon av Västergötlands storhögar förärades en utgrävning hade dock en sådan genomförts norr om Väneren, i Värmland. Det var den sk Vålbergshögen, som undersöktes år 1966. Den daterades (förmodligen med C14-metoden) till ca 400 e Kr, alltså folkvandringstid. Inom parentes sagt blev utgrävningen något av en besvikelse; högen innehöll endast en ca 60 cm lång upprättstående påle flankerad av två runda stenklott, något som arkeologerna tolkade som en fallossymbol. Att på detta sätt höglägga en ständigt erigerad penis får väl betraktas som en rituell handling för att försäkra sig om fruktsamhet; ständigt goda skördar och många barn. Hur som haver: Vålbergshögen visade sig alltså vara avsevärt äldre än såväl Gamla Uppsala högar som Ottarshögen, och eftersom det under forntiden fanns starka kulturella band mellan Värmland och Västergötland, bör man inte bli helt förvånad om det vid eventuella framtida undersökningar skulle visa sig att även en hel del av Västergötlands högar kan dateras till ett äldre skede, alltså från folkvandringstid eller rentav ännu tidigare (man kan bara tillfoga en from förhoppning att dessa högar blottlägger lite intressantare material än vad som gömde sig i Vålbergshögen).

1.13. En mystisk runsten

Mats G Larsson är av allt att döma medveten om att han inte kan stödja sin hypotes *enbart* på förekomsten av vissa kulturella överensstämmelser mellan Mälardalen och nordöstra Västergötland. Han konstaterar nämligen: **Men det är svårt att bevisa denna tanke med bara kulturella särdrag; sådana kan ju spridas på olika sätt. Det behövs något mer för att de skall kunna knytas till historiska skeenden, helst en skriftlig källa. Och lyckligtvis har vi faktiskt en sådan.** (sid. 97) Vad han åsyftar är inskriften på en ovanligt gammal runsten i Västergötland, tillkommen i skarven mellan 700-tal och 800-tal och känd som Sparlösastenen. Han skriver att denna sten **stärker den bild av ökat sveainflytande i götalandskapen under vendeltidens lopp som det finns så många tecken på.** (sid. 100)

Sparlösastenen har, alltsedan den frilades 1937 från den kyrkvägg där den suttit inmurad, blivit föremål för en rad tolkningar av det inristade budskapet. Inte helt ovanligt i sådana här

sammanhang, har olika runologer kommit till delvis skilda resultat - endast om vissa formuleringar är man i stort sett ense. Eftersom den är så förhållandevis gammal och ristad med runor från den äldre futharken (= det äldre runalfabetet), är den redan på den grunden mera svårtolkad än de (betydligt talrikare) stenar som restes under vikingatidens slutskede. Man skall vidare ha i åtanke att textslingor på runstenar normalt saknar ordskillnadstecken, med påföljd att det inte alltid är helt lätt att bestämt veta när ett ord slutar och ett nytt börjar. Dessutom kan det förekomma att den sista runan i ett ord samtidigt får göra tjänst som den första runan i nästa. Det blir som ett medvetet tillkrånglat chiffer, som gör att en runologs uppgift närmast kan jämföras med en kodknäckares. Åtminstone är detta fallet när det gäller verkligt gamla stenar, som Sparlösastenen och Rökstenen. Men värre ändå är att stenen tidigare utsatts för en ganska omild behandling, med påföljd att stora delar av texten helt enkelt fallit bort. Därför kan det inte bli tal om annat än just *tolkningar* av vad stenen egentligen vill berätta. En del personnamn förekommer. Till att börja med Ejvisl, ett ganska ovanligt namn som emellertid också uppträder på en runsten i Östergötland (en fader vid namn Stygg har där rest en sten över sin stupade son Öjvind, och kommenterar i texten: "Han föll österut med Ejvisl"). Sedan har vi Alrik och Erik, två egennamn som på den här tiden sällan eller aldrig förekom bland vanlig allmoge, utan tycks ha reserverats för kungliga, eller åtminstone aristokratiska kretsar. Alrik och Erik råkar dessutom också vara samma namn som bars av ynglingakonungen Agne skialfarbondes bägge söner, vilka enligt Ynglingasagan tog livet av varandra under en ryttartävling.

Eftersom man i forskarkretsar axiomatiskt fastslagit att ynglingaätten höll hus norr om Mälaren, i nuvarande Uppland, har det faktum att dessa bägge personnamn förekommer på en runsten i Västergötland tagits till intäkt för att svearna på något sätt måste ha skaffat sig politiskt inflytande i detta landskap.

Det finns dock flera *aber* med denna tolkning. Det första är att det inte alls är med särskilt övertygande bevisning styrkt att ynglingaätten stod att finna norr om Mälaren. Det andra är att Alrik och Erik, i alla fall om Ynglingatals och Ynglingasagens kungakronologi är någorlunda korrekt, hör till det allra äldsta skiktet av denna ätt, och därför bör ha levat redan under folkvandringstiden, på 400-talet. Nu har emellertid Sparlösastenen uppförts minst 300, förmodligen 350 år efter Alriks och Eriks död. Det är, med andra ord, ett avsevärt tids spann det rör sig om. Förutsätter man att svearna skulle "tagit makten" i Västergötland redan på 400-talet blir följden därav en tolkning t o m än vildare än Nermans med hans "ca år 575". Det troligaste är att omnämmandet av Alrik och Erik på Sparlösastenen åsyftar *några andra* personer som bar dessa namn, och inte har med Agne skialfarbondes söner att göra överhuvudtaget. För så vitt vi inte förutsätter att Alriks och Eriks ödesdigra tävlingsritt gjort ett sådant outplånligt intryck på de breda folklagren, att historien därom återberättats om och om igen, generation efter generation, tills någon slutligen ansåg att den rentav förtjänade att ihågkommas för evärderliga tider, inknickad i granit (eller, noga räknat, gnejs i detta fall). Känns dock inte riktigt övertygande. Fanns det verkligen inte lite intressantare kungaminnen, mera värda att dokumentera på en runsten, än att två brushuvuden i stundens upphetsning slagit ihjäl varandra?

På stenen förekommer även namnet Lumber (eller lubu), vilket råkar vara detsamma som namnet

på Västergötlands första lagman, enligt den uppräknings som förekommer i Äldre Västgötalagens lagmanslängd. Det kan i och för sig vara en tillfällighet. Men det verkligen intressanta är att namnet Alrik på stenen, två av de tre gånger det nämns, förekommer *tillsammans med* namnet Lumber/lubu, som om det sistnämnda vore ett tillnamn. I det tredje fallet är stenen skadad och den efterföljande texten helt försvunnen, men det vore ganska logiskt om namnet Alrik även i detta fall ursprungligen följts av tillnamnet Lumber/lubu. I runologen Arthur Nordéns tolkning från 1961 kallas han just *Alrik Lumber. Fotevikens museum*, i sin modernare version, tolkar runorna som *Alrik lubu*. Varken i Ynglingatal eller Ynglingasagan har kungasonen Alrik något tillnamn (till skillnad från sin fader Agne). En omständighet som väl inte helt kullkastar, men knappast heller underbygger tankegången att namnen Alrik och Erik på stenen skulle ha något med Agne skialfarbondes söner att göra. Vad som däremot helt omöjliggör en sådan tolkning är det faktum att det av allt att döma var denne Alrik Lumber/lubu som utförde, eller åtminstone beställde, runstenen. En av stroforna lyder nämligen (i Arthur Nordéns tolkning): **...runorna, de från gudarna stammande, dem Alrik Lumber ristade**. Den tolkning *Fotevikens museum* gör lyder: **...runorna, de från gudarna stammande, som Alrik lubu ristade**. Alltså en nästan identisk version. *Det säger sig självt att en ynglingakonung på 400-talet inte kan ha varit upphovsman till en runsten från omkring år 800.*

En ytterligare egenhet med Sparlösa-stenen är att där finns en strof som somliga runologer, dock ej alla, velat tolka som **fadern satt i Upsal**. Detta har fått somliga "göticister" att bli rent lyriska, och uppfattats som belägg för att det "riktiga" Uppsala, det som omnämns i t ex Ynglingatal, egentligen låg i Västergötland. Och på samma gång har det tydligen exalterat somliga "sveicister", inklusive Mats G Larsson, som velat se omnämmandet av detta **Upsal** på stenen, i kombination med egennamnen Alrik och Erik (förknippade som de nu är med ynglingaätten), som ett tungt vägande belägg för ett svearnas inflytande i Västergötland under forna tider. Kruxet är bara att Uppsala-begreppet i Ynglingatal alltid uppträder i flertal, alltså som ett *plural*namn (eller, noga räknat, dativ pluralis), inte **Upsal** utan **upsalum** ("uppsalarna"). Vilket synes indikera att det i Ynglingatal snarare är ett område av något slag som åsyftas, ej en ort. Detta förhållande, plus den ovan nämnda omständigheten att vissa runologer (som t ex Hugo Jungner) inte alls lyckats tolka dessa runrader som att någon fader **satt i Upsal**, manar till viss försiktighet med kategoriska slutsatser (12).

Av alla de element som i årtionden likt projektiler slungats i debatten mellan "göticister" och "sveicister", finns det vissa som kan få den ena sidan att vrida sig av olust, alltmedan den andra sidan gärna utbreder sig däröver och tillmäter dem ett utomordentligt bevisvärde. Sparlösa-stenen och dess text däremot, har ingendera sidan något emot att hänvisa till. Den utmärker sig, av alla dessa närmast obligatoriska trätoämnen, som ett synnerligen "demokratiskt" element i debatten. Den fördelar sina gracer lika. Ty bägge sidor kan med samma lågande entusiasm uppehålla sig vid denna urgamla sten, och åberopa dess runrader på ett sätt som styrker just *deras* slutsatser. Allt beroende på hur man väljer att vrida och vända på den fragmentariska texten.

1.14. Slutackord

2004 lät Mats G Larsson ge ut en samlingsvolym, kallad *Färder till Sveriges födelse*, innehållande såväl hans *Svitjod - resor till Sveriges ursprung* från 1998 som *Götarnas riken - upptäcktsfärder till Sveriges enande* från 2002. I en efterskrift avslutar han sitt arbete på följande sätt:

Någon enskild händelse, något visst årtal eller ens något århundrade då Sverige blev ett rike eller en stat går helt enkelt inte att ange, hur mycket än vissa uttolkare försöker hitta ett sådant.

Citatet ovan speglar den osäkerhet hos författaren om det faktiska händelseförloppet som framgår av åtskilliga textpartier i hans bägge böcker, en osäkerhet som står i märklig kontrast till hans orubbliga övertygelse att - hur insvept allting annat än må vara i forntidshistoriens täta dimmor - det likväl är *en* faktor som står fast likt urberget själv, nämligen att det var just svearna och ingen annan aktör som under hela denna process drev på eningsverket. Alltså: Trots att han inte ens vågar sig på att utpeka ett särskilt århundrade under vilket Sverige skulle stigit fram som ett enat rike, svävar han likväl inte i minsta tvivelsmål om vilka som utgjorde den "historiska agenten" bakom denna utveckling. Det liknar, med förlov sagt, nästan en slags religiös trosvisshet.

Det är ganska frestande att betrakta *Färder till Sveriges födelse* som ett slags slutackord, den sista heroiska ansträngningen att hålla liv i en komplett felaktig grundhypotes, en som lanserades nästan exakt hundra år tidigare av Knut Stjerna med hans skrift från 1905, *Svear och götar under folkvandringstiden*. Fler och fler historiker tycks bli alltmer övertygade om att det överhuvudtaget inte går att utpeka en särskild folkstam (svearna) eller provins (Uppland) bakom det svenska rikets formering, utan snarare då en specifik samhällsklass, nämligen stormännen. Eller, mera exakt, vissa kretsar bland stormännen. Och de som drev på utvecklingen, likaväl som de som satte sig emot den, stod att finna i samtliga Sveriges dåtida huvudbygder. Låt vara med den reservationen att de bägge fraktionerna av allt att döma inte fördelade sig jämnt i alla landskap; på vissa håll dominerade pådrivarna, på andra motståndarna (13).

NOTER:

(not 1) Nerman följer här Rudolf Wickbergs översättning av Beowulfkvädet från 1914, verserna 2999-3000. Idag hade vi väl knappast översatt fornengelskans *hwate* med "käck", snarare då med "djärva", "hårdföra" eller liknande.

(not 2) Det finns inga som helst belegg för att vare sig Östergötland, Småland, Öland eller Blekinge skulle ha hört till Danmark vid den här tidpunkten. Blekinge vet man blev danskt i början av 1200-talet (under outhärdade omständigheter), övriga uppräknade landskap kan inte med full säkerhet sägas ha hört till den danska intressesfären under *något* skede under forntiden.

(not 3) Henrik Janson i sin *Till frågan om svearikets vagg*:

Nils Åberg var den som med störst konsekvens och vetenskaplig stringens hade fört vidare Oscar Montelius' typologiska metod. När ny professor skulle utses för arkeologiämnet 1927 ansågs dock detta vara ett passerat stadium inom arkeologin. Åberg betraktades som omodern, och professorsstolen gick istället till en forskare som fört vidare de av Knut Stjerna inplanterade nyheterna, nämligen Sune Lindqvist. Så här i efterhand kan väl detta ses som en mindre katastrof för arkeologiämnet. (sid. 63)

Arkeologen John Ljungqvist skriver i sin artikel *Uppsala högars datering och några konsekvenser av en omdatering till tidiga vendeltiden* (Fornvännen 2005):

När jag i efterhand betraktar Lindqvists och Åbergs argumentation finner jag det märkligt att Lindqvist blev den tongivande, trots en klart bättre sakargumentation av Åberg. Lindqvists dominans tror jag beror på en rad faktorer. Han argumenterade självsäkert och aggressivt, och som stöd använde han sin bibeltunga publikation *Uppsala högar och Ottarshögen*. Hans tolkningar var mera lockande för läsarna. Att högarna tillhört en forntida guldålder och skulle kunna knytas till kungar från sagorna är spännande och appellerar till vår önskan om ett sammanhang. Sist men inte minst fördes Lindqvists teorier vidare av minst tre framstående elever, vilket medförde att de levde kvar länge.

(not 4) Detta till skillnad från Sune Lindqvist, som var arkeolog, och Birger Nerman, som var arkeolog och språkman. Innebärande att den under minst ett halvsekel dominerande synen på hur den svenska riksbildningen gick till, i huvudsak formulerades av två forskare som i ingetdera fallet var historiker i egentlig mening.

(not 5) Det satt tydligen hårt inne för Lauritz Weibull att erhålla en professorstjänst, på grund av motståndet mot de av honom och brodern Curt framförda nya idéerna. Erik Lönnroth skriver i sin bok *En annan uppfattning* (1949): **Lauritz Weibull installerades som professor i Lund vid 46 års ålder. Utnämningen hade föregåtts av en av de mest homeriska befordringsstriderna i 1900-talets Sverige, och det var långtifrån någon allmänt erkänd och gillad historiker som hade kämpat sig till en lärostol.** (sid. 22)

(not 6). Curt Weibull, *Om det svenska och danska rikets uppkomst*, artikel publicerad i *Historisk tidskrift för Skåneland* 7, 1921.

(not 7) Alkarp skriver: **Verelius´ kritik, vilken han så småningom kom att odla på allvar, var en reaktion mot den historiesyn där allt tycktes vara orationer över vad som redan sagts, och där inte ens de nya uppgifterna som kom med de nya manuskripten förändrade någonting.** (sid. 111)

(not 8) Jerker Rosén konstaterar i sin bok att **den norsk-isländska skaldediktningen under hela 900-talet genomgående talar om strider mellan normmän och götar, aldrig om mellanhavanden mellan normmän och svear.** (sid. 90) (att Rosén hänvisar till just den norsk-isländska skaldediktningen beror helt enkelt på att ingen svensk motsvarighet finns bevarad). Inte nog med att dessa norsk-isländska källor aldrig nämner några bråk mellan normmän och svear. De nämner inte heller några stridigheter mellan *gotar* och svear. Vilket de rimligen borde ha gjort, åtminstone i förbigående, om händelser av sådan dignitet ägt rum som en svearnas regelrätta erövring av götalandskapen. Denna anmärkningsvärda tystnad i de norsk-isländska källorna föranleder inga reflektioner från Jerker Roséns sida.

(not 9) Prokopios angav stammarnas antal till tretton, ej tolv som Arnö skriver.

(not 10) Trots att allt ännu inte är utgrävt är fynden från mossen redan överväldigande. Arkeologen Bengt Nordqvist gav 2017 ut en bok med titeln *Offerplats Finnestorp*. I en intervju med tidningen *Skaraborgsbygden* (29.11.2017) meddelar han: **Vi har grävt fram över 500 metallföremål. Det finns ingen motsvarighet till denna mängd föremål i hela Europa.** Vissa detaljer i de offerade angriparnas utrustning, som seldonen, eller rättare metallbeslagen på demsamma, skvallrar om kulturellt inflytande från sydöst, från sarmaterna vid Svarta havskusten. Vi har ingen aning om vilka dom var, mer än att dom uppenbarligen inte var välkomna. Det kan möjligtvis röra sig om germaner som drivit runt i syd- och sydösteuropa som "rovridare", och av någon anledning försökt sig på denna roll även på dessa nordliga latituder. Den

genomgående högklassiga utrustningen, i synnerhet de mycket exklusiva svärd, tyder på en utifrån kommande fiende. Knappast ens den tidens västgötska hirdmän, alltså de krigare som ingick i en stormans följe, torde haft råd att hålla sig med sådan påkostad - för att inte säga prålig - utrustning som man här hittat lämningar av. I en hemsida på nätet, *Offerplats Finnestorp*, kan vi läsa följande: **På platsen har krigare på krigare offrats tillsammans med sina stridshingstar och värdefulla vapen. Dessa mäktiga mäns vapenarsenal utgjordes av praktfulla förgyllda svärd, lansar och guldskimrande hästutrustningar. De förgyllda föremålen är tillverkade av det dåtida Europas skickligaste hantverkare och tillhör gruppen av de mest utsökta föremål som påträffats från vår förhistoria. Praktföremål som kan sägas vara av kunglig valör och vars motsvarigheter förekommer endast i mycket exklusiva sammanhang i övriga Europa.** Dessa fynd leder till den ofrånkomliga slutsatsen att de västgötska försvararna knappast kan ha utgjorts blott av en hastigt sammanrafsad och illa utrustad skara amatörer på krigskonstens område. Även försvararna måste ha varit tämligen välbeväpnade, vältränade och välorganiserade. Och därtill själva beridna, annars hade de knappast kunnat stå emot fiendens anlopp. Det är svårt att ta till sig tanken att krigare som lyckats besegra så mäktiga angripare, utan vidare skulle fallit undan för några erövrings- eller utpressningsförsök från andra svenska folkstammar.

(not 11) Professor Åke Hyenstrand skriver i sin bok *Arns rike - bäst utan Arn: Mälardalens tusentals gravar och gravfält från yngre järnålder är inget argument för att en riksbildning utgått därifrån. Västergötland kan i princip ha varit mera folkrikt än Uppland* (vår kurs.). (sid. 66)

(not 12) Hugo Jungner var en välrenommerad runolog som bl a gavs ansvaret för innehållet i band 5, västgötadeln, av bokverket *Sveriges runinskrifter* från år 1940. Han lade ned betydande ansträngningar att söka tolka texten på Sparlösaasten efter dess friläggande från kyrkväggen, och presenterade flera något skilda versioner. 1939 översatte han den aktuella strofen med (det tämligen kryptiska) *Mot satt fadern, så att han ödde okär* (del av sin) ätt. Möjligen anspelar meningen på en konflikt av något slag, t ex en arvstvist, inom samma ätt. Denna tolkning återfinns i *Nordisk familjeboks månadskronika* (häfte 3, mars 1939). Att något *upsal* skulle förekomma i strofen ifråga kunde Jungner överhuvudtaget inte finna.

(not 13) I sin *Vikingatidens härskare* (2012), gör Anna Lihammer en närmare precisering vilka stormannagrupper som var för och vilka som var emot. Hon skriver:

Oftast har kungamakten utnyttjat existerande maktkamper och spänningar. För det är tydligt att de man samarbetade med inte var de gamla högsta eliterna, utan snarare de som befann sig några pinnhål längre ner på den sociala skalan men som hade ambitioner att klättra uppåt. En del aristokrater stödde kungamakten, andra motarbetade den. Ser man lite närmare på det hela kan man skönja att det är de som tidigare utgjort det mäktigaste aristokratiska skiktet som tycks motarbeta strävandena efter centralmakt. Kungamaktens vänner fanns inte här, utan bland dem som kan beskrivas som "andraplanseliter" (sid. 227)

Lihammers beskrivning är i huvudsak riktig, med ett notabelt undantag: Bjälboätten från Östergötland, vars mest namnkunnige medlem hette Birger jarl. Bjälboätten var minst av allt någon "andraplanselit", utan snarare en del av **det mäktigaste aristokratiska skiktet**. Likväl utgjorde denna släktgruppering tveklöst den mest beslutsamma kraften när det gällde att omvandla det gamla ättesamhället, Svitjod, till det nya *Sverige*, ett land med stark kungamakt, stående skatter, central förvaltning och goda förbindelser med såväl Vatikanen som med den lübeckska Hansan.

2.1 "Götaskolan"

Ofta brukar bergsingenjören Carl Otto Fast utpekas som "götaskolans fader". Skall man vara riktigt petnoga hade han faktiskt en nu nästan bortglömd föregångare, prosten P A Kjällerström från Ulricehamn. 1919 utgav denne sitt "magnum opus", *Westergötland såsom landskap*; 470 sidor reaktionära jeremiader över i stort sett samtliga företeelser i det (då) moderna samhället. Blott ca 60 sidor ägnas åt forntidshistoriska frågor. Han angriper inte bara liberalismen, fackföreningsrörelsen och socialismen, utan också baptismen, Frälsningsarmén och andra frikyrkor, nykterhetsrörelsen, Verdandi, ordensväsendet (som frimurarna och liknande företeelser), skolväsendet i dess dåvarande utformning, judar, engelsmän, finnar, ryssar, amerikaner, plattyskar... Plattyskar? Enligt Kjällerström inleddes Sveriges urartning redan med den kraftiga invandringen av nordtyskar, kallade plattyskar, till Mälardalen i slutet av 1200-talet. Det är hans övertygelse (som han inte söker styrka med några som helst genealogiska studier) att de statliga byråkrater som på 1600-talet förändrade Sveriges administrativa indelning från *landskap* till *län*, i huvudsak utgjordes av ättlingar till dessa plattyskar. Kjällerström betraktar länsindelningen som ett rent gissel och uttryck för en strävan från centralmaktens sida att slå sönder identifikationen med de gamla landskapen. Hade Kjällerström bedrivit lite grundligare studier i Sveriges stormaktshistoria hade han vetat att initiativet till att indela Sverige i län istället för landskap inte togs av några "byråkrater" år 1634 utan av rikskanslern Axel Oxenstierna, hos vilken man inte kunnat spåra några plattyska förfäder. Nu var Oxenstierna vid tidpunkten förmyndare för den minderåriga Kristina, som sedermera blev Sveriges drottning. I den händelse hon starkt ogillade reformen lär hon ha rivit upp den när hon väl bestigit tronen. Av det faktum att så ej skedde kan bara slutsatsen dras att åtgärden hade hennes fulla godkännande. Men det vill inte Kjällerström låtsas om, rojalist som han nu är.

För övrigt verkar det vara hans bestämda mening att en mycket stor del av befolkningen i huvudstadsområdet, alltså inte bara byråkrater utan också folk i gemen, är av plattysk extraktion, varför han väljer att beteckna dem som *plattsvenskar*.

När nu Kjällerström förlägger startpunkten för Svea rikes fortgående förfall så tidigt som till 1200-talet, frågar man sig varför han inte löper linan ut, och rekommenderar en renässans för vikingatidens dygder, inklusive ett återupplivande av den gamla asatron. Men där någonstans gick väl gränsen för en herde i den svenska statskyrkan.

När det gäller hans synpunkter om Sveriges forntid har dom uppenbara beröringspunkter med de idéer som senare framfördes av C O Fast och andra, bara med den skillnaden att efterföljarnas argumentation som regel var bättre underbyggd, eller åtminstone mera utförlig. Så vitt vi kunnat finna refererade varken Fast eller 1980-talets "göticister" till P A Kjällerström, annat än möjligen när det gällde att framhålla att deras tankeriktning alls inte var något modernt påfund utan kunde åberopa vissa traditioner.

Det är fö hos Kjällerström vi för första gången stöter på uppgiften att riksantikvarien Hans Hildebrand (1842-1913) skulle ha hävdats att svearna var en invandrad folkstam som inkommit från

andra sidan Östersjön. Vilket borde ha inneburit att svearna hade baltiskt, finsk-ugriskt eller slaviskt ursprung. Teorin är högst osannolik och torde knappast heller ha upptagits särskilt nådigt bland den tidens vikingavurmande forskare och allmänhet. Åtminstone ett exempel på att lanserandet av diverse egendomliga idéer tydligen inte var en egenhet förbehållen "göticister".

2.2. Carl Otto Fast

Om vi således nämner P A Kjöllersström mest för fullständighetens skull, är det i motsats därtill helt omöjligt att springa förbi Carl Otto Fast. Han är snarast att beteckna, jämte Verner Lindblom, som centralgestalt inom "götaskolan". Politiskt skilde han sig väl inte speciellt från Kjöllersström, tvärtom var han en typisk högerman, om inte rentav högerextremist, men till skillnad från denne utbredd han sig inte om diverse företeelser i samtiden, utan höll sig i sina många småskrifter och böcker strikt till dom frågor som hade med forntidsforskningen att göra. Dessutom var han betydligt mera påläst än Kjöllersström; han tycks ha varit i besittning av en lärdom när det gäller det fornnordiska sagomaterialet som få andra privatforskare kunde skryta med vid tidpunkten. Eller senare heller, för den delen.

C O Fast föddes i Åmål år 1884 (1). Fadern var lokförare. 1903-05 genomgick han Bergsskolan i Filipstad och kunde därefter titulera sig gruvingenjör. Om det nu var på grund av järnvägstraditionen inom familjen eller av andra orsaker, tycks han senare i livet lämnat den geologiska inriktningen och sökt sig till en ingenjörsbefattning inom SJ. Inte heller Västsverige var han i längden trogen; av allt att döma var han under större delen av sitt liv bosatt i Stockholm.

Han inledde sina skrifter 1929 med en analys av Beowulfkvädet, som på något sätt (eventuellt av honom själv) översatts till engelska, då den tydligen cirkulerat bland brittiska Beowulfkännare och av allt att döma också rönt en viss uppskattning. Redan här finner man vad som skulle komma att bli hans särskilda kännemärke, nämligen att han sökte tillföra naturvetenskapliga synpunkter - tidigare alltför ofta obeaktade - till tolkningen av materialet. I synnerhet beträffande geologi, geografi och topografi.

Fasts stora projekt handlade dock inte om Beowulf utan om något annat, nämligen att eftersöka var förebilden stod att finna för *Eddans*, *Völsungasagans*, *Sigurdsagans* och andra fornnordiska sagors beskrivning av det hednatida mytologiska landskapet. Han var nämligen övertygad om att detta mytologiska landskap inte var fullständigt fria fantasier utan en spegling av den faktiska geografin i ett bestämt, avgränsat område. Han ansåg sig ha funnit det i trakterna kring de s k platåbergen Halle- och Hunneberg och Vänerens utlopp i Göta älv. Alltså i Trollhättans närmaste omgivning. Egentligen, menade han, finns det bara ett enda område i hela norra Europa där alltsammans stämmer, nämligen i just dessa bygder.

Någon *mundlig* folktradition om hur det mytologiska landskapet var beskaffat finns naturligtvis inte kvar. Den är förbleknad sedan länge. Vad vi har i behåll är den *nedskrivna* versionen, så som den återfinns i *Äldre Eddan* och i andra skrifter, företrädesvis sådana som författats av Snorre Sturlasson. Anledningen till att det mytologiska landskapet, i Snorres version, så väl

överensstämmer med den faktiska geologin, geografin och topografin kring platåbergen Halle- och Hunneberg samt Göta älvs övre lopp, har sannolikt samband med Snorres besök hos lagmannen i Västergötland, Eskil Magnusson, sommaren 1219 (2). En vistelse under vilken de bäge forntidsintresserade herrarna torde haft ett intensivt intellektuellt utbyte. När Snorre sedan satte sitt material på pränt var det alltså - utöver vad han redan uppsnappat på Island och i Norge - vad han fått sig förmedlat av lagman Eskil han nedtecknade. Definitivt inget folkligt sägenmaterial från Danmark eller östra Sverige då han, i alla fall så vitt känt, aldrig någonsin besökte vare sig Danmark eller Sveriges östliga regioner. Den ganska självskrivna slutsatsen bör därför vara att sagor och myter nedtecknade av Snorres hand skildrar den *västnordiska* versionen av den germanska mytologin.

JBLD Strömberg skriver i sin nätartikel *Svearikets vagga och västgötaskolan* (3) följande:

De skrifter som Fast gav ut från 1929 och något tiotal år framåt har som gemensamt ledmotiv tanken att *Äldre Eddan* diktats i Vänerbygden, att ortnamn och landskapsbeskrivningar kan identifieras med den konkreta geografin i detta område. (2.3.)

Och vidare:

Någon gång kunde vetenskapsmännen uttala sig ganska uppskattande om Fast, därför att han som geologisk fackman anlade ett naturvetenskapligt perspektiv på den filologiskt dominerade forntidsforskningen och alltså företrädde ett dåförtiden ovanligt tvärvetenskapligt synsätt; i elementär filologisk forskningsmetodik ansågs han däremot brista. (2.3.)

Självklart brast han i **elementär filologisk forskningsmetodik**. Han hade ju aldrig studerat ämnet på något organiserat sätt, till skillnad från akademiskt utbildade filologer (4). Vad han menade var att den rent språkliga analysen självklart inte borde ersättas, men väl *kompletteras* med naturvetenskapliga synpunkter. Vissa formuleringar i *Eddan*, vars egentliga betydelse det tvistats om i årtionden, om inte århundraden, kunde kanske få en lösning om man betraktade dem ur lite fler perspektiv än blott språkmännens.

Den isländske *Edda*-forskaren Jón Helgason var dock av annan mening. Fast citerar Helgason i sin bok *Götaland, den forngermanska diktningsens landskap* (1937), när denne hävdar att **verkliga bidrag i Edda-forskningen näppeligen kunna lämnas av andra än språkmän** (sid. 27). Fast polemiserar mot både Helgason och en annan isländsk filolog, Finnur Jónsson, som gjort gällande att de folkliga sägner som legat till grund för såväl *Äldre* som *Yngre Eddan* endast kunde ha skapats i Norge eller på Island. Absolut inte i Danmark eller Sverige, och detta på grund av *Eddans* ständiga referenser till berg och bergslandskap. Både Island och Norge innehåller som bekant en massa höga berg. Detta till skillnad från Danmark, som knappast kan skryta med en enda höjd som gör skäl för namnet "berg" (möjligen då "kulle"). Finnur Jónsson tycks dock ha varit omedveten om att detta likväl inte gäller Sverige. Även om vi nu skulle bortse från den skandiska fjällkedjan i Norrlands inland, med Kebnekaise som högsta topp, finns det faktiskt en hel del andra naturformationer i Sverige som gott och väl uppfyller anspråket att få kallas "berg" - om än inte lika mäktiga som Kebnekaise. Vi har t ex i Östergötland det imponerande Omberg, i Ångermanland

Skuleberget, som likt ett sannskyldigt Valhallsberg reser sig nästan tvärbrant 295 meter på den sida som vetter mot Bottniska havet, vidare i Småland det nära nog lika tvärbranta Taberg söder om Jönköping, Ryssberget i västra Blekinge och slutligen i Västergötland terrassberget Kinnekulle samt platåbergen Halle- och Hunneberg med sina väggliknande, vertikala sidor, med flera. Finnur Jónsson var alltså helt fel ute när han uteslöt Sverige som tänkbar kandidat till *Eddans* "urhem". Att en forskare inte förstått att det existerar höjder värda att betecknas som "berg" även i Sverige, synes tyda på synnerligen bristfälliga geografiska, eller kanske snarare topografiska insikter.

Om något land, förutom Danmark, borde räknas bort, är det väl i så fall Island. Det finns i *Eddan* inte minsta referens till vulkaner eller geysrar, vilket man hade kunnat förvänta sig om de folkliga sägner som ligger till grund för *Eddan* hade skapats på Island. Däremot nämns i samma skrift diverse djur, som t ex ekorre, björn, varg och hjort, som ingen någonsin sett på denna ö. Ormar är också en okänd företeelse. Och världsträdet *Yggdrasil*, det som ekorren *Ratatosk* sprang upp och ned på, är en ask, ett träd som på grund av klimatet inte växer på Island.

Att naturkunskaper skulle vara överflödiga för att rätt tolka *Eddans* innehåll motsägs av det enkla faktum att *varje* filolog i sitt arbete tvingas hämta stöd från den bildning han/hon nu råkar besitta utöver den rent språkliga. Detta kunskapsbagage må sedan vara av synnerligen elementärt slag. Varenda människa, även en språkforskare, vet ju t ex vad ett "berg" är för någonting. Eller en "älv". Troligen vet varje isländsk filolog också vad en "ask" är, även om denne aldrig lämnat sin ö och sett ett sådant träd i verkliga livet. Och så vidare. Så även om det inte gått upp för Jón Helgason, så arbetade faktiskt även han, liksom andra *Edda*-forskare, med till viss del naturvetenskapliga begrepp och referenser. Så att säga spontant ochoreflekterat, och förvisso på en mycket grundläggande nivå. Vad C O Fast menade var, att *utöver* dessa högst elementära naturvetenskapliga insikter måste adderas sådana, vilka som regel bara fackmän är i besittning av. Som geologer och andra naturvetare.

Så t ex hade C O Fast uppmärksammat en uppgift i *Eddan*, att diverse objekt som nedsänktes i en helig brunn "täcktes av den vitaste ör". Föremålen hade alltså fått en vitaktig beläggning. Forntidens människor förundrades över detta och tolkade det som ett verk av övernaturliga krafter. Språkforskarna hade för gåtans lösning, enligt Fast, **blott invecklats i en ännu pågående sekellång tvist om de olika betydelseerna av det isländska ordet i Eddan** (sid. 5) (Fast syftar på den språkliga betydelsen av fornisländskans *ör*). Utanför den rent språkliga aspekten sträckte sig alltså inte diskussionen. Med sin bakgrund som bergsingenjör, insåg han att det handlade om ett geologiskt fenomen. Han skriver: **I uppkomsten av den vita beläggningen på föremålen i Urds brunn sågo förfädren heliga makters verk. Den moderne naturforskaren ser i samma förhållande en utfällning av mineralsalter, företrädesvis vita kalksalter** (sid. 5). Sådana utfällningar kan endast förekomma i områden där berggrunden helt eller delvis består av sedimentära bergarter. Det förefaller högst osannolikt att det sägenmaterial som *Eddan* bygger på skulle ha skapats i Norge, då de norska fjällen praktiskt taget uteslutande är bildade av rena urberget. Öland och Gotland vilar förvisso på sedimentär grund, men där finns å andra sidan inga berg. Om vi letar på den skandinaviska halvön hittar vi egentligen bara *ett enda* område med en större ansamling berg av den geologiska sammansättning som är en förutsättning för att den här sortens utfällningar

överhuvudtaget skall kunna äga rum, nämligen Västergötland. I landskapet finns femton större och mindre höjdparter (av vilka åtminstone halvdussinet förtjänar att betecknas som berg) uppbyggda av diabas och sedimentära bergarter, varav de mest kända är Kinnekulle, Billingen, Mösseberg samt Halle- och Hunneberg. Dessutom: Här fanns den söderflytande flod som det talades om i sagorna, med sitt mäktiga vattenfall strax efter utflödet från ett större vatten. Likheter är så pass slående att det knappast kan handla om en ren slump. Man kan säga att C O Fast med rena uteslutningsmetoden lyckades ringa in vilket geografiskt område det måste vara fråga om. Verner Lindblom skriver så här i *Götland - Svearikets vagga*:

Här fanns inom ett överblickbart område ett innanhav, en stor sydflytande flod med väldiga fall och forsar, husliknande berg med lodräta väggar på vars tak getter och hjortar betade. Har den fornordiska mytologins Edda-landskap en jordisk förebild, bör den sökas här. (sid. 31-32)

2.3. Grandiosa anspråk

Författaren och religionsforskaren Åke Ohlmarks hade en ganska befängd idé att hednatemplet i Gamla Uppsala skulle ha varit inte bara den svenska hednatrons främsta tempel, ej heller blott Nordens förnämsta kultbyggnad utan en slags "katedral" för **hela den hednisk-germanska världen**, som han uttryckte det (5). Carl Otto Fasts idéer hade, åtminstone till en del, släktttycke med Ohlmarks' våldsamt överdrivna föreställningar kring hednatemplets betydelse. Fast menade, faktiskt bokstavligen, att trakterna kring Göta älv och Halle- och Hunneberg var förebild för i stort sett hela den forngermanska mytologin. Alltså inte bara för västgötars mytologi, ej heller enbart för svenskars, norrmäns, danskars och islänningars mytologi, utan just för "hela den hednisk-germanska världen". Vilket, om man drar ut konsekvenserna därav, hade inneburit att goterna på Krim och vandalerna i Andalusien skulle suttit och berättat sina gudasagor i ordvändningar som var i stort sett likalydande med hur dessa sagor traderades bland allmogen i Falbygden. Vilket inte låter särskilt sannolikt. Att han kunnat komma till denna slutsats berodde på hans hemsnickrade föreställning om kulturspridning. Han skriver i *Götaland, den forngermanska diktnings landskap*:

Folksägnerna följa folket. Endast på denna väg kunde fordom folkliga sägner i huvudsak spridas. Sigurdsagans spridning är ett folkvandringsproblem. Av allt vi veta framgår, att folkströmmen inte gått mot Norden utan från Norden. (sid. 8)

Fasts resonemang måste helt avvisas. Även om det förvisso finns vissa indikationer på att goter och burgunder kan ha haft sina rötter Skandinavien, tyder ingenting på att *hela* den germansktalande befolkningen söder om Östersjön, som t ex friser, semnoner, cherusker, saxare och sveber, vid någon tidpunkt skulle ha utvandrat från Skandinavien och därvid tagit sina sägner och folkminnen med sig. Att kulturöverföring endast skulle kunna ske i samband med "folkströmmar", dvs folkvandring, strider mot allt vi vet om kulturspridning. Kulturella impulser kan överföras på mångahanda sätt, t ex genom långväga handel. Så både gav och mottog de sjöfarande vikingarna kulturella impulser under sina expeditioner. Stenklotet på toppen av Inglinge hög i Varend är dekorerat inte med typisk vikingatida djurornamentik utan med så kallat löpandehundmönster, vars yttersta ursprung är i Medelhavsområdet, närmare bestämt antikens

Grekland. Så vitt känt har ingen "folkström" av gamla greker ägt rum hela vägen upp till Varend. Om sådana dekorativa element kan förflytta sig från söder mot norr, så bör samma sak gälla även andra kulturella fenomen, som t ex sägner och folksagor.

Inom etnologin, dvs folklivsforskningen, har en oerhörd möda lagts ned på att dokumentera urgamla folksagor som traderats muntligt i tusen år eller mer, och som i de flesta fall blev nedtecknade först i slutet av 1700-talet och början av 1800-talet. Tack vare Walt Disneys tecknade filmer är åtminstone två av dem, *Askungen* och *Snövit*, numera kända för en bredare allmänhet. Dessa folksagor utgjorde som regel gemensamt kulturgods inom hela det indoeuropeiska språkområdet, alltså inte endast inom den germanska gruppen, utan också bland keltiska, latinska och slaviska folk. Den uppgift folklivsforskarna förelade sig var att dels dokumentera regionala varianter på samma grundtema, dels söka rekonstruera de olika sagornas spridningsvägar. Ty även om själva kärnan i sagan brukade vara en och samma, kunde vissa detaljer skilja sig åt från region till region. Så t ex berättades inte *Askungen* på exakt samma sätt i Ryssland som i Tyskland, även om det var uppenbart att det handlade om samma grundmotiv. Så mycket har man i alla fall kunnat konstatera, att det finns ingenting som tyder på att alla dessa sagor skulle ha en gemensam, geografiskt avgränsad "källa", ett sorts "urhem". En enskild saga kan ursprungligen ha skapats var som helst i det indoeuropeiska språkområdet, och därifrån spridit sig i alla väderstreck. Nämnas kan en folksaga ("Mitt namn är Ingen") som i lite skilda versioner upptecknats i hela Europa, även i Sverige, och i sitt grundmotiv, fantastiskt nog, kunnat spåras ända tillbaka till Homeros' *Iliaden* och *Odyssén*, eller med andra ord till grekisk bronsålder.

C O Fast hävdade, utifrån sin "folkströmsteori", att de nordiska *Völsungasagan* och *Sigurdsagan* inspirerat till skapandet av den tyska sagan *Nibelungenlied*, som utspelar sig kring en flod i västra Tyskland som benämns *Rin* (vilket rimligen bör vara en äldre stavning för Rhen). Att sagorna hänger ihop är odiskutabelt. Likheterna är alltför slående för att det skulle kunna handla om en ren slump. *Men*: Man har därtill kunnat konstatera att handlingen i *Nibelungenlied* förete märkvärdigt stora överensstämmelser med faktiska historiska händelser, nämligen blodiga interna uppgörelser inom det merovingiska kungahuset i Frankerriket på 500-talet. Det är mera sannolikt att uppgifter om dessa dynastiska konflikter nått västra Tyskland (i all synnerhet som västligaste Tyskland faktiskt hörde till Frankerriket vid tidpunkten), varvid man låtit väva in dessa händelser i sagan, än att motsvarande process skulle ägt rum i det mera avlägsna Sverige. Att man under svenskt 500-tal skulle hållit sig väl underrättade om alla detaljer i tronföljdsstrider som ägt rum nere i Frankerriket låter föga sannolikt. Alltså borde vi kunna sluta oss till att *Nibelungenlied* är själva originalet, och att *Völsungasagan/Sigurdsagan* är bearbetningar därav. Inte tvärtom, som Fast ville göra gällande.

C O Fast blev med åren allt bittrare över vad han uppfattade som obefintlig respons från forskarsamhället på hans framförda tankegångar. Nu hör det emellertid till saken att det på den tiden var ganska ovanligt att någon forskare av facket bevärdigade sig med att överhuvudtaget reagera på vad en amatör hade att komma med. Egendomligt då om man skulle gjort undantag för Carl Otto Fast. Det spelade sedan ingen roll om han i vissa stycken hade tänkvärda synpunkter, det var själva *principen* det handlade om. Nämligen principen att forskning utövades av akademiker inom det berörda forskningsområdet och inte av vilken "charlatan" som helst. Att

börja diskutera med amatörer kunde ju gubevars ha förminskat akademikeryrkets sociala status. Starkt bidragande orsak till forskares ovilja att ta en diskussion med honom var väl också Fasts själva personlighet. Helt oemottaglig för kritik, även i form av välvilliga påpekanden, grälsjuk till sin natur, och besatt av att ha varit först med alla tankegångar han framfört.

Gustaf Lundén, ordförande för Trollhättans hembygdsförening, hade redan 1925, i ett föredrag i det då relativt nya mediet rundradio, hävdade att förebilden för *Äldre Eddans* diktning stod att finna i trakterna kring Halle- och Hunneberg samt Göta älvs övre lopp. Långt senare, år 1951, vidareutvecklade han dessa tankar i en bok, kallad *Tunhems gäll*. C O Fast å sin sida framförde inte dessa idéer förrän flera år efter radioföredraget i en liten broschyr under pseudonym, och fullt utvecklade först tolv år senare (då under eget namn) i sin bok *Götaland, den forngermanska diktningens landskap*. Man kan tycka att Fast borde hört talas om Lundéns radioföredrag, särskilt med tanke på att dom under en period hade ganska intensiva kontakter. Likväl anklagade han Lundén för att ha plagierat honom. Denne replikerade genom att tillsända Fast ett intyg från föreståndaren för Trollhättans rundradiostation att han visst hade hållit ett föredrag på detta tema redan år 1925. Därefter upphörde all kontakt mellan Fast och Lundén.

När Eric C G Graf Oxenstierna af Korsholm och Wasa (som den fullständiga versionen av hans namn löd) år 1948 skulle disputerat på sin avhandling *Die Urheimat der Goten (Goternas urhem)*; boken var avfattad på tyska och har veterligen aldrig översatts till svenska), uppenbarade sig C O Fast på denna tillställning. Vilket han var i sin fulla rätt att göra, i egenskap av föränmäld "extraopponent". Under disputationens gång riktade de ordinarie opponenterna hård kritik mot avhandlingen, som de ansåg vara ett undermåligt vetenskapligt arbete. Likväl gick den igenom, och Oxenstierna kunde, till den filosofie doktorstitel han redan erhållit i nazi-Tyskland, därtill lägga en svensk sådan. Emellertid var inte C O Fast ett dugg intresserad av huvudopponenternas invändningar mot Oxenstiernas avhandling. Skälet till hans närvaro var istället att få tillfälle att läsa lusen av doktoranden. Detta därför att denne skulle ha övertagit föreställningen om en gotisk utvandring från Västsverige till Wislaområdet i nuvarande Polen utan att ange källan. Och denna källa var förstås C O Fast själv. Oxenstierna förnekade att han skulle ha inspirerats av Fasts skrivelser, och sedan var stormgrälet igång.

När det gäller brytningen mellan C O Fast och Birger Nerman synes den ha föränletts av att Nerman gjort gällande att kvarlevorna efter en viss konung (Hjalm-Gunnar) stod att finna i en storhög kallad Skjolms hög (granne med Skalundahögen), en tanke som Fast hävdade att han varit först med att framföra. Nu krävde Fast upprepade gånger, bl a i tidningsinsändare, att Nerman skulle erkänna var han fått detta ifrån. Nerman hörde aldrig av sig mera till Fast.

Så där höll det på. Med några få undantag verkar Fast haft svårt att behålla några längre vänskapsförbindelser. Allt som oftast kom han förr eller senare i gräl även med människor som stått honom nära och understött honom i hans arbete. På sätt och vis kan man inte låta bli att tycka lite synd om herr bergsingenjören. Han verkar ha varit en på en gång uppslagsrik och begåvad människa, därtill spränglärd inom nordisk mytologi, men samtidigt tämligen ensam och minst sagt socialt inkompetent. Samt drabbad av ett visst storhetsvansinne. Det var alltid något

grandiost med hans idéer. Han gjorde aldrig anspråk på att ha bidragit med viktiga pusselbitar till den forntidshistoriska forskningens fromma. Snarare då med hela pusslet. Eller i vart fall närapå.

Ingen får misstänkas ha tänkt samma tanke som han, ingen får heller hysa någon avvikande mening! Påstås motsatsen, kommer karbasen fram, ty herr Fast vill vara suverän på området! sammanfattade Gustaf Lundén vad det innebar att ha att göra med denna "västgötaskolans fader".

Kvarstår likväl att C O Fast tvivelsutan gjorde en verklig forskningsinsats när han med sina naturvetenskapliga metoder lyckades identifiera den trakt i Norden som tjänat som förebild för de skildringar som återfinns i de bägge *Eddorna* (äldre och yngre) och flera andra texter. En insats för vilken han aldrig inhöstade något beröm, eller ens skuggan av ett erkännande från *Edda*-forskningens sida. Dom hade väl nog av att fortsätta den oändliga debatten om betydelsen av ordet *ör*. Nu har vi förstås ingen aning om hur de fornnordiska sagorna återberättades under heden tid i bondstugorna i t ex Blekinge eller uppe i Hälsingland. Det kan ha skilt sig åtskilligt i detaljer från hur dom traderades i Västsverige. Det var den geografiska förebilden för den *nedskrivna* (och enda kända) versionen, den vi hittar i *Äldre Eddan* och Snorre Sturlassons verk, som Fast lyckades identifiera. Men även med den reservationen måste det betecknas som en prestation.

Vi lämnar C O Fast här, men får anledning återkomma till honom senare i framställningen.

2.4. Holger Bengtsson

Det var nu inte alla C O Fast kom i gräl med. Om andra förde ut hans idéer, utan några som helst avvikelser, och utan att försumma att understryka att de ytterst emanerade från Fast, kunde han nådigt acceptera deras vänskap. Som hans arbetskamrat och lärjunge, baningenjören Holger Bengtsson (1911-1973). Denne var inte lika produktiv som Fast, hann bara ge ut en liten bok på ca 60 sidor (*Svetljud - Sveafolket från Kinnekulles Upland*; 1963), samt en dokumentation av den s k historiedisputationen i Skövde (se nedan), innan han drabbades av sjukdom och avled 62 år gammal. Bengtssons betydelse för "götaskolan" låg inte i själva utvecklandet av idégodset, snarare då i hans roll som propagandist. Han intresserade bland andra Verner Lindblom för "Saken". Vilket skulle visa sig vara en mycket betydelsefull värvning.

Det första försöket från hans sida att sprida "göticismens" historiesyn till en bredare allmänhet, i mitten av 1950-talet, misslyckades dock. Landsantikvarien Sven-Axel Hallbäck intog en välvillig hållning till Holger Bengtsson (även om han kanske inte var hundra procentigt övertygad om det vetenskapliga värdet av hans idéer), och **stod bakom en planerad debatt, en rundabordskonferens vid Vänersborgs museum år 1956, rörande Valhalls läge. Carl Otto Fast inbjöds att medverka. Debatten stoppades dock av "tekniska skäl", i praktiken troligen därför att Riksantikvarieämbetet upplevde saken som besvärande.** Detta enligt JBLD Strömberg i hans nätartikel (5.1.3).

Men skam den som ger sig. 12 år senare, år 1968, gjorde Hallbäck ett nytt försök genom att arrangera en s k historiedisputation i Skövde, där Holger Bengtsson skulle få tillfälle att lägga fram

ett antal teser som han ville diskutera, helst med Birger Nerman. Denne vägrade dock att ställa upp, med motiveringen: **Nej, jag är östgöte. Västgötarna är helt galna. Det torde inte dröja länge förrän de vill förlägga Kristi födelse till Västergötland.** Istället infann sig ortnamnsforskaren Gunnar Linde, historikern Per Hultquist och arkeologen Harald Wideen. Denna gång var stämningläget i landet ett annat; det var den s k studentrevoltens år, och ett allmänt ifrågasättande av gamla auktoritära strukturer och myndighetsgodtycke svepte över Svea rike. *Riksantikvarieämbetet* fruktade väl, mot bakgrund av denna nya tidsanda, att ännu ett ingripande från deras sida skulle väcka, om än inte en direkt folkstorm, så likväl en hel del oönskad uppmärksamhet. Måhända resonerade man: "Det löser sig, vi sätter tre stadiga gubbar att platta till den där lille pajasen Bengtsson". Mycket riktigt kom också disputationen ifråga att uppvisa en del inslag av allmän nedlåtenhet. Som i ett inlägg av Harald Wideen (återgivet efter bandupptagning i Holger Bengtssons *Historiedisputationen i Skövde*; sid. 25):

Det gällde ju att leka om inte annat disputation här, och förutsättningarna för varje vetenskaplig disputation är ju att det föreligger en avhandling, så att man har något att utgå ifrån, något att diskutera. Så är ju inte fallet utan det föreligger så kallade teser. /.../ Jag vill bara anmäla det som en liten olägenhet, men som huvuduppgift har jag väl funnit att vi skall göra något roligt och underhållande av detta i den mån det går.

En tes kan lämpligen beskrivas som en utsaga, en ståndpunkt i en viss fråga, och vore det så illa ställt att vi inte i något sammanhang kan förhålla oss till en ståndpunkt utan att densamma beledsagas av en diger papperlunta i form av en akademisk avhandling, skulle all mänsklig kommunikation avsevärt försvåras, närmast bryta samman. Självklart var Wideen fullt förmögen att diskutera Holger Bengtssons teser även utan avhandling, vilket ju också visade sig under den kommande debatten. Hans yttrande hade egentligen inget annat syfte än att framhålla att hela tillställningen i hans ögon var en "lek", något oseriöst som det egentligen var under hans värdighet att befatta sig med, men som han likväl, på grund av sin storsinta natur, förmått sig att ställa upp på. Det kunde ju bli något **roligt och underhållande**.

Hur som helst tycks Holger Bengtsson klarat sig ganska hyggligt i debatten. Åtminstone om man får tro *Skaraborgs Läns Tidning* (8.6.1968), som skrev: **Med sin stora, under disputationen väl dokumenterade beläsenhet och beundransvärda receptivitet blev hr Bengtsson inte vid något tillfälle under attackerna ställd svarslös.**

2.5. Verner Lindblom

Vid sidan om C O Fast måste Verner Lindblom (1918-2014) framhållas som "götaskolans" viktigaste namn. Lika lite som Holger Bengtsson genom intensiv bokproduktion, utan snarare då genom tidningsartiklar, föredrag och deltagande i debatter. Han föddes i Mistelås i södra Småland som son till en småbrukare. Betecknande för honom är att när han som tonåring mottog sin första "drängalön", efter att ha jobbat en period på en annan gård, valde han att investera pengarna i ett uppslagsverk. Han var således en mycket vetgirig ung man. Om man tillåts psykologisera något, får man intrycket att han redan från ungdomen haft en sökande och idealistisk läggning. Till en början

verkar han ha läst och grubblat mycket över frågan om Atlantis, alltså vad den grekiske filosofen Platon skrivit om denna sjunkna kontinent. Sedan Holger Bengtsson intresserat honom för "götaskolan" synes dock Atlantis-intresset alltmer kommit i bakgrunden. Istället blev frågan om "Svearikets vagga" hans stora passion ända fram till hans död, 96 år gammal.

Hur det kom sig att denne smålänning hamnade i Västergötland känner vi inte till. I vilket fall vet vi att han, för att uppnå lärarkompetens, läste två terminer historia vid Göteborgs universitet i början av 1970-talet, och i samband därmed skrev en uppsats om Uppsala hednatempel. Han arbetade därefter som lärare i Götenetrakten fram till pensioneringen. Vad han hade sysslat med före sina universitetsstudier är oss obekant.

Det är överhuvudtaget påfallande att så många framträdande "göticister" inte alls haft sina rötter i landskapet, utan varit barnfödda i andra delar av Sverige. Det krävdes tydligen den utifrånkommandes blick för att inse vilket fascinerande landskap Västergötland faktiskt är i många avseenden, inklusive forntidshistoriskt.

Samtidigt är det ett anmärkningsvärt faktum att Västergötland genererat väldigt få framträdande litteraturpersonligheter. Exempelvis Värmland kan ju stolt peka på Selma Lagerlöf, Gustaf Fröding och Nils Ferlin; författare som så starkt berört att många tycker sig ha någon slags relation till landskapet, även om man aldrig någonsin varit där. Västergötland har saknat sådana storheter på litteraturens parnass. Vilket torde ha varit en bidragande orsak till att landskapet hamnat i en slags "skugga" i det allmänna folkmedvetandet, en anonymitet som inte riktigt bröts förrän med Jan Guillous skrivelser om riddaren Arn, och den därpå följande filmatiseringen av hans böcker.

Som nämnts utvecklade Holger Bengtsson egentligen aldrig C O Fasts tankevärld. Det gjorde däremot Verner Lindblom. Hans främsta bidrag, och det han kommer att bli ihågkommen för, är hans teori om "Vinden från sydväst". Han menade att vad han kallade "innovationsflödet", dvs nya influenser av allehanda slag, av såväl religiös, kulturell, politisk som mera handfast teknisk natur, hade en tendens att allra först träffa sydvästra Sverige, innan de med en viss fördröjning även letade sig fram till övriga landsdelar. Det vore mycket märkligt, menade han, om själva idén om ett enat rike allra först skulle ha uppstått i nordöst och därifrån spridit sig mot sydväst, alltså *helt på tvärs* mot det normala innovationsflödet. Som exempel på företeelser som han hävdar allra först anammades i sydväst nämner han jordbrukets introduktion under yngre stenålder, stenkammargravarna, hällkistorna, flintan, bronset, järnet, Odenkulten, kristendomen och slutligen själva statstankens genombrott.

När C O Fasts historiesyn närmast kan beskrivas som ett hermetiskt slutet system, som inte tillät några tillägg eller korrigeringar, betonade Lindblom istället att "götahypotesen" fortfarande var ett slags öppet forum, att den ännu befann sig i vad han kallade för **det materialinsamlade stadiet**. Eller, med andra ord, att den **ännu inte var mogen att ges en mera vetenskaplig utformning** (*Götland - Sveriges vagga*, sid. 10). Om man nu vill vara välvillig, kanske denna inställning kan förklara varför han inte tog tydligt avstånd ifrån en del mindre genomtänkta, för att inte säga rent absurda idéer som vegeterade i "göticismens" hägn, utan tvärtom i vissa fall rentav

upptog dem och sökte göra dem trovärdiga (inom parentes sagt en helt övermäktig uppgift). Hans uppfattning tycks ha varit att under detta materialinsamlade stadium måste man undvika att hämma den kreativa ådran hos forntidsintresserade människor. Ty man kunde ju faktiskt inte utesluta den möjligheten, att även i de mest bedrövliga, halvt oläsliga skrifter och tidningsartiklar som publicerades när "vaggfebern" härjade som värst, gick att återfinna en och annan användbar faktauppgift som kunde adderas till "materialinsamlandet", sådant som undgått de mera seriösa skribenterna. Att strama upp teoribildandet och ge det en mera vetenskapligt utformning fick alltså vänta till en senare fas.

Så vitt vi kunnat finna har "götahypotesen" egentligen aldrig lyckats uppnå denna senare fas. Ingen har än i denna dag lyckats presentera vad man skulle kunna beteckna som ett sammanhängande vetenskapligt system för den "göticistiska" historieuppfattningen. Vad som gett "götahypotesen" ytterligare tunga argument, under de dryga fyra årtionden som passerat sedan det tidiga 1980-talets debatter, är i mindre utsträckning sådant som åstadkommit av rörelsens egna aktivister. Snarare då handlar det om de landvinningar som gjorts av den universitetsanknutna historieforskningen och arkeologin. Vilket onekligen framstår som en smula pikant, med tanke på med vilken djup misstänksamhet 1980-talets "götaskola" brukade betrakta den professionella forskningen.

Tre exempel må anföras:

1) "Göticisterna" har ju hela tiden förnekat att det svenska riket skulle ha urgamla anor ner i heden tid, utan istället hävdade att man kan tala om en egentlig *stat* först mot mitten och slutet av 1200-talet, huvudsakligen som ett resultat av Birger jarls politiska och militära aktiviteter. Professor Peter Sawyer har övertygande kunnat visa på att den tidigare omnämnda "gränslägningsnotitien", den som Lauritz Weibull byggde allt på, är en förfalskning. Detta saknar inte sin betydelse, ty om nu "notitien" saknar källvärde, får det till konsekvens att det inte återstår några som helst belägg för den traditionella, "sveicistiska" uppfattningen att Sverige var en fullt utvecklad statsbildning, eller åtminstone ett förenat rike, redan flera hundra år före Birger jarl. Notabelt är att Sawyers slutsatser av allt att döma accepterats fullt ut bland de flesta moderna forskare. Ett poäng till "götaskolan", alltså.

2) Fynden från offerplatsen i Finnestorp, som grävts ut under 2000-talet, ger vid handen att götarna redan under folkvandringstid måste ha haft en betydande militär kapacitet, något som helt motsäger föreställningen att "stridsglada svear" under något skede av forntiden skulle ha varit i stånd att med våld eller hot om våld underlägga sig Västergötland. Alla "erövrings-" och "utpressningsteorier" dementeras. Ännu ett poäng till "götaskolan".

3) Fynden från de arkeologiska undersökningarna av "Katas gård" i Varnhem (även dessa utgrävningar under 2000-talet) demonstrerar att kristendomen fått en viss ställning i Västergötland långt tidigare än man förut antagit, åtminstone hundra till hundrafemtio år innan motsvarande utveckling i Mälardalen (Rekarnebygden möjligen undantaget). Vilket underbygger Verner Lindbloms teorier om att kulturella influenser av allehanda slag hade en

tendens att först träffa sydvästra Sverige innan de nådde resten av landet. Ett tredje poäng till "götaskolan".

Fler sådana exempel kan säkert uppletas, men det får räcka därmed.

Frågan är om det de senaste fyrtio åren gjorts en enda landvinning på det historiska och arkeologiska fältet som understött den "sveicistiska" historieuppfattningen. Det skall väl i så fall vara att man kunnat motbevisa vissa "stolleteorier" som förknippats med "götaskolan", som t ex att det Sigtuna där Olof Skötkonung lät prägla mynt egentligen var Sätuna vid Hornborgasjön, osv. Men själva *kärnan* i "götaskolans" kritik, nämligen ifrågasättandet av föreställningen om "Mälardalens ledande roll" i riksbildningsprocessen, har man inte lyckats komma till rätta med. På denna avgörande punkt står "götaskolan" idag starkare än någonsin.

2.6. "Vinden från sydväst"

Beträffande Lindbloms teori om "Vinden från sydväst" kan konstateras att en del av de exempel han anför är tveksamma, andra mera övertygande. Till den senare kategorin hör jordbrukets introduktion under yngre stenåldern, Odenkultens och senare kristendomens introduktion, samt slutligen den moderna statstankens genombrott. I vart fall vad jordbruket beträffar är det inte mycket att diskutera, och det på grund av landhöjningen: När de första stenåldersbönderna satte hackan i jorden i Västergötland ca 3000 år f Kr låg ju praktiskt taget hela Uppland fortfarande under vatten. Samma stenåldersbönder uppförde också, på ett jämförelsevis begränsat område (Falbygden), ca 70 % av de i Sverige befintliga stenkammargravarna, en gravtyp som i övrigt återfinns överallt längs med Europas västkust ner till Iberiska halvön. Ett klockrent exempel på kulturinflenser från sydväst.

Mindre stöd för sina teorier har han när han hävdar att såväl flintan, bronset som järnet allra först skulle ha introducerats i just sydvästra Sverige. Trots den arkeologiska vetenskapens alla tekniska framsteg de senaste hundrafemtio åren, finns fortfarande inga så perfekta analysinstrument att man i minsta detalj kan analysera spridningsvägarna för dessa nya material, i all synnerhet som utbredningen i alla tre fallen kan ha varit en relativt snabb affär. Vad dessa material beträffar är det i och för sig ingenting som hindrar att de allra först introducerats i sydväst, alldeles som Lindblom föreställer sig, men de kan precis lika gärna ha inkommit rakt söderifrån, från Danmark, och därefter samtidigt, och i samma raska tempo, spridit sig norrut längs med både väst- och östkusten.

För övrigt tycks faktiskt även "sveicisten" Mats G Larsson ansluta sig till Lindbloms uppfattningar vad gäller "Vinden från sydväst". Åtminstone vad gäller den äldre perioden, från tiden före vår tideräkning. Han skriver i sin *Götarnas riken*:

Redan de otaliga gånggrifterna här i landskapets centrala bygder visar att det var från väster kulturströmmarna kom. Megalitgravarna, som är ett samlingsnamn för monumentala storstensgravar som gånggrifter och dösar, är nämligen en typ av monument som blivit uppförda främst av de folk som bodde längs Västeuropas atlantkuster och i trakterna innanför dem. I

Norden finns de mest i Danmark, Skåne och den svenska västkusten, och längs floddalarna därifrån har seden så sakteliga nått sin nordostligaste utpost här långt uppe i inlandet. Då har dösarna hunnit ersättas av de yngre gånggrifterna, och det var bara dessa som slog igenom här i Falbygden - eller Falan, som slätten också kallas - för femtusen år sedan. Men det gjorde de å andra sidan med besked, för ingenstans i hela Sverige finns det så många av dem; närmare 300 av landets knappt 400 kända. (sid. 36)

Nu har emellertid Verner Lindbloms slogan om "Vinden från sydväst" kapitalt misstolkats. Han hävdade faktiskt aldrig, helt kategoriskt, att *samtliga* kulturella och tekniska nymodigheter hade sitt *ursprung* i sydväst, från brittiska öarna eller kontinentaleuropas Atlantkust. Vad han menade var att de först *träffade* och *anammades* i Sveriges sydvästra hörn, innan de så småningom spred sig vidare över landet. Ett exempel därpå är hans syn på de så kallade liljestenarna. Av dessa märkliga stenhällar med inhuggna blomranksmotiv (förmodligen framställningar av "Livets träd"), totalt sett 401 till antalet i Sverige, återfinns den absolut övervägande delen (387) i Västergötland, med en markant koncentration (över 100) till Kinnekullebygden. I vilket syfte dessa stenkonsverk egentligen tillverkades står fortfarande oförklarad, liksom deras exakta datering (allt ifrån 900-tal till 1200-tal har föreslagits). Enligt Verner Lindblom tyder den estetiska utformningen på kulturellt inflytande från Bysans. Om han nu hade rätt eller fel i denna förmodan är en diskussion för sig (andra vill snarare se de direkta förebilderna västerut, från England). Det här intressanta är att han uppenbarligen inte alls var främmande för tanken att kulturella inflytelser kunde komma från fler väderstreck än blott sydväst. De kunde likaväl ha inkommit rakt söderifrån, eller som i fallet med liljestenarna, även från öst eller sydöst. *Dock fortfarande på ett sådant sätt* att deras främsta och tidigaste *genomslag* varit i just de sydvästliga regionerna av Sverige. Hade han från början förstått i vilken utsträckning hans teori skulle bli föremål för missuppfattningar och vantolkningar, hade han kanske undvikit beteckningen "Vinden från sydväst", för att istället välja någon term som snarare betonade att det var fråga om "Vinden till sydväst".

2.7. Två sorters stormän

Vad han egentligen inte utvecklar särskilt utförligt är *varför* Sveriges sydvästra delar skulle ha utgjort en sådan magnet för nya impulser. Möjligen hade det, i vart fall när det gäller forntidens senare skede och äldre medeltid, ett visst samband med de ekonomiska strukturerna. Folklandens (dvs det senare Upplands) överklass *berikade sig på andra sätt än götalandskapens*. Med en viss generalisering kan man säga att när de senare var jorddrottare, en sorts forntida junkrar, där alltså själva basen för deras välstånd utgjordes av deras jordinnehav, berikade sig folklandens överklass framför allt (utöver plundringsföretag och "skattläggning" av områdena på andra sidan Östersjön) genom internationell handel i stor skala, framförallt med pälsverk och ämnesjärn.

I götalandskapen låg under forntiden hela tiden en latent motsättning och pyrde under ytan mellan stormännen och bönderna, i synnerhet storbönderna. Man kan beskriva det som en ständigt pågående envig mellan samhällets högsta och näst högsta skikt, där storbönderna konsekvent åberopade "forn hävd", alltmedan stormännen sökte inplantera nya, feodala principer och tankegångar hämtade från kontinenten. Antingen fullt medvetet eller på ett mera intuitivt

plan hade götalandskapens stormän insett att omvandlingen av landet till en mera "modern" stat, enligt mönster från Danmark och Frankerriket, skulle stärka deras ställning på storbönders och övrig allmoges bekostnad. Därav stormännens förändringsvilliga inställning, och deras snabba upptagande av nya tankegångar söderifrån.

Nu var de kulturella inflytelserna från kontinenten säkert inte helt obekanta för folklandens överklass. Men det var fortfarande i götalandskapens stormannaskikt som dessa nyheter helhjärtat *anammades*, på ett helt annat sätt än i nordöst. En stormannaklass som den i folklanden, vilken huvudsakligen berikade sig som en sorts handelsfurstar i internationell skala, hade knappast någon antagonistisk konflikt med bönderna, vare sig storbönder, mellanbönder eller småbönder. Tvärtom bör de varit angelägna att hålla sig någorlunda väl med allmogen, allt för att undslippa allsköns störningar i sin lukrativa verksamhet.

2.8. Mac Key

Ett annat känt namn inom "götaskolan" var överingenjören på Volvo Skövdeverken, Mac Key, av den ganska anrika ätten Key. Han föddes 1909 och tog studenten 1928 på den lika anrika privatskolan Lundsberg. Hans håg låg från allra första början åt det tekniska och naturvetenskapliga hållet. Humaniora intresserade honom inte lika mycket. Enligt SBLD Strömberg stoltserade han en årskurs med C i historia i skolbetyget. Vilket inte hindrade honom från att i mogen ålder, 61 år gammal, utge en bok med titeln *En annorlunda historia*, senare återutgiven i ytterligare två (utvidgade) upplagor, nu under titeln *Myten om Ubsola*. Böckerna innehåller hans högst personliga tolkning av Västergötlands fornhistoria.

Det är inte oväsentlig information att han var ett barn av de högre samhällsklasserna, att han under en period på 1930-talet tjänstgjorde som fänrik i armén, eller att han 1962 utnämndes till chefsingenjör på Volvo Skövdeverken och av allt att döma gjorde bra ifrån sig i den rollen. Ty en sådan bakgrund skapar en viss självkänsla. Är man van att styra och ställa och peka med hela handen som officer och i hög ingenjörsbefattning, finns en betydande risk att man tar med sig det självförtroendet även när man beträder för en själv helt nya och obanade stigar. T ex när det gäller svensk forntidshistoria. Han var ju redan nära nog pensionsmässig när han lät edera *En annorlunda historia* år 1970, och ingenting tyder på att historiska studier fram till dess varit hans främsta livsintresse, eller ens ett intresse överhuvudtaget. Däremot golf, jakt och orientering.

Myten om Ubsola kan alltså sägas vara en intressant kombination av självsäker framställningskonst och ren historisk obildning.

Så länge han håller sig till sitt favoritämne, forntida järnhantering, lyser hans gedigna naturvetenskapliga kunnande igenom. Och det är där hans skrivelser är verkligt givande. Värre blir det när han därutöver ger sig i kast med att söka analysera Beowulfkvädet, uppleta det av Adam av Bremen år 1075 omskriva hednatemplet (någonstans i Västergötland, givetvis) eller i Per Thams anda omplacera en stor del av Sveriges fornhistoria till trakterna kring Hornborgasjön. Då blir det något gymnasialt, eller kanske snarare rent ut sagt barnsligt över det hela.

Han var verkligen en "outsider". Han hamnade i motsättning inte bara till dom ståndpunkter som intogs av "sveaskolan", utan på flera punkter även till "götaskolans" gängse uppfattningar. Verner Lindblom uttrycker sig synnerligen diplomatiskt i sin *Götland - Sveriges vagg*, när han betecknar Mac Keys *Myten om Ubsola* som **en ganska självständig tolkning av götalandshypotesen**. (sid. 10) **Självständig** är nog ordet. JBLD Strömberg kallade honom i *Nya Lidköpings-Tidningen* 28.8.1989 för **västgötaskolans särling**.

2.9. Löginn

Inom "götaskolan" är det något av ett axiom att den stora sjö som omnämns i de fornnordiska sagorna under namnet Löginn är densamma som Vänern. Det hette nämligen att Löginn hade anmärkningsvärt stora likheter med den danska ön Själland, både till form och storlek. Vidare förtalte sagorna att vikar och bukter på Själland låg på samma sätt som uddar och näs i Löginn. Dessa geografiska överensstämmelser förundrade uppenbarligen forntidens människor och gav upphov till en sk förklaringsägen, enligt vilken gudinnan Gefion tagit sina (till oxar förvandlade) söner till hjälp med att plöja bort en gigantisk jordtorva från Svitjod. En jordtorva som sedan flöt iväg västerut i havet (hur den nu lyckades tränga sig ut via Göta älv) och slutligen fastnade mellan Fyn och Skåne, där den kom att utgöra ön Själland. Tomrummet efter jordtorvan vattenfylldes och blev till sjön Löginn. Äldsta kända version av denna myt återfinns i ett norskt kväde, tillskrivet 800-talsskalden Brage Boddason, men är sannolikt mycket äldre än så, kanske rentav från folkvandringstid.

Det här imponerar inte på Mac Key. Istället för att acceptera "götaskolans" ganska väl underbyggda uppfattning att Gefions sjö skulle åsyfta Vänern, vilken ju faktiskt har en hel del drag gemensamma med Själland, fantiserar han fram en alldeles egen sjö belägen söder om Vänern, en sjö som skulle ha funnits under forntiden, men numera är praktiskt taget försvunnen, så när som på en ynklig rest i form av Hornborgasjön. Det är denna sjö som var förebild för sagans Löginn, tänker han sig. Att man idag knappt kan urskilja ett spår av densamma vill han förklara med landhöjningen.

Väl att märka företer Mac Keys sjö inga som helst likheter med Själland, varken till form eller storlek. Av en egenproducerad karta i hans bok, som utvisar hur han tänker sig sjöns utsträckning under forntiden, kan man bara dra slutsatsen att dess areal knappast kan ha varit ens en tiondel av Själlands (Vänerns är ungefär åtta tiondelar därav).

Till Mac Keys försvar - om det nu är ett försvar - må anföras att "sveicisternas" föreställning att Löginn skulle vara lika med Mälaren är näst intill lika verklighetsfrånvärd. Inte heller denna sjö uppvisar några likheter med Själland.

2.10. Mac Key om Beowulf

Som det verkliga bottenappet får man dock beteckna Mac Keys funderingar om Beowulfkvädet. Detta diktverks första del beskriver hur hjälten Beowulf anländer till den danske kung Hrothgars kungsgård Heorot för att bistå med att besegra ett förfärligt monster vid namn Grendel. Denne Grendel brukar nämligen, med viss jämn frekvens, bryta sig in i Heorots gästabudsal och döda

någon av kungens hirdmän, i avsikt att senare äta upp honom. Alla försök att försvara sig har visat sig vara förgäves; blankt stål biter inte på Grendel. Följande ett infall väljer Beowulf att istället möta Grendel vapenlös, något som visar sig vara ett lyckokast. Utan några vapen inblandade är Grendel plötsligt möjlig att besegra. Beowulf lyckas slita av Grendels ena arm, varefter monstret flyr. Alla inser att han inte kan ha överlevt denna förlust, och lättnaden är stor i salen. Den avslitna armen hängs upp som en trofé på väggen. Emellertid förhärjas kungsgården än en gång, nu av Grendels förbittrade moder, som vill hämnas sonens död. Vid detta tillfälle tillbringas Beowulf natten i ett annex till kungsgården, och sover i godan ro, omedveten om den samtida dramatiken i mjödhallen. Påföljande dag beslutar han sig för att konfrontera henne i det träsk där hon har sin boning. Beowulf dyker djärvt ner och lyckas uppspara och döda henne. Efter denna prestation hyllas Beowulf med höviskt tal och diverse skänker i form av guldringar och annat. Varefter han åker hem till Götaland.

Vad den här lite makabra historien egentligen skall symbolisera har diskuterats hit och dit (om den nu skall symbolisera något alls). Det sägs i kvädet att Grendel "bär Kains märke", och således representerar den rena ondskan. En något udda skildring av kampen mellan ont och gott, således. Detta är ett uppenbart kristet tillägg, som inte kan ha förekommit i sagan från första början, utan först sedan den längre fram (tidigast på 700-talet) sattes på pränt, sannolikt av en brittisk munk. En av de mera svårsmälta "analyserna" vi stött på vill i Beowulfs strid se en kamp mellan patriarkat och matriarkat, synbarligen på den enda grunden att Grendels moder är av kvinnligt kön. Men inte ens denna feministiska tolkning lyckas överglänsa Mac Keys version i allmän fantasifullhet. För honom handlar det nämligen om en strid mellan asatro och kristendom, där Grendels roll spelas av en kristen präst (alltså hela 300 år innan Sveriges förste kristne missionär som man överhuvudtaget känner till, nämligen Ansgar). Så här låter det hos Mac Key i *Myten om Ubsola*:

Hrodgar, som är kung över svearna och vanerna (= danerna), är bosatt i närheten av Ubsola, som kallas Heorot. Han är asatrogen och håller hov i sin nyuppförda gyllene mjödhall. Men en energisk kristen missionär härjar bland hans kämpar och den ene efter den andre av hans män övertalas att bli kristen. Missionären heter Grendel. Under 12 år pågår denna missionsverksamhet och Hrodgar ser sin maktställning hotad. Han kan inte besegra Grendel med vapenmakt, för denne uppträder alltid obehäpnad och drar sig ständigt undan upp mot de dimmiga och sumpiga mossarna inne på Klyftamon, där han har en stavkyrka på Kyrkebacken vid Ingelstorp-Åsbotorp (bygdetraditionen säger att där legat en stavkyrka, som "sackt ihop").

Då tillkallar Hrodgar den unge sonen till götarnas konung, Beowulf, son av Eggrow (Eggby eller Ögnatorp, som numera heter Höjentorp). Han är släkt med Hygelac från Hugentorp (som är ett annat namn för Höjentorp). Lagg märke till att den skildrade båtfärden från Eggrow till Heorot genomförs på mindre än ett dygn.

Beowulf har inga skrupler mot att slå ihjäl missionären Grendel. Men hans moralbegrepp hindrar honom från att använda vapen, eftersom Grendel alltid uppträder obehäpnad, endast medförande ett kors eller krucifix. Beowulf besegrar honom med blotta händerna och sliter sönder det heliga korset. Den ena korsarmen bevaras sedan på det återerövrade hednatemplet

vid Ubsola. Grendel flyr upp mot sin stavkyrka på Kyrkebacken, men Beowulf förföljer honom dit och river ner kyrkan och dränker Grendel och hans moder i det djupa kärret omedelbart norr om kyrkan. (sid. 115-117)

I tidningen *FIB/Kulturfront* nr 22/1982 intervjuades makarna Peter Sawyer och Birgit Strand-Sawyer, där de dömer ut Mac Keys teorier om Beowulf och annat som idel fantasier, **utan värde för vetenskapen**. Det är att märka att i alla fall vad maken Peter Sawyer beträffar, tycks han jämte Henrik Janson annars vara den historiker av facket som haft den mest toleranta inställningen till "götaskolan". Mac Keys idéer var av allt att döma av sådan art, ur Peter Sawyers perspektiv, att toleransens gränser definitivt var överskridna. Kunde han känna viss respekt för Verner Lindblom, var detta tydligen inte fallet beträffande Mac Key.

2.11. Järnet

Dock finns det - som vi redan påpekat - anledning att lyssna till vad Mac Key har att säga i ett alldeles särskilt avseende, nämligen när det gäller forskning om forntida järnproduktion. På *den* punkten gjorde han, tillsammans med sin hustru Elisabeth, faktiskt en hel del som var "av värde för vetenskapen". Vilket också har framhållits i en del akademiska uppsatser. Så t ex skriver Moa Lorentzon i *Järn, slagg och snö vid fornlämning 186* (6):

Det finns framför allt tre stora områden där den så kallade parugnstekniken är företrädd. Ett område ligger i före detta Skaraborgs län med tyngdpunkten i socknarna Lerdala och Vättilösa. Här har makarna Elisabeth och Mac Key gjort omfattande insatser, främst vad gäller lokaliseringen av ett stort antal blåstor.

Mac Key återupplivade en närmast bortglömd idé som ursprungligen lanserades av arkeologen John Nihlén i början av 1930-talet, nämligen att tidig järnframställning inte nödvändigtvis krävde sjö- eller myrmalm, utan också kan ha använt sig av s k rödjord som råvara. Nihlén skrev (i sin bok från 1932 med titeln *Studier rörande äldre svensk järnhantering med särskild hänsyn till Småland*):

Till sist bör påpekas, att man säkerligen i Småland såväl som i andra landskap vid tillverkningen använt sig icke endast av myrmalmer i egentlig mening utan även av andra jordarter, som innehöll så mycket järn, att det kunde löna sig att smälta dem. Möjligen har rostbrun jord och sand av detta slag kommit till användning i området kring Gullabo i södra delen av landskapet, där jag sett kraftiga bestånd av den. (sid. 78)

Tidigare hade Västergötland knappast alls beaktats när forntida järnproduktion diskuterats, eftersom geologin i området inte genererar sjö- och myrmalm, eller i vart fall i mycket ringa utsträckning. Vad Mac Key kunde visa på var att den råvara Nihlén pekade ut, rödjorden, däremot var rikligt förekommande, åtminstone i f d Skaraborgs län (7).

Mac Key hävdade att järnmalmsproduktionen i nordöstra Västergötland under forntiden måste ha varit så pass omfattande, av de många fynden av ugnar, slagg osv att döma, att det orimligen kan ha handlat blott om produktion för att täcka lokal efterfrågan. Det måste också ha rört sig om

produktion för export till andra landskap, sådana som inte hade något som helst utgångsmaterial för ändamålet, inte ens rödjord. Han nämner särskilt Bohuslän, där man ju tycks ha varit särskilt aktiva som vikingar (det har rentav spekulerats att själva ordet "viking" kommer av *Viken*, ett äldre namn för Bohuslän). Vikingatåg kräver som bekant vikingaskepp, och bygget av vikingaskepp kräver i sin tur nitar av järn. Som man alltså måste ha importerat någonstans ifrån.

I samband med uppförandet i slutet av 1960-talet av ett nytt sjukhuskomplex i Ryd, sex kilometer från Skövdes centrum, hade man knappt mer än kommit igång med bygget förrän man tvingades avbryta för att istället tillkalla arkeologer. Detta eftersom resterna av ett enormt antal forntida ugnar för järnframställning återfanns på platsen. Efter denna upptäckt gick det knappast längre att framhärda i uppfattningen att Västergötlands järnproduktion enbart handlade om att förse den omgivande traktens bönder med knivar, yxor och andra järnredskap. Verksamheten föreföll helt enkelt alltför omfattande för att enbart gälla lokala behov. Man kan nog med fog hävda att fynden i Ryd bekräftade Mac Keys uppfattning.

En annan ståndpunkt som han gång på gång återkom till var att järnframställning med rödjord som råvara måste ha varit en lokal innovation och inte följden av kulturöverföring från kontinentaleuropa. Han menade att den typ av ugnar som under forntiden användes söder om Östersjön, t ex i norra Tyskland, säkert fungerade alldeles utmärkt när det gällde myr- och sjömalm, men genom sin konstruktion inte gav önskat resultat om råvaran utgjordes av rödjord. För det krävdes en annan typ av ugn, liknande den som användes när man brände keramik. Troligen, menade han, var upptäckten just resultatet av en misslyckad keramikbränning, och hänvisade därvid till en brittisk arkeolog, Grahame Clarke. Han skriver i *Myten om Ubsola*:

Den kände brittiske arkeologen professor Grahame Clarke är av den åsikten att vem som helst som misslyckas med en primitiv keramikbränning skulle kunna få fram järn, om bara råmaterialet, järnhydroxiden, förekommer i processen. Och detta utan några som helst kulturella impulser från annat håll. (sid. 128)

Eftersom järnhydroxidhaltig rödjord på vissa håll förekom överallt i marken och därför ofta kom till användning som material när man byggde upp keramikugnen, och då det inte så sällan bör ha inträffat att man misslyckades med bränningen, hade det väl varit ytterst egendomligt om människorna inte vid *något* tillfälle under forntiden skulle ha gjort denna slumpmässiga innovation.

Även på denna punkt verkar Mac Keys resonemang övertygande. Likväl vore det en överdrift att påstå att applådaskorna dånat och Mac Key höjts till skyarna för sina synpunkter om primitiv järnframställning. Har några gett honom visst erkännande är det väl i så fall arkeologer, knappast historiker. Möjligen har det samband med att han inom historievetenskapen helt har avfärdats efter skrivierna om Beowulf, Adams hednatempel m m. Med påföljd att man kanske haft svårt att riktigt ta till sig att någon som redan utdefinierats som en fullständig stolle faktiskt, mitt i alltihop, kan vara riktigt insiktsfull och klok när det gäller ett visst bestämt frågekomplex, ett där han i egenskap av teknolog och naturvetare befinner sig på egen planhalva.

Resonemanget kan för övrigt utvidgas: Vad gäller såväl Carl Otto Fast, Verner Lindblom som Mac Key har de ju faktiskt alla tre bidragit med *något* av vetenskapligt värde, vad än deras belackare vill göra gällande. Mac Key med sin ovannämnda idé att järnframställning ur rödjord är en lokal innovation, Verner Lindblom med sina tankar om "Vinden från sydväst", och C O Fast med sin identifiering av förebilden för det mytologiska landskapet i de fornnordiska sagorna.

Verner Lindblom ville betrakta "götaskolan" som ett slags öppet forum, allt för att gynna kreativiteten under det "materialinsamlade stadiet". Om man tänker efter lite är ju faktiskt hela historieforskningen något av ett ständigt pågående "materialinsamlade stadium". Även om det visserligen mycket sällan förekommer nu för tiden (om ens någonsin) att tidigare okända källor upptäcks i något dammigt arkiv, så kan redan kända källor kombineras på nya sätt, närmast bortglömda faktauppgifter i hundra eller hundrafemtio år gamla historiska verk kan på nytt uppmärksammas, fritänkande forskare kan presentera nya, djärva infallsvinklar på gamla problem, osv. Bara i totalitära stater som Stalins Sovjet är historien För Evtig Fastställd, och straffet för fritänkeri är godsvagn till Sibirien. Det känns lite olustigt att över en av portarna till Uppsala universitet återfinns en inskrift med texten *Tänka fritt är stort - men tänka rätt är större*. Det är en sentens man skulle kunna förvänta sig att hitta inknackad ovan porten till universitetsbyggnaden i en hel- eller halv-auktoritär stat i Östeuropa, dock knappast i Oxford eller Sorbonne. I en mera västlig forskningstradition hade nog snarare devisen lytt *Tänka rätt är stort - men tänka fritt är större*.

I en totalitär stat hade man förvisso sluppit ödsla tid på att gång på gång bemöta diverse märkliga teorier som lanserats av amatörforskare, men samtidigt hade *inte heller* de värdefulla synpunkter som ju faktiskt emanerat från Fast, Lindblom och Key kommit forskningen till del.

2.12. Inkonsekvenser

Typiskt för 1980-talets "götaskola" var en märklig inkonsekvens i argumentationen. Verner Lindblom drev ju, som nämnts, ganska hårt sin teori att diverse utifrånkommande impulser allra först träffade och anammades i Götaland, i första hand sydvästra Götaland, innan de så småningom letade sig fram även till andra delar av Sverige. När sedan "götaskolan" lämnade de breda, svepande penseldragen och började gå in på delteorier, så hamnade dessa inte så sällan i *klar motsättning till* den generella teorin. Ett par exempel må anföras:

Om nu hednatemplet i Uppsala, det som Adam av Bremen skrev om i sin bok från år 1075 (*Gesta Hammaburgensis*) skulle ha utgjort hedendomens sista starka fäste i Sverige, borde ju detta kunna tolkas som tecken på en viss kulturell eftersläpning norr om Mälaren i förhållande till götalandskapen, vilka senare som bekant kristnades på ett mycket tidigt stadium. De utgrävningar i Varnhem under 2000-talets första år som vi redan tidigare nämnt, har bringat fynd i dagen av mycket tidiga kristna gravar och resterna av vad som troligen är Sveriges första stenkyrka. Dessa upptäckter har övertygande kunnat visa på att kristendomen hunnit skaffa sig en viss ställning i Västergötland långt tidigare än vad forskningen fram till dess hållit för antagligt, nämligen redan i början av 900-talet, eventuellt t o m i slutet av 800-talet! Alltså mer än 150 år innan kung Inge den

äldre, enligt *Hervarasagan*, beordrade nedbränning av hednatemplet år 1087.

Nu kunde förstås inte 1980-talets "göticister" veta vad som skulle komma fram i samband med utgrävningar tjugo år senare, i början av 2000-talet. Men dom var likväl redan på 1980-talet fullständigt på det klara med att kristendomen etablerat sig som en allvarlig rival till asatron i sydvästra Sverige avsevärt tidigare än fallet var uppe i nordöst. Om inte annat var ju det faktum att Sveriges första stift hamnade i just Skara en tydlig indikation därpå.

Vad är då poängen med att som Mac Key (och före honom C O Fast) söka "omplacera" detta hednatempel till Västergötland? Om templet *inte* stod norr om Mälaren utan i Västergötland (i närheten av byn Kleva enligt Fast; i Ledsjö socken hos Mac Key), blir ju konsekvensen att det i själva verket var *detta* landskap, inte Mälardalen, som präglades av kulturell eftersläpning och i det längsta höll fast vid hedendomen. Efter vad vi nu vet om kristendomens anmärkningsvärt tidiga genombrott i Västergötland, lär det i verkligheten ha varit ganska svårt att hitta några västgötar, förutom några tämligen isolerade och tjurskalliga exemplar i bygdens utkantsområden som t ex i Tiveden, vilka fortfarande år 1075 envisades med att stå fast vid den gamla hedniska religionen. Och förmodligen var dom ännu svårare att uppleta tolv år senare, år 1087, när Inge den äldre påstås ha bränt ner templet. I sanning en egendomlig "vind från sydväst" som, om Mac Keys teorier skall hålla streck, tydligen gjorde en markant böj runt Ledsjö innan den fortsatte på sin väg mot nordöst.

Samma problem med Sigtuna. Det är numera en ganska allmän uppfattning bland historiker att Sigtuna vid Mälarens norra strand gjorde tjänst som en kungamaktens framskjutna bastion i Mälardalen. Olof Skötkonung hade tidigare, på grund av sitt avståndstagande från den hedniska kulten, tvingats bort från det övervägande hedniska Mälardalen och retirerat till Västergötland (även denna uppgift från Adam av Bremen). Men brohuvudet i Sigtuna, som hans far Erik Segersäll hade grundat i slutet av 900-talet, vägrade han att släppa. Med detta som bas avsåg han att återerövra sin ställning i dessa bygder. Sigtuna skulle bli en kristen fyrbåk i ett hedniskt skymningsland. Och för att understryka sina anspråk att vara *hela* landets konung lät han prägla mynt i Sigtuna, faktiskt Sveriges första egna mynt. För övrigt kan man tala om en parallell till situationen i Danmark, där Sven Tjuguskägg tog beslutet att placera ett myntverk i Skåne, en "orolig" provins som den danska kungamakten ansåg sig behöva stärka sin kontroll över. I bägge fallen hade myntningen endast ögonskenligen med direkt monetära behov att göra, i realiteten handlade det snarare om en manifestation av kunglig auktoritet.

Då blir det alldeles förvridet att som Mac Key, Dag Stålsjö och Verner Lindblom söka dra i bevis att det Sigtuna som omtalas i de äldsta källorna under skilda stavningar (*Zitun*, *Sithunum*, *Sictona*, *Sittim*, etc) i själva verket skulle vara detsamma som Sätuna vid Hornborgasjön i Västergötland. Det borde i så fall innebära att det var i Västergötland som Olof Skötkonung var i behov av en stödjepunkt, för att i en fientlig omgivning söka hävda kungamakten och gynna den kristna lärans utbredning.

Hela frågan avgjordes till slut när man i samband med arkeologiska utgrävningar i Sigtuna år 1990

hittade ett myntstampsavslag, dvs ett avtryck från en så kallad myntstamp (myntstampen var det redskap som användes vid själva präglingen). I Sätuna har man inte funnit vare sig mynt eller myntstampsavslag. Och den stenkonstruktion i Sätuna som man inbillade sig var en sorts forntida kajanläggning visade sig i själva verket vara resterna av ett avbrutet ladugårdsbygge från 1890-talet.

Det är ganska slående när man jämför innehållet i Verner Lindbloms *Götland - Sveriges vagga* från 1982 med den lilla bok han skrev trettio år senare tillsammans med Bengt Råsled (*Vitbok - oegentligheter i svensk forntidshistorisk forskning*), att argumentationen följer nästan exakt samma linjer i bägge skrifter, med ett anmärkningsvärt undantag - frågan om Sigtunas lokalisering. I den senare boken är Lindblom alldeles tyst därom, vilket bara kan tolkas som en sorts kapitulation. Fyndet från myntpräglings i Sigtuna blev väl spiken i kistan för Sätuna-teorin.

2.13. Samlarmani

Bråket mellan "sveicister" och "göticister" har i själva verket fått inslag av en ganska fånig samlarmani, där bägge sidor sökt omplacera orter och händelser till den egna delen av landet. Inte bara Sigtuna och Adams hednatempel har "göticister" sökt förlägga i Västergötland, utan också slaget vid Herrevadsbro år 1251. Professor Bo Gräslund å sin sida har försökt blåsa upp Mälardalens betydelse genom att söka omplacera slaget vid Helge å år 1026 (som annars allmänt anses ha ägt rum i nordöstra Skåne) till någon av de åar som flyter ut i Mälaren (dock utan att närmare precisera vilken av dem). Och nu på senare år har såväl akademiker som amatörforskare i Mälaramrådet velat omplacera slaget vid Gestilren år 1210 från norra Västergötland till Västmanland. Andra har antytt, med tämligen krystade argument, att Olof Skötkonung kanske inte alls tog dopet i Husaby utan någonstans "österut".

Nu är det emellertid, om än inte helt likgiltigt, så i vilket fall av underordnad betydelse exakt *var* ett visst slag utspelade sig. Det väsentliga är *vad slaget egentligen handlade om*; de bakomliggande motsättningarna, vilka samhällskrafter de olika aktörerna representerade, etc. Att blott fokusera på själva lokaliseringen är snudd på knappologi.

Ett landskaps "glans och ära" avgörs inte av hur många orter, fältslag eller annat det kan samla på sig. Att orten X eller slaget Y kan placeras i landskapet Z behöver inte nödvändigtvis indikera det aktuella landskapets "storhet", utan i vissa fall faktiskt rena motsatsen. Man måste gå in och titta på vad dessa orter och fältslag *egentligen står för*, i ett vidare historiskt perspektiv, och från fall till fall. För att nu ta Sigtuna som exempel: Sten Tesch har svårt att se att Erik Segersälls grundande av Sigtuna, i vad som idag är landskapet Uppland, skulle vara en indikation på Upplands forntida "storhet". Han skriver:

Det förhållandet att Sigtuna synes vara den enda staden i det svenska riket under en stor del av 1000-talet betyder inte att Mälaramrådet utgjorde det svenska rikets centrum. Däremot var det intressant, för att inte säga nödvändigt, för den riksdanande konungamakten att få kontroll över sveaorganisationen och det ekonomiskt viktiga Mälaramrådet. Det är i detta ljus vi skall se

staden Sigtunas uppkomst, den tidiga kyrkoetableringen och den kungliga myntningen som sker här. Med Sigtuna som maktpolitisk stödjepunkt kunde allianser och förtroendeband upprättas med småkungar och lokala stormän, men också våld och hot om våld kunde utövas härifrån. (*Makt och människor i kungens Sigtuna* (1990), sid. 25)

Sigtunas roll visavi folklanden norr om Mälaren, så som Sten Tesch beskriver den, ger närmast associationer till den sortens enklaver (Goa, Mylapore, Calicut, m fl) som europeiska kolonialmakter tilltvingade sig längs kusten i Indien från 1500-talet och framåt. Och dessa koloniala baser utgjorde sannerligen inte några indikationer på Indiens styrka eller "storhet" under det aktuella tidsskedet. Snarare då dess vanmakt. Så vad är då poängen med att söka förlägga Sigtuna, denna närmast kolonialpolitiska enklav till Västergötland?

Professor Åke Hyenstrand uttrycker precis samma sak, om än mer koncist, i sin bok *Lejonet, draken och korset* (1996), sid. 11-12:

Skulle landskapet (dvs Västergötland; *vår anm.*) **ha spelat en central roll för riksenandet (vilket är sannolikt), är ju en av de primära förutsättningarna att nämnda platser ej låg i landskapet utan utanför; dvs som motståndare till eller brohuvuden för den nya statstankens införande.** (*orig. kurs.*)

2.14. Om det här med galna hugskott och stolleteorier

"Götahypotesens" företrädare har anklagats för att alltför ofta låta den vildvuxna fantasin skena iväg med sig. Vilket knappast kan förnekas. Utpekandet av Sätuna som Olof Skötkonungs Sigtuna är ju ett flagrant exempel. Å andra sidan har det till och från förekommit en del fantastiska teorier även bland forskare av facket. Så frågan är om akademisk utbildning alla gånger är ett så verksamt motmedel som hävdats när det gäller att rida spärr mot ett alltför verklighetsfrånvänt spekulerande och fantiserande. Några exempel må anföras:

Sune Lindqvist framförde 1952, i tidskriften *Tor*, tanken att skildringarna av Valhall i *Eddan* skulle ha inspirerats av Colloseum i Rom. Bland annat tyckte han sig se ett samband mellan antalet portar till Valhall och antalet publikgångar till Colloseum. Ett gäng nordbor skulle alltså varit på besök i Rom någon gång under forntiden, blivit djupt imponerade av Colloseum och därefter valt att skapa sin Valhallsmyt med denna byggnad som förebild. Egentligen var idén inte helt ny, den lanserades ursprungligen tjugo år tidigare av den norske professorn Magnus Olsen. I Sverige presenterades den i en artikel i *Nya Dagligt Allehanda* 23.2. 1932. Samme Olsen framkastade i *Namn och bygd* 1917 teorin att ortnamnet Sigtuna skulle komma av det keltiska *Segudunon*, med betydelsen "stark fästning" (det hade tydligen undgått Olsen att Sigtuna aldrig någonsin, ens under forntiden, haft några egentliga befästningsverk). En annan ortnamnsforskare, Karl-Axel Holmberg, uttryckte långt senare sin skepsis i skriften *De svenska Tuna-namnen* (1969): **Ett keltiskt inflytande av den art och styrka som här förutsättes synes sakna paralleller.** Annorlunda uttryckt: Om namnet Sigtuna kom av *Segudunon* bör det i så fall ha rört sig om det *enda* kända fallet av inlån från keltiskan till det svenska ortnamnsbeståndet.

En språkprofessor i Lund, Sigurd Agrell (1881-1937), har blivit känd för sin originella uthark-teori, där han flyttar f-runan i den äldre futharken sist i raden, med motiveringen att denna runa står för "rikedom". Eftersom det är hans mening att varje runa motsvarar ett visst talvärde, kan orimligen en runa med betydelsen "rikedom" stå först i raden, och därmed ha det lägsta värdet. Nu är det faktiskt inte helt lätt att tränga in i Agrells tankevärld. Vi erinrar oss en gammal ekonomiprofessor, förmodligen ganska uppgiven, som en gång yttrade att varje ansats att få grepp om Karl Marx' arbetsvärdelära var **förenad med betydande svårigheter**. Samma omdöme torde gälla alla försök att begripa sig på uthark-teorin, där Agrell friskt blandar in talmystik, astrologi och element av orientalisk Mithraskult i en enda röra. Till och med lite persisk och indisk mysticism finns det rum för. Nu hade forskarkollegor säkert inte tvekat att ge honom ett visst erkännande om hans uthark-teori kunnat bidra till att - om än aldrig så lite - skingra dunklet när det gäller tolkningen av Rökstenen och andra stenar ristade med den äldre futharken. I verkligheten innebär en läsning av Rökstens text med utgångspunkt från uthark-läran att mörkret snarast tilltar. Agrells idéer är numera avfärdade som rent hokus-pokus, åtminstone bland runologer.

Den norske historikern Claus Krag hävdade i en avhandling 1991 (*Ynglingatal og Ynglingesaga*) att det gamla diktverket Ynglingatal inte alls skrevs i början av 900-talet som ett hyllningskväde till den norske småkonungen Ragnvald hederhög, utan författats först på 1100-talet. Särskilt svårsmälta blir Krags teorier när han blandar in den skryaelementsläran i sammanhanget - en lära vars upphovsman var den grekiske filosofen Empedokles, som levde på 400-talet f Kr. Trots uppenbara tveksamheter köpte forskarvärlden tämligen okritiskt Krags idéer. I alla fall inledningsvis. Vilket blev till följd att både *Nationalencyklopedins* och *Svenskt biografiskt lexikons* respektive artiklar om Ynglingatal utgick från Krags tolkning. Efter några år släppte emellertid förtrollningen och fler och fler forskare började se svagheterna i Krags konstruktion. En lingvist, Christopher Sapp, menade i ett inlägg från 2002 att texten på språkliga grunder kan dateras till 900-tal, möjligen också tidigt 1000-tal, men absolut inte till 1100-tal. Dessutom är det ett känt faktum att Ynglingatal använts som en sorts mall och inspirationskälla till ett annat, liknande hyllningskväde, kallat Háleygjatal och tillkommet i slutet av 900-talet. Háleygjatals samband med Ynglingatal var något som Krag tydligen, trots sin odiskutabla lärdom beträffande norsk forntid och äldre medeltid, på något mystiskt sätt undgått att någonsin höra talas om.

Slutligen nämner C O Fast i sin *Det svenska rikets ursprung* hur forskarvärlden i Danmark, på 1940-talet, var djupt engagerade i ett gräl om dana- och sveakungarnas sanna identitet. Fast beskriver ett **högröstat larm /.../ varmed man i Köpenhamns universitet den 10 juni 1943 under sex timmars tid ventilerade en avhandling om att danerna i Lejre och svearna i Uppsala skulle ha varit mongoler (hunner)...** (sid. 7)

Vad Fast syftar på var framläggandet av en kontroversiell doktorsavhandling av Niels Clausen Lukman. Reaktionerna i salen lär ha varit närmast tumultartade (8). Erik Lönnroth understödde för övrigt Lukmans hunnerteori, vilket väckte nästan lika vildsinta reaktioner i Uppsala som i Köpenhamn. Skulle dom ariska, rågblonda ynglingakonungarna i själva verket ha varit svarthåriga och plattnästa hunner? Otänkbart! Inlägg och motinlägg avlöste varandra i pressen, och till de flitigaste kombattanterna hörde Erik Lönnroth och Birger Nerman. Lönnroth verkar ha varit -

åtminstone som han skildras i sitt eftermäle i *Historisk tidskrift* år 2002 - en professor med en liten räv bakom örat, en som fann ett visst nöje i att provocera sina mera förstockade kollegor. Om hans egentliga avsikt med att ansluta sig till Lukmans teorier nu var att reta gallfeber på Nerman, torde han ha lyckats över förväntan.

2.15. "Fascister?"

I JBLD Strömbergs nätartikel om "västgötaskolan" ägnas ett stycke åt spekulationer att denna "skola" har ideologiska beröringspunkter med fascism och nationalsocialism. Rubriken på stycket ifråga är **Fascister?** (4.1.) Det finns två ingångar här, och Strömberg utnyttjar bägge. Den ena är det faktum att Carl Otto Fast, som ju brukar betecknas som "västgötaskolans fader", tvivelsutan var någon slags högerextremist, om inte rentav nationalsocialist. Den andra är Verner Lindbloms intresse för frågan om Atlantis, som denne egentligen aldrig riktigt släppte, även om han förvisso lät det komma i andra hand sedan han gett sig "götahypotesen" i våld. På 1930-talet var spekulationer om Atlantis ofta förenat med föreställningar om en "arisk superras"; att germanerna var ättlingar till de atlantider som överlevt kontinentens undergång. Fortfarande än i denna dag, konstaterar Strömberg, finns en uppsjö av den sortens litteratur i obskyra bokhandlar med anknytning till New Age-rörelsen, företrädesvis i de anglosaxiska länderna.

Man måste faktiskt beundra det rent kamikazeliknande mod Strömberg uppvisar när han väljer att angripa "götaskolan" genom att börja resonera om eventuella fascistiska/nazistiska influenser. Ty en vinkling av det slaget öppnar ju, närmast per automatik, för en vidare diskussion om hur det egentligen stod till med det demokratiska sinnelaget inte bara bland "göticister", utan också inom den etablerade forskningen på 1930- och 1940-talen - inklusive bland historiker och arkeologer. Dessa forskare som Strömberg tycks vilja betrakta närmast som en samling kanske något färglösa men samvetsgranna tjänstemän, som lugnt och metodiskt lägger bit för bit till det historiska pusslet, av allt att döma allesammans kemiskt befriade från allsköns ideologiska anfäktelser. Men hur var det nu i verkligheten? Arkeologen Magnus Alkarp skriver i *Det Gamla Uppsala - berättelser och metamorfoser*:

Med jämna mellanrum uppstår det en diskussion om svenska akademikers förhållande till nazi-Tyskland. Några har sagt att ämnet är mer aktuellt nu än någonsin, andra att ämnet är uttömt och allt som kan sägas redan har sagts. Oavsett om man finner ämnet angeläget eller uttömt kan man åtminstone inte klaga på antalet studieobjekt: *det råder ingen som helst brist på akademiker som engagerade sig i högerextrema, antisemitiska rörelser (vår kurs.)* och som knappt hunnit hem från Tyskland innan de for dit igen. Självfallet skulle de flesta som låtit sin tyskvänlighet övergå till öppen nazism försöka sopa igen spåren efter sig efter kriget - och några av dem lyckades alldeles utmärkt. De som tindrat inför åsynen av fackeltågen, svastikan och det eviga gapandet hade - som genom något divinatoriskt ingripande - förvandlats till föredömliga demokrater. Om de någon gång skulle påminnas om att de i början av kriget hade jublat över Hitlers framgångar, kunde de alltid peka på någon annan som hade jublat högre. (sid. 330)

Henrik Jansson skriver i *Till frågan om Svearikets vagga*:

Sune Lindqvist hade tidigt uppvisat ett rasistiskt tankegods. I en studiehandledning från 1915 talade han t ex om att Norden redan under stenåldern inneslöt den befolkning som skulle bli "förfäderna till den germanska folkgruppen, som nu genom sin överlägsna begåvning behärskar världen". I oktober 1935 föreläste alltså Lindqvist inte mindre än tre gånger hos det känt nazianstrukna Samfundet Manhem. /.../ Carl Otto Fast rörde sig otvetydigt i nazistiska kretsar, men han var i gott sällskap. (sid. 64-65)

Som tidigare nämnts fick Jerker Rosén 1960 i uppdrag att skriva första bandet i en ny lärobok för universitetet i ämnet svensk historia. Den som skrev del 2 av samma verk var professor Sten Carlsson. Hela familjen Carlsson, alltså även fadern Gottfrid (också han professor i historia) och modern Lizzie Steffenburg-Carlsson (fil lic), var nazister under kriget. Sonen Sten övergav dessa åsikter sedan Hitler skjutit sig i skallen och kriget var förlorat. Dock finns inga som helst indikationer på att föräldrarna, till skillnad från sonen, någonsin **som genom något divinatoriskt ingripande** avsvor sig sina nationalsocialistiska värderingar.

Beträffande Birger Nerman markerade han, så vitt vi vet, aldrig på något sätt sin inställning till nationalsocialismen på 1930- och början av 1940-talet, vare sig för eller emot (och hade därmed ryggen fri åt alla håll, vad än framtiden skulle bära i sitt sköte). Dock är det ett känt faktum att han under slutet av sitt liv, åren 1967-1970, fungerade som ordförande för den svenska sektionen av *World Anti-Communist League* (WACL), en internationell rörelse som har betecknats som högerextremistisk, tillika tummelplats för flera kända antisemiter.

Man kan inte annat än förundra sig över utbredningen av nationalsocialistiska värderingar inom just det intellektuella skiktet i Sverige på 1930- och 1940-talen, med tanke på det utpräglat anti-intellektuella draget inom denna ideologi ("Vår människa är inte en bokmänniska utan en viljemänniska", som Hitler sa). Stödet för nationalsocialism och högerextremism tycks bland akademiker och andra intellektuella ha räknats i procent, mot blott i promille bland befolkningen i stort. De öppet nazistiska, och samtidigt rivaliserande svenska nazistpartierna ("Furugårdare" och "Lindholmare") redovisade sitt bästa valresultat någonsin vid kommunalvalet 1934, då dom tillsammans lyckades skrapa ihop ynkliga 27 000 röster.

Beträffande Carl Otto Fast tycks han ha kommit till en slags vändpunkt i samband med det fascistiska Italiens angrepp på Abessinien (= dagens Etiopien) år 1935. Han blev verkligt upprörd över italienarnas sätt att föra krig (bl a med senapsgas) mot ett illa rustat och fattigt land, vilket föranledde honom att skriva ett indignerat inlägg därom i högerorganet *Nya Dagligt Allehanda*. Även Sune Lindqvist blev tydligen upprörd, fast i hans fall över förföljelsen av oliktankande i nazi-Tyskland, ty trots att han i stora stycken delade nazismens rasistiska och nationalistiska värderingar, gjorde han en berömvärd insats under kriget genom att gömma undan flyktingar, både judar och icke-judar, som annars, på grund av svenska myndigheters flathet, riskerat att återsändas till Tyskland. Och därvid med största sannolikhet slutat sina dagar i ett koncentrationsläger.

C O Fast tycks ha upphört med att skriva i den nazistiska pressen efter Abessinienkriget. Henrik

Janson igen:

Faktum är nämligen att Fast inte heller hade något emot att publicera sig i de liberala Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning och Skaraborgs Läns Tidning, och inte heller - åtminstone inte från och med 1937 - i den socialdemokratiska Värmlands Folkblad. Det är faktiskt i dessa sammanhang man återfinner honom från 1937 och framåt. (sid. 62)

Sedan har vi detta med den *faktiska ideologiska tendensen* i respektive historieuppfattningar. Verner Lindblom skriver i *Götland - Sveriges vagga*:

Götlandshypotesen förutsätter att Sverige uppkommit ur en från början löslig *landskapsunion* (*orig. kurs.*), som långsamt vunnit terräng och större anslutning... (sid. 9-10)

Det är en ganska vacker bild Lindblom här målar upp. Nästan alltför vacker. I verkligheten präglades exempelvis början och mitten av 1200-talet av ständiga militära urladdningar mellan olika fraktioner, där det ibland synes ha varit blott maktkamper mellan olika kungapretendenter, medan vid andra tillfällen kan skönjas en tydlig politisk dimension i konflikterna. En politisk dimension som bland annat gällde hur förenhetligt och centralstyrt Sverige egentligen skulle vara. Med andra ord: Sveriges enande gick knappast alls så fridfullt till som i fallet med Schweiz, alltså den federeringsprocess vi ju tidigare nämnt och som tog sin början med att ombud från tre kantoner samlades på en äng år 1291 och högtidligen svor att hädanefter hålla ihop. Så vitt vi vet utan något föregående tumult och väpnade konfrontationer.

Men alldeles bortsett från att Verner Lindbloms version av hur han uppfattar "eningsverket" inte alls berör de faktiska politiska motsättningarna och blodiga konflikterna: Kan man på fullt allvar hävda att hans syn på Sveriges enande på något enda sätt har beröringspunkter med fascistiskt tankegods? Snarare är väl tanken på en frivilligt ingången landskapsunion något som borde tilltala liberaler och socialister, och humanistiskt lagda människor överhuvud. Om vi istället granskar den traditionellt "sveicistiska" bilden av hur Sveriges enande gick till, i alla fall den hos Stjerna, Nerman, Lindqvist med flera, är det bara krig och vapenbrak för hela slanten, en version där "stridsglada svear" med "blod och järn" erövrar resten av landet. Det går helt enkelt inte att komma ifrån att den historiesynen har påfallande likheter med de nazistiska herrefolksidéerna; den ideologi där vissa folk utnämns till någon slags *übermensch*, med självpåtagen historisk "rätt" att underkuva omgivande svagare folkstammar.

Carl Otto Fast må ha varit nazist eller åtminstone högerextremist, och Atlantis-intresse kan förvisso i vissa fall vara förknippat med grumliga idéer om en "arisk superras", men om man väljer att se till det *ideologiska innehållet* i "göticisters" och "sveicisters" respektive syn på hur Sveriges enande gick till, är det väl knappast "göticisternas" version som har beröringspunkter med nazismens tankegods. Tvärtom väldigt "politiskt korrekt", som en del nutida högerextremister förmodligen skulle säga, med lätt avsmak i rösten.

2.16. Socio-ekonomiska faktorer?

Sen har vi detta med socio-ekonomiska faktorer. Det är väldigt populärt nu för tiden att avfärda oppositionella rörelser - vad dom nu är i opposition emot - med att dra in sociala och ekonomiska aspekter i resonemanget, även i det fall några sådana samband inte kan skönjas ens med ljus och lykta. På så sätt slipper man att alltför mycket fördjupa sig i deras argument. Dessa behöver man ju inte bry sig så mycket om, ty oppositionslustan från de som företräder dem kommer ju "egentligen" av en känsla av "utanförskap" eller liknande.

Ovannämnde Magnus Alkarp gör i sin *Det Gamla Uppsala - berättelser och metamorfoser* ett försök att förklara "götaskolans" genomslag i Västsverige med just socio-ekonomiska resonemang. Vi citerar:

Västsverige drabbades hårt av de ekonomiska kriserna under 1970- och 1980-talen. Hotet mot fiskerinäringen, svårigheterna för små och medelstora lantbruk och statens agerande i varvs- och tekokriserna minskade knappast misstanken om att de avgörande besluten för Västsveriges del fattades över huvudet på dem som levde där. (sid. 401)

Det är inte riktigt med sanningen överensstämmande att Västsverige **drabbades hårt** av de ekonomiska kriserna under 1970- och 1980-talen (för övrigt var problemen för små och medelstora jordbruk, liksom för fiskerinäringen, inte specifika för Västsverige utan en *allmän* företeelse i riket, och är väl än idag). Nedläggningen av varvs- och tekoindustrin på 1970- och 1980-talen innebar förvisso en enorm *omställning*, men ingen total *kris*. Köerna till Arbetsförmedlingen sågs aldrig ringla runt hela kvarteret. Inte såg man till några soppkök heller. Näringslivet i Västsverige på 1970- och 1980-talen var i själva verket fullständigt urstarkt, och uppvisade en anmärkningsvärd förmåga att suga upp den arbetskraft som blivit friställd genom avvecklingen av varvs- och tekoindustrin. Det blir lite extra roande att läsa Alkarps utläggning för en skribent som själv råkar tillhöra den grupp av 7000 göteborgare som påverkades av varvsnedläggningarna. Det räckte faktiskt med ett enda telefonsamtal, dessutom utan Arbetsförmedlingens inblandning, för att hitta ett nytt jobb. Och väl installerad på den nya arbetsplatsen, vilken råkade vara SJ, återfanns överallt en massa välbekanta ansikten; reparatörer, lokförare, växlingspersonal och andra, som tidigare varit arbetskamrater på Eriksbergs- eller Arendalsvarvet.

I Finland fanns vid den här tiden ett uttryck som löd: "Den som är så oduglig att han inte kan fixa ett jobb i Göteborg lär inte göra det någon annanstans heller". Volvo Torslandaverken betecknades i Finland som "drömfabriken". Inte därför att arbetsförhållandena var direkt drömlika - snarare tvärtom - utan därför att Volvo betraktades som en sista räddningsplanka för dessa som utan framgång sökt hundratals jobb i sitt eget hemland. Hade man bara två fungerande armar och syn och hörsel i behåll var man i princip alltid välkommen på "linan", som löpande bandet kallades. Även om ens kunskaper i svenska språket var synnerligen bristfälliga.

Om vi skall följa Alkarps metod att söka förklara "götaskolans" popularitet i Västsverige med rent socio-ekonomiska faktorer, handlade det nog snarare om *välståndet*, inte om motsatsen, dvs någon slags djupgående ekonomisk kris. Innevånarna i städer som Skövde, Trollhättan, Falköping, Lidköping, Mariestad osv, liksom folk på den omkringliggande landsbygden, hade under

efterkrigstiden upplevt en markant förbättring av sina livsvillkor (liksom de flesta andra svenskar, för övrigt), en välståndsökning som man - med rätt eller orätt - upplevde att man helt och hållet uppnått av *egen* kraft, utan insatser från den förkättrade "centralbyråkratin" uppe i Stockholm. En från början sömnig regementsstad som Skövde, för att nu ta ett exempel, har förvandlats ganska rejält, definitivt inte genom statliga "stödåtgärder", utan genom etablerandet av Volvos motorfabrik därstädes och annan industriell verksamhet. På 1970-talet tillkom dessutom en högskola med för närvarande ca 7300 studerande. Denna utveckling efter 1945 (innebärande att inte bara göteborgsområdet utan hela Västra Götaland, inklusive Skaraborg, klättrat upp till ett av de högsta BNP-talen per capita i Sverige) hade tvivelsutan skapat en slags nymornad självmedvetenhet i bygderna. *Vad som saknades var en ideologisk drapering, en "berättelse" om bygdens glans och storhet, som ett slags komplement, en överbyggnad till denna nya självmedvetenhet.* Den "berättelsen" tillhandahölls lägligt av Dag Stålsjö med sin TV-serie, ivrigt supplementerad av böcker (av varierande värde) på samma tema, samt en flod av inlägg i lokalpressen. Om det nu överhuvudtaget fanns en arketypisk anhängare av "götaskolan" på 1980-talet, var det knappast en bitter före detta varvsarbetare från Göteborg eller dito tekoarbetare från Borås, snarare då en ganska välbesutten lantbrukare från Götene-trakten, aktiv i den lokala hembygdsföreningen.

Men nu behöver "götaskolans" genomslag inte nödvändigtvis förklaras med socio-ekonomiska argument överhuvudtaget. Låt oss bara nämna två episoder som Verner Lindblom upplevde, och som gjorde honom minst sagt irriterad, för att inte säga förbannad. Han nämnde dem i sin sista bok, *Vitbok - oegentligheter inom svensk forntidshistorisk forskning*, som han skrev tillsammans med Bengt Råsled. I det första fallet hade han år 2004 bevistat en föreläsning i sin hembygd som handlade om gånggrifter. Nu är det, som redan nämnts, ett faktum att runt 70 procent av de nära 400 svenska gånggrifterna återfinns i ett ganska begränsat område, nämligen i Falbygden i Västergötland. Föredragshållaren, en docent, föredrog dock, av någon anledning, att företrädesvis hålla låda om *danska* gånggrifter, för att först så småningom erinra sig: "...och så finns ju en hel hop här nere i Falbygden också". Eftersom han nu råkade befinna sig i Västergötland, och talade inför en västgötsk publik, hade det väl varit klädsamt om han avsatt lite mera av sin tid till att resonera om just västgötska gånggrifter, men det föll honom tydligen inte in.

Nästa föredrag av docenten (år 2005) som skulle få Verner Lindblom att lite uppgivet skaka på huvudet handlade om tidiga städer i Norden. Han nämnde Dorestad, Ribe, Hedeby, Birka, Sigtuna, Trondheim, Lund och Kalmar, men hade inte ett ord att säga om vare sig Lödöse eller biskopsstaden Skara, vars existens anses vara belagd åtminstone sedan år 1014 (i vart fall firade Skara tusenårsjubileum år 2014). När Lindblom under påföljande frågestund påpekade detta, fick han till svar: "Ja, den som visste något om Skara!" Om föredragshållaren hade varit uppriktigt intresserad av att ta reda på grundläggande fakta om ämnet, hade säkert *Västergötlands museum* i Skara, *Skara stiftshistoriska sällskap* och/eller *Föreningen för västgötalitteratur* kunnat rekommendera honom en hel del material om Skara i forna tider, troligtvis uppgående till en hyllmeter eller däromkring. Det är inte så att skrifter saknas. Det är bara det att denna typ av litteratur som regel skrivs av lokala förmågor, ederas av lokala småförlag (eller av författaren själv),

trycks av lokala tryckerier och läses av människor i närområdet - och sällan uppmärksammas av forskare i nordöstra Sverige. Av någon anledning. Det är den här sortens nochalans och ignorans som får blodet att koka hos forntidsintresserade människor i Västsverige, en attityd som sett till att hålla "göticisternas" engagemang vid liv. Om alla "uppsvenska" forskare visat prov på samma kunskaper och intresse när det gäller Västergötland som exempelvis stockholmsprofessorn Åke Hyenstrand, kanske inte positionerna blivit så fullständigt låsta som fallet var på 1980-talet, och till stor del fortfarande är. Att sedan Hyenstrand var starkt kritisk till "götaskolan", eller åtminstone till de snurrigare inlagen i dess reportoar, är en annan sak. Men han hade *gedigna kunskaper* om Västergötland, och var *uppriktigt intresserad* av landskapet ur ett forntidshistoriskt perspektiv. I det avseendet stack Åke Hyenstrand ut, som en av få, bland historiker och arkeologer verksamma i Stockholm och Uppsala.

NOTER:

(not 1) Då och då stöter man på (som t ex hos Dag Stålsjö) uppgiften att C O Fast var värmlänning. Men Åmål ligger faktiskt, noga räknat, i Dalsland, om än mindre än en mil från landskapsgränsen. Fast var således inte värmlänning utan dalslänning till börden - om det nu har någon betydelse.

(not 2) Verner Lindblom skriver i *Götland - Sveriges vagga: Det var till detta traditionsbärande Åsaka-land söder om Väneren som islänningen Snorre Sturlasson reste år 1219 då han samlade stoff till sin Edda och Ynglingasaga. Då Snorre bland islänningarna är ensam om åtskilliga fornnordiska myter och traditioner, kan den frågan ställas, om inte det var tack vare den resan han kom i besittning av sitt märkliga särstoff.* (sid. 28)

(not 3) Strömbergs nätversion saknar sidnumrering. En paginerad pappersversion har vi ej lyckats återfinna. Med påföljd att vi bara kan hänvisa till i vilket stycke ett visst citat återfinns.

(not 4) Rågången mellan filologi och lingvistik är åtminstone definitionsmässigt fullt urskiljbar, även om den stundom i praktiken kan synas något diffus, åtminstone för en lekman. Wikipedia formulerar det så här: **Filologi är textanalys och språkforskning som syftar till förståelse av kulturhistoriska förhållanden - till skillnad från lingvistik, som innehåller en analys av språket och dess struktur.**

(not 5) Ohlmarks idéer om Uppsala hednatempel återfinns i hans bok *Svenskarnas tro genom årtusendena* (1950), sid. 76.

(not 6) Bilaga 8 till *Arkeologisk rapport 2008:23*, sid. 6. Jönköpings läns museum. Det är nog inte bara en tillfällighet att Elisabeths namn nämns före Macs i denna rapport. Enligt arkeologer som känt makarna personligen var Elisabeth långt ifrån någon undergiven äkta hälft som viljelöst hängde med på Macs alla upptåg. Tvärtom verkar hon ha varit minst lika besatt av uppgiften att dammsuga Västergötland efter spår av forntida järnhantering. Dessutom lär hon ha varit strået vassare än sin make när det gällde att hitta fynd i terrängen (äras den som äras bör).

(not 7) Sanningen är att efter Nihléns undersökningar runt 1930 forskades det inte särskilt intensivt överhuvudtaget om forntida järnframställning i Sverige under en period på ett par decennier, eller med andra ord fram till början av 1950-talet. Åtminstone om man får tro docent Inga Serning, som tog upp saken i ett föredrag vid *Bergshanteringens Vänners* årsmöte 1969. Ett ganska märkligt ointresse, om man betänker vilken betydelse järnframställning haft i detta land under minst 2000 år. Sernings föredrag är återgivet i

Bergshanteringens Vänners årsbok 1969.

(not 8) Man kan knappast undertrycka den reflektionen att år 1943, mitt under den tyska ockupationen, borde det i Danmark ha funnits mera dagsaktuella problem som kunnat föranleda viss upprördhet.

3. Klimatkatastrofen år 536

För fyrtiofem generationer sedan inträffade en av de värsta katastroferna i mänsklighetens historia. Om inte rentav den allra värsta, t o m värre än digerdöden. Det var klimatkatastrofen år 536, som lade jorden i kyla och halvmörker under flera år, med påföljd att förmodligen miljoner människor dog av svält. Allra värst blev naturligtvis effekterna i odlings marginalområden, som t ex i Nordeuropa.

De flesta forskare är övertygade om att det var fråga om ett utbrott från en s k supervulkan. Vi vet inte med full säkerhet vilken vulkan det i så fall skulle handlat om. Det har föreslagits Rabaul strax öster om Nya Guinea, Krakatoa i Indonesien eller Ilopango i El Salvador. Till råga på allt följdes detta utbrott av ytterligare två eruptioner på andra håll, år 540 och 547. Lyckligtvis inte av riktigt samma magnitud, men det fördröjde naturligtvis återhämtningen. En forskare vid namn Dallas Abbot (och flera med henne) hävdar emellertid att det inte handlar om en vulkan överhuvudtaget, utan om en himlakropp, en asteroid eller komet, som slagit ner i havet strax utanför Australiens kust. Hon har tyckt sig finna vissa spår på havsbotten efter nedslaget. Forskarna må träta om den utlösande *orsaken*, men om händelsens *effekter* råder däremot ingen diskussion, annat än möjligen ifråga om detaljer.

De första som uppmärksammade den extrema klimatavvikelsen år 536 var två s k geovetare, anställda vid den amerikanska rymdfartsstyrelsen NASA, vid namn R B Stothers och M R Rampiro. De publicerade sina rön i en avhandling betitlad *Historic vulcanism, European dry fogs and Greenland acid precipitation, 1500 B C to A D 1500* (Goddard Institute for Space Studies, 1983). Deras rapport var en genomgång av historisk vulkanism från 1500 f Kr till 1500 e Kr, baserad på analyser av innehållet i borrhärnor från Grönlands inlandsis. Som man läser en öppen bok kunde dom se att vid vissa tillfällen hade atmosfären kontaminerats av allsköns stoft, i större eller mindre grad, som blockerade solinstrålningen. Vad som särskilt stack ut var just år 536 och de därpå följande åren. I det fallet var nedsmutsningen rent exceptionell.

I början av 2000-talet gjordes motsvarande undersökningar av inlandsisen även i Antarktis. Resultatet var detsamma. Professor emiritus Bo Gräslund skriver härom i sin text *Fimbulvintern, Ragnarök och klimatkrisen 536-537 e.Kr.* (2007):

För några år sedan analyserades en serie borrhärnor från isen i östra Antarktis med ett distinkt lager sulfat som tolkats som spår efter utfällningar efter en kraftig vulkanisk eruption. Lagret dateras till omkring 540 e.Kr. (plus/minus 17 år). För en datering av själva utbrottet måste dock ytterligare några år läggas för den tid det tar för svaveldioxid och svavelsyra i aerosolform att cirkulera i stratosfären och efterhand fällas ut på jorden som sulfat. Det leder oss nästan rakt tillbaka till 536 e.Kr., en nästan osannolik överensstämmelse med de skriftliga källorna. (sid. 106)

Dendrokronologiska metoder, dvs analyser av tillväxten av årsringar från (i det här fallet urgamla) träd har visat på praktiskt taget ingen tillväxt alls mellan 536 och 545. Vilket indikerar en temperatursänkning med 3-4 grader. Det var samma resultat antingen man tog prover från träd i Altai i södra Sibirien, Europa, Nordamerika eller i Chile. Katastrofen var av allt att döma global. I Altai kunde man dessutom se tecken på frostsprängning inne i veden.

Slutligen har omfattande pollenanalyser avslöjat att massor av odlad mark övergavs efter år 536, liksom betesmarker i gårdarnas närhet. Inte bara i Skandinavien utan i hela Nordeuropa. Stora delar av norra Tyskland "återbeskogades", och på småländska höglandet, i Njudung, växte odlad mark igen som inte åter lades under plogen förrän på 1100-1200-talen, i vissa fall så sent som i början av 1800-talet! Förutom kylan och det ständiga halvdunklet plågades man också av en tilltagande försumpning av låglänta marker, eftersom den nästan obefintliga solinstrålningen ledde till minskad avdunstning. Arkeologer har kunnat se spåren av en storskalig omläggning av bebyggelsen till högre liggande och därmed torrare marker. Det måste ha varit ett jätteföretag för redan utsultna och försvagade människor att bryta ny mark och uppföra ny bebyggelse.

Att det verkligen var en klimatkatastrof år 536 har således kunnat beläggas genom tre av varandra helt oberoende metoder, nämligen analys av borrhärdar från inlandsis, dendrokronologi och pollenanalys.

Dessutom fanns katastrofen, eller snarare dess verkningar, omnämnda av samtida författare. Prokopios skriver i sitt arbete *Vandalkrigen*:

Denna vinter tillbringade Belisarius i Syracusa och Solomon i Khartago. Det året (dvs 536; vår anm.) förekom ett ytterst ovanligt fenomen. Hela det året lyste nämligen solen som månen: utan strålgång, liksom i nästan ständigt eklips, med matt sken och inte som den brukade.

Samma sak uppmärksammades av ytterligare ett halvdussin bysantiska och västromerska författare, som t ex Zachariah från Mytilene, Johannes Lydos och Flavius Cassiodorus. Trots att dessa uppgiftslämnare annars brukar tillskrivas hög trovärdighet, har deras skildringar av temperatursänkningen, fukten och det ständiga månskenslika solljuset år 536 knappast tagits på allvar. Dessa noteringar föreföll väl alltför fantastiska. Annars kan man kanske tycka att när ett halvdussin krönikörer i ungefär likalydande ordvändningar beskriver samma naturfenomen, och dessutom utpekar exakt samma årtal, borde dessa omnämningen leda till någon slags reflektion, istället för att viftas bort som fantasier.

Det finns goda skäl varför en utveckling om denna klimatavvikelse hör hemma i detta sammanhang. Inte minst för att den fortfarande är så lite allmänt känd utanför forskarvärlden. Många som skaffat sig sina kunskaper om svensk forntid från äldre litteratur, från före millenieskiftet, har i många fall aldrig hört talas om den. Den kände föreläsaren och professorn i internationell hälsa vid Karolinska institutet, Hans Rosling (1948-2017), hävdade att de flesta människor han haft att göra med, i sitt tänkande utgick från en världsbild som dom lagt sig till med någon gång i ungdomen och sedan cementerat. Och det gällde inte bara folk i gemen utan även på hög akademisk nivå. Bortsett från den yrkesnisch som råkade vara deras levebröd, höll de sig ofta bristfälligt uppdaterade om de

förändringar som bevisligen ägt rum sedan dom var i tjugosåldern, både när det gällde allmänna förhållanden i världen och beträffande vetenskapliga framsteg. Rosling fann det häpnadsväckande att så många läkare, både i Sverige och på andra håll i Europa, verkade totalt omedvetna om hur folkhälsan kraftigt förbättrats i en rad länder i Asien, Afrika och Latinamerika sedan tidigt 1970-tal. Och en utpräglad rasist, ett "nättroll" som härjade runt på Facebook, tappade helt fattningen när en annan debattör, som gick i polemik mot honom, presenterade statistik från FN och Världsbanken om de ekonomiska och sociala framsteg som faktiskt gjorts i många afrikanska länder det senaste halvsekle. För "nättrollet" var Afrika en för evigt förtappad kontinent där varje framsteg var en omöjlighet, som vore det ett brott mot naturlagarna. Särskilt tycks ha stört honom uppgiften att en mycket stor del av dagens afrikaner har mobiltelefon och tillgång till Internet (han föreställde sig väl att afrikanerna fortfarande kommunicerade via djungeltrummor). Han deklarerade prompt att statistiken måste vara förfalskad. Sådana uppgifter gick nämligen helt på tvärs mot den bild han skapat sig för 20, 30 eller 40 år sedan, och han ville definitivt inte veta av några uppdateringar eller korrigeringar. Han kände sig trygg i sin lilla bubbla och tänkte uppenbarligen stanna däri.

Det har slagit oss att också en hel del forntidsintresserade människor tycks vilja vara "trygga i sin lilla bubbla". Arkeologin går framåt, historieforskningen går framåt, men många som vi haft diskussioner med framhärdat i en bild av svensk forntid som dom tillägnat sig någon gång i ungdomen, utifrån det kunskapsläge som då fanns. De kan visst acceptera nya landvinningar, som nya arkeologiska fynd, under förutsättning att dessa ligger i linje med den allmänna bild dom gjort sig, men inte rent omvälvande upptäckter, sådana som tvingar dem till radikal omprövning av tidigare uppfattningar.

Som vi ser det har förutsättningarna helt förändrats för vår förståelse för utvecklingen under forntiden, sedan klimatkatastrofen år 536 för första gången uppmärksammades av Rampiro och Stothers år 1983. Likväl dröjde det nästan 20 år, till början av 2000-talet, innan dessa nya insikter riktigt sjunkit in och accepterats fullt ut ens av forskarna.

Om än den professionella forskningen till slut har vaknat, tycks ingenting ha hänt i mera "folkliga" framställningar. Läroböcker i historia för grundskolan nämner inte klimatkatastrofen 536 med en stavelse. I en av dem nämns visserligen under rubriken "Vendeltid" en folkminskning, men inte mellan folkvandringstid och vendeltid, utan mellan bronsålder och järnålder! Tidpunkten för järnålderns inträdande brukar sättas till 500 år *före* Kr., alltså ett helt årtusende tidigare. Inte mycket bättre blir det på Wikipedia, dit säkert numera 90 % av vetgiriga svenskar i första hand torde söka sig för att stilla sin kunskapsörst. Där talas, under rubriken *Vendeltid*, om att under denna period utvecklas den germanska djurornamentiken, att den 24-radiga runraden ersätts av den 16-radiga, att handelsstationer anläggs i Baltikum, att skeppen blir allt viktigare och att hästarna från vendeltidens Sverige är omtalade som särskilt bra. Därtill får vi reda på att guldsmedstekniken **nådde sin fulländning med bl a storartade cloissonéarbeten.**

Att en klimatkatastrof av apokalyptiska proportioner sannolikt reducerade Sveriges befolkning med en tredjedel, kanske rentav till hälften, att stora delar av kulturlandskapet växte igen och att

en storskalig omläggning av bebyggelsen ägde rum (den största sedan jordbruket inleddes flera tusen år tidigare, enligt Bo Gräslund) är tydligen inte tillräckligt intressant information för att förtjäna ett omnämmande. Kanske borde man ha sökt efter lite fräschare källor. Det framgår nämligen att Wikipedias uppgifter i detta fall grundas på *Nationalencyklopedin* från år 2000 och *Bra böckers lexikon* från 1980 (i rättvisans namn skall dock sägas att klimatkatastrofen faktiskt omnämns under andra sökord på Wikipedia, som t ex under rubriken *Sveriges demografi*).

Denna tystnad hade varit förståelig om uppgifterna om klimatkatastrofen år 536 hade varit omtvistade, rentav en flumteori framförd av någon privatforskare, eller av någon högeligen excentrisk professor med tomtar på loftet som kollegerna knappast längre orkar ta på allvar. Men så är ju inte fallet. Att katastrofen verkligen ägt rum är vetenskapligt säkerställt bortom rimligt tvivel, och så vitt vi vet har ingen seriös forskare som verkligen studerat frågan heller satt händelsen ifråga.

Att man så länge levde i villfarelsen att vendeltiden var förskonad från en mera dramatisk ekonomisk nedgång, torde kunna förklaras med att så många arkeologiska fynd gjorts av praktfulla stormannagravar, som t ex de äldsta båtgravarna i Vendel och Valsgärde, liksom rika offerfynd och de tre högarna i Gamla Uppsala. Sådana imponerande manifestationer förutsattes indikera, om än inte ett direkt framåtskridande jämfört med folkvandringstiden, så i vart fall inte heller motsatsen, en allmän nedgång. Det kan då erinras om att under första världskriget gjorde sig många i Sverige stormrika som svartabörshajar och "gulaschbaroner", vilket avspeglade sig i tusentals nyuppförda sk grosshandlarvillor, liksom ökad efterfrågan på pälsar, pianon och andra statusmarkörer. Detta samtidigt som många vanliga människor höll på att bokstavligen svälta ihjäl under de sista krigsåren, vilket slutligen utlöste det landsomfattande så kallade svältupproret våren 1917. I det fall en framtida historiker, om låt säga 1500 år, för att bedöma situationen i Sverige 1914-1918 inte har något annat bevarat material att utgå ifrån än statistiken över antalet försålda pälsar, pianon, äkta smycken osv, skulle säkert också denne forskare, trots uppriktig ambition att teckna en så rättvisande bild som möjligt, göra den fatala missbedömningen att perioden ifråga var en ekonomisk guldålder.

På analogt sätt är dessa vendeltida manifestationer, som t ex påkostade stormannagravar, "storartade cloissonéarbeten" osv, knappast uttryck för en *allmän* välståndsutveckling, snarare då tecken på en tilltagande stratifiering, dvs att skillnaderna i makt och välstånd ökade mellan olika samhällsklasser. Alltså: Den tidens överklass, stormännen, stärkte tvivelsutan sin ställning, alltmedan den vanliga allmogen, som jämte trälarna utgjorde 95, om inte 98 procent av befolkningen, fick vidkännas betydligt kärvare levnadsvillkor. Minst sagt. Om inte av annat skäl så därför att en kvardröjande effekt av klimatkatastrofen år 536 var ett kyligare och fuktigare klimat, en "liten istid", som bestod i åtminstone ett århundrade. Vilket naturligtvis påverkade åkerbrukets avkastning. Forskare som arbetat med pollenanalyser har kunnat konstatera att under detta skede togs åter till nåder tidigare i stort sett övergivna sädesslag, vilka hade mindre önskvärda egenskaper, som att vara svårtröskade och ge sämre avkastning, men i gengäld var hårdigare mot frost och sjukdomsangrepp. Och hårdigare sädesslag var precis vad som krävdes under dessa försämrade odlingsbetingelser.

Kanske var det först runt år 700 som samhällslivet fullständigt hämtat sig från det hammarlag som klimatkatastrofen utgjorde. Hundra år senare, år 800, inleddes den era med mildare klimat som varade fram till omkring år 1300 och som har betecknats som "den medeltida värmeperioden". Ett halvsekel efter dess avklingande, i mitten av 1300-talet, drabbades Europa och flera andra världsdelar av nästa stora smäll, digerdöden, som tog livet av åtminstone en tredjedel, kanske hälften av Europas befolkning. Men även denna katastrof lyckades det ofattbart tåliga människosläktet till slut hämta sig ifrån.

4.1. Reflektioner kring Eric Elgqvists bok *Skälvs och skilfingars* från 1944

Anhängare av "götahypotesen" tycks inte ha gjort något större nummer av Eric Elgqvists bok *Skälvs och skilfingars*, även om både C O Fast och Verner Lindblom förvisso gör en del referenser till den. Att de inte uppehåller sig mer vid boken än vad dom nu faktiskt gör framstår som lite märkligt, ty även om dess upphovsman är anhängare av "sveahypotesen", innehåller hans verk likväl mängder av intressant information som, vid rätt sorts läsning, inte motsäger utan närmast *underbygger* "götahypotesens" ståndpunkter.

Skälvs och skilfingars är skriven med ambitionen att söka identifiera varifrån ynglingaätten, även kallade skilfingarna, egentligen kom. Författaren är övertygad om att ätten fått sitt namn från en ort innehållande det fornnordiska begreppet *skialf* (modern svenska: skälvs). Den uppgift han ålägger sig blir då att identifiera samtliga orter i Sverige som hetat någonting på *skialf*, i enkel eller sammansatt form. Med tanke på att Elgqvist är övertygad om att denna gamla konungaätt hade sin rot och stam i Uppland, kommer hans ansträngningar naturligtvis att koncentreras till att återfinna sådana orter i just detta landskap. Av det faktamaterial han insamlat kan dock en oförvillad läsare dra helt andra och rent motsatta slutsatser, vilket vi tänker visa på i det följande.

Det har visat sig svårt att få fram uppgifter om personen Eric Elgqvist, mer än att han kom från Långasjö i Småland och var mycket aktiv i arbetet med att bygga upp hembygdsrörelsen i södra Småland. Beträffande hans akademiska karriär i Lund har vi endast funnit uppgiften att han var universitetslektor. Däremot vet vi att han rent privat utgav ett halvdussin verk, som alla på ett eller annat sätt behandlade gammal folketro och fornnordisk mytologi. Med tanke på ortnamnsforskningens relativt utvecklade nivå på 1930- och 1940-talen (jämfört med dagens läge), måste det ha varit ett mödosamt arbete att uppspåra de ortnamn som fordomdags hetat någonting på *skialf/skälvs*. I synnerhet med tanke på att norr om Mälaren de flesta av dessa namn de senaste århundradena blivit så totalt urspårade att dom inte längre är igenkännbara.

Elgqvist inleder sin bok med att referera den ganska omfattande akademiska diskussion om betydelsen av ordet *skialf/skälvs* som redan varit igång några årtionden innan han själv med *Skälvs och skilfingars* kastade sig in i debatten år 1944. Tolkningarna har varit många. En huvudlinje menade att det rörde sig om en naturformation; en klipphylla, en terrängavsats eller överhuvudtaget en högre liggande position i landskapet. En annan huvudlinje ville göra gällande

att det var en av människor skapad konstruktion, alltifrån ett högsäte för en storman eller kung eller någon slags vaktorn, antingen det nu var uppfört av trä eller sten. Elgqvist kommer efter mycket resonering fram till att "vaktorn" är den troligaste betydelsen. Eftersom Elgqvist tog för givet att skilfingarna kom från Uppland, och bristen på klipphyllor och terrängavsatser är ganska påtaglig i detta landskap (vilket inte vill säga att dom inte alls existerar - dom är bara ovanligare än på de flesta andra håll) (1), är det kanske inte så konstigt att hans funderande leder fram till att det måste röra sig om en artificiell konstruktion. Man kan nog lugnt säga att han i sitt tänkande styrs av en förutfattad mening.

Strängt taget behöver det ena inte utesluta det andra. Om forntidens människor fann det påkallat att placera en vakt (eller ett helt vaktmanskap) på en punkt i landskapet med vidsträckt utsikt åt det håll en fiende förväntades komma ifrån, lär det inte ha dröjt längre än till det första rejäla ösregnet innan man insåg behovet av någon form av skydd mot väder och vind, i första hand för vakten, eventuellt också för det brännbara material som man samlat ihop till en vårdkase. Det är troligt att naturbildningen var den ursprungliga betydelsen av ordet, men så fort man tagit "skälven" i anspråk för spaning efter ankommande fiender *förelåg helt enkelt inget särskilt behov* för de i verksamheten inblandade människorna av att rent språkligt skilja mellan bergklacken som sådan och de på densamma uppförda byggnaderna, antingen det nu rörde sig om en enkel hydda eller ett regelrätt vaktorn. Huruvida ordet ursprungligen syftar på en naturbildning eller något av människor skapat har kanske intresse för vår tids språkforskare, men var knappast relevant för forntidens människor.

Nyttan av ett torn var naturligtvis störst där den höjd man utnyttjade var högst obetydlig i förhållande till trakten runt omkring. Elgqvist redovisar flera fall där den "höjd" där den forntida "skälven" förmodligen legat inte reste sig mer än några meter ovan det omgivande landskapet. I ett sådant läge förbättrar naturligtvis ett 7-8 meter högt torn högst avsevärt utsikten. Är höjden 30 meter eller mer över omgivningen gör ett sådant torn inte mycket till eller ifrån. Då kan det vara nog att endast uppföra en liten bod till skydd mot vädergudarna.

Elgqvist hävdar, som nämnts, att skilfingaätten måste ha kommit från en ort eller trakt med namnet *skialf/skälv*. Även "göticisten" Verner Lindblom var av denna åsikt, så på *den* punkten fanns ingen motsättning dem emellan. Frågan är bara: *Vilken* ort?

För Elgqvist är någon av Upplands sex skälv-orter det självklara valet, eftersom han utgår ifrån den axiomatiska förutsättningen att skilfingarna kom från nuvarande Uppland. Men skall man försöka fastställa någon slags prioritet för vilken skälv-ort som det kan röra sig om måste man indela dem i två grupper:

1. I första hand orter som heter enbart Skälv, eller har Skälv- som förled i namnet, eftersom två av dem är sockennamn och därigenom tycks ha högre ålder än kategori 2. Dessutom är det en god tumregel att det är förleden i ett ortnamn, ej efterleden, som är betydelsebärande.

2. I andra hand orter som har -skälv som efterled i namnet.

Punkt ett uppfylls inte av någon av Upplands sex Skälv-orter. Däremot av 1 i Södermanland, 3 i Östergötland, 1 i Närke och 3 i Västergötland.

I Säve socken på Hisingen har legat en liten by (numera försvunnen) som hette *Sialff* år 1354, men då det saknas ett *k* i namnet är det osäkert om det är ett äkta Skälv-namn. Samma osäkerhet vidlåder Skälby, gård i Munsö socken, Färentuna härad. *Skiaelgby* år 1344. Här borde det ha varit ett *v* eller *f* istället för ett *g* i namnet.

De tre helt säkra namnen med Skälv- som förled i Västergötland är Skälvarås (*skelffwaråss* 1545), Skölvne (*Skylvine* 1382) samt Skälvum (*Skaelvem* 1378) vid foten av Kinnekulle i Kinnefjärdings härad.

En ytterligare faktor som måste tas med i värderingen är de respektive ortnamnens "urspåring", dvs deformation under århundradenas lopp. Det har ofta framhållits att de nordiska språken låg närmare varandra än idag, och att således en dansk, en islänning, en norrman och en svensk hade betydligt lättare att förstå varandra än vad som numera är fallet. Men rimligtvis måste det ha funnits distinkta dialekter även under järnåldern, alldeles som dagens skånska, dalmål etc, inkluderande ord och begrepp som endast återfanns i en viss landsända. Trots de senaste årtiondenas språkliga nivellering finns ju faktiskt än i denna dag vissa uttryck som man bara hittar i t ex skånska eller göteborgska. I den händelse en term *införts utifrån*, utan att betydelsen därav redan varit välkänd och förekommit i vardagligt tal i den lokala dialekten, riskerade begreppet efter några hundra år att fullständigt urspåras - helt enkelt därför att det med tiden blev alltmer obegripligt för lokalbefolkningen. Sak samma om den företeelse som ordet betecknat helt enkelt försvunnit. Sjönamnet Hjortsjön i Småland transformerades sålunda till Hjärtsjön sedan ingen sett en hjort i trakten på hundratals år. För att bara ta ett exempel i högen.

Under förutsättning att ordet "skälv" såsom beteckning på en naturbildning (hög klippa, rasbrant, terrasberg eller liknande) varit aktivt längre i den lokala dialekten i en viss omgivning än vad fallet varit i en annan trakt (t ex där sådana naturbildningar var ganska sällsynta, om dom alls fanns), är det ingen alltför avancerad gissning att ortnamnet levat kvar i mindre urspåret skick i den förstnämnda bygden, även långa tider efter det att vaktjänsten upphört och vaktornet förvandlats till en ruin. Alltmedan namnet kraftigt deformerats där det *uteslutande* förknippats med bevakningstjänst, och ingen längre ens kom ihåg att det förekommit något vaktorn.

Vad vi vet är att Skälvum fortfarande de första åren på 1900-talet skrevs Skialfhem på den lokala pastorexpeditionen (enligt amatörforskaren Bengt Råsled, som efterforskat saken och synat kyrkoböckerna). Möjligen ansåg socknens dåvarande präst att "Skälvum" var ett fult dialektalt uttal. Förfarandet förefaller pedantiskt i överkant, ty i själva verket hade vid den aktuella tidpunkten "Skälvum" redan hunnit bli en officiell, av Postverket och andra instanser accepterad stavning. Prästens försök att "hyfsa" namnet avslöjar i vart fall att det måste ha funnits ett medvetande i bygden om vilket namn orten en gång burit. Skialfhem är för övrigt inte så olikt det fornordiska, över tusen år äldre ursprunget, *skialfheimr*. Detta alltmedan fem av Upplands Skälv-namn transformerats intill oigenkännlighet, såsom Losgårde (*Loaskialf* 1291), Hönsgårde

(*Hidhinskelf* 1333), *Vissgårde (Wiskaelf* 1377), *Bårskär (Bardaskielw* 1329) och *Nopsgårde (Noppaskälom* 1370). Endast *Loskälva (Loskälftwa* 1635) kan utan svårighet igenkännas.

Saken blir inte bättre i Västmanland, där vi hittar Hättskär, Färdsjär och Rasgårde, eller i Södermanland, där Gunnarskär, Gårdskäl, Fjällskär, Urskäla och Vårskäl näppeligen kunnat identifieras - i alla fall inte av en lekman - som äkta Skäl-v-namn, om vi inte haft tillgång till medeltida källor. Må dock anföras att inte heller Vårskäl, Frökinds socken, Älvsborgs (f.d.) län i Västergötland är helt lätt att identifiera som ett Skäl-v-namn (skrevs *Warisskaelff* 1401).

Slutsatsen måste bli att begreppet skialf/skälv inte har känts riktigt hemtam i den lokala munarten norr om Mälaren, men desto mer söder/sydväst därom.

Elgqvist, som annars fördjupar sig mycket om varje skäl-v-ort, dess läge, det omgivande landskapets topografi osv, har inga som helst funderingar i sin bok varför namnen är så urspårade just norr om Mälaren.

Skäl-v i Borgs socken i Östergötland, Skäl-v i Rystad socken nordost om Linköping samt Skäl-v på Vikbolandet är helt ograverade. Skäl-v i Borgs socken utgör en mycket rik kulturmiljö med urgamla anor långt ner i heden tid, likaså Skäl-vum vid Kinnekulle.

I jakten på skilfingarnas förmodade ursprung borde man helt utmönstra samtliga kraftigt deformerade Skäl-v-namn i Uppland och Västmanland och istället vända blickarna mot söder och sydväst. Starka kandidater är ovannämnda Skäl-v i Borg i Östergötland och Skäl-vum i Västergötland. Saken kompliceras emellertid av att vi inte *enbart* kan fokusera på förslitningsgraden, utan också måste ta i beaktande vad som faktiskt berättas i annalerna om skilfingarna och deras aktiviteter i de källor vi förfogar över, främst *Ynglingatal*, *Ynglingasagan*, *Historia Norvegiae* och *Beowulf*-kvädet. Geografiska och andra sakliga omständigheter är förvisso otydliga i åtminstone en del av dessa texter (och då i synnerhet i *Beowulf*), översvämmade som dom är av poetiska utsvävningar, men vissa fakta, eller åtminstone indicier, borde likväl kunna vaskas fram.

4.2. Svi-orter

I icke mindre än fyra fall har en skäl-vby i sitt grannskap ett Svista eller Sviestad. Så ligger Losgårde tre kilometer från Svista i Bälinge socken, Vissgårde en knapp kilometer från Svista i Ramsta socken, Gårdskäl strax norr om Eskilstuna omkring tre kilometer från Svista i Klosters socken och Skäl-v i Rystads socken ungefär lika långt från Sviestad i Östra Hargs socken,

skriver Elgqvist (sid. 66). Han fortsätter:

Då å ena sidan ättnamnet skilfingar hör nära samman med ortnamnet Skialf och å andra sidan icke mindre än fyra skäl-vbyar i sitt grannskap har ett Svista/Sviestad, torde det vara berättigat att antaga ett visst samband mellan detta ortnamn och bärarna av ättnamnet skilfingar. (sid. 67)

Totalt finns det nio orter i Sverige med namn på Svía, Sviesta, Sviestad eller Svista, varav fem i Uppland, två i Södermanland och två i Östergötland - ingen i Västmanland, Närke eller

Västergötland.

Om Nermans m fl teorier om ett svearnas "erövrande" av Västergötland utgående från Uppland skall hålla streck, borde det väl rimligtvis finnas några Svi-orter även i Västergötland, och kanske speciellt just där (2). Erövrare har ju i alla tider haft en benägenhet att ta med sig sitt namnskick. Som det nu förhåller sig, synes "erövringen" snarast gått åt motsatt håll. Om det nu ens var en erövring och inte en relativt fredlig inflyttning.

Nu saknar fem Svi-orter ett Skälv-namn i sin omedelbara närhet. Vilket dock inte utesluter möjligheten att det även i dessa fall en gång i tiden funnits ett "skälv" inpå knutarna, ett namn som dock fullständigt förbleknat, utan att lämna minsta spår efter sig. Nämligen om ingen fast bebyggelse funnits i anslutning därtill - varken by eller gård - utan begreppet "skälv" endast betecknat en bevakningsplats och inget mer, kanske inte ens permanent bemannad.

Elgqvist citerar Hjalmar Lindroth (*Ymer* 1916, sid. 197) som

finner det anmärkningsvärt, att man mitt i hjärtat av sveabygden talar om "svearnas gård". En gård med ett dylikt namn bör ju ha stått i ett visst motsatsförhållande till angränsande gårdar och byar, där det icke bodde svear.(*vår kurs.*)

Elgqvist citerar vidare Uppsala universitets förste professor i ortnamnsforskning, Jöran Sahlgren (*Namn och Bygd* 1931, sid. 142), som hävdar att namnet "svear" ursprungligen endast tillkom befolkningen i Vaksala hundare **men icke innevånarna i de andra hunden i Tiundaland**. Svear från Vaksala skulle alltså spridit ut sig till omgivande hundare och etablerat gårdar och byar med betydelsen "svearnas gård/by". Av någon anledning *utelämnar* Elgqvist i sin uppräknings av Svi-byar just den by som Sahlgren bygger hela sin framställning på, nämligen Svía i Vaksala socken. Eventuellt ett rent förbiseende av Elgqvist. Om det nu inte handlar om att Elgqvist tycker att Sahlgrens teoribygge är så pinsamt ovederhäftigt att han av barmhärtighetsskäl väljer att förbigå väsentliga delar därav. Det är nämligen inte riktigt med sanningen överensstämmande, som Elgqvist beskriver det, att Sahlgren skulle ha hävdats att hundaret Vaksala var den kupa från vilken svearna spridit ut sig som en bisvärm över omgivande nejder. För Sahlgren var kupan ursprungligen t o m än mindre än ett hundare, det handlade hos honom om *en enda by*, dvs nämnda Svía! En sådan kraftfull expansion torde förutsätta osannolikt stora barnkullar i byn ifråga.

Sahlgren var även annars känd för en viss vidlyftighet i sina tolkningar, och alla har väl inte stått sig till dags dato. Arten av hans vetenskapliga metod i det här specifika fallet torde framgå av följande citat:

Anledningen till att innevånarna i Svía by kunde vara i stånd till en maktutveckling som skulle föra deras namn vida utanför Sveriges gränser voro flera. I första rummet måste man räkna med att de tillhörde en härdad och kraftig ras. I andra rummet med deras militära organisationsförmåga, som särskilt satt spår i deras vittberömda ledungsväsen. (artikeln *Sveaväldets uppkomst i Namn och bygd* 1931)

Frågan inställer sig: Var inte alla som bodde i Norden på den tiden av samma "härdade ras"? Vad har Sahlgren för belägg för att innevånarna i just denna by skulle varit mera "härdade" än andra? Och vad ledungsväsendet beträffar, om det nu ens existerade vid tidpunkten för Svia-folkets enastående expansion till omgivande bygder, var det inte i så fall en allmän företeelse norr om Mälaren? Skulle ledungsväsendet varit alldeles särskilt utvecklat i Svia by och i så fall, vad har Sahlgren för bevis därför?

Denne professors argumentation är på den nivån att den utan vidare kan överlämnas till fornforskningens kuriosakabinett.

Möjligheten att fyra *Svi*-byar ligger alldeles intill fyra *Skälv*-byar av en ren och skär tillfällighet, en slump, borde vara någonstans runt en på tusen. För så vitt inte de berörda landskapen fullständigt översvämmas av byar med namn på *Svi*- och *-skälv*, men det är ju knappast fallet. Det måste rimligtvis finnas någonslags samband, vilket ju för övrigt också är Elgqvists uppfattning.

Den isländske lagmannen och författaren Snorre Sturlasson besökte Sverige en enda gång (år 1219), och då endast Västergötland. Det var en "avstickare" från hans flera år långa vistelse i Norge. Han uppehöll sig under sitt besök i Västergötland hos lagmannen Eskil Magnusson. Även om Snorres utgångsmaterial när han formulerade sina berättelser i exempelvis *Heimskringla* och *Yngre Eddan* naturligtvis i första hand bör ha utgjorts av den ännu levande *isländska* traditionen om asar, vaner, ragnarök, osv (naturligt nog, då han ju själv var islänning), kan vi inte utesluta möjligheten att en hel del av det stoff som återfinns i Snorres skrifter ursprungligen uppsnappats i Norge, om det nu inte hade förmedlats av lagman Eskil. I all synnerhet sådant som inte kunnat återfinnas hos andra isländska krönikörer.

Detta får vissa följder när det gäller frågan om *skialf*/skälv-namnens eventuella ursprung i ett västnordiskt sammanhang. Elgqvist ägnar ett helt kapitel i sin bok åt att försöka tolka innebörden av de mytologiska namnen *Lidskialf* och *Valaskialf*, termer som förekommer i Snorres skrifter. Dessa tolkningsförsök saknar naturligtvis inte intresse, men ligger utanför den här diskussionen. Det väsentliga är att fastställa att *skialf* uppenbarligen måste ha varit ett välkänt begrepp på Island och/eller Norge och Västergötland (eftersom den information Snorre byggde sin framställning på antingen kom från från isländskt traditionsmaterial, från sådant han uppsnappat under sin vistelse i Norge, och/eller under sitt besök hos lagman Eskil). Folket skapar knappast mytologiska namn av språkliga termer som känns helt främmande i den egna munarten. Vilket pekar mot att skilfingarna, om man nu skall utgå ifrån själva namnet på deras ätt, mera sannolikt haft västnordisk än östnordisk anknytning.

4.3. Sigtuna-orter

Eric Elgqvist räknar upp åtta platser i Sverige som heter Sigtuna eller fordomdags hetat Sigtuna (eller något liknande). Det är

1. Den nuvarande småstaden Sigtuna vid Mälarens norra strand.

2. Signildsberg, belägen inte så långt från staden ovan, i Håtuna (*fornesitune* 1170).
3. Byn Sigtuna i Frustuna socken i Södermanland (*Siktuna* 1386).
4. Byn Sigtuna i Ösmo socken i Stockholms län (*Sigtunae* 1327).
5. Gård i Södermanland, kallad Siggetuna. Ingen äldre stavning känd.
6. Gård i Axbergs socken i Örebro härad (*Siktuna* 1422).
7. By vid Ångermanälven i Överlänns socken (*Sijenttune* 1535).
8. Sigtunerne i Vads socken, Vadsbo härad, Skaraborgs (f.d.) län.

I sitt mammutverk *Skara stift*, del 4, författat 1811-16, skriver Peter Eriksson Lindskog:

Vid Vads by i det så kallade lilla gärdet hafva för längre tid tillbaka funnits rudera (= ruiner, efterlämningar; *vår anm.*) efter stenlagde gator, som Bönderna nu kallar Sigtunerne, förmodligen lämningar efter det gamla Uppsala Öde Wad (= Uppsala öd i Vads by; *vår anm.*), som nämns i W.G. Lagen (= Västgötalagen; *vår anm.*), och här varit beläget. (sid. 65)

Platsen nämns även av Elgqvist i hans uppräknings av Sigtuna-orter. Han skriver:

Det obetydliga Sigtuna i Axbergs socken norr om Örebro synes ej kunna göra anspråk på särskilt intresse /.../ Så mycket större uppmärksamhet förtjänar det västgötska Sigtunerne. Detta har tillhört Vads by och således varit beläget nära både ett viktigt vadställe och en viktig kungsgård, det gamla Vaholm, efter vilken det vidsträckta Vadsbo härad möjligen fått sitt namn. Om traktens betydelse vittnar bl a den imponerande ovala stensättningen vid Askeberga by icke långt ifrån Vads kyrka. En annan viktig fornlämning är den monumentala kung Ranes hög, en av Västergötlands största gravhögar, vid Flistads kyrka omkring fyra kilometer sydväst om Vad. Ortnamnet Sigtuna, vilket tillkommer en enda plats i Västergötland men i gengäld är knutet till en by, som kan antagas ha varit en av svearnas viktigaste stödjepunkter i nordöstra delen av landskapet, synes vittna om att det från medeltiden kända sambandet mellan kungsgård och handelsplats har mycket gamla anor. (sid. 93)

Till detta finns en del att tillägga. Askeberga ligger alldeles i närheten av Vads by. Märkligt nog har ovan nämnda Signildsberg i Håtuna en granngård (egentligen ett gods, numera konferensanläggning) som heter Aske, omnämnd på 1200-talet under namnformen Ask. Alltså Sigtunerne-Askeberga och Fornesitune-Ask. Vågar man tro att namnlikheten blott är en egendomlig tillfällighet? Vidare: Kung Ranes hög är inte ensam, det finns ytterligare sju (även dom utgrävda) storhögar i trakten. Den ovala stensättningen Elgqvist nämner är inte bara "imponerande", den är med sin längd av 55 meter och bredd på 18 meter den näst största i Sverige efter Ale stenar i Skåne. Tydligt har man haft svårigheter att rätt uppskatta de enskilda stenblockens vikt, ty olika källor anger allt från 15 till 30 ton. Sedan är det också en definitionsfråga vad man skall lägga in i begreppet "störst". Ale stenar har förvisso längre utsträckning (67 meter),

men dess ingående stenpelare har å andra sidan en lägre genomsnittsvikt, blott ca 5-6 ton. Väljer man istället att se till själva arbetsprestationen, att med den tidens primitiva tekniska hjälpmedel lyckas transportera och få på plats stenbumlingar som väger 15 ton eller mer, är det kanske snarare Askeberga som borde kallas "störst i Sverige", i bemärkelsen mest anmärkningsvärd. Historikern Dick Harrison har ägnat Askeberga-monumentet stort intresse och påpekat att det rent typologiskt inte är vare sig en traditionell skeppssättning eller en domarring. Han väljer därför att beteckna den med den mera neutrala termen "stenmonument". Någon ordentlig arkeologisk undersökning har naturligtvis inte gjorts - till skillnad från i Signildsberg (3).

På andra sidan Vättern, ca fem mil fågelvägen från Vads by, i Nässja i Östergötland, ligger det enda övriga stenmonument i Sverige som till formen överensstämmer med det i Askeberga (dock något mindre). Man blir en aning förvånad när man upptäcker att Nässja socken är en utbrytning ur en större socken vid namn Ask. Således: I ett landskap, Västergötland, finns ett stenmonument av denna speciella form, ett Askeberga och ett Sigtunerne, alltså tre faktorer; i ett *annat* landskap, Uppland, finns två av dessa faktorer; i ett *tredje* landskap, Östergötland, finns också två (dock ej samma) faktorer. Blott Ask-namnet är gemensamt i alla tre fallen. Högst egendomligt är det under alla omständigheter.

Det är svårt att befria sig från misstanken att det finns något slags samband mellan dessa tre platser i tre olika landskap. Frågan är bara hur sambandet ser ut.

Av någon anledning övertog *Statens fastighetsverk* förvaltningen av Askebergamonumentet från *Riksantikvarieämbetet* den 1.1. 2015. På verkets hemsida kan vi läsa att monumentet **tros ha blivit byggt under yngre järnålder, ca 500 e.Kr.**

Enligt muntlig uppgift från arkeolog Björn Ambrosiani till Bengt Råsled år 2005 **fanns inte Fornsigstune på 400-500-talet**. Den konstgjorda terrass i Fornsigstune i Håtuna som har arkeologiskt undersökts, och vilken tjänat som fundament för en större hallbyggnad, bedöms inte ha tillkommit förrän på 700-talet. Detta enligt arkeolog Solveig Brunstedt (*Platåhuset RAÄ 101 i Fornsigstuna*, 1991) (4).

Att Askebergamonumentet således synes vara 200 år äldre än Fornsigstune i Håtuna, Uppland, bevisar förstås inte att även själva platsnamnet Sigtunerne i Vads by skulle vara äldre än dess namne uppe i nordöst. Det kan ju inte helt uteslutas att namnet Sigtunerne tillkommit vid en senare tidpunkt. Full klarhet om det rätta förhållandet kommer vi nog aldrig att nå. Även om man kan ha sina funderingar.

4.4. Gefionmyten

I ett kapitel i sin bok diskuterar Elggvist problematiken kring de sk herulernas (eventuella) återinvandring till Skandinavien år 512. Det är en fråga som har stötts och blötts i minst 120 år, och som vi inte tänker fördjupa oss i här, även om det i och för sig är ett spännande ämne. I samma kapitel tar författaren upp den så kallade Gefion-myten. Han skriver:

I Heimskringla berättas, att Gefion kom till kung Gylfe i Svitjod. Av honom fick hon ett så stort plogland som fyra oxar kunde plöja upp på ett dygn. Gefion hämtade då fyra oxar, egentligen hennes söner med en jätte, och spände dem för plogen. Denna skar så djupt, att landet lossnade och oxarna drogo ut det i havet. Där bildade det en ö, som Gefion kallade Seland. I den del därav, där landet blivit bortplöjt, uppstod Mälaren. Här ligger fjärdarna alldeles som näsen på Själland (vår kurs.).

Till att börja med kan konstateras att Elgqvist inte citerar *Heimskringla* på ett korrekt sätt. Sjöns namn i *Heimskringla* är inte Mälaren utan Löginn (Även stavningarna Loginn, Logen och Lagen förekommer i vissa texter. Jämför namnet Lagan, en av Hallands floder. Namnet betyder helt enkelt "vattnet"). Att detta sjönamn, Löginn-Loginn-Lagen-Logen, skulle syfta på Mälaren är en minst sagt absurd tolkning. Mälarens storlek är ungefär 1500 kvkm, Själlands 7000 kvkm. Mälaren överensstämmer *varken till form eller storlek* (vilket var och en som besvärat sig med att öppna en vanlig skolatlas kunnat konstatera). Vänerns storlek är ca 5600 kvkm, således även den mindre än Själland men i procent räknat runt 80 % av Själlands yta och inte 20 % som fallet är med Mälaren. Dessutom är Väneren nästan avskuren på mitten, genom halvön Värmlandsnäs från norr och Kålland/Kållandsö från söder. På motsvarande sätt är Själland nästan tudelat av Isefjord i norr och Kögebukten i söder.

Gefionmyten är alldeles uppenbart en *förklaringsägen*, som söker begripliggöra hur det kommer sig att Löginn/Väneren har så stora överensstämmelser med Själland. Det vore förunderligt om det inte redan före Kristi födelse förekom en viss sjöledes trafik, ibland i fredliga, ibland mindre fredliga avsikter, mellan Danmark och Vänerområdet. Och den tidens sjöfarare måste ju rimligtvis ha noterat och grubblat över de geografiska överensstämmelserna mellan Själland och Löginn/Väneren. Om, säger om, den i *Heimskringla* nämnda sjön Löginn verkligen skulle syfta på en sjö som på intet sätt liknar Själland, *då förklarar sägnen egentligen ingenting*. Den blir innehållslös, blott en historia om hur fyra oxar kunde plöja bort en gigantisk jordtorva. Även forntidens människor hade nog lite större krav på att en berättelse skulle ha någon slags poäng för att bli underhållande.

Inte heller argumentet att Mälaren ändrat form och storlek sedan Gefionmyten kom till håller streck. Naturligtvis har den minskat på grund av landhöjningen, men någonting i närheten av Vänerns storlek har den inte haft sedan de första megalitgravarna restes i Falbygden, dvs under yngre stenåldern. Men då låg i stort sett hela Mälardalen under vatten så när som på Södertörn. Av Upplands senare så framstående odlingsbygder syntes bara en och annan kobbe som stack upp ur havet. Dessutom kvarstår att Mälaren - om man skall gå efter höjdkurvor längs sjöns omgivningar - orimligen under *något* skede de senaste 2000 åren kan ha haft en form som ens tillnärmelsevis liknat Själland.

Till yttermera visso var Mälaren vid tiden för mytens uppkomst inte ens en sjö utan en djupt inskuren havsvik. Inte förrän någon gång runt år 1200 blev Mälaren en sjö i verklig mening. Ingen har, så vitt vi känner till, någonsin fått för sig att kalla de likaledes djupt inskurna Bråviken, Slätbaken och Gamlebyviken för sjöar.

Vad Elgqvist underlåter att nämna, i sitt kortfattade referat av Gefionsäggen, är att den egentligen bara är en del av en större berättelse, nämligen om hur guden Oden (här i gestalt av en mäktig hövding från "Tyrkland") med allt sitt folk anlände till de nordiska länderna söderifrån. När Oden väl etablerat sig på ön Fyn i Danmark skickade han sin frände, gudinnan Gefion norrut, till Svitjod, för att kunskapa och söka lämpligt land att bebygga. Det är under den expeditionen hon möter kung Gylfe, som tydligen uppfattar hennes krav på land som ett dåligt skämt, och därför svarar med att lova henne så mycket mark som hon kan plöja upp på en dag och en natt. Men de som skrattar sist blir, som vi redan sett, Gefion och hennes till oxar förvandlade söner.

Inte bara sagans inledande förutsättningar fattas i Elgqvists referat, utan också fortsättningen, nämligen att Oden och hans följe efter att ha anlånt till Svitjod fortsätter norrut till Norge (av allt att döma omätliga i sin landhunger) och etablerar sig även där.

Många religionshistoriker är av den uppfattningen att Oden och kulten av densamme är ett förhållandevis sent inslag i hednatron. Upphöjelsen av Oden till "allfader", den högste av gudar, tycks ha haft sitt första genomslag i Danmark, Västsverige och i Norge, och därtill ett visst samband med samhällets tilltagande stratifiering. Oden var främst stormännens gud. Enligt Birger Nerman dröjde det ett halvt årtusende innan Oden-kulten fick samma utbredning i nordöstra Sverige som längre söderut. En anmärkningsvärd uppgift när den emanerar från just Birger Nerman, som sällan annars, i vilken fråga det vara månne, underlät att hävda Mälarskapens prioritet. Hans egen förmodan är att Oden-kulten nådde Mälarskapet först någon gång på 500-600-talen.

I sin gradualstudie *Studier över Sväriges hedna litteratur* skriver Nerman: **Det finns intet som visar, att Odenkulten före 500 nått upp till Svealand...**, vidare äger man rättighet att förutsätta, att den svenska litteraturen under folkvandringstid i väsentligaste grad var en götalitteratur.

Heimskringla förtäljer vidare att från Gylfes Svitjod fortsatte Oden med sitt folk *norrut* till Norge. Hade föremålet för Gefions rekogniseringsuppdrag varit trakten av Mälaren, borde ju Oden & co sedan tagit sig till Norge genom att ge sig av *västerut*.

4.5. Skälv och skilfingar - sammanfattning

Eric Elgqvist var ju på jakt efter den skälv-ort i Uppland där skilfingaätten kunde tänkas haft sitt ursprung, men trots detta avstår han i sin bok från att peka ut någon uppländsk by som mera sannolik än någon annan. Kanske ville han skydda sig från smäleken att någon kåsör i *Upsala Nya Tidning* skulle knåpa ihop ett raljerande inlägg under rubriken "Kom den vittfrejdade ynglingaätten från Hönsgårde?" Nej, Elgqvist var en försiktig smålänning, han var förståndig nog att inte undergräva sin respektabilitet genom att pressa sitt material alltför hårt. Men vi andra, vad kan vi få ut av resonemangen i *Skälv och skilfingar*? Som framgår av det ovanstående, faktiskt en hel del matnyttigt.

En hypotes man kan ställa upp med visst stöd från de fakta som redovisas i *Skälv och skilfingar* är att "svionerna", "sviarna", eller vad svearna nu kallade sig på den tiden (namnet tros betyda ungefär "de egna", "vi själva"), under någon del av järnåldern bebodde delar av det nuvarande

landskapet Västergötland, med en slags koncentration till den nordöstra delen därav (med en osäker gräns mot väst/sydväst), och att deras konungaätt omväxlande benämndes skilfingar genom sin anknytning till ett ortnamn innehållande begreppet *skialf*, och ynglingar efter sin förmodade stamfader Yngve-Frej (Så brukar i alla fall deras namn förklaras. Språkligt sett, kan man kanske tycka, borde dom snarare hetat "yngvingar" än "ynglingar").

Skialf är släkt med det engelska ordet *shelf*, som kunnat spåras tillbaka till fornengelskan, och idag återfinns bl a i den engelska termen för kontinentalsockeln, vilken som bekant drastiskt övergår i en rasbrant ner till djuphavet - som ett trappsteg. Av alla svenska skälv-orter torde ingen i sin närhet ha en naturbildning som så perfekt överensstämmer med denna beskrivning som Skälvum, beläget vid foten av terrassberget Kinnekulle. Detta berg består av skilda geologiska lager (i botten granit, därefter i tur och ordning sandsten, alunskiffer, kalksten, lerskiffer och längst upp, på den sk Högkullen, den vulkaniska bergarten diabas), där vid varje övergång från ett lager till ett annat ett mer eller mindre markant "trappsteg" kan urskiljas i terrängen. Om man ville utplacera en spanare någonstans på Kinnekulle, med vid utsikt över omgivningen, var det mest fördelaktiga läget naturligtvis strax ovanför ett sådant trappsteg. Begreppet *skialf/skälv*, såsom beteckning på en naturbildning, kom sedan att överföras till andra ställen varifrån man höll utkik, även i de fall naturen var till föga hjälp och man istället tvingats uppföra någon slags torn.

En i huvudsak fredlig utflyttning av nybyggare kan ha ägt rum till delar av Östergötland, Södermanland och även norr om Mälaren, under en process som inte var helt omedelbar utan kan ha pågått under en tid, kanske under flera århundraden. Byar och gårdar anlades på marker som inte tidigare uppodlats, eller av någon anledning övergivits (t ex på grund av klimatkatastrofen år 536). Pga av risken för angrepp från illasinnade element, t ex lokala rövarband, tvingades man bygga ut det vaktsystem vari begreppet *skialf/skälv* ingick.

Det faktum att Svi-byarna så påfallande ofta har en ort i sin närhet med ett *skialf/skälv* i namnet skulle möjligen kunna tyda på att utflyttningen inte varit alltigenom spontan, utan tvärtom haft ett drag av viss planering och samordning.

Detta är den enda rimliga slutsatsen man kan dra av Skälv-byarnas och Svi-byarnas utbredningsmönster, så som det redovisats av Elgqvist. Om expansionsriktningen varit från motsatt håll (vilket Elgqvist tycks förutsätta när han förmodar att Vads by varit **en av svearnas viktigaste stödjepunkter** i nordöstra Västergötland), återstår att förklara varför vi inte hittar några byar med namn på Svi- i Västergötland. Oftast var det ju inte innebyggarna själva utan deras närmaste grannar som namngav en by eller gård, och dessa grannar brukade därvid utgå ifrån något för platsen utmärkande, något som skilde ut den från andra gårdar och byar i närheten - t ex gårdsfolkets avvikande ursprung.

Om befolkningen kring Mälaren skulle ha kallat sig "sveoner", "sviar", "svear" eller någonting liknande ända sedan Tacitus' tid, dvs första århundradet efter Kristus, återstår alltså att förklara den egendomliga förekomsten av byar med namn på svi- i dessa trakter, dvs trakter där hela befolkningen hela tiden förutsätts ha varit "sviar" (som Lindroth så riktigt påpekat) (5). Det återstår

också att förklara varför Skälv-byarna norr om Mälaren inte lyckats hålla sina namn konsistenta, dvs varför de så fullständigt spårat ur. Den högst plausibla förklaringen torde vara att begreppet *skialf*/skälv var *exogent*, och inte ett från början välbekant begrepp i den lokala dialekten.

Efter att ha lämnat *Skälv och skilfingar* bakom oss ämnar vi gå vidare med att granska de tre äldre huvudkällor där vi hittar referenser till ynglingar/skilfingar, nämligen Beowulfkvädet, Ynglingatal och Snorre Sturlassons Ynglingasaga. Eftersom Ynglingatal har bevarats till eftervärlden endast genom att citeras av Snorre i hans Ynglingasaga, och således kan betraktas som ett i praktiken integrerat element av densamma, väljer vi att behandla dessa två tillsammans, och Beowulf för sig. Men inte ens denna uppdelning går att följa helt slaviskt, eftersom Beowulf och Ynglingatal/saga på vissa ställen behandlar samma skeenden. Vi skall dock så långt det är möjligt söka hålla framställningarna isär.

NOTER:

(not 1) Nu skall det i rättvisans namn sägas att vi faktiskt känner till åtminstone *en* naturformation i Uppland som kan betecknas som en "terrängavsats" eller med något liknande epitet, nämligen den ca 15 meter höga klippa som kallas Predikstolen, och är belägen i ett naturreservat sydväst om Uppsala. Predikstolen utgör högsta punkt i ett höjdparti som under forntiden använts som flyktborg (av arkeologiska undersökningar att döma anlagd redan på bronsåldern). Denna klippa borde utmärkt väl kunnat göra tjänst som bevakningsplats med vid utsikt över omgivningarna, alltså som en naturgiven *skialf*. Dock nämner inte Elgqvist platsen i sin bok, och inte heller finns något *Skälv*-namn i närheten (vilket naturligtvis inte utesluter att det tidigare kan ha funnits ett sådant, ett som sedan forntiden hunnit helt förblekna).

(not 2) Det går inte att hitta några ortnamn med förled på *Svi-* i Västergötland (däremot sådana av medeltida ursprung på *Sve-*, som Svebråta, där förleden har med svedjebruk att göra). Emellertid finns ett terrängnamn på Kinnekulles högre liggande delar som tycks åsyfta *sviar/svear*. Eller snarare, fanns. Dag Stålsjö nämner platsen i sin bok *Svearikets vagg*, sid. 103. Vi citerar: **Än idag kan man på den ekonomiska kartan läsa namnet Gamla riket. Tidigare fanns även namnet Svía riket belagt i gamla källor, berättar Bror Jansson, teol. dr., /.../ präst i Medelplana församling.** Uppgiften är faktiskt högst anmärkningsvärd. Likväl kan den knappast användas som något slags "bevis" för att *sviar/svear* tidigare haft anknytning till Kinnekulle, och det av det enkla skälet att vi inte har en aning om vid vilken tidpunkt, eller varför, dessa bägge platser begåvats med sina märkliga namn.

(not 3) I "Historiebloggen" i *Svenska Dagbladet* 18.2.2011 skriver Dick Harrison så här om Askebergamonumentet: **Eftersom grundläggande arkeologisk forskning om monumentet - som till råga på allt är helt okänt för de allra flesta svenskar - aldrig har genomförts, vet vi egentligen ingenting om detta väldiga fornminne. Hur länge dröjer det innan myndigheter och finansärer ändrar på den saken?**

(not 4) En slags anknytning till Signildsberg finns också i byn Aska (som eventuellt kan ha namngivit häradet Aska), ca 10 km rakt österut från stenmonumentet i Nässja. 2013 upptäckte man med georadar spåren efter en nästan 50 meter lång hallbyggnad, som visar påfallande likheter med platåhuset i Signildsberg, och för övrigt också med den under slutet av 700-talet nedbrända hallbyggnaden i Gamla Uppsala. Kan i sammanhanget också nämnas att vid arkeologiska utgrävningar under år 2020 gjordes ett viktigt fynd i Aska i form av 23 stycken s k guldgubbar. Förutom likheter med Signildsberg finns också en koppling till Västergötland, så tillvida att ortnamnet Götala återfinns ca en km söder om byn Aska. Det finns bara två

Götala i hela Sverige. Det andra är i Västergötland, ca tre km från Skara.

(not 5) Mot detta resonemang kan invändas, att det även i Västergötland finns ortnamn som, vid första påseendet, tycks referera till det folk som bebodde området, som t ex Götala och Götene. Om det synes ologiskt att det finns namn på "svi-" där hela befolkningen förutsätts ha varit sviar, är det inte då lika ologiskt att det finns namn på "göt-" i trakter där hela befolkningen förutsätts ha varit götar? Emellertid har förleden "göt-" i dessa namn ett annat ursprung än namnet på folket. Efterleden i Götene betyder äng, betesmark, och förleden anses (enligt *Svenskt ortnamnslexikon*, 2003 års upplaga) ha med *gjuta* att göra, alltså ett flöde av något slag. Med andra ord: ett vattendrag i närheten. Beträffande Götala är ortnamnsforskarna mera osäkra, men utesluter inte att det även i detta fall kan ha med *gjuta* att göra. Det enda de är bombsäkra på är att den "göticistiska" ståndpunkten, nämligen att Götala tjänat som samlingsplats för "alla götars ting", är felaktig. Detta på den grunden att det inte finns minsta skriftliga belegg att så någonsin varit fallet. Eftersom efterleden i Götala, dvs *-ala*, betyder kultplats, kan man framkasta tanken att orten fått sitt namn efter en kultplats för *Gaut*, ett äldre namn på Oden (han hade massor av binamn, minst 80 stycken!).

5.1. Beowulf

Beowulf är ett anglosaxiskt heroiskt epos, författat någon gång mellan år 700 och 1000 (ingen vet säkert). De i kvädet skildrade händelserna utspelar sig dock inte i England utan i Danmark och Sverige på 500-talet.

Med tanke på att innehållet rör skandinaviska förhållanden hade man kanske förväntat sig lite större intresse från svenska forskares sida än vad dessa hittills ådagalagt. Istället är det i Storbritannien som kvädet nästan genererat en hel "Beowulf-industri", med hundratals, om inte tusentals böcker och akademiska avhandlingar, samt tre stycken filmer (en av dem en ren kalkonrulle). Kvädet har ibland betecknats som "Englands nationalepos".

Den huvudsakliga förklaringen till detta oerhörda intresse torde ligga i att Beowulf utgör den främsta, ännu bevarade källan för forskning kring fornengelska språket, innan det för all framtid i grund förändrades genom kraftig påverkan från franskan (eller rättare; fornfranskan) genom normandernas invasion av England år 1066 (1). Utöver Beowulf finns i stort sett bara en ytterligare, dock mindre text på fornengelska, kallad Widsith.

Själva innehållet i kvädet är bitvis tämligen infantilt, med sina inslag av kamp mellan hjälten Beowulf och monstret Grendel, därefter mot Grendels inte mindre monsterlika moder (hon bär högklackat i kalkonrullen), samt slutligen mot en drake - en kamp som blir både drakens och Beowulfs död. Ur språkforskarens synpunkt är hela kvädet givetvis en guldgruva. För oss övriga, som inte är lingvister till professionen, är det verkligen intressanta de upplysningar som kan vaskas fram ur texten om förhållandena i Skandinavien på 500-talet, om människornas föreställningsvärld och mentalitet, i någon mån också deras samhällsorganisation och vapen (exempelvis Knut Stjerna skrev en studie om utseendet på deras svärd och hjälmar). Deras beväpning är inte ett så perifert ämne som man kanske kan förledas att tro, med tanke på att våldsutövning tycks ha varit ett stående inslag i deras tillvaro. En stor del av konflikterna verkar ha utspelat sig mellan två stammar, på fornengelskan betecknade med begreppen *geatas* och *sweons*, vilket dom flesta (dock ej alla) velat tolka som götar och svear.

Professor Curt Weibull var en av dessa tvivlare. Han höll före att *geatas* var jutar, dvs från Jylland. Det finns bara en liten hake med det resonemanget, nämligen att jutar faktiskt omnämns med ett särskilt namn i Beowulf, nämligen *eotenas*. Verner Lindblom menar i sin bok *Götland - Sveriges vagg* att helhetsintrycket av berättelsen pekar mot att *geatas* och *sweons* bodde relativt nära varandra. Han skriver:

Deras (*sweons*; *vår anm.*) område lokaliseras inte i dikten, men framställningen ger intryck av att det inte kan ha varit mycket avlägset från *geatas* huvudbygder./.../ Ledande personer på bägge sidor var ofta besläktade genom ingiften. Wiglaf, t ex., Beowulfs arvtagare, var en *sweon*. De många fejderna och konflikterna berodde oftast på blodshämnd, eller på att endera sidan skyddat eller understött usurpatorer hos den andra. (sid. 47)

Lindblom fortsätter:

Skall Beowulf-kvädets ideliga förvecklingar mellan *geatas* och *sweons* kunna förläggas i en geografiskt möjlig verklighet, måste en omstrukturering ske. De bägge stammarna skildras som närboende och närbesläktade, de talar tydligen samma språk, använder samma sorts vapen och var i övrigt likartade i fråga om kultur och organisation. Deras områden bör ha haft gemensam gräns, ingenting tyder på annat. Därför måste den geografiska skalan transporteras till rimlig storlek. (sid. 48)

Med andra ord: Det verkar inte särskilt sannolikt att en skara krigare red iväg, en lokal småkonung med sin hird, genom Tiveden och andra "urskogsmoras" för att göra upp diverse mellanhavanden med en annan klan som bodde 35-40 mil därifrån, varefter den angripna klanen efter en tid svarade med att i sin tur rida samma långa sträcka åt andra hållet för att ge igen för gammal ost... Gång på gång. Dessutom borde det väl ha funnits andra klaner och folkstammar däremellan, **tydligen opåverkade av all denna trafik** (Lindblom). Och i de fall man angrep varandra sjövägen (Beowulf-kvädet nämner endast sjöresor): Rodde *geatas* nerför Göta älv, vidare längs Hallandskusten, runt hela Skåne och sedan hela vägen upp längs Östersjökusten för att kunna överfalla sina antagonister i Uppland? Även om deras senare ättlingar vikingarna färdades längre sträckor än så, ända till Vinland (Amerika) enligt somliga, var förmodligen 500-talets flytetyg inte lika imposanta och anpassade för högsjöfärder som fallet var 300-400 år senare. Dessutom har det ifrågasatts om seglet överhuvudtaget hade introducerats i Norden så tidigt som på 500-talet, när händelserna i Beowulf anses ha ägt rum. Och om det nu stämmer att man då förtiden saknade segel, måste man ha kämpat som galärslavar vid årorna för att ta sig från Göta älvdal till Uppland. Gång efter annan. Det låter inte särskilt rimligt och motiverat när det nu inte var fråga om mera omfattande erövringsföretag utan bara diverse privata uppgörelser, typ blodshämnd. När *geatas* och *sweons* reste till varandra sjövägen, antingen det nu var i fredliga eller fientliga avsikter, torde det ha handlat om betydligt kortare distanser, typ över Väneren.

Hur ställde sig egentligen de professionella forskarna till Beowulf-kvädets uppgifter om ständiga kontakter, ibland fredliga, ibland fientliga, mellan *geatas* och *sweons*? C O Fast refererar diskussionen så här i *Svenska rikets ursprung* (sid.49):

Fahlbeck har mycket riktigt fäst uppmärksamheten på att några färder över land mellan svear och göter inte förekommer i Beowulf. Färderna gingo alltid över sjön, då svearna "ofta överfölla geaterna vid Hreaosnaberg". Då svearna oeftergivligt måste bo i Sverige, såg Fahlbeck ingen annan utväg än att förlägga geaterna utanför den skandinaviska halvön, till Jutland.

Alltså: Fahlbeck ändrade, precis som Weibull, betydelsen av fornengelskans *geatas* från götar till jutlar. Men även Jutland (Jylland) ligger en bra bit från Mälardalen. Fortfarande i längsta laget med tanke på de livliga kontakterna stammarna emellan.

Schück kan inte dela Fahlbecks åsikt, och anser att svearna från Uppland kunde fara genom Bråviken samt vidare genom sjöarna i Östergötland över Vättern, och därifrån till Vänern.

"...och därifrån till Vänern?" Schück måste förutsätta att forntidens människor ägde kännedom om en i senare tid förbisedd vattenväg mellan Sveriges största och näst största sjö, en vattenväg som dessutom hade den magiska egenskapen att kunna överkomma de betydande höjdskillnaderna i området. Skada bara att Baltzar von Platen inte kände till denna förbindelse när han projekterade Göta kanal och tvingades utrusta den med icke mindre än 21 slussar på Västgötasidan.

Nerman i sin tur underkänner Schücks mening, som han finner orimlig "emedan Östergötland, som var ett självständigt rike, ej skulle tillåta dylik genomfart". Att färderna enligt Beowulf uteslutande uppgivas vara sjöresor, saknar enligt Nerman betydelse, "ty någon enda detalj från dessa resor ges icke", varför uppgiften i Beowulf att resorna företagits sjövägen "ytterst lätt kunna ha diktats upp".

Det fanns ingen anledning att uppehålla sig vid några detaljer om dessa sjöresor när dom verkar ha varit ganska rutinmässiga och bara handlat om en förhållandevis kort sträcka. De uppdiktade partierna i Beowulf synes mest handla om rafflande strider mot monster (som Grendel) eller drakar. Det är svårt att se något vettigt skäl att "dikta upp" att en resa som i verkligheten gått landvägen istället skulle företagits sjövägen. För övrigt, har det någon relevans? Skulle färden klarats av nämnvärt fortare om man förflyttade sig mellan Göta älvdal och dagens Uppland på hästryggen?

Även Holger Bengtsson refererar, i sin bok *Svetjud, Sveafolket från Kinnekulles Upland*, denna diskussion mellan Fahlbeck, Schück och Nerman, och kommenterar:

Men ingen av dessa funderingar stämmer med Beowulfs enkla uppgift (verserna 2922-2993) att man ena dagen kämpade i götarnas bygd, i andra dagen i svearnas. (sid. 42)

I sanningens namn är Beowulfs **enkla uppgift** inte alldeles så enkel. Beowulf är ingen loggbok utan ett poetiskt kväde. Blomsterspråket skymmer ganska rejält de rena sakuppgifterna. Men tar man Beowulf-kvädet i sin helhet så framstår kontakterna, både de fredliga och mindre fredliga, mellan *sweons* och *geatas* som så inarbetade och intensiva att aktörerna på bägge sidor måste ha tillbringat en försvarlig del av tiden antingen på hästryggen eller vid årorna - alltså om vi förutsätter

att *sweons* var hemmahörande i Uppland. Vilket färdmedel man än valde måste resan tagit veckor (det har beräknats att man under forntiden kunnat färdas ca 20-25 km per dag på hästryggen - vilket innebär ett par veckor mellan Göta älvdal och Uppland). Ändå skall dom tydligen, om vi får tro Fahlbeck, Schüek och Nerman, rutinmässigt färdats denna långa sträcka. Dom kan ju rimligen inte fått så mycket annat gjort i sina liv än befunnit sig på resa mellan Göta älvdal och Mälardalen. Eller i andra riktningen.

Det var fullt möjligt på 500-talet att på ett par dagar ro över Vänerens vattenvidder från trakten kring Halleberg till trakten av Kinnekulle, utväxla lite svärdshugg med sina antagonister och sedan ta sig hem igen. I alla fall om man startade tidigt i gryningen dag 1 och återkom till hembygden i skymningen dag 2. Knappast dock mellan Halleberg och Uppland. Egendomligt att skildringarna i Beowulf inte sätter igång någon slags tankeprocesser hos renommierade forskare. Det är lätt rörande att bevittna hur dom istället nästan svettas blod i ansträngningarna att få den allmänna tendensen i kvädet att gå ihop med den orubbliga grundhypotesen, den som inte får ifrågasättas, dvs att svearna/*sweons* hörde hemma i Uppland och *endast* där. Ändå fanns ju en slags "lösning" inom räckhåll, åtminstone för Nerman. Han hade ju tidigare kategoriskt fastslagit, utan att darra det minsta på manschetten, att svearna erövrade Västergötland omkring år 575. Genom att justera årtalsangivelsen en aning, några decennier bakåt för att stämma bättre med den tidpunkt då händelserna i Beowulf anses ha ägt rum, kunde han ju postulera att dessa *sweons/svear*, som *geatas/götar* då och då var i konflikt med, precis hade *påbörjat* sin invasion av Västergötland, men *ännu inte* kommit längre i sin framryckning än till den norra delen av landskapet. Då bleve plötsligt uppgifterna i Beowulf om de märkvärdigt intensiva kontakterna mellan *geatas* och *sweons* lite rimligare. Men den varianten föll honom tydligen aldrig in.

Vid närmare eftertanke bör det även för Fahlbeck ha funnits en ganska tilltalande utväg: Istället för att ändra *geatas* identitet kunde han låta den andra kontrahenten, dvs *sweons*, genomgå ett liknande förvandlingsnummer. Om *geatas* inte nödvändigtvis måste tolkas som götar, utan lika gärna kunde vara jutar (eller gutar, som privatforskaren Gad Rausing fört fram), varför måste då *sweons* ovillkorligen vara svear? Dom kunde ju precis lika gärna vara någon annan, för historikerna i övrigt okänd stam som tydligen råkade bo i *geatas* närhet. Det fanns ju redan (tack vare uppgifter från skriftställaren Jordanes, som levde på 500-talet) en hel liten svärm av mystiska skandinaviska stammar (*fervir*, *hallin*, *alhelmil*, *mixi* m fl), vilka en samlad forskarkår intill denna dag gått bet på att inplacera i Nordens geografi. Så varför inte addera också *sweons* till denna dunkla skara? I analogi med professor Sahlgrens banbrytande teori från 1931 att byn Svía i Uppland skulle vara svearnas "modersköte", kunde ju dessutom Fahlbeck lite lagom djärvt kastat ur sig frågan vad som egentligen motsade hans förmodan att byn Svebråta utanför Hjo skulle utgöra själva *Urheimat* för Beowulf-kvädets *sweons*.

Med andra ord, visst fanns det "lösningar" på Beowulf-problemet. Dessa lärde hade bara inte tillräcklig kreativ fantasi.

5.2. Ynglingatal och Ynglingasagan

Det hyllningskväde, *Ynglingatal*, som Tjodolf av Hvin (ca 860 – 935) skapade någon gång i skarven mellan 800-tal och 900-tal till kung Ragnvald hederhögs ära hade för oss moderna människor varit näst intill oförståeligt, eller åtminstone ytterst svårtolkat, om det inte tagits till utgångspunkt för Snorre Sturlassons mera utbroderade version, *Ynglingasagan*. Vi vet inte så mycket om Tjodolf, däremot desto mer om Snorre (1187 - 1246). Han hade - minst sagt - många strängar på sin lyra. Han var inte, som man kanske skulle kunna tro, blott en inbunden kammarlärare som ägnade hela dagarna åt att uppteckna gamla sagor, helt lomhörd för det verkliga livet, brusande utanför stugknuten. Tvärtom var han en högst aktiv medspelare i Islands och Norges politiska liv, en stark anhängare av tanken på Islands förening med Norge och inblandad i jarlen Skule Bårdssons misslyckade kupp försök mot kung Håkon Håkonsson, en inblandning som slutligen ledde till att Snorre på kungens uppdrag blev mördad. Innan dess hann Snorre verka som lagman på Island i två perioder och göra en resa till Norge åren 1218-1220, med en avstickare till Västergötland sommaren 1219.

Snorres mest kända verk är *Heimskringla* och *Yngre Eddan*. Eventuellt har han också författat (forskarna är inte fullt säkra) *Egil Skallagrímssons saga*. Säkert minst hälften av vad vi idag vet om våra hedniska förfäders religiösa föreställningsvärld, om asarna, vanerna, Valhall, ragnarök osv har vi Snorre att tacka för. Trots detta kan man inte lita obetingat på hans uppgifter. Han är naturligtvis fullt medveten om den revolution i tänkandet som övergången från hedendom till kristendom inneburit (hans eget hemland hade varit kristnat i drygt 200 år när han skrev *Heimskringla*), men i övrigt har han en viss tendens att förutsätta att vissa samhällsförhållanden och vissa tekniska/materiella företeelser var ungefär som på hans egen tid, även när han behandlar händelser som skall ha utspelat sig 700-800 år tidigare (2). Det är i och för sig inget unikt för Snorre, samma sak kan iakttagas hos många andra medeltida skriftlärare. Vidare är det en god tumregel är att en äldre källa alltid är mera trovärdig än Snorres. Det kan synas vara ett banalt konstaterande, men det handlar inte bara om att den äldre källan ligger det aktuella skeendet närmare i tiden, utan också att Snorre vid flera tillfällen demonstrerar en viss "litteratörens frihet". Snorre var en stolt man; lagman, jarl, norsk riddare och allt vad han nu kunde titulera sig. Han skulle förmodligen aldrig öppet tillstå att någon enda liten detalj i det äldre traditions materialet var oförståeligt för honom. Istället drämmer han helt enkelt till med något han tycker verkar rimligt. Gudanamnet "asar" uppfattar Snorre som att dom kom från Asien, och Ale den oppländskes tillnamn som att Ale var bördig från Opplanden i Norge, vilket måste betraktas som en feltolkning, eftersom han i Beowulf uttryckligen sägs vara en skilfing, alltså en *sweon*. Och så vidare.

Den i stort sett enda andra skriftliga källa till ynglinga/skilfingaättens genealogi som Snorre *möjligen* kan ha haft, förutom *Ynglingatal*, är den mera kortfattade *Historia Norvegiae*, som tidigare ansågs tillkommen ca 60 år före Snorres *Ynglingasaga*, troligen författad (på latin) av en norsk munk eller klerk verksam i Danmark. Numera har vissa brittiska forskare velat skjuta fram tiden för verkets tillkomst till tidigt 1200-tal (3), bland annat på den grunden att skriften nämner ett vulkanutbrott år 1211 (märkligt att ingen upptäckt detta tidigare). Det mest anmärkningsvärda med *Historia Norvegiae* är att det i dess kungalängd är fadern Egil, inte sonen Ottar, som fått tillnamnet vendelkråka, samt att där ingenstans nämns några fyrisvallar, faktiskt inte heller – till

skillnad från Ynglingatal - något Uppsala (*upsalum*). Även om *Historia Norvegiae* efter senast föreslagen datering kan ha tillkommit i början av 1200-talet (noga räknat "senast 1220") är det högst tveksamt om Snorre hade läst den. Han hade år 1220 återvänt till Island, och stannade där fram till 1237.

Det är lite egendomligt hur man hos Snorre hittar dessa ganska frekventa omnämningen av fyrisvallarna och Uppsala, när alltså ett annat dokument, som handlar om samma kungasläkt och eventuellt är författat nästan samtidigt, inte alls har dessa referenser. Det ligger nära till hands att misstänka att vi här har att göra med inflytande från en av Snorres främsta sagesmän, lagman Eskil Magnusson i Västergötland (4).

Lagman Eskil var östgöte av den kända Bjälboätten, förmodligen den förste lagmannen i Västergötlands historia som inte var född i landskapet, och för övrigt en äldre halvbror till Birger jarl. Varför Snorre valde att besöka lagmannen i just Västergötland vet vi inte. Det fanns ju lagmanskolleger i flera andra landskap. Kanske förklaringen är så enkel att det hade med den tidens kommunikationer att göra. Från Östfold i Norge kunde man färdas relativt bekvämt båtledes hela vägen till Long, där Eskil bodde, sista biten på en å (som då ännu var segelbar) kallad Dofsan (5). Det var klart mera mödosamt att ta sig från Norge till andra svenska landskap (Värmland undantaget). Eventuellt tillkommer den omständigheten att Snorre under sin vistelse i Norge hört Eskil Magnusson omnämnas i uppskattande ordalag, särskilt framhållande dennes gedigna kunskaper om gammalt fornsägenmaterial. I så fall borde det ha väckt Snorres omedelbara intresse.

Lagman Eskil bör ha varit medveten om att Snorre aldrig besökt östra Sverige och förmodligen också att han inte heller hade för avsikt att så göra. Det kan ha varit frestande för Eskil att riktigt lägga ut texten och beskriva förhållandena runt Mälaren som mera storstilade än vad dom faktiskt var, allt för att göra intryck på Snorre, som kanske tyckte att det västgötska bondlandet inte var så mycket att komma med, jämfört med hovlivet i Norge. Vi skall minnas att även om lagman Eskil visserligen var en viktig man i Västergötland, ja rentav den viktigaste, så räknades Snorre ändå snäppet högre rent statusmässigt, norsk riddare och adelsman som han nu var (vid den här tidpunkten fanns inte ens någon egentlig adel i Sverige). Det var en celeber gäst som man naturligtvis ville göra intryck på. Nämnas kan att Eskils hustru, Kristina Nilsdotter Blake, som hedersgåva överlämnade till Snorre en verklig dyrgrip, ett standar som hade burits av Erik Knutssons styrkor i slaget vid Gestilren år 1210.

Gamla hedniska kultplatser i Västergötland, med eller utan namnet Uppsala borde, med tanke på kristendomens tidiga etablering i detta landskap, ha varit i stort sett bortglömda sedan minst 200-250 år tillbaka. Utom då möjligen av den lokala allmogen. Men Eskil Magnussons kontakter med traditionsbärare ur denna lokala allmoge (dvs sådana som med ett darrande gammelmansfinger kunde peka ut var det en gång i tiden funnits en blotplats), eller för den delen med enkla bönder överhuvudtaget, var nog inte över sig frekventa. Ståndssamhället var sedan länge fullt utvecklat och man höll sig till sina likar. Uppsala i Tiundaland var förmodligen det enda Uppsala som Eskil överhuvudtaget kände till. De tre referenser till *upsalum* som återfanns i Ynglingatal

identifierades utan vidare med nämnda plats. Och Snorre hade förstås ingen anledning att sätta Eskils uppgifter ifråga.

Det stora misstaget i svensk historiesyn, att axiomatiskt förutsätta att *samtliga* äldre referenser till Uppsala-begreppet har med Gamla Uppsala i nuvarande Uppland att göra, har således mycket gamla "anor". Det började faktiskt inte med Knut Stjerna och Birger Nerman, inte ens med Olof Rudbeck, utan redan på 1200-talet, med Snorre Sturlasson och dennes sagesman, Eskil Magnusson.

Vad gäller frågan hur mycket sanning det kan ligga i historierna om ynglinga/skilfingakonungarna, så bör vi ägna lite uppmärksamhet åt den äldsta källan, det av hovskalden Tjodolf av Hvin författade Ynglingatal, och ha i åtanke att det är en slags hyllningsdikt till en, vid verkets tillkomst ännu levande norsk småkonung, Ragnvald hederhög, som åberopade släktskap med ynglingaätten. Ynglingatal uppehåller sig mest vid hur förfäderna hade dött, och det är sällan eller aldrig någon hjältemodig död. Åtminstone en av dem (Aun) dog t ex "i sotsäng", dvs av sjukdom, och enligt den tidens synsätt var det ett föraktligt sätt att dö på. En annan, Jorund, hängdes av sina fiender, vilket måste ha betraktats som ett ganska förnedrande avslut på jordelivet. En verklig kämpe skulle stupa i strid med svärdet i hand (i alla fall om man hade några förhoppningar att komma till Valhall). Den frågan inställer sig då varför Tjodolf av Hvin inte försköner dessa gamla kungars historia mer än vad han faktiskt gör. Nu framstår ju redogörelsen för deras ömkliga hädanfärd och i vissa fall inte speciellt hjältemodiga levnad som närmast rena hånet. Den rimligaste förklaringen torde vara att dessa berättelser, åtminstone i sina huvuddrag, *redan var väl kända av både kung och menighet och muntligt traderade sedan århundraden tillbaka*. Tjodolf hade helt enkelt ingen möjlighet att ge en annan version. Sålunda bunden av den muntliga traditionens järntröja, var det bara en sak han kunde göra för att imponera på kung Ragnvald, nämligen att bädda in historierna i en så vacker språkdräkt som möjligt. Samt, här och där, lägga till positivt värdeladdade epitet utöver själva ramberättelsen. Som t ex att beteckna Ottar vendelkråka som "den dygdige" och "den vise" när han skaldar om hans död i Vendsyssel, trots att ingenting i Ottars levnad demonstrerar vare sig dygd eller visdom - i vart fall tyder det inte på någon större visdom att låta lura in sig i ett bakhåll (6).

Det faktum att berättelserna i Ynglingatal av allt att döma speglade en vid tidpunkten ännu levande muntlig tradition innebär naturligtvis inte att man måste förutsätta att varenda detalj är objektivt sann, långt därifrån (eller t o m *mycket* långt därifrån), men givetvis höjer det sannolikheten för att det fanns *någon* liten kärna av sanning. Om än inte beträffande de tidigaste så åtminstone de senare kungarna, såsom bröt-Anund, Ingjald illråde och Olof trätälja. Detta jämfört med om Tjodolf haft möjligheten att själv koka ihop en historik, helt på frihand. Hade han nu så kunnat, skulle berättelserna om ynglinga/skilfingakungarna förmodligen sett helt annorlunda ut - idel ädla och storsinta män (ungefär som den diktade Beowulf-gestalten, som inte tycks ha haft minsta fläck på sin vapensköld), vilka alla under sin levnad höljt sig i ära och berömmelse, för att slutligen stupa under hedervärda former. Definitivt inte sådana som nesligen blev infångad och hängd av sina fiender (Jorund), drunknade i en öltunna (Fjölne) eller jagades bort från makten av en upprorisk träl (Egil).

NOTER:

(not 1) Normanderna, under ledning av Vilhelm Erövraren, var visserligen vikingaättlingar, men hade under sin vistelse i Normandie på förvånande kort tid hunnit tappa sitt nordiska språk och övergått till fornfranska.

(not 2) Ur artikel i *Svenska Dagbladet* 14.3.2004: - **Jag tror Snorre gjorde så bra han kunde när han pekade ut Uppsalahögarna som kungshögar, men vi får inte glömma att han skrev ner sin historia 700 år efter att den ägt rum, säger arkeologiprofessor Birgit Arrhenius som identifierat det arkeologiska materialet i högen.**

(not 3) Den föreslagna omdateringen, från sent 1100-tal till "senast 1220" förändrar ingenting i sak, ty som vi redan konstaterat verkar det inte särskilt sannolikt att Snorre överhuvudtaget känt till *Historia Norvegiae* när han författade sin Ynglingasaga omkring 1230. Mot den bakgrunden är det /anmärkningsvärt att överensstämmelserna trots allt är så pass stora som dom faktiskt är, bortsett från att *Historia Norvegiae*s skildring av ynglingaätten är betydligt mera kortfattad (motsvarar blott ca en eller ett par boksidor), har en annan version av Egils tillnamn samt därtill kastat om en del generationer. De stora innehållsliga likheterna pekar mot att bägge författare, utöver Ynglingatal, måste ha utgått ifrån synnerligen starka, ännu levande folktraditioner om ynglingaätten (alldeles oavsett om dessa folkliga traditioner hade något med den historiska verkligheten att göra, och i så fall, i vilken utsträckning).

(not 4) I *Svenskt biografiskt lexikon* från år 1953, band 14, kan vi läsa: **Snorre Sturlasson uppehöll sig i Norge 1218-20 och besökte sommaren 2019 lagman Eskil. Snorres skildringar av svenska förhållanden går med all sannolikhet tillbaka på upplysningar som har erhållits av Eskil vid detta tillfälle. (vår kurs.)**

(not 5) En av Västergötlands landsantikvarier, "Västgöta-Bengtsson" kallad, lär i något sammanhang ha yttrat att om han någon gång skulle få en kull hundvalpar, skulle han döpa dem efter några av Västergötlands vattendrag. Detta på grund av deras ofta mycket näpna namn. Utöver Dofsan kan nämnas Afsan och Slafsan.

(not 6) Sune Lindqvist hade en helt egen teori varför i stort sett alla ynglingakungar möter en så vanärande död i Ynglingatal. Det skulle inte alls haft något samband med den muntliga traditionen, alltså att dessa berättelser redan var så välkända bland både kung och menighet att det inte gavs Tjodolf någon möjlighet att "frisera" dem till det bättre - även i det fall han så hade velat. Istället tänkte sig Lindqvist (i likhet med Knut Stjerna) att ett ursprungligt, numera försvunnet "Ynglingakväde" hade tagits till utgångspunkt för en dansk förfalskning, en ren smädeskrift, och denna förfalskning skulle alltså vara den version vi nu känner under namnet Ynglingatal. Att Snorre inte utgick från Ynglingakväde utan från Ynglingatal skulle kunna förklaras med att det var den enda version han kände till. Åke Hyenstrand nämner Lindqvists funderingar i sin bok *Lejonet, draken och korset*. Själva avstår vi från att ta ställning i frågan; Lindqvists resonemang är förvisso intressant, men samtidigt alltför dåligt (för att inte säga obefintligt) underbyggt för att utan vidare kunna omfamnas. Walter Åkerlund, i sin *Studier över Ynglingatal* (1939), betecknar Lindqvists teori som "egenartad".

6.1. Om Agne Skialfarbonde och Agnefits lokalisering

Av ynglinga/skilfingaättens många kungar anses numera de åtta först uppräknade vara rena sagokungar, och den förste som *möjligen* haft historisk existens var en herre vid namn Agne

skialfarbonde, som skall ha levt någon gång på 400-talet. Agne skialfarbondes namn är knutet till en berättelse om hur han och hans män for på härnadståg till "Finnland" (1), kom i strid med en kung Froste och lyckades döda densamme. Agne tog Frostes son Loge och dotter Skialv till fånga och for därefter tillbaka till Svitjod. Väl hemma slog de läger på en trädbevuxen strandäng. Agne fann tydligen Skialv attraktiv och föreslog henne äktenskap. Skialv var listig nog att spela med och låtsas intresserad av erbjudandet. Samtidigt begärde hon att det borde ordnas gravöl efter hennes dödade fader. Vidare gjorde hon sig bekymmer om den guldkedja som var i Agnes ägo; hon föreslog honom att han borde hänga den om halsen så att den inte kom bort. Gravöl blev det också, och Agne och hans män var snart berusade intill medvetslöshet. Loge och Skialv var dock försiktigare med mjödet. Dom hade nämligen en plan, som dom satte i verket så fort Agne och hans krigare hade slocknat. Dom fäste guldkedjan i ett rep och hängde upp densamma med den djupt sovande Agne i en trädgren, vilket förstas blev hans bane. Därefter lade Loge och Skialv beslag på en av Agnes båtar och rodde hem igen till "Finnland".

Efter denna händelse kom den strandäng där Agne skialfarbonde slog läger att kallas Agnefit. Efterleden *-fit* anses, enligt svenska ortnamnsforskare, ange "vattensjuk terräng". En något förbryllande uppgift, med tanke på att det, enligt sagan, växte träd på Agnefit. Träd brukar inte växa och trivas på vattensjuk mark. I Snorres version av sagan heter det att **där tidigare** (vår kurs.) **växte träd**. Alltså vid den tidpunkt historien om Agne skialfarbonde utspelade sig. Vilket skulle kunna betyda att området i ett senare skede kommit att avskogas genom skogsbrand eller därför att folk i bygden avverkat området, t ex för att få brännved, alternativt att området genom stigande vattenstånd så småningom försumpats. Om det är det senare som gäller, kan det knappast röra sig om en region i Sverige med kraftig landhöjning, där processen snarare borde vara den omvända, dvs att vattensjuka strandängar med tiden torkas ut.

Historien återges inte bara hos Snorre Sturlasson i hans Ynglingasaga utan också i en skotsk handskrift från 1450, som är en avskrift av den minst 230 år äldre *Historia Norvegiae*. Ibland stöter man på uppgiften att *Historia Norvegiae* innehåller meningen att Agnefit **...nu kallas Stockholm**. Problemet är bara att *Historia Norvegiae* överhuvudtaget inte finns kvar. Alltså själva originalmanuskriptet. Texten är endast bevarad i avskifter. I en not till en artikel i *Fornvännen* (nr 14/ 1919) tar Birger Nerman upp frågan om uppgiftens autenticitet:

...det finns ingen anledning antaga att uppgiften först tillkommit i Sverige. Att den är ursprunglig framgår av flera skäl. (sid. 160, not 1)

Han söker förtydliga sig:

Uppgiften saknas visserligen i den från 1400-talet härrörande skotska handskrift, vari *Historia Norvegiae* föreligger. Emellertid vet man, att uppgiften förekommit i den ursprungliga avfattningen av arbetet. *Historia Norvegiae* har under medeltiden varit bekant i Sverige. Redan senast förra hälften av 1300-talet togos här avskrifter av partiet om Ynglingaätten; avskrifterna föreligga nu i handskifter från 1300- och 1400-talen. Det är i dessa avskrifter, uppgiften att *Agnefit är identiskt med Stockholm förekommer.*(vår kurs.)

Vissa brittiska forskare är ju numera, som tidigare nämnts, av den uppfattningen att *Historia Norvegiae möjligen* kan ha författats så sent som år 1220, men att verket sannolikt är äldre än så. Huruvida uppgiften att Agnefit är lika med Stockholm fanns med i denna ursprungstext kan vi självklart inte veta, eftersom den tydligen är förlorad. Men det vore onekligen ganska märkligt om Stockholm skulle ha nämnts i densamma, minst 30 år, kanske 60-70 år innan det ens existerade en stad med detta namn. Var den okände författaren till *Historia Norvegiae* möjligen en sin tids Nostradamus, en herre med förmåga att blicka in i framtiden? Det äldsta bevarade skriftliga dokument som överhuvudtaget nämner något Stockholm är Birger jarls skyddsbrev för Fogdö kloster från 1252. Man har förvisso funnit rester av pålspärrar vid Norrström som bedömts som vikingatida, vidare murstenar av okänd ålder som kan ha hört till en kastal, alltså ett försvarstorn, men inget arkeologiskt stöd för uppfattningen att en verklig *stad* skulle ha funnits före mitten av 1200-talet, ens en högst obetydlig sådan. Notabelt är också att det är Stockholms stads "officiella" hållning i frågan att staden grundades just år 1252 (man firade 750-årsjubileum år 2002). I vilket fall tycks total konsensus råda bland historiker att det var Birger jarl och ingen annan som lät grunda Stockholm. Skulle Birger lyckats med den bravaden redan år 1220, alltså vid den tidpunkt *Historia Norvegiae* absolut senast kan ha knåpats ihop, måste han ha varit en mycket brådmogen ung man, med tanke på att han då var blott tio år gammal (2).

Att uppgiften saknas i den skotska avskriften har vi ju Nermans ord på. Snorres skildring från omkring 1230 av Agnes bane vid Agnefit nämner inte heller något Stockholm. *Alltså finns uppgiften endast i svenska avskrifter från 1300- och 1400-talen.* Man frågar sig: Om nu det verkligen hade nämnts i originaltexten (i sig otroligt) att Agnefit var lika med Stockholm, av vilket rimligt skäl skulle då den skotske avskrivaren ha valt att utelämna just denna mening (eller rättare, halva mening)? Ligger inte det antagandet närmare till hands att denna uppgift tillagts av klåfingriga svenska avskrivare först längre fram på medeltiden, vid en tidpunkt då det faktiskt fanns en stad vid namn Stockholm?

Det finns hundratals, om inte tusentals skumma uppgifter i gamla medeltida handskrifter, såväl svenska som utländska, som moderna forskare förhåller sig synnerligen tveksamma till, när de inte på en gång dömt ut dem som icke trovärdiga. Egendomligt då, mot bakgrund av denna föredömligt källkritiska hållning, att skepticismen alltför ofta är märkbart nedtonad just när det gäller uppgifter som på något sätt kan antas ha med Mälabygden att göra. Som när (den påstådda) kopplingen mellan Agnefit och Stockholm glatt och obekymrat fortsätter att upprepas, om och om igen, i alla möjliga sammanhang, fast indicieläget inte är ett dugg bättre än när Nerman lät införa sin artikel i *Fornvännen* för över hundra år sedan. Söker man t ex på Wikipedia under rubriken "Stockholms grundande" hittar man i stort sett samma uppgifter, bara med den skillnaden att den trädbevuxna strandäng som det talas om i historien om Agne skialfarbonde numera, på något mystiskt sätt, har förvandlats till en liten by, ett fiskeläge (varifrån den här idén ursprungligen kommer är en gåta). Emellertid konstaterar Wikipedia besviket: **Byn Agnefit har dock inte bekräftats genom arkeologiska fynd.** Inte alls särskilt konstigt, luftpastejer brukar inte bekräftas med arkeologiska metoder. En del föreslår, oklart på vilken grund, Riddarholmen i Stockholm som den plats där detta fiskeläge skall ha varit beläget. Agne skialfarbonde levde under folkvandringstid, någon gång på

400-talet. Tror man. Sedan dess har marken i Mälarenregionen genom landhöjningen stigit åtminstone sex meter, kanske sju meter. Hur mycket av Riddarholmen var ens ovan vattenytan då? Faktiskt ingenting. Andra har gissat på den s k Stadsholmen, som utgör huvuddelen av vad vi idag kallar Gamla stan. Det blir ju lite mera verklighetsanknutet, måste medges, då ju faktiskt en mindre del av Stadsholmen borde ha kommit upp ur vattnet på 400-talet. Men att Agnefit skulle ha varit ett fiskeläge i stockholmstrakten under forntiden är ju faktiskt ingenting annat än rena fantasier, av en art som gott kan göra "götaskolans" föreställning från 1980-talet, den att Sigtuna "egentligen" var Sätuna, rangen stridig som den sämst underbyggda hypotesen vad gäller svensk forntidshistoria. Ingen av de gamla källor som omnämner Agnefit antyder ens med en stavelse att det skulle ha rört sig om en bebodd plats.

6.2. Om det här med "finnar"

Det är osäkert när man började använda ord som "Finland" och "finnar" för vårt östra grannland och dess innebyggare. Kanske inte förrän svenskar började ta sig över Östersjön och bosätta sig i Suomi/Finlands kusttrakter. Detta tidigast på 1000-talet, åtminstone i större skaror. Förleden *finn-* har haft många tolkningsförslag, men gemensamt är att de alla på något sätt refererar till skogs- eller ödemarker. "Land av kringströvande jägare och fiskare" är väl den mest accepterade tolkningen numera. Vi har faktiskt i Sverige ett forntida folkland vid namn Finnveden, beläget väster om Varend och gränsande till Skåne i söder och Halland i väster. E4:an går rakt igenom dagens Finnveden, och denna europaväg måste betraktas som en sentida avläggare till den gamla ridväg som ledde från det danska riket och vidare norrut längs med Lagans dalgång. Bokstaven *v* i Finnveden är ett senare tillskott, egentligen hette området från början Finneden, där *-eden* betyder "vägen" eller "stigen". Eftersom också förleden *finn-* har med "väg" att göra, i bemärkelsen "finna väg genom ödemarker" el dyl (jmf. "stigfinnare"), blir namnet på detta folkland nära nog en sorts tautologi ("tårta på tårta").

"Finnvedingar", eller rättare finnedingar, är ett av våra äldsta belagda folknamn. Den bysantiske krönikören Jordanes rabblar upp en massa stammar i Skandinavien i sitt verk *Om goternas ursprung och deras bedrifter*, och nämner därvid bl a *finnaithae*, vilket anses syfta på innevånare i just Finnveden. Då Jordanes nämner uttrycket redan på 500-talet är det uppenbart att det kan föras så långt tillbaka i tiden som före "språkskiftet" mellan urnordiska och fornordiska. Begreppet har således mycket gammal hävd i det norröna språkområdet. Om nu någon levde i den villfarelsen, är det ingen "försvenskning" av ett finsk-ugriskt ord. Det har ingenting med Finland att göra annat än i så mening att det av svenska erövrare utan vidare klistrades på det folk och det land vars egna namn var *suomalainen* och *Suomi*. Uppenbarligen uppfattade dessa erövrare området där man först steg i land (senare ett landskap med namnet Egentliga Finland; *Varsinais-Suomi* på finska) som ren obygd, ett land som därför lämpligen betecknades med en term som betydde "land av kringströvande jägare och fiskare".

Förre landsantikvarien på Åland, Mats Dreijer, har påpekat att de ursprungliga finnarna tycks ha undvikit den s k kustplattan, dvs det mellan tre till fem mil breda området närmast kusten, huvudsakligen på grund av dess (för finska förhållanden) ovanliga fattigdom på sjöar. Då insjöfisk

utgjorde en så stor andel av finnarnas dagliga födointag föredrog dom att hålla till i landets sjörika inre, t ex vid Saimen. Om Dreijer har rätt i sin förmodan, bör det land som mötte den första vågen av svenska kolonisateurer verkligen ha varit näst intill ren ödemark.

På 400-talet kan Sverige knappast ha haft mer än en kvarts miljon innevånare. Det bör alltså varit gott om ödemarker i Sverige för 1600-1700 år sedan, när Agne skialfarbonde möjligen kan ha levat och härskat. Faktiskt mer obygd än bygd. Vi känner bara till Finnveden, men det är väl ingen alltför vild spekulation att det under någon period i vår fornhistoria kan ha funnits flera andra områden förutom Finnveden som betecknats med någonting på "finn", områdesbeteckningar som idag är helt förbleknade. I avsaknad av modern skogshantering var järnålderns skogar utanför huvudbygderna ingenting annat än rena moras - med en otrolig massa sly och nedfallna döda träd i varierande stadier av förruttelse - motsvarande ungefär de skyddade "urskogar" som dagens miljöaktivister så ömt värnar om. Med andra ord: Det borde ha funnits en hel uppsjö av ställen i gamla Svitjod där man från en trakt som benämndes "bygd" kunde färdas över ett stort vatten till en annan trakt som förtjänade epitetet "obygd". Egentligen ingenting i berättelsen om Agne skialfarbonde pekar mot att resan tvunget måste ha haft dagens Finland som mål. Snarare talar en hel del däremot.

Det har framkastats av företrädare för "götahypotesen" att det "Finland" dit Agne för möjligen kan ha åsyftat dagens Värmland. Framst på grund av namnskicket hos de inblandade personerna. Den hövding som Agne dödade hette Froste, Frostes son hette Loge och hans dotter Skialv. Det är definitivt inga finska namn. Det går inte ens att visa på att det skulle röra sig om någon slags "försvenskning" av ursprungligen finska namn. Bland annat på den grunden att finskan aldrig har två konsonanter efter varandra i början av ett ord, vilket ju är fallet i både Froste och Skialv. Åtminstone Frostes (kölden) och Loges (lågan, elden) namn har dessutom mytologisk anknytning. För övrigt är - förbryllande nog - Frostes dotters namn *Skialv* en variant på hennes kidnappares tillnamn (*skialfarbonde*). Det är svårt att värja sig mot intrycket att det under den långa tidsrymd som sagan traderats muntligt innan den slutligen nådde fram till Snorre flera hundra år senare, måste någon av de många berättarna ha lyckats missuppfatta exakt var någonstans i historien begreppet *skialf* skulle inplaceras och vilken betydelse det hade - med resultatet att sedan denne (inte tillräckligt lyhörde) återberättare fört sagan vidare på ett delvis förvanskat sätt. Troligen hette dottern någonting annat i ursprungsversionen, en version som nu är förlorad.

Dessutom hade Agne skialfarbonde och hans fångar tydligen inga problem med att kommunicera med varandra. Som den språkintresserade känner till, hör finskan inte ens till den indoeuropeiska språkgruppen, och är således helt obegripligt för den som inte studerat språket ifråga. Och när Skialv föreslår att man skall ordna gravöl efter hennes dödade fader, demonstrerar hon inte bara förtrogenhet med kidnapparnas språk utan också med deras seder och bruk. Sagens "finnar" (Skialv och Loge) bör således varit människor som delade både språk och kultur med Agne skialfarbonde och hans manskap.

Om Mats Dreijer har rätt i sin förmodan att den finska kustplattan - i vilken Egentliga Finland ingår - var praktiskt taget folktom under järnåldern (ända fram tills dess svenska nybyggare slog sig ner

där i skiftet mellan vikingatid och äldre medeltid), då måste Agne skialfarbonde lagt mycket tid och möda på sitt plundringsföretag, då han och hans män förutom själva färden över havet dessutom tvingades hugga sig igenom tre mil (minst) skogsmoras innan de ens nådde bebodda trakter, där någon konfrontation med urinnevånarna överhuvudtaget kunde äga rum. Om några sådana vedermödor har berättelsen intet att förtälja.

Det är ett etablerat faktum att sjön Vättern en dag kommer att översvämma Jönköpings centrala delar, om landhöjningen fortsätter som hittills (för så vitt man inte bygger skyddsvallar, vill säga). Det beror på att landhöjningen är större i norr än i söder, med påföljd att Vättern långsamt "kantrar". På grund av denna process ligger idag delar av ruinerna efter Näs' slott (byggt på 1100-talet) på Visingsös sydspets under vatten. Detta fenomen med Vätterns långsamma kantring är knappast okänt, åtminstone inte bland folk i södra Vätterbygden. Inte fullt lika uppmärksammat inom den breda allmänheten är att även Vänern är utsatt för exakt samma naturkrafter. Processen är inte särskilt dramatisk utan har fortgått i tämligen makligt tempo jämfört med den kraftiga landhöjningen i Mälardalen, Norrland och finska Österbotten, men är likväl obeveklig. Sjöns storlek har knappast påverkats på något markant sätt, däremot har den "vandrat söderut" och lagt hundratals hektar under vatten vid sin södra strand (i synnerhet vid de låglänta områdena mellan Halleberg och Kålland), samtidigt som den i gengäld tillåtit stora arealer i norr att sticka upp ovan vattenytan, särskilt öster om Värmlandsnäs, i trakterna av Kristinehamn.

Ängen vid namn Agnefit skulle, enligt Snorre, befunnit sig **öster om Taure och väster om Stocksund**. Taure har somliga velat tolka som Södertörn. Men Riddarholmen och Stadsholmen, där man enligt två alternativa förslag velat placera Agnefit, ligger ju inte öster om Södertörn utan snarare norr/nordväst därom. För övrigt hade ängen, eller byn, flutit omkring i havet om den befann sig öster om Södertörn. Nerman och andra har sökt komma till rätta med detta senare problem genom att tolka Snorres text, inte som **öster om** utan istället som **på östsidan av** Södertörn. Men det förändrar ju knappast någonting i sak, positionsangivelserna stämmer likväl inte. Förflyttar vi oss istället till södra Vänerstranden återfinner vi längst in i en vik (Dättern kallad), nära Halleberg, ett område som redan under forntiden måste ha varit ganska låglänt och numera blivit mossmark på grund av Väterns "kantring", ett område som idag bär namnet Tore mosse (rimligen bör åtminstone delar av den tämligen grunda Dättern ha uppstått som ett resultat av samma process). Kanske fanns där en gång i tiden rentav en bosättning med namnet Taure som man till slut tvingades överge på grund av områdets tilltagande försumpning. Tore ligger språkligt sett betydligt närmare Taure än "-törn" i Södertörn.

Någon ort vid namn Stocksund vid Vänerstranden går dock inte att återfinna. Det har emellertid varit funderingar att Snorre kan ha feltolkat (bl a Birger Nerman övervägde den möjligheten, även om i hans fall funderingarna gällde stockholmstrakten) vad som i sägnen omtalas som ett "stocksund", alltså ett sund som spärrades antingen av ett pålverk eller en järnkedja som hölls uppe av en rad flytande stockar, och inte förstått att vad som åsyftades var ett *terminus technicus*, alltså ett funktionsnamn, utan missuppfattade det som ett ortnamn, Stocksund.

Bör kanske dessutom nämnas att stadsdelen Stocksund i nordöstra Stockholm inte tycks ha

begåvats med sitt nuvarande namn förrän i samband med att ett exploateringsbolag under slutet av 1800-talet började sälja villatomter i området. Under de förutvarande 600 åren, från sitt allra första belägg på 1200-talet, kallades alltid området Stockby. Föga sannolikt att det skulle hetat Stocksund ännu längre tillbaka, under forntiden. Att det i sagan nämnda "stocksund" skulle referera till dagens stadsdel i Stockholm med detta namn kan vi nog helt utesluta.

På den stora halvön Värmlandsnäs i Väneren ligger ett samhälle vid namn Finnestad. Efterleden -stad har hög ålder, tillhör i själva verket det allra äldsta ortnamnsskiktet (med betydelsen "plats", "ställe", och har ej att göra med det långt senare inlånet i svenskan från tyskans *Stadt* i ordets moderna betydelse). Kanske har vi här en liten ledtråd. Ett minne av den finska kolonisationen i Värmland på 1500-1600-talen kan det i vart fall inte vara tal om. Dessa savolaxare blev svedjebönder i mellersta och norra Värmland, och bosatte sig överhuvudtaget inte så långt söderut som på Värmlandsnäs, ett område som vid de första finska nybyggarnas anländande på 1500-talet måste betraktas som redan helt ianspråktaget av andra (svenska) odalmän. För övrigt var inte längre efterleden -stad aktivt namngivande så sent som på 1500-talet.

Det berättas i Ynglingasagan om skilfingen Olof trätälja att han inledde ett omfattande kolonisationsföretag i Värmland, och också var den som gav landskapet dess nuvarande namn. Detta på 600-talet. Stämmer denna uppgift, bör området rimligen omnämnts under något annat namn dessförinnan - Finnland t ex.

Krönikören Jordanes nämner inte bara stamnamnet *finnaithe*, vilket allmänt anses betyda finnvedingar nere i Småland, utan också det snarlika *finni*. Trots namnligheten är det uppenbart att Jordanes ser dem som två olika folk, eftersom han placerar dem på skilda ställen i Skandinavien. Birger Nerman refererar i sin bok *Det svenska rikets uppkomst* i uppskattande ordalag en artikel från tidskriften *Namn och bygd* 1917, författad av en J V Svensson:

Man har varit tämligen ense om att placera dem (alltså den stam Jordanes kallar *finni*; *vår anm.*) i de sydliga gränstrakterna mellan Sverige och Norge, de s.k. Markerna eller Edaskog. Däremot har man varit mera oense om, av vilken ras dessa *finni* varit. Man har tänkt på såväl finnar som lappar, men då omkring år 500 såväl finnarna som lapparna sannolikt icke bott så långt söderut, synes Svenssons antagande rimligast, att vi i *finni* har att se nomadiserande germaner; han hänvisar till att språkforskningen numera börja luta åt den åsikten, att namnet finnar icke enbart varit en rasbeteckning, utan - och denna betydelse är den ursprungligaste - även skulle betyda "finnare, uppsökare, samlare", ett namn som skulle beteckna icke bofast, kringströvande befolkning. (sid. 44)

Skälet till att Nerman och Svensson förutsätter att dessa *finni* var att söka i just Värmlands och västra Dalslands skogs- och bergstrakter, sammanhänger med att bägge två tyckt sig se ett slags system i hur Jordanes räknar upp de olika skandinaviska stammarna, nämligen i tur och ordning efter var dom bor någonstans. Strax innan han talar om *finni* har han nämligen nämnt folkstammarna *raumarici* och *aeragnaricii*, namn som tolkats som att åtminstone en av dessa stammar, eventuellt bägge, bör ha levt i Ranrike, dvs norra Bohuslän.

Med andra ord: Även hos Jordanes hittar vi således ett visst stöd för uppfattningen att Värmland tidigare kan ha kallats för Finland, efter folkstammen *finni*.

6.3. Olof Haraldssons härjningståg

Namnet Agnefit dyker upp inte bara upp i berättelsen om Agne skialfarbonde utan faktiskt också i ett helt annat sammanhang, nämligen i sagan om den norske kungen Olof Haraldssons (även kallad Olof Digre eller den helige Olof) härjningståg med sin flotta i Svitjod. Detta 600 år senare, på 1000-talet. Han tränger djupt in i landet, så långt som till "Fornu Sigtunir", brännande och plundrande. När han skall ta sig hem finner han utloppet spärrat av en järnkedja, måste vända om och ta sig ut på ett annat ställe, vilket benämnes Agnefit (att där skulle funnits något fiskeläge nämns ej). Flyktförsöket lyckas på grund av ett ovanligt högt vattenstånd och en del grävningssatsar tvärs igenom ett låglänt näs. Terrängbeskrivningen har satt myror i huvudet på forskningen, eftersom den stämmer dåligt med Stockholmstraktens geografi - även med hänsyn taget till landhöjningen. Det heter nämligen i sagan att sundet där man slutligen lyckades ta sig ut bitvis var så trångt att man kunde ta på bergväggarna på ömse sidor skeppet. Inget ställe som motsvarar den beskrivningen har hittats i trakten av Mälarens utlopp. Det heter vidare i sagan att Olof Skötkonung närmade sig med en flotta *söderifrån* för att ta upp kampen mot sin namne. Denna riktningsangivelse har i en del senare svenska versioner på 1900-talet ändrats till *norrifrån*. Den svenske kungen förutsattes nämligen ha avseglat med sina skepp från Sigtuna, och då "måste" ju *söderifrån* i sagan betyda *norrifrån*. Det känns betryggande att det överallt i den akademiska världen finns "vänner av ordning" som justerar diverse dumheter i gamla forntida sagor så att vi vanliga medborgare slipper att bli förvirrade.

Låt oss, rent hypotetiskt, utgå från förutsättningen att Agnefit skulle ha funnits i stockholmstrakten på 1000-talet. Olof Haraldsson och hans folk skall alltså ha grävt sig igenom ett låglänt näs, och på så sätt lyckats ta sig ut på öppet vatten. Platsens namn uppges vara Agnefit. Landhöjningen i Mälaronrådet har beräknats till en halv meter per århundrade under järnåldern, alltså tre meter på 600 år. Tre meters skillnad i höjdled kan få ganska omdanande effekter i terrängen, i synnerhet i flack terräng. I logikens namn bör detta "låglänt näs", som Olof och hans mannar grävde sig igenom, 600 år tidigare fortfarande ha legat kvar under vattenytan, om så bara på några meters djup, i tålmodig väntan att någon gång få lämna sin marina tillvaro. Knappast en plats med karaktär av vare sig låglänt näs eller trädbevuxen strandäng. Och inte heller lär folk som bodde i trakten på 400-talet ha gett stället namnet Agnefit, eller för övrigt något som helst namn, så länge det fortfarande befann sig på sjöbotten (3).

Alltså: Med hänsyn taget till den kraftiga landhöjningen i Mälaronrådet under järnåldern, med dess förmåga att ganska ordentligt möblera om i kustlandskapet på 600 år, kan det orimligen ha rört sig om ett och samma Agnefit i dessa bygder, alltså såväl på 400-talet som på 1000-talet.

Slutsatsen blir att verklighetens Agnefit måste eftersökas i något annat område i Sverige, närmare bestämt i en region där landhöjningen varit, om än inte helt frånvarande, så åtminstone av mera beskedlig natur. I alla fall om vi förutsätter att det handlar om samma Agnefit i bägge sagorna, och

inte två skilda platser som av slumpens skördar råkar ha begåvats med samma ganska ovanliga namn. En högst teoretisk möjlighet, förvisso, men knappast en som framstår som speciellt sannolik.

För tusen år sedan existerade ännu en sammanhängande vattenväg, kallad *norrvägen*, mellan Vänerområdet och sydöstra Norge (Östfold), vilken utgjordes av Byälven, Vrångsälven och den norska älven Glomma. Denna led underlättade naturligtvis kontakter av alla de slag, och dess existens var förmodligen en starkt bidragande orsak till de relativt stora kulturella överensstämmelserna under forntiden mellan Västsverige och Östfold (mer om denna norrväg, se kap. 9.3). Emellertid plöjde sig Glomma någon gång i skarven mellan forntid och äldre medeltid en ny fåra, med resultat att en vattendelare uppstod och den sammanhängande förbindelsen bröts. Dock: I början av 1000-talet fanns den ännu kvar, och man frågar sig varför Olof Haraldsson, om han nu ville förstärka kassan genom plundring i sitt grannland, dvs Svitjod, skulle göra sig besväret att ta sig hela vägen till Mälaren (ca 120-130 mil sjövägen), när han kunde komma undan med en betydligt kortare seglats, nämligen genom att utnyttja "norrvägen" (blott ca 20 mil) och rikta sitt plundringsföretag rakt söderut. De ekonomiska förhållandena var nog ganska likvärdiga i samtliga Svitjods huvudbygder, och sådant som var åtråvärt för en rövare fanns troligen i samma mån i Västergötland som i Mälarens omgivning. Så varför gå över ån efter vatten? Fast i och för sig, man kan ju inte utesluta ett visst drag av irrationalitet i Olofs tänkande och handlande (särskilt som den här sortens herrar tycks ha varit nästan konstant på lyset, i större eller mindre grad, på grund av omåttlig konsumtion av mjöd). En alternativ förklaring kan vara att han aldrig tidigare besökt östra Svitjod och såg fram emot att kombinera plundrandet med lite turism.

I sagan om Olofs plundringsfärd till Svitjod sägs faktiskt *uttryckligen* att Olof **styrde mot Logen**. Vi har ju redan tidigare, i kap. 2.9 och mera utförligt i kap. 4.4, argumenterat för att den sjö som i de fornnordiska källorna omnämns under lite skilda stavningar, Logen-Lagen-Loginn-Lögin, rimligen måste åsyfta Vänern och inte Mälaren, varför vi hänvisar till dessa stycken istället för att producera ytterligare textmassa i denna fråga.

Man har heller aldrig kunnat ge någon riktig förklaring till vad Olof Haraldsson skulle i "Fornu Sigtunir" att göra, om nu detta begrepp åsyftar nuvarande Signildsberg. Platsen var ju övergiven vid den aktuella tidpunkten och hade ersatts av dagens Sigtuna, som grundats någon gång i slutet av 900-talet. Där borde ju ha funnits en hel del att plundra, till skillnad från Signildsberg. Vidare: Uppgiften att Olof och hans folk plundrade "långt in i landet" stämmer dåligt med både Signildsberg och Sigtuna, vilka ju bägge ligger vid Mälarens strand, alltså i kustläge. Det finns dock en intressant kandidat, nämligen ovan nämnda Sigtunerne i Vads socken i Västergötland, som fortfarande på 1000-talet var en viktig handelsplats. Sagan förtäljer inte hur Olof Haraldsson och hans manskap förflyttade sig när man plundrade "långt in i landet", med båt eller till fots. Om skeppen inte var av den allra största storleksklassen, typ Ormen Långe, utan av mera måttliga dimensioner (vilket är sannolikt om man kommit via "norrvägen"), var det fullt möjligt att ro upp till Sigtunerne via ån Tidån. Rimligen måste det vara Sigtunerne vid Vads by som åsyftas i berättelsen. Det lär i vart fall inte röra sig om Sigtuna vid Ångermanälven eller gården Sigtuna utanför Örebro.

Motsägelserna hopar sig, vilka tillsammans med de religiösa inslagen i sagan om Olof Haraldsson (4) har fått somliga forskare att helt enkelt ge upp och framkasta tanken att den skulle kunna vara ett rent påhitt, ihopsvarvad för att underbygga kravet på Olof Haraldssons upphøjelse till helgon.

År 1187 lyckades en fientlig flotta, enligt källorna bestående av "paganer från öst" (paganer = hedningar) ta sig in i Mälaren, segla upp till Sigtuna, plundra staden och sedan ta sig ut igen på öppna havet, fullastade med byte. Ur försvararnas synpunkt måste den lätthet med vilken "paganerna" genomförde sin expedition ha framstått som en ren pinsamhet. Vad sysslade den vittomtalande ledningen med, den som skulle fungera som "strandvakt" i Mälaramrådet? Och var fanns järnkedjan (eller dess ersättare) någonstans, den som hade stoppat Olof Haraldssons flykt? Om än försvararna togs med total överraskning vid fiendeflottans uppdykande och inte hann iordningställa den, varför fick man den inte på plats strax efteråt så att man åtminstone kunde hindra "paganerna" från att kunna fly ut ur Mälaren, tillbaka till de östliga trakter varifrån dom kom? Det borde funnits gott om tid att göra järnkedjan operationsduglig. Det enda rimliga svaret är att det inte fanns någon järnkedja - där och då och inte heller tidigare.

Järnkedjan som hindrade Olof Haraldssons utfart måste sökas någon annanstans. På 1980-talet hittades faktiskt resterna av en urgammal sådan (väl skyddad mot oxidering genom att vara inbäddad i blålera på sjöbotten) just där "götahypotesens" företrädare hela tiden hävdade att den borde eftersökas, nämligen vid det västra utloppet av den vattenlabyrinth (Ullersundet) som skiljer Kålland från Kållandsö. Alltså i Väneren. "Göticisten" och TV-producenten Dag Stålsjö överlämnade en del av kedjan till två renommerade metallurter, makarna Helfrid och Sten Modin, verksamma vid *Svenska institutet för metallforskning*. De undersökte provstycket med avseende på kol-, fosfor- och kvävehalt och kom till slutsatsen att det framställdes med en mycket primitiv och gammaldags teknik, som längre fram i tiden (som längst t o m 1800-talet) knappast använts annat än vid så kallat husbehovssmide ute i bygderna, dvs produktion av mindre föremål som knivar, spadar och yxor. Att ett så omfattande arbete som en hundra meter lång järnkedja skulle tillverkas med sådana metoder efter det att masugnprocessen blivit känd (5) fann dom högst osannolikt. På en direkt fråga från Stålsjö höll dom det inte alls för otroligt att kedjan kunde ha tillverkats på 1000-talet eller t o m ännu tidigare. Den förvaras numera på *Västergötlands museum* i Skara. Enligt Dag Stålsjö betecknades fyndet av kedjan av en akademisk företrädare för den officiella historiesynen som ett "roligt lokalfynd". Det är tydligt att fynd av riksintresse endast kan återfinnas i Mälardalen, allt annat är blott "lokalfynd".

Sanningen är att järnkedjan verkligen är mer än av rent lokalt intresse. Fyndet av densamma, tillsammans med de geografiska och andra sakuppgifter som kan vaskas fram från sagorna om Agne skialfarbonde och om Olof Haraldsson, har kraftigt underminerat föreställningen att Agnefit låg i stockholmstrakten. Och om Agnefit inte låg i stockholmstrakten, då kan knappast heller Agne skialfarbonde haft någon anknytning till dessa nejder. Och om inte Agne skialfarbonde, troligen inte heller någon av de övriga skilfingarna.

NOTER:

(not 1) Stavningen "Finnland", med två *n*, är Snorres.

(not 2) Sant är att såväl *Erikskrönikan* som *Visbykrönikan* från 1300-talet framställer Stockholms grundande som ett slags svar på östliga piraters plundring av Sigtuna år 1187. Något som Wikipedia tar fasta på för att låta antyda att Stockholm kanske anlades redan i slutet av 1100-talet. Men det var i verkligheten ett ganska senkommet svar. De bägge krönikörernas formuleringar bör närmast uppfattas som att dessa framhåller betydelsen av att en befäst stad vid Mälarens mynning till slut kom att anläggas, just för att omöjliggöra vidare intrång som det år 1187. Detta skall alltså inte övertolkas som att krönikörerna gör gällande att Stockholm *faktiskt grundades* redan så tidigt som omedelbart efter detta piratöverfall. Stockholmsprofessorn Sven Ulric Palme skriver, i sin bok *Stockholms krigshistoria* (1964) att **Stockholm avlöser inte Sigtuna på samma plötsliga sätt som Sigtuna avlöser Birka** (sid. 20). I själva verket återuppbyggs Sigtuna direkt efter angreppet 1187, och fortlever i rollen som handelsort. Någon "avlösning" var det alltså inte fråga om, i alla fall inte vid den tidpunkten. Nu finns förvisso indikationer på att en kastal uppförts på Stadsholmen i slutet av 1100-talet, men en kastal gör ingen stad, som konstateras i *Populär historia* nr 2/2002. Lars Ericson Wolke skriver, under rubriken "Så föddes Stockholm": **Även om kastalens ursprung skulle kunna dateras till 1190-talet och Knut Erikssons regeringstid är det för den sakens skull inte säkert att det fanns ett stadssamhälle där samtidigt, tvärtom är det osannolikt. En plats för omlastning av varor och övernattnig för fiskare och köpmän fanns säkert, men knappast en organiserad stad. För att finna en sådan måste vi nog gå två generationer framåt.** Läggs så till detta att om än inte *Visbykrönikan*, så åtminstone *Erikskrönikan* faktiskt uttryckligen utpekar Birger jarl som stadens anläggare (*Birger jarl, then wise man, han loot Stockholms stad att byggja...*). Jarlen levde fram till år 1266. *Erikskrönikan* skrevs på 1320-talet eller senast under 1330-talets första halva. Alltså inte flera århundraden utan blott 60-70 år senare. Med tanke på det förhållandevis korta tidspannet är det svårt att föreställa sig att (den okände) författaren till krönikan skulle haft så utomordentligt dimmiga begrepp om Birger jarls levnadsbana att han fått för sig att denne varit i farten som vuxen man, därtill i viss maktposition, redan i slutet av 1100-talet (jarlen föddes i verkligheten runt år 1210). Även om författaren varit osäker på Birger jarls exakta födelseår bör han, krönikör som han nu var, haft åtminstone ett uns av historisk bildning och känt till att Birger dog någon gång på 1260-talet. Om nu jarlen hade uppnått vuxen ålder redan år 1187 eller strax dessförinnan, hade han i logikens namn varit gammal som Metusalem eller runt 100 år vid sitt frånfälle år 1266. En aktningvärd ålder som få lyckas uppnå ännu i denna dag, och knappast någon enda på medeltiden. Vår krönikör lär han ha insett det orimliga däri. När han nu utpekar Birger jarl som stadens grundare får vi alltså förutsätta att han varit fullt införstådd med att Stockholm inte kunnat "avlösa" Sigtuna omedelbart efter 1187, utan att detta stadsgrundande måste ha ägt rum åtskilliga årtionden efter piratöverfallet. Såvida inte *Erikskrönikans* författare åsyftar *någon annan* Birger jarl, en som hade fysisk existens på 1100-talet. Denna teori har faktiskt framförts på fullaste allvar av en sann stockholmspatriot, en herre som tydligen till varje pris vill göra sin hemstad äldre än vad den faktiskt är. Den här "Birger jarl" skulle enligt den framförda teorin vara en äldre släkting till den mera kände Birger jarl, närmare bestämt hans farbror, vanligen omnämnd under namnet Birger brosa, men som ju också hette Birger i förnamn och även han bar titeln jarl. Och *han* levde bevisligen på 1100-talet (okänt födelseår, död 1202). Vid första påseendet är teorin inte alls så pjåkig. Värre har vi sett. Och varför skulle det ha varit en oförytterlig rättighet förbehållen en viss överingenjör på Volvo Skövdeverken och andra av "götaskolans särlingar" att kläcka ur sig vilda idéer? I demokratins namn måste väl även stockholmare och andra "uppsvenskar" få lov att spinna loss lite, kan man ju tycka. Det finns bara en liten hake med Birger brosa-teorin, eller kanske snarare en mycket stor hake, nämligen att – som redan tidigare konstaterats – det inte existerar *en enda* skriftlig källa bevisligen tillkommen före 1252 som uttryckligen nämner Stockholm. Högst osannolikt att en stad etablerad blott några år efter piratöverfallet inte skulle ha lämnat minsta spår efter sig i källorna förrän 1252, alltså

efter över 60 år. Och när vi ändå är inne på kapitlet skriftliga källor, låt oss för ett ögonblick rikta uppmärksamheten mot Hansans skriftliga efterskörd. Denna handelsorganisation konstituerades i fastare former runt mitten av 1100-talet. Nu är det ett faktum att hanseaterna var väldigt flitiga när det gällde att dokumentera sin verksamhet. Dessutom har, till forskningens fromma, en ganska stor portion av Hansans korrespondens och övriga handlingar lyckats överleva fram till modern tid, om än inte i original så åtminstone i form av avskrifter. Att vi vet så mycket som vi faktiskt gör om förhållandena i tidiga svenska handelsstäder som Visby, Söderköping och Lödöse har vi till en del Hansans bevarade handlingar att tacka för (i Lödöse och Söderköping var förbindelserna rentav så inarbetade att Hansan hade en representant i de bägge städernas respektive magistrat). Hade en liten nygrundad stad vid namn Stockholm existerat redan under första halvan av 1200-talet eller t o m ännu tidigare, kan vi med till visshet gränsande sannolikhet förutsätta att Hansan haft förbindelser med densamma, alldeles på samma sätt som med andra svenska handelsorter. Och då borde detta faktum någonstans framskymtat i Hansans efterlämnade skrifter. Men några sådana uppgifter om mycket tidiga kontakter har inte framkommit. Sammanfattningsvis: Hur man än bemödar sig på Wikipedia och i andra sammanhang, har likväl hittills *ingenting* lyckats belägga tesen att Stockholm grundats före mitten av 1200-talet. Varav följer att det omöjliga kan ha stått svart på vitt i *Historia Norvegiae*s originalmanuskript att Agnefit ...**nu kallas Stockholm**. Alltså i en handskrift författad – allt beroende på hur olika forskare velat datera den - *minst* 30 år, eventuellt t o m 60-70 år innan stadens första kända omnämnande. Med andra ord: Kopplingen mellan Agnefit och Stockholm är fortfarande fullständigt obevisad.

(not 3) Det är överhuvudtaget påfallande hur ofta företrädare för den "sveicistiska" historiesynen får problem med sina resonemang på grund av två egenheter, eller faktorer, som utmärker Uppland, när de försöker att till just detta landskap hänföra händelser och företeelser som omnämns i det fornnordiska sagomaterialet. Den ena faktorn är den redan nämnda, relativt kraftiga landhöjningen i Mälardalen. Ett naturfenomen som inte bara undergräver trovärdigheten när det gäller försöken att placera Agnefit till stockholmstrakten, utan ställer till det även i vissa andra sammanhang (som t ex när man velat utnämna Mälaren till jordisk förebild för sagornas Löginn, vilket inte känns särskilt övertygande när man betänker att Mälaren inte ens var en sjö utan fortfarande en havsvik vid tiden för mytens uppkomst). Den andra egenheten är de topografiska förhållandena, nämligen avsaknaden i Uppland av naturformationer som kan betecknas som berg i egentlig mening - även om där förvisso finns gott om rullstensåsar. I det fornnordiska sagomaterialet, som t ex i *Äldre Eddan*, återfinns dock inga beskrivningar som tycks åsyfta just rullstensåsar, däremot påfallande många referenser till berg och bergslandskap (vilket ju redan den isländske filologen Finnur Jónsson uppmärksammade). Även i Ynglingatal/sagan hittar man en sådan tydlig referens (strofen om Anund), och i Beowulf en annan (om Angantýrs sista strid), där både berg och *scylfings/skilfingar* figurerar i handlingen. Likväl har man helt kategoriskt, utan att lämna minsta utrymme för alternativa tolkningar, "slagit fast" att skilfinga/ynglingaätten måste ha varit hemmahörande i Uppland, alltså i ett landskap som är anmärkningsvärt befriat från verkliga bergsmassiv.

(not 4) Efter kristendomens införande i Norden gjordes ansträngningar att förmå påven i Rom att helgonförklara diverse rucklare och råskinn, synbarligen på den enda grunden att dom under sin levnad varit kungar. Det gäller både S:t Olof och S:t Erik. Vad den senare beträffar lär påven ha blivit verkligt upprörd över denna framställda begäran och yttrat att det inte kunde komma ifråga att kanonisera någon som *in potacione et abrietate*, vilket närmast kan översättas med "dött under ett fylleslag". Påven var emellertid felinformerad. Erik må ha varit en härskare som lät mjödet flöda, men en noggrann osteologisk undersökning av hans kvarlevor som gjordes 2014-2016 utvisade att han fått huvudet avkapat av ett svärdshugg. Trots att således både Olof och Erik, på grund av deras något bristande vandel i både det ena

och det andra avseendet, förvägrades officiell helgonstatus av Den Heliga Stolen, fortsatte man här i Norden att dyrka dem som sådana under hela den katolska tiden (egentligen ett rent trots mot Vatikanens beslut, som denna tydligen inte gitte inskrida mot). S:t Olof blev faktiskt inte formellt kanoniserad av Vatikanen förrän år 1888; S:t Erik aldrig, så vitt vi vet. Det religiösa inslaget i berättelsen om Olofs flykt från Agnefit består i att författaren till hans *vita*, dvs hans helgonlegend, gör gällande att marken öppnade sig av sig själv och således skapade en kanal där man kunde segla ut. Ett mirakel, alltså, värdigt ett blivande helgon. Ungefär som när Röda havet delade sig för Moses, fast tvärtom. Men att ett gudomligt ingripande skulle varit inblandat i den här affären är det förstas ingen som tror på. Varför skulle Den Allsmäktige gett en plundrare och marodör ett handtag att fly brottsplatsen? Alla som studerat sagan och anser att den speglar en verklig händelse förutsätter att Olof och hans mannar helt enkelt måste ha grävt sig ut. För övrigt: Man lyckades gräva sig ut dels för att näset var "låglänt", men *också* därför att det var ett "ovanligt högt vattenstånd". Denna senare uppgift pekar snarare mot insjön Vänern med dess (tidigare) kraftiga fluktuationer i vattenståndet, innan sjön slutligen i modern tid reglerades, än mot (den dåvarande) havsviken Mälaren, där ju vattenytan rimligen bör ha legat på samma nivå som havet utanför (annat än möjligen i samband med snösmältningen framåt vårkanten, då den kan ha stigit något, högst temporärt).

(not 5) Tidpunkten för masugnens introduktion i Sverige brukade förut sättas till ca år 1400, men efter utgrävningar av Lapphyttan i Norberg på 1970-talet har man kunnat tidigarelägga detta till slutet av 1100-talet.

7.1. Agne skialfarbondes ättlingar

Vi har ju redan tidigare, i vår polemik mot Mats G Larssons uppfattningar, tagit upp Sparlösastenen till behandling. Men då vi föresatt oss att i tur och ordning behandla samtliga ynglingar/skilfingar som (åtminstone av somliga forskare) anses ha haft historisk existens, tvingas vi än en gång något uppehålla oss vid denna urgamla sten. Detta då texten på densamma har förmodats anspela på de bägge samregerande ynglingakonungarna Erik och Alrik, söner till Agne skialfarbonde. Tjodolf skaldar i Ynglingatal:

Alrek föll,/ där åt Erik/ broderns vapen/ bragte döden/ och med hästens/ huvudremmar/ Dags ättlingar/ dräpte varandra./ Ej förr man sporde,/ att Inges ätt/bar i striden/ betsel som vapen.
(Emil Olssons översättning)

Förefaller Tjodolfs rader minst sagt dunkla, blir det kanske lite klarare i Snorres version:

Det hände en gång, att de bägge bröderna redo ensamma bort från de andra männen med sina bästa hästar. De redo ut på några slätter och kommo icke tillbaka. Man for och letade efter dem och fann båda döda och med krossade huvuden, men de hade inga andra vapen än betslen till hästarna, och man tror att de slagit ihjäl varandra med dem.

Sparlösastenen har med rätta betecknats som en av Sveriges märkligaste. Till att börja med formen: Alla fyra sidor är nästan lika breda, som en avhuggen obelisk, vilket är ovanligt, för att inte säga unikt bland runstenar. Dessutom är alla sidor fyllda av antingen text eller bilder. De senare föreställer bland annat något slags hus, ett skepp, en ryttare till häst, ett leopardliknande djur, en

man som tycks hålla uppe en stenfris till en byggnad, två fåglar, varav den ena påminner om en uggla, den andra om en trana, osv. Stenen har tidigare varit inmurad i Sparlösa kyrka och blev inte frilagd förrän i slutet av 1930-talet. Den omilda behandlingen den utsatts för har fått till följd att den inhuggna texten delvis fallit bort, vilket givetvis försvårat tolkningen. I vilket fall har man konstaterat att det mesta av den är formulerad med den så kallade äldre futharken, alltså det äldre runalfabetet, troligtvis någon gång i skarven mellan 700- och 800-tal. Dessutom har något "återanvänt" stenen ca 200 år senare för att knacka in ett budskap med den yngre futharken.

Det är den äldre texten som är verkligt intressant. Dels tycks den (enligt vissa tolkningar) säga att någon "satt i Upsal", dels förekommer de då förtiden ovanliga namnen Erik och Alrik. Birger Nerman skrev om stenen i *Fornvännen* 1960, sid. 34-37:

Det är ett märkligt faktum, att det från Ynglingaätten kända namnparet Alrik (fornvästnordiska Alrekr) och Erik återfinns på den berömda Sparlösastenen i Västergötland från slutet av 700-talet eller början av 800-talet.

Nerman avstår emellertid från att spekulera i hur det kan komma sig att en runsten som på något sätt tycks ha anknytning till ynglingaätten återfinns i Västergötland och inte i Uppland. Han konstaterar bara att det är ett "märkligt faktum". Dessutom är det en av mycket få stenar i Sverige som överhuvudtaget tycks nämna något Uppsala (De övriga som finns är av senare datum och återfinns i Skåne. I det fallet är det osäkert om de syftar på det Uppsala som idag heter Gamla Uppsala - det finns åtminstone 105 Uppsalanamn i Sverige, varav tre i Skåne). Om nu den tolkningen är riktig, vill säga. Inte alla runologer har lyckats tolka att något "Upsal" förekommer på Sparlösastenen. På Upplands 1300 runstenar nämns inte Upsalr, Upsalir, Upsalum eller någon annan liknande namnvariant överhuvudtaget. Vilket väl också måste betecknas som ett "märkligt faktum".

De bägge bröderna skall ha levt på 400-talet. Sparlösastenen är ju flera hundra år yngre. Detta enligt runologer, tillika experter på urnordiska och fornnordiska. Eftersom språket lika lite som idag var statiskt utan förändrade sig med tiden, borde dessa experter, vars kompetens det inte finns anledning att ifrågasätta, ha upptäckt om texten skulle ha knackats in på 400-talet. I så fall skulle Sparlösastenen vara en av Sveriges äldsta runstenar, om inte rentav den allra äldsta. I själva verket torde de inhuggna namnen Alrik och Erik inte ha ett dugg att göra med Agne skialfarbondes söner. Detta då det tydligt framgår av texten att det var Alrik som högg stenen, eller åtminstone var den som beställde den. Alrik kan ju knappast *samtidigt* blivit ihjälslagen i en ryttartävling med sin bror någon gång på 400-talet, för att därefter på något mystiskt sätt återuppstå från de döda och utforma Sparlösastenen någonstans runt år 800.

Nu har förvisso tillförlitligheten i Tjodolfs kungakronologi ifrågasatts. Denne hovpoet kan mycket väl ha kastat om en del generationer, ja rentav missat några ynglingakungar helt och hållet. Om nu Tjodolf tagit så lätt på dessa kungars inbördes ordningsföljd som en del misstänker, så finns naturligtvis en högst teoretisk möjlighet att Alrik och Erik inte alls levde och dog redan under folkvandringstid på 400-talet utan långt senare. Men det förändrar ingenting i sak, ty även om så

vore att Alrik i verkligheten rentav hörde till det allra yngsta skiktet av denna ätt på svensk botten, kan han knappast ha varit Sparlösastenens upphovsman i vilket fall som helst. Detta eftersom *hela ätten* redan omkring år 700 eller strax dessförinnan blev en norsk sådan, och fortsatte att så vara även framgent, utan att någonsin återkomma till Svitjod (en förflyttning som föranleddes av att Olof trätäljas son, Halvdan hvitben, kommit att ärva det lilla kungariket Solör i sydöstra Norge). Ynglingaättens utvandring till Norge ägde alltså rum minst ett århundrade innan Sparlösastenens tillkomst.

7.2. Inge, Alv och fyrisvallarna

Snorre skriver (i översättning av Emil Olsson av Ynglingasagan från 1919-1926):

Alreks söner voro Inge och Alv, som därefter blevo innehavare av konungadömet i Svithiod. Inge var en stor krigare och mycket segersäll, vacker och väl förfaren i alla färdigheter, stark och mycket tapper i striden, givmild och mycket munter. Av allt detta blev han namnkunnig och vänsäll. Alv, hans broder, satt hemma och drog icke i härnad. Han fick tillnamnet Älvse (ungefär "lille Alv", synes här ha en lätt nedsättande betydelse, *vår anm.*); han var en tystlåten, härsklysten och otillgänglig man.

Alvs hustru hette Bera och föredrog Inges sällskap framför sin mans. Vilket kanske inte var att undra på.

Snorre igen:

En afton gick Alv in i salen, då Inge och Bera sutto i högsätet och talades vid. Inge hade ett svärd liggande över knäet. Männerna ("männen" torde syfta på brödernas hird; *vår anm.*) voro mycket druckna och gävo icke akt på att konungen kom in. Konung Alv gick fram till högsätet, drog sitt svärd, som han dolt under kappan, och genomborrade sin broder Inge. Inge sprang upp, drog sitt svärd och gav Alv banehugg, och så föllo båda till golvet. Alv och Inge blevo höglagda på fyrisvallarna.

Detta var alltså andra gången på blott två generationer som två samregerande kungar, tillika bröder, lyckades ta livet av varandra. Här finns inte så särskilt mycket mer att kommentera, förutom den sista meningen: ...**blevo höglagda på fyrisvallarna.**

Snorre tycks ha fått fyrisvallarna på hjärnan. Han petar in referenser till dessa både här och där, även när Ynglingatal eller *Historia Norvegiae* intet har att förtälja därom. För att förstå vad detta begrepp egentligen står för måste vi företa en resa, i alla fall i tanken, till hur naturen egentligen såg ut för 1600 år sedan.

Det fornnordiska landskapet verkar ha haft inslag av vattensjuka, träskartade och tillfälligt översvämmade marker i mycket större utsträckning än fallet är idag. Det stora arbetet med att dränera dessa marker hade ännu knappt påbörjats (det mesta därvidlag gjordes först på 1800-

talet). Rikedomen på (antingen tillfälligt eller permanent) försumpade områden avspeglar sig i det anmärkningsvärt stora antalet begrepp i fornnordiskan som anger just vattensjuk terräng. Ändelsen *-fit* i Agnefit har redan berörts. Beträffande ortnamnet Sigtuna har det framkastats att det skulle kunna ha att göra med *sik*, i betydelsen låglänta och vattensjuka marker. Alltså Siktuna. Det småländska landet Möre (runt dagens Kalmar) anses ha fått sitt namn efter ett fornnordiskt *mar*, med betydelsen myr, mosse eller kärr. Samhället Danmark i Uppland tros (enligt svenska ortnamnsforskare) i sin förled ha begreppet *dan* eller *dank*, ett dialektalt uttryck i Uppland för sumpmark. Eftersom det finns ett flertal Danmark i Skandinavien (inklusive själva landet Danmark), är det knappast sannolikt att ett dialektalt uttryck i Uppland skulle ha namngivit alla övriga Danmark. Men det är i och för sig oviktigt i detta sammanhang - det intressanta är att vi här har ytterligare ett fornnordiskt ord för precis samma sak, nämligen vattensjuk terräng. *Fyris* eller *föris*, med betydelsen *tillfälligt* översvämmad mark, är ett begrepp som är belagt i fornisländskan i form av verbet *fyrva* med betydelsen "att ebba", innebärande att våtmarken ifråga periodvis var någorlunda torr, periodvis översvämmad (jämför begreppet "ebb och flod"). Det är svårt att föreställa sig att detta verb, *fyrva*, inte skulle ha ett språkligt samband med substantivet *fyris*. Ett substantiv som återfunnits i Uppland enligt medeltida källor, det sista belägget från slutet av 1400-talet. Därefter tycks termen helt ha vittrat bort, i alla fall i skrift. Det är dock värt att notera att dessa uppländska medeltida omnämningar aldrig talar om några fyrisvallar utan om förisängar.

De flesta islänningar hade sina rötter i Norge, och dessa migranter hade naturligtvis tagit sitt språk med sig. Då, som redan konstaterats, verbet *fyrva* är känt från fornisländskan, bör därför begrepp som *fyris* eller *föris* rimligen ha varit i svang även i Norge. För så vitt icke detta verb är en senare språklig nybildning, dvs skapats först *efter* norrsmännens kolonisation av Island. Vilket inte känns särskilt sannolikt. Därav torde man med ett visst mått av säkerhet kunna göra konklusionen att *fyris*- eller *föris*ängar varit en välbekant term i hela det norröna språkområdet, från Island i väster till Uppland i öster (1). Idag, däremot, syns uttrycket helt förbleknat (utom möjligen på Island), och har i Sverige endast kvarlevt - genom Olof Rudbecks försorg - i namnet Fyrisvallarna i Uppsalas omgivning. Lika utdöda är för övrigt termerna *fit*, *sik*, *mar* och *dank*.

Det borde överallt i den tidens landskap funnits områden som kunde förtjänat beteckningen *föris*ängar. Till exempel där en å eller älv slingrade sig fram genom ett tämligen låglänt landskap, med påföljd att strandängarna till och från, exempelvis vid vårfloden eller i samband med ovanligt rikliga höstregn, lades under vatten. Detta fenomen bör ha varit särskilt markant vid Fyrisån och dess biflöden, med tanke på Upplands relativt flacka topografi, samt vid Vänerns södra strand. Före Vänerns reglering kunde, som redan nämnts, sjöns vattenstånd variera mycket kraftigt. Där stränderna runt sjön var någorlunda höglänta hade man inte så ont av dessa översvämningar. Däremot i det mycket flacka området mellan Halleberg och Kålland, samt öster om Kålland i Kinnevik. Åkerbruk var ett riskfyllt företag när sådden kunde spolieras av nästa oförutsedda översvämning. Mulbete var nog det enda dessa strandängar kunde användas till - förutsatt att det var lågvatten.

Vi kan alltså föreställa oss att det i dessa låglänta områden mellan sjöstranden och den odlade jorden existerade ett brett "bälte" av till och från översvämmade marker - *fyris*. Idag, sedan man

fått bukt med de ständiga översvämningarna, i de flesta fall uppodlade.

Inges och Alvs gravhögar kan knappast lokaliseras till de nuvarande Fyrisvallarna (även kallade Kungsängarna) i närheten av Uppsala, och det av ett högst uppenbart skäl: *Det finns inga stora gravhögar därstädes*. Det är ett naturskönt område när kungsängsliljan blommar, och någon av alla dessa besökare som vandrat i omgivningarna för att beundra blomsterprakten borde väl ha noterat om där mitt i alltihop reste sig två jordhögar om låt säga 6-7 meters höjd. Några sådana observationer har emellertid inte gjorts.

(not 1) Kan nämnas att i närheten av Ekornavallen i Västergötland finns en gård vid namn Paris, vars namn emellertid av folk i trakten uttalas med ett utdraget *a* och en begynnelsebokstav som fonetiskt mest liknar ett *ph* eller *f*, alltså *Phaaris* eller *Faaris*. Dessutom råkar gården ligga i en trakt där vokalgliedningen tidigare var ganska långt framskriden, innebärande att *y* förr om åren (innan de lokala dialekterna under efterkrigstiden alltmer utslätades och närmade sig "rikssvenska") uttalades som *a* (exempel: *kjarka* istället för *kyrka*). Med tanke på de kraftiga förändringar som svenska språket genomgått på 1000 år, inklusive dess skilda dialekter, är det ingen omöjlighet att bakom gårdens nuvarande namn döljer sig ett fornt *Fyris*. För övrigt tycks även i Uppland en vokalförändring ha ägt rum någon gång under äldre medeltid, fast i det fallet från *y* till *ö*, från *Fyris* till *Föris*, att döma av de medeltida noteringar som finns.

7.3. Hugleik, Hake, Jorund och Erik

Hugleik hette Alvs son, som tog konungadömet över svearna efter de bägge bröderna, ty Inges söner voro ännu barn,

skriver Snorre. Hugleik har för övrigt (av de forskare som överhuvudtaget ägnat frågan ett närmare studium) på språkliga grunder identifierats med den Hygelac som omnämns i Beowulf-kvädet, samt i en frankisk krönika, författad av Gregorius av Tour, tillkommen blott några årtionden efter Hugleiks/Hygelacs död. Vilket borde innebära att vi kan tidfästa honom till någon gång i början av 500-talet. Han fick dock inte regera ifred. En så kallad sjökonung vid namn Hake lyckades i ett slag "på fyrisvallarna" (än en gång dessa fyrisvallar) dräpa Hugleik och ta makten över Svitjod i tre vintrar.

Enligt Snorres version, väl att märka. Beowulf och Gregorius berättar en helt annan historia.

Nerman och andra har gjort visst nummer av att de första åtta ynglingakungarna har namn som börjar på en konsonant, medan de efterföljande har namn som börjar på en vokal. Detta har tolkats som att dessa första åtta är "sagokungar", alltmedan de övriga haft historisk existens. Hur man nu kan dra denna slutsats blott av deras namnskick. Egendomligt nog tycks ingen uppmärksammat det faktum att Hugleik - som visserligen inte nämns i Ynglingatal men väl i Ynglingasagan - faktiskt inte alls passar in i detta påstådda mönster, då han ju uppenbarligen har ett namn som börjar på en konsonant (1).

Det har spekulerats att Hugleik kanske inte var hans rätta namn utan ett till- eller öknamn, eftersom det närmast kan översättas med "långskänk" eller "långben", alltså en beteckning på en ovanligt storvuxen person. Det har för övrigt sagts om Hugleik att han är den förste namngivne

svensken vars historiska existens inte kan sättas ifråga. Och alltså inte blott är någon slags mytfigur. Huggleik nämns ju inte bara i notoriskt opålitliga norsk-isländska källor, utan också i en oberoende brittisk och en lika oberoende frankisk källa.

I den frankiska krönikan berättas att Huggleik/Hygelac stupade under ett plundringståg mot friserna (beträffande exakt årtal har i olika källor angetts såväl 516 som 521), och hans lik blev kvar där. Under ett bra tag därefter utställdes i Frisland hans skelett som en regelrätt turistattraktion, på grund av dess längd. Om nu folk for långa vägar för att beskåda hans kvarlevor bör mannen ha varit abnormt storvuxen. Nu kan förstås inte Huggleik/Hygelac ha stupat i Frisland och *samtidigt* i en konflikt med en sjökonung vid namn Hake på fyrisvallarna, som Snorre uppger. Då uppgiften att han stupat i Frisland återfinns i en nästan samtidig frankisk krönika, författad blott några årtionden efter sammandrabbningen, och då Snorres version är från 1200-talet, alltså 700 år senare, torde vi enbart på den grunden kunna avfärda Snorres skildring av Huggleiks/Hygelacs död som ingenting annat än rena fantasier. Men om inte annat så för för skojs skull kan vi ju fortsätta resonemanget med utgångspunkt från Snorres berättelse. Alltså:

Sedan Huggleiks söner Jorund och Erik vuxit upp beslöt de sig för att söka återföra makten till ynglingaätten. Alltså undanröja usurpatorn Hake. De passade på när det kommit till deras kännedom att Hake skickat ut en stor del av sitt manskap på härnadståg. Det heter i Emil Olssons översättning att de **styrde mot Uppsala**.

Nu gick det inte så bra för de bägge bröderna, trots att Hake bör ha haft färre kämpar att skicka ut i striden. Erik dödades, varvid Jorund tappade modet och flydde med sitt folk. Men även Hake var dödligt sårad av flera svärdshugg. Snorre skriver:

Han lät då taga ett långskepp som han ägde, lasta det med fallna män och vapen, föra det ut i havet, lägga rodret i lag och hissa seglet, tända eld i töreved och göra ett bål på skeppet. Vinden var från land. Hake var död eller nära döden, då han lades på bålet. Skeppet seglade sedan brinnande ut på havet, och denna händelse blev mycket omtalad därefter.

Emil Olsson kommenterar i en not: **Seden att begrava de döda på detta sätt synes i Norden tillhöra den äldre folkvandringstiden. Senare begrovs den döde ofta i en hög tillsammans med sitt skepp.**

Sanningen är att en sådan sedvana knappast existerade på folkvandringstiden. Om inte av annat skäl så därför att nordborna inte hade segel så tidigt som i början av 500-talet. Både Åke Ohlmarks (i boken *Vikingatågen och runstenarna*) och Patrik Hadenius (i en artikel i *Forskning & Framsteg* nr 1/1999) hävdar att seglande fartyg inte kan ha förekommit i nordiska farvatten förrän tidigast på 600-talet. Innan dess rodde man (2).

Men låt oss för ett ögonblick förutsätta att både Ohlmarks och Hadenius har helt fel. Låt oss också föreställa oss, som en tankelek, att det Uppsala som Erik och Jorund styrde mot var den by som idag kallas Gamla Uppsala, i det landskap som idag heter Uppland.

För att ta sig till Gamla Uppsala sjövägen måste Erik och Jorund ha seglat in i den flera mil långa och bitvis trånga vik av Mälaren som heter Ekoln, och som naturligtvis på den tiden, på grund av landhöjningen, måste ha sträckt sig flera kilometer längre norrut än idag.

Så fort Jorund tagit till flykten med sina överlevande män började en döende kung Hake planera för sin hädanfärd. Han kan knappast ha väntat, ty han blödde ur öppna sår och insåg att slutet var nära. Alltså måste vi förutsätta att han skickade ut det brinnande skeppet med sig själv ombord inte långt från själva valplatsen. Det vill säga ut i Ekoln, en vik som mera erinrar om en fjord eftersom den inte nämnvärt vidgar sig på flera mil, och dessutom slingar sig fram som en orm. Och det är så långt komna i handlingen som den uppmärksamme läsaren börjar känna att det är något som inte riktigt stämmer.

Endast med exakt rätt vindriktning och styråran surrad i exakt rätt vinkel kan det brinnande skeppet ha seglat mer än ett par sjömil innan det rände upp på land (och i värsta fall startade en skogsbrand). Ett ganska snöpligt avslut på en så storstålig avfärd till Valhall, och säkert något som omedelbart blivit föremål för allmän begäbbelse bland folk i bygden. Nå, med tillräckligt svag vind (läger bris), ett tillräckligt litet skepp och en tillräckligt våldsam brand hade kanske seglatsen kunnat avslutas som det var tänkt innan båten fick landkänning. Men "sjökonungen" Hake var väl inte sämre navigatör än att han t o m på sitt yttersta måste ha begripit att begravningsmetoden med ett brinnande skepp var något av ett vågspel längst upp i en slingrande vik. En uppkastad storhög över sig själv hade varit ett förnuftigare alternativ.

Det finns alltså dubbla skäl att sjöbegravningen inte kan ha ägt rum, så som Snorre beskriver den, i närheten av Gamla Uppsala. För det första saknades en väsentlig teknisk förutsättning för denna typ av begravning, nämligen segel. För det andra hade det även med segel varit mycket svårt att genomföra en sådan begravning under värdiga former längst upp i Ekoln.

Det är notabelt att Ynglingatal inte nämner denna sjöbegravning. Kvädet vet faktiskt ingenting om Hake överhuvudtaget, och - än mer anmärkningsvärt - inte heller något om Hagleik eller Jorunds bror Erik. Ej heller nämns Uppsala eller fyrisvallarna i Ynglingatal. Endast att Jorund for till Danmark på härnadståg, infångades av sina fiender och hängdes.

Då, som vi ju redan tidigare konstaterat, 1) Hagleik identifierats med den Hygelac som stupade i Frisland, och då 2) Ynglingatal ingenting vet om vare sig Hake, Hagleik eller om Jorunds påstådda bror Erik, och då 3) Beowulf omnämner Hagleik/Hygelac som götakonung (*geat*) och således inte en *sweon*/skilfing, och då 4) sjöbegravning med brinnande skepp som styr ut ifrån land helt enkelt inte kunnat förekomma på 500-talet eftersom segel saknades, kan vi knappast dra någon annan slutsats än att Snorres "informationer" i det här fallet är rent fabulerande från början till slut. Möjligen med undantag för att Jorund faktiskt kan ha existerat.

Lärdomen av detta är att man bör vara *mycket* försiktig i värderingen av Snorres uppgifter även beträffande de övriga ynglingakungarna, i synnerhet beträffande det äldsta skiktet av denna ätt. För så vitt inte Snorres uppgifter understöds av en annan, helt oberoende källa, som t ex Beowulf.

NOT:

(not 1) För övrigt, börjar inte ockå Jorunds namn på en konsonant?

(not 2) Ohlmarks skriver (sid. 16): **Det största av alla påträffade vikingaskepp, det vid Sutton Hoo i East Anglia, är ännu vid mitten av 600-talet ett rent roddarfartyg utan några som helst segelanordningar /.../ Den stora danska Nydamsbåten är äldre men också den ett rent roddarskepp. Däremot måste norrmännen ha varit de första nordmän som verkligen seglat, kanske var det rentav de som uppfann seglationens konst. Den vikingatida nordiska nautiken är också i huvudsak norsk. Det var norrmännen som genomförde de stora upptäckssvepen över Nordatlanten, då man veckor i sträck såg bara himmel och hav och där en dansk kustfarare eller en svensk flodroddare nog skulle ha känt kalla kårar utefter ryggraden.**

Patrik Hadenius skriver i *Forskning & Framsteg*: **Helt ense är dock alla att det dröjde märkbart länge innan man alls började segla i Norden. Trots att nordborna bevisligen varit söderut i Medelhavsområdet och troligen sett bl a romerska segelfartyg har de inte tagit med sig konsten hem. De äldsta beläggen för seglande nordiska skepp finns på bildstenar på Gotland och är från 600-700-tal. De äldsta vraken med spår av rigg är från 800-talet.**

Här måste vi göra en liten korrigerings: Det äldsta skeppet med spår av rigg som återfunnits är det s k Storhaugskeppet från Norge. Efter förnyad analys omdaterades det från 900-tal till 700-tal.

7.4. Aun den gamle

Så skriver Snorre:

Aun eller Åne hette Jorunds son, som var konung över svearna efter sin fader. Han var en vis man och en stor blotman, men han var icke någon krigare, utan satt hemma i landet.

Aun har fått sitt tillnamn "den gamle" därför att han verkligen blev mycket gammal, och dessutom inte tycks ha skytt några medel att bli ännu äldre. Han offrade nio av sina söner till Oden för att få leva lite till, men när han stod i begrepp att offra sin tionde och sista son ingrep hovfolket och tog pojken ifrån honom. Varefter han äntligen dog.

Aun blev två gånger i sitt liv bortjagad från makten av usurpatorer, vilka båda satt länge och väl innan Aun kunde ta makten tillbaka. Enligt Snorre tvingades han bägge gångerna han miste kronan att ta sin tillflykt till Västergötland (*vestra Gautland*), där han skulle ha mottagits väl, ja så väl att han till och med gjordes till kung över västgötarna.

Det här känns lite suspekt. Det är en sak om götarna tog emot honom vänligt. Om man får tro Beowulfkvädet, brukade *geatas* (götarna) vara ganska gästfria mot *sweons* (svear) som av en eller annan anledning känt marken bränna under fötterna hemma i *Swiorice* (Svitjod) och funnit för gott att söka skydd hos *geatas*. Men götarna bör väl, precis som svearna, ha haft en egen, etablerad maktstruktur, inklusive en konung. Att denne götakonung utan protester skulle ställt sin plats till förfogande varje gång Aun dök upp som gubben ur lådan låter helt enkelt inte särskilt trovärdigt.

Det är svårt att befria sig från misstanken att Snorre helt fått om bakfoten en äldre historia om

Aun, förmodligen redan sedan århundraden muntligt traderad i Norge och på Island när han snappade upp den, om att Aun sökt skydd *hos götarna*, och tolkat det som "västgötarna". Studerar man originaltexten på fornisländska skriver han *vestra Gautland* två gånger och - något inkonsekvent - enbart *Gautland* på ett tredje ställe i texten.

Dessutom: Om vi nu för ett ögonblick accepterar "Upplandshypotesens" ståndpunkt att det *Upsalum* han blev bortdriven från var detsamma som Gamla Uppsala, var det inte onödigt omständigt att ta sig hela vägen ner till Västergötland? Kunde han inte fått skydd hos någon kungakollega på lite närmare håll, t ex i Södermanland eller Västmanland? Om man däremot utgår ifrån "götahypotesens" teorier, nämligen att det Svitjod han tvingades fly ifrån låg någonstans i nordöstra Västergötland och således granne med götarnas stamområde runt Göta älv, blir Auns val av uppehållsort under exilen mera begriplig.

Snorre skriver om Aun att han (när han inte var bortdriven) regerade bl a i Tiundaland, alltså i en del av dagens Uppland, men tycks inte riktigt ha förstått betydelsen av namnet.

Emil Olsson påpekar i en not: **Tiundaland, ett av de tre folklanden i det forntida Uppland, har Snorre oriktigt uppfattat som "den tiondes land". I själva verket är det "de tio hundarens /.../ land" (Tiu-hundaland).** Tydligt var inte Snorres kunskaper om landet ovan Mälaren speciellt djupgående. Hade han förstått vad namnet egentligen betyder hade han kanske avstått ifrån att placera en 500-talskung just där. Det kan nämligen inte ha funnits ett Tiundaland på 500-talet. Ej heller något Attundaland eller Fjärdhundraland. Dessa tre namn är nämligen något så ovanligt som territoriella namn som *i själva namnet* anger (eller åtminstone ger en mycket grov fingervisning om) hur många innevånare dom kan ha haft.

Namnen på dessa tre folkland hänger ihop med den så kallade ledungen, en slags folkbeväpning med både defensiva och offensiva uppgifter. Varje hundare skulle kunna ställa upp hundra vapenföra män (därav namnet hundare). Tiundaland (av siffran 10) skulle alltså bidra med 1000 man, Attundaland (av siffran 8) med 800 och Fjärdhundraland (av siffran 4) med 400. Alltså sammanlagt 2200 man. Nu blir det lite komplicerat, därför att under forntiden betydde "hundra" i *vissa* sammanhang vad vi nu kallar hundratjugo. Dessutom tillkommer Roden (dagens Roslagen), som hade ett helt avvikande namn gentemot de övriga tre folklanden, ett namn som inte på något sätt indikerade hur många som bodde i området. Men om vi räknar väldigt generöst, och föreställer oss att Roden kunde ställa upp lika många som Attundaland, plus att vi räknar 120 i varje hundare istället för 100, skulle alltså hela ledungen, fullt mobiliserad, bestå av 3600 man.

Om vi vidare betänker att det i landskapet måste funnits en massa andra befolkningskategorier som inte kunde komma ifråga för ledungstjänst, såsom trälar, kvinnor, barn, gamlingar, halta och lytta osv., kan vi föreställa oss att det egentligen bara var en på tio som var fullt tjänstduglig. Då borde de tre, eventuellt fyra folklandens (Rodenens egentliga status är osäker) samlade befolkning på 1100-talet ha varit ca 36 000 personer. Om vi istället utgår ifrån att en på fem var tjänstduglig, kan blott 18 000 ha bott i området. Om endast en på tjugo kunde ställa upp som krigare, hade i så fall hela 72 000 befolkat den tidens Uppland. Och så vidare. Det hela beror väldigt mycket på hur

många barn man brukade ha i varje familj, och hur många kronvrak och trälar som fanns i folklanden. Vilket vi egentligen inte vet någonting om. Fältet är fritt för spekulationer. Det enda vi med full säkerhet kan säga, det är att Tiundaland var större än Attundaland, och det i sin tur var dubbelt så stort som Fjärdhundraland.

Undersökningar av Upplands befolkningsutveckling har lett till slutsatsen att antalet bebyggelseenheter (gårdar eller byar) mellan äldre och yngre järnålder ökade från 400 till 2000 (1). Det är en mycket kraftig tillväxt. Tiundaland kan inte ha haft 10 000-12 000 innevånare och därmed kunnat ställa upp 1000-1200 krigare redan på 500-talet. I alla fall inte om dessa undersökningar är genomförda på ett korrekt sätt. Det betyder att folklanden *inte till fullo kan ha motsvarat sina namn* förrän när vi först möter dem i urkunderna på 1100-talet (äldsta belägget överhuvudtaget för folklandens existens är så sent som i den s k Florenslistan från 1120, där Tiundaland, Attundaland och Fjärdhundraland nämns under sina latinska former *Tindia*, *Atanht* och *Fedundria*). Och det i sin tur betyder att det helt enkelt inte kan ha funnits ett Tiundaland under Aun den gamles levnad, i vart fall inte under det namnet. Troligen fanns även på 500-talet *någon* form av territoriell indelning, men dessa territoriers utsträckning i geografien och vad dom kallades vet vi ingenting om, och lär aldrig få veta. Ej heller om dom hade samma direkta koppling till ledningsorganisationen som de senare folklanden. Dom kan istället ha varit uteslutande judiciella enheter, alltså enbart haft med tingsorganisationen att göra, medan ledningen (om den alls fanns) vid den tidpunkten inte var territoriellt fixerad överhuvudtaget (2).

Med andra ord: Snorres påstående att Aun den gamle skulle regerat i något som redan på 500-talet hette Tiundaland måste avfärdas som fria fantasier.

En av dom usurpatorer som jagade bort Aun den gamle skall ha varit en viss Halvdan Frodesson, en dansk från Skjöldungaätten. Det påstås att han regerade i 20 år innan han stilla insomnade i sotsäng. Enligt Snorre höglades han i (Gamla) Uppsala, och fick senare sällskap av Aun, Egil och Adils. Det verkar som om Snorre inte förstått att det bara fanns tre storhögar där, utan fått för sig att dom var fyra till antalet. Han kan väl inte gärna ha trott att en "äkta" ynglingakung skulle velat dela hög och ligga skavfötters med en dansk usurpator. Birger Nerman, som alltid plockade upp vad som passade honom, godtog reservationslöst Snorres uppgift att Aun, Egil och Adils skulle vara höglagda i *Uppsalum*, men viftade bort vad Snorre hade att säga om denne Halvdan. Att en dansk inträngling skulle ha hedrats med en storhög i denna "Svearikets hjärtpunkt" passade väl inte riktigt med det storsvenska perspektivet.

NOTER:

(not 1) I boken *Med arkeologen Sverige runt* från 1991 (sid. 235).

(not 2) Det förhållandet att folklanden skiljer sig så mycket åt i storlek (Tiundaland är ju mer än dubbelt så stort som Fjärdhundraland) skulle kunna vara ett tecken på att de allesammans grundar sig på äldre, redan etablerade samhörigheter, t ex gamla hövdingadömen. Hade, i samband med att den militära ledningsorganisationen inrättades, folklandens territoriella utsträckning bestämts av någon slags centralmakt, hade denna sannolikt strävat efter att söka dra upp gränserna dem emellan så att de kom att

utgöra mera likstora enheter (det faktum att så ej skett pekar mot att centralmakten norr om Mälaren länge var obefintlig, eller åtminstone tämligen svagt utvecklad). Och åtminstone vad Fjärdhundraland beträffar har detta folkland långt in i modern tid haft en lite speciell karaktär, avseende dialekt och folkkultur, vilket indikerar att området har en urgammal historia som en egen, väldefinierad bygd, och således inte utgör en artificiell territoriell konstruktion, tillkommen på initiativ av någon överordnad instans. Bröderna Henrik och Fredrik Lindström utbreder sig ganska mycket om Fjärdhundralands kulturella och dialektala särprägel i boken *Svitjods undergång och Sveriges födelse* (2006).

7.5. Egil tunnadolg

Aun den gamle efterträddes av sin siste, överlevande son Egil, med tillnamnet tunnadolg ("Tunnes fiende"). Snorre skriver:

Han var icke någon krigare, utan satt hemma i lugn och ro. Tunne hette en av hans trälrar, som förut hade varit hos Aun den gamle såsom dennes skattvaktare. Då Aun var död, tog Tunne en stor mängd gods och grävde ner det i jorden. Men då Egil hade blivit konung, satte han Tunne bland de andra trälarna. Tunne harmades över detta och rymde med en hop andra trälrar. De grävde upp godset som han hade gömt; han gav det åt sina män, och de togo honom till anförare. Sedan slöto sig många illgärningsmän till honom; de lågo ute i skogarna, men stundom strövade de ner i bygderna och plundrade och dräpte folk.

Egils försök att krossa detta träluppror var till en början utan framgång. Enligt Snorre skall han ha utkämpat åtta sammandrabbningar mot Tunne och förlorat dem alla. Till slut tog han till flykten och begav sig till Danmark, där han i sin nöd begärde hjälp av kung Frode. Egil lovade att betala Frode en årlig skatt om denne bistod honom. Det måste, med tanke på den tidens allmänna mentalitet och förakt för trälklassen, ha varit oerhört förnedrande för Egil att behöva redogöra för sina misslyckanden inför Frode. Många andra småkungar hade nog hellre tagit till repet än att erkänna en sådan chikan.

I vilket fall nappade Frode på förslaget och skickade en dansk här till Svitjod. Detta förändrade drastiskt styrkeförhållandena; snart var Tunne dödad och hans friskaror skingrade. Egil betalade dock aldrig någon egentlig skatt till Frode, däremot skickade han honom årligen stora gåvor (Snorre berättar inte vilken sorts gåvor, troligen guld och silver). Tydligt var Frode nöjd med detta arrangemang, ty någon missämja rådde inte mellan Danmark och Svitjod så länge Egil levde.

Det som slutligen blev Egils bane var en folkilsken, förrymd tjur. En jakt anställdes på tjuren, som hann ränna hornen i Egils bröstorg innan den själv dödades av Egils jaktkamrater.

Men oxen vild/ sitt vassa pannsvärd/ färgade rött/ i Egils blod,

skaldar Tjodolf av Hvin.

Detta är i stort sett allt vad Ynglingasagan, *Historia Norvegiae* och Ynglingatal har att berätta om Egil. Berättelserna är ovanligt samstämmiga, bortsett från den detaljen att *Historia Norvegiae* väljer att kalla honom Egil vendelkråka istället för Egil tunnadolg. I Ynglingasagan är det istället

Egils son Ottar som fått tillnamnet vendelkråka. Enligt vissa tolkningar skall vendelkråka uttydas "vattenkråka", med betydelsen pirat, sjörövare. Då Egil enligt Snorre inte var någon stor krigare (hans mediokra insatser mot Tunne tyder ju knappast på något större fältherresnille), lär han väl inte heller hört till till den kategori ynglingakungar som ständigt var ute till sjöss på härnadståg. Förmodligen har Snorre rätt beträffande Egils tillnamn (tunnadolg), alltmedan den okände upphovsmannen till *Historia Norvegiae* har virrat till begreppen.

Så långt verkar allt enkelt och rätlinjigt. Ända tills vi kommer in på den omständigheten att Egil i äldre forskning identifierats med en viss Ongenthow i Beowulf-kvädet, synbarligen på den enda grunden att de anses ha levt ungefär samtidigt. Men inte nog därmed: Denne Ongenthow har dessutom identifierats med den legendariske kämpen Angantyr. Egil, Ongenthow och Angantyr skulle alltså vara en och samme person. Rent språkligt sett är det inte svårt att acceptera att Ongenthow är en fornengelsk namnvariant av fornnordiskans, eller rättare, urnordiskans Angantyr. Dock: Namnlikheten mellan Ongenthow och Egil är knappast överväldigande (1). Dessutom verkar dom ha varit vitt skilda till karaktären, ungefär lika olika som Inge och Alv. **Han var icke någon krigare, utan satt hemma i lugn och ro**, skriver ju Snorre om Egil. Angantyr, däremot, skildras överallt som en väldig kämpe, en närmast osannolik hero, som figurerar i *Hervarasagan* och flera andra sagosammanhang. Dessutom: Ingenting som berättas om Egil i Ynglingasagan återfinns i Beowulf. Och ingenting som berättas om Angantyr/Ongenthow i Beowulf återfinns i Ynglingasagan. Det är två vitt skilda berättelser (2).

I Beowulf berättas hur Angantyr/Ongenthow med en skara krigare företagit ett angrepp mot *geatas* kärnland (enligt kvädet brukade *sweons* ofta angripa *geatas* vid ett berg kallat Hreaosnaberg, vilket tolkats som "Korpberget"), och sedan under reträtten blir förföljda av en geatisk styrka ända tillbaka till *sweons* hembygd. Eftersom dessa förföljande *geatas* på ett ställe i texten omnämns som *saémannum*, med betydelsen "sjömän", är den logiska slutsatsen att såväl Angantyrs/Ongenthows angrepp som den därpå följande reträtten har gått sjövägen. Man rodde alltså, eftersom seglet ännu inte var uppfunnet. Starkt gjort att först ro hela vägen från trakten av Mälaren, runda Skåne och sen upp längs västkusten till Göta älvdal - och sedan tvingas ro som besatta hem till Mälaren för att hålla undan från förföljande *geatas*. Enligt en mindre osannolik tolkning stod *sweons* hembygd att finna i nordöstra Västergötland, och sjöresorna företogs över Väneren.

C O Fast, som här mest för formens skull accepterar att denne Angantyr/Ongenthow är identisk med Egil (eftersom det är ståndpunkten hos dem han argumenterar emot), skriver i sin bok *Svenska rikets ursprung* (sid. 24):

Det hette i Beowulf /.../ att Egil med stamfränder drogo sig högre upp på höjden med skatter, barn och hustrur för att skydda dem mot de förföljande götarna, vilka här betecknas som sjömän. Bergshöjden synes sålunda inte legat långt ifrån något stort vatten, som var gemensamt för geatas och skilfingar.

Han fortsätter:

Betecknande är att svenska forskare inte ha försökt finna denna höjd därför att de under trycket av den förhärskande Upplandsteorin översatt Beowulfs "höjd" med att Egil skulle dragit sig "högre upp" ända till Svealand. Man har inte sett att det i Beowulf är fråga om ett berg. (sid.26)

Brittiska Beowulf-kännare var (och är) lyckligt befriade från "sveicistiska" konventioner. De tillåts tänka och tolka fritt. Som t ex den engelske forskaren John Earle, som citeras av Fast och som väljer att översätta den aktuella passagen i Beowulf med att Ongenthow **turned towards the hill** (gick mot kullen/höjden) (3).

Verner Lindblom skriver om samma strid i sin bok *Götland - Sveriges vagga* (sid. 66). Lindblom tycks acceptera tolkningen att Ongenthow och Angantyr är identiska:

Angantyr's sista strid är utförligt skildrad i Beowulfkvädet. Den var av den art, som hade förutsättningar att leva länge i tradition och dikt. Det är därför märkligt att Ynglingatal och Ynglingasagan inte kände till den ryktbara striden, där Angantyr trängdes tillbaka över "fredsvången" upp mot en höjd för att i skydd av dess "vallskansar" göra ett sista förtvivlat försvar, ett heroiskt försök att rädda livet, kvinnorna och skatten. Det var förgäves. Han föll efter en tapper kamp sedan han besegrat Wulf, den ene av de två angripande bröderna. Den andre, Eofor Wondredsson blev den gamle skilfingens bane. Det behövdes alltså två unga kämpar för att klara av bjässen Angantyr, vilket knappast kan ha framstått som ärofullt för dem.

Alltså: Vi har att söka ett markant höjddparti alldeles i anslutning till ett stort vatten. Något sådant existerar inte vid Mälarens kust. Visserligen hittar den trägne kartbitaren något som kallas Lastberget intill Mälarens strand inte långt från Bålsta, vilket dock, namnet till trots, knappast uppfyller villkoret att få kallas "berg", utan rätteligen borde benämnas "klippa", "bergklack" eller liknande. På 500-talet lär man knappast sett ens hälften av detta föga imponerande "berg" ovan vattenytan, med tanke på den kraftiga landhöjningen i Mälaronrådet. Förflyttar vi oss istället ner till Väneren, finns två verkliga berg i den belägenheten, nämligen Halleberg i närheten av Vänerens utlopp i Göta älv och Kinnekulle öst/nordöst om Kinnevik. Halleberg kan inte komma ifråga, eftersom det låg i *geatas* område - det var ju därifrån Ongenthow och hans mannar retirerade. Återstår Kinnekulle. Det måste ha varit uppför den höjden som han och hans kämpar drog sig tillbaka för att finna en bättre försvarsposition, sedan dom först i all hast fått med sig sina **skatter, barn och hustrur** (vilka tydligen från början befunnit sig någonstans vid bergets lägre nivåer, nedanför "vallskansarna").

Upplandshypotesens tolkning, att Beowulf-kvädets **begav sig längre uppåt** skulle betyda att Ongenthow/Angantyr retirerade hela vägen till Mälardalen, är ett oriktigt utnyttjande av modernt språkbruk på forntida förhållanden. Vi svänger oss numera med uttryck som "Jag skall sticka ned till Skåne", eller "Vi skall ta tåget upp till Norrland". Men det finns inget självklart eller naturligt med att beteckna söderut med "ned" eller norrut med "upp". Det är en konsekvens av att kartor någongång på medeltiden började förenhetliga sitt utseende, så att "norr" alltid var längst upp på kartan och "söder" längst ned. Det utförandet var inte standard i kartografins barndom, då man istället kunde hitta alla möjliga varianter. Den engelska sk Cottonianakartan från 900-talet placerar

norrut till vänster och söderut till höger. "Upp" på kartan blir alltså österut. Ett annat typiskt exempel från äldre medeltid är den då vanligt förekommande Beatuskartan eller OT-kartan, en slags schematiskt utförd världskarta. Den bestod av ett T inskrivet i en cirkel, där Asien var längst upp, Europa nere till vänster och Afrika nere till höger (Amerika, Australien och Antarktis fanns inte med överhuvudtaget, eftersom dessa kontinenter ännu inte var kända).

Ett uttryck som "uppåt landet" under forntid eller äldre medeltid indikerade således inte en förflyttning norrut, snarare då en förflyttning från en lägre till en högre liggande position i terrängen. Det finns emellertid en situation då man *möjligen* kan ha talat om "uppåt landet" i betydelsen norrut, nämligen när man följde ett vattendrag i riktning mot dess källa, dvs motströms. De flesta vattendrag i Sverige rinner ju söderut. Eller åtminstone i mycket grova drag. Men besättningen på den lilla fraktbåten som någon gång på medeltiden från Vänern tog sig in i ån Lidan, därefter biflödet Afsan, sa nog också dom att det gick "uppåt landet" när man kämpade motströms vid årorna för att nå Skara. Och detta trots att i deras fall resan faktiskt gick - söderut.

Slutligen: Om nu Egil och Angantyr/Ongenthow inte var identiska, och bägge var av ynglingaätten, varför nämns i så fall inte Angantyr i Ynglingatal eller Ynglingasagan? Kanske kan man få lite ledning av vad Henrik Schück skrev år 1895 i sin *De senaste undersökningarna av Ynglingasagan*, om tillförlitligheten hos Tjodolf av Hvin: **Han har tydligen gjort historiska kombinationer av samma art som Saxo; varit lika obesvärad som denne av all slags kronologi...** (sid. 61) Om Tjodolf rabblar upp ynglingakungarna lite hur som helst, utan att vara alltför noga med deras inbördes ordningsföljd (vilket tycks vara Schücks mening), vad hindrar då att han helt har missat en av dem? Möjligheten kan inte uteslutas.

Även Göran Hägg i sin bok *Svenskhetens historia* (2003) har sina dubier beträffande Ynglingatal och Ynglingasagens kungalängd:

Som redan den svenske upplysningsmannen Johan Ihre (1707 - 1780) påpekade, tyvärr för döva öron, vore det märkvärdigt om ett skriftlöst folk kunde bevara en korrekt stamtavla med 30 generationer, när inte ens dåtidens äldsta levande kungahus, bourbonerna, nådde lika många led bakåt! (sid. 38)

NOTER:

(not 1) Lite förvånande att samma forskare som sökt övertyga att det föreligger ett språkligt samband mellan Egil och Ongenthow haft så svårt att acceptera ett språkligt samband mellan *geatas* och *gautar* (= götar). I all synnerhet som *ea* i fornengelskan anses motsvara *au* i ur- och fornnordiska.

(not 2) Vad som berättas om Angantyr i det äldre sagomaterialet är för övrigt en enda röra, så tillvida att han tillskrivs flera olika, ömsesidigt uteslutande levnadsberättelser. Än är han i Beowulf under namnet Ongentheow en skilfing på 500-talet, än har han anknytning till hövdingadömet på Bolmsö i Finnveden, än har han identifierats med en dansk 700-talskung vid namn Ongendus. För att bara nämna några av hans flera olika (påstådda) identiteter. Det är tänkbart att han är 1) en ren fantasigestalt som figurerat i flera skilda, helt litterära berättelser, att 2) det rör sig om flera olika personer som burit samma eller snarlika namn, eller 3) att en av dessa många identiteter han tillskrivits faktiskt har viss historisk bakgrund, men då

hans namn haft sådan "lyskraft" under forntiden har han dessutom kopplats samman med helt andra situationer och berättelser, där han i verkligheten aldrig uppträtt. Vi kommer väl aldrig att få klarhet i det rätta förhållandet.

(not 3) Enligt ett lexikon över fornengelska språket skall fornengelskans *ufor* till modern engelska översättas som *higher (locally)*. Alltså "högre" lokalt, i topografisk mening. Någon betydelse som "högre upp" lika med "norrut" anges ej. Rudolf Wickberg, i sin Beowulf-tolkning från 1889, väljer att översätta det aktuella stycket (*frod fela geomor fæsten secean, eorl Ongenþio ufor oncirde*) som **Med sina stamfränder att söka en fast plats: Jarlen Ongenthow begaf sig uppåt**. I hans senare, reviderade upplaga från 1914 heter det **Med sina stamfränder att söka en fast plats: Fursten Ongentheow begav sig längre uppåt**. Dvs en i stort sett likalydande version (som synes är *fæsten secean* nära nog "rena svenskan"; *fæsten* = **fäste**, *secean* = **söka**, således **fäste söka**). Med andra ord: Ongenthow begav sig, efter flykten över sjön från *geatas'* land, med sina mannar högre upp i terrängen för att finna en "fast plats" eller ett "fäste", dvs en bättre försvarsposition. Nämnas kan att på sträckan mellan Halleberg och Kinnekulle finns i Vänerens omedelbara närhet inte någon som helst annan naturformation som förtjänar beteckningen "berg", knappast ens "kulle". Hela detta kustområde mellan bägge nämnda berg, en distans på flera mil, är tvärtom anmärkningsvärt låglänt. Varav följer att med uttrycket **begav sig längre uppåt** (*ufor oncirde*) knappast kan åsyftas någon annan höjd än Kinnekulle.

I Björn Collinders Beowulföversättning från 1954 hittar vi emellertid ingenting som anger en förflyttning **uppåt**, vare sig uppför en höjd eller – i linje med den traditionella "sveicistiska" uppfattningen – hela vägen "uppåt" till Mälmarbygden. Det har ibland framhållits som en märkvärdighet att Wickbergs översättning från 1914 framstår som modernare än Collinders 40 år yngre version. Wickberg ansträngde sig nämligen att (så gott det nu gick) söka tolka Beowulf strikt efter ordalydelsen, även om det ibland bör ha skett på bekostnad av översättningens rent stilistiska verkan. Detta alltmedan Collinder hade en mera litterär ambition, vilket bl a tog sig uttryck i att han medvetet använde ett ålderdomligt språk, tryfferat med s k arkaismer, för att riktigt framhäva diktens skönhetsvärden. Denna poetiska strävan hos Collinder tycks här och där ha påverkat följsamheten mot ursprungstexten. Det fornengelska uttryck (*ufor encirde*) som Wickberg översätter med **begav sig längre uppåt** uppfattar Collinder som **han gav sig då undan**. Uttrycket *eorl*, uppenbart släkt med den moderna engelskans *earl*, och hos Wickberg **jarlen** eller **fursten**, blir hos Collinder **folkstyrarn**. Och *fæsten*, Wickbergs **fast plats**, får närmast karaktären av någon slags artificiell försvarsläggning, då Collinder kallar det **fast borg**. Ett citat från Collinders essä *En översättares tankar om svensk språkvård* (1954) uttrycker ganska väl hans hållning: **Om man vill märka ord, kan man säga att en trogen översättning inte får vara ordagrann. Det är meningen som skall återges – med orden får det nog ofta bli som det vill**. Det är förstås helt korrekt att översättningen inte nödvändigtvis måste vara slaviskt ordagrann, i synnerhet om man eftersträvar en så njutbar läsupplevelse som möjligt. Problemet är bara att när man återger en fornengelsk fras som *ufor encirde* till **gav sig då undan**, då är det faktiskt inte längre ens vad man skulle kunna kalla för en "tolkning", snarare handlar det om en direkt felöversättning. *Ufor* betecknar nämligen inte vilken förflyttning som helst, utan just en förflyttning *i höjdled*, rent topografiskt. Med påföljd att den **mening** som Collinder säger sig vilja återge, i praktiken går helt förlorad. En dylik "friare" inställning hos översättaren försvårar onekligen uppgiften för de läsare som inte i första hand är intresserade av det poetiska uttrycket i Beowulf, utan istället söker rekonstruera det sakliga innehållet, alltså vad (den okände) författaren till verket faktiskt söker berätta. Vi får väl vara tacksamma att vi också har Wickbergs översättning att tillgå. Björn Collinder var lingvist, professor i finsk-ugriska språk och behärskade förutom finska, estniska, ungerska och flera andra finsk-ugriska tungomål ett imponerande antal övriga språk, såväl utdöda som ännu levande. Ett språkgeni, med andra ord. Men trots denna gigantiska lärdom: Vi sätter mera tilltro till ett

brittiskt lexikon över fornengelska språket än Collinders "friare" översättning av vissa formuleringar i Beowulf.

Slutligen en allmän reflektion, med koppling till detta med förflyttning **uppåt**: Vi har tidigare (i kap. 5.1.) berört Birger Nermans invändningar mot att resorna mellan *geatas* och *sweons* skulle ha företagits per båt (han menade att dessa resor istället gått landvägen). Nerman konstaterar kritiskt att **någon enda detalj från dessa resor ges icke**, och hävdar att uppgiften om sjöresor **ytterst lätt kunna ha diktats upp**. Nu framgår det emellertid av Beowulfs text att åtminstone vad gäller Ongenthows reträtt tillbaka till sin egen hembygd, denna flykt som ju slutade med att han stupade i kampen mot de bägge bröderna, så har den *uppenbarligen* företagits per båt, då de förföljande *geatas* betecknas som *saémannum*, med betydelsen "sjömän" (en **detalj** som tydligen helt undgått Nerman). Egendomligt då, med tanke på hans krav på **detaljer**, att han - i likhet med flertalet andra "sveicister" - förfäktat den ganska fantastiska uppfattningen att frasen **begav sig längre uppåt** skulle betyda att Ongenthow och hans mannar retirerade "uppåt" i landet 35-40 mil, från *geatas'* stamområde vid Göta älv till trakten av Mälaren. Detta om man betänker att en sådan förflyttning, *även* i det fall den skett landvägen (dvs på hästryggen), knappast lär ha stökats undan i en handvändning utan tagit åtminstone *ett par veckor* i anspråk. Nå, gives **någon enda detalj** i Beowulf om denna (förmodade) tvåveckorsreträtt av Ongenthow och hans mannar, ridandes hela vägen tillbaka till sin uppländska hembygd? Nej, ingen alls. Texten är helt tyst därom. *Något* litet värt att omnämna borde väl ha inträffat på dessa två veckor, kan man ju tycka. Och vad har då Nerman att säga om denna gravlika tystnad, denna fullständiga brist på **detaljer**? Platt intet.

7.6. Ottar vendelkråka

Snorre skriver:

Ottar hette Egils son, som tog konungadömet efter honom. Frode sände då bud till konung Ottar för att kräva den skatt som Egil lovat honom. Ottar svarade, att svearna aldrig hade betalat skatt till danerna, och att han skulle handla på samma sätt. Sändebuden foro åter hem. Frode var en stor krigare. En sommar for han med sin här till Svitjod, gick iland där och härjade, dräpte många människor och tog andra till fånga. Han tog ett ofantligt krigsbyte, brände också bygden vida omkring och härjade våldsamt.

Ottar ruvade på hämnd. Sedan han fått reda på att Frode skickat iväg en stor del av sin här i österled beslöt han sig för att slå till. Han rodde ner till Jylland och in i Limfjorden, härjade på Jyllands norra del, kallad Vendel eller Vendsyssel, brände och förödde landet. Det faktum att Ottar valde att angripa just norra Jylland indikerar att han kom från västra Sverige och inte från Uppland. Påpekas bör att från Göta älvs utlopp, i dagens Göteborg, är det inte mer än ca sju mil tvärs över till norra Jylland. Om Ottars flotta hade utgått från Mälardalen borde det varit mera logiskt att rikta angreppet mot de första delar av Danmark som man stötte på, som Själland, Mön och Falster. Eller östra Skåne, om nu denna provins räknades till Danmark på 500-talet. Naturligtvis kan vi inte utesluta möjligheten att Ottar hade sina speciella skäl att utvälja just norra Jylland för sin attack, skäl som vi nu inte vet något om. Men det måste samtidigt ha varit något av ett vågspel att färdas mot Jylland förbi Själland genom Öresund, inte minst på grund av risken för upptäckt. Och då var

ju hela överraskningsmomentet förlorat.

Frode var emellertid en klok karl och hade förutsett att någon av hans fiender skulle söka utnyttja det faktum att huvuddelen av hans här hade lämnat landet, ty han hade som skyddsstyrka klarlämnat sina två jarlar Vott och Faste med varsin krigsflotta. De lyckades arrangera ett bakhåll för Ottar, med påföljd att dennes styrkor skringrades och han själv stupade. I dessa krigarkretsar tycks det inte varit så stor sak att dö (om man föll med vapen i hand kom man ju alltid till Valhall efteråt). Däremot var man väldigt noga med sitt eftermäle, och att man fick en anständig begravning, helst i storhög. Men just det förvägrades Ottar. För att riktigt visa sitt förakt för sin stupade motståndare lät Vott och Faste liket ligga, för att sönderslitas av asfåglar och andra vilda djur. Dessutom lät man, för att ytterligare håna honom, tillverka en träkråka som sedan skickades till Svitjod (riktigt hur kråkan skickades, i avsaknad av postgång och andra moderna distributionsmedel, framgår inte av Ynglingasagan). Om Ottar fick sitt tillnamn (postumt) på grund av träkråkan eller om han brukade kallas så redan innan sin olycksaliga expedition till Vendel är osäkert. Tjodolf skaldade i Ynglingatal:

Under örnaklor Ottar föll/ den dygdige för daners vapen/ å vendel vart den vise klöst/ av här-gamen med blodig fot.

Det faktum att Tjodolf och Snorre här är mycket tydliga med sina geografiska uppgifter (vilket inte alltid är fallet), dvs att striden utkämpades i Vendel på norra Jylland och att Ottar dog där, har inte hindrat somliga fantaster från "Upplandsskolan" att försöka omplacera Ottar till byn Vendel i Uppland, och hans gravstad till den s k Ottarshögen.

Socken- och sjönamnet Vendel har, enligt somliga, sina rötter i fornnordiskans *vændil*, vilket är en böjning av stammen *wand-* i betydelsen vatten. Enligt de flesta svenska och danska ortnamnsforskare kommer dock begreppet *vendel* snarare av "den snodda, den vridna", vilket skulle beskriva utseendet på såväl Limfjorden som Vendelsjön. Det må vara hur det vill med själva etymologin, det är utan större vikt i sammanhanget. Intressantare då att fastställa att namnet fordomdags förekom inte bara i sammansatt form med -syssele, utan också i enkel form, utan efterled. Adam av Bremen omkring 1075 kallade området *Wenila*, den brittiskfödde munken Ælnoth (på 1120-talet verksam i Danmark) betecknade det som *Wendel*, och i den fornländska litteraturen hette det *Vendill*. I kung Valdemars jordebok (ca 1231) fick området omväxlande heta *Wændlesysæl*, *Wendsysel* eller *Wendel*.

Många uttolkare har varit övertygade om att Tjodolfs "å Vendel" (*á vendli* på fornnordiska, alltså dativformen, eftersom ordet föregås av en proposition) skall betyda att Ottar stupade i just Vendsyssele. Vilket väl får sägas vara ett högst rimligt antagande om det nu var på norra Jylland han härjade. I vilket fall förefaller den lilla Vendelsjön (4.4 kvkm) i minsta laget som skådeplats för ett omfattande sjöslag. Men för tron är tydligen allt möjligt.

Ett av de argument som har framförts för att belägga att Ottar hade anknytning till Vendel i Uppland är det faktum att folket i sagda socken brukade kallas "kråkor" av innevånarna i omkringliggande socknar. Vilket då tänktes ha med Ottars tillnamn att göra. Carl Otto Fast avfärdar

helt tanken att öknamnet skulle ha urgamla traditioner. Detta i sin bok *Svenska rikets ursprung*:

Påståendet att innevånarna i Vendels socken skulle ha kallats kråkor av sina grannar är fullständigt obevisat. Rätta förhållandet är att barnen ropat "vendelkråka, får jag åka", då bönder från Vendel kommo farande på landsvägen. Denna "tradition" är mycket sen, ty den är upptecknad av bibliotekarien Oskar Lundberg efter "Ottarshögens" undersökning 1914-1916. Givetvis få vi i denna "tradition" i första hand se ett resultat av skolläraren i bygden, som meddelat skolbarnen de senaste rön som gjorts i sagohistorien av lärde män från Uppsala. (sid. 54-55)

"Sveicistiska" historiker hävdar emellertid med bestämdhet att öknamnet "kråkor" på innevånare i Vendels socken är belagt sedan 1600-talet, och att C O Fast har helt fel. Men även om så vore, skall vi minnas att nedsättande namn på innevånare från grannsocknarna förr i tiden snarare var regel än undantag. Gösta Franzén, i *Ortnamn i Östergötland*, ger några exempel från detta landskap. "Kråkor" förekommer visserligen inte i hans uppräkningslista, men däremot skator, bockar, getter, harar, knaprar, bondadel, nubbar, tokar, bastbitare, stollar, rackare, rävar, träkläppar, osv, osv. Och även om innevånare i Vendel verkligen, som hävdats, kallades "kråkor" redan på 1600-talet, är det svårt att föreställa sig att detta skulle vara en tradition som på något sätt kan sättas i samband med Ottar vendelkråka, alltså ända tillbaka till 500-talet. Som jämförelse kan nämnas att alla traditioner om gravsättningar i Gamla Uppsala tre så kallade kungshögar synes ha varit helt bortvittrade redan på medeltiden. Man hade på den tiden inte ens klart för sig att det rörde sig om gravhögar, konstruerade av människohand, utan uppfattade kullarna som rena naturbildningar. Och trodde man att högarna var naturbildningar fanns naturligtvis inte heller några folkminnen att dessa kullar hyste kvarlevorna efter högt uppsatta personer. Av vilket skäl skulle folkminnena fungerat så mycket bättre när det gällde just Ottar vendelkråka?

12.2. Kontaminerade folkminnen

Det är överhuvudtaget ett stort problem med Uppland, som har att göra med att Sveriges första universitet hamnade där på 1400-talet. Det är nämligen oerhört svårt att avgöra vilka traditioner, sägner och folkminnen i Uppland som är genuina, och vilka måste betraktas som *gesunkenes Kulturgut* (för att nu låna en term från folkklivsforskningen), eller översatt från tyskan; "nedsjunket kulturgods". Det vill säga, föreställningar som först cirkulerat i "de bildade klasserna" innan dom slutligen - ofta genom sockenprästens förmedling - spridit sig "nedåt" till den vanliga allmogen. Närheten till Sveriges första universitet, med dess vurm för allt fornnordiskt nästan från den dag det grundades, har bidragit till att fullständigt kontaminera de äkta folkminnena i Uppland.

Vad gäller själva namnet på högen ifråga, tycks den ursprungligen ha kallats Uttershögen eller Hoters hög av folk i bygden. Alltså inte Ottars hög. Och beträffande namnet Vendel, har det från början endast betecknat själva sjön. Orten som sådan hette nämligen i forntiden Tuna. Åtminstone om man får tro Katarina Ekerö Eriksson, som tar upp saken i sin bok *Gamla Uppsala, människor och makter i högarnas skugga* (sid. 159). På Ottar vendelkråkas tid, på 500-talet, lär den fortfarande ha hetat Tuna (det vill säga, under förutsättning att byn ens existerade vid tidpunkten).

Högst troligt bar orten sitt ursprungliga namn ännu omkring år 900, när Tjodolf av Hvin författade sitt kväde. Vi känner inte till den exakta tidpunkten för namnbytet eller varför det skedde (Katarina Ekero Eriksson utvecklar inte detta), men en ganska plausibel hypotes är att orten Vendel fick det namn den idag bär i samband med att kyrksocknen bildades, och detta för att skilja stället från ett annat Tuna några mil därifrån. På grund av förväxlingsrisken kunde man inte ha två stycken socknar som bägge hette Tuna i samma stift; en av dem måste byta namn, och det blev nu det nordligaste Tuna (för övrigt torde inte de berörda ha protesterat alltför högljutt; Vendel är ju ett vackert klingande namn). Det första skriftliga belägget för namnet Vendel på denna kyrksocken är från 1291, dvs ca 400 år efter Tjodolf. Det måste alltså betraktas som helt uteslutet att Tjodolfs *á vendli* skulle kunna syfta på den ort i norra Uppland som idag heter Vendel.

Naturligtvis finns en högst teoretisk möjlighet att Tjodolf med *á vendli* inte avser själva orten utan sjön. Men, som vi redan konstaterat, att ett sjöslag med sammanlagt tre flottor inblandade (två danska och en svensk) skulle ha utkämpats i en synnerligen ordinär insjö i norra Uppland av drygt fyra kvadratkilometers storlek framstår som lite väl fantastiskt. Nu vet vi inte riktigt hur "sveicister" egentligen tänkt sig att Ottar skulle ha stupat för dansk övermakt i nuvarande Vendels socken i Uppland (de har varit lite otydliga på den punkten). Om de nu menar att Ottar vendelkråka blev ihjälslagen av danskar i en drabbning som utkämpades inte till sjöss, utan tvärtom på landbacken. Och om det var ett slag till lands, varför skulle Tjodolf använt namnet på sjön som geografisk referens i sitt kväde, istället för namnet på byn? Hur blev egentligen sjön inblandad?

Ett bra exempel på inplantering av falska "folkminnen" ger C O Fast i sin bok *Svenska rikets ursprung* (sid. 54):

Ynglingasagan översattes år 1594. Messenius använde detta arbete och gjorde sagohistorien mycket populär genom att låta studenterna i Uppsala uppföra skådespel ur denna sagohistoria på marknaderna i Uppsala redan år 1610.

Det enda uppländska folkminne som vi med nästan hundra procentig säkerhet kan fastställa inte är *gesunkenes Kulturgut* utan verkligt genuint är det om diserna. Ingen annanstans i Sverige har traditionerna kring dessa mytologiska feminina gudinnegestalter varit så starka som just i Uppland (Disatinget är ju uppkallat efter dem). 1600-talets "herrklubb" på Uppsala universitet visade dock denna tradition ett högst förstrött intresse, mera fixerade vid maskulina heroer som de nu var.

I *Svenska turistföreningens* (STF) årsbok från år 1946 har Sune Lindqvist författat ett kapitel betitlat *Sveariket*. Han berättar om hur von Friesen redan före första världskriget yrkade på att Ottarshögen skulle grävas ut, **så att man finge se, om den på arkeologisk väg kunde dateras till samma tid som Ottar av historiska skäl måste anses tillhöra.**

Arbetet upptogs 1914 men avbröts på grund av världskrigets utbrott (arbetskraftsbrist). Grävandet fortsatte två år senare. När man äntligen kom ner till gravgömman fann man ingenting som tydde på en kungagrav, såsom svärd, hjälm, sköld eller annan fältutrustning, inte ens fragment därav. Däremot **en vackert bronsbandad träspann, säkerligen hämtad ur den närbelägna husbyns visthusbod. Den var fylld med råga av rentvättade, brända ben, och runtomkring hade aska och**

bålmörja sopats ihop, så att hela gropen blivit väl fylld, innan den täcktes över med stenflis och större block. De brända benen visade sig tillhöra dels en kraftigt och en spensligare byggd person, förmodligen man och kvinna, dels två eller tre hundar samt förmodligen endast mindre, som matsäck för den döde medgivna stycken av nötboskap, svin, får och get. Bland benen och bålmörjan lågo dessutom åtskilliga mer eller mindre eldskadade rester av föremål, som följt de döda i bålet. Det befanns vara vad man kunde vänta sig av en rik mans grav från folkvandringstid (400 - 600 e. Kr.). (1)

Ja, annat än en tämligen välbärgad person hade nog aldrig fått en storhög uppkastad över sig. Men var det en kungagrav? Uppenbarligen inte, av gravens innehåll att döma. Fynden från Upplands båtgravar visar mycket större prakt, i synnerhet de äldre. Även fynden från Öst- och Västhögen i Gamla Uppsala uppvisar större rikedom. Och var det, mera specifikt, Ottar vendelkråkas grav? Självklart kunde inga sådana belägg presenteras. Icke desto mindre - förmodligen uteslutande på grundval av dateringen - anser sig Sune Lindqvist kunna fastställa att **grävningen gav alltså bästa tänkbara stöd (vår kurs.) för den tidigare framställda förmodan** att detta var Ottar vendelkråkas hög. Från detta går han till och med ett steg längre: **lakttagelserna styrka också den slutsatsen, att det är hans fars och hans sons aska, som blivit övertäckt av de två hittills utgrävda kungshögarna i Gamla Uppsala.**

Sune Lindqvist må ha varit en lärd herre, professor och allt, men det hjälps inte: Detta är inte vetenskaplig analys i någon som helst betydelse av ordet. Det är ovetenskapliga fantasier. Artikeln i STF:s årsskrift avslutas typiskt nog med ett upprepande av Birger Nermans påstående att den svenska statsbildningen skulle kunna söka sina anor ner till heden tid: **Så har spaden hjälpt oss att med större tillförsikt än tillförne leda vårt rikets anor ett halvt årtusende bakom den första tidpunkt, då de skrivna urkunderna låta oss med visshet fastställa. Arkeologin har skrivit historia.**

Numera anses högen, efter förnyad analys av fyndmaterialet, vara 50 till 100 år yngre än Sune Lindqvists datering.

NOT:

(not 1) Sune Lindqvist skriver ovan att folkvandringstiden sträckte sig till år 600. Men det var ståndpunkten på 1940-talet. Idag brukar forskarna säga att perioden ifråga varade fram till år 550, varefter den avlöstes av vendeltiden (som i sin tur avlöstes av vikingatiden år 800). Själva beteckningen *vendeltid* är för övrigt en svensk "innovation" utan motsvarighet utomlands, ens i våra nordiska grannländer.

7.7. Adils och Ale den oppländske

Snorre skriver:

Adils hette konung Ottars son, som tog konungadömet efter honom; han var länge konung och mycket rik.

Man skulle också kunna tillägga att han var en girig, grym och mycket svekfull man. Så som hans karaktär tecknas i Ynglingasagan förefaller han ha varit en verkligt osympatisk individ, även efter den tidens standard.

Det berättas att han en sommar for på plundringståg till Saxland (Tyskland), och därvid tillfångatog ett antal stackars bybor, som förmodligen senare blev trälar i Svitjod. En av dessa fångar utmärkte sig emellertid, både genom sin skönhet, humor och vältalighet, och hennes namn var Yrsa. Hon slapp bli träl, tvärtom gifte sig Adils med henne. Sedan fortsätter berättelsen med en massa förvecklingar med Yrsa inblandad, delvis med incestuösa inslag, och om hennes son Rolf Krake, som försöker utkräva sitt fädernesarv.

Eftersom denna framställning inte har ambitionen att skildra innehållet i Ynglingatal och Ynglingasagan i varje enskildhet, utan endast i vad mån det berör frågan huruvida ynglinga/skilfingaätten var hemmahörande i västra eller östra Sverige, väljer vi att lämna Yrsas och Rolf Krakes vidare äventyr åt sidan. Intressantare för oss är då att Adils anses ha levat under den period då svear från folklanden, dvs dagens Uppland skall ha erövrat Västergötland. I alla fall enligt Birger Nerman, Sune Lindqvist, Eric Elgqvist m fl. Nerman skriver i *Det svenska rikets uppkomst*:

Det är någon gång under 500-talet, närmare bestämt tydligen under tiden 550-575, som västgötariket gått under för svearna. Det har alltså med sannolikhet varit under Adils regering, som detta skett (sid. 154-155).

Ingenting i den annars ganska utförliga berättelsen om Adils i Ynglingasagan antyder ens med en stavelse att han skulle ha lett någon storskalig invasion för att "inordna Västergötland i sveaväldet". Det enda större krigsföretag vi får höra talas om är det ovan nämnda mot Saxland. Ynglingatal har inte heller något att berätta därom.

Ibland kan även avsaknad av information vara ganska klagörande.

En ytterligare, fast av allt att döma mindre omfattande sammandrabbning ("slaget på Vänerns is") får vi dock kännedom om, nämligen mellan Adils och en antagonist vid namn Ale den oppländske (*Áli hinn opplenzki*) (1). Samma konflikt skildras även i Beowulf-kvädet. Här kallas Ale för *Onela* och Adils för *Eadgils*. Efter Ottars död i Vendsyssel hade hans bror, Ale, lagt beslag på kungavärdigheten. Enligt forn hävd borde den istället ha tillfallit Adils, Ottars son. Också i Beowulf framställs Adils som segrare i den väpnade sammanstötning som blir följderna av denna dynastiska konflikt. Det nämns inte uttryckligen i Beowulfkvädet, till skillnad från Snorres Ynglingasaga, att drabbningen ägde rum "på Vänerns is". Däremot finns en strof som har tolkats av Beowulf-översättarna Rudolf Wickberg och Björn Collinder som uppenbart hänsyftande på vinterförhållanden (2).

Snorre förutsatte utan vidare att Ale var norrman, eftersom Opplanden runt Oslo var det enda "uppland" han kände till. Men Beowulf omtalar ju Ale/*Onela* som skilfing, alltså en *sweon*. Vilket innebär att han inte gärna kan ha varit norrman (ättens utvandring till Solör i Norge hörde ännu framtiden till). Konklusionen att Ale var från Uppland i Sverige kunde Snorre knappast ha gjort,

eftersom detta landskap inte fick sitt nuvarande namn förrän 1296, alltså drygt 60 år *efter* det att Ynglingasagan författades runt år 1230. Även om vi skulle leka med tanken att namnet *Uppland* funnits som någon slags folklig beteckning på området några årtionden eller rentav något århundrade innan det upphöjdes till "officiell" benämning år 1296, hade det väl varit ganska otroligt om någon kallades "upplänning" hela 700 år innan namnet för första gången dyker upp i skrift. Kan nämnas att beteckningen *Uppland* inte förekommer på någon enda av de 1300 runstenarna i området, ej heller i några kyrkliga eller andra skrivelser före 1296. Dessförinnan refererades *alltid* området norr om Mälaren enbart till sina folkland, som Tiundaland, Attundaland, etc. Detta har emellertid inte hindrat en del "sveicister", verksamma under mellankrigstiden och några årtionden därefter, att göra gällande att Ale skulle ha kunnat vara just "upplänning". Som t ex Birger Nerman i *Det svenska rikets uppkomst*:

Som vi erinra oss från den tidigare behandlingen, ha de västnordiska källorna tagit fel på Onela-Ales nationalitet. Det svenska Uppland, där Onela haft sitt säte, har missuppfattats som de norska Oplandene, och Onela-Ale ha så gjorts till norsk konung. (sid. 155).

I Birger Nermans värld var samtliga ynglinga/skilfingakungar, fram till dess ätten emigrerade till Norge, hemmahörande norr om Mälaren. Adils utgjorde på intet sätt något undantag. Då undrar man vad som är själva poängen med att, som Nerman, insistera på att även Adils motståndare, dvs Ale, skulle ha varit "upplänning". De bägge kontrahenterna bör ju i så fall ha varit hemmahörande i varandras relativa närhet. Och då inställer sig frågan varför i hela friden dom valde att drabba samman "på Vänerns is", av alla ställen. Skulle dom alltså bägge två ha transporterat sig minst 35 mil mitt i vintern för att göra upp sina mellanhavanden någonstans nere vid Väneren, när dom lika gärna kunde ha rykt ihop i den egna hembygden? Skall vi kanske därtill föreställa oss att dom gjorde sällskap ner till valplatsen, glatt språkande under färden hur dom tänkte ta livet av varandra när dom väl kom fram?

Senare historiker har tydligen insett det rent löjeväckande i Nermans ståndpunkt och retirerat tillbaka till Snorres (lika felaktiga) uppfattning. Den tredje, och mest sannolika teorin är dock att Ale på något sätt hade anknytning till de så kallade upplanden på Kinnekulle, född och/eller bosatt där. Dessa uppland, som till en början synes ha varit en enda socken, uppdelades emellertid redan tidigt på medeltiden i de tre socknarna Västeruplanda, Medeluplanda och Österuplanda. Namnen var otympliga, med påföljd att de längre fram i tiden förkortades till Västerplana, Medelplana och Österplana. Och så heter de ännu.

I *Svenskt ortnamnslexikon* (2016) läser vi om Medelplana: **Namnet skrevs 1335 *Mädal Wplandum* /.../ Namnets andra del är ortnamnet *Uplanda*, som innehåller *uppland*, högt upp eller högre upp beläget land.**

Västgötarnas åttonde lagman hette Törner. I Äldre Västgötalagens lagmanslängd anges uttryckligen att han kom från upplanden (*wplandum*). Intressant nog har ingen forskare sökt hävda någon annan mening än att uttrycket i *detta* fall åsyftar upplanden på Kinnekulle. Av detta kan vi dra slutsatsen att det är helt i sin ordning om lagmän är födda på Kinnekulles uppland, däremot

är det orimligt och oacceptabelt att en skilfing skulle kunna vara det. Förmodligen på grund av de implikationer detta skulle föra med sig.

En omständighet må särskilt beaktas. Nämligen årstiden. Av både Ynglingasagans och Beowulfs version står det klart att det rådde vinterförhållanden. Det finns förvisso några stycken skildringar av vintertida militära aktiviteter bevarade i det norsk-isländska sagomaterialet, t ex hos Snorre, men huvudintrycket är likväl att sådana övningar inte var särskilt vanligt förekommande under forntiden. Skulle man dra ut i fält gjorde man det helst under sommarhalvåret, om nu inte omständigheterna krävde omedelbar aktion. Och det kanske inte är att undra på. Ridstigar som var fullt framkomliga vid barmark kunde i december-januari i värsta fall vara täckta av en halv meter snö. Något som vid längre färder måste ha slitit hårt på de arma hästarna (som man var mycket rädda om, eftersom en bra stridshäst betingade ett ansevärt värde). Och rådde dessutom sträng kyla, var resan säkert lika utmattande även för krigarna. Det är mycket svårt att föreställa sig att Ale med sitt krigsfolk skulle ha plågat sina älskade stridshästar genom att låta dem pulsa i drivorna hela vägen från norska Opplanden (20-25 mil), i avsikt att på Vänerns is utkämpa ett slag mot Adils och hans mannar vilka, i sin tur, skulle ha gjort en t o m något längre resa från trakterna norr om Mälaren.

Vidare: Själva situationen förutsätter ju att parterna, genom sändebud, i förväg kommit överens om tid och plats för slaget. Ett ovanligt formellt och gentlemannamässigt förfarande, under en era då man annars tycks ha föredragit lömska överraskningsanfall. Dessutom: Om Ale den oppländske var en norrman och Adils från folklanden, varför göra upp sina mellanhavanden i en trakt som ingen av dem hade någon anknytning till? Hade det inte varit mera logiskt att någon av kontrahenterna valde att inleda stridigheterna genom att rikta ett angrepp direkt mot det område som var den andres hembygd och maktbas? Och eftersom man på den tiden varken hade klockor eller almanackor, och därmed helt oförmögna att bestämma exakt tidpunkt för sammanträffandet på timmen eller ens dagen när, bör den ena parten infunnit sig på valplatsen nere vid Väneren kanske upp till en vecka före den andra. De krigare som ingick i hirden var säkert råbarkade typer, men knappast beredda att söka nattvila i en grop i snön. Med tanke på temperaturförhållandena måste dom, för att få värme, under väntetiden installerat sig i några bondgårdar i trakten, med eller utan husfolkets samtycke. Och troligen gjort sitt bästa för att tömma förråden, i synnerhet på mjöd. Ett sådant plötsligt uppdykande av en främmande och troligen ganska stökig krigarhop bör ha alarmerat traktens storman/hövding, som naturligtvis undrade vad i Odens namn det var fråga om. Och som kanske fann det påkallat att samla ihop sin egen hird för att köra bort dessa ovälkomna element. Med sannolikt resultat att en del väpnade sammanstötningar med lokala styrkor ägde rum redan innan det egentliga slaget, det man kommit dit för, ens hade inletts.

Sammanfattningsvis: Hela upplägget, så som det tecknats av de historiker som velat göra gällande att den ene maktkrävaren var hemmahörande i norska Opplanden och den andre i Mälaronrådet, och att dessa två av outrannsaklig anledning skulle ha valt att drabba samman någonstans halvvägs mellan dessa bägge områden, mitt i vintern dessutom, förefaller totalt verklighetsfrämmande, en ren skrivbordsprodukt. Om vi däremot utgår ifrån Beowulfs version av samma händelse, dvs att Adils var Ales brorson, faller bitarna bättre på plats. Av allt att döma

rörde det sig om en mindre skärmytsling, en dynastisk strid mellan två släktingar som bägge bodde någonstans i Vänerens närhet, på ett relativt kort avstånd från varandra.

Historien om konflikten mellan Adils och Ale den oppländske utgör i själva verket *ett av de starkaste beläggen för tesen att ynglingarna/skilfingarna måste ha haft sitt tillhåll någonstans i trakterna kring Väneren.*

Dels därför att Snorre omnämner den sjö, på vars is slaget ägde rum, just som Väneren. Som regel, när han återger folkliga sägner där en sjö är inblandad i handlingen brukar han använda den urgamla beteckningen Löginn och, som det förefaller, utan att ha någon bestämd uppfattning om vilken i den fysiska världen existerande sjö som egentligen åsyftas därmed. Om det ens föresvävat honom att denna sagornas Löginn kan ha haft en jordisk förebild. När han nu i sin framställning om striden mellan Ale och Adils gör avsteg från detta mönster, skulle det kunna tyda på att han tagit intryck av folktraditioner som *uttryckligen* utpekar Väneren som plats för slaget och ingen annan sjö. Vilket i sin tur indikerar att hans skildring i detta fall, för omväxlings skull, har visst verklighetsunderlag och inte blott är ett utflöde av hans livliga fantasi.

Och dels - och viktigare - därför att Snorres redogörelse för slaget bekräftas genom att återfinnas i en fullständigt *oberoende* källa, nämligen Beowulfkvädet. Detaljer skiljer sig visserligen åt, men överensstämmelserna är samtidigt så stora att de bägge berättelserna rimligen måste skildra samma händelse (vilket för övrigt också tycks vara den akademiska forskningens ståndpunkt i frågan). Av detta kan man inte annat än dra slutsatsen att historien bör ha en kärna av sanning.

NOTER:

(not 1). En korrekt översättning av Ales tillnamn till modern svenska hade egentligen varit den *uppländske* (med *u* istället för *o*), efter *upplenzki*. Att man i svensk forntidsforskning valt stavningen med *o* torde vara ett uttryck för övertygelsen att han kom från norska Opplanden.

(not 2). Den aktuella meningen (...*he gewræc syððan caeldum cearsiðum, cyning ealdre bineat*) återfinns i vers 2395 och lyder i Rudolf Wickbergs översättning från 1914 **...han hämnades sedan med kalla sorgetåg, bragte konungen om livet**. Wickberg tillfogar till denna vers en not: **Det är under ett vinterfälttåg**. I Björn Collinders version från 1954 heter det: **Han hämnades sedan med frostkallt krigståg, och konungen drap han**.

7.8. Östen

Snorre skriver:

Östen hette Adils son, som därefter rådde över svearnas rike. I hans dagar föll Rolf Krake i Leire. På den tiden härjade krigarhövdingar mycket i svearrike, både danskar och norrmän. Många voro sjökonungar, som rådde över en stor här, men icke ägde något land, och endast den ansågs med rätta kallas sjökonung, som aldrig sov under sotad ås och aldrig drack vid hörnet av härden.

Solve hette en sjökonung, son till Hogne på Njardö, som då härjade i österväg; han ägde ett rike på Jutland. Konung Östen var på gästning i det härad, som heter Lovund. Konung Solve överrumplade honom där om natten, omringade huset och brände honom inne med hela hans hird.

Snorre talar om ett härad vid namn Lovund (*Lófund* i Ynglingatal). Begreppet *härad*, som förvaltningsenhet, introducerades inte i Uppland förrän 1350 (däremot fanns det som folklig beteckning för "bygd" redan dessförinnan, och tycks ursprungligen ha betytt explicit "gränsbygd" - se nedan). Även om *härad* från början är ett götiskt territoriellt begrepp, är det osäkert om det existerade som judiciell eller någon annan form av förvaltningsenhet ens i götalandskapen så tidigt som på 500-600-talen. Den äldsta territoriella indelningen synes istället ha varit, i alla fall i Västergötland, något som kallades *bon*, av vilka det i detta landskap fanns åtta stycken. Snorre förutsätter - som han brukar göra - att saker och ting var ungefär som på hans eget 1200-tal. När han således talar om Lovund som ett härad får man ta det med en nypa salt; namnet har troligtvis betecknat inte ett område utan en bebyggelseanhopning, dvs en ort.

Lovund har eftersökts i Mälaronrådet och, som det förefaller, enbart där. Lagunda och Lohärad har föreslagits. Lagunda har fått sitt namn efter fornsvenskans *lagher* (vatten, vätska). Lohärad (skrevs *Lohärradhe* 1337) har i förleden ett *lo*, med betydelsen "öppen plats, glänta".

I Norge finns en ö vid namn Lovund strax söder om polcirkeln, känd för sina lunnefåglar. En ort vid namn Lovunda återfinns i Demokratiska Republiken Kongo, alltså i Afrika. Varken ön eller orten torde vara aktuella här.

Den gård Östen gästade bör ha varit en stormannagård. Sådana brukade ligga centralt i en bygd. Adolf Schüek, i sin *Svithjod och folklanden* (i *Historiska studier tillägnade Nils Ahnlund*; 1949), uppmärksammade det faktum att de ortnamn i folklanden norr om Mälaren vilka bar efterleden - *härad* (som t ex ovannämnda Lohärad) under forntiden undantagslöst låg i periferin, i gränstrakterna mellan två folkland. Den tidens gränser mellan olika huvudbygder brukade återfinnas där dom föll sig "naturliga", dvs genom zoner med mindre gynnsamma förutsättningar för odling och som följd därav en glesare befolkning. Och mot den bakgrunden är det inte särskilt sannolikt att en större gård, i alla fall ingen av sådan betydenhet att en kung fann den värdig att hedra med sin närvaro, skulle ha legat någonstans i periferin, mer eller mindre på gränsen till ett annat folkland. Varav följer att vi enbart på den grunden torde kunna utesluta Lohärad i jakten på det forna Lovunds exakta lokalisering.

Tillkommer den rent språkliga aspekten. Det verkar osannolikt att en efterled *-undi* kan ha transformerats till ett *-härad*.

Beträffande Lagunda är det precis tvärtom, här är det istället förleden som ställer till problem. Det känns en aning svårsmält att ett *Lóf-* kan ha blivit ett *Lag-*, men helt omöjligt är det likväl inte (vi har ju i det föregående kunnat se hur t ex *Hidhinskelf* transformerats intill oigenkännlighet, nämligen till *Hönsgärde*). Beträffande efterleden verkar det ganska självklart att *-unda* kommit från ett ursprungligt *-undi*. 1314 skrevs namnet *Lagund*. I vilket fall som helst: Om Ynglingatals

Lófund verkligen legat i Uppland måste nog Lagunda utnämnas till den mest sannolika kandidaten.

Verner Lindblom föreslog Levene i Västergötland (inte långt från Sparlösa, för övrigt). Orten, som idag är en högst obetydlig kyrkby, befolkningsmässigt helt överskuggad av Stora Levene några kilometer därifrån (som växte upp tack vare järnvägen mellan Herrljunga och Lidköping), tycks dock ha varit en viktig plats under forntiden, med bl a en kungsgård. Enligt Äldre Västgötalagen, som omnämner orten under namnet *Lifwini*, har både kung Stenkil (död 1060) och kung Håkan Röde (1045 - 1079) anknytning till Levene. I Äldre Västgötalagen kan vi läsa om Håkan Röde:

Han var född i Levene i Viste härad. Tretton vintrar var han konung och ligger i Levene, där han född var.

I *Nordisk vikingaguide* från 1995 kan vi inhämta följande upplysningar:

I närheten av Sparlösa, på Levene kyrkogård, står Sveriges högsta runsten som är ca fem meter hög. På Leveneäng finns också lämningar efter en fornhistorisk by. I området finns totalt ca 170 fornlämningar. (sid. 47)

Betydelsen av ortnamnet Levene är omtvistat. Efterleden är man i alla fall överens om, det anses betyda "äng". Förleden har man gissat på kommer antingen från det vattendrag som omväxlande kallats *Lif* eller *Liva* (idag känt under den mindre poetiska beteckningen Håkantorpbäcken), eller från *hlif*, med betydelsen "värn" eller "sköld".

Det kan sålunda konstateras att betydelsen av ortnamnen Lohärad, Lagunda och Levene är helt olika. Och att endast Levene i likhet med Lovund har ett v som tredje bokstav.

För att definitivt avgöra frågan skulle man behöva konsultera en språkexpert, i synnerhet en sådan som är insatt i det så kallade "språkskiftet" mellan urnordiska och fornnordiska, alltså den period på ca 150 år då språket genomgick ganska drastiska förändringar på förhållandevis kort tid (bl a tappade nordiskan den bestämda artikeln, som ju fortfarande finns kvar i t ex tyska och engelska). Under slutet av 500-talet (när Östen enligt sagan blev innebränd) talades ju fortfarande urnordiska i Norden. Inte bara det talade språket genomgick stora förändringar under "språkskiftet", även ortnamnen bör rimligen ha påverkats. Men den förändringen skedde sannolikt utifrån vissa lagbundenheter; ett visst mönster som bara en försvinnande liten grupp språkforskare torde vara till fullo insatta i.

Verner Lindblom påpekar att ortnamnet Skalunda har haft en "språklig variant" (1), nämligen Skalene. Detta ger ett visst stöd för tanken, menar han, att även Levene ursprungligen kan ha haft en variant när det gäller namnets slutled - och åtminstone så långt tillbaka som på 500-talet, när det talades urnordiska i Sverige, kan ha betecknats som *Lófund*. I fallet Skalunda-Skalene har den sistnämnda varianten, med slutleden *-ene*, bevisligen alldeles förbleknat det senaste århundradet i både tal och skrift; tänkbart är att i fallet Lovundi-Levene utvecklingen istället varit den rakt motsatta, nämligen att varianten med slutleden *-undi* (eller *-unda*) vid någon tidpunkt helt har fallit ur bruk. Lindbloms förslag känns faktiskt mera övertygande än att det skulle röra sig om

Lohärad eller Lagunda. Tillkommer ovan nämnda omständighet att Levene på 1000-talet (till skillnad från dagens obetydlighet) var en så pass viktig ort att den hyste en kungsgård och hade anknytning till två svenska kungar (2). Då kan orten mycket väl ha varit av viss dignitet redan 500 år tidigare, rentav så betydelsefull att en ynglingakonung ansåg platsen värdig nog för en gästning.

Två andra kandidater som väl inte helt kan uteslutas är Lovene, ca 2 km norr om Karleby, mitt i hjärtat av Falbygden, och ett annat Lovene, beläget en knapp mil söder om Lidköping. Som var och en kan se ligger namnet Lovene, rent språkligt sett, närmare Lovund än Levene. Men trots att Lovene i Falbygden hyser ruinerna av en 1100-talskyrka tyder ingenting på att någon av dessa bägge orter under forntiden skulle ha varit av tillnärmelsevis samma betydelse som Levene.

NOTER:

(not 1). Verner Lindbloms uppgift att Skalunda tidigare haft en "språklig variant" i form av Skalene är inte hans privata fantasier utan ett odiskutabelt faktum. Exempel: 1761 försökte den unge greven Clas Julius Ekeblad gräva sig in till gravröset i Skalundahögen med hjälp av ett antal bönder och drängar, som han städslat för ändamålet. Han fick dock ge upp. Mängden stora stenblock inne i högen gjorde att han bedömde den som "inpenetrabel" (= ogenomtränglig). I sina dagboksanteckningar om det misslyckade företaget betecknar han platsen genomgående som Skalene, aldrig Skalunda. Som t ex 1 juli 1761: *Gorde jag en liten promenad till Skalene hög med de 2ne herrarna som jag har her hos mig*. Vidare, den 15 juli: *For jag om eftermiddagen till Skalene hög, följd utaf en hoper bönder och drängar...* (Källa: Maja Hagerman & Claes Gabrielsson, *Tusenårsresan* (1999), sid. 42.)

(not 2). Två år efter det att Sparlösastenen frilagts från kyrkväggen 1937 lät Hugo Jungner införa en artikel i *Nordisk familjeboks månadskronika* (häfte 3, mars 1939) om just denna runsten, där han framhåller Levenebygdens forntida betydelse. Han skriver: **Sparlösamonumentet är ett nytt vittnesbörd om att Levenebygden varit en västgötsk huvudbygd vid vikingatidens inträde. Bevisen för traktens betydelse går igen långt senare. Sparlösa är annex till Levene. I Long, ett annat annex till samma socken, dog Birger jarl. I den trakten skrevs Västgötalagen, och från Levene härstammade Sveriges första kristna konungaätt (Stenkil).**

7.9. Yngvar

Efter Östens frånfälle övertogs kungavärdigheten av hans son Yngvar (stavas i vissa texter Ingvar). Tjodolf säger om honom i Ynglingatal:

Det blev sport,/ att Sysklas folk/ hade offrat/ konung Yngvar./ En estnisk här/ - vid Stein det skedde - / gick till anfall/ mot ljushårig drott./ Österhavet/ för svenske fursten/ havsgudens sång/ till gamman sjunger.

Ovanstående översättning av Emil Olsson av strofen om Yngvar är ganska "fri tolkning". Framför allt saknas, obegripligt nog, en hel versrad, nämligen "vid sjöns hjärta" (*við lagar hjarta*). Vidare är översättningen av originalets *eistneskr* med "estnisk" inte helt oproblematiserad. Till att börja med vet vi inte ens om man redan så tidigt som på 600-talet kallade den här delen av Baltikum för

Estland (1). Men varken Emil Olsson eller Snorre 700 år före honom kunde få fram någon annan vettig betydelse ur detta tungvrickande ord.

Det var som sagt 600-tal, och bilder på skepp med segel hade börjat dyka upp på gotländska bildstenar, av vilket vi kan dra den högst rimliga slutsatsen att de existerade även i verkliga livet. Seglets introduktion måste ha varit en smärre revolution för forntidens skandinaver. Inte nog med att man med lämpliga vindar kunde färdas avsevärt mycket snabbare än förut, det var dessutom mindre fysiskt utmattande för besättningen, som tidigare tvingats vara ständigt aktiva vid årorna antingen det var med- eller motvind. Det fanns trots allt en gräns för hur långt även de mest vältränade kämpar orkade ro, dag ut och dag in. I alla fall om man dessutom skulle orka slåss när man väl kom fram. För omgivande folkslag hade förändringen dock den obehagliga effekten att de hamnade inom den utökade aktionsradien för vendeltidens pirater och slavjägare. Man brukar i skolböckerna sätta vikingatidens början till år 793, då skandinaver som tagit sig tvärs över Nordsjön överföll och plundrade klostret Lindisfarne på Englands östkust. Det är egentligen ett inskränkt anglosaxistiskt perspektiv. I själva verket inleddes vikingatiden så smått redan på 600- och 700-talen, så fort man lärt sig segelkonsten. Baltikum hade säkert redan innan Lindesfarne plågats åtminstone sedan ett århundrade tillbaka av framförallt danska "sjökonungar". Pirater som gjort upptäckten att man nu, med seglets hjälp, kunde ta sig till Kurland eller Estland lika enkelt som förut till Möre eller Rügen. Men även svenskar deltog naturligtvis i den här verksamheten. Där borta i öster fanns nämligen en tillgång som fortfarande var hett efterfrågad nere på kontinenten, nämligen människor. Människor som kunde tillfångatas och säljas vidare som slavar.

Det har diskuterats hit och dit vad man i Skandinavien egentligen kunde exportera under forntiden som möjliggjorde de rikedomar, tex i form av guld, som bevisligen ansamlats här uppe. Det har gissats på alla möjliga produkter, men sanningen är nog att de mest inkomstbringande exportvarorna var trälar, pälsverk och ämnesjärn. Esterna tycks ha utgjort en, i förhållande till landets befolkning, oproportionerligt stor andel av de som tillfångatogs i österled. Till den grad att "ester" i vissa sammanhang kom att bli en slags samlingsbeteckning för *alla* de trälar, oberoende av stamtillhörighet, som infångats österut. Så sent som på 1500-talet, under Gustav Vasa, när man i ett officiellt dokument närmast i förbigående råkar nämna den trældom som vid den aktuella tidpunkten redan varit avskaffad sedan 200 år, refererar man fortfarande till dessa före detta ofria som just "ester".

I och för sig är det ingen orimlig tanke att en skilfing från Kinnekulle som brukade förstärka kassan med diverse sjöröververksamhet, och som i normalfallet bara brukade plaska omkring i Vätern och trakassera götarna i väster och någon gång fara ut via Göta älv och angripa jutarna, plötsligt beslutat sig för att ge sig in i den lukrativa slavhandeln med "ester" från andra sidan Östersjön. Det hade, med duktiga sjömän och rätt vindriktning, tagit honom maximalt tre dagar extra från Skagerack till Baltikum jämfört med om han avseglat från Själland, fyra-fem dagar längre om han utgick från Vätern. När vi nu vet att vikingarna, utan att göra sig större bekymmer, kunde gå och slå dank i ett par veckor i väntan på optimala vindförhållanden, inser vi att forntidens människor hade en helt annan tidsuppfattning än idag. Ett par dagar hit eller dit betydde ingenting. Det var inte i första hand tidsfaktorn som förut satt gränser, det var den fysiska ansträngningen. Därför är

det fullt möjligt att Yngvars resa verkligen gick till Estland. Västgötarna var inte så "instängda" som somliga gärna vill tro. Åke Ohlmarks förtecknade (i *Vikingatågen och runstenarna*) elva runstenar i Västergötland över sådana som farit i viking (och i vissa fall aldrig kom hem igen). Fem av dessa stenar handlar om "österviking". För övrigt tar Ohlmarks i samma bok upp Yngves tåg mot esterna, och citerar därvid Snorre:

Kung Yngvar slöt fred med danerna och började härja i österled. En sommar hade han sin här ute och härjade på en ort som heter Sten. Då kom esterna med mycket folk och höll strid. Landhären var så väldig att svearna inte kunde hålla stånd. Då föll kung Yngvar, men hans folk flydde. Han är högsatt där, ända nere vid havet; det är i Adalsyssla. (2) Efter detta nederlag for svearna hem igen.

Ohlmarks kommenterar: **Trots ivriga spekulationer har man ännu inte lyckats identifiera Sten eller återfinna kung Yngvars gravhög.** Nu vet vi att det var en del svenska arkeologiska projekt på gång i Baltikum under mellankrigstiden (med bl a Birger Nerman inblandad). Det faktum att man trots att man var på ort och ställe aldrig lyckades återfinna gravhögen sätter starkt ifråga om det verkligen är i Estland den står att finna. Vidare låter ortnamnet Sten (*Stein* hos Tjodolf) lite väl norrönt för att eftersökas i ett land där befolkningen talade, och ännu talar, ett finsk-ugriskt språk. Dessutom är Sten omöjligt som estniskt ord även på den grunden att estniska, liksom finska, aldrig har två konsonanter efter varandra i början av ett ord (vilket redan påpekats). Återstår naturligtvis den möjligheten att Yngvar och hans män själva hade valt att ge orten ett mera hemtamt namn. Vi vet att vikingar brukade hitta på egna, norröna namn på alltifrån städer som Konstantinopel (Miklagård) till länder som Ryssland (Gårdarrike). Men det var ju platser där det fanns en viss kontinuitet i deras närvaro. Här var det ju av allt att döma fråga om en blixtraid, som tydligen dessutom fick ett brått slut. Knappast troligt att dom hade brytt sina hjärnor med att söka hitta ett lämpligt, nordiskt klingande namn på platsen innan det var dags att fly hals över huvud. Alltså ser det ut som om vi bör söka detta Sten någon annanstans än i Estland.

C O Fast höll före att målet för Yngvars plundringståg var Värmland, och som belägg för detta anför han uttrycket "sjöns hjärta". Fast hävdade att denna poetiska omskrivning för en ö enbart kunnat återfinnas i Värmland. Han hänvisar i sin bok *Svenska rikets ursprung* (sid. 81) till en artikel i *Namn och Bygd* från 1919 av Erik Noreen, som nämner bland annat "Hiertta i Holmsjön" och "Värmskogs hjärta", en ö i sjön Värmeln.

När det gäller uttrycket "sjöns hjärta" har förvisso Fast ett visst stöd i det faktum att det är ganska ont om insjöar i Estland, och i synnerhet sådana som innehåller öar. Enda undantaget är den mycket stora sjön Peipus längst i öster, som innehåller flera stycken öar, och som dagens Estland delar med Ryssland. Men Yngvar skulle enligt Snorre vara höglagd i Adalsyssla, strax innanför Ösel. Det är minst 15 mil därifrån till Peipus.

Verner Lindblom har istället inriktat sig på uttrycket *eistneskr*, och förmodar att det skall uttolkas "öster om Näset", dvs Värmlandsnäs. Visserligen finns ett fåtal exempel på annorlunda stavningar på fornordiska för väderstrecket "öster" (exempelvis Kolindstenen från Randers amt på Jylland

tillämpar stavningen *ustr* istället för *austr*, som är vanligast förekommande), men varianten *eist* har vi aldrig stött på. Till yttermera visso använder Tjodolf uttrycket *austr* i *austrmarr* ("österhavet"). Det vore mycket märkligt om Tjodolf skulle ha laborerat med två olika stavningar för "öster" i en och samma diktstrof.

Det förefaller som om västgötarnas kolonisation av Värmland i huvudsak berörde Värmlandsnäs och Västra Värmland, där Gillbergadalen är full av fornminnen som visar på tillhörighet till samma kulturkrets som Västergötland och Dalsland. Östersyssels däremot, dvs östra Värmland, hade inte riktigt samma förutsättningar för jordbruk och fick sin verkliga storhetstid först långt senare med järnbruk och gruvdrift. Området berördes troligtvis inte alls på samma sätt av den götiska kolonisationen. I alla fall inte inledningsvis. Kanske betraktades folket i dessa bygder på 600-talet som "främlingar", en sorts vilda skogsmänniskor, som det stod fritt fram att förhärja, till skillnad från innevånarna längre västerut. Det skulle kunna vara en sorts förklaring om Yngvar riktade sin expedition just mot Östersyssels, som nu Lindblom förmodar.

Och om nu *eistneskr* inte skulle betyda "estnisk", kan bakom termen *möjligen* dölja sig ett slags stam- eller klannamn för folket i östra Värmland, nu helt förbleknat.

Det starkaste indiciet för att det är Värmland och inte Estland det handlar om är emellertid inte "sjöns hjärta", utan att det talas om "Syslans folk" (*Sýslu kind*). Förmodligen var begreppet *sysla* eller *syssel* urgammalt redan när vi först möter det i Ynglingatal från omkring år 900, med tanke på att detta kväde med största sannolikhet grundade sig på folkliga berättelser som redan vid den tidpunkten hade flera hundra år på nacken. Termen har förekommit såväl i Danmark som i Värmland, där vi hittar Södersyssels, Mellansyssels och Östersyssels. I Danmark avskaffades uttrycket redan 1536, i samband med reformationen, och ersattes av andra territoriella begrepp. I Bohuslän däremot, där vi också hittar vissa belägg, kvarlevde det inom kyrkans organisation ända fram till 2007, genom "Älvsyssels södra och norra kontrakt". *Syssel* har också förekommit som förvaltningsbegrepp i Norge och på Island och kvarlever faktiskt än i denna dag på Färöarna.

Emellertid återfinns uttrycket även i Estland, och det är danskarnas verk. Dom tog helt enkelt namnformen med sig. Eysyssla är ett äldre namn för den ö som nu heter Ösel, och fastlandet innanför kallades - som redan nämnts - Adalssysla. I bägge fallen handlar det alltså om dansk namngivning (om det danska inflytandet i Estland vittnar dessutom det faktum att namnet på Estlands huvudstad, Tallinn, anses betyda "danskarnas stad"). Namnet Eysyssla återfinns i en isländsk saga om ett vikingatåg mot ön år 972. Och *Njáls saga* nämner hur islänningen Gunnar på Lidarände kryssar runt i de baltiska farvattnen runt år 1000 och bl a gör strandhugg på Eysyssla/Ösel. Det är dock utomordentligt tveksamt om namnen kan föras så långt tillbaka i tiden som till 600-talet. Och om nu begreppet *syssel* eller *sysla* överhuvudtaget inte fanns i Estland på 600-talet, då kan ju rimligtvis inte heller *Sýslu kind* referera till Estland eller ester. Då måste det handla om någon annan del av norra Europa där termen *sysla/syssel* förekom.

Före Agne skialfarbonde finns i Ynglingasagan åtta stycken kungar som forskare brukar beteckna som "sagokungar", och således skulle vara rent mytologiska figurer, utan spår av historisk existens.

Vilket också är anledningen till att vi valt att inte fördjupa oss i deras öden och äventyr i vår framställning. I just detta sammanhang finns dock skäl att göra undantag för en av dem, nämligen Svegde, därför att även i berättelsen om honom hittar vi märkligt nog namnet Sten (*Stein*). Det torde vara ett av få ortnamn som förekommer på mer än ett ställe i Ynglingasagans kungalängd. Snorre skriver:

I östra Svitjod finns en stor gård som heter Sten; där ligger en sten så stor som ett hus. En kväll efter solnedgången, då Svegde gick från dryckeslaget till sovkammaren, tittade han bort emot stenen och fick se att en dvärg satt under den. Svegde och hans män, som voro mycket druckna, sprungo bort till stenen. Dvärgen stod i öppningen och ropade på Svegde och bad honom gå dit in, om han ville träffa Odin. Svegde sprang in i stenen, men stenen slöt sig genast bakom honom, och Svegde kom icke ut igen.

Om själva grundhistorien är inte mycket mer att säga än att den speglar ett urgammalt nordiskt sagomotiv om hur människor kan bli "bergtagna" (fast dom senaste århundradena brukar det vara troll, inte dvärgar, som lockar in omisstänkamma stackare i stenen). Det verkligt intressanta i berättelsen är omnämmandet av ortnamnet Sten, och det stora flyttblock på platsen som uppenbarligen fungerat namngivande. Att folk i alla tider varit fascinerade av extremt stora flyttblock från istiden och vävt sägner omkring dem är ett känt faktum. Notabelt är också att Snorre här skriver att detta Sten ligger i Svitjod, *inte* i Estland. Ett ort vid namn Sten i "östra Svitjod" och en annan i Estland. Bägge med anknytning till varsin ynglingakung. Ett minst sagt egendomligt sammanträffande.

Förflyttar vi oss till östra Värmland hittar vi ett villasamhälle med namnet Kyrksten, namngivet efter en gammal gård med det snarlika namnet Kyrkosten, som i sin tur fått sitt namn efter det faktum att kyrkan, som byggdes på 1600-talet, ligger inte långt ifrån ett ovanligt imponerande flyttblock, stort som ett hus. Enligt folktraditionen brukade prästen predika från toppen av detta stenblock innan kyrkan var helt färdigbyggd och invigd. Gården kan inte gärna ha kallats Kyrkosten innan kyrkan ens var påtänkt. Troligen hette den då enbart Sten, eller *Stein* om den nu fanns redan under forntiden. Så slutet på resan tycks bli att vi ändå hamnar i östra Värmland, och att Verner Lindblom kanske hade rätt, trots allt.

Det finns bara ett litet *aber*: *austrmarr*, eller "östhavet", som också nämns i strofen om Yngvar i Ynglingatal. Det tycks avse Östersjön. Men nu är, som redan nämnts, Vänern nästan tudelad. Den västra halvan brukar kallas Dalbosjön, den östra Värmlandssjön. Uttrycket *austrmarr* kan förvisso betyda Östersjön, men kan *också* tolkas som "den östra sjön", dvs vad vi idag kallar Värmlandssjön.

Till råga på allt finns inte långt från ovan nämnda Kyrksten en insjö som faktiskt heter - Östersjön.

Som om inte förvirringen redan vore tillräcklig och indicierna synes spreta vilt åt alla håll, kan nämnas att på Vikbolandet i Östergötland, inte långt ifrån Bråviken, hittar vi en by vid namn Sten, och att ute i själva Bråviken finns en ö, vars namn enligt ortnamnsforskaren Gösta Franzén **ännu inte fått en tillfredställande förklaring**, nämligen Esterön, år 1490 omnämnd som *Estra*. Är önamnet en reminscens av ett i övrigt helt förbleknat namn på området eller dess innebärgare?

Har det med *eistneskr* att göra? Var det rentav till Vikbolandet Yngvar styrde kosan?

Som synes erbjuder Tjodolfs vers om Yngvars resa ett veritabelt smörgåsbord av olika tolkningsmöjligheter. Uppgifterna pekar än hit, än dit. Det kan vara alltför frestande för en forskare som, medvetet eller omedvetet, i sitt tänkande styrs av en viss grundhypotes, att enbart utvälja de godbitar som passar honom/henne från denna anrättning, och samtidigt negligera vad som i övrigt står framdukat. Sanningen är nog att vi aldrig kommer att få full klarhet i varifrån Yngvar avseglade och var någonstans han stupade.

NOTER:

(not 1) Betydelsen av ordet "Estland" är omtvistat (eventuellt kommer det av ett forntyskt ord för "bärnsten"), men vad det än betyder har det i vart fall inget finsk-ugriskt ursprung. För övrigt är inte Estland speciellt rikt på bärnsten. Det är däremot Wislas delta i Polen och den ryska sk Kaliningradenklaven nordöst därom. Tänkbart är att det var detta, mera sydliga område som ursprungligen betecknades som Estland (*Aesti* hos Tacitus, högst sannolikt en latinisering av det forntyska ordet) med betydelsen "Bärnstenslandet", varefter namnet av okänd anledning kommit att förskjutas norrut, för att bli beteckning på det område som idag är republiken Estland.

(not 2) När Snorre i Ynglingasagan nämner Adalssysla i samband med Yngvars härnadståg är det ett typiskt exempel på hans tendens att förutsätta att företeelser, namnförhållanden etc som var kända på 1200-talet var i svang redan ett halvt årtusende eller mer före hans egen tid. Namnet Adalssysla förekommer överhuvudtaget inte i Ynglingatal, endast "Syslas folk".

7.10. Anund

Konung Anund, även kallad bröt-Anund därför att han lät anlägga vägar och kolonisera nya områden i Svitjod, föll offer för ett sten- och lerras, av allt att döma arrangerat. Snorre skriver därom:

Konung Anund for en höst med sin hird emellan sina gårdar och kom till ett ställe, som heter Himinheid; det är några trånga fjälldalar med höga fjäll på båda sidor. Det regnade mycket, och förut hade det fallit snö på fjällen. Då inträffade ett stort skred med sten och lera. Konung Anund och hans folk kom under det, och konungen fick där sin bane och många män med honom. Så säger Tjodolf:

Jonakrsönernas/ olycksöde/ även Anund/ till bane blev./ Honom nådde/ vid Himinheid/ lönligt avlad/ broders vrede,/ esternas ovän,/ han som vållat Hognes dråp,/ blev täckt av stenar.

Det märkliga här är att Snorre, som annars brukar brodera ut ganska ordentligt även när han saknar underlag därför i Ynglingatal, ifråga om Anund istället gör tvärtom; han förhåller sig inte alls till vissa rader i Tjodolfs strof. Snorre beskriver stenraset som spontant, en olyckshändelse; Tjodolf däremot utpekar en gärningsman, en person som var "lönligt avlad", dvs en "oäkta" halvbror till Anund. Denne namnlöse (1) halvbror skulle tydligen hämnas på Anund för att denne

legat bakom dråpet på en person som, till skillnad från halvbrodern, av Tjodolf blivit namngiven, nämligen Hogne. Vem Hogne var vet vi inte och tydligen visste inte Snorre heller, men det bör ha varit någon frände till halvbrodern/gärningsmannen.

Av allt att döma var stenskedet arrangerat, inte spontant. Men **lönligt avlad broders vrede och han som vållat Hognes dråp** var tydligen alltför dunkla hänsyftningar för Snorre, med påföljd att han valde att helt enkelt strunta i att försöka tolka dem.

Jonakrsönernas olycksöde (2) syftar på en händelse på 300-talet då två bröder, söner till en viss Jonakr, mördade den gotiske kungen Ermanarik, och dessa som straff blev stenade. Historien var ganska välbekant för forntidsmänniskorna, i alla fall för de som tillhörde den tidens "bildade klasser". Händelsen återges nämligen i flera fornnordiska källor, bl a i *Völsungasagan* och Brage Boddasons *Ragnarsdrapa*. Dessutom var *Jonakrs söners sorg* en inte helt ovanlig kenning (=poetisk omskrivning) för stenar i forntida diktning. Således: när Tjodolf säger att **deras olycksöde även Anund till bane blev**, bör de flesta som befann sig i kungasalen när Tjodolf reciterade sitt kväde ha förstått vad som åsyftades. Nämligen att Anund, alldeles som Jonakrsönerna, dödades av ett stenregn. **Esternas ovän** (*eista dolgi*) är Anund, som tidigare hade åkt på en straffexpedition, om det nu var till Estland, Östersyssels, Vikbolandet eller någon annanstans, för att hämnas sin faders död.

Sune Lindqvist skriver (i *Svenskt biografiskt lexikon* 1920) att **Anund omkommit på ett för svenska förhållanden så egendomligt sätt som genom ett bergskred**. Nå, det beror väl på var i Sverige man befinner sig. I t ex klyftan mellan Halle- och Hunneberg inträffar stenras med viss regelbundenhet. Detta på grund av bergets speciella geologi. Och lerskred inträffar då och då i Göta älvdal samt i trakterna kring Trosa och Vagnhärad i Södermanland. Orsaken är den annars ganska ovanliga, mycket instabila typ av lera som finns i dessa bägge områden. Dock är inga berg- eller lerskred kända i Uppland. Inga höga fjäll heller, för övrigt. Lindqvist fortsätter:

Hans (dvs Snorres) **uppfattning synes emellertid bero på feltolkning av Tjodolf av Hvins ordknappa, stympade strofer. Först nyligen har dessa fått en, som det vill synas, rimligare tolkning: Anund blev under himlafjällen (dvs under bar himmel, om ock molntäckt) hejdad i sitt livslopp av det, som väckte Jonakrs söners grämselse (dvs en oäkta broder), ty frillosonens alltför stridbara hätskhet drabbade esternas fiende... och denne stenrösets befodrare (dvs stembunden marks röjare) blev själv omgiven av markens ben (dvs stenar). Här meddelas sålunda, i likhet med vad Ynglingatal velat berätta om envar av de däri uppräknade ynglingarna, hur A. dog: mördades av en oäkting, och hur han begrovs: under ett stenröse.**

Denna framställning skall alltså gälla för att vara en **rimligare tolkning**. Som det förefaller har Sune Lindqvist överhuvudtaget inte förstått hänsyftningen till **Jonakrsönernas olycksöde**. Om han inte sett den uppenbara parallell som Tjodolf gör mellan hur Jonakrsönerna dog och hur Anund dog, nämligen att de i bägge fallen blev bokstavligen stenade, då måste man fråga sig om Lindqvist besvärat sig med att överhuvudtaget läsa in sig på berättelsen om Jonakrsönerna. I det fall han varit lite osäker på vad dom här Jonakrsönerna egentligen var för några figurer och varför Tjodolf

överhuvudtaget nämner dem i sitt diktverk, borde det väl ha funnits bättre pålästa akademikerkollegor på Uppsala universitet som han hade kunnat vända sig till för att bli upplyst. Och om man nu riktigt sätter luppen på Lindqvists text får man därtill intrycket att han gör (den felaktiga) tolkningen att även Jonakrsönerna, alldeles som Anund, skulle ha begåvats med en "oäkta" halvbroder, och att det var detta som väckt deras **grämelse (...det som väckte Jonakrs söners grämelse (dvs en oäkta broder))**. Men det som väckt Jonakrsönernas **grämelse**, alltså deras vrede, var något helt annat, nämligen att de hamnat i konflikt med kung Ermanarik (det finns i gamla källor lite divergerande uppgifter vad bråket egentligen handlade om; enligt en version skall Ermanarik ha våldtagit deras syster). Det hade alltså i *deras* fall inte ett dugg med någon halvbroder att göra.

Namnet *Himinheid* väljer Sune Lindqvist att översätta med "himlafjällen" (3), och tolkar detta som **under bar himmel, om ock molntäckt**. Det är kanske inte den allra första associationen som kommer en för. Snarare då att *Himinheid* syftar på något slags bergsområde. Tjodolfs version antyder det, och Snorres säger det uttryckligen. Sedan kan man ju också fråga sig varför det överhuvudtaget skulle vara intressant för Tjodolf att i sin strof om Anund redogöra för hur himlen råkade se ut vid tillfället, om det nu var strålande solsken, växlande molnighet eller gråmulet, när detta saknade varje betydelse för själva händelseförloppet. Och för övrigt återfinns inte i någon annan av Tjodolfs verser några liknande väderobservationer.

Om vi nu skulle göra en kraftansträngning att söka få ut någon begriplig mening ur Lindqvists ovanstående rader, synes han vilja göra gällande att Anund, en dag när himlen råkade vara molntäckt, mördades av sin halvbror, inte genom ett arrangerat stenras utan på något annat, icke närmare preciserat sätt, varefter hans lik täcktes av ett stenröse. Nu är Lindqvist lite otydlig med vem eller vilka som egentligen begravde Anund under detta stenröse. Om han rentav menar att det var mördaren själv. I så fall får det väl sägas vara ett lika oväntat som rörande uttryck för pietet från den annars så hatfyllda halvbroderns sida, att han efter fullbordad gärning inte lät den döde ligga kvar på backen, exponerad för korpar, rävar och andra vilda djur, utan tvärtom bemödat sig om att ge honom en anständig begravning.

Det är tvivel underkastat om ens någon enda av Lindqvists forskarkollegor i 1920-talets Uppsala helt reservationslöst tog till sig en sådan **rimligare tolkning** av Tjodolfs versrader. Tvärtom torde den ha utlöst en hel del generade harklingar och hummanden. Men, som vi ju kunnat se, ansågs den tydligen tillräckligt vederhäftig för att beredas plats i *Svenskt biografiskt lexikon*.

Hur som haver: Tjodolf brukar sällan vara lättbegriplig för en modern läsare, men i det här fallet finns faktiskt inte mycket att diskutera. Anund dog i ett stenras, av allt att döma arrangerat.

Men ändå: Eftersom Sune Lindqvists arkeologkollega Birger Nerman i sin frihandsteckning av svensk fornhistoria slagit fast att Anunds förfader Adils underlagt sig Västergötland "ca 575", borde det väl ha varit helt i sin ordning om Anund red omkring med sitt följe även *utanför* Upplands landamären. T ex i Västergötland. Han bör ju ha varit näst intill rikskonung (bara de motsträviga östgötarna återstod ännu att erövra, enligt Nermans teorier). Så varför besväras av det faktum att

det inte fanns några fjäll och stenras i själva Uppland? Anund kanske var på inspektionsresa i denna relativt nyövrade provins, alltså Västergötland, för blott ett drygt halvsekel sedan "inordnad i sveaväldet", och råkade i samband därmed ha oturen att befinna sig t ex i klyftan mellan Halle- och Hunneberg, alternativt klyftan mellan Varvsberget och Gerumsberget, eller någon annan bergsklyfta, när stenraset inträffade. Med en sådan version hade ju Sune Lindqvist lyckats få till en lika enkel som elegant "lösning" på problemet (4).

NOTER:

(not 1) I *Historia Norvegiae* är faktiskt halvbrodern namngiven. Han hette Sigurd. Att Snorre inte använder denna sakuppgift tyder på att han aldrig läst *Historia Norvegiae*. En annan slutsats man kan dra är att den okände upphovsmannen till *Historia Norvegiae*, utöver Tjodolfs versrader, måste haft tillgång till någon ytterligare källa (t ex en muntlig tradition), eftersom halvbroderns namn inte heller nämns i Ynglingatal.

(not 2) Walter Åkerlund, i sin *Studier över Ynglingatal* från 1939, utbreder sig över ett par tättskrivna boksidor (sid. 106-107) om Ynglingatals strof om Anund, och lyckas med den sannskyldiga prestationen att i denna, i övrigt ganska fylliga utläggning helt ignorera den parallell som Tjodolf gör (**Jonakrsönernas olycksöde även Anund till bane blev**) mellan hur Jonakrsönerna dog och hur Anund dog. Men inte nog därmed; han undviker i sin analys av diktstrofen *varje som helst* referens till Jonakrsönerna. Som om dom inte skulle ha nämnts överhuvudtaget. Det är svårt att företälla sig att en bottenlärd herre som Walter Åkerlund, väl bevandrad i fornnordiska och i det norröna sagomaterialet, inte skulle ha känt till berättelsen om Jonakrsönerna och deras **olycksöde** (särskilt som den finns omnämnd i såväl *Völsungasagan* som *Ragnarsdrapa*). Varför han valt att förbigå dessa inledande rader i strofen ifråga är höljt i dunkel. Platsnamnet *Himinheid* översätter han med "under bar himmel" (dock utan Lindqvists tillägg att den var molntäckt). Snorres skildring av händelsen berör han inte alls, ens i förbigående.

(not 3) Översättningen av *Himinheid* till "himlafjällen" (**under bar himmel, om än molntäckt**) är Sune Lindqvists egen. Numera är en mera allmänt accepterad tolkning *Himmelshed*, och uppfattas inte längre som en väderobservation utan som ett platsnamn. Den exakta lokaliseringen är dock okänd, och lär väl så förbli.

(not 4) Carl Säve, i sin *Snorre Sturlasons Ynglinga-saga* från 1854 har, till skillnad från Lindqvist, Åkerlund m fl, lyckats upptäcka att berg förekommer i berättelsen om Anund, och uttrycker sin förundran däröver. Han skriver: **Några berg, som kunna kallas fjäll, töra väl ej finnas inom de delar af Svealand, om hvilka här kan vara fråga.** (sid. 50, not 2) Han hade inte behövt vara så förundrad om han hållit en dörr på glänt för möjligheten att stenraset inträffat någon annanstans i Sverige, i en trakt där det överhuvudtaget finns några berg.

7.11 Ingjald Illråde, Ivar Vidfamne och Olof Trätälja

Tjodolf skaldar:

Och Ingjald/ levande tråddes/ av rökstarka elden/ på Räninge/ då husförstöraren (= poetisk omskrivning för branden; *vår anm.*) / med eldfötter/ på gudaättlingen/ krossande steg./ Den olyckan/ bland svearnas folk/ syntes alla/ den hårdaste/ då han själv/ först av ätten,/ skulle förgöra/ sitt tappra liv.

Detta är faktiskt allt Ynglingatal har att förtälja om den herostratiskt ryktbare Ingjald illråde. Nämligen att han begick självmord (tillsammans med sin dotter Åsa, enligt Snorre) genom att låta bränna sig inne på ett ställe kallat Räninge (*Ræningi* i Ynglingatal; platsen har lika lite som *Himinheid* kunnat identifieras med full säkerhet). Praktiskt taget all övrig information vi har om honom återfinns endast i Snorres Ynglingasaga. *Historia Norvegiae* kan bara bidra med uppgiften att han tog livet av sig på grund av skräck för att hamna i klorna på en annan kung vid namn Ivar vidfamne.

Enligt Ynglingasagan var Ingjald illråde en maktgalen person som lät bränna inne ett halvdussin andra småkonungar han bjudit på gästabud, för att sedan själv kunna ta över de områden de regerade över. Endast en av de inbjudna, kungen av Södermanland, anade ugglor i mossen och uteblev, men också honom lyckades Ingjald så småningom uppsåra och ta livet av.

Ingjald hade i vittnens närvaro svurit att utvidga sitt rike (dvs Svitjod) i alla väderstreck eller också dö. Av vilket vi kan dra slutsatsen att Svitjod vid den aktuella tidpunkten logiskt sett inte kan ha omfattat hela landet, inte ens huvuddelen därav. Blotta mängden småkonungar som måste brännas inne för att möjliggöra denna territoriella expansion pekar i denna riktning. Birger Nermans teorier om att i stort sett hela landet så när som på Östergötland redan omkring år 575 skulle ha varit "inordnat i sveaväldet" dementeras helt av Snorres uppgifter. I så fall skulle bara en, säger en, småkonung behöva undanröjas, nämligen den i Östergötland. Men Ingjald lät ju ta av daga hela sju stycken sammanlagt.

Nerman har tydligen upptäckt detta problem och sökt hantera det så gott han nu kunnat genom att hävda att de som Ingjald tog livet av var hans "underkonungar". De skulle alltså stått i ett slags vasallförhållande till honom. Snorre å sin sida betecknar dem som "häradskonungar", ett tämligen omöjligt begrepp norr om Mälaren, men det visste förstås inte Snorre, med sina av allt att döma ganska dimmiga begrepp om dessa bygder i nordost. Som redan konstaterats i föregående stycke om kung Östen, synes begreppet "härad" i dessa trakter och på den tiden ha betecknat inte en huvudbygd utan snarare gränzonen mellan olika huvudbygder. Det är i vart fall den slutsats man kan dra av resonemangen i Adolf Schücks studie *Svithjod och folklanden* från 1949. Några "gränzonskungar" lär knappast ha funnits. Och om dessa innebrända kungar inte var helt självständiga utan en slags satraper eller vicekungar, och således formellt och reellt underställda Ingjald, saknas hos både Snorre och Nerman varje vettig förklaring vad aktionen egentligen skulle tjäna till. Efter att ha undanröjt sina handgångne män blev han ju i så fall tvungen att skaka fram ett gäng nya underhuggare att insättas i samma funktioner. Med företrädarnas öde i färskt minne lär inte kandidaterna direkt ha stått på kö.

Det är tydligt att Snorre ifråga om Ingjald illråde har låtit fantasin flöda riktigt ordentligt. Han kan knappast annat än i stora drag ha stött sig på gamla folkliga traditioner om denne kung. Resten synes vara hans egna litterära konstruktioner. Till exempel hans påstående att en av konungarna Ingjald lät bränna inne var en kung Ingvar från Fjärdhundraland, en annan kung Sigverk från Attundaland. Bortsett från vad vi redan konstaterat i stycket ovan om Aun den gamle, nämligen att folklanden norr om Mälaren omöjligen kan ha existerat så tidigt, i alla fall inte under de namn

de bar på 1100-talet (Roden möjligen undantaget), synes uppgiften märklig så till vida att den tycks inskränka Ingvars ursprungliga maktbas till enbart Tiundaland. I så fall var Svitjod sannerligen inte stort och mäktigt på Ingjalds tid, snarare som en nutida europeisk lilleputtstat, ungefär som Lichtenstein eller Andorra. Det går ju knappast ihop med Snorres *egen* uppgift att Ingjalds fader Anunds rike med samma namn, alltså Svitjod, innehöll enorma ödemarker, så väldiga att **det tar många dagsresor att fara över dem**. Visserligen var vägarna urusla på den tiden, vanligen blott ridstigar, men att det skulle ta flera dagar att genomkorsa Tiundalands ödemarker låter inte särskilt rimligt. I den mån det ens fanns några väldiga ödemarker i Tiundaland.

"Svitjod" verkar alltså för Snorre ha varit ett tämligen flytande begrepp. Väderstrecken synes han också haft blott ungefärliga uppfattningar om. Även om han under sin långa vistelse i Norge måste ha lärt sig en hel del om vårt västra grannlands geografi, var det av allt att döma lite si och så med kunskaperna när det gällde den tidens Sverige (och då i synnerhet beträffande östra Sverige, där han aldrig satt sin fot). Och det är kanske inte att undra på. Kartor var i början av 1200-talet ännu sällsynta och, i den mån de alls var tillgängliga, ofta gravt missvisande. Muntliga sagesmäns uppgifter var inte heller alltid att lita på. Men som den tidigare citerade professor Birgit Arrhenius konstaterade: **Jag tror Snorre gjorde så gott han kunde** (underförstått: utifrån sina förutsättningar).

Vem var då denne Ingjalds fruktade fiende, Ivar vidfamne? Först måste sägas att hans historiska existens inte ens är säkert belagd. Likväl förekommer han i ett flertal isländska sagor, bl a *Hervarasagan* och *Njáls saga*. Från början skall han enbart ha varit kung i Skåne, men därefter - hur det nu var möjligt - i rask följd ha lyckats underlägga sig inte bara Svitjod utan också Norge, Danmark, Saxland (=Tyskland), Kurland, Gårdarrike (=Ryssland) och norra England (Northumbria). Det låter onekligen lite sagoaktigt.

Birger Nerman påstod att Ivar vidfamnes stoft vilade i Valsgårde, i den näst äldsta båtgraven daterad till 600-talet. Detta blev lite väl magstarkt t o m för Sune Lindqvist. Särskilt mot bakgrund av att det inte var historiskt säkertställt att Ivar ens existerat. Lindqvist sällade sig istället till Nermans kritiker i denna fråga, som arkeologiprofessorn i Lund, John-Elof Forssander.

I vilket fall, vem som än tog över kungavärdigheten i Svitjod efter Ingjald illråde, Ivar vidfamne eller någon annan, var Ingjald den sista ynglingen/skilfingen som regerade i Svitjod. Hans son Olof trätälja **försvann från upsalum** enligt Ynglingatal. Enligt Snorre däremot, vistades Olof vid tidpunkten för faderns död hos en fosterfar i Västergötland vid namn Bove, och flydde därifrån först till Närke, sedan till Värmland, av rädsla att få sota för sin faders ogärningar. De bägge versionerna går som synes inte alls ihop, dvs om vi förutsätter att detta **upsalum** hänsyftar på Gamla Uppsala. Däremot går de att förena om Boves gård var belägen på eller i omedelbar anslutning till ett **upsalum** i Västergötland (det finns ju åtminstone fem Uppsala-namn i Kinnekulles närmaste omgivning, plus "uppsalarna", dvs Stora och Lilla salen uppe på själva berget). Men visst, Snorre kan ju även här, som på så många andra ställen i sin Ynglingasaga, ha hemfallit åt rent fabulerande. Finns dock en omständighet som ger ett visst stöd för tanken att Snorres tal om en fosterfar trots allt kan vara riktig, nämligen att det verkar ha varit en ganska

allmänt utbredd företeelse inom de "högre samhällsklasserna" på den här tiden (och långt in i medeltiden) att fäderna lämnade bort sina söner att uppfostras av andra stormän. Samtidigt som man själv i vissa fall tog hand om någon annan stormans son. Man kan beskriva fenomenet som att man "bytte söner" med varandra. Vad som nu egentligen var bakgrunden till denna märkliga sedvana.

Fortfarande enligt Snorre, skall Olof därefter etablerat sig i Värmland som nybyggare och kolonisationsman i samma stil som hans farfar Anund. En uppgift som ligger i linje med hans tillnamn, dvs *trätälja*, vilket till modern svenska närmast kan översättas med "timmerya". Skogsröjning var ju en förutsättning för att kunna skapa ny åkermark. Olof skall av somliga blivit avhånad för att han, en gudaättling av den ryktbara ynglingaätten, nedlät sig till något så "simpelt" som skogsarbete. Ur ett mera modernt perspektiv kan man ju tycka att det snarare hedrar än vanäras honom att han, till skillnad från ett flertal av hans förfäder, ägnade sig åt någon slags konstruktiv verksamhet, istället för att bara göra ohägn genom mord och brand i Danmark och andra länder.

Olofs son, Halvdan hvitben, ärvde (av sin mor, Solveig Halvdansdotter) kungariket Solör i Norge, och därmed var det slut med den svenska grenen av denna kungaätt. Vi har noterat att Halvdan hvitben i *Íslendingabók* från början av 1100-talet benämns *uplendingakonungr*, och detta nästan 200 år innan landskapet Uppland fick sitt nuvarande namn. Då ju begreppet *Uppland* för det nuvarande landskapet saknar varje form av belägg före 1296, bör denna beteckning *uplendingakonungr* från tidigt 1100-tal på något sätt referera till antingen Opplanden i Norge eller till upplanden på Kinnekulle.

Kuriosa 1: 1960 erhöll Åke Ohlmarks *Stora Skandinaviska Romanpriset* för sin roman *Ödesdygnet*, om Ingjald illrådes och Åsas sista timmar.

Kuriosa 2: Den nu sittande kungliga ätten i Norge hävdar anor från ynglingarna/skilfingarna, om än ej i rakt nedstigande led så på lite krångligare vägar.

Kap. 8.1. Tacitus och de andra

Bristen på skriftliga kvarlevor gör att våra kunskaper om denna fas i svensk historia huvudsakligen vilar på arkeologin, skriver Dick Harrison i *Sveriges historia, 650-1350* (sid. 23) beträffande vårt lands äldsta skeden. Det går knappast att säga honom emot.

Lyckligtvis har ett antal skildringar av förhållandena i nordligaste Europa före år 600, nedtecknade av samtida utländska författare, överlevt fram till vår tid. Det är t ex tack vare en gammal grek, Pytheas från Massilia (380-310 f Kr), som vi vet att människorna i våra nordeuropeiska trakter bryggde sig någon form av mjöd redan på 300-talet f Kr, alltså på Alexander den stores tid. Pythias var nämligen sin tids store upptäcksresande och for ända upp till Thule, "sex dagsresor från södra Britannien", där han fick tillfälle att förundra sig över nordbornas seder och bruk. Nu skall det medges att vi inte riktigt vet var detta Thule låg någonstans; det har föreslagits både Hebriderna,

Färöarna och den norska kusten. Men klimatet och sättet att odla och leva lär väl i vilket fall ha varit ungefär detsamma överallt på dessa breddgrader. Bland annat noterade han att människorna inte tröskade ute i det fria utan inomhus, i stora lador, och tydligen också stallade sin boskap vintertid. Något som förstås var exotiskt för Pytheas, då sådana åtgärder var överflödiga i det torrare och varmare klimat han var van vid. Än mer exotiskt måste det ha förefallit honom att vuxna människor inte bara drack mjöd, utan också mjölk! Något som överhuvudtaget inte förekom i medelhavsområdet. För att kunna göra den här typen av observationer kan han rimligen inte bara seglat längs med kusten, han bör också ha varit i land och bekantat sig med befolkningen. Det är en gåta hur han kommunicerade med urinnevånarna, med tanke på språkförbistringen - kanske hade han en medföljande tolk. Sedan påstår han sig ha seglat hem igen, inte samma väg han kom utan via Östersjön och den ryska floden Don, som han nämner under sitt urgamla namn Tanais. En uppgift som föreföll en senare verksam geograf, romaren Strabon, som så orimlig att denne misstänkte att Pythias drog skepparhistorier (förmodligen hade Pytheas blandat ihop Don och Dnepr). Hursomhelst är Pytheas den förste av sammanlagt sex antika författare som levererar mer eller mindre trovärdiga informationer om folken i Norden redan långt före vikingatiden, i hans fall t o m över tusen år tidigare. De andra är Plinius den äldre, Tacitus, Ptolemaios, Prokopios och Jordanes. I synnerhet beträffande Tacitus och Jordanes har forskarna grundligt nagelfarit deras texter i årtionden, om inte århundraden, och snart sagt analyserat varenda kommatecken. De övriga har av någon anledning inte varit föremål för fullt lika livligt intresse.

8.2 Plinius d.ä.

En upplysning som Pytheas inte förser oss med är vad folket häruppe kallade sig själva. Gör vi däremot ett hopp i tiden några hundra år framåt, till den år 79 e Kr avlidne romaren Plinius den äldre (han föll offer för samma vulkanutbrott som lade Pompeiji och Herculanium i ruiner), får vi för första gången sådana informationer. Birger Nerman skriver i sin *Det svenska rikets uppkomst* (sid. 12):

Första gången möjligen ett folk inom det nuvarande Sverige nämnes är hos den år 79 e.Kr. avlidne Plinius den äldre, i hans bekanta *Naturalis Historia*. Plinius omnämner här ön *Scadinavia*, och uppger att den del därav som är bekant, bebos av hillevionerna (*hillevionum gente*) i 500 byar. Man har förmodat att *hillevionum gente* skulle utgöra en förvanskning av *illa suionum gente*, dvs svionernas eller svearnas folk. Här skulle vi då för första gången möta svearnas namn.

"Hillevionum" skulle alltså vara en felskrivning för "illa suionum". Var fick skrivaren det inledande H-et ifrån? Den stackaren måste ha varit bra trött efter en lång arbetsdag. Dålig belysning vid skrivpulpeten kan också varit en bidragande orsak.

Enligt Plinius bodde hillevionerna i närheten av en stor vik som romarna kallade *Codanus*. Adolf Noreen skriver i *Fornvännen* 1920: **Detta land är enligt Plinius en stor ö i viken Codanus vid kimbriska halvön** (sid. 29). Kimbriska halvön är Jylland. Romarna förstod inte att den skandinaviska halvön var just en halvö, utan uppfattade de delar av den som de då kände till (närmare bestämt

dess södra delar) som en mycket stor ö. Nå, var exakt låg då denna vik, *Codanus*? Enligt Noreen omfattade den **Skagerack och Kattegatt och möjligen en del av Östersjön** (sid. 23). Den av romarna förmodade "ön" ifråga, som de kallade *Scadinavia*, bör alltså utgjorts av landmassan öster om viken *Codanus*, dvs Sveriges syd- och västkust och områdena därinnanför. Om nu inte Plinius med **en stor ö** åsyftar Fyn eller Själland. Dock mindre troligt, då det knappast kan ha funnits tillräckligt med åkermark för att bära upp hela 500 byar på någon av dessa danska öar.

Det mest sannolika torde vara att hillevionerna bodde i södra och/eller sydvästra Sverige. Alltså i Götaland, och således en bra bit från de trakter där man av tradition velat placera svearnas bosättningsområde. Om nu inte, förstås, svearnas bosättningsområde på den tiden låg någonstans i Götaland. Men troligen är det inte alls fråga om något skrivfel. Vi borde alltså kunna återställa anseendet för den romerske skrivare som så länge anklagats för att ha slarvat i sitt dagliga värv. Sedan är det förstås en annan fråga (som vi väl aldrig kommer att få svar på) vilket nordiskt klingande stamnamn som kan ha dolt sig bakom latinets *hillevionum gente*.

8.3. Tacitus

Publius Cornelius Tacitus föddes omkring år 50 och tros ha avlidit 70 år senare, år 120. Han var romersk historiker och statsman. För oss här i Norden har han mest uppmärksammats för sitt år 98 e Kr utkomna verk *De origine et situ Germanorum*, vanligen kallat *Germania*. Han nämner blott två stammar häruppe, svioner (*suiones*) och sithoner. Birger Nerman citerar honom i sin *Det svenska rikets uppkomst*:

Härefter komma ute i själva oceanen svionernas folkområden, vilka äro mäktiga icke allenast genom manskap och vapen utan även genom sina flottor. Skeppens byggnad är därigenom egenartad, att icke allenast fram- utan även bakstammen bildar en för landning lämplig stäv. Segel föra de icke, och ej heller fastgöra de årorerna i rad längs skeppsborden. Lösa, som det brukas på åtskilliga floder, och flyttbara allt efter förhållandenas krav, lika användbara åt ömse håll, anbringas årorerna.

När Tacitus skriver **ute i själva oceanen** torde detta vara ett uttryck för den redan nämnda, under antiken vanliga föreställningen att Skandinavien var en stor ö. Vad gäller hans beskrivning av båtarnas utseende, överensstämmer hans uppgift om likformig för och akter med vad vi vet om vikingatidens fartyg 700-800 år senare. Däremot stämmer inte beskrivningen i övrigt med vikingatidens skepp. **Lösa, såsom de brukas på åtskilliga floder...** skriver ju Tacitus om "årorerna", vilka uppenbarligen snarare borde ha betecknats som paddlar - och ger därmed en vink om att det här rör sig om flytetyg i den mindre storleksklassen. Båtar som paddlas fram måste nämligen ha förhållandevis låga bord, eftersom det finns en praktisk gräns för hur långa paddlarna kan vara för att inte bli ohanterliga. Och låga bord översköljes ju lätt av vågorna redan vid kulingstyrka, för att inte tala om full storm, med risk för skeppsbrott för en liten paddelnäcka om låt säga 8-10 meters längd. Vikingatidens drakskepp hade inte samma problem, då de framdrevs med segel eller åror. Att använda sig av fasta årtullar tycks man inte ha kommit på förrän flera hundra år efter Tacitus' tid, och segel så sent som på 600-talet. Först med segel och en hyfsad storlek på fartygen förelåg

någorlunda trygga förutsättningar för expeditioner till Island, Hebriderna och Färöarna. För att inte tala om färder till Grönland och Vinland (Nordamerika). Och som vi erinrar oss för Gunnar på Lidarände runt år 1000 från Island ända till Baltikum. Det lär ha varit ett ganska riskfyllt företag på Tacitus' tid, med den tidens båtar.

Tacitus fortsätter:

Här står även rikedom i anseende, och därför råder envælde utan inskränkningar, med obetingad rätt till åtlydnad. Också är bärandet av vapen icke, såsom hos övriga germaner, vars och ens rättighet, utan vapnen förvaras inneslutna under bevakning, vilken till på köpet förrättas av en träl. Alla oförutsedda angrepp från fiendehåll hindras nämligen av oceanen, och dessutom göra sig sysslösa hopar lätt skyldiga till självsvåld. Säkerligen är det därför mycket klokt och förnuftigt av konungamakten att varken anförtro en ädelboren eller en friboren eller ens frigiven tillsynen över vapnen.

En av de många som översatt Tacitus *Germania* är K E Hammarstedt (hans version kom 1916). Han finner det fullkomligt orimligt att männen skulle ha låtit avväpna sig, och citerar som understöd därför en strof från *Hávamál*: **Från sina vapen vike utanför hemmet aldrig mannen.** En annan översättare, Per Persson (1929) skriver: **Att något allmänt förbud för svearna att bära vapen skulle existerat, är oantagligt.** Han gissar på att Tacitus fått informationen från några sydgermaner som gästade en blotfest i Skandinavien, varvid dessa noterat att man vid inträdet i den hedniska helgedomen tvingades lämna ifrån sig sina vapen, eftersom det inom denna kultplats rådde gudsfred (på samma sätt som man tusen år senare vid inträdet i en kristen kyrka tvingades lämna svärd, yxor och andra liknande mordredskap i vapenhuset). En uppgift som Tacitus kan ha komplett missuppfattat som att ett *generellt* förbud att bära vapen rådde bland svionerna.

Av ovanstående torde vi kunna dra slutsatsen att Tacitus' uppgifter inte alltid är hundra procentigt pålitliga. Ibland verkar de trovärdiga, ibland inte. Men om så bara hälften av hans sakupplysningar är korrekta, måste det ändå sägas vara duktigt att ha fått till det som han nu gjort beträffande förhållandena i en avlägsen del av Europa, en där han själv aldrig satt sin fot. Istället var han för sin framställning hänvisad till informationer som han uppsnappat i andra hand. Kanske inte alltid ens i andra hand, för övrigt, utan i ännu flera led.

Längre fram skriver Tacitus:

Till svionerna ansluta sig omedelbart sithonernas stammar. I övrigt lika de förra skilja de sig i ett avseende, nämligen däri, att en kvinna härskar över dem.

Det är notabelt att Tacitus inte utpekar i vilket väderstreck dessa sithoner stod att finna i förhållande till svionerna. Om dom bodde öster, väster, norr eller söder om dessa. Bara att dom tydligen var nära grannar, då dom "omedelbart ansluter sig". Några grannkonflikter mellan svioner och sithoner hör vi inte talas om.

Med tanke på att Tacitus bara nämner två stammar, svioner och sithoner, är det ganska

anmärkningsvärt att forskningen visat så lite intresse för den sistnämnda kategorin. Som om det enda verkligt viktiga har varit att kunna konstatera: "Se där! Svearna fanns minsann redan på Tacitus' tid!" Och om det nu var så det förhöll sig för Nerman och andra i mellankrigstidens akademiska värld, blir Tacitus' uppgift om ytterligare en, till råga på allt kvinnostyrd folkstam närmast en slags störning, ett missljud i den annars så mäktigt brusande hyllningskören till "Europas äldsta rike".

8.4 Matriarkat?

Ändå finns ju tydliga indikationer på att åtminstone i vissa delar av landet måste kvinnan under järnåldern haft en ganska stark ställning. De många praktfulla kvinnogravarna i Tuna, Badelunda i östra Västmanland, alternativt Klintagraven i Köpingsvik på Öland kan möjligen sättas i samband med Tacitus' sithoner. Anna Lihammer skriver i sin bok *Vikingatidens härskare*:

Inte bara kvinnor har begravts i Tuna i Badelunda, men det är kvinnornas gravar som är iögonfallande. De har fått ovanligt rikt utrustade begravningar, medan männens inte är lika exklusiva. DNA-analyser visar också att i varje fall några av kvinnorna på gravfältet är nära släkt med varandra. Kanske avspeglas här ett aristokratiskt matriarkat, det vill säga en kvinnlig härskardynasti där makt och rikedom ärvdes på kvinnosidan. (sid. 189)

Beträffande svionernas exakta lokalisering, synes alla de svenska forskare som de senaste 150 åren överhuvudtaget uttalat sig om Tacitus' *Germania*, utan vidare förutsatt att dom var att söka där vi tusen år senare hittar svearna, dvs kring Mälaren. Egentligen utan grund. Ty *den enda precisering Tacitus faktiskt gör* är att de av allt att döma levde någonstans intill kusten. De var ju mäktiga **även genom sina flottor**. Sveriges kuststräcka är som bekant ganska lång. Sanningen är att vi inte har en susning om hur många folkstammar som egentligen levde häruppe för drygt 1900 år sedan, år 98 e Kr, än mindre om deras närmare inplacering i geografien. Lika lite som vi vet var Pytheas' Thule egentligen var beläget, mer än att det var någonstans norröver.

Nerman citerar i sin bok (utan att för den sakens skull alls hålla med honom) tysken Otto Bremer, som i sin *Ethnographie der Germanischen Stämme* framkastar möjligheten att **av Tacitus' uttryck *suionum civitates* skulle framgå, att han med svioner menade icke blott svearna, utan alla skandinaver eller i varje fall hela den östliga grenen av dessa.** (sid. 17) *Suiones civitates* är ju ett pluralis, "svionernas stammar". Komplikationen är emellertid att Tacitus ju uttryckligen nämner sithonerna *jämte* svionerna. Om svioner var en slags samlingsbeteckning, varför inkluderas i så fall inte sithonerna däri? Otto Bremer verkar inte ha något riktigt svar på den frågan. En möjlighet som inte helt kan uteslutas är att *suiones civitates* faktiskt, precis som Bremer tänker sig, var en kollektivbeteckning (alldeles som "sveberna" betecknade inte en stam, utan ett helt stamförbund i Tyskland), men att Tacitus av någon anledning fann det överflödigt att redogöra för alla de småstammar som ingick i detta samlingsbegrepp - med ett enda undantag, nämligen sithonerna. Och detta därför att han fann deras matrilineära tronföljd som så övermåttan märklig att dom av just det skälet förtjänade ett särskilt omnämnande.

8.5. Ptolemaios

Förutom svioner och sithoner nämner alltså Tacitus inga andra stammar i Skandinavien. Verksam något senare än honom var en geograf och matematiker vid namn Ptolemaios (ca 90-170 e Kr). Även han namnger ett antal stammar i Skandinavien, i hans fall sju stycken.

Först får sägas att det inte är helt lätt att få tag i Ptolemaios' notis om Skandinavien. Både äldre och moderna uppslagsverk uppehåller sig ganska utförligt vid mannen, då han var en på sin tid berömd vetenskapsman. Även Wikipedia skriver mycket om honom. Däremot återges ingenstans i dessa, mera lättillgängliga källor vad han haft att säga om folkstammarna häruppe i Norden. Mycket egendomligt. Tacitus och Ptolemaios är, om inte samtida, så nära nog. Tacitus nämner ju blott två stammar; Ptolemaios sju stycken. Tacitus ger inga egentliga positionsangivelser var hans två stammar står att finna mer än att det är någonstans vid kusten; Ptolemaios ger iallafall en lokalisering, låt vara en mycket grov sådan. Strängt taget, kan man tycka, borde Ptolemaios vara i vart fall inte mindre intressant för historiker än vad Tacitus tydligen varit (även om Tacitus förvisso är mera mångordig). Efter viss efterforskning har vi i alla fall lyckats få tag på en engelskspråkig version från 1991 om vad Ptolemaios skriver om Skandinavien. Vår egen, givetvis helt icke-auktoriserade översättning av den kortfattade texten lyder:

Dess västra region bebos av Chaedini, dess östra region av Favonae och Firaesi, dess norra region av Finni, dess södra region av Gautae och Dauciones, och den centrala regionen av Levoni.

Favonae, firaesi och *levoni* tycks motstå varje tolkningsförsök. *Dauciones* skulle *möjligen* kunna vara daner, och *chaedini* - med en vild gissning - kan ha samband med det rike som nämns i Beowulfkvädet under namnet Skedenige. Att *gautae* syftar på götar torde vara uppenbart, liksom att *finni* har med en nomadiserande folkstam att göra, eventuellt samer.

Birger Nerman hade tydligen inte mycket till övers för Ptolemaios. Han skriver:

Värdet av Ptolemaios' uppgifter förringas ännu mera därigenom, att det erbjuder mycket stora svårigheter att tolka hans namn, vilka tydligen i vissa fall måste vara förvanskade. Man har i själva verket icke för något enda av dessa namn kommit till full enighet om, vilket folkslag som avses. Under sådana förhållanden anser jag mig icke behöva närmare ingå på de ifrågavarande namnen. (sid. 25)

Om nu Nerman tydligen utan minsta tvekan tolkar Tacitus' *suiones* som svear, är det lite svårt att förstå vad som egentligen hindrar honom att tolka de av Ptolemaios nämnda *gautae* som götar, och *finni* som germaner med nomadiserande levnadssätt (alternativt samer). Nermans hänvisning till de **mycket stora svårigheter** det skulle innebära att tolka dessa stamnamn liknar mest en förevändning att strunta i att överhuvudtaget ta upp och förhålla sig till Ptolemaios' uppgifter (antagligen lätt förtörnad över att Ptolemaios inte nämner någon stam som ens med en god portion fantasi kan tolkas som svear).

Mest anmärkningsvärt är att han i *samma* bok (*Det svenska rikets uppkomst*, sid. 44) i

uppskattande ordalag kommenterar (något vi föredan tidigare uppmärksammat) en artikel i ett nummer av tidskriften *Namn och bygd* år 1917, där en viss J V Svensson föreställer sig just dessa *finni* som en grupp kringströvande samer eller germaner, bosatta någonstans i västra Dalslands och Värmlands skogsbygder. Tydligen hade Nerman inga problem att acceptera Svenssons tolkning av stammens namn på sidan 44, alltmedan på sidan 25 exakt samma namn, *finni*, **erbjuder mycket stora svårigheter att tolka**. Fanns det ingen vaken lektor på den tiden som för Nerman kunde påpeka sådana inkonsekvenser i hans manuskript, innan det befordrades till trycket?

8.6. Prokopios

Många hundra år senare, närmare bestämt på 500-talet, hittar vi ännu en författare som uttalat sig om Skandinavien, en herre vid namn Prokopios (500-562 e Kr). Han var senator i Östrom (Bysans) och under 15 år rådgivare åt den bysantiske överbefälhavaren Belisarius. Det är hos honom vi finner uppgiften om hur herulerna, efter att ha drivit runt, krigandes och plundrandes, nere i Europa i ett par hundra år, slutligen "återinvandrade" år 512 till Skandinavien och **slog sig ner som grannar till götarna** (kallade *gautoi* av Prokopios). Deras gamla ärkefiender danerna är hyggliga nog att ställa båtar till deras förfogande, så att de kan ta sig över Öresund (förmodligen ville danerna bara bli av med dem så fort som möjligt). Enligt en teori slog sig herulerna inledningsvis ner i västra Blekinge och bildade ett rike kallat Niuha, ett rike som så småningom expanderade norrut till Varend i Småland och västerut till Villands härad i nordöstra Skåne. Andra menar att dom aldrig var så geografiskt koncentrerade efter hemkomsten, utan spred ut sig och slog sig ner varhelst dom fann för gott, dock företrädesvis i Götaland. Andra åter, ifrågasätter uppgiften om herulernas återinvandring helt och hållet och tycks föredra att betrakta den som en ren skröna. Den här historien om herulernas återvändande är av den karaktären att den bör ha tilltalat Birger Nerman, med tanke på hans fantasifulla läggning, och förklarar måhända varför han förhåller sig mera välvillig till Prokopios än vad han gör till Ptolemaios. Detta trots att även Prokopios är oförsynt nog att överhuvudtaget inte nämna något stamnamn som kan tolkas som svear, enbart götar.

Det är i Prokopios' bok i åtta delar om *Krigens historia*, som främst uppehåller sig vid de krig Bysans utkämpade mot olika fiender, som vi hittar hans uppgifter om Skandinavien. Han är ganska mångordig om det för honom mycket märkliga fenomenet längst i norr med midnattsol i 40 dagar på sommaren och likaledes 40 dagars kompakt mörker på vintern. Han skriver vidare (i bok VI, kap. xv):

Thule är mycket stort, tio gånger större än Britannien. Och det ligger långt däruppe i norr. På denna ö är landet för det mesta ödemark, men i de bebodda delarna återfinns tretton mycket folkrika stammar, som var och en har sin egen kung.

Tråkigt nog namnger han inte alla dessa stammar, enbart samerna (som han kallar *scrithiphini*, dvs skridfinnar) och götarna. Om dessa senare skriver han:

Och en av de mest talrika stammarna är *gautoi*, och det var intill dem som de inkommande

herulerna slog sig ner vid den aktuella tidpunkten.

8.7. Jordanes

Jordanes var av gotisk härkomst och sekreterare åt en härförare vid namn Gunthig, alias Baza. Hans informationer om Skandinavien återfinns i hans bok *Goternas ursprung och bedrifter*, vanligen kallad *Getica*, som han skrev år 551 och där han namnger hela tjugofem stammar häruppe.

Som vi kan se ökar antalet stamnamn i Skandinavien för varje ny meddelare. Från inget alls hos Pythias, till ett enda (hillevionerna) hos Plinius d.ä., till två hos Tacitus, sju hos Ptolemaios och därefter till tretton hos Prokopios, samt slutligen till hela tjugofem hos Jordanes. Det står i strid mot allt vad antropologer och historiker tror sig veta om hur forntida samhällen på vår jord utvecklats under århundradenas och årtusendenas lopp, där tendensen normalt varit den rakt motsatta. Nämligen att antalet helt oberoende entiteter med tiden blivit allt färre, t ex genom att mindre grupperingar assimilerats av större folkstammar, eller genom att flera småstammar vid någon tidpunkt förenat sig i ett stamförbund (som sveberna i Tyskland och irokeserna i Nordamerika). Eller, i värsta fall, att somliga småstammar helt enkelt blivit fysiskt eliminerade, alternativt tagna som trälkar, av större och mäktigare rivaler. Med andra ord: Det verkar inte särskilt sannolikt att stammarna i Skandinavien på de knappa 500 åren mellan Tacitus och Jordanes skulle ha förökats sig genom delning från två till tjugofem stycken. Om någon förändring alls ägt rum, hade det varit mera troligt att dom blivit färre, inte fler. En ganska rimlig förklaring är att dessa antika författare blott nämnde de stammar som de överhuvudtaget hade råkat höra talas om, och att den siste i raden, dvs Jordanes, uppenbarligen var den av detta halvdussinet krönikörer som hade den mest fullständiga bilden av de antropologiska förhållandena på den skandinaviska halvön. Det kan alltså, hypotetiskt sett, funnits ytterligare minst ett tjugostammar häruppe det första århundradet av vår tideräkning som Tacitus helt enkelt inte kände namnet på. Men om så, varför är en av de två stammar han omtalar just svearna (svionerna)? En fråga som kan besvaras med en motfråga: Och varför nämns då inga svear (men däremot götar) av två andra krönikörer, Ptolemaios och Prokopios? Varav den förstnämnde dessutom är nära nog samtidig med Tacitus? Tyder inte detta på att samtliga uppgiftslämnare byggde sina respektive framställningar på fragmentariska informationer? Den faktiskt ende av dessa sammanlagt sex författare som nämner *både* svear och götar, eller rättare, vad som kan *tolkas* som svear och götar, är den senast verksamme, och av allt att döma mest välinformerade av dem, nämligen Jordanes.

Med vissa smärre avvikelser (som den egendomliga placeringen av östgötarna, som han kallar *ostrogothae* och som tycks ha hamnat alldeles fel, nämligen västerut) förefaller det som om Jordanes rabblar upp de stammar han känner till enligt en viss ordning, från längst i norr och därefter söderut längs med östkusten, "vänder" sedan längst i söder och rabblar vidare norröver längs västkusten. Först i raden, längst norrut, är en stam han kallar *adogit*, och som uppenbarligen levde norr om polcirkeln, eftersom han i samband med deras omnämnande uppmärksammar samma fenomen som redan Prokopios noterat, nämligen midnattsolen. Vilket folkslag som gömmer sig bakom den latinska beteckningen *adogit* vet vi inte (det behöver inte ens handla om

en stam bosatt i vad som idag heter Sverige, den kan lika gärna ha återfunnits vid den norska Atlantkusten, där man borde haft en ganska trygg försörjning genom de rika tillgångarna på havsfisk och lunnefågel). Varefter följer *screrefennae*, vilket allmänt tolkats som skridfinnar, dvs samer. Sedan skriver Jordanes:

Ett annat folk bor där, nämligen *suehans*, vilka liksom tyringarna har utmärkta hästar. Det är även de, som medelst handeln genom otaliga andra folk sänder till bruk för romarna de sappherinska skinnen, och dessa skinn är berömda för sin mörka lyster. Medan de lever torftigt, klär dom sig på yppersta sätt.

Ett par anmärkningar: **Tyringarna** syftar på en stam i Germanien, på den tiden omtalade för sina hästar. Stambeteckningen lever kvar än idag i namnet på det tyska förbundslandet Thüringen. Nu var det troligen inte ren tur med arvsanlagen som gjort tyringarnas och *suehans'* hästar så **utmärkta**, utan att bägge stammar bedrivit en systematisk avel för att förbättra deras egenskaper. Beträffande **de sappherinska skinnen** med deras **mörka lyster** är det möjligen fråga om fjällrävens blåskimrande päls, alternativt hermelin- eller mårdskind. Det kan för övrigt inte uteslutas att det handlar om sobeln, med dess mörkglänsande, extremt täta päls. I vilket fall har vi råkat hitta en uppgift att sobeln fanns kvar i Nordskandinavien ännu så sent som på 1600-talet, alltså hela 1100 år efter Jordanes.

Jordanes uttryck **ett annat folk bor där** väcker frågan vad han egentligen menar med **där**. Den tolkning som synes ligga närmast är att han avser "i dessa regioner uppe i norr".

Det är nämligen påfallande att Jordanes inte nämner någon eller några stammar vars bosättningsområden låg inklämda *mellan* dessa samer och *suehans*. *De sistnämnda bör alltså ha varit samernas närmsta grannar*. Av vilket man knappast kan dra någon annan slutsats än att *suehans* själva återfanns en bra bit uppåt landet, betydligt längre norrut än i Mälardalen. För så vitt man inte förutsätter att samerna *ensamma* uppfyllde hela territoriet söder om *adogit* hela vägen ner till Dalälven. Att samerna jämte *adogit* på Jordanes' tid skulle ha behärskat hela det vidsträckta Nordskandinavien, utan konkurrens om utrymmet från några germanstammar, är en tankegång som säkert skulle tilltala en del samiska patrioter, men som det inte finns något som helst stöd för. Man vet med säkerhet, genom ganska omfattande arkeologiska undersökningar, att det redan under folkvandringstid – ja faktiskt redan så långt tillbaka som under bronsåldern - fanns fast bebyggelse och jordbrukskultur längs större delen av Norrlandskusten. Sveriges nordligaste skeppssättning, daterad till bronsåldern, hittar man vid Mjösjön i Umeå kommun, alltså i Västerbotten. Samisk kultur må vara rik och fascinerande på många sätt, men att bygga skeppssättningar har aldrig, så vitt känt, varit en typisk samisk kulturyttring.

Det är även de, som medelst handeln med otaliga andra folk sänder till bruk för romarna de sappherinska skinnen... skriver Jordanes. Sättet han formulerar sig på pekar mot att *suehans'* stamområde, som han uppfattar det, utgjorde *startpunkten* för transporten via **otaliga andra folk**. Alltså att denna stam inte blott var en av många länkar i denna långa handelskedja, hela vägen ner till Sydeuropa, utan faktiskt också var *själva producenterna*, dvs de som jagade dessa eftertraktade

pälsdjur och beredde skinnen av desamma. Också detta tyder på att *suehans'* stamområde måste ha haft en klart nordlig orientering. Åtminstone om den jakt som bedrevs till någon del handlade om fjällräv, ett djur som väl aldrig observerats i Mälardalen eller söder därom. Ej heller sobeln lär ha stuckit nosen så långt söderöver. **Medan de lever torftigt, klär dom sig på yppersta sätt** skulle möjligen kunna tolkas som att Jordanes finner det anmärkningsvärt hur även s k enkelt folk i dessa bygder uppe i norr kunde klä sig i den sortens pälsverk som nere i Rom och Konstantinopel betingade sådana priser att bara samhällets *crème-de-la-crème* hade råd att stoltsera därmed. Om Jordanes hade funderat lite djupare på saken lär han ha insett vad ett geografiskt läge i nordligaste Europa, med ett betydligt bistrare vinterklimat, innebar för innevånarna däruppe, inklusive hur dom tvingades ekipera sig för att motstå de låga temperaturerna. Det var nog ingen sinekur att försörja sig som någon slags *trapper* i de djupa norrlandsskogarna, och skulle man ge sig ut för att vittja fällor mitt i smällkalla vintern, var det knappast uttryck för fåfänga utan av tvingande nödvändighet man skrudade sig i pälsfodrade plagg från topp till tå.

Ganska egendomligt hur den professionella forskningen i alla år varit till synes helt blind för hur Jordanes väljer att inplacera *suehans* i Skandinavians geografi, vilket uppenbarligen är någonstans norröver. Det är ju faktiskt bara att läsa innantill. Möjligen har läsförståelsen något fördunklats under inflytande från Nermans teser från 1925 om att svearna bebott Mälardalen ända sedan Tacitus' dagar, och att detta, i sin tur, på något sätt skulle konstituera Sverige som "Europas äldsta rike".

Jordanes fortsätter sin uppräknings av skandinaviska stammar:

Därefter följer en rad olika folkstammar: *theutes, vagoth, bergio, hallin, liothida*, vilka allesammans bor på bördiga slättmarker. Fördenskull drabbas de av andra stammars fientliga angrepp.

Traditionellt har man förutsatt att detta framför allt syftar på Skånes och Hallands slättmarker. Nu kan det ju lika gärna handla om t ex slätterna norr om Mälaren, Västanstång i Östergötland och Möreslätten mittemot Öland. *Theutes* uppfattades tidigare som innevånare i Tjust i nordöstra Småland, men det verkar man nu ha övergivit, sedan någon gjort upptäckten att det småkuperade landskapet därstädes inte alls utmärks av några större sammanhängande slättmarker. Vad gäller alla dessa fem namn finns idag inga allmänt accepterade tolkningar. Det gäller för övrigt också de flesta av de följande, såsom t ex *athelmil, fervir*, osv. *Mixi* har någon velat förklara med att *m*:et är en felskrivning för ett *h*, alltså *hixi*, vilket skulle vara lika med "Hisingsbor".

Sedan följer *athelmil, finnaithae, fervir, gautigoth*, en grym folkstam mycket benägen till krig. Därefter kommer *mixi, evagre, otingis*. Alla dessa bor, liksom vilddjur, i uthuggna hål i klippor, vilka de nyttjar som befästa skansar. Utanför dessa bor *ostrogothae, raumarici, aeragnaricii* och de blida *finni*, som är mera saktmodiga än andra inbyggare i *Scandia*. De senare har sina jämlingar i *vinoviloth*. *Suetidi* är kända för att vara mera högresta än övriga inom detta folk, fastän även danerna, som är av samma ursprung som *suetidi*, har förmått att från sina egendomar fördriva herulerna, vilka gör anspråk på att anses vara resligare än alla andra stammar i *Scandia*.

Här stöter vi alltså på en ytterligare stam, utöver *suehans*, som bär ett namn som börjar på *sue-*, nämligen *suētidi*, vilket *eventuellt* skulle kunna vara en latinisering av Svitjod, dvs "sveafolket". Av uppgiften om *suētidi* drar Birger Nerman (och flera med honom) slutsatsen att Jordanes nämner svearna ännu en gång. Han skriver:

Emot att tolka *suētidi* som svearna tala, att dessa tidigare är nämnda under namnet *suehans*. Men då den språkliga tydningen ligger så ytterst nära och man inte har något annat folk, som kan ifrågakomma, bör denna betänklighet falla. (sid. 44-45)

8.8. En eller två stammar?

Ingen svensk forskare synes ha haft några problem att förstå att *finnaithe* och *finni* åsyftar två olika folkstammar, trots namnligheten. Jordanes tycks nämligen placera dem på två skilda håll i landet - *finnaithe* har man förutsatt är detsamma som finnvedingar nere i sydvästra Småland; *finni* förefaller, på grund av närheten till *raumarici* och *aeragnaricii*, ha hållit till i Dalslands och Värmlands västra skogsbygder. Något av dessa senare namn har man nämligen ansett bör stå för Ranrike, ett äldre namn för norra Bohuslän.

Eftersom man nu lyckats särskilja *finnaithe* och *finni* framstår det som lite märkligt att så många tolkare av Jordanes' uppgifter, inklusive Nerman, tagit för givet att Jordanes' *suehans* och *suētidi* måste vara en och samma stam - en som författaren av någon anledning valt att ta upp två gånger, med olika stavning så när som på prefixet *sue-*, och dessutom nämnda på två vitt skilda ställen i hans text (två olika kapitel).

En på sin tid känd och uppburen lingvist var österrikaren Julius Pokorny (1887-1970). Enligt honom fanns under forntiden en hel mängd stammar och folk i Europa som hade det gemensamt att deras namn på sig själva återgick på ett ur-indoeuropeiskt *swe-* eller *sve-*, med betydelsen "vi själva", "våra egna", eller liknande. Emellertid kvarlevde detta *swe-* eller *sve-* helt ograverat endast hos vissa germanstammar, som svear och sveber. I de flesta andra fall har denna förled, i samband med ur-indoeuropeiskans senare splittring i en mängd olika grenar (keltiska, germanska, latinska, slaviska), med tiden förvrängts till antingen ett *se-*, *so-* eller *sa-*. Pokorny nämner, som exempel på denna typ av stamnamn, förutom svear och sveber, även keltiska senones, slaviska serber och sorber samt latinska sabelli och sabini. Pokorny tillhör en äldre generation lingvister, och vissa av hans teorier har inte undgått kritik av yngre språkvetare. Konstigt vore väl annars, eftersom lingvistiken, som alla andra vetenskaper, gjort framsteg det senaste halvsekle. Dock har vi ingenstans sett några invändningar mot hans uppfattning i just den fråga vi här tar upp.

Obegripligt då, mot denna bakgrund, att svenska forskare haft så svårt att ens överväga möjligheten att det faktiskt kunnat existera *två*, av varandra oberoende stammar på den skandinaviska halvön, vilka i sina respektive namn hade ett prefix på *sve-* (eller *sue-*, i Jordanes' latinska tappning). På en annan halvö, den italienska, återfanns ju sabelli och sabini, vars stamnamn anses ha betytt precis samma sak, nämligen "vi själva", "våra egna". Dessutom: Den information i övrigt Jordanes ger oss om *suehans* och *suētidi* företer inga överensstämmelser.

Beträffande *suehans* fäster han sig vid deras pälshandel och **utmärkta hästar**, vad gäller *suetidi* framhåller han bara deras ovanliga högesthet och släktskap med danerna.

Suetidi nämns ju i texten efter nomadfolken *finni* och *vinoviloth*, vilka alltså anses ha hållit till i västra Dalslands och Värmlands skogstrakter. Lars Bägerfeldt, i sin bok *När Sverige blev till: en annorlunda teori om Svearikets vagga* (2003), synes vilja placera även *suetidi* någonstans i den regionen. Men Jordanes' formuleringar när det gäller *suetidi* är alldeles för allmänt hållna för att stammen ifråga skall kunna kastas ut i geografin med sådan exakthet. För övrigt verkar ju Jordanes redan ha placerat *finni* och *vinoviloth* i dessa bygder - skulle även en tredje stam förläggas dit hade det nog blivit lite väl trångt om utrymmet. Jordanes' text tillåter egentligen bara en mera svävande lokalisering till någonstans i skandinaviska halvöns södra eller sydvästra hörn (Malte Areskoug, i *Fornvännen* 1/1972, tänker sig rentav att *suetidi* höll till runt Oslofjorden i Norge!). Men även inom dessa betydligt vidare ramar är det nog för att kunna slå fast att dom knappast kunnat vara identiska med *suehans*, med tanke på denna stams uppenbart nordliga orientering.

8.9. Efter klimatkatastrofen

Det verkar som om klimatkatastrofen år 536 nära nog uttraderade den förutvarande befolkningen i Mälardalen. Det är i alla fall det intryck man får när man hittar följande förskräckande uppgifter i Kristina Ekerö Erikssons bok *Vikingatidens vagga* från 2021:

I Uppland minskade antalet gårdar med 75 % under 500-talet. I många fall hade de övergivna gårdarna brukats i över 1000 år. Samma resultat ser man i grannlandskapet Västmanland, där en studie av 64 gravfält visar att så gott som samtliga gårdar, som varit i bruk sedan förromersk järnålder (500 f Kr – Kristi födelse), övergavs under 500-talet. (sid. 109)

Självklart var denna drastiska folkminskning inte unik för Mälardalens län. Katastrofen drabbade ju hela landet, ja hela världen. Nu kommer vi förstås aldrig, i brist på inhemska skriftliga urkunder från tiden, att kunna erhålla verkligt uttömmande information om situationen i Skandinavien under de år som följde på klimatkatastrofen. Vi är idag, 1500 år senare, helt hänvisade till att försöka lägga pussel med arkeologins hjälp. Vilket inte vill säga att arkeologin i sig är ett trubbigt verktyg. Tvärtom, den tekniska utvecklingen inom arkeologin under efterkrigstiden har inneburit att vi idag med dess hjälp kan utvinna oerhört mycket mera information än vad fallet var t ex för 70-80 år sedan. Det är faktiskt förbluffande hur mycket man numera kan få fram. Kvarstår dock att bristen på samtida skriftliga redogörelser likväl sätter en gräns för *hur* detaljerad kunskap vi kan erhålla. Dock: En av de saker som forskningen likväl tycker sig veta, med ett visst mått av säkerhet, är att samhället i klimatkatastrofens efterdyningar blev mera stratifierat än tidigare, dvs i än högre utsträckning ett utpräglat klassamhälle. Stormännen stärkte sin ställning.

Enligt företagna undersökningar av Upplands forntida bebyggelseutveckling (som genomfördes huvudsakligen genom att inventera och datera forntida by- och gårdsgravfält) ökade antalet bebyggelseenheter (byar och gårdar) i landskapet mellan äldre och yngre järnålder från omkring 400 till uppåt 2000 (1). För så vitt icke dessa fältundersökningar genomförts på ett väldigt

oprofessionellt sätt, innebärande att de inblandade arkeologerna i tre på varandra följande undersökningsomgångar på något mystiskt sätt helt lyckats undgå att upptäcka massor av efterlämningar från äldre järnålder - något som framstår som *ytterst* osannolikt - blir den ofrånkomliga slutsatsen att det inte kan ha bott fler än 10 000 personer i hela Uppland före år 500 (2). Åtminstone om man utgår från förutsättningen att huvuddelen av dessa 400 bebyggelseenheter utgjordes av ensamgårdar. Vilket är troligt, eftersom det fortfarande var det allmänna mönstret längre fram i tiden, under yngre järnålder (3). Av orsaker okända för forskningen tycks alltså Uppland ha varit obegripligt "underbefolkat" under äldre järnålder (och detta redan *före* klimatkatastrofen). Om inte annat, så i vart fall den fortsatta utvecklingen under forntiden visar ju med all önskvärd tydlighet att landskapet i själva verket hade alla objektiva förutsättningar, inklusive gott om produktiv åkermark, att föda en flerdubbelt talrikare befolkning (faktum är att de kultiverbara jordarna i Uppland inte i sin helhet tagits i anspråk förrän en bit in på medeltiden). Enligt en brittisk professor i ekonomisk historia vid namn Angus Maddison (4), som gjort beräkningar av den ekonomiska och demografiska utvecklingen i ett antal länder från järnåldern och framåt, däribland Sverige, levde i vårt land omkring Kristi födelse ca 200 000 personer. Att döma av den siffran kan resten av Sverige knappast ha varit lika unikt "underbefolkat" under äldre järnålder som fallet tycks ha varit med Uppland.

Vi har ingenstans sett exempel på att den professionella forskningen sökt framkasta några teorier varför Uppland hade en så liten befolkning under äldre järnålder. Så vitt vi kunnat finna har man nöjt sig med att blott notera förhållandet, utan några vidare utläggningar därom.

En sådan enastående befolkningsutveckling i Uppland, alltså inte blott ett återställande av den ursprungliga befolkningsciffran från före klimatkatastrofen, utan rentav en *femdubbling* mellan äldre och yngre järnålder till kanske 50 000 innevånare, kan näppeligen förklaras enbart med hänvisning till innevånarnas högt uppdrivna fortplantningsförmåga. I all synnerhet om vi betänker att den utbredda svälten i klimatkatastrofens efterdyningar ju ytterligare reducerade den redan förut tämligen sparsamma befolkningen. Det måste ha handlat om invandring.

Men föremålsfynden visar samtidigt att Uppland ännu inte är en helt enhetlig kulturmiljö, skriver Björn Ambrosiani om situationen i Uppland under yngre järnålder (i *Med arkeologen Sverige runt*, sid. 235). Även detta en omständighet som indikerar invandring från flera olika håll. Att det skulle kunna handla om ett inflöde av människor från andra delar av landet är emellertid en tankegång som Ambrosiani tydligen inte ens vill ta under övervägande. Hans enda reflektion över existensen av dessa skilda "kulturkretsar" är att de lite grovt tycks svara mot de senare folklanden (en i och för sig intressant iakttagelse som man kan fundera vidare kring). Faktiskt lite förvånande att Ambrosiani inte utbreder sig mer över denna brist på kulturell homogenitet och söker framkasta en hypotes vad den kan tänkas ha berott på. Lika lite som han för några resonemang kring den ovannämnda, anmärkningsvärda folkökningen i landskapet mellan äldre och yngre järnålder, annat än att landhöjningen i området skulle ha frigjort mera mark och därmed skapat underlag för en ökad befolkning. Förvisso har landhöjningen i Mälardalen varit betydande. Dock svårt att ta till sig att denna landhöjning tillsammans med naturlig befolkningsökning skulle räcka som förklaring. Enligt Angus Maddison ökade befolkningen inom

Sveriges nuvarande gränser mellan år 1 (äldre järnålder) och år 1000 (yngre järnålder) från ca 200 000 till 400 000. Alltså en fördubbling på 999 år. Definitivt inte en femdubbling. Uppland avviker som synes kraftigt från det allmänna mönstret. Kan vidare nämnas att efter en annan förödande katastrof, nämligen digerdöden i mitten av 1300-talet, skulle det sedan dröja århundraden innan befolkningssiffran i Sverige ens kommit tillbaka till den ursprungliga nivån, alltså den som gällde strax innan pestens utbrott. *Femdubblingen av befolkningen i Uppland mellan äldre och yngre järnålder är helt enkelt oförklarlig om man inte förutsätter ett betydande inflöde av människor utifrån, dvs invandring från andra delar av dåtidens Sverige.*

Vi vet inte, och kommer väl aldrig att få klarhet i, huruvida denna invandring var alltigenom spontan, eller av vissa krafter initierad och organiserad, men det faktum att *skälv*-orter så påfallande ofta ligger granne med en by vars namn bär förleden *Svi-* ger ju onekligen intryck av en viss planmässighet. Vilket eventuellt, men inte nödvändigtvis, skulle kunna vara uttryck för någon slags övergripande organisation.

Att döma av Kristina Ekero Erikssons uppgift att 75 % av gårdarna tömtes på folk kan knappast någon annan slutsats dras än att blott några tusen urinnevånare i Uppland kan ha överlevt katastrofen. Dessa regioner norr om Mälaren, som ju blivit nära nog avfolkade, bör ha utövat en oemotståndlig lockelse på fattigbönder och jordlösa (inklusive förrymda trälar) från andra delar av landet som på något sätt lyckats överleva katastrofens verkningar, och nu hade ambitionen att avancera åtminstone till positionen som mellanbönder (5). Vissa stormannakretsar kan också sett en möjlighet att utvidga sin maktsfär. Till den senare kategorin måste man räkna dessa aristokratiska familjer som tycks ha inkommit till Uppland under äldsta vendeltid, och som tillämpade det ovanliga skicket att begrava sina huvudmän obrända i båtgravar (Ambrosiani har framkastat tanken att det rentav kan ha rört sig om en familjegruppering av utländskt ursprung, särskilt med tanke på de påfallande likheterna med båtgravarna i Sutton Hoo i England). Till skillnad från i götalandskapen, där - trots att naturligtvis även dessa drabbats hårt av klimatkatastrofen - etablerade institutioner som klanstrukturerna (= ättesamhället) och tingsorganisationen fortfarande var någorlunda intakta (helt enkelt därför att befolkningen från första början varit mera talrik), och ätterna således förmådde hävda sina anspråk på de jordar som genom folkminskningen blivit "herrelösa", fanns i Uppland efter katastrofen praktiskt taget ingenting kvar som kunde värna territoriet gentemot en tsunami av landhungriga immigranter, vare sig judiciella strukturer eller någon form av våldsmakt. Antingen man ville eller inte. Då ju redan före klimatkatastrofen området varit så sparsamt befolkat har folkminskningen här inte bara varit omfattande, som i övriga landskap, utan därtill direkt förödande, passerat en kritisk gräns. Det som från början alls funnits av någon slags samhällsorganisation måste helt enkelt ha imploderat (6).

Den bild vi ovan tecknat bygger på två grundförutsättningar, nämligen 1) att Uppland verkligen var så "underbefolkat" under äldre järnålder som företagna arkeologiska undersökningar tycks ge vid handen, och 2) att klimatkatastrofen år 536 inte bara är någon slags fantasier hos ett gäng oseriösa, sensationslystna forskare, utan tvärtom en verklig historisk händelse. Vi har inte funnit anledning att ifrågasätta vare sig resultaten från de mycket omfattande undersökningarna av

Upplands bebyggelseutveckling, eller vad hundratals forskare från hela världen kommit fram till beträffande klimatkatastrofen och dess följdverkningar.

8.10. Invandring av *suehans* från mellersta Norrland

Likaväl som inflyttare från andra stammar, finns inget skäl att tro att inte också grupper från såväl *suehans* som *suetidi* tagit sig hit. Den springande frågan är om just dessa folkgrupper varit i stånd att skaffa sig ett sådant inflytande i sin nya omgivning att så småningom samtliga innebyggare norr om Mälaren kommit att identifiera sig med dem, till den grad att man till slut allmänt accepterade stambeteckningen "sviar" eller "svear" på sig själva.

Vad *suehans* hade med sig i bagaget var kunskaper om pälshandel, och allsköns handel överhuvudtaget. Just handel tycks ha varit grunden till deras rikedom - det lär ju knappast ha varit utomordentligt goda förutsättningar för jordbruk som burit upp deras avancerade norrlandskultur. Det är ett säkerställt faktum att en ganska omfattande pälshandel från Nordeuropa ner till Medelhavsområdet ägde rum redan under folkvandringstid, och troligen så långt tillbaka som under Romarrikets glansdagar. Pälsdjur fanns naturligtvis överallt i Europa, men det var i de kallaste områdena längst i norr som de bästa och därmed mest eftertraktade pälsarna återfanns. Dessutom var det ovanligt gott om myrmalm i dessa bygder i mellersta Norrland, i synnerhet i Jämtland, vilket utgjorde grunden för en omfattande järnframställning - och dito handel (7).

8.11. Högom-kulturen

Den för sin tid avancerade kultur som funnits i Mellannorrland under 400-talet och de första decennierna på 500-talet har blivit känd för oss främst genom de arkeologiska undersökningarna av storhöggravfältet i Högom strax utanför Sundsvall. De flesta av högarna grävdes ut mellan 1949 och 1960. En av högarna var uppenbarligen en kungagrav, med vad som har kallats **en av de innehållsrikaste folkvandringstida gravkamrarna i Europa (8)**. Hittills har inga arkeologiska belägg kunnat presenteras för att någon motsvarande aristokratiserad kultur existerat i Mälardalen under samma tidsskede, dvs folkvandringstid; en sådan växer fram först under äldsta vendeltid (= perioden 550-625 e Kr). I *Forskning & Framsteg* nr 1/2022 kan vi läsa, under rubriken *Nu skrivs Norrlands historia om*:

Gravgåvorna var överdådiga och visade på långvariga kontakter /.../ I kungagraven hittades pälsverk från alla nordliga pälsdjur, ett praktsvärd av kontinentalt snitt, glas och Europas största samling av agraffknappar, en tidig variant av manschettknappar. I ett nedbrunnet hus under en annan hög (9) fanns det tredje största fyndet i Europa av så kallade guldfoliespännen /.../ Sådana tillverkades bara på Rhodos, av guld som plundrats när romarriket föll.

Vidare från artikeln:

Mellannorrlands maktposition byggde på järn från Jämtland och pälsverk som såldes ända ner till kontinenten /.../ Oberoendet visas av att folkmängden var störst kring dagens Sundsvall, och minskade åt alla håll. Hade det rört sig om kolonisation från söder skulle folkmängden ökat

söderut.

Oberoendet som det talas om syftar på att de i artikeln intervjuade arkeologerna kommit till slutsatsen att Högom-kulturen inte kan betraktas som ett resultat av invandring från Mälardalen (eller, för den delen, ännu längre söderifrån), som en kolonial utpost uppe i norr, utan tvärtom utgjorde ett helt självständigt kungarike. Som alltså bedrev handel med Mälardalen på jämställd basis och inte utifrån någon slags underordnad position. Per Ramqvist, professor emeritus i arkeologi vid Umeå universitet, anser sig rentav ha kunnat identifiera sju distinkta folkland i detta rike. Om Högom i något avseende skulle varit "underställt" vad som idag är Uppland, vore det väl ytterst egendomligt om sedvanan att begrava sina förnäma män och kvinnor i storhögar skulle ha äldre traditioner i den perifera kolonin än i det förmodade kärnområdet. Högom's storhögar är ju allesammans äldre än Ottarshögen och de två hittills utgrävda högarna i Gamla Uppsala. *Kulturspridningen har uppenbarligen gått från norr mot söder, inte tvärtom.*

Allting pekar mot att den folkstam som bar upp Högom-kulturen är en och samma som den Jordanes omtalar under beteckningen *suehans*.

Detta Norrlandsrike verkar dock ha fallit samman helt plötsligt, under första halvan av 500-talet, ett sammanträffande i tiden med klimatkatastrofen år 536 som knappast kan ha varit en ren tillfällighet.

Högom-kulturen var av allt att döma en för sin tid avancerad, stratifierad samhällsbildning som tvingades bevittna sina norrländska hemtrakter bli i det närmaste obeboeliga efter år 536. När grödan inte längre ville växa, när alla eventuella livsmedelsreserver var på väg att sina, samt när kylan och det ständiga månskenslika halvmörkret inte visade några tecken på att ge vika, kan stammen, eller åtminstone vissa delar av densamma, i ett förtvivlat försök att rädda sig från utplåning, ha fattat beslutet att dra till sydligare nejder, där överlevnadsmöjligheterna förhoppningsvis var större. Vi må ha i åtanke att den tidens människor inte rimligen kan ha haft någon uppfattning om att katastrofen var global. Förmodligen såg man dessa onaturliga hemsökelse som ett blott lokalt fenomen. Kom man bara bort från den drabbade bygden skulle kylan och mörkret strax försvinna - föreställde man sig (10). De anlände till slut till en trakt där det sommartid var någon grad varmare, och där det åtminstone fanns ett magert bete som hjälpligt kunde livnära lika utmagrad boskap. Dock lär det inte funnits förutsättningar för åkerbruk för flera år framåt. De fornordiska sägnerna om "Fimbulvintern" talar ju om tre års vinter (11).

De som klarat sig bäst var förstås de som genom sin maktställning och råa styrka kunde tillförsäkra sig störst andel av de livsmedelstillgångar som alls kunde uppbringas. Nämligen stammens högsta skikt. Eller med andra ord kungen och hans husfolk, hird och närmsta fränder. "All makt sitter i spjutstångs ände", som det gamla vikingatida talesättet lyder.

Att *suehans'* flykt söderut tog stopp just i Uppland kan förklaras med inarbetade handelsförbindelser mellan Högom och Mälardalen. Uppland var således en bygd som *suehans* inte var helt obekanta med och där man sannolikt redan hade vissa kontakter, köpmän emellan.

Trakten kring Gamla Uppsala, längst upp i Ekoln, tycks nämligen ha urgamla traditioner som ett slags handelsnav för produkter från norr och nordväst, i synnerhet för ämnesjärn och de "sappherinska skinnen".

En indikation på sådana förbindelser är ett fynd från en folkvandringstida stormannagrav som upptäcktes i södra Uppsala år 2019. I *Forskning & Framsteg* nr 8/2019 skriver man: **Spännande är också ett fiskbensmönstrat guldhänge som bara har en motsvarighet i hövdingagraven i Högom från samma tid.**

Denna mera stratifierade kultur som *suehans* representerade etablerade sig förmodligen ganska motståndslöst i ett nytt bosättningsområde. Enligt Uppsalaarkeologen John Ljungqvist finns inga egentliga bevis för att Gamla Uppsala varit ett verkligt maktcentrum före år 550. Men någon gång runt 550-575 uppförs den första av de tre skungshögarna därstädes. Symptomatiskt nog *efter* den sista storhögsbegravningen i Högom. Man får intrycket att *suehans* bara fortsätter sin redan inkörda tradition att begrava sina stormän och -kvinnor i storhögar, fast nu i en ny hembygd. Professor emeritus Bo Gräslund hänvisar, i sin *Fimbulvintern, Ragnarök och klimatkrisen 536-537 e.Kr.* (sid. 114) till ovan nämnde John Ljungqvist och skriver: **Sådana manifestationer för ekonomisk, social och politisk maktsamling som storhögar i Gamla Uppsala, Ottarshögen i Vendel och troligen många andra storhögar i Mälardalen tycks också, som John Ljungqvist övertygande visat, ha kommit till under den allra äldsta vendeltiden (12).**

Innan klimatkatastrofen och dess verkningar blivit mera allmänt kända försökte man på andra sätt förklara Högom-kulturens mystiska försvinnande. Som i *Sundsvalls historia, del I*, 1996 (under redaktion av Lars-Göran Tedebrand), där man spekulerar i möjligheten av någon slags konflikt med "svearna". **En möjlig förklaring är att Mellannorrland dras in i svearnas intressesfär och att därvid den under tidigare faser uppbyggda interaktionen mellan inlandet och kusten helt bryts sönder. De gamla ledande släkterna vid kusten har förlorat sitt ekonomiska och politiska fotfäste och i den nya situationen, antingen underställs de svearna eller så utplånas de och ersätts succesivt av mot Mälardalen lojala fogdar.** (sid. 40).

Än heter det (hos Knut Stjerna) att svearna erövrade Öland på 400-talet och anställde massaker på öns innevånare; än att dom, enligt Birger Nerman, erövrade Västergötland år 575 och sedan Östergötland år 740 i samband med Bråvallaslaget. Till detta skall tydligen läggas ytterligare ett erövringsföretag, eventuellt med inslag av "utplåning", nämligen av Mellannorrland under första halvan av 500-talet. Det verkar inte finnas någon gräns för vad dessa arma mälardalingar läggs till last, dessutom utan skynten av arkeologiska eller andra belägg. För övrigt: När man tänker efter var det ju faktiskt vare sig *suehans* eller *sueticum* utan *gautigoth* som Jordanes pekade ut som särskilt krigstokiga (**en grym folkstam mycket benägen till krig**).

Teorin att Norrlandsriket skulle gått under på grund av maktutveckling från Mälardalen under första halvan av 500-talet kan vi nog helt avskriva, om inte av annat skäl så därför att klimatkatastrofens omedelbara effekter på samhällslivet torde ha uteslutit alla sorters expansionistiska framstötter, inte bara från Östsverige utan överallt i hela Skandinavien. Ett

samhälle drabbat av en sådan förödande apokalyps som det här var frågan om saknar helt enkelt förutsättningar att igångsätta några omfattande militära kampanjer.

En mycket märklig historieskrivning detta, en som framställer i stort sett *varje* viktigare skeende i forntidens Sverige som följd av aktiviteter utgående från *ett enda* subjekt ("svearna"), alltmedan alla andra folk och stammar reduceras till objekt, blott tilldelade den historiska rollen av att vid någon tidpunkt bli erövrade.

8.12. Kulturspridning

Om *suehans* skaffade sig märkbart inflytande genom sin omfattande handelsverksamhet och sin mera hierarkiska och aristokratiska samhällsstruktur, är det mera osäkert vad för slags påverkan *suetidi* kan ha haft på den lokala kulturen i landet norr om Mälaren. Om nu Birger Nerman hade rätt i sina funderingar att Odenkulten ursprungligen var ett västnordiskt fenomen och först på 500- eller 600-talet spridit sig österut, kan det ha varit *suetidi* som introducerade den i Mälardalslandskapen. Liksom diverse annat mytologiskt material som tidigare bara haft spridning i söder och sydväst. Denna med invandringen införda nya "mytvärld" adderades så till redan förefintliga mytologiska föreställningar i nordöst. En sådan förening av nytt och gammalt saga- och sägenmaterial borde ha genererat en synnerligen rik, muntligt traderad kulturskatt i området under yngre järnålder (av vilken vi idag, dessvärre, har mycket lite i behåll).

8.13. Sammanfattning och slutsatser

Om vi skall försöka sammanfatta våra tankespån, så finner vi det inte osannolikt att invandrare från mellersta Norrland, *suehans*, under första halvan av 500-talet uppenbarar sig i vad som idag är Uppland, och detta som en direkt följd av klimatkatastrofen år 536. Vid en mera okänd tidpunkt (sannolikt något senare) inflyttar element från en annan stam, *suetidi*, till samma område, en grupp som inte har något som helst samband med den första kategorin annat än en viss namnlighet. Bägge stammar har väl sina specifika erfarenheter, färdigheter och traditioner, vilka gör sina avtryck i den nya miljö där dom hamnat. Denna hypotes skulle kunna förklara varför stamnamnet *sviar* eller *svear* kommit att fästas på innevånarna i dessa trakter norr om Mälaren, samtidigt som - vilket vi ju i tidigare stycken sökt visa på - de äldsta skriftliga källorna beskriver *sviarnas/sweons* livsmiljö och diverse aktiviteter på ett sätt som snarare tycks placera dem i en annan, sydvästligare del av Sverige.

Betraktar man Europa med omnejd under forntiden uppvisar de germanska stammarna en enastående förmåga att transportera sig mycket långa sträckor. Det är ju faktiskt inte utan skäl en viss period under forntiden kallas just *folkvandringstid*. Man vandrade verkligen. Frågan är vilka som är rekordhållare, om det är goterna som förflyttade sig från norra Polen till Krim vid Svarta havet, eller vandalerna, som traskade igenom hela Iberiska halvön och upprättade ett rike nere i Andalusien, för att senare ta ett skutt över Gibraltar sund och skapa sig ett nytt rike i Tunisien. Man vill väl ändå inte göra gällande att *svearnas* urfäder, *suehans*, var en särskild sorts oföretagsamma germaner, som förr dukade under än förflyttade sig 35-40 mil i jakten på en bättre tillvaro. Om än

förenat med en hel del vedermödor, var det självklart fullt möjligt för *suehans* - antingen det nu handlade om i stort sett hela stammen eller blott en mindre fraktion därav - att ta sig från mellersta Norrland till trakterna norr om Mälaren. Och lika självklart kunde grupper ur *suetidi*, trots det kommunikationshinder som Tiveden utgjorde, utvandra från Västsverige till samma region. Det är ingenting annat än konventioner och fastlåsning i tänkandet som förhindrat en förutsättningslös vetenskaplig behandling av ett antal föregivet "olösliga" motsägelser och problem som uppenbarar sig vid studiet av äldre källor. Vad det egentligen handlar om är *en från början felaktig grundhypotes*. Nämligen föreställningen att svearna, under detta namn, haft sina bopålar i Mäljarbygden sedan tidernas gryning, eller åtminstone sedan första århundradet av vår tideräkning.

Det handlar alltså *inte* om, i det fall någon skulle tolka föregående framställning i den riktningen, att med alla upptänkliga resonemang söka reducera Upplands roll under svensk forntid till en nullitet, i någon slags obegriplig aversion mot denna landsända och dess innebyggare (i själva verket är Uppland välsignat med massor av intressanta fornminnen, inte minst båtgravarna och 1300 runstenar). *Utan om att söka lösa ett historiskt problem*. Nämligen det problem som består i att skildringarna i Ynglingatal och Beowulf, liksom i Jordanes' skrift *Getica*, tycks utpeka sviarnas/*sweons* ursprungliga bosättningsområden till andra delar av Sverige än till Mäljarlandskapen. Och detta alltså *samtidigt* som de människor ju bevisligen benämndes sviar/svear som längre fram i tiden, under yngre järnålder och äldre medeltid, bebodde trakterna runt Mälaren. Vi har velat förklara denna skenbara motsägelser med att en omfattande invandring från andra svenska folkstammar, inklusive *suehans* och *suetidi*, ägt rum till just dessa bygder efter år 536. Om denna hypotes skulle avfärdas som "spekulativ" (13), "alltför svagt underbyggd" eller liknande, må anföras att vi åtminstone uppmärksammat problemet och sökt finna en någorlunda rimlig lösning därpå. Detta alltmedan den professionella historieforskningen, med mycket få undantag, i stort sett negligerat hela frågan (i den mån, vill säga, dessa forskare varit så pass observanta på de äldre källornas vittnesbörd att de ens lyckats upptäcka att någon problematik överhuvudtaget föreligger).

En forskare som inte helt negligerat frågan är professor Åke Hyenstrand. I sin bok *Lejonet, draken och korset* konstaterar han att det inte går att urskilja några direkt överväldigande belägg – faktiskt inga belägg överhuvudtaget – som stödjer tesen att sviar/*sweons* skulle ha befolkat Mälardalen sedan urminnes tider. Han noterar nämligen att **...svearnas ursprungliga samband med svealandskapen saknar stöd i det tidiga skrivna källmaterialet.** (sid. 54)

En viss parallell föreligger beträffande danernas samband med landet Danmark, för övrigt. Inte heller denna folkstam tycks ha bebott det land de namngivit ända sedan Tacitus' dagar. Första verkligt säkra omnämmandet av ett folk vid namn daner är hos Prokopios på 500-talet. Birger Nerman var övertygad om att danerna från första början hörde hemma i något av svealandskapen, och att de vid någon tidpunkt under äldre järnålder utdrivit herulernas härskarklass från vad som idag heter Danmark. Varefter danerna **inom sitt nya område bildat en minoritet, som tämligen snabbt uppgått i den gamla befolkningen, sedan den dock på denna tryckt sitt namn** (*Det svenska rikets uppkomst*, sid 27). För övrigt misstänkte även "göticismen" Bengt Råsled, på grund av vissa

indikationer, att danerna ursprungligen haft sina bopålar längre norrut, någonstans på den skandinaviska halvön (14).

Det finns en i historikerkretsar ganska känd fras som emanerar från den tyske lärdomsgiganten, historieprofessorn Leopold von Ranke (1795-1886). Forskningen skulle, enligt honom, ej ge efter för tidens smak och preferenser och brodera ut en bild av det historiska skeendet som tangerade, eller rentav överskred gränsen till rent sagoberättande, utan istället skildra *wie es eigentlich gewesen*, dvs "vad som verkligen hänt". Eller, med en lite friare tolkning av von Rankes andemening, "hur det egentligen förhöll sig" (denna utgångspunkt, närmast banal i sin självklarhet, renderade honom ibland kritik av sin samtid för att vara alltför torr och tråkig – folket ville tydligen hellre höra sagor).

Det borde egentligen vara ett helt överflödigt påpekande att det hör även till den moderna historieforskningens uppgift att skildra *wie es eigentlich gewesen*, förutsättningslöst och ständigt sanningssökande, även om de sanningar som uppenbaras under resans gång inte alltid låter sig förenas med nermanska fantasier från första halvan av 1900-talet.

NOTER:

(not 1) Detta i kapitlet om Uppland, författat av Björn Ambrosiani, i antologin *Med arkeologen Sverige runt* från 1991 (sid. 231-248). Ambrosiani tidfäster yngre järnåldern till mellan år 500 och 1100 e Kr. *Riksantikvarieämbetet* genomförde omfattande fornminnesinventeringar i Uppland i omgångar, åren 1947-49, 1951-53 och 1960-61. Och även senare har förstås arkeologiska aktiviteter ägt rum i området. Ganska mycket, minst sagt. Förmodligen inget annat landskap – Öland möjligen undantaget – är så grundligt arkeologiskt genomgrävt som Uppland.

(not 2) Under äldre järnålder, vill säga. Ingenting hindrar att om vi backar *riktigt* långt tillbaka i tiden, till bronsåldern, kan Uppland tvärtom ha haft en ganska talrik befolkning. Detta med tanke på att klimatet på den tiden, åtminstone under äldre bronsålder, var betydligt mildare än idag, och således gynnsammare för odling. Det har t ex hävdats att vindruvor växte vilt i Mälardalen under äldre bronsålder. För övrigt är det en ganska allmän, inte särskilt omstridd uppfattning att inte bara Uppland utan hela Norden sannolikt hade en större befolkning under bronsåldern än under äldre järnålder. Den folkminskning som senare följde skall alltså ha berott på att ett kärvarre klimat inträdde, ungefär motsvarande det vi har idag.

(not 3) Lars Bägerfeldt skriver i *När Sverige blev till: en annorlunda teori om Svearikets vagga* (2003): **I Mälardalen var ensamgården det normala under yngre järnålder, medan områden som Skaraborg dominerades av större eller mindre byar.** (sid. 75)

(not 4) Angus Maddison: *Contours of the world economy, 1 – 2030 AD*, sid. 376. Om någon undrar vem Angus Maddison var och vilken ställning han hade inom den akademiska världen, rekommenderar vi en sökning på Wikipedia.

(not 5) Egentligen inte konstigare än att tusentals utfattiga svenska torpare på 1800-talet, likt Vilhelm Mobergs romangestalter Karl-Oskar och Kristina, inte tvekade att korsa Atlanten för att kunna etablera sig som självägande och tämligen välmående bönder borta i Minnesota och andra amerikanska delstater. Ambitionen att få det något lite bättre, att höja sin sociala position, har varit en utomordentligt stark drivkraft i alla tider. På 1800-talet och en bit in på 1900-talet var det inget ovanligt att skribenter av

"samhällsbevarande" kulör lyfte fram den svenske fattigbondens och torparens påstådda "förnöjsamhet" som ett positivt drag. Men den sortens skrivelser var ju ingenting annat än rena dumheter, vilka dessutom motsades av verkligheten själv. Om nu alla arma stackare var så "nöjda med sin lott", varför skulle i så fall över en miljon svenskar ha flytt landet mellan 1850 och 1930?

(not 6) Björn Ambrosiani drar emellertid helt andra slutsatser av den förhållandevis kraftiga folkökningen i Uppland under yngre järnålder. Han skriver i *Med arkeologen Sverige runt: Här är troligen en orsak till att Uppland fick en central position i det svenska riket, som nu började växa fram* (sid. 235). Men en *relativt sett* kraftig ökning från en ursprungligen ytterst låg nivå skapar knappast i sig själv en **central position**. Det är väl rimligen *absoluta* befolkningstal man skall titta närmare på, om man intresserar sig för var tyngdpunkten i dåtidens Sverige kan ha legat under yngre järnålder. Och då har vi anledning återkomma till Angus Maddisons uppgift att här i Sverige bör ha funnits ca 400 000 innevånare omkring år 1000. En femdubbling av antalet bebyggelseenheter i Uppland från läget före år 500, alltså från 400 till 2000, borde betyda ungefär 50 000 innevånare i detta landskap under forntidens slutskede. *Av vilket följer att år 1000 resterande 350 000 innevånare, eller annorlunda uttryckt sju åttiondelar av den totala befolkningen, återfanns i övriga delar av Sverige.* Om Uppland lyckats svänga sig upp till en **central position** i riket under yngre järnålder, bör det i så fall ha haft att göra med andra faktorer än blott själva befolkningstalet. Ambrosiani framför dock inga funderingar vad för slags faktorer det i så fall skulle kunnat handla om.

(not 7) Åke Hyenstrand skriver i *Järn och samhällsekonomi*, ingående i antologin *Arkeologi i Norden* del 2 (red. Göran Burenhult): **Ett område med sannolik överproduktion (av järn; vår anm.) kommer att ligga vid Storsjön i Jämtland. Detta kan ha samband med expansionen i de västernorrländska kustbygderna vid samma tid.** (sid. 267)

(not 8) Lars-Göran Tedebrand (red.), *Sundsvalls historia*, del I (sid. 35)

(not 9) Formuleringen **i ett nedbrunnet hus under en annan hög** kan kanske förvåna. Man hade faktiskt, hur märkligt det än låter, låtit uppföra en storhög rakt över ett nedbrunnet hus. Om huset medvetet bränts ner för att ge plats för storhögen, eller om det genom vådeld redan låg i aska när man valde att uppföra en storhög just där, det vet vi förstås inte. Men man kan ju tycka att om huset medvetet bränts ner så bör det ha tömts på innehåll först, och i samband därmed skulle man ha tillvaratagit de dyrbara guldfoliespännena.

(not 10) Då klimatkatastrofen var global lär den ha utlöst åtskilliga, närmast desperata migrationsrörelser inte bara i Skandinavien utan också på andra håll i världen. Det fanns ju på den tiden ingen internationell nyhetsförmedling som kunde upplysa människorna om att katastrofen inte bara berörde just deras hembygd utan faktiskt hela planeten.

(not 11) Wikipedia skriver, under rubriken *Sveriges demografi: Klimatavvikelsen 535-536 tycks ha haft en stor påverkan på befolkningen och kan ha gett upphov till myten om Fimbulvintern. Hälften av Skandinaviens befolkning kan ha dött. Norrland verkar helt ha förlorat permanent bebyggelse. I norra Sverige beräknas medeltemperaturen under somrarna sjunkit dramatiskt – med tre till fyra grader (vår kurs.)*.

(not 12) **Under äldsta vendeltid tycks samhället samtidigt ha gått mot ökad stratifiering med en välmående maktelit som också bemästrade ett högtstående konsthantverk.** Citat från Bo Gräslund, *Fimbulvintern, Ragnarök och klimatkrisen 536-537 e.Kr.* (sid. 114)

(not 13) När det gäller detta med värdet av "spekulativa" tankegångar har Anders Kaliff (arkeologiprofessor

i Uppsala) och den danske arkeologen Terje Østigård (verksam i Uppsala) en del synpunkter därpå, i deras bok om Hågahögen, kallad *Håga, kung Björn och Svearikets vagg* – *Arkeologi i myternas gränsland* (2023): **Även tolkningar som i en tid betraktats som spekulativa kan dessutom efter hand visa sig vara korrekta. Vad som anses spekulativt är i själva verket en färskvara inom historia och arkeologi. Uppfattningen att vi kommit till vägs ände i såväl historien som tolkningen av densamma – det ultimata förhållningssättet och historiens slut – förekommer i själva verket under varje tidsepok. Och alltid visar det sig lika fåfängt och felaktigt.** (sid. 175) Kloka ord. Vilket naturligtvis inte innebär att *alla*, eller ens de flesta spekulationer kan **efter hand visa sig vara korrekta**. I all synnerhet som vissa spekulationer om fornhistorien är varandra ömsesidigt uteslutande, dvs om någon av dem i framtiden skulle på ett övertygande sätt bekräftas, kommer den per automatik att falsifiera många andra.

(not 14) Detta enligt muntlig uppgift, helt i förbigående, från Bengt Råsled till författaren. Tyvärr gavs aldrig möjlighet att fördjupa diskussionen om danerna och deras ursprung vid något senare tillfälle, då han tråkigt nog gick bort inte långt efter detta samtal. Men om vi inte helt minns fel, fäste han särskilt uppmärksamheten på Jordanes' uppgift att danerna utgått från samma stam som *suetidi* (...**danerna, som är av samma ursprung som suetidi**...). Vilket, enligt Råsled, skulle kunna innebära att danernas "urhem" legat inte särskilt långt från *suetidis* (dåvarande) bosättningsområde.

9.1. Varför Husaby?

Det finns många olösta frågor kring Olof Skötkonung. Inte bara betydelsen av hans tillnamn (1), utan sådana tämligen elementära saker som vem som egentligen var hans mor, Sigrid Storråda eller en polsk prinsessa, exakt vilket årtal han döptes, av vilken missionär (Sigfrid eller någon annan?), vilken av två källor i närheten av Husaby han kan ha döpts i, om han var identisk eller inte med den Anlaf som deltog i ett visst vikingatåg mot England, osv, osv (2). En sak diskuteras emellertid sällan eller aldrig utan bara *konstateras*, nämligen att han uppenbarligen hade anknytning till Husaby vid Kinnekulle. Men varför just Husaby? Varför utpekar redan kungalängden i Äldre Västgöotalagen Husaby som den plats där Olof lät döpa sig? Därför att kristendomen redan fått ett visst fäste i Västergötland, är det vanliga men alltför övergripande svaret. Nå, men fanns det inte andra platser i Västergötland? Även om det knappast ännu existerade bebyggelseanhopningar som gjorde skäl för namnet städer, fanns det likväl flera orter med stormannagårdar, ofta också fungerande som en sorts centrumbildningar. Det måste funnits något *skäl* varför han valde just Husaby av alla ställen. Och om han sedan skänkte hela Husaby till det nybildade Skara stift, som det påstås i Äldre Västgöotalagen, måste han väl vid något tillfälle kommit i besittning av byn ifråga. Inte ens på den tiden kunde en kung utan vidare skänka bort en hel by som han inte ägde. Möjligen hade hans familj ägt byn, i generationer redan. Han kan alltså ha haft anknytning till trakten genom släktband. Men hans beslut att låta döpa sig just där kan även ha varit en sorts symbolisk markering, därför att trakten på den tiden hade särskilda "anor" för den tidens människor, en historisk betydelse som vi nu inte vet något med säkerhet om, utan bara kan spekulera över.

Det kan knappast ha att göra med att Husaby skulle ha varit kristendomens "urcell" i Västergötland. Den rollen tycks snarare ha spelats av trakterna kring Varnhem där, som vi redan

konstaterat, de äldsta kristna gravarna, från tidigt 900-tal, har anträffats.

Hur mycket vi än försöker få fram någonting ur dom magra källorna kommer vi nog aldrig att hitta alla svar. Det enda vi kan slå fast är att det verkar högst osannolikt att valet av just denna plats skulle ha varit en ren och skär tillfällighet. Den måste ha betytt något. Ändå får man intrycket att detta är den enda gåtan kring Olof Skötkonung som forskarvärlden valt att *inte* utbreda sig särskilt mycket om.

Vidare: Olof Skötkonungs intresse för platsen tog inte slut i och med dopet och donationen till Skara stift. Han lät uppföra en kyrka på platsen, förmodligen en mycket primitiv stavkyrka förvisso, men som så småningom kom att ersättas av en ny, med långhus i timmer och tornet av huggen sten (3). Detta torn (den äldsta fungerande byggnaden i Sverige, enligt somliga) är av närmast karolingisk stil, vilket är ett unikt utförande i Sverige. Dessutom är kyrkan ovanligt stor för sin tid, med tanke på att de flesta västgötska sockenkyrkor som byggdes under 1000-1100-talen hade ganska beskedliga mått. Visserligen påfallande ofta med obegripligt tjocka stenväggar, som inte motiverades av byggnadstekniska skäl, men med innermått på kanske blott 14 x 8 meter eller däromkring. Husaby, däremot, står med ett 37 meter högt torn och förseddes dessutom senare med ett väl tilltaget långhus i sten (detta långhus var tidigare ännu mera imponerande, innan några utskjutande sidoskepp av någon anledning revs år 1902). Man skall ha i åtanke att socknarna här var små och kyrkorna således låg tätt i detta område. Det är mindre än fem kilometer till Kinnekleva kyrka och bara ca tre kilometer till Skälvums dito. En så stor kyrkobyggnad kan rimligen inte motiverats enkom för sockenbornas behov.

Maja Hagerman skriver, i *Spåren av kungens män*:

Kyrktornet i Husaby är med svenska mått mätt en makalös byggnad. /.../ Vad platsen egentligen har haft för betydelse för kungamakten och kronan är det ingen som vet - men förmodligen var den i långliga tider kunglig egendom. (sid. 313)

Det var ju ingen direkt brist på "tätorter" i Västergötland som hade en viktig ekonomisk och/eller politisk funktion. Vi har tidigare citerat Eric Elgqvist, när han pekar ut Vads by som någon slags centrumbildning. Sak samma med Levene. Så frågan kvarstår: Varför just Husaby? Varför fortsatte man även efter Olof Skötkonungs död att göra påkostade satsningar i just denna lilla socken, inklusive uppförandet av en biskopsborg?

Det måste ha varit något speciellt med denna trakt, någonting utöver dess rent ekonomiska betydelse avseende jordbruksförutsättningar eller annat.

9.2. Skilfingarna kom från Kinnekulle

Förmodligen ingenstans i hela Sverige (södra Skåne möjligen undantaget) ligger sätesgårdarna så tätt som i Kinnekulletrakten (Hönssäter, Råbäck, Mariedal, Trolmen, Blomberg, Hellekis, Årnäs m fl) (4). Detta indikerar att just detta, till ytan förhållandevis begränsade område (Kinnekulle mäter ungefär 7 X 14 kilometer) under långa tidsrymder, förmodligen redan sedan heden tid varit starkt

stratifierat, mera stratifierat än andra delar av landskapet, och ett tillhåll för släkter som i ekonomiskt avseende höjde sig ovan de vanliga böndernas nivå. Som om inte de ännu existerande adelsgodsen vore nog, vet man att det tidigare funnits ännu flera sätesgårdar, vilka emellertid sedan dess "nedsjunkit" till vanliga bondgårdar. Det sägenomspunna Gum, som bl a privatforskaren Göran Liljenroth velat se som platsen för skilfingarnas kungsgård, förlorade så småningom sin karaktär av adelssäte och omvandlades till bondehemman - detta redan för flera hundra år sedan - dock med bibehållet gårdsnamn (5).

Och där det finns en stark koncentration av ägande, där brukar det också finnas en stark koncentration av makt.

Det finns en utbredd föreställning att "adeln alltid lagt beslag på de bästa bitarna". Verkligheten är emellertid mera komplicerad än så. Att det finns så många adelsgods i södra Skåne kan bara till en del förklaras med de utmärkta betingelserna för jordbruk. Lika mycket handlar det om att Skåne tidigare tillhörde Danmark, där feodalismen alltid haft en starkare ställning än i Sverige. Med andra ord: Det bakomliggande omständigheterna är ofta lika mycket av historisk/politisk natur som att det skulle handla om exceptionellt bra åkermark. Vad Kinnekulle beträffar, har detta höjdmassiv en för svenska förhållanden ovanligt komplicerad geologisk struktur, innebärande att vissa jordar vid dess fot hör till de bästa i Sverige, samtidigt som det finns områden uppe på berget med direkt usla odlingsförutsättningar, närmast påminnande om Ölands alvar. Man kan alltså inte hävda att Kinnekulle *rent generellt* har utomordentliga förutsättningar för jordbruk (6). Det måste finnas andra orsaker till denna påfallande koncentration av sätesgårdar, en koncentration som för övrigt inte på långa vägar - trots Koberg, Dagsnäs m fl kända herresäten - har någon som helst motsvarighet i vare sig Falbygden, Varaslätten eller andra västgötska fullåkersbygder. Förklaringen måste sökas i områdets historia. Samt dess förhistoria, långt ner i heden tid. De familjer som i samband med Alsnö stadga år 1279 upphöjdes till "frälse", embryot till den svenska adeln, kom naturligtvis inte från ingenstans. Det rörde sig om klaner som redan sedan århundraden tillbaka kunnat räkna sig till stormännens skara; det högsta samhällsskiktet.

Martin Hansson vid Lunds universitet har i en doktorsavhandling (7) undersökt hur många "huvudgårdar" som fanns i Småland under medeltiden, och därvid jämfört deras antal (ca 300) med förhållandena i andra svenska landskap. Enligt honom uppgick "huvudgårdarna" i Västergötland till enbart omkring 110 stycken. Lantbruket i Västergötland utmärktes - och utmärks än i denna dag - i första hand av den stora skaran storbönder, inte av en talrik adel. Landskapet har inte alls på samma sätt som t ex Södermanland präglats av en myckenhet adelsgods med utbrett statarsystem. Mellan tio och femton procent av de existerande västgötska stormannagårdarna skulle alltså ha återfunnits på ett så begränsat område som 7 X 14 kilometer. En sådan högst påfallande koncentration av stormannagårdar till Kinnekullebygden kan orimligen förklaras blott av förhandenvarande odlingsförutsättningar (vilka, som vi redan konstaterat, är av högst skiftande natur). *Det måste handla om historiska/politiska orsaker.*

Så långt komma i framställningen är vi beredda att framkasta teorin att Kinnekulletrakten kan ha varit ett forntida maktcentrum i nordöstra Västergötland. Vi kan föreställa oss att någon regional

småkonung regerade här, omgiven av sina närmaste underhuggare, var och en tronande på varsin stormannagård (8). Om inte varenda ord i Ynglingatal och Ynglingasagan är rena skrönor, kanske den förste i raden av dessa småkungar var en viss gestalt från *Skjalfheimr*/Skälvum, i Ynglingasagan omnämnd som Agne skialfarbonde. För övrigt den ende av ynglingarna/skilfingarna som hade begreppet *skialf* i sitt tillnamn (9). Då de förutvarande generationerna har avfärdats som "sagokungar" av forskningen, kanske vi kan våga gissningen att denne Agne var den egentlige stamfadern till den ätt, skilfingarna, som sedan under århundraden hade sin bas på Kinnekulle. Ända till dess att Olof trätälja fann för gott att skudda stoftet av sina fötter och ge sig av till Värmland.

Även om så vore att inte ens hälften av de egennamn som Tjodolf och Snorre begåvat ynglingakonungarna med är desamma som de dom i verkligheten bar, även om både Ynglingatal och Ynglingasagan rabblar dessa kungar i fel ordning och rentav glömmar att nämna några av dem, och även om många, rentav de flesta historierna om dem är fria litterära konstruktioner, så kommer vi fortfarande inte ifrån det faktum att denna klans historiska existens bekräftas av en garanterat *oberoende* källa, nämligen Beowulfeposet, där beteckningen skilfingar (*scylfings*) förekommer. Det finns inga som helst indikationer på att vare sig Tjodolf av Hvin eller Snorre Sturlasson ens känt till detta brittiska manuskript, än mindre läst det. Vidare framgår av flera skilda textställen i Beowulf att termen *scylfings*/skilfingar hör ihop med begreppet *sweons*/sviar. Och åtminstone *en* händelse där skilfingarna var inblandade torde ha historisk bakgrund, nämligen "Slaget på Vänerns is", eftersom denna drabbning skildras i både Beowulf och Ynglingasagan. Vidare tros skilfingen Othere, som nämns i Beowulf, vara identisk med kung Ottar i Ynglingatal. Att själva *ätten* haft historisk existens måste således anses vara styrkt, liksom att den folkstam denna kungätt var förbunden med kallades *sweons*/sviar/svear. Och det är detta som är verkligt intressant, inte alla de mer eller mindre fantasifulla historier som Snorre utbroderar sin Ynglingasaga med.

9.3. Solör

Det var egentligen inget särskilt med skilfingarna. De var bara en av kanske dussinet eller fler småkungätter i forntidens Skandinavien. Vi har ju tidigare citerat Prokopios, som levde på 500-talet och som hävdade att det här uppe i Skandinavien vid den tidpunkten fanns hela 13 konungadömen. Skillnaden är att skilfingarnas minne, genom sällsynt lyckliga omständigheter, bevarats genom Tjodolf av Hvins kväde till Ragnvald hederhög på 900-talet, ett kväde som sedan Snorre tog till utgångspunkt för sin Ynglingasaga (oerhört mycket forntida dikt- och sagomaterial har gått förlorat, t ex det mesta av Skjöldungasagan). Men då den traditionella historiesynen gjort så stort nummer av denna ätt och velat placera dem i Uppland som "Uppsalakungar", har de i forskningen fått en uppmärksamhet som inte står i proportion till deras faktiska betydelse under de århundraden de levde och verkade. Dom härskade ju faktiskt inte över hela dåtidens Sverige, bara över nordöstra Västergötland. De kungar i Medelpad, vars storhögar grävts ut mellan 1949 och 1960, var säkert minst lika rika och mäktiga under folkvandringstid. Men inga kväden till deras ära har bevarats, inga folkminnen om deras bedrifter har upptecknats - sanningen är att vi inte ens

vet vad ätten kallades. Sak samma gäller de hövdingar som under århundraden tycks ha haft ett fäste på Bolmsö i sjön Bolmen nere i Finnveden. En kungaätt i Östergötland, Ylfingarna eller Ylvingarna (kallade *Wulfings* i Beowulf) är i alla fall känd till namnet, men inget "Ylvingatal" eller någon "Ylvingasaga" finns att studera för den vetgirige.

Själva konstaterandet att Kinnekulletrakten förefaller att ha varit ett lokalt (eller kanske snarare regionalt) maktcentrum är, i och för sig, inte belägg nog för att det var just skilfingaätten som utgjorde den lokala kungamakten. Det kan ju, teoretiskt sett, lika gärna varit någon annan klan, vars namn vi inte längre känner. Inte heller ortnamnet Skialfhem/Skälvum är bevis nog, när vi nu efter Eric Elgqvists idoga eftersökningsarbete vet att det finns orter innehållande begreppet *skialf/skälv* - i enkel eller i sammansatt form - i såväl Östergötland, Södermanland, Uppland som Västmanland. Även om förvisso Skälvum är en mycket stark kandidat, då det är *den enda* Skälv-ort som i sin omedelbara omgivning faktiskt har en *skialf/skälv*, alltså en markant terrängavsats (vilket ju synes vara den ursprungliga betydelsen av termen ifråga). Vidare är Skälvum ett av blott två sockennamn som innehåller begreppet skälv, och torde därför ha högre ålder och dignitet än de flesta övriga skälv-namn.

Dock: Det viktigaste, för att inte säga helt *avgörande* belägget för att det var just skilfingarna och ingen annan ätt som huserade på Kinnekulle står att söka, paradoxalt nog, inte i Sverige, utan i utlandet. Närmare bestämt i Solör i Norge.

Sedan Olof trätälja utvandrat till Värmland inledde han (i alla fall om man får tro Ynglingasagan) en omfattande nykolonisation därstädes med hjälp av folk han lockat att följa med honom. Emellertid blev nybyggarna till slut så många att jorden inte räckte till och folk fick svårt att överleva. Hans forna anhängare vände sig nu emot honom och lät bränna honom inne. I egenskap av kung ansågs han ytterst ansvarig för försörjningen, och att döda honom sågs väl som ett lämpligt offer till gudarna för att få de goda tiderna tillbaka. Detta fortfarande enligt Ynglingasagans version. I Ynglingatal heter det bara, kort och koncist, att han **försvann från upsalum**. I vilket fall tycks Olof trätälja ha varit den siste skilfingen på svensk botten. Olofs son, Halvdan hvitben, kom att ärva, på sin moders sida, ett litet kungarike i sydöstra Norge vid namn Solör. Halvdan blev därmed stamfader till den norska grenen av skilfingaätten.

Det var hos Halvdan hvitbens ättling i sjätte led, Ragnvald hederhög, som Ynglingatal diktades av Tjodolf av Hvin omkring år 900. I Solör påträffar vi, på ett relativt litet område, ortnamnen Huseby, Skälver och Konggården. Och vid Kinnekulles fot återfinns, även här på bara några kilometers avstånd från varandra, ortnamnen Husaby, Skälvum och Konggården. Dessa tre ortnamnspar har uppenbarligen ett samband. Möjligen finns också ett samband mellan Solörs Kongshov och Kinnekulletrakts Flyhov, med tanke på den mindre vanliga efterleden *-hov*. Men låt oss, för att inte anklagas för övertolkning, utesluta namnparet Kongshov - Flyhov. Det räcker med de tre förstnämnda namnparen för att slå fast att sannolikheten att genom ren och skär tillfällighet tre så snarlika namn skulle uppträda på två vitt skilda ställen tiotals mil ifrån varandra, i bägge fallen dessutom på ett relativt litet område (några kvadratkilometer), måste vara en på femhundra eller en på tusen (10). När vi därtill *sammanför* detta med uppgiften att Halvdan hvitben, en

skilfingaättling, flyttade till just Solör, måste man vara totalt blockerad för att inte se det alldeles uppenbara - skilfingarnas svenska gren bodde på eller i trakten av Kinnekulle.

Det hade varit en helt annan situation om dessa tre namn hade påträffas i nära anslutning till varandra även i ett eller flera *andra* landskap, som t ex i Uppland, Östergötland, Södermanland, Västmanland, etc. Då hade diskussionen om skilfingarnas "urhem" säkert kunnat fortsätta i det oändliga. Men nu hittar vi faktiskt denna namnkombination endast på två ställen: Solör och Kinnekulle. Där och ingen annanstans (11).

Sammanfattningsvis: Olof Skötkonungs beslut att låta döpa sig i just Husaby, liksom det uppenbara intresse som visades platsen även efter hans död, tycks ha samband med att det ännu vid denna tid (runt år 1000) fanns levande minnen i trakten av att Kinnekulle en gång varit ett maktcentrum - och förmodligen hade fortsatt att vara det i ytterligare flera hundra år efter skilfingarnas försvinnande, fast nu under nya (och för historieskrivningen okända) herrar. De faktorer som en gång i tiden lockat skilfingarna att sätta sig fast på berget och i dess omgivning var ju fortfarande i högsta grad för handen - framför allt det formidabla läget, med milsvid utsikt både över slätten inåt land och över Vänern, vilket försvårade för eventuella fiender att genomföra några överraskningsanfall. Dessutom hade försvararen alltid fördelen av att kunna kämpa från ett högre läge. Strävan efter att befinna sig i en högre position än motståndaren har varit ett genomgående drag i krigföringens hela historia, och är väl än idag. Vidare skall vi inte underskatta den symboliska betydelsen av att den lokala kungamakten i rent bokstavlig mening regerade i en upphöjd position. Kinnekulles belägenhet är så ensartad, utan några andra höjdmassiv i dess omedelbara närhet som konkurrerar om uppmärksamheten, att berget redan sedan hedenhös måste ha varit föremål för allsköns mytologiska föreställningar och vidskeplig vördnad. Och på den vördnaden profiterade naturligtvis den kungaätt som hade sitt säte däruppe.

Vi vet inte med full säkerhet, trots minst ett århundrade av lärda forskarmödor, från vilken trakt i Sverige Olof och hans far Erik Segersäll härstammade (12). Möjligen var det just härifrån. I så fall kan vi förmoda att Olof genom att ta dopet i just Husaby sökte visa på att han var en länk i en lång traditionskedja; att det helt enkelt handlade om att stärka sin kungliga legitimitet.

Verner Lindblom har också uppmärksammat ortnamnsflyttningen mellan Kinnekulletrakten och Solör. Dock utbreder han sig mindre därom i sin bok än vad man hade kunnat förväntat sig, med tanke på dess uppenbara indicievärde, för att inte säga bevisvärde. Istället har han skrivit desto mera om en näraliggande omständighet, nämligen om den s k "norrvägen" (som somliga misstänker har namngivit landet Norge på engelska och tyska; *Norway* respektive *Norwegen*) mellan södra Vänerstranden och Solör. I forna tider var som bekant vattenvägar av avgörande betydelse, eftersom skogar, myrar, fjäll och andra "tassemarker" var svårforcerade och anlagda vägar sällsynta, och dessutom vanligen blott ridstigar. På 600-talet kunde man ta sig med båt hela vägen från Kinnevik, tvärs över Vänern, in i Byälven vid det gamla Sifhälla (dagens Säffle), vidare genom ett av Byälvens sidoflöden, kallad Vrängsälven, och slutligen komma ut i Glomma i Norge. Glomma rinner rakt igenom Solör. Numera har Glomma (förmodligen som ett resultat av landhöjningen) brutit sig en annan väg, men vattendelaren mellan Glomma och Vrängsälven är

fortfarande blott någon meter hög. Detta får till följd att det ännu idag uppstår ungefär vartannat år en sk bifurkation vid Kongsvinger, innebärande att en del av Glommas vatten i samband med tex snösmältning eller häftiga regn "skvalpar över" vattendelaren och alldeles som i forna tider rinner ut i Vrångsälven, för vidare befordran ner i Byälven och slutligen Vänern. Så sent som år 1226 hände det att en norsk flotta under ledning av jarlen Knut Kristineson (fö styvson till lagman Eskil), tydligen utan att behöva gräva ett enda spadtag, lyckades ta sig från Vrångsälven in i Glomma genom att utnyttja denna bifurkation.

Med tanke på de många storhögarna och gravfälten utmed denna led, inklusive "Olof trätäljas hög" i Säffle, har man anledning förmoda att denna vattenväg har mycket gamla anor, kanske rentav avsevärt äldre än det tidsskede då Olof trätälja levde. De många fornminnen som kantar den ger intryck av att det måste ha varit en mycket inarbetad förbindelse. Och varför inte? Västsverige och sydöstra Norge var ju på den tiden en gemensam kulturprovins. Kontakterna bör ha varit tätare med Solör än med de delar av Sverige som låg norr och nordöst om det enorma, då förtiden relativt svärgenomträngliga skogsbälte vars mest kända delar idag heter Kolmården, Tylöskog och Tiveden. I den riktningen fanns nämligen inga bekväma vattenvägar. Och vattenvägarna kan betraktas som den tidens motorvägar.

Lindblom ger naturligtvis med sitt resonemang om "norrledens" vikt och betydelse i forna tider ytterligare underlag för påståendet att det fanns någon form av koppling, t o m en stark koppling, mellan södra Vänerstranden och Solör, men det är förstas inget direkt *bevis* för att den svenska grenen av skilfingaätten skulle haft sitt säte på Kinnekulle. När det kom till Halvdan hvitbens kännedom att det fanns ett konungarike uppe i sydöstra Norge som låg och väntade på honom, så var det nog, ur hans perspektiv, av högst underordnad betydelse om det var lätt eller svårt att ta sig dit. Vem vill inte bli kung? Den fullständigt *avgörande* pusselbiten är fortfarande inte "norrvägens" (förvisso obestridliga) existens, utan att Solörs "namntriad" Huseby-Skälver-Konggården *har en nästan exakt likalydande motsvarighet vid Kinnekulle*. Bägge inom en räjong på ca tre kvadratkilometer, men drygt 20 mil ifrån varandra.

Det skulle vara oerhört intressant att ta del av en utläggning från ortnamnsforskare i denna sak. Gärna också då ett utlåtande av ett antal matematiskt begåvade personer (utöver Bengt Råsled; se not 10), helst sådana med inriktning på sannolikhetslära, om det överhuvudtaget är rimligt att föreställa sig att rena slumpen kunnat spela in i detta fall.

9.4. Svia kind

Bör vi kanske hålla en marginal öppen för den möjligheten, att svioner på Tacitus' sagesmäns tid bodde någon annanstans än i mälarlandskapen? skrev fil dr Carl-Axel Moberg i en artikel år 1948 (13).

Med tanke på ovan redovisade förhållanden borde den marginalen vara väl tilltagen, och inte bara gälla **på Tacitus' sagesmäns tid** utan även flera århundraden senare. I detta sammanhang bör ännu en omständighet framhållas som ger ett visst stöd för tanken att skilfingarna/ynglarna, om de

nu mot förmodan inte hörde hemma i nordöstra Västergötland, i vilket fall som helst måste haft sina rötter någonstans Sunnanskogs och inte Nordanskogs. I Ynglingatal's strof om "sagokungen" Domalde (kungen som blev offerad av sitt eget folk efter år av missväxt; en händelse vars minne hugfästas av Carl Larssons bekanta målning *Midvinterblot*) förekommer uttrycket *svia kind*; med betydelsen "sveafolket" eller "sveaätten". Detta begrepp, *kind*, är inte längre aktivt i svenska språket men återfinns i engelskan, exempelvis i frasen "next of kin" (= "närmaste släkten"). I södra Sverige, i götalandskapen, finns en mängd territoriella namn där ordet ingår, t ex i namn på gamla folkland och härad. Vi har i Västergötland Kinds härad i söder, Kåkind's härad i öster och beteckningar som Kinne och Kinnefjärdings härad i nordöst, vidare har vi i Småland Kinnevalds forna folkland i Varend, samt slutligen en hel mängd beteckningar i Östergötland, såsom Kinda härad, Hammarkind, Björkekind och Skärkind. Dessutom ingår ju ordet *kind* i Kinnekulle, "Folkets", alternativt "Ättens berg". *Kind* är en urgammal germansk term som kunnat spåras tillbaka till gotiskan (gotiskans *kindins* anses betyda "folkets anförare") och som på våra nordliga latituder eventuellt kan ha upphört att vara aktivt namngivande redan under vendeltid. Det är anmärkningsvärt att den här typen av namn inte återfinns i Uppland, i just det område dit den traditionella forskningen velat förlägga svearnas stamort på jorden. Uttrycket *kind* tycks helt enkelt inte ha förekommit i folkmalet i dessa trakter, eftersom det *inte avsatt några som helst spår i form av territoriella namn*, ej heller på några naturformationer (som i fallet med Kinnekulle). Att sammanföra de två termerna *svia* och *kind* till ett *svia kind* framstår därigenom som något av en språklig självmotsägelse, en omöjlig ordkombination - alltså under förutsättning att *svia* enbart kan syfta på de människor som under äldre järnålder bodde i vad som idag är landskapet Uppland. Däremot inte om sviarna tidigare, när sägnen om Domaldes offerdöd uppstod, uppehöll sig någonstans Sunnanskogs, i götalandskapen.

NOTER:

(not 1) Redan på 1200-talet var man osäkra på betydelsen av förleden *Sköt-* i Skötkonung. Vilket synes indikera en mycket snabb förändring av språket på bara ett par hundra år. Den vanligaste förklaringen är att Olof *skötade* (överlämnade) jord till Skara stift, ett verb som kommer av att man fordomdags, som en slags symbolisk handling, brukade lägga en liten hög av den överlämnade jorden i mottagarens sköte, dvs i knät. Även andra teorier har framförts, inklusive en från C O Fast. Han hade uppmärksammat att i en källa kallad *Registrum Upsalense* från år 1344 kallas Olof Skötkonung konsekvent för *skutkonung*. C O Fast hävdar att *skut-* här skall tolkas som "berg". Alltså "konung på berget".

(not 2). Säkerställt anses dock vara att Olof döptes av en engelsk missionär, och att denne hette Sigurd eller Sigfrid. Sigfridslegenden anger platsen för dopet till Kinnekulletrakten. Det som är verkligt osäkert är det angivna årtalet för dopet, 1008. Eftersom mynt som Olof lät prägla i Sigtuna redan på 990-talet bär kristna inskriptioner, kanske det troligaste är att han döptes redan före år 1008. Peter Sawyer skriver härom i *När Sverige blev Sverige: Mynten tyder också på att han antagit kristendomen före år 1008; att de normalt är dekorerade med ett kors, är i sig ingen garanti för att Olof varit kristen, då det ju kan röra sig om ett passivt kopierande av de engelska förebilderna, men det faktum att några av hans tidiga mynt har inskriften *in nomini Domini* har högt bevisvärde, då denna inskrift inte förekommer på de engelska förebilderna.* (sid. 32) En möjlighet som inte kan uteslutas är att Olof blivit "primsignad" åratals innan det egentliga dopet. "Primsigning" var en slags preliminär kristningsceremoni.

(not 3) På *Svenska kyrkans* hemsida kan vi läsa: **Den första kyrkan på platsen var en stavkyrka, till vilken ett torn byggdes på 1000-talet, ett så kallat västverk med halvrunda trapptorn i norr och söder.**

(not 4) Enligt den lokala hembygdsföreningen var berget och dess omedelbara omgivningar på 1500-talet det "adelstätaste" området i hela Sverige.

(not 5) Enligt Erikskrönikan från tidigt 1300-tal skänkte marsken Torgils Knutsson, i samband med sitt giftermål, detta Gum till sin tillkommande Hedvig von Ravesburg som morgongåva. I *Arboga stads historia* (1949) av fil dr Sven Ljung beskrivs Torgils så här: **...Sveriges mäktigaste man i den dubbla egenskapen av konung Birgers förmyndare och ledare för en stormannakonfederation** (sid. 33). Gum bör ha varit en sätesgård i särklass på den tiden, när någon som betecknats som "Sveriges mäktigaste man" ansåg att den dög som morgongåva. Termen *Gum* är för övrigt unik som beteckning på en sätesgård. Det anses finnas ett spåkligt samband med efterleden i "brudgum" och förleden i "gumse" (= bock), med den ungefärliga betydelsen "herre", "ledare". När det gäller Göran Liljenroths idéer att Gum skulle tjänat som skilfingarnas kungsgård, står hans lågande entusiasm för platsen i omvänt förhållande till hans förmåga att dra sin tes i bevis. Det faktum att Gum måste ha varit en betydande gårdsanläggning under äldre medeltid innebär inte per automatik att den existerade redan ett halvt årtusende tidigare, på 600-talet (eller rentav ännu tidigare). En noggrann arkeologisk undersökning kan kanske fastställa gårdens verkliga ålder. Men även om en sådan undersökning skulle komma fram till att här faktiskt existerade en brukningsenhet redan under vendeltid, är det svårt att se hur man skulle kunna styrka Liljenroths teorier att denna plats tjänat som just skilfingaättens kungsgård. De kan ha hållit till varsomhelst på berget eller i dess närmaste omgivningar.

(not 6) P E Lindskog skriver följande om odlingsförutsättningarna på vissa delar av Kinnekulles högre belägna nivåer, i sitt verk *Skara stift*, del 1 (1812): **Åkerbruket är obetydligt i anseende på matjordens mindre djuplek, som på flera ställen endast utgör en fjärdedels aln över berget. Åtta dagars torka förorsakar missväxt både på hö och säd.**

(not 7) Martin Hansson: *Huvudgårdar och herravälden. En studie i småländsk medeltid* (2001). Lunds universitet.

(not 8) JBLD Strömberg hänvisar till Georges Duby, som föreställer sig att kungamakten under förkristen tid snarast kan definieras som **en makt att fördela rikedomar bland en hird av "vänner" och "trogna", vilka fick större andel av krigsbytet och med tiden skulle växa ut till en adel.** (JBLD Strömberg, *Svearnas Uppsala och den tidiga svenska kungamakten* (1988), kap. 6.4 i en nätartikel; Georges Duby, *Krigare och bönder* (1981), sid. 42-43).

(not 9) Tillnamnet *skialfarbonde* lär han knappast ha begåvats med om han inte haft anknytning till en ort vars namn innehöll begreppet *skialf*, alternativt bodde i närheten av en naturformation som på den tiden betecknades med termen *skialf*. Alldeles oavsett om han nu verkligen bar detta tillnamn under sin levnad, eller om det är en senare konstruktion i folkliga berättelser om honom.

(not 10) Amatörforskaren och "göticisten" Bengt Råsled var duktig på matematik. Det torde vara en förutsättning om man skall kunna titulera sig civilingenjör och därtill professor på KTH (*Kungliga tekniska högskolan*). Han ställde upp en sannolikhetskalkyl för möjligheten att fyra av dessa namn (alltså även inkluderande namnparet Flyhov-Kungshov) skulle återfinnas på två vitt skilda ställen av en ren och skär slump, och fick fram resultatet 1 på 5000. Detta i sin bok *Landet Vädermark - Beowulfs Swiorice*, del 2 (2014), sid. 72. Men även om vi försiktigtvis utesluter Kongshov-Flyhov och begränsar oss till de tre helt säkra namnen, och därvid i kalkylen hamnar någonstans i fältet mellan 1 på 500 och 1 på 1000, borde detta gott

och väl uppfylla de krav som den historiska forskningen kan ställa på en uppgift för att den skall anses vara säkerställd bortom rimligt tvivel. "Säkerställd" i den meningen att det måste anses klarlagt att det finns ett samband mellan dessa tre ortnamnspar. Däremot bevisar det naturligtvis inte arten av detta samband. Men det vore väldigt egendomligt om det inte på något sätt hänger ihop med skilfingaättens emigration till Solör.

(not 11) Det faktum att man hittar denna "namntriad" i både Kinnekulletrakten och i Solör bevisar i sig inte att namnöverföringen skett från söder mot norr, dvs från Kinnekulle till Solör. Teoretiskt sett kan förflyttningen lika väl ha gått åt andra hållet. Det finns dock en omständighet - förutom det faktum att Halvdan hvitben ju faktiskt flyttade från Sverige till Norge, inte tvärtom - som tyder på att namngruppen ursprungligen hörde hemma i söder. Förleden i ortnamnet *Skialfheimr/Skälvm* är *beskrivande*; har bildats genom närheten till ett *skialf*, en markant terrängavsats (idag säger man *kleva* i bygden). Att vårt västra grannland är fullt av höga fjäll torde vara allom bekant. Trots detta saknar Skälver i Solör en liknande naturbildning i sin omedelbara närhet. Alltså borde Skälvm vara det primära namnet och Skälver i Norge sekundärt. Och då kan man på ganska goda grunder förutsätta att det förhåller sig sammanledes även beträffande de övriga två (eventuellt tre) namnen. Nu kan man förvisso invända att gårdsnamnet *Konggården*, stavat med *o* istället för *u*, tycks tala för motsatsen (*kung* heter ju, som bekant, *kong* på norska). Emellertid överensstämmer denna stavning med äldre dialektalt uttal i Kinnekullebygden (redan den ständigt urilskne P A Kjällerström, i sin bok *Westergötland såsom landskap*, rasade över den "rikssvenska" stavningen *kung*, som han betraktade som ett artificiellt påfund, utan stöd i folkspråket).

Det är troligt att Halvdan hvitben (eller någon av hans ättlingar) tagit de tre namnen med sig i emigrationen inte blott av någon slags nostalgiska skäl, utan också för att markera anknytningen till skilfingarnas svenska gren - och därigenom understryka ättens anspråk på urgamla anor. Det faktum att de norska ynglingarna inte stannade särskilt länge i Solör, utan drog vidare och slutligen slog sig ner i Vestfold väster om Oslofjorden, innebär att namnöverföringen bör ha skett på ett relativt tidigt stadium.

(not 12) **Den på sistone framförda tanken att Erik (Erik Segersäll; vår anm.) egentligen hade sina rötter i Västergötland har mycket som talar för sig. Väster- och Östergötland låg närmre det kristna Europa och nåddes först av den nya läran och metoderna att förvalta stora jordegendomar och ta ut skatt. Väst- och östgötska stormän har med tiden fått inflytande även över Svealand** (Göran Hägg, *Svenskhetens historia*, 2003, sid. 45). Upplyningsvis är Erik Segersäll den förste svenske kung vars historiska existens *Kungliga hovstaterna* anser vara säkert belagd. Vilket värde denna institutions uppfattningar nu kan ha för historieforskningen.

(not 13) Mobergs fundering återfinns i *Nordisk tidskrift för vetenskap, konst och industri*, häfte 6, 1948, sid. 298-299.

10.1. Landskapsfederation och eriksgata

Medeltidens Kalmarunion (1397-1523) mellan de nordiska staterna har vissa forskare velat betrakta som ett försök att upprätta en "motmakt" gentemot handelsförbundet Hansans ständigt växande inflytande i Nordeuropa. På motsvarande sätt hamnade de svenska landskapen några århundraden tidigare i den situationen att de måste federera sig för att kunna stå emot expansionistiska strävanden från Danmark och Norge. Danmark hade stärkt sina positioner genom att konstituera sig som en enhetsstat under Harald Blåtand. Samma utveckling tycktes vara på väg i Norge under Harald Hårfager. Misstanken låg nära till hands att dessa danska och norska

enhetssträvanden skulle innebära en mera aggressiv utrikespolitik från dessa länders sida. Norge hade redan för länge sedan lyckats inlemma Bohuslän i sitt intresseområde, och gjorde upprepade framstötter även mot Värmland och Dalsland. Danmark kunde förväntas ha liknande ambitioner beträffande södra Sverige.

Den tidens Sverige var ingen organiskt framsprungna enhet, med likartad kultur, sedvänjor och identitet. Den stora skogsbarriären hade ju delat landet i de två kulturkretsarna Nordanskogs och Sunnanskogs. Västsverige hörde språkligt och kulturellt närmare samman med sydöstra Norge än med Nordanskogs. Gotland var en liten värld för sig, likaså "tiohärad" i södra Sverige och landet norr om Ödmården. Således: Att detta kulturella lapptäcke likväl slog sig samman och bildade den nationalstat som på 1200-talet benämndes *Swerike*, längre fram Sverige, kan svårligen förklaras med någon slags spontan gemenskaps känsla. Det var i huvudsak det *yttre* trycket som tvingade fram ett samgående. Svenska stormannagrupperingar, i synnerhet de som levde "nästgårds" med Danmark eller Norge, fruktade att hamna i ett rent vasallförhållande under norska och/eller danska herrar. Även om påståendet kan förarga en och annan patentpatriot, måste likväl konstateras att den tidens Sverige, när federationsprocessen väl var fullbordad, i mycket större utsträckning än Norge och Danmark framstår som en tämligen artificiell statsbildning. Den nationella identiteten växte visserligen fram så småningom, men det tog några hundra år.

Ynglingaätten (och förmodligen även ylvningarna och andra småkungagätter) tillämpade *ärftlig successionsordning*. Efter det att ynglingarna försvann till Norge kring år 700, skulle det dröja till Erik XIV på 1500-talet innan denna ordning åter blev legio, ja lagfäst. Under de mellanliggande dryga 800 åren var Sverige i stort sett hela tiden, åtminstone i princip, ett *valkungadöme*. Det måste under den stenkonservativa forntiden ha framstått som oerhört omvälvande att en inrotad gammal praxis på detta sätt övergavs och ersattes av en annan. Och det måste ha funnits väldigt starka bakomliggande motiv och bevekelsegrunder för att en sådan förändring alls skulle komma till stånd. Det handlade knappast om någon "demokratisk revolution" underifrån, framburen av vanlig allmoge. Tvärtom, det finns ingenting i gamla källor som ens antyder att ärftlig successionsordning inom konungaätterna någonsin skulle ha ifrågasatts i de breda folklagren. Så vitt vi kan förstå *sammanhänger valkungadömet införande intimt samman med landskapsfederationens succesiva framväxt*. Och landskapsfederationens framväxt avspeglar sig i sin tur i hur Eriksgatan utvecklade sig och kom att omfatta fler och fler landskap.

De evinnerliga småstrider på 500-talet mellan *geatas* och *sweons* som redogörs för i Beowulfkvädet tycks vid någon tidpunkt ha upphört i Västergötland. Istället framträder landskapet som ett enat territorium någon gång efter den siste skilfingens, Olof trätäljas, försvinnande under slutet av 600-talet. Exakt hur denna federeringsprocess gick till vet vi inte, vi känner bara resultatet. Efter skilfingaättens abdikation finns inga som helst informationer, vare sig i isländska, norska eller andra källor om ett splittrat landskap (1). Tydligt kom stormannagrupperingarna fram till att en gemensam kung var bästa lösningen. Sedan de ledande kretsarna på bägge sidor vaskat fram ett lämpligt kungaämne, kan man föreställa sig hur denne sedan fick rida omkring med sina följemän för att formellt godkännas på de olika lokala tingen i både nordöst och sydväst. Och om det nu var så det gick till, kan denna kringritt ha fungerat som själva embryot till den senare,

succesivt allt mer utvidgade Eriksgatan.

Hela samgåendet mellan landskapets bägge delar började ju egentligen som ett svar på ett akut behov hos västgötarna att hålla emot dansk och norsk expansionism. Under följande århundraden utvidgades så denna federation. De första efter Västergötland var grannarna på andra sidan Vättern, dvs Östergötland. I landskapets rikaste bygd, Västanstång (slätten väster om Stångån), hade urkristalliserat sig ett stormannaskikt som inte stod Västergötlands efter, för att inte säga överträffade dem. Särskilt den s k Bjälboätten (tidigare felaktigt betecknade som "folkungarna") utmärkte sig genom sin makt och rikedom. Ur denna släkt utgick både Birger Magnusson (mera känd som Birger jarl) och Eskil Magnusson, lagman i Västergötland. En annan ättmedlem, jarlen Birger brosa (tillnamnet tros betyda "den ständigt leende"), har förmodats varit Sveriges rikaste man på 1100-talet, med ett jordinnehav omfattande hundratals gårdar i flera olika landskap. Vilhelm Moberg är inte nådig mot denna ätt i sin *Min svenska historia* (1970), där han utan vidare betecknar dem som en "förbrytarfamilj". Även om det kanske är att ta i väl mycket, handlade det i vilket fall om mycket målmedvetna och - vid behov - helt hänsynlösa maktspelare.

Med den kristna kyrkan följde en räkka tekniska nymodigheter, bl a tekniken att bygga i sten med hjälp av murbruk. Sveriges första profana byggnad uppförd på detta vis var Näs´ slott på Visingsös sydspets i Vättern. Borgen har daterats till ca 1150. Den kom omedelbart efter färdigställandet att fungera som ett slags centrum eller "huvudstad" för den svenska kungamakten. Läget i Vättern på Visingsös sydspets var mindre genomtänkt ur försvarssynpunkt, men får framför allt ses som en symbolisk markering: Den låg nämligen i ett slags "ingenmansland" mitt emellan Väster- och Östergötland (noga räknat låg den inte ens i något av dessa landskap utan i folklandet Västmanland, som hörde till Småland). Ingendera sidan i den nybakade landskapsfederationen behövde således känna sig förfördelad av dess placering.

Stormän med jordinnehav i mer än ett och samma landskap bör ha haft ett direkt personligt intresse av att dämpa den existerande landskapspartikularismen, i synnerhet på lagstiftningens område. Ingen av den tidens "oligarker" ville i sitt agerande ständigt behöva ta hänsyn till minst ett halvt dussin skilda lagstiftningar i lika många lagsagor, i synnerhet inte när det gällde arv och jordförvärv. Deras strävan var - precis som för vår tids "globalister" - en så komplikationsfri maktutövning som möjligt (helst samma regelverk överallt). För Birger brosa och hans likar bör en federation med Västergötland ha tätt sig som åtminstone en stilla början på en "uppremsning" i denna djungel av skilda strukturer, lagar och "forn hävd". Den långt senare sammanslagningen av de mindre lagsagorna norr om Mälaren till Upplands lagsaga var ytterligare ett steg framåt i denna process av förenhetligande.

Det är ingen särskilt kontroversiell utan tvärtom allmänt accepterad uppfattning att den lagsamling som kallas Äldre Västgötalagen sammanställdes av Västergötlands lagman Eskil Magnusson någon gång mellan 1219 och 1225. Lagen blev så småningom samlad mellan bokpärmar, har överlevt till vår tid och anses för övrigt vara den äldsta bevarade boken avfattad på svenska. I denna lagsamling finns också ett tillägg med instruktioner hur Eriksgatan skall gå till. Stycket tycks endast befatta sig med Väster- och Östergötland. Södermanland, Västmanland, Närke, Småland, folklanden norr om

Mälaren etc nämns inte överhuvudtaget. Tydligen var denna första egentliga Eriksgata en slags medsols rundgång runt Vättern. Det står i lagen att den nye kungen skall **ovan fara, ock till Östergötland** med sitt följe, för att formellt godkännas på de olika tingen. "Ovan fara" har av en del översättare, som Holmbäck och Wessén, till modern svenska tolkats som "nedan fara", dvs ned från Mälardalen (2). I betydelsen söderut. Man har utan vidare förutsatt att Mäljarlandskapen var inblandade redan i detta tidiga skede, trots att de överhuvudtaget inte nämns i Äldre Västgötalagen. Det måste sägas vara en ganska drastisk modernisering av originaltexten, från 1200-talssvenska till nutidssvenska, när man "översätter" ett uttryck till sin betydelsemässiga motsats.

Något behov av att precisera i vilket väderstreck kungaämnet och hans följemän skulle rida för att inleda sin rundgång förelåg naturligtvis inte. Lagman Eskil torde, när han sammanställde sin text, ha tagit för givet att sällskapet hade åtminstone de mest elementära begrepp om landets geografi. Däremot var det förstås nödvändigt att i texten gå in på hur rundgången rent praktiskt skulle gå till, t ex om rundgången skulle ske medsols eller motsols, osv. "Göticistiska" uttolkare menar att med uttrycket "ovan fara" åsyftas *ovan Vättern*, alltså att rundgången gick medsols, med konsekvensen att återinträdet i Västergötland skedde vid Vätterns sydspets vid Junabäck (i närheten av dagens Jönköping).

Det faktum att Äldre Västgötalagen ifråga om Eriksgatans utsträckning inte nämner Mäljarlandskapen, har en del forskare sökt förklara med att Eskil Magnusson valt att endast notera vad som var aktuellt att veta ur strikt västgötsk synpunkt. Men det går likväl inte ihop, rent logiskt. Äldre Västgötalagen innehåller nämligen inga som helst instruktioner vart den nyvalde kungen och hans följemän skall ta vägen när man väl anlärt till Västergötland via Junabäck. Om Eriksgatans själva startpunkt var trakterna norr om Mälaren hade det väl varit naturligt att dom återvände dit - annars blev det ju ingen fullbordad rundgång. Och då borde det ha stått något i lagen om var någonstans i Västergötland den nya eskorten skulle möta upp och gisslan utväxlas, i samband med att kungakandidaten och hans följe drog vidare och lämnade landskapet bakom sig (längre fram i tiden skedde denna utväxling i Ramundaboda). *Äldre Västgötalagens fullständiga tystnad på denna punkt indikerar att kungens Eriksgata betraktades som avslutad, när han väl var återkommen till Västergötland.*

Hursomhelst dröjde det sedan cirka 70 år innan Upplandslagen kom till år 1296, och där preciseras för första gången *uttryckligen* att även Uppland, Västmanland, Södermanland, Närke och "tiohärad" (Finnveden, Varend och Njudung) omfattas av Eriksgatan. Vidare stadgas att rundgången skall utgå från Uppland, vilket väl får betraktas som ganska naturligt mot bakgrund av den politiska maktförskjutning mot Mäljarlandskapen som ägt rum mellan tidigt och sent 1200-tal. Däremot går det inte att för den sakens skull tolka texten som att Uppland hade något slags företräde eller privilegium ifråga om kungaval, annat än att vara de första att välja. Tvärtom påpekas noga att kungakandidaten måste godkännas i vart och ett av de landskap han passerade under Eriksgatans gång. Man tycks ha tagit det här med respekten för de olika landskapens relativa autonomi på stort allvar. En 1100-talskung av okänd härstamning (förmodligen östgöte då han är begravd i Vreta), Ragnvald Knaphövde kallad, har gått till annalerna för den "sidvördnad" han

visade när han red in i Västergötland och i samband därmed struntade i den sedvanliga rutinen med utväxling av gisslan. Ett agerande som slutade med att rasande västgötar slog ihjäl honom. Detta skall ha hänt någon gång på 1120-talet (traditionerna kring denne Knaphövde är otydliga huruvida händelsen hade samband med just Eriksgatan; eventuellt kan det vid denna tid ha betraktats som ett obligatorium att kungen utväxlade gisslan *varje* gång han passerade en landskapsgräns, även sedan han blivit vald till kung).

Beträffande kungakroningen vid Mora sten, i folklanden norr om Mälaren, har docenten i rättshistoria Elsa Sjöholm påvisat (i *Sveriges medeltidslagar; europeisk rättstradition i politisk omvandling*, 1988) att hela föreställningen att kröningsceremonin vid Mora sten i folklanden skulle varit en tradition som förekommit sedan urminnes tider av allt att döma är en ren myt, konstruerad en bit in på 1300-talet. Så t ex nämner inte ens Upplandslagen från sent 1200-tal någon kröningssten (däremot uppges Magnus Ladulås år 1275 ha krönts på Mora *äng*). Den mycket omtalade stenen, förr obligatorisk information i varje historiebok för folkskolan, tycks alltså inte ha varit på plats ens på 1200-talet, än mindre ännu längre bak i tiden.

10.2. Att "taka och att vräka".

Det finns en mening i Äldre Västgötalagen som varit föremål för åtskilliga tolkningsförsök, för att inte säga kontroverser. Det är *Svear egha konong taka och sva vräka*; eller, översatt till modern svenska: "Svear äga konung taga och också vräka", där verbet "vräka" närmast betyder "avsätta". Enligt en uppfattning bland vissa forskare innebär detta att svearna (alltså till skillnad från götar, hälsingar och andra folkstammar i landet) hade ett slags privilegium att välja kung och vid behov avsätta honom. I alla fall vid den tidpunkt Äldre Västgötalagen skrevs. Enligt en annan uppfattning skall med "svear" i *detta fall* uppfattas "svenskar", alltså ett samlingsbegrepp för alla i riket boende folk. Bägge tolkningar har sina övertygade anhängare.

Den första uppfattningen brukar hävda att någon egentlig samlande term för hela landets befolkning, motsvarande dagens "svenskar", inte tycks ha förekommit förrän på 1400-talet, alltså 200 år efter det att landet blivit ett enat rike. Man brukar också hänvisa till den danske krönikören *Saxo Grammaticus*, som i sin *Gesta Danorum* ("Danskarnas bedrifter"), nämner en tronstrid i Sverige på 1100-talet. I detta omnämnande (som f ö är helt kort) beskriver *Saxo* uttryckligen götar och svear som två skilda folkstammar. Av detta följer då slutsatsen att styckets "svear" endast kan åsyfta folk i Mälardalen.

Obegripligt att man tillmäter sådan betydelse detta citat av *Saxo*. Han är för övrigt inte den enda källan som beskriver svear och götar som två skilda folkstammar. I själva verket finns åtskilliga sådana belägg. Ingen har ifrågasatt att det fanns något som hette svear och något som hette götar. Vad har ett sådant konstaterande överhuvudtaget för relevans i sammanhanget? Det intressanta är att överväga möjligheten att något av begreppen *genomgått betydelseförskjutningar över tid*.

Även den andra uppfattningen har haft sina anhängare. Som den nu bortgångne professor Tore S Nyberg, ursprungligen från Uppsala men huvudsakligen verksam vid universitetet i Odense i

Danmark, och på sin tid betraktad som ett av de absolut tyngsta namnen inom forskningsgrenen nordisk medeltidshistoria. Han ville tolka frasen som en sorts frihetsförklaring: "Svenskar äger konung välja och även avsätta". Alltså något i stil med engelsmännens *Magna charta*, en deklaration att kungens makt ytterst emanerar *från folket*.

Vi skall i sammanhanget komma ihåg att lagman Eskil, trots att han faktiskt var halvbror till Birger jarl, tycks ha hört till dem som sympatiserade med de "äka folkungarna", alltså de stormannakretsar som motsatte sig en förstärkt kungamakt och en centraliserad statsbildning. Möjligen därför att han insåg att hans eget ämbete, lagmannens, vid en starkare stat skulle tappa i betydelse. De "äka folkungarna" var bestämda motståndare till ärftlig succesionsordning. Lagman Eskil kan ha skrivit in frasen att det är "svenskars", alltså medborgarnas, rätt att välja och vräka konung i ett slags trots mot de begynnande centraliseringstendenser han kunde skönja konturerna av redan när han fäste sin lagtext på pränt. Hans hållning kan kanske uppfattas som en slags blandning av äkta idealism å ena sidan, och ett mera privategoistiskt målande om lagmansämbetets fortsatt starka ställning å den andra.

Redan för drygt 60 år sedan, i *Svenska folkets underbara öden* från 1959, band 1, sid. 392, hade man av allt att döma helt utmönstrat idén om svearnas privilegium att välja kung:

Swear betyder här och flerstädes enligt nyare forskningar svenskar, och inte som man förut antagit, inbyggare i Svealand i motsats till de andra landskapens inbyggare.

Dick Harrison framhåller (i *Jarlens sekel*, sid. 123) att tidigmedeltida etniska termer **hade en tendens att skifta i betydelse från tid till tid**. Alltså: Betydelsen av ordet "svear" var inte huggen i granit.

I vilket fall måste man ställa sig ytterst frågande till påståendet att det inte existerade en gemensam term för landets innebyggare förrän drygt 200 år efter den tidpunkt då man kan tala om en enhetlig statsbildning. *Föreligger ett trängande behov av en viss term, då brukar en sådan term också tillskapas*. Eller, alternativt, så *utvidgas* betydelsen av en redan existerande term. Språket brukar spegla verkligheten, och när verkligheten förändras i ett eller annat avseende hänger språket med. Visserligen med en viss fördröjning, men knappast en fördröjning som varar i 200 år. Innan ett sammanhållet rike existerade klarade man sig alldeles utmärkt med begrepp som götar, svear, virdar, masar, hälsingar, osv., då det blott undantagsvis handlade om angelägenheter som var av betydelse för landet i sin helhet. Men ju mer riket svetsades samman, desto otympligare måste det ha framstått, i lägen när man måste hänvisa till hela landet, att ständigt tvingas precisera var och en av de i riket ingående folkstammarna. Eftersom den politiska tyngdpunkten på 1200-talet alltmer förskjutits mot Mälardalslandskapen, föll det sig antagligen naturligt att tilldela begreppet "svear" *en ytterligare och utvidgad betydelse*, nämligen "den samlade folkmenigheten", "alla som bor i riket", etc. Man behövde för första gången akut en gemensam term, och man skaffade sig en.

Verner Lindblom har påpekat att i Magnus Erikssons landslag från omkring 1350 används uttrycket *uppsvear* för att specifikt beteckna innevånarna i Uppland. Alltså för att hålla i sär dom från andra

svear. Detta tyder på att *svear*, när begreppet uppträdde utan prefixet *upp-*, redan vid denna tidpunkt blivit så inarbetat som benämning på *svenskar i allmänhet*, att man sett sig nödsakade att tillskapa en ny, preciserande term för just upplänningarna (3).

Det finns en viss analogi med namnskicket i Danmark, för övrigt: Begreppet *daner* betecknade ursprungligen en enda folkstam, närmare bestämt på Själland (eventuellt också på de övriga, mindre öarna), alltmedan folket på halvön Jylland benämndes *jutar*. Med tiden kom begreppet *daner* att upptagas som beteckning på samtliga innevånare i Danmark, *inklusive* de på Jylland bosatta. Den äldre termen *jutar* hängde förvisso med långt in på medeltiden, i alla fall utomlands (4). Men det var likväl begreppet *daner* som kom att sätta sig fast som det som betecknade folket i sin helhet; längre fram moderniserat till *danskar*. Och folket på Jylland fann sig tydligen i nymodigheten att bli betecknade som *daner/danskar*, fast det till en början bör ha känts en smula ovanligt.

Parallellen mellan Sverige och Danmark kan drivas ännu ett steg: På samma sätt som en maktförskjutning ägde rum i Sverige på 1200-talet från götalandskapen mot Mälarregeringen, hade en liknande utveckling ägt rum i Danmark redan drygt 200 år tidigare, under Harald Blåtands son Sven Tveskägg. Peter Sawyer skriver i *När Sverige blev Sverige*:

Det var Sven som flyttade det danska kungarikets centrum från Jylland till Öresunds kuster; han övergav det kungliga mausoleet i Jellinge och skapade ett nytt i Roskilde, och det var under hans regering som Lund började utvecklas som kungamaktens huvudcentrum. (sid. 8)

Det var alltså inte folket i "det gamla riket", Jylland/jutarna, som namngav landet eller hela folket, utan de i "det nya riket", Själland/danerna. Och det var, på liknande sätt, inte folket i götalandskapen som fick ge namn åt riket på 1200-talet, utan de i det nya centrat, (upp)svearnas land i Mälardalen. Det blev inte *Gautrike* eller *Götarike* utan *Swerike*.

För övrigt är det en orimlighet att öst- och västgötar skulle ha tolererat ett sådant förmodat svearnas privilegium att *ensamma* välja kung. När vi vet vilken reaktion som blev följden när Ragnvald Knaphövde red in i Västergötland och därvid "visade sidvörndnad", som västgötarna uppfattade det, kan vi bilda oss en viss uppfattning om graden av självmedvetenhet i götalandskapen.

Vidare är det väldigt egendomligt att svearna skulle använt sig av detta påstådda privilegium genom att med *anmärkningsvärd konsekvens* välja kungar som inte bara var födda i götalandskapen, utan vid trontillträdet fortfarande hade sina stamgods och övriga viktigare anknytningar till just dessa landskap. Svearna kan ju i så fall inte ha haft några högre tankar om sina egna stormän. Som "götaskolans" anhängare aldrig tröttnar på att framhålla, var det först med Gustav Vasa på 1500-talet som Sverige till slut fick en monark som *bevisligen* hade sina rötter i något av Mälardalen. Innan dess handlade det om antingen väst- eller östgötar, regenter av omtvistad härstamning eller undantagsvis någon av utländsk extraktion.

10.3. Birger jarl gör rent hus

Den landskapsfederation som börjat så trevande med Väster- och Östergötland tycks ha fått sitt definitiva genombrott vid 1200-talets mitt. Vilket tidsmässigt ganska väl sammanfaller med slagen vid Sparrsätra och Herrevadsbro, där Birger jarls trupper krossade de sista försöken från folklandens stormän att behålla områdets autonomi. Stormännen i dessa folkland kunde uppenbarligen inte se några som helst fördelar med att ingå i en mera förenhetligad stat (särskilt stort tycks motståndet ha varit i Fjärdhundraland). Dom fick helt enkelt fösas in i fållan med våld. Studerar man hur den svenska riksbildningsprocessen på 1200-talet gick till - så långt den nu alls kan studeras med hänsyn taget till källäget - får man intrycket av att det var nästan en ren familjeangelägenhet för en enda klan, Bjälboätten. Denna familj fortsatte för övrigt att spela en framträdande roll även i 1300-talets politiska liv.

Det är uppenbart att initiativet sakta men säkert gled över från Västergötland till Östergötland i denna utveckling, och det berodde knappast på att Östergötland hade större tyngd än Västergötland när det gällde folkmängd eller i andra avseenden. Snarare att det till skillnad från i det andra landskapet tycks ha existerat en verklig agenda bland Östergötlands stormän, en utmejslad plan för hur Sverige skulle förändras till ett samlat rike med en stark kungamakt, efter mönster från Norge och Danmark. Den drivande kraften var utan tvekan Birger jarl - utan att själv vara kung. Han personlighet tycks ha utmärkts av lika delar järnvilja och total brist på skrupler. Det är troligt att Birger jarl hade en slags vision att det var Sveriges öde att expandera mot norr - och, än viktigare - mot öster, genom att söka inlemma Finland i det svenska riket. Helst också få någon slags kontroll över hela Finska viken med handelsleden längs med Neva, Ladoga och vidare in i Ryssland. Till den änden inledde han ett "korståg" mot tavasterna, och utkämpade ett slag vid Neva mot novgorodern Alexander Nevskij (som han dock förlorade).

Denna *Drang nach Osten* ("trängtan mot öster") gav sig nästan själv mot bakgrund av Sveriges (dåvarande) geografiska läge, med en lång kust mot öster och knappast någon alls i väster - och Birger jarl hade uppenbarligen en viss blick för geopolitik. Den tidens svenska rike vette mot Östersjön, inte mot Nordsjön. En sådan planerad expansion i österled förutsatte att området runt Mälaren fick rollen av ett slags brohuvud, och då måste med naturnödvändighet också den politiska tyngdpunkten förskjutas dit. Alltså: *Inte bara* bort från Husaby och Skara, utan *också* bort från Näs på Visingsö. Hädanefter var det trakten av Mälaren som gällde. Stockholms grundande vid Mälarens inlopp var en logisk följd av denna expansionistiska vision.

NOTER:

(not 1) Själva *svia*-namnet verkar ha förbleknat i nordöstra delen av landskapet, möjligen därför att namnet var så starkt förknippat med skilfingarna/ynglingarna att det uppfattades som obsolet efter denna ätts försvinnande runt år 700.

(not 2) Dag Stålsjö skriver i sin *Svearikets vagga* att **Åke Holmbäck och Elias Wessén ändrat originaltexten i Västgötalagen från den ursprungliga handskriftens "ovan fara" till dagens läroboks "nedan fara" med den hutlöst uppriktiga förklaringen att annars stämmer inte texten med Eriksgatans utgångspunkt från Uppsala.** (sid. 140) Alltså den helt obestyrkta, av de bägge översättarna blott *förutsatta* utgångspunkten i Uppsala.

(not 3) Nämnas kan, som jämförelse, att det inte tog mer än ca 80 år för betydelsen av slanguttrycket *yankees* att förskjutas från "holländska invandrare i nordöstra USA" (sent 1700-tal) till "nordstatare i största allmänhet" (under inbördeskriget), och därefter, efter ytterligare 80 år (1940-tal), till "amerikaner i största allmänhet". Under inbördeskriget på 1860-talet hade en sydstatssoldat (en *dixie*) sett det som en oerhörd skymf att bli kallad *yankee*, alltmedan under andra världskriget den amerikanska soldattidningen begåvades med namnet *Yank*, utan att denna namngivning, så vitt känt, ledde till några myteriliknande uppträden bland de soldater som hade sina rötter i Södern. Språkliga betydelseförskjutningar kan ibland ske förbluffande snabbt.

(not 4) Särskilt i Sverige var det vanligt att hela medeltiden igenom referera till alla danskar som just *jutar*, åtminstone bland allmogen (samtidigt också med en viss förklenande valör, närmast som ett öknamn).

11.1. Efter Olof trätälja

Stig Lundberg är gymnasielärare i Lidköping med en egen historisk hemsida på nätet. I en av de på hemsidan ingående artiklarna sätter han luppen på kungakronikan, biskopskronikan och lagmanskronikan i Äldre Västgötalagens handskrift. De många referenserna till landskapet Västergötland i kungakronikan finner han vara uttryck för att författaren till handskriften måste ha varit "lokalpatriot", som han uttrycker det. Emellertid motsäger han faktiskt sig själv, när han på annat ställe i samma artikel skriver: **Om författaren velat driva en tydligare linje och framhålla kungarnas koppling till Västergötland, då kunde man föreställa sig att vi skulle ha fler lokaliseringar i kronikan. Texten vad beträffar Anund Jakob och Emund.**

Den enda rimliga tolkningen av sistnämnda mening borde vara att krönikören uppenbarligen inte alls haft någon medveten drift att i "lokalpatriotisk yra" vilja understryka hur många kungar som hade någon slags koppling till Västergötland. Ty om han så hade velat, skulle han kunnat utpeka ännu fler kungars anknytning till detta landskap än vad han nu faktiskt gör.

Något överraskande förefaller dessutom självaste Birger Nerman ha drabbats av en släng av den västgötska "lokalpatriotiska yran". Han skriver nämligen i sin bok *Gamla Uppsala - Svearikets hjärtpunkt* (1943):

Med Emund (den gamle; vår anm.) utdog den gamla konungaätten. Hans efterträdare, Stenkil (ca 1060 - ca 1066), var en varm kristen. Det skymtar hos Adam, att han icke haft sitt säte i Uppsala, men möjligen Sigtuna, och svenska källor vittna om hans anknytning till Västergötland; sannolikt har han varit av en västgötsk ätt. (sid. 73)

Och vidare:

Möjligen ha Stenkilsättens medlemmar i och med kristendomens seger i Gamla Uppsala kunnat ta sitt säte där. Men de framträdde i källorna som särskilt knutna till Västergötland, och ha därför kanske haft sitt huvudsäte i detta landskap. (sid. 92)

I övrigt framgår av Lundbergs fylliga och intressanta artikel att hela perioden mellan Olof trätälja

och Erik Segersäll är en enda röra, och det blir bara obetydligt klarare därefter. Olika kungalängder (det finns nämligen fler än den i Äldre Västgötalagen, som t ex i den isländska *Hervarasagan*) rabblar kungarna i delvis olika ordning. En del kungar finns med i vissa längder men inte i andra. Och somliga kungar, som Blot-Sven, har vissa ifrågasatt om dom överhuvudtaget existerat. Dessutom är det ytterst vanskligt, för att inte säga omöjligt, att ur materialet försöka få fram hur stor del av dåtidens Sverige dom verkligen regerade över. Enbart konstaterandet att t ex Håkan Röde var född i Levene och "kung i tretton vintrar" säger ju egentligen ingenting om hur långt hans makt sträckte sig; om han var kung i hela landet eller blott i Västergötland. Och vi har ingen aning om ifall den kung, *Bern* eller Björn, som Ansgar mötte var kung enbart i Mälardalen eller även över götalandskapen.

Mycket talar för att Verner Lindbloms uppfattning i debattboken *Sveriges födelse* (Ander- Gahrn-Lindblom 1984) har fog för sig:

Knut Eriksson (1169-1195) är den förste kung som med säkerhet haft inflytande över de viktigaste dåvarande svenska huvudbygderna. Först Birger jarl (1248-1266) kan sägas ha styrt ett någorlunda enhetligt administrerat rike. (sid. 74)

Lindblom väljer sina ord med omsorg. Han är väl medveten om betydelseskilnaden mellan att "ha inflytande över" och att "styra".

Källorna framstår - som torde framgått - som knapphändiga, otydliga och motsägelsefulla. Eller som Maja Hagerman uttrycker det i *Spåren efter kungens män*:

Men man måste hålla i minnet att listan över kungar som regerat under dessa tidiga århundraden i eftervärldens regentlängder har blivit mera ordnad än verkligheten var. Perioder av förvirring har givits prägel av ordning. (sid. 281)

Ovanstående citat gäller kungarna på 1000- och 1100-talen, men torde vara ännu mera giltigt för tidigare århundraden.

Under slutet av 1800-talet och början av 1900-talet, när kungalängder tillmättes större betydelse än idag, gjorde historieforskare halvt övermänskliga ansträngningar att få de olika längderna att gå ihop. Vilket kunde få lite märkliga resultat, som t ex att två kungar förmodades ha regerat i 120 år. Visserligen inte var och en för sig utan tillsammans, men ändå. Det blev inte riktigt trovärdigt. I all synnerhet som det tycks ha varit kutym, åtminstone på 1100-talet och början av 1200-talet, att bli avlivad av någon annan kungapretendent redan efter några år vid makten. Detta huvudsakligen till följd av de ständiga striderna mellan två familjegrupperingar, den erikska och sverkerska ätten. Deras respektive styrkor drabbade samman i tre fältslag i kampen om kungakronan, nämligen Älgårås 1205, Lena 1208 och Gestilren 1210. I perioderna mellan de rent militära urladdningarna förekom dessutom diverse lönnmord på sittande kung, om han nu råkade tillhöra "fel" klan. På 17 år mördades sex kungar och kungakandidater.

Frågan är om det överhuvudtaget är meningsfullt att fortsätta det till synes hopplösa arbetet med

att bringa någon slags reda i dom skilda kungalängderna. Ambitiösa forskare i det förgångna har ägnat - som det förefaller - hundratals arbetstimmar åt denna uppgift utan att få pusslet att gå ihop. Eftersom inga nya, klagörande källor har kommit fram på senare tid, vore det förmätet att tro att vi skulle göra så mycket bättre ifrån oss idag. Då finns det större anledning att istället fästa blicken på vad samme Stig Lundberg skriver i en annan av sina nätartiklar (med rubriken *Stenrelieferna på Forshems kyrka*):

Många av de gamla tankarna om ett uråldrigt svearike med Gamla Uppsala som "huvudstad" överges alltmer. Liksom tanken på att Sverige skapades genom att detta svearike redan på 500-talet erövrade Västergötland. Istället uppfattar flera forskare det så, att olika regioner århundradena kring år 1000 växte samman genom giftermål, intriger, religionsbyte, krig och förhandlingar bland dåtidens stormän. (vår kurs.)

Lundberg vill uppenbarligen betona interaktionen mellan olika stormannagrupperingar som förklaring till den svenska statens födelse. "Vaggan" var alltså en klass, inte ett landskap. Det handlade om en ganska liten grupp människor, ja nästan förbluffande liten med tanke på dess ställning som härskande klass, vilka nästan alla kände varandra personligen, oftast var släkt (åtminstone på håll) och som förmodligen, genom sin begränsade numerär, hade riskerat att - i likhet med t ex huset Habsburg - drabbas av verkliga inavelsproblem om dom inte då och då tillfört nytt blod genom giftermål med någon utifrån inhämtad prinsessa från t ex Danmark, Norge eller Polen.

Detta till trots kan vi inte springa ifrån vad som framgår av t ex Äldre Västgötalagens kungalängd, nämligen den *påfallande* övervikten för götalandskapen under den aktuella tidsperioden. Att *enbart* fokusera på klassaspekten och helt negligera den geografiska sidan av saken är ofullständig historieskrivning. Alla nyanser måste med.

Sedan har vi också frågan vad som egentligen konstituerar ett "rike". "Götaskolan" brukar hävda att Sverige steg fram som en verklig *stat* först efter mitten av 1200-talet, och inte redan så tidigt som på 1000-talet (för övrigt tycks även den professionella historieforskningen under 2000-talet ha anslutit sig till denna ståndpunkt). Det måste sättas ifråga hur mycket inflytande kungarna egentligen hade i de olika landskapen innan Birger jarl gjorde rent hus med den sista oppositionen i folklanden (och för övrigt till viss del även i Götaland). Regenterna före jarlen kan ha haft reell makt i vissa landskap men enbart en slags nominell ställning i andra. Det har t ex hävdats att Erik Segersäll, Olof Skötkonungs far, skulle ha varit kung över hela Sverige. Men vad betydde det, rent praktiskt, att han "erkändes" som kung i alla landskap? Vilket inflytande på "riksnivå" hade han - egentligen? I vilket fall blev hans son, Olof Skötkonung, vänligt men bestämt förpassad ut ur folklanden norr om Mälaren sedan han envisats med att söka förbjuda den hedniska kulten. Han fick retirera till Västergötland, om än med bibehållet "brohuvud" i Sigtuna. Och Dick Harrison skriver i *Sveriges historia 600-1350* om kung Stenkils bekymmer med alltför nitiska biskopar:

Adam uppger att Stenkil inte var stark nog att stödja biskoparna Adalvard av Sigtuna och Egino i Dalby, när de önskade krossa den hedniska kulten i Gamla Uppsala. När biskoparna ville dra

norrut hejdades de av Stenkil med motiveringen att folket inte skulle acceptera aktionen. Biskoparna riskerade att dödas och han själv att mista kronan. (sid. 124)

Vad nu än Olof och Stenkil var för slags kungar, så var dom i vart fall inga autokrater med oinskränkt makt, regenter som kunde göra precis vad som föll dom in. Den tiden skulle visserligen komma (vilket Gustav Vasas styre visade prov på), men dröja ytterligare några hundra år.

För att kunna regera, i effektiv mening, måste man ha någon typ av administration. Beslut måste kunna kommuniceras, och det måste skapas medel att se till att de också efterlevs. Allting tyder på att det var först efter förebild från den kristna kyrkan som ett verkligt kansliväsen byggdes upp, med läs-, skriv- och räknekunniga "tjänstemän", vilket nästan var en förutsättning för en fungerande maktutövning i mer än ett eller ett par landskap. Därtill krävdes en "våldsmakt" till kungens disposition som var större än vad några lokala småhövdingar kunde trumma ihop.

Birger Nerman ville leda svearikets anor tillbaka till Tacitus' tid, dvs första århundradet e Kr. En mer realistisk syn utpekar det *Swerike* som växte fram efter slagen vid Sparrsätra och Herrevadsbro som den egentliga början på den stat och nation som vi nu kallar Sverige.

11.2. Två gränslägningsfördrag

Ett av de mest omdiskuterade dokumenten när det gäller Sveriges äldre historia är en så kallad gränslägningsnotitia, även kallad *Landamäre* (= Gränsen), som gör anspråk på att vara upprättad i mitten av 1000-talet, men endast finns bevarad i avskrifter från 1200-talet. Många, ja de flesta moderna forskare hävdar att den är en förfalskning. Handlingen saknar inte sin betydelse, ty om den vore äkta skulle den underbygga den "sveicistiska" hypotesen i många avseenden. Till exempel att Sverige var ett enat, sammanhållet rike under *en* kung redan på 1000-talet, alltså 200 år före Birger jarl.

Maja Hagerman uttrycker sin skepsis i *Spåren av kungens män*:

Det finns ett annat dokument som anförts som bevis för organisationens ålderdomlighet (Hagerman syftar på ledungsväsendet, *vår anm.*), en gränsläggningstraktat som nämner Attundaland, Fjädrundaland och Tiundaland. Den utger sig för att vara upprättad redan i mitten av 1000-talet, och skulle därmed vara mer än 100 år äldre än alla andra dokument i Sverige (och bara detta väcker misstanke). Ingen har sett originalet, den är bara bevarad i avskrift. Graverande nog har kungarna, som i dokumentet påstås ha träffats för en gränsuppgörelse, inte heller regerat samtidigt. På övertygande grunder avfärdas dokumentet numera som en förfalskning gjord senare under medeltiden. (sid. 320)

Nämns kan att Sveriges äldsta kända skriftliga handling (runstenar undantagna), ett s k förlikningsbrev utfärdat av ärkebiskop Stefan gällande prosten Walterus i Enköping, har daterats till någonstans runt 1164-1167.

Den påstådda gränslägningsnotitien lyder som följer:

Edmund Slemme var konung i Uppsala och Sven Tjugeskägg i Danmark. Då nämndes från Sverige: Cakaldi från Tiundaland, Botn från Fjärdhundraland, Gåse från Västmanland, Grimalde från Östergötland, Nännir från Småland, Torsten från Västergötland, från Danmark Tolle från Jutland, Tote och Toke från Jutland, Gymkil från Själland, Dan från Skåne, Gritun från Halland. De 12 satte sex stenar mellan rikena. Första stenen står vid Suntru ås, den andra i Danabäck, den tredje är Kinnasten, den fjärde i Vraksnäs, den femte Vitasten, den sjätte Brömse sten mellan Blekinge och Möre. (1)

Var dessa tolv män möjligen lagmän, eller i vilken annan egenskap var de utvalda att delta i gränsläggningen? Det får vi inte reda på. Och varför fick inte Attundaland skicka någon representant? (Maja Hagermans uppgift ovan att Attundaland omnämns stämmer inte med vad som faktiskt står i notitien, i vart fall inte i den version som återfinns i Äldre Västgötalagen). För att inte tala om att blekingarna saknar ombud, vilka ju ändå var direkt berörda.

Redan egennamnen verkar i en del fall lite suspekta. Cakaldi låter inte särskilt fornnordiskt, mera från Europas sydligare breddgrader. Namnen på de tre herrarna från Jutland, Tolle, Tote och Toke, ger närmast associationer till Kalle Ankas brorsöner Knatte, Fnatte och Tjatte. Namnet Gritun verkar 1200-talsförfalskaren ha plockat upp från kyrksocknen Grimeton i Halland, vars efterled stavades med "u" under äldre medeltid, dvs Grimetun. Han tycks alltså ha konstruerat ett personnamn av ett ortnamn.

Som flera forskare konstaterat var inte Emund Slemme och Sven Tjugeskägg samtida. Tillnamn som "Slemme" och "Tjugeskägg" (även "Tveskägg") användes aldrig under kungarnas levnad. Speciellt namnet "Slemme" ("Dålig") hade nog ingen skrivare vågat sätta på pränt så länge kungen var i livet. Om det inte handlar om en förfalskning utan en avskrift av ett (nu förkommet) originaldokument, kan dessa tillnamn således inte ha funnits i den ursprungliga notitien, utan lagts till först i avskriften. Det har föreslagits att den danske kungen i verkligheten kan ha varit Sven Estridsson, som levde samtidigt som Emund Slemme.

Peter Sawyer konstaterar i *När Sverige blev Sverige* att notitien finns i icke mindre än 27 avskrifter, och samtliga innehåller samma felaktiga uppgift att de bägge kungarna var Emund Slemme och Sven Tjugeskägg. Sawyer skriver:

...det faktum att samtliga versioner av denna text /.../ har samma tillnamn indikerar att de *alla haft en och samma - felaktiga - förlaga*; det är nämligen inte särskilt troligt att två eller fler avskrivare oberoende av varandra skulle ha gjort exakt samma misstag. Därför finns inget belägg för att texten någonsin existerat utan dessa tillnamn. Åtskilliga årtionden måste ha passerat, innan sådana felaktiga identifikationer kan ha gjorts. Då inga som helst spår finns varken av en formell fördragsversion eller av en notitia-kopia *utan* de felaktiga namnen, kan vi alltså inte räkna med att det hypotetiska originalet någonsin existerat. Som källa till förhållanden under 1000-talet kan det åberopade "fördraget" naturligtvis inte användas. (sid. 22; *orig.kurs.*)

Det är för övrigt Peter Sawyers övertygelse att förfalskningen gjorts i Danmark.

Tidigare forskning om notitian underlättades ju knappast av det faktum att man lyckats blanda ihop den med en annan gränslägningshandling, gällande Västergötlands lagsagas gränser, såväl mot andra svenska lagsagor som mot Danmark och Norge (i det fallet skall man inte ha nöjt sig med sex stenar utan preciserat över hundratalet "märken"). Misstaget upptäcktes inte förrän 1941 av forskaren Ivar Lindquist. Bägge dessa gränslägningshandlingar återfinns i Äldre Västgötalagen, men är inplacerade i handskriften på ett ganska förvirrande sätt, vilket förklarar att det tog sådan tid innan man insåg att det rörde sig om två skilda dokument.

Vad som helt torpederar föreställningen om notitians äkthet är de forskningsrön som visat på att det inte finns *en enda* övrig notering att Blekinge hörde till Danmark på 1000-talet, eller för den delen inte heller på 1100-talet. Landskapet införlivades under dunkla former med vårt södra grannland först under början av 1200-talet (och fortsatte därefter vara danskt fram till freden i Roskilde år 1658, sånär som på ett kort mellanspel under Magnus Eriksson). Vi känner inte de närmare omständigheterna kring införlivandet, men av allt att döma handlade det inte om någon regelrätt militär erövring, eftersom ingen sådan finns omnämnd, ens i förbigående, i vare sig danska eller svenska källor.

Om Blekinge låg under den danska kronan, hade det varit naturligt att det också hörde till Lunds stift. *Necrologium Lundense* är en förteckning över avlidna i Lunds stift som fördes från 1130-talet och en bit in på 1200-talet. Inga personer från Blekinge är nämnda i denna handling, inga blekingska ortnamn eller ens landskapsnamnet Blekinge. Man hade åtminstone kunnat förvänta sig omnämmandet av blekingska socknar i samband med redovisning av kyrkliga skatter.

Nå, teoretiskt sett *kan* ju Blekinge ha hört till Skara stift, till trots att landskapet räknades som en dansk provins (2). Även om det förefaller högst osannolikt. Vad som däremot inte har med den kyrkliga utan med den världsliga sfären att göra är myntväsendet. En forskare, Cecilia von Heijne, som studerat myntcirkulationen i Danmark under penningekonomins första skede konstaterar: **Att Blekinge skulle vara en del av Danmark under 1000- och början av 1100-talet är inte synligt i myntmaterialet. När en reglerad myntcirkulation införs i de centrala delarna av Sydskandinavien, omfattas uppenbarligen inte Blekinge av denna** (3).

Det är först i Kung Valdemars jordebok år 1231 vi finner fullt säkra belägg för att Blekinge räknas som en dansk provins.

Den sist utpekade gränsstenen, "Brömse sten", ligger i östligaste Blekinge. Området norr om stenen (Möre) skulle alltså enligt notitian vara svenskt och området söder därom (Blekinge) danskt - och detta så tidigt som i mitten av 1000-talet. Som vi ovan visat på, förefaller det helt uteslutet att så kunnat vara fallet. Och av detta följer, som ett brev på posten, konklusionen att "notitian" måste vara en förfalskning. Därtill en slarvigt ihopkommen sådan.

Varför detta falsifikat alls kom till kan man bara spekulera om (även om vi har vissa funderingar). Det verkligt viktiga att fastställa är att då "notitian" är en bluff, *kan den inte användas som stöd för något av följande påståenden:*

- 1) Sverige var ett sammanhållet rike där en gemensam konung hade full kontroll över alla landsdelar redan i mitten av 1000-talet, och som i den egenskapen med full auktoritet kunde delta i en gränsläggningshandling långt från Sveriges centralbygder,
- 2) denne konung var en "Uppsalakonung", tolkat som att han hade sitt säte i Gamla Uppsala,
- 3) de tre folklanden bar sina från 1100-talet belagda namn redan ett århundrade tidigare,
- 4) ledningen existerade som territoriell organisation redan i mitten av 1000-talet.

Vill man bevisa något av ovanstående får man i så fall stödja sig på andra källor. I den mån de kan uppletas.

11.3. Notitia nr 2

Även den andra gränsläggningshandlingen som är bilagd till Äldre Västgötalagen, den som påstås reglera Västergötlands lagsagas (4) gränser, omvärvs av en del frågetecken. Detta fördrag skall ha stadfäst vid ett s k trekungamöte, troligen i den nu försvunna norska staden Kongahälla, vilken låg några kilometer väster om dagens Kungälv. Att detta trekungamöte verkligen ägde rum år 1101, och att beslut där togs om gränsläggningen, har länge varit en så etablerad historisk "sanning" att man i Kungälv rentav låtit resa en bronsstaty föreställande de tre kungarna (5) samt en häst. Förmodligen den omtalade hästen som åkte båt (mera därom nedan).

Uppräkningen av "märken", alltså gränsmarkeringar, börjar på den lilla ön Danaholmen i havet utanför Göta älvs mynning, fortsätter sedan i Göteborgs södra skärgård i sundet mellan två öar och därefter på fastlandet mellan Halland och Västergötland. Enligt notitien delades Danaholmen i tre "lotter", en svensk, en dansk och en norsk. Upplysningsvis mäter ön numera ca 180 X 170 meter. Ön må ha varit högst obetydlig, men icke desto mindre får uppgifterna om uppdelningen av densamma stora konsekvenser för historieskrivningen. Det skulle nämligen betyda att Västergötland, och därmed Sverige, redan vid denna tidpunkt tilldelades en "korridor" eller "kil" ut till Västerhavet mellan Danmark och Norge (6). Att så skulle varit fallet har börjat ifrågasättas av allt fler moderna historiker.

Det är nämligen en numera ganska allmän uppfattning att de så kallade Utlanden, det vill säga häradena Askim, Vättle och Sävedal samt en del av Hisingen, inte tillföll Sverige förrän under första halvan av 1200-talet. Eftersom nu för tiden Sveriges andra stad, dvs Göteborg, råkar ligga i det berörda området, har frågan kommit att tilldra sig ett visst intresse från såväl professionella forskare som privatforskare, mer än vad som förmodligen hade varit fallet om det hade handlat om omstridda områden någon annanstans, t ex i västra Härjedalen eller norra Värmland. Denna storstadsmässiga anknytning har förstås inte påverkat källäget, det är i själva verket synnerligen uselt. Med påföljd att skrivierna om Utlanden kommit att präglas av en hel del teoretiserande och spekulerande men få säkerställda fakta (7).

Som om det inte räckte med dåligt källäge finns det ett synnerligen handfast problem rörande

själva Danaholmen: Man tycks ha tagit för givet att den ö som i gränslägningsnotitia nummer 2 kallas Danaholmen är identisk med den ö som på 1600-talet kallades *Danmark lilla* och längre fram *Danska liljan*. I alla fall har vi inte stött på någon avvikande uppfattning. Emellertid är denna ö (till skillnad från de flesta andra öar i Göteborgs skärgård) mycket låglänt - ingen klippö utan huvudsakligen bestående av grus och sten med gräsvegetation mellan stenbumlingarna - och kan år 1101, med tanke på landhöjningen med 2 mm per år (alltså ca 1.8 meter på 900 år), eventuellt ha *legat helt under vatten*. Egendomligt nog tycks ingen historiker som forskat om Danaholmsfördraget överhuvudtaget reflekterat över denna omständighet. Möjligen kan omnämmandet av en ö vid namn Danaholmen i notitien åsyfta *en annan ö än Danska liljan*, en ö som på den tiden bar namnet Danaholmen men som nu heter något helt annat, men vilken ö det i så fall skulle vara fråga om är förstås omöjligt att fastställa.

Vi är alltså i den lätt fantastiska situationen att inom svensk historieskrivning två "etablerade sanningar" cirkulerat parallellt ända in i modern tid, vilka vid närmare skärskådande egentligen inte går ihop. Nämligen att 1) trekungamötet i Kongahälla stadfäste Västergötlands lagsagas gränser redan år 1101 på ett sådant sätt att Sverige fick en korridor till Västerhavet, samt 2) en annan version, innebärande att denna korridor var ett faktum först i och med att de s k Utlanden hamnade på den svenska sidan av gränsen. Detta över hundra år senare.

Men två varandra uteslutande berättelser kan förstås inte bägge vara korrekta. Att tre kungar träffades i Kongahälla år 1101 kan i och för sig vara sant - med tanke på deras ständiga konflikter om ditt och datt hade dom säkert en hel del att konferera om - men knappast att dom gjorde upp om någon gränsdragning till Sveriges fördel.

En förflugen tanke inställer sig: Kanske var det inte alls fråga om någon regelrätt annektering av Utlanden från svensk sida, utan en slags byteshandel? Att Danmark bytte bort Utlanden mot Blekinge? Så vitt man vet hamnade ju Blekinge i Danmark i samma tidsskede (första halvan av 1200-talet) som Utlanden hamnade i Västergötland. I bägge fallen under outredda omständigheter, men av allt att döma utan att ett enda svärdsdrag utdelades. Blekinge låg en bra bit bort från Sveriges centralbygder, och på samma sätt låg Utlanden minst sagt perifert ur dansk synpunkt (redan Halland norr om Varberg tycks ha varit rena "ingenmanslandet" vid denna tid, även om det rent nominellt hörde till Danmark). Två "utmarker" som respektive kungadöme hade svårt att kontrollera (och därmed dra nytta av), men däremot den andra parten kunde tjäna på. Det kan således ha betraktats som en synnerligen lyckad bytesaffär ur både svensk och dansk synpunkt.

I forna tider var det i det allmänna folkmedvetandet tydligen helt i sin ordning, ja rentav ärorikt, att den egna sidan erövrade hela eller delar av andra länder med ren våldsmakt. Med eller utan framlagda svepskäl. Den etiska aspekten i samband med anfallskrig vägde lätt. Landbyten, däremot, kan ha uppfattats som en sorts "köpsläende" eller "schackrande", ovärdigt en mäktig konung (**Värjan må tala, ty den skämtar icke!**, som Karl XII klippte av diskussionen, när en av hans rådgivare försiktigt framhöll att kungen kanske skulle tjäna på att förhandla lite mer och kriga lite mindre). Kanske var det ett sådant synsätt som fick till följd att man på 1200-talet gjorde sig mödan

att knäpa ihop två förfalskade gränslägningsavtal, för att ge sken av att de nya gränsförhållandena hade "forn hävd". Allt i avsikt att söka "mörka" hela bytesaffären.

Det må vara hur som helst: Det är under alla omständigheter ett lite märkligt sammanträffande att Blekinge blev danskt i ungefär samma tidsskede som Utlanden hamnade i Sverige. Om det nu verkligen är en tillfällighet eller om det hänger ihop på något sätt.

Sammanfattningsvis: Man kan inte *helt* utesluta att notitia nr 2 faktiskt är äkta, även om en del omständigheter talar däremot (som t ex att ön *Danska liljan* troligtvis ännu var under vattenytan vid den aktuella tidpunkten). Däremot torde man med hundraprocentig säkerhet kunna säga att den notitia den tidigare sammanblandats med, dvs nr 1, är en förfalskning.

Det finns en lite pikant detalj i samband med notitia nr 2, för övrigt. Det står nämligen att när den svenske kungen skulle bestiga sin häst, så höll den danske kungen i betslet, medan den norske kollegan höll i stigbygel. På den tiden var detta en starkt symbolladdad handling, innebärande att man uttryckte aktning, för att inte säga underkastelse, inför den som stod i begrepp att kliva på hästen. I detta fall skulle det alltså innebära att den danske och norske kungen erkände sig underlägsna sin svenske kollega. Denna korta mening i notitien (förmodligen inget annat än barnsligt skryt) ledde till en historisk kontrovers mellan Sverige och Danmark som varade i flera hundra år. I vissa danska versioner lät man helt sonika ändra på berättelsen, så att det istället var den danske kungen som vederfors denna ära.

Som anekdot betraktad, blir ju inte historien sämre av det faktum att detta "hästceremoniel" nämns i texten i direkt anslutning till redogörelsen för Danaholmens uppdelning, vilket under långa tider, ja nästan till dags dato, felaktigt tolkats som att den svenske kungen skulle ha fraktat sin ädla springare på något flytetyg ut till Danaholmen, vad nu en häst hade för uppgift att fylla därute. Men, som skarpsynta forskare kunnat konstatera vid förnyad och mera noggrann genomläsning, så står det ju faktiskt inte uttryckligen att själva *mötet* mellan kungarna ägde rum på en vindpinad grushög ute i havsbandet, alltså Danaholmen, bara att ön skulle delas upp. Troligen uppehöll dom sig i den norska köpstaden Kongahälla, vars kungsgård torde varit den enda miljö på många mils avstånd som kunnat erbjuda värdiga inkvarteringsmöjligheter för kungliga besökare. Om nu detta i brons förevigade möte ens ägde rum, vill säga.

I vilket fall bör den svenske kungen, Inge den äldre av Stenkilsätten, ha varit den mest anslående gestalten. Han skall ha varit runt två meter lång, väldigt förtjust i god mat och som en följd därav utrustad med en viss "rondör", inklusive ett ovanligt kraftigt akterkastell, vilket gett honom öknamnet "Inge bakbred". Samtliga manliga medlemmar av Stenkilsätten lär ha varit ovanligt storvuxna, för övrigt (8). Enligt Äldre Västgötalagens kungakronika hade denna ätt någon slags anknytning till Levene i Västergötland (i likhet med Håkan Röde), en uppgift som i sedvanlig ordning ifrågasatts av historiker av känd inriktning. I vart fall lär ju knappast uppgiften kunna avfärdas som en "sen tradition", eftersom den förekommer i den äldsta handskrift vi överhuvudtaget har i behåll på svenska, dvs nämnda Äldre Västgötalagen.

NOTER:

(not 1) Sten Körners översättning av Äldre Västgötalagens version i *Ale, historisk tidskrift för Skåneland*, nr 2/1962.

(not 2) Linköpings och Växjö stift existerade inte så tidigt som vid mitten av 1000-talet.

(not 3) Cecilia von Heine, *Vikingatida och tidigmedeltida myntfynd från Danmark, Skåne, Blekinge och Halland*, Stockholm, Institutionen för arkeologi och antikens kultur (2004), sid. 157.

(not 4) Västergötlands lagsaga omfattade även Dalsland.

(not 5) Kungarna var Magnus Barfot från Norge, Inge den äldre från Sverige och Erik Ejegod från Danmark. I det här fallet hade inga misstag gjorts. Kungarna var faktiskt samtida.

(not 6) Författaren till notitien - förfalskning eller ej - måste ha sett det som underförstått, något han inte särskilt behövde framhålla, att detta markinnehav på Danaholmen per automatik var förenat med fri passage för fartygstrafik hela vägen ut till Västerhavet. Ty vilken nytta skulle Västergötland (och därmed Sverige) annars ha haft av en andel av en obebodd, högst obetydlig ö i älvmyningen?

(not 7) För vidare läsning rekommenderar vi:

Ingvar Leion, *Landkorridoren till Västerhavet. Hur Sverige fick land vid mynningen av Göta älv*. Göteborg 2002.

Gunnar Olsson, *Sverige och landet vid Göta älvs mynning under medeltiden*, Göteborgs högskolas årsskrift 1953.

Jan Laul, *Utlanden: En historia om Partille socken, Sävedals härad och landet omkring*, 2004.

(not 8) Denna uppgift bekräftades vid en undersökning av gravarna i det s k Stenkilska gravkoret i Vreta klosterkyrka. Härvid påträffades skeletten efter två män, av vilka den ene beräknas ha varit 198 cm lång, den andre 202 cm. Under medeltiden sjönk medellängden rejält, oförklarligt nog inte bara bland fattigfolk utan även i de högre samhällsklasserna, där man borde haft råd att äta ordentligt. På 1500-talet beskrevs Gustav Vasa som "en lång och reslig karl". Han mätte dock bara 173 cm, vilket tydligen ansågs "resligt" vid denna tid.

12.1. Begreppet Uppsala

Det finns som bekant en stor stad nästan mitt i Uppland som för mycket länge sedan hette Östra Aros och sedan år 1273 bär namnet Uppsala. Staden är säte för Sveriges första universitet, och är därtill ärkebiskopsäte. Strax norr om detta Uppsala, idag nästan sammanväxt med huvudorten, finns en by vid namn Gamla Uppsala. Det var denna by som ursprungligen hette Uppsala, innan Östra Aros övertog namnet, och byn fick lägga till prefixet "Gamla".

Emellertid finns runtomkring i Sverige och för övrigt även utomlands sammanlagt över tvåhundra (1) andra platser som heter Uppsala, Upsal eller något liknande, den längst bort belägna i Argentina. Endast ett mindretal av dessa Uppsala är gårdar eller byar, alltså befolkade platser. Huvuddelen av namnen anger istället ett terrängavsnitt. När Anders Högmer (mer om honom nedan) sist räknade 1990 var de 105 i Sverige och 65 i Norge. Inga alls i Danmark, märkligt nog.

Det har nästan varit ett helt fyrverkeri av olika uppslag och idéer vad dessa Uppsala-namn egentligen står för, och varför dom är så många. Särskilt har den "göticistiska" skolan varit väldigt innovativa på den punkten. Ortnamnsforskarna, däremot, har befriat sig från en massa påfrestande tankearbete genom att kategoriskt fastslå att *samtliga* är uppkallelsenamn efter antingen Gamla eller Nya Uppsala. I *Svenskt ortnamnslexikon* från år 2016 kan vi läsa:

Runt om i Europa finns en lång rad platser med namnet Oppsal, Uppsala o.dyl., sannolikt resultatet av en omfattande, ibland också sakligt motiverad, uppkallelse efter det ryktbara Uppsala i Uppland.

Man frågar sig: Hur "ryktbar" kan en gammal hednisk kultplats, alternativt en universitetsstad i Europas norra utkant ha varit? Är Uppsala ett Rom, ett Athen, ett Palmyra? Finns det då inga gränser för den provinsiella självförhållningen?

Mest förbryllande är den inskjutna bisatsen: **...ibland också sakligt motiverad...** Varför bara **ibland**? Vi avstår försiktigtvis från tolkningsförsök.

I tidskriften *Fornvännen* publicerades 1920 en artikel av Adolf Noréen betitlad *Nordens äldsta folk- och ortnamn*. På tal om namnet Danmark (det finns flera stycken, bl a en ort strax utanför Uppsala i Uppland som heter så) skriver Noréen: **Namnet Danmark, som för övrigt råkas på en mängd håll i både Sverige och Norge och därför omöjligen överallt kan vara lån från det danska rikets namn...** Uppenbarligen menar Noréen att *blotta antalet* Danmark-namn gör det osannolikt att *samtliga* är uppkallelsenamn efter vårt södra grannland. Man frågar sig då varför inte samma logik tillämpas när det gäller Uppsala-namnen.

I Örsta socken på Vestlandet i Norge omnämns i Munkelivs klostrets jordebok en gård med namnet *Aff vppsolum*. Detta under andra halvan av 1100-talet.

Flera stycken Upsal-namn är belagda i *Domesday Book* i England redan 1066, långt innan Gamla Uppsala blev ärkebiskopsäte och ca 400 år innan Uppsala blev universitetsstad. Hur "ryktbart" kan Uppsala då ha varit i England?

Den norske historikern Per Sveås Andersen trodde inte för ett ögonblick på idén att samtliga Uppsala-namn på planeten skulle vara uppkallelsenamn efter Uppsala i Uppland. I *Norsk historisk tidskrift* nr 4/1986 skriver han: **Det är ren spekulation att uppfatta de norska Uppsala-namnen som uppkallelsenamn efter det uppländska Upsalir.**

År 1936, i tidskriften *Namn och bygd*, visar arkivarien E Holmqvist samma betänkligheter beträffande de norska namnen. Han skriver om **...de många norska gårdsnamnen Opsal, varav väl endast en del kunna vara uppkallelsenamn.** Professorn i ortnamnsforskning, Jöran Sahlgren, grundade *Namn och bygd* 1913 och var dess huvudredaktör. Han bör rimligtvis ha läst Holmqvists artikel. Men varken Sahlgren eller någon annan valde att kommentera den. "Huvudlinjen" låg fast, att alla Uppsala-namn var uppkallelsenamn.

Om man vill förfalla till konspirationstänkande, skulle man kunna misstänka att detta envisa

fasthållande vid tesen att Upplands Uppsala är rot och stam till alla de övriga Uppsala-namnen har att göra med att hela den "sveicistiska" historieuppfattningen i princip står och faller med förutsättningen att *samtliga* omnämningen av *Upsalir*, *Upsalum* osv i forntida källor återgår på Gamla Uppsala i Uppland. Erkänner man att åtminstone en del av dessa omnämningen skulle kunna gälla andra Uppsala, då sätts ju hela konstruktionen ifråga. Men förmodligen är det inte alls tal om någon regelrätt "konspiration". Bara **lokalpatriotisk hämningslöshet**, som professor Sten Carlsson valde att diagnosticera åkomman. Det är en nästan ofrånkomlig drift hos alla som är det minsta intresserade av sin hembygd att vilja framhålla dess betydelse i både nutid och forntid. Och upplänningar är väl inte annorlunda funtade än andra. Det är naivt att tro att professorer, docenter och andra akademiker skulle vara fullkomligt vaccinerade häremot, vad de än själva inbillar sig.

En som i debatter mot "göticister" gärna framställer sig som "vaccinerad", nämligen genom att vara bosatt på västkusten (Mölnadal, närmare bestämt), är filosofie doktor Lars Gahrn. Det är ganska ovanligt i dagens läge med akademiker som så konsekvent och ihärdigt som Gahrn valt att profilera sig som företrädare för den "sveicistiska" historieuppfattningen. Många andra historiker av idag verkar vilja ducka för hela problematiken för att istället diskutera annat.

I debattboken *Sveriges födelse* (sid. 17) skriver Gahrn:

Mac Key skriver att forntidens Uppsala är samma ort som Uppsala i Ledsjö socken. Emellertid finns det gott om orter med namnet Uppsala. Det avgörande blir vilken plats, som utpekas av de historiska källorna.

Ynglingatal nämner förvisso Uppsala, eller rättare *upsalum*, vid tre tillfällen, men inte på ett sådant sätt att namnet kan knytas till ett särskilt landskap.

Gahrn fortsätter:

Aun och Adils dog i Uppsala, och Olof försvann därifrån. Enligt dikten (Gahrn syftar på Ynglingatal; *vår anm.*) **var Uppsala tydligen en plats, där konungarna ibland uppehöll sig.**

Detta konstaterande säger fortfarande ingenting om i vilken del av landet detta Uppsala skulle vara beläget.

Gahrn igen:

Förutom Uppsala nämns ortnamnen Skuta, Fyris och Vendel i detta skaldekväde. Alla fyra namn återfinns inom några mils omkrets i hjärtat av Uppland.

Nu börjar det bli intressant! Gahrn anger tre referenspunkter, nämligen Skuta, Fyris och Vendel. För att börja med begreppet "skuta", så förekommer det i Ynglingatal i samband med en av de tidiga ynglingakonungarnas, Vanlandes, begravning (kremering). Det heter att han **brändes å skutas bädd**. Ordet "skuta" har haft en mängd olika, för att inte säga totalt skilda betydelser; som 1) en särskild sorts fartyg (det säger vi ju än idag), men också 2) det helt förbleknade "vattendrag" (t ex en å eller bäck), 3) ett "större stenblock" eller 4) ett "berg eller fjäll" (som Åreskutan i

Jämtland, Skutberget ca 7 km väster om Karlstad, samt fjället Skuta i Norge och dess namne på Island). Även i de senare betydelseerna är namnet knappast längre aktivt. Carl Otto Fast uppgav dock att han i samband med sin yrkesutövning (han var ju bergsingenjör) hade hört gruvarbetare tala om "skutborrning" och "skutsprängning". Detta alltså så sent som på 1900-talet.

Ett litet problem med Vanlande är att han tillhör de första åtta i Ynglingatals kungalängd, alltså de som av forskare avfärdats som rena sagokungar, utan spår av historisk existens. Och om Vanlande överhuvudtaget aldrig funnits, lär ju i logikens namn även berättelsen om hans levnad och slutliga frånfälle vara ganska sagoaktig. Detta drar ju onekligen ner "bevisvärdet" en aning.

Oss veterligen finns ingen *ort* (som Gahrn hävdar) som heter Skuta i Uppland (inte i resten av Sverige heller, för övrigt). Det närmaste vi lyckats komma är ett gårdsnamn i Haninge i Södermanland, nämligen Skutas gård (numera ridskola). Förvisso finns faktiskt en by i Uppland med ca 50 innevånare som heter Skuttunge, och som namngivits efter Skutån som genomflyter densamma, men ingen forskare har, i alla fall så vitt vi vet, någonsin drivit tesen att Vanlande någon gång på 300-talet kremerades i själva byn Skuttunge. Ej heller den lokala hembygdsföreningen har sökt göra detta trovärdigt. Med tanke på att det (enligt företagna arkeologiska undersökningar) bara fanns ca 400 bebyggelseenheter (gårdar och byar) i vad som idag heter Uppland under äldre järnålder, är det tveksamt om byn ens fanns så tidigt som på 300-talet (alltså det århundrade då Vanlande bör ha levat enligt Ynglingatals kungalängd, om det inte vore för den lilla besvärande detaljen att han – åtminstone om man får tro forskningen - är en sagokung och således aldrig existerat). När Vanlande brändes **å skutas bädd** är det en mera rimlig tolkning av Tjodolfs mening att han kremerades antingen vid stranden av ett vattendrag eller vid foten av ett berg. Några berg namnet värda finns inte i Uppland, så vad Gahrn uppletat är förmodligen just den å som namngivit Skuttunge och fordomdags hetat Skuta. Numera kallas den alltså Skutån. Nu är emellertid *skuta* inte blott ett namn på en alldeles särskild å i östra Sverige, utan ett mycket gammalt, helt utdött ord för "vattendrag" i största allmänhet, en *terminus technicus*, närmare bestämt för sådana åar och bäckar som utmärktes av ett ovanligt raskt vattenflöde (ordet är språkligt besläktat med *skjuta*, som t ex i "skjuta iväg en pil", alltså betecknande ett mycket snabbt förlopp). Då människorna i Sverige under forntiden, precis som idag, talade samma språk (om än med vissa dialektala variationer), kan det inte uteslutas att det under forntid och medeltid fanns tjugtals med vattendrag runt om i Sverige som i dagligt tal refererades till som *skutan*, i betydelsen "den hastigt rinnande ån/bäcken", men som numera heter något annat. I vilket fall känner vi till ytterligare två vattendrag i Sverige vilka ännu i denna dag kallas Skutån, nämligen ett i Dalarna, inte långt från Falun, och ett annat i närheten av samhället Järpen i Jämtland. I forna Vilske härad väster om Falköping finner vi Skuttra å, vars nuvarande namn mycket väl kan vara en förvrängning av ett ursprungligt Skuta. Om man orkar forska i saken går det kanske att uppleta ytterligare ett gäng Skutåar. Hur som helst: Termen kan alltså inte med full säkerhet knytas till *enbart* Uppland.

Emil Olsson, i sin översättning av Ynglingasagan från 1919-26, tror dock varken på en å eller ett fjäll, utan att vad Tjodolf menade var att Vanlande brändes på sin *skuta*, dvs sitt skepp (detta i not 50 till hans översättning). Faktiskt en inte helt orimlig tolkning, när vi vet att det inte bara förekommit att avlidna lagts obrända i båtgravar, utan faktiskt också i vissa fall kremerats med båt

och allt (som i Klintagraven utanför Köpingsvik på Öland).

Något man borde reflektera lite närmare över är *i vilket sammanhang* uttrycket **å skutas bädd** förekommer. Det är ju i ett hyllningskväde till en norsk småkonung, Ragnvald hederhög, och sannolikt reciterat i gästbudssalen på Vestfolds kungsgård i Norge (2). Författaren, hovskalden Tjodolf av Hvin, kan knappast ha förväntat sig en sådan enastående geografisk allmänbildning bland de i salen församlade, att dessa skulle känt varenda vattendrag i östra Sverige till namnet, inklusive ett biflöde till Björklingeån (vilken i sin tur är ett biflöde till Fyrisån). Om **skutas bädd** i dikten verkligen gällde den tämligen anspråkslösa Skuta/Skutån i landskapet Uppland, måste denna referens framstått som helt obegriplig för ärade publikum. Däremot inte om begreppet *skuta* i **skutas bädd** syftar på ett berg eller fjäll; ett berg som var någorlunda välbekant för människorna i salen (och som då bör ha funnits någonstans i Sverige, efterom Vanlande räknas till den äldre, svenska grenen av ynglingaätten). Eller, som Emil Olsson föreslagit, att det handlade om Vanlandes eget skepp.

Ett annat, numera helt förbleknat ord är fyris/föris, som vi redan utbrett oss om i stycket om Inge och Alv (se kap. 7.2). "Fyrisvallarna" i Uppsala är Olof Rudbecks namngivning från 1600-talet, i ett försök att anspela på "Slaget på Fyrisvallarna" på 900-talet, vars lokalisering inte är helt oomtvistad. Det finns några stycken noteringar om "förisängar" i Uppland från medeltida handlingar, det sista belägget från 1456 (däremot inga om några dito -vallar). Vidare hittar vi "vid fyris", eller rättare *a fure*, inknackad på en östgötsk runsten. Sannolikt var termen i stort sett helt bortvittrad, i alla fall i skrift, när Olof Rudbeck "återupplivade" den på 1600-talet i lätt omstöpt form, alltså som "Fyrisvallarna" (beträffande namnet Fyrisån är det en ren konstruktion för att harmoniera med "Fyrisvallarna", det är ett obestridligt faktum att vattendraget från början hette Salaån). Eftersom termen fyris/föris är belagd i gamla källor från Island i väster till Uppland i öster bör det i vilket fall som helst ha funnits strandängar kallade "förisängar", eller något liknande, överallt i det norröna språkområdet under forntiden.

Alltså: Inte heller i detta fall kan termen med full visshet knytas till *enbart* Uppland.

Beträffande Vendel, en by och socken norr om Uppsala, så hette byn inte ens Vendel utan Tuna under forntiden, något vi ju redan tagit upp i föregående stycke om Ottar vendelkråka (kap. 7.6).

Om man nu skall försöka värdera Gahrns tre referenspunkter, kan man möjligtvis sträcka sig till att de två förstnämnda har ett visst, om än mycket klen indicievärde. Dock ej så övertygande att man kan tala om bevisvärde. Den tredje referenspunkten, dvs byn Vendel, kan vi, som framgår av ovanstående, helt avskriva. Det är med andra ord fortfarande en öppen fråga vilket eller vilka *uppsalum* som åsyftas i Ynglingatal.

12.2. Få Uppsala men många Tuna

Uppsala-namnen har sin största utbredning i södra och sydvästra Sverige, med flest i Västergötland, 29 stycken. I dagens Uppland hittar vi 12 stycken, varav fem bedöms vara ganska sena uppkallelse-namn efter antingen Gamla eller "Nya" Uppsala. En namntyp som däremot är

oerhört vanlig i detta landskap är *Tuna*. I inget annat landskap är dom lika många som i Uppland, 53 stycken närmare bestämt. Eventuellt kan *Tuna*-orterna från början ha varit ännu fler.

Att behandla *Tuna*-namnen i ett kapitel som bär rubriken *Begreppet Uppsala* kan kanske uppfattas som besynnerligt och utanför ramen, men en utvikning om denna namntyp är nödvändig för den fortsatta framställningen.

Forskarna är tämligen ense om att *Tuna*-orter bör ha varit någon slags bybildningar, eventuellt i omedelbar anslutning till en stormannagård, och detta i en bygd där ensamgården mycket länge, ja under hela forntiden var den absolut vanligaste bebyggelseformen. Vilket får till konsekvens att byarna här måste ha varit ganska få till antalet, jämfört med t ex fullåkersbygder i götalandskapen (där dom tvärtom var det normala mönstret). Och av detta följer, i sin tur, den ganska ofrånkomliga slutsatsen att av de byar som överhuvudtaget existerade norr om Mälaren under forntiden, en ganska stor procentuell andel lär ha hetat just *Tuna*. Kanske rentav hälften av dem. Det bör rimligen ha varit ganska förvirrande för gemene man att bo i en provins där var och varannan by hette precis likadant. Om än kanske inte för de människor som från vaggan till graven endast undantagsvis blev utanför den egna gårdens hank och stör, så åtminstone för sådana som av en eller annan anledning hade en mera rörlig livsföring. Vid någon tidpunkt tycks den tidens befolkning sökt komma till rätta med detta problem, genom att vissa av dessa *Tuna* tilldelades en särskiljande förled (som *Vallentuna*, *Sollentuna*, etc). Det kan inte uteslutas att man i vissa fall gick ännu ett steg längre, och beslöt att ge en del av dessa orter helt nya namn, i vilket inget *-tuna* överhuvudtaget ingick. Åtminstone vet vi att detta var fallet beträffande *Vendel*. Observera att *Tuna*-namnen är dubbelt fler än antalet hundare, varför dom knappast kan förklaras med att dom har utgjort centralpunkter i respektive hundare. Dessutom är *Tuna*-namnen betydligt äldre än hundare-organisationen. Somliga ortnamnsforskare har anfört språkliga argument till stöd för antagandet att åtminstone en del av dessa *Tuna*-namn har "anor" ända tillbaka till äldre järnålder. Man har nämligen kunnat konstatera att termen *tuna* har snarlika motsvarigheter i flera andra språk, inte bara i med svenskan besläktade tungomål utan även i den icke-germanska keltiskan, vilket tyder på att begreppet har vördnadsbjudande hög ålder, kanske rentav med rötter i ur-indoeuropeiskan.

Det är de flesta forskares uppfattning att ett *Tuna* bör ha haft en särskild *funktion* i den tidens samhälle. *Tuna* har inte varit blott ett ortnamn vilket som helst, *det har stått för något*. Vilken funktion det kan ha rört sig om har det dock funnits delade meningar om, och det i över hundra år. **Antagligen har *tuna*-namnen avsett centraler av ett eller annat slag. Meningarna om vilken uppgift som främst tillkommit *tuna*-orterna, gå emellertid åtskilligt isär**, skriver Eric Elgqvist i sin *Skälvt och skilfingar* (sid. 80). Det är faktiskt anmärkningsvärt, mot bakgrund av vilken oerhörd tankemöda som ägnats dessa *Tuna*-namn (vilket avsatt sina spår i en imponerande mängd avhandlingar och andra tryckalster), att ortnamnsforskare och historiker ännu i denna dag inte lyckats komma till någon fullständig konsensus i frågan. Det må vara hur det vill därmed: Vilken funktion de än må ha haft, bör de för forntidens människor haft sin särskilda betydelse, när så många båtgravfamiljer valt att bisätta sina avlidna anförvanter i direkt anslutning till just *Tuna*-orter.

När Tjodolf av Hvin författade Ynglingatal runt år 900, skapade han knappast detta diktverk helt efter eget huvud, utan utgick ifrån vid tidpunkten ännu levande muntliga berättelser om Ynglingaätten. Traditioner som i synnerhet odlats (för att inte säga ältats) inom ätten själv, inklusive inom dess yngre, norska gren. Allt för att riktigt understryka anspråken på förnåma anor, nästan 30 generationer bakåt. Sannolikt har dessa traditioner därtill haft en viss spridning även utanför ätten, i de s k breda folklagren. Det är en diskussion för sig huruvida dessa muntligt traderade historier har någon som helst sanningshalt, och i så fall, i vilken utsträckning. I *detta* sammanhang är den frågan knappast av vikt, det här intressanta är konstaterandet att dessa berättelser med största sannolikhet var *fullständigt urgamla, återberättade i hundratals år redan omkring år 900*, alltså vid den tidpunkt Tjodolf odödliggjorde dem i versmåttet *kviðuháttr* på Vestfolds kungsgård. Nu har ju Ynglingatals uppgift att Aun och Adils **dog i upsalum** och Olof trätälja **försvann från upsalum** utan vidare förutsatts syfta på (Gamla) Uppsala i nuvarande Uppland. Men vet vi med bestämdhet, utan skuggan av tvivel, att (Gamla) Uppsala *ens hette* Uppsala eller något liknande när de traditionella berättelser kom till på vilka Tjodolf sedan grundade sitt kväde?

Det finns en omständighet som ger ett visst stöd för tanken att även Gamla Uppsala en gång i tiden kan ha hetat Tuna. Kristina Ekero Eriksson skriver i *Gamla Uppsala – människor och makter i högarnas skugga* om den 10 000 år gamla rullstensås som sträcker sig i ungefär nord-sydlig riktning och genomkorsar både "Nya" och Gamla Uppsala:

Just i Gamla Uppsala finns flera grenar av åsen. Den gren som högarna är placerade på kallas Högåsen, medan den som ligger ett par hundra meter västerut bär namnet Tunåsen (sid. 28).

Och vidare, på sidan 159 i samma bok:

Fyra av de kända båtgravfälten i Uppland och Västmanland har något särskilt gemensamt, de är kopplade till orter med så kallade tuna-namn. Det gäller Tuna i Alsike, Ulltuna, Tuna i Badelunda och faktiskt också Vendel som tidigare hette Tuna. *Möjligtvis finns det även ett tunanamn i Gamla Uppsala, för där Uppsalaåsen byter namn till Högåsen, finns ju som tidigare nämnts en förgrening som heter Tunåsen (vår kurs).*

Nå, oss veterligt finns i *dagens* läge inget **tunanamn i Gamla Uppsala**, men det kan mycket väl en gång funnits. Vad skulle annars ha namngivit Tunåsen? Vad utesluter förresten möjligheten att *hela byn* för mycket länge sedan faktiskt kallades Tuna, i likhet med över femtio andra byar i detta landskap? Och om nu *Tuna*-namnet angav en *funktion*, eller en **central** som Elgqvist kallade det, är det egentligen inte alls särskilt långsökt – tvärtom ganska sannolikt - att även en urgammal by mitt i hjärtat av landskapet, dvs den ort vi nu kallar Gamla Uppsala, under något skede under forntiden fyllt rollen av en dylik **central**, och därför *naturligtvis burit samma, på funktionen syftande namn som alla de andra "centralerna"*. Uppsala-namnet, eller *Upsalr* som det förmodligen hetat på den tiden, kan från början *refererat blott till själva kultplatsen*. Eller templet, om nu något sådant faktiskt funnits. Ett namn med sådan "lyskraft" bland folk i bygden att det till slut kom att beteckna orten i sin helhet, och således med tiden helt tränga undan det ursprungliga *Tuna*-namnet. Det är anmärkningsvärt att Adam av Bremen, ännu så sent som år 1075, inte ser

Ubsola som ett ortnamn utan endast som en beteckning på hednatemplet. Elias Wessén uppmärksammar detta i sin *Studier till Sveriges hedna mytologi och fornhistoria* (1924):

Under det att Birka och Sigtuna hos Adam kallas för städer, Birka "oppidum" och Sigtuna "civitas", är detta aldrig fallet med Uppsala. Det omtalas endast som "templum quod celeberrimum Sueones habent in cultu deorum (1:60, IV:26) (översättning från latinnet: *Det tempel som de berömda svearna har för sin gudadyrkan; vår anm.*). (sid. 138)

...kopplade till orter med så kallade tuna-namn... skriver Kristina Ekero Eriksson i citatet ovan angående båtgravfält. Påpekas kan att även i Gamla Uppsala har båtgravar återfunnits, sex stycken till antalet. Skulle även Gamla Uppsala en gång ha hetat Tuna, så förstärks naturligtvis detta samband som Kristina Ekero Eriksson tycker sig se.

Om vi nu till äventyrs lyckats komma någonting på spåren här, dvs att byn Gamla Uppsala kanske rentav inte ens hette *Upsalr* eller något liknande vid den tidpunkt dessa uråldriga muntliga traditioner kom till på vilka Tjodolf sedan grundade sitt diktverk, då bör ju i så fall de tre referenser till *upsalum* som förekommer i Ynglingatal handla om något annat *upsalum*. Vad det nu kan ha rört sig om, en ort eller ett geografiskt område av något slag. Och var i Sverige det nu kan ha varit beläget. Det är att märka att den egentligen *enda* uppgift i Ynglingatal (av någon som helst substans) som "sveicister" kunnat åberopa som stöd för sin uppfattning att ynglingaätten höll till i trakterna norr om Mälaren, är just dessa tre referenser. Referenser som Messenius och andra "lärde män" i Uppsala, efter det att Ynglingatal och Ynglingasagan översatts från fornisländska år 1594, utan vidare förutsatte måtte syfta på den bondby som befann sig några kilometer norr om universitetets lokaliteter. Det var ju nära och bra. Men även på den tiden lär det väl, precis som idag, ha funnits *ytterligare* ett antal byar, gårdar och terrängavsnitt runt om i Sverige vid namn Uppsala, Upsal, Ubsal osv, platser vars existens Messenius och hans kollegor antagligen inte ens kände till. Den tanken rann nog aldrig upp i deras huvuden, ens som teoretisk möjlighet, att Ynglingatals *upsalum* skulle kunna gälla något annat än Gamla Uppsala i Tiundaland. Men ingen skugga må för den sakens skull falla över Messenius & co. Det var ju 1500-tal, och såväl den historiska forskningen som ortnamnsforskningen befann sig ännu på en minst sagt outvecklad nivå. Anmärkningsvärt dock att inte heller någon enda av de otaliga akademiker som därefter avlöst dem, under de följande dryga 400 åren, ens tycks ha övervägt denna möjlighet. Särskilt märkligt mot bakgrund av att man numera identifierat över hundra andra platser och terrängavsnitt runt om i Sverige som bär ett Uppsala-namn ("över hundra" är faktiskt, om än inte helt unikt så i vart fall en ganska hög siffra, då de flesta andra ort- och platsnamn inte kan räkna lika många nedslag i den svenska geografien).

12.3. Anders Högmers forskning

De enda vi känner till som gått längre än till att enbart spekulera lite löst om Uppsala-begreppet, utan verkligen bedrivit forskning på djupet, är en amatörforskare vid namn Anders Högmer. Han ägnade i stort sett hela 1980-talet åt denna fråga. Den enda dokumentation av hans omfattande efterforskningsarbete vi lyckats finna är ett återgivande av det föredrag han höll i Lidköping under

ett s k medeltidssymposium år 1990 (3).

Den förste "göticist" som framkastade en tankegång vad Uppsala-begreppet egentligen står för var Carl Otto Fast. Han misstänkte (i sin bok *Det svenska rikets ursprung*) att det hade något att göra med fäbodrar, huvudsakligen på den grunden att Uppsala-namn påfallande ofta återfanns i utmarkslägen, en bit från huvudbygden. Vidare anförde han att trakterna kring Kinnekulle dels är anmärkningsvärt rik på Uppsala-namn, dels på namn med efterleden *-säter*. *Säter*-namnen hör ju ofta ihop med fäbodrar. Vad han emellertid missat är att det finns två olika ursprung till *säter*-namnen; dels ett äldre skikt med störst utbredning i Östergötland och Södermanland, dels ett yngre, som återfinns i Dalarna och andra miljöer där fäboddrift förekommit.

Högmer dementerar fäbodteorin med ett exempel från Dalarna:

Gambel Upsal, ett ställe nere vid strömmen i Älvdalen ovanför Mora, är inga fäbodrar, men Sälen ovanför på fjället är det. Ett elegant exempel på att sal-namn visst kan betyda fäbod, medan ett uppsalanamn inte är det. Dessutom märks här att *detta sal-namn ligger väsentligt högre än uppsalaplatsen* (*orig. kurs.*), vilket visar att de bägge namnvarianterna inte har med varandra att göra i terrängen.

Att det handlade om just "platser belägna högre upp i terrängen" var annars en idé som framfördes av C O Fast's lärjunge Holger Bengtsson. Han hänvisade bl a till hur samernas kultplatser påfallande ofta låg i en högre liggande position i förhållande till omgivningen. Han tänkte sig att inte bara samerna utan även de asatroende längre söderut ville komma närmare sina gudar genom att bege sig till en kultplats som befann sig i ett högre läge. Denna föreställning motsägs av Högmer:

Högre belägenhet gäller inte för alla uppsalar. Bara en tredjedel av landets uppsalar kan anses ligga högre än omgivningen.

Att *samtliga*, eller närapå samtliga Uppsala-namn skulle ha med hednisk kult att göra dementeras ganska eftertryckligt av den karta över Uppsala-namn i Skandinavien som Högmer bifogade till den skriftliga dokumentationen av medeltidssymposiet i Lidköping. Av den framgår att de ofta ligger märkligt nära varandra i geografien. Så ligger de enda två i västra Värmland blott någon mil ifrån varandra. Därifrån är det sedan ett "hopp" på ca åtta mil österut innan nästa Uppsala-namn, i närheten av samhället Segmon. Även i trakten av Kristinehamn och i sydvästra hörnet av Södermanland träffar man på två Uppsala-namn i varandras omedelbara närhet. I trakterna runt Kinnekulle (dock ej uppe på själva berget) återfinns vi ett sannskyldigt gytter av Uppsala-namn. Generellt sett kan sägas att namnens utbredning är störst i söder och sydväst, dock med stora lokala variationer. Halland och Blekinge har inga Uppsala-namn överhuvudtaget, däremot har Småland sammanlagt 22 stycken och Skåne tre.

De kristnas kultplatser, sockenkyrkorna, fördelar sig inte på det viset. När sockenindelningen infördes i Sverige såg man till att det skulle vara "lagom" avstånd för menigheten att ta sig till sin kyrka. Kyrkorna skulle inte ligga för långt ifrån varandra, men naturligtvis inte heller *alltför* nära.

Uppsala-namnen, däremot, återfinns ibland förvånansvärt nära varandra, andra gånger eftersöker man dom förgäves i ett helt landskap. Om Uppsala-namn indikerar kultplatser och ingenting annat än kultplatser, då måste våra hedniska förfäder ha vägletts av synnerligen irrationella principer beträffande dessa kultplatsers utplacering i terrängen. Det verkar inte finnas någon plan eller mönster överhuvudtaget. Därför förefaller det högst osannolikt att samtliga eller ens huvuddelen av dessa Uppsala-namn återgår på hednisk kult. Kanske i realiteten inte mer än runt dussin (i o f s kan antalet Uppsala-namn som betecknat en hednisk kultplats ursprungligen varit dubbelt eller tredubbelt flera; namn som sedan forntiden hunnit helt förblekna, men därom vet vi förstås intet).

Mac Keys hypotes att Uppsala-platserna skulle fungera som en slags kalendrar för vissa viktiga datum övertygar inte heller Anders Högmer. Han har endast lyckats hitta tre stycken som *möjligen* kan ha haft en sådan funktion:

Förslaget att Uppsala skulle utvisa platsen där solen går upp eller ned vid några av solstånden, utvisar tiden för bloten, verkar nu bara lovande i Varnhem, Åsle samt engelska Upsall Ormesby, varifrån den speciella bergskägglan Roseberry Topping, äldst Othenesberg, på årets kortaste dag syns mot horisonten.

Birger Nerman och Verner Lindblom var sällan överens om någonting, bortsett från en sak: Bägge gav ett visst erkännande åt teorin att Gamla Uppsala var en utflyttning från en äldre, numera försvunnen by vid namn Sala. Eftersom den nya byn låg uppströms i förhållande till moderbyn skulle den ha begåvats med namnet Uppsala. Lindblom pekar bl a på hur Uppgränna ligger högre upp i terrängen i förhållande till det äldre Gränna. Anders Högmer har grävt ner sig i generalstabskartor och lyckats återfinna flera stycken platser där ett Uppsala inom högst sju kilometers avstånd har en ort vid namn Sala (eller åtminstone något snarlikt namn), men i inget av dessa fall ligger Uppsala-platsen högre eller uppströms i förhållande till Sala-orten. Om Gamla Uppsala fick sitt namn så som Nerman och Lindblom fann tänkbart, är det i så fall ett helt unikt fall.

Det tycks inte finnas en enda framkastad tankegång som inte Högmer lyckats falsifiera med konkreta exempel. Själv är han påfallande försiktig med att lansera någon generell teori som skulle gälla för alla Uppsala-namn. Ortnamnsforskningens "officiella" ståndpunkt, att Upplands Uppsala skulle vara något slags "primär-Uppsala", i förhållande till vilket alla övriga namn skulle vara uppkallelse-namn, finner han inte ens värd att kommentera.

12.4. Uppsalarna på Kinnekulle

Det är notabelt att de tre gånger ett Uppsala-namn förekommer i Ynglingatal är det i formen dativ pluralis, *upsalum* (eller, noga räknat, står det *upsölum* i originaltexten). Pluralis betyder som bekant två eller flera. För så vitt man inte föreställer sig någon slags tvillingby blir intrycket att detta *upsalum* snarare än en ort hänсыftar på ett område, ett terrängavsnitt. *Sal* är, eller har åtminstone varit, innan den språkliga nivelleringen satte in med full kraft, en inte helt ovanlig beteckning i Västergötland för öppen mark, antingen det rörde sig om åker, äng eller hagmark (det

finns t o m en hel socken som heter Sal, och den utmärks av nästan obruten åkermark i ett tämligen plant landskap). Nu hittar vi uppe på Kinnekulle två områden, Lilla och Stora Salen (den senare numera naturvårdsområde med vandringsled) som "göticister" misstänker, utifrån deras högre belägenhet, kan ha kallats "uppsalarna" under forntiden. Alltså i pluralis, och då skulle utgöra det område som omtalas i Ynglingatal under namnet *upsalum*.

Namnlikheten mellan Kinnekulles "uppsalar" och övriga Uppsala-namn är sannolikt en ren tillfällighet, lika tillfällig som namnlikheten mellan landskapsnamnet Uppland och de så kallade "upplanden" på Kinnekulle (nuvarande Västerplana, Medelplana och Österplana socknar), och för övrigt lika tillfällig som mellan Uppland och de norska Opplanden. Vi finner alltså i detta senare fall rentav *tre* geografiska begrepp med förvirrande namnlikhet, trots att de inte har ett dugg med varandra att göra.

Samtidigt kan vi inte förbise det faktum att *Upp-* i Uppsala rimligen bör ange "högre liggande position" eller "uppströms", trots att Högmers undersökning klart och tydligt utvisat att detta bara är giltigt för en tredjedel av fallen. Hur är detta möjligt? Våra forntida förfäder skapade sällan eller aldrig ortnamn där begrepp som exempelvis "berg" eller "sjö" ingick, när inget berg eller någon sjö stod att finna på flera kilometers eller mils avstånd. Det skulle aldrig falla dem in att skapa rena fantasinamn. Fantasi hade dom nog, rentav i övermått, vilket inte minst avspeglar sig i det bevarade forntida sagramaterialet, men vid namngivning av orter och andra platser verkar dom ha varit ganska sakliga. Det bör därför känts en smula ovant för dem att namnge en plats med en term som bar förleden *Upp-*, om platsen i verkligheten låg på plan mark eller rentav i en sänka (som vi vet att många Uppsala-namn faktiskt gör). Detta förhållande har föranlett en del som grubblat över Uppsala-problemet att misstänka att det från början faktiskt funnits ett "primär-Uppsala", ett som *verkligen* haft en märkbart högre liggande position i terrängen, och där alltså förleden *Upp-* svarar mot platsens faktiska läge. De övriga, senare tillkomna Uppsala-namnen skulle då haft karaktären av *terminus technicus*, dvs funktionsnamn. Detta ursprungliga Uppsala bör ha haft en mycket stark laddning, en särskild "utstrålning", när det förmått forntidsmänniskorna att tilldela en plats ett namn som på intet sätt överensstämde med omgivningens faktiska topografiska beskaffenhet. T ex en laddning som hade med den hedniska kulten att göra.

Det är dock föga sannolikt att Kinnekulles "uppsalar" (Stora och Lilla Salen) fungerat som något slags "primär-Uppsala", lika lite som Gamla Uppsala i Uppland. Det är förvisso helt korrekt att Västergötland (vilket ofta har framhållits av "götaskolan") under forntiden ingick i en gemensam kulturprovins innefattande även omgivande regioner inklusive Östfold, dvs sydöstra Norge (4). Men därav följer inte per automatik att *hela* Norge ingick i samma kulturprovins (än i denna dag noterar man betydande skillnader mellan bygdemålen i Östfold, Vestlandet och Trøndelag, ett förhållande som indikerar att det från början har rört sig om skilda kulturkretsar). Även om vi leker med tanken att ett *upsalum* på Kinnekulle kan ha haft en sådan "strålgans" att det varit i stånd att generera tiotals uppkallelse-namn efter sig i Västergötland och t o m så långt bort som i sydöstra Norge, återstår att förklara de sammanlagt sexton hittills kända, av allt att döma mycket gamla Uppsala-namnen på Vestlandet och i Trøndelag. Liksom namnen i England, på Island, på

Orkneyöarna, etc.

Fullt så kraftfull var nog inte "utstrålningen" från Kinnekulles "uppsalar".

Den som kommit sanningen, eller åtminstone en del av sanningen närmast är förmodligen Verner Lindblom i sin bok *Götland - Sveriges vagg*. Han har kanske inte rätt i varje enskild fundering, men väl i sin *huvudtanke*. Nämligen när han betonar att Uppsala-begreppet inte är ett namn vilket som helst, utan också ett med en viss *mytologisk* laddning, alldeles som Fensalar, Breidablick, Valhall, Trudvang, Heimdall, Lidskialf, etc. Det mytologiska Uppsala var eventuellt förknippat med Frö eller Frej, som i egenskap av fruktbarhetsgud tjänade som de vanliga böndernas främsta gudom. Ganska många sk teofora namn i Sverige med anknytning till Frö lever kvar än idag, såsom Frölunda, Frövi och Fröseke. Den hedniska religionen var en och densamma i hela det norröna språkområdet, och även i de delar av de brittiska öarna där skandinaver slagit sig ned. Det är ingen orimlig föreställning att man på vissa håll, där man framförallt åkallade Frö/Frej, valt att namnge kultplatser efter vad man uppfattade som hans gudaboning. Och detta även i de fall platsen ifråga inte kan sägas ha legat "upp-" i någon slags topografisk mening. Namnets starka koppling till gudagestalten Frö/Frej var skäl nog.

Vad man kan invända mot tanken att Uppsala-namnet har med Frej att göra, är att uppgiften kommer från Storre Sturlasson. Och han är ju annars känd för att ta sig vissa "litterära friheter". Emellertid återfinns samma information hos *Saxo Grammaticus*, verksam före Snorre, vilket onekligen ökar trovärdigheten.

Redan under första halvan av 1800-talet hade man tydligen klart för sig att Uppsala inte är blott ett högst prosaiskt ortnamn, utan också ett med en tydlig mytologisk laddning, ett som hänger ihop med asatron. Så t ex skriver C J Bergman i *Mälarens minnen* från 1844:

Namnet Uppsala, som härledes av "Upp-" och "salr", betyder "de höga salarna, Gudarnas boningar". (sid 30)

Mytologisk anknytning förklarar dock bara det mindretal av Uppsala-namn som vi på mer eller mindre goda grunder kan anta har fått sitt namn i egenskap av kultplatser. En del, som t ex nedslaget i Argentina och den lilla staden Upsala (som synes stavat med blott ett *p*) i svenskbygderna i Minnesota, är givetvis uppkallelsenamn efter Uppsala i Uppland. En tredje kategori, rentav den största av dem, tycks ha med begreppet *Uppsala öd* att göra.

12.5. Uppsala öd

"Uppsala" är ett genitiv som längre fram i tiden felaktigt uppfattats som ett nominativ. I dess "grundform" hette det "Uppsal", "Upsalr" eller "Ubsal". Vi säger inte Orsas spelmän, som Verner Lindblom påpekade, utan Orsa spelmän, utan genitiv-s. "Uppsala" betyder alltså "Uppsals", och "öd" betyder "rikedom". Således "Uppsals rikedom/ar".

"Uppsals rikedomar" beskrevs av Snorre som något som uppstod redan under heden tid, ja rentav

skapades av guden Frö/Frej. Han skriver:

Frej reste vid Uppsala ett stort tempel, och gjorde det till sitt huvudsäte, lade där alla sina skatter, land och sitt gods, då uppstod Uppsala öd, och fortgår alltjämnt sedan.

Utöver Snorres uppgift verkar det inte finnas några otvetydiga belägg för begreppet Uppsala öd förrän långt senare. Detta i Yngre Västgötalagen (inte i Äldre dito, märkligt nog). Det vill säga, först i slutet av 1200-talet. Men eftersom Snorre var verksam i början av det århundradet, måste företeelsen likväl ha funnits redan då. Ändå är det svårt att utan vidare köpa Snorres påstående att Uppsala öd skulle ha rötter långt ner i heden tid. Begreppet borde i så fall rimligen återfunnits i *någon* annan källa.

Uppsala öd var det jordinnehav som anslagits till den svenske kungens försörjning. Inte bara till sin egen och sin familjs försörjning utan också till "hovhållningen", hela den stora skara män och kvinnor som ingick i hans hushåll, inklusive hans hird. Det stod kungen fritt att använda *avkastningen* från Uppsala öd efter eget behag, men inte vidta några åtgärder som minskade "ödets" omfattning. Alltså ingen försäljning, ingen donation, ingen pantsättning, etc. Det handlade om statsegendom, *inte* den sittande kungens privata egendom.

Att juridiskt skilja på offentlig egendom och kungens privata egendom var ett relativt nytt fenomen i Sverige, något som den nybakade svenska statsmakten antagligen lärt sig dels från den katolska kyrkans organisation, dels av de utländska experter som inkallats för att hjälpa till att bygga upp en administrativ struktur efter mönster från de redan existerande centraliserade rikena nere på kontinenten. "Juridisk person" fanns visserligen i det gamla ättensamhället, om än inte som term så i vart fall som tankekonfiguration. Exempelvis kunde det finnas egendom som hörde specifikt till *ätten*, och inte fick avyttras hur som helst av någon av ättens enskilda medlemmar. Dock, vad gäller kungamakten, tycks det först mot slutet av 1100-talet ha utvecklats en verklig rågång mellan statsegendom och kungens privata dito.

Om inte av annat skäl, är det på den grunden mycket svårt att föreställa sig att detta egendomsinnehav skulle ha urgamla, förkristna rötter.

Något som förbryllat forskningen är att när Uppsala öd omnämns i Yngre Västgötalagen från slutet av 1200-talet, handlar det om åtta namngivna gårdar som ingående i godskomplexet, kallade ödgårdar. Samtliga i Västergötland. Senare, under 1300-talet, tillkommer några ödgårdar uppåt Norrlandskusten, namngivna i Hälsingelagen. Inga från Mälardalen (eller från Östergötland heller, för den delen). Varifrån kommer då hänsyftningen till "Uppsala"? I trakterna av Uppsala i Uppland nämns inga gårdar uttryckligen som ödgårdar, vare sig i Upplandslagen eller andra källor. Henrik Schück skrev en studie om saken år 1914, där han utan vidare förutsatte att de i Uppland talrikt förekommande s k husbyarna ingick i Uppsala öd. Husbyarna tycks visserligen på något sätt vara kopplade till kung och statsmakt (eventuellt jordegendomar som beslagtogs från stormän som på något sätt kommit på kant med kungen), men av detta följer inte per automatik att de räknades in i Uppsala öd, med det särskilda regelverk som hörde samman med detta godskomplex. Det handlar, nog räknat, blott om en *förmodan* från Henrik Schücks sida. En förmodan som egentligen

aldrig satts ifråga av andra historiker förrän långt fram i modern tid.

Det heter ju faktiskt Uppsala öd, inte Husaby öd, som Anders Högmer formulerade det. En möjlighet som bör övervägas är att kungens disposition av husbyarna inte var lika kringgärdad av diverse strikta förbehåll som i fallet med Uppsala öd. Kunde han förfara med husbyarna mera efter eget gottfinnande, fanns det ju - ur hans synpunkt sett - inget vettigt skäl att inordna dem i Uppsala öd. Att kungens dispositionsrätt över husbyarna var friare visar sig för övrigt däri att de flesta av dem tycks ha hamnat i privata händer redan på 1300-talet, alltmedan Uppsala öd fortsatte att vara ograverad statsegendom.

Vad husbyarna egentligen hade för uppgift och när de uppstod är frågor som stötts och blötts i den ena avhandlingen efter den andra. Olika forskare har kommit till delvis skilda resultat (alldeles som i fallet med Tuna-orterna, för övrigt). Men om och när forskningen på ett övertygande sätt lyckats lösa alla gåtor kring husbyarna, har vi för den sakens skull inte fått svar på varför vi har 105 Uppsala-namn i Sverige. Det är egentligen två skilda frågor, även om de förvisso har beröringspunkter.

Att så många Uppsala-namn återfinns i rena utmarkslägen, ofta i trakter som inte ens idag är speciellt tätbefolkade, torde kunna förklaras med att kungamakten (av allt att döma på 1200-talet) lade beslag på en tredjedel ("kungens treding") av allmänningarna i Götaland och inordnade dem i Uppsala öd. Allmänningar låg ju som regel i utmarkslägen.

Varför denna expropriation till en början enbart drabbade götalandskapen är oförklarad, om vi inte ser det som ett uttryck för att kungamakten oroade sig för hur reaktionerna skulle bli bland allmog och stormän i Mälardalskapen - alltmedan man kände sig mera säkra i sadeln nere i Väster- och Östergötland. I vilket fall utsträcktes i ett lite senare skede dessa expropriationer även till övriga Sverige. Dick Harrison skriver i *Jarlens sekel* (2002):

Ett av de på sikt viktigaste juridiska kraven som således sipprade in i den nordiska periferin (alltså från mer centrala delar av Europa; *vår anm.*) var hävdandet att vissa vägar, floder, fiskevatten, skogar och malmfyndigheter lydde direkt under kungen. Dyliga "regalrättsliga" anspråk motarbetades av företrädare för de äldre stormannasläktena, som såg sina personliga intressen hotade (sid. 127).

Men det var inte bara stormännen som kände sig förfördelade av kungliga expropriationer. Det gällde även allmogen. Harrison fortsätter:

Ett kungligt anspråk som även vanliga bönder torde ha funnit hotfullt, för att inte säga absurt, var kravet på del av allmanningen. Allmanningen, det vill säga den obrukade skogs- och betesmark som utbreddes sig bortom gårdarnas inägor, hade sedan urminnes tid varit böndernas gemensamma domän, bortom varje myndighets äganderätt /.../. Ett annat kontinentalt påfund som torde ha retat gallfeber på en och annan bonde var kungens krav på att vissa jakträttigheter skulle vara förbehållna honom och hans hov (sid. 127-128).

Om Uppsala öd åtminstone till en del har med exproprierade allmänningar att göra, vilket det mesta tyder på, är det kanske inte så konstigt att man än idag på generalstabskartor kan hitta terrängavsnitt vid namn Uppsala "mitt ute i skogen". Förmodligen namngav på medeltiden traktens allmoge helt enkelt vissa områden som Upsal, Uppsala, Gambel Upsal eller liknande, områden som de visste hörde till Uppsala öd (och vars placering i geografin det var viktigt att känna till, t ex för att inte bli påkomna med tjuvjakt, tjuvfiske eller andra överträdelser). I vissa fall har den typen av namn uppenbarligen överlevt intill denna dag. Hur många som en gång funnits, men sedan medeltiden hunnit helt förblekna, det kommer vi aldrig att få svar på.

Inom parentes sagt är det svårt att föreställa sig att de tre Uppsala-namnen i Skåne skulle ha något samband med Uppsala öd, och detta av det enkla skälet att Skåne på den tiden inte var en svensk provins utan hörde till Danmark. Uppsala öd må ha varit en mäktig institution under tidig medeltid, men dess verksamhetsområde sträckte sig knappast utanför Sveriges gränser.

Anders Högmer framförde under medeltidssymposiet i Lidköping en hypotes som naturligtvis aldrig går att styrka, men ändå förtjänar ett visst intresse: Nämligen beträffande det "gåtfulla" (Harrisons omdöme) namnet Uppsala öd. Varför just Uppsala? Högmer hade noterat att allmänningar nere på kontinenten ofta bar namn med ett visst språkligt släktttycke med Uppsala. Namn som Opstal, Upstal, Oppenheim, Offenöd och Openland. I synnerhet de två förstnämnda namnen är ju påfallande lika Opsal och Upsal. Kung och jarl kan ha hört talas om dessa kontinentala beteckningar genom sina utländska kontakter. Och denna namnlighet kan ha inspirerat till att utnyttja det redan befintliga Uppsalabegreppet. Dessutom fanns väl hos den urkonservativa allmogen på sina håll vissa dunkla minnen kvar, att den kungliga makten och termen Uppsala på något sätt var sammanlänkade (den hedniske kungen var ju högste officiant under blotet, och ansågs ha en särskilt välutvecklad relation till gudarna). Denna inrotade respekt för Uppsalanamnet ute i bygderna kunde ju med fördel utnyttjas även framgent. Ett ganska raffinerat, för att inte säga bakslutigt sätt att rida på inrotad bondekonservatism, i en process som egentligen inte handlade ett dugg om traditionella värderingar, utan tvärtom att genomdriva en ganska drastisk samhällsförändring som gick både bönder och lokala småhövdingar emot. Nämligen i riktning mot en radikalt stärkt kungamakt.

Nå, hur gick det sen med Uppsala öd? Jo, det lever i högönskelig välmåga, i alla fall den del som består av exproprierade allmänningar (ödgårdarna är numera helt privata, frikopplade från stat och kungamakt). Efter några namnbyten under århundradenas lopp (5) återfinns vi idag, 800 år senare, detta egendomskomplex under beteckningen *Sveaskog AB*. Naturligtvis inte med samma förvaltningsformer och med samma utsträckning som på 1200-talet (delar har avyttrats och andra tillkommit), men likväl borde man kunna tala om en slags, om än slingrande, kontinuitet hela vägen till dags dato.

Anders Högmer gör bedömningen att fjorton av de Uppsala-namn han identifierat i Sverige är uppkallelsenamn efter Uppsala i Uppland. Kanske är ungefär lika många teofora namn, dvs står för gamla hedniska kultplatser. Resten, dvs runt 75 namn, skulle alltså då ha med Uppsala öd att göra, och inte ha begåvats med namnet Upsal eller Uppsala förrän tidigast på 1200-talet.

Uppgiften att söka förklara de norska, engelska osv Uppsalanamnen vågar vi inte ge oss på. För övrigt torde det i dessa länder finnas fullt kompetenta ortnamnsforskare.

NOTER:

(not 1) Wikipedia hävdar att antalet nu är uppe i 200 enbart i Norden, men anger ingen källa.

(not 2) Ynglingaättens norska gren stannade inte kvar i Solör särskilt länge, utan tycks ha flyttat runt en del i Norge. Olika källor (*Om Opplandens kungar*, *Historia Norvegiae* och *Snorres Ynglingasaga*) har lite olika versioner av dessa förflyttningar. Däremot verkar de olika källorna vara överens om att ätten slutligen slog sig till ro i Vestfold, ett fylke väster om Oslofjorden.

(not 3) *Dokumentation av medeltidssymposiet i Lidköping 21-22 april 1990*, sid. 40-47.

(not 4) Talet om en "gemensam kulturprovins" är inget "göticistiskt" påhitt, utan bekräftas även av arkeologiprofessorn Klas-Göran Selinge i *Med arkeologen Sverige runt*, i kapitlet om Västergötland. Han skriver: **Västergötland bildar vid denna tid en enhetlig kulturkrets med de danska öarna, västkusten och Östfold.** (sid. 184)

(not 5) 1539 *Skogs- och jägeristaten*, 1634 *Riksjägmästarämbetet*, 1859 *Skogsstyrelsen*, 1913 *Domänverket* och slutligen 1999 *Sveaskog AB*.

13.1. En "populärhistorisk" artikel

Den "vaggdebatt" som brakade lös i början av 1980-talet, till följd av Dag Stålsjös TV-serie, ledde naturligtvis inte till att den professionella forskningen gjorde någon slags total helomvändning när det gällde frågan om den svenska riksbildningsprocessen. Långt därifrån. Tvärtom blev många forskare ganska irriterade – för att säga det minsta - över att en skock amatörer dristade sig till att klampa in på deras yrkesrevir, amatörer som dessutom i vissa fall var bevisligen dåligt pålästa (1). Dessutom hade många forskare då förtiden, sedan minst tio år tillbaka, ett helt annat fokus: Delvis under inflytande av den tidens "vänstervåg" i samhället sysslade man mera med att söka rekonstruera "de vanliga människornas" vardagsliv under vikingatiden och århundradena dessförinnan. Kungars, jarlars, biskopars och andra stormäns konflikter, intriger och diverse politiska manövrar i övrigt var inte längre lika intressanta. De frågor som "göticisterna" lyfte upp, som hur och när Sverige blev ett enat rike, och vilka krafter som låg bakom den processen, hade knappast varit föremål för ett särskilt intensivt studium på långliga tider. När man nu, lite yrvaket, tvingades gå i svaromål gentemot "göticisternas" anklagelser om ensidigt fokus på svearna och Mälarenregionen, gjorde många den obehagliga upptäckten att kritikerna faktiskt, trots allt, hade vissa poänger, vid sidan om allt yrande om att Sigtuna egentligen var Sätuna och andra fantasier. Det fanns - vilket avspeglade sig i skolböcker och populärhistoriska verk - en slags "officiell" berättelse om hur Sveriges riksbildningsprocess hade utgått från svealandskapen, om det nu var på 500-talet, 1000-talet eller någon gång däremellan, och det var en berättelse som, vid närmare skärskådande, visade sig vara väldigt dåligt underbyggd. Kanske kan man säga att den första sprickan i muren var Maja Hagermans bok *Spåren av kungens män* från 1996 och Åke Hyenstrands

Lejonet, draken och korset från samma år. Men verkligt genomslag för en reviderad historiesyn kan man nog tala om först med Dick Harrisons böcker om perioden, som t ex *Jarlens sekel* från 2002. Och då är vi faktiskt så långt framme som på 2000-talet. Ingen av ovan nämnda böcker torde kunna beskyllas för att vara skrivna i "göticistisk" anda, men var knappast heller uttryck för det gamla tröttsamma tugget om "svearnas dominans". Dom försökte helt enkelt vara sakliga. Och bara detta får väl ses som ett stort steg framåt.

Det kan kanske vara av visst intresse att visa på hur man argumenterade för den traditionellt "sveicistiska" historieuppfattningen ännu ett årtionde efter att "vaggdebatten" utbröt. Kung Adils i rollen som Västergötlands betvingare var förvisso utmönstrad, likaså slaget vid Bråvalla hed. Men själva *grundhypotesen*, att eningsverket utgick från svearna och Mälardalen, stod i princip oförändrad. Vi väljer att exemplifiera med en artikel som Björn Ambrosiani lät införa i tidskriften *Populär historia* (nr 1/1992), med rubriken *Långsamt formades svearnas rike*. Ambrosiani var uppbyggnadsarkitekt i Uppsala och dessutom, under en period, chef för *Statens historiska museum*. Hans inflytande när det gäller synen på svensk forntidshistoria har varit minst sagt betydande. Och Ambrosianis ställning som känd arkeolog har naturligtvis gett extra tyngd åt uttalanden från hans sida om sådant som, i strikt mening, inte hör till hans egen disciplin överhuvudtaget, utan snarare då till religionshistorikers, agrarhistorikers och andra "specialhistorikers" särskilda fack. Varför han egentligen, i dessa frågor, placerar sig i ungefär samma sits, eller i vart fall närapå, som de amatörforskare han aldrig visat någon större förståelse för - bara med den skillnaden att dessa senare aldrig utgett sig för att vara något annat än just amatörer.

13.2. Två artiklar

Egentligen sönderfaller artikeln i två avdelningar. Man kan säga att det är som två artiklar i en. Den första delen uppehåller sig vid båtgravarna i Uppland och Västmanland, och är saklig och informativ. Det är Ambrosianis övertygelse att de som tillämpade detta gravskick var invandrade element, och att deras välstånd emanerade från handel med ämnesjärn, pälsverk och andra produkter från norra Västmanland, Gästrikland och ännu längre uppåt Norrland. En slags forntida handelsfurstar och brukspatroner, således, ytligt påminnande om de från Vallonien invandrade brukspatroner som långt senare startade järnbruk i Uppland på 1600-talet.

Den andra delen är inte fullt lika saklig. Han inleder med att berätta historien om köpmannen Wulfstan, som vid kung Alfreds av Wessex hov i England, vid slutet av 800-talet, redogör för sin färd från danska Hedeby tvärs över södra Östersjön till Truso (handelsplats i Wislas delta). Enligt Wulfstan hörde Blekinge, Möre, Öland och Gotland till svearna. Götar eller andra svenska folkstammar nämns icke.

Att Blekinge, Möre, Öland och Gotland räknas som tillhöriga svearna behöver inte nödvändigtvis innebära att en verklig statsenhet med en sådan utsträckning existerat vid denna tid, resonerar Sten Körner i *Ale - Historisk tidskrift för Skåneland* nr 2/1962. En klok synpunkt, framförd redan trettio år innan *Långsamt formades svearnas rike* lämnade trycket.

Ambrosiani å sin sida är dock övertygad att Wulfstans skildring tyder på **en verklig statsenhet med en sådan utsträckning:**

I levnadsbeskrivningen över Ansgar berättas också bara om svear och danskar, aldrig om några andra självständiga områden i Skandinavien. *Man måste förutsätta att någon form av riksbildning redan hade skett (vår kurs.).* Jordanes' berättelse om goternas ursprung, nedtecknad på 500-talet, talar däremot om ett stort antal självständiga folkslag på den skandinaviska halvön. Det måste ha hänt något under mellantiden.

Wulfstans uppgift att hela den svenska östkusten "hörde till svearna" på 800-talet, inklusive Öland och Gotland, kan inte utan vidare tas till intäkt för att en riksbildning skulle ha existerat redan på heden tid. Bland annat på den grunden att det anses säkerställt att Gotland inte drogs in i den svenska riksbildningsprocessen förrän omkring år 1285, efter propåer (läs: maktspråk) från Magnus Ladulås. Innan dess var Gotland i praktiken en fristat. Alltså kan inte Gotland "hört till svearna" redan på 800-talet, om man nu med "svearna" menar något slags sammanhållet rike (2). För det andra motsägs Wulfstans uppgift av en annan, senare källa som Ambrosiani överhuvudtaget inte tar upp, nämligen Adam av Bremen. Denne skriver på 1070-talet: **Götarna bor ända fram till Birka. Därefter bor svearna över vidsträckta landområden.** Adam räknar här, som det förefaller, hela östkusten upp till Mälaren, inklusive Södermanland, som götarnas land (samtidigt är denne Adam högeligen inkonsekvent när han på ett ställe i sin text beskriver Birka som **götarnas stad** och på andra ställen talar om **svearnas Birka**). Alltså: Den ene räknar Gotland till svearna (högst osannolikt) och den andre Södermanland till götarna (precis lika osannolikt). Förmodligen var Wulfstan och Adam lika virriga bägge två. Ingen av dem hade riktig koll.

I ett brev från påven Gregorius VII, daterat 1080, till en kung "I" (alltså endast initialen, står troligen för Inge den äldre) betecknas denne som "svearnas konung". I nästa brev från påven, ställt till "I" och "A" (beträffande den senare initialen vet man inte med full säkerhet vem som åsyftas, eventuellt någon som under en period samregerade med Inge) betecknas de inte som "svearnas konungar" utan som *reges wisigothorum*. Denna latinska fras betyder egentligen "visigoternas hövdingar". Några visigoter har dock aldrig, så vitt känt, haft sina bopålar på den skandinaviska halvön. Förmodligen sökte Vatikanens skrivare någon lämplig latinsk fras för "götarnas hövdingar", och kom i hastigheten inte på någon bättre variant. Om han nu inte rentav menade "västgötarnas hövdingar".

Karl Sverkersson (kung 1161) kallas i ett påvebrev härskare över *regnum Gothorum* (götarnas rike). I det påvebrev från 1164 som upphöjer Sverige till en egen kyrkoprovins med ärkesäte i Uppsala betecknas samme Karl som *rex Sweorum et Gothorum* (svears och götars konung); för övrigt första gången denna titel förekommer (den var i bruk fram till år 1970!).

Tydligen var det lite si och så med titulaturen.

Termen "götar" förekommer i flera isländska sagor, som i *Rolf Götrikssons saga* och *Heröds och Boses saga*, samt hos den danske krönikören *Saxo Grammaticus*, i hans *Gesta Danorum*.

Det är alltså *inte* korrekt, som Ambrosiani vill göra gällande, att begreppet "götar" helt försvinner ur källorna. Termen är tillräckligt väl dokumenterad. När han skriver att det bara talas om daner och svear (vilket redan det är fel), "aldrig några andra självständiga områden", kan man genmäla att det heller aldrig *uttryckligen* någonstans talas om att Sverige/Svitjod skulle ha varit ett förenat område, ett regelrätt rike under en kung, så tidigt som när Wulfstan företog sin resa eller Rimbert nedtecknade sin levnadsbeskrivning över Ansgar. Rimbert skriver visserligen om en "kung Björn" som skulle ha funnits uppe i Mälardalen, dock utan att närmare precisera hur långt dennes makt egentligen sträckte sig.

Professor Peter Sawyer, verksam vid universitetet i Leeds och senare i Göteborg, och med skandinavisk medeltidshistoria som specialitet, skriver i *När Sverige blev Sverige* (1991):

Anmärkningsvärt är att ingen av dessa eller andra 800-talskällor nämner götarna utan endast svearna. Detta har av många forskare tolkats som tecken på att götarna nu upphört att vara en särskild folkgrupp, vilket man förklarar med deras införlivande i Sveariket, något som antas ha ägt rum någon gång mellan slutet av 500-talet och början av 800-talet. Ett sådant antagande saknar dock grund; i den norsk-isländska skaldediktningen från 900-talet och senare finns många referenser till götarna, omnämnda som motståndare till norska kungar. Precis som danerna och svearna, vilka också nämns i dessa dikter, var götarna en särskild folkgrupp och fortsatte som sådan att spela en självständig roll i skandinavisk politik ända in på 1200-talet (vår kurs.). Att de inte nämns i utländska 800-talskällor kan helt enkelt bero på att de, såsom i hög grad inlandsbundna, var okända utomlands till skillnad från de kustbaserade och sjöfarande svearna. (sid. 12)

Det är att märka att Peter Sawyers bok kom ut 1991, alltså året innan Björn Ambrosianis inlägg i *Populär historia* publicerades. Antingen hade Ambrosiani inte läst boken, eller också gjorde inget av vad Sawyer hade att säga i frågan minsta intryck på honom.

Curt Weibull citerar *Roskildekrönikan* när denna nämner att Danmark vid någon tidpunkt hade hela fem rivaliserande kungar (3). Var och en av dem, får man väl förutsätta, bör ha suttit i varsitt "självständigt område". Denna maktpolitiska splittring uteslöt uppenbarligen inte att man betecknade *själva landet* som "Danmark". Vad Norge beträffar, tycks vårt västra grannland ha burit detta namn redan långt innan landet kunde betraktas som enat under en spira.

Och om nu beteckningar som "Danmark" och "Norge" inte nödvändigtvis förutsatte ett politiskt enat land, med en, säger en, konung, varför skulle då ett mera diffust begrepp som "svearna" göra det?

Samtidigt som Björn Ambrosiani hävdar att begreppet "götar" helt försvinner ur källorna (och därav drar slutsatsen att de upphört att finnas till som särskild grupp), har andra "sveicister" tvärtom ansträngt sig att visa på att det visst fanns någonting som hette götar. Nämligen i samband med debatten om den egentliga betydelsen av den omstridda sentensen från Äldre Västgötalagen, **Svear äga konung välja och också vräka** (en fråga vi redan tidigare berört i kap. 10.2). Man har ju velat tolka den aktuella meningen som att **svear**, i betydelsen en särskild folkstam med hemvist i

Mälardalen, hade någon slags företrädare när det gällde att välja och avsätta kung, och detta framför alla andra stammar i riket, i första rummet götarna. Hävdar man att A innehar ett privilegium som inte tillkommer B, är det förstås angeläget, ja rentav en förutsättning, att kunna visa på att B överhuvudtaget existerar (ett privilegium kan man ju, som bekant, bara ha i förhållande till någon annan). Resultatet har blivit att vi begåvats med en "sveicistisk" historieskrivning där B:s existens i *vissa* sammanhang sätts i fråga, i *andra* sammanhang tvärtom eftertryckligt betonas. Allt beroende på vilken fråga som för tillfället är på tapeten. Det hade ju onekligen stärkt trovärdigheten om man argumenterat med någon slags konsekvens, särskilt om man samtidigt reser anspråket att företräda en sammanhängande historieförståelse.

13.3. Religionsbyte?

Ambrosiani igen:

Det är möjligt att storhögarna vid Gamla Uppsala och på andra håll tillsammans med spridningen av det nya brandlagergravskicket över hela Östsverige är delar av denna process. Någon har med hjälp av en religion, avspeglad i en gravritual, skaffat sig makten över detta vidsträckta område (vår kurs.).

Vissa partier av Ambrosianis text ger spontant erinringar om det gamla talesättet "Det dunkelt sagda är det dunkelt tänkta". Än talar han om Östsverige, än om en *riksbildningsprocess* (som rimligen bör ha inkluderat ett större område än blott Östsverige); ibland är det tal om vendeltid, i nästa mening medeltid, osv. Syftet med hans artikel är ju att argumentera för tesen att Sverige blev ett enat rike någon gång mellan 500-tal och 800-tal. Förändringar i Östsverige beträffande gravskick och annat leder väl knappast med självklar automatik till en *riksbildningsprocess*. Och vad menas med **med hjälp av en religion**? Det enda verkligt dramatiska religionsskiftet vi har haft i Sverige de senaste 2000 åren var kristendomens intåg och slutliga seger. Men om vi rätt tolkat Ambrosiani, tänker han sig en förändring som skulle ha ägt rum långt tidigare, redan innan Wulfstans resa ägde rum. Och då kan han knappast avse något annat än en förändring *inom* den vid denna tidpunkt enda existerande religionen i vårt land, nämligen asatron. Odens upphöjelse till "allfader", den högste av gudar, till en position ungefär motsvarande Zeus i den grekiska mytologin, torde vara den enda verkligt *signifikanta* förändringen av hednatron vi kan tala om, under hela perioden från de första århundradena av vår tideräkning och framåt. En upphöjelse avspeglad i sagan om Odens invandring från "Tyrkland" med allt sitt folk söderifrån. Enligt Birger Nerman fick Oden-kulten sitt första genomslag i södra och västra Skandinavien, för att först tidigast på 500-talet ha spridit sig till Östsverige. Om nu inte Nerman är helt ute och svamlar, borde detta betyda att denne **någon** som Ambrosiani talar om, som **med en religion, avspeglad i en gravritual** lyckats tillvälla sig makten i **detta vidsträckta område**, rimligen måste haft anknytning till den del av landet där Oden-kulten redan hunnit bli fast etablerad. Det vill säga Syd- eller Västsverige. Nytt gravskick, ny religion osv skulle alltså introducerats av en **någon** som från söder eller sydväst forcerat skogsbarriären och slagit sig ned i Mälardalen. Men det kanske inte var riktigt den rätta slutsatsen, ur Ambrosianis perspektiv.

13.4. Storhögar

Ambrosiani framkastar en förmodan **att storhögar i Gamla Uppsala och på andra håll** är en del av denna förändringsprocess. Men han får inte riktigt ihop det med tidsfaktorn. De tre stora högar i Gamla Uppsala har daterats till 500-tal, i ett fall tidigt 600-tal, vilket ganska väl korresponderar med det århundrade då Jordanes beskriver Skandinavien som ett sannskyldigt myller av självständiga stammar. Beträffande storhögar i Medelpad är de daterade till 400-talet och i ett fall tidigt 500-tal, således äldre än de tre högar i Gamla Uppsala (4). Den "process" Ambrosiani talar om, alltså den som innebar förändrat gravskick, förändring av religionen och därigenom - på något mystiskt sätt - bildandet av ett enat rike, kan i vart fall knappast ha med storhögar att göra, och detta på rent kronologiska grunder. Vid den tidpunkt Jordanes satt i Italien och skrev om "myllret" i Skandinavien gick det tydligen alldeles utmärkt att bygga storhögar häruppe utan vare sig religionsbyte eller riksbildning.

För övrigt har Ambrosiani i tidigare sammanhang redovisat en minst sagt egendomlig syn på storhögars arkeologiska värde. Detta i samband med att han på 1980-talet, i egenskap av chef för *Statens historiska museum*, intervjuades av Dag Stålsjö inför TV-serien *Svearikets vagga*:

"Under de sista trettio åren har vi grävt totalt sex eller sju storhögar här i landet, och ingen i Mälardalen: tre i Medelpad, en i Värmland, en i Skåne och en i Tjust, om jag minns rätt." - "Ingen i Västergötland". - "Ingen i Västergötland! Nej, där har vi lyckats skydda dem!" ... "Jag tror att man skall skydda dom här stora högar. Dom är i första hand sådana monument som kostar mycket mer att gräva ut än vad dom ger i utbyte". - "Man är inte rädd för vad man kan tänkas finna i dom? Att fynden skulle kullkasta hela vår traditionella historiesyn?" - "Nej! Därför att jag tror inte dom spelar någon större roll för historiesynen..." (intervjun återgiven i Dag Stålsjös bok *Svearikets vagga*, sid. 97).

Om storhögar inte spelar någon större roll för historiesynen, varför i hela fridens namn har man då gjort så stort nummer av "kungshögar" i Gamla Uppsala?

Vidare i Ambrosianis artikel:

En riksbildning av detta slag kan inte slutförts omedelbart. Det rör sig om en långvarig process med tillfälliga framgångar och bakslag. Först 1000 år senare kan man säga att stormaktstidens Sverige är en samlad, likartat administrerad stat. Men processen börjar och får sin inriktning redan under vendeltiden. Och det samlande namnet är Uppsala, där det vid vikingatidens slut fanns ett berömt hednatempel och den största kunoägda byn i hela det medeltida Sverige.

Ganska häpnadsväckande att en uppbyren forskare fortfarande så sent som på 1990-talet tilldelar det förmodade hednatemplet någon som helst roll i den svenska riksbildningsprocessen. I debattboken *Sveriges födelse*, där Verner Lindblom argumenterar mot Lars Gahrn, skriver Lindblom (sid. 21):

Då det är en mer eller mindre officiell åsikt, att Sveriges födelse ägt rum i trakten norr om

Mälaren, och då Gahrn delar denna åsikt, måste konstateras att diskussionen om mäster Adams hypotetiska tempel inte nämnvärt bidragit till att förklara den politiska staten Sveriges uppkomst, dvs föreningen av de olika svenska huvudbygderna under en gemensam administration. Den avancerande kristna kyrkan i samverkan med en tillväxande politisk centralmakt torde ha spelat en betydligt större roll än en hednisk tempelsymbol. I en akademisk avhandling har Gahrn själv dragit slutsatsen att den hedniska kultsamhörigheten och "templet" haft en närmast försumbar betydelse för riksenhetens uppkomst. Därför är hela den vidlyftiga Ubsola-diskussionen föga motiverad. *Ett icke bevisat tempel bevisar ingen politisk riks bildning (vår kurs.)*.

Det är, som redan ovan konstaterats, inte bortom rimligt tvivel fastställt att hednatemplet ens existerat, eftersom man inte hittat några säkerställda fysiska spår av detsamma, trots idogt sökande av Sune Lindqvist och andra. Men om vi leker med tanken att det faktiskt funnits, måste det väl i så fall ha varit av närmast *nationell* betydelse för att det på något sätt skulle kunna ha med en *riksbildnings*process att göra. Att så skulle varit fallet är obestyrkt, precis lika obestyrkt som att det överhuvudtaget funnits. Och vilket "bevisvärde" ligger i att Gamla Uppsala var Sveriges största kronoägda by? Det indikerar inte makt, snarare maktlöshet. Nämligen att kronan, i gestalt av en hänsynslös östgöte vid namn Birger jarl, exproprierat marken från de tidigare ägarna (5). Eventuellt i samband med det totala militära nederlag som Upplands stormän led vid Sparrsätra och Herrevadsbro. Visst var det en riks bildning. Visst blev Mälardalen det viktigaste politiska centrumet i det nyskapade riket - men det var först på 1200-talet.

Ambrosiani skriver:

Ett par av storhögar vid Uppsala grävdes ut på 1800-talet. Fynden i dem är verkligen kungliga med hårt brända praktföremål av guld och elfenben från 500-talet. Detsamma gäller den på 1910-talet utgrävda Ottarshögen vid Husby i Vendel, bara 3 kilometer från båtgravfältet i Vendel.

Det är högst tveksamt om fynden i Ottarshögen är tillräckligt imponerande för att motivera omdömet "kungliga". *Däremot* kan Ambrosiani ha rätt när han betecknar fynden från Öst- och Västhögen som "kungliga", eller åtminstone att dom tyder på mycket stor rikedom.

Det är i dessa kungshögar, i anslutning till gårdar som under medeltiden *ännu* (vår kurs.) tillhörde kronan, som man möter en kunglig samhällsnivå.

När Ambrosiani skriver **gårdar som under medeltiden ännu tillhörde kronan** vill han med det lilla ordet **ännu** låta antyda att dessa gårdar hört till kronan mycket, mycket länge, kanske ner i heden tid. Vilket väl då, om man nu skall försöka tolka Ambrosianis tanke sätt, skulle indikera att platsen varit ett slags "rikscentrum" sedan urminnes tider. Han har tydligen inte forskat i när och under vilka omständigheter detta kronoinnehav egentligen kom till, om det var 1200-tal eller ännu tidigare (eller senare). Några handfasta belegg för denna hans förmodan ser vi inte skymten av i artikeln.

Kungliga eller ej, har vi fortfarande ingen aning om hur långt dessa högre ståndspersoners

inflytande sträckte sig. Regerade dom över vad som idag är Uppland enbart, eller också över resten av Mälardalen? Eller rentav över hela det dåvarande Sverige? Vi vet inte ens om de verkligen var några härskare i territoriell mening, eller om de gjort sig fabulöst rika uteslutande genom handel i stor skala. Alldeles som man tror är fallet beträffande de som ligger begravda i båtgravarna. För att få en klarare bild måste ytterligare storhögar i Sverige grävas ut och deras fyndmaterial analyseras och dateras. Som t ex mitthögen i Gamla Uppsala, Anundshögen i Västmanland, Skalundahögen i Västergötland och Inglinge hög i Varend. Det skulle väl inte lösa alla gåtor i ett enda slag, men åtminstone vara ett steg på vägen. Ambrosiani har ju dock gett uttryck för att detta är obehövligt, snudd på slöseri med statens medel.

Ambrosiani fortsätter: **Även om inte särskilt många vendeltida fynd har kommit fram annat än på Gotland kan man på fornlämningsbeståndet se att det måste funnits kontinuerlig bebyggelse över vendeltiden också i de flesta andra landskapen, men Mälaronrådet är det enda, där möjligheterna till en riksbildning är tillräckliga.**

Och vad konstituerar då dessa **tillräckliga** möjligheter? Hednatemplet? Uppsala högar? Ambrosiani lämnar oss i ovisshet. Birger Nerman gjorde i alla fall ett seriöst försök till förklaring, när han trodde att de utmärkta kommunikationerna (framför allt vattenvägarna men också rullstensåsarna) i Mälar- och Hjälmarnområdet underlättade kontakterna, och att området av det skälet blev en naturlig utgångspunkt för en rikssamling.

13.5. Gamla gravar

I samma TV-serie av Dag Stålsjö som nämns ovan hävdade Ambrosiani helt framt att det inte funnits några andra kungadömen i Sverige än i Gamla Uppsala, och som stöd för detta åberopade han bl a det stora antalet hednatida gravar på orten ifråga. Övriga gravfält i Sverige skulle då alltså vara blott "gårdsgravfält". Stålsjö refererar diskussionen så här i sin bok *Svearikets vagga*:

I TV-serien "Svearikets vagga" förnekade Björn Ambrosiani att det skulle ha förekommit några kungariket i Sverige utöver det som låg i Gamla Uppsala. Gravarna från de stora gravfälten i Västergötland och Småland t ex var att räkna som lämningar från en närliggande gård /.../ När jag i TV-programmet frågade hur detta kunde vara möjligt, kontrade Ambrosiani med att fråga hur många gravar det blir efter en stor gård på ett århundrade? Vi enades om att det skulle bli ca femton. Alltså 90-100 gravar på de 600 år texten på skyltarna anger (Stålsjö syftar på de informationsskyltar som *Riksantikvarieämbetet* låtit sätta upp; *vår anm.*) **Det är bara det att samma skyltar säger att flera av gravfälten rymmer över 200 gravar, och såväl Ambrosiani som skylttextförfattaren måste ha fel. Gravarna måste komma från minst två närliggande gårdar om dom nu inte är, som folktraditionerna på platsen menar, från små kungariket. (sid. 47-48)**

I Södermanland finns på flera håll, t ex i Österhaninge, Eskilstuna och Tumbo, gravfält med 400-800 gravar. Tifts gravfält strax utanför Linköping i Östergötland innehåller 300 gravar samt ett antal domarringar. Dimbo gravfält utanför Tidaholm i Västergötland innehåller även det ca 300 gravar, samt 36 stensättningar och tio treuddar. Hur många gravfält som helt enkelt odlats bort kan vi bara

fantisera om. Många bönder har varit genuint forntidsintresserade, men det är naivt att tro att alla har varit det.

Värd att nämna i sammanhanget är också ön Bolmsö i sjön Bolmen i Finnveden, som utpekats som ett troligt tillhåll för en lokal hövdingadynasti under forntiden. På ön finns ca 500 gravar. Finnveden totalt rymmer omkring 6000 (!) mindre gravhögar, de största med en diameter på ca 20 meter (6). Dom är förvisso inte i samma storleksklass som Uppsala tre högar, långt därifrån, men trots allt *tusentals fler till antalet*. Totalt sett representerar dom en betydande arbetsinsats. Mest känt är Kånna gravfält, innehållande 240 gravhögar, ett gravröse, 17 stensättningar, två domarringar, en järnåldersdös och 30 resta stenar. Lite väl mycket begravningsaktiviteter för en ensam gård. Fältet är daterat till perioden 400-1050 e.Kr.

Bolmsö nämns i *Hervors saga* och sägnen om svärdet Tirfing, "Nordens Excalibur". Angantyr påstås ha fötts här, som äldst av tolv söner till en hövding vid namn Arngrim. Vilket inte behöver betyda att påståendet är sant - det är inte ens fastställt att Angantyr överhuvudtaget existerat - men det faktum att man i det isländska sagomaterialet velat knyta honom till just Bolmsö visar att ön måste ha varit välkänd under heden tid i hela den norröna kulturkretsen.

Fornlämningsbilden talar för att det i Finnveden funnits ett lokalt maktcentrum, som man sedan kan kalla för "kungadöme", "hövdingadöme" eller vilken beteckning man nu prefererar.

13.6. Uppland - huvudbygd?

Ambrosiani igen:

Mälardalen var vid denna tid (vendeltid; vår anm.) ett viktigt, folkrikt område, där landhöjningen gav möjlighet till ökad avkastning från jordbruk och boskapsskötsel och därmed underlag för ökad befolkning. Ingen annan sammanhängande bygd i det medeltida Sverige var lika stor, och de ekonomiska förutsättningarna var som regel sämre (vår kurs.).

Ambrosiani spekulerar i bildandet av något slags "rike" redan under vendeltid, och vill belägga detta med påståenden om Uppland *på medeltiden*, alltså mer än ett halvt årtusende senare. Men inte ens dessa utsagor om medeltiden framstår som annat än obestyrkta postulat rakt ut i luften. Han talar om **sammanhängande bygd**. Nu råkar det finnas sammanhängande fullåkersbygder av kvadratmils storlek i både Väster- och Östergötland, bygder som av ortnamns- och fornminnesbeståndet att döma var fullt uppodlade redan på heden tid.

Och varför skulle de ekonomiska förutsättningarna varit sämre? I både Falbygden och Varaslätten i Västergötland, liksom i Västanstång i Östergötland, är avkastningen per hektar som regel högre än i Uppland. Det handlar både om bättre jordkvalité och ett sydligare läge. Kring platåbergen i Västergötland, där åkermarken naturligt tillförs näringsämnen genom utfällningar från de intilliggande sedimentära berglagren, har spannmålsskördar uppmätts som i storlek vida överträffar snittet för Upplands jordar. Upplysningsvis brukade Skaraborgs län (medan den gamla länsindelningen ännu gällde) räknas som "Sveriges kornbod nummer två" efter Malmöhus län.

Sveriges lantbruksuniversitet publicerar då och då informativa avhandlingar om svensk agrarhistoria. Man har till och med en särskild professur i agrarhistoria. Det är alltså inte så att forskning saknas - snarare då, som det förefaller, viljan att ta till sig de forskningsresultat som faktiskt finns.

I början av 1900-talet bodde fortfarande den övervägande delen av Sveriges befolkning på landsbygden. Nyodlingsverksamheten hade nästan helt avstannat, så när som på det inre av Norrland, men samtidigt hade ännu inte den trista process kommit igång på allvar som innebär att massor av gårdar överges varje år och tusen och åter tusen hektar åkermark förvandlas till granplanteringar. Möjligen nådde den odlade jordens andel av Sveriges landareal sin historiskt högsta siffra just runt förra sekelskiftet. Det kan därför vara intressant att titta lite på statistik vad gäller skördeutfallet och den odlade markens omfattning, län för län, under 1900-talets första år. Som källa använder vi *Svensk rikskalender 1907* (en riktig tegelsten på 860 sidor om alla tänkbara statistiska förhållanden i Sverige).

13.7. Siffror, siffror, siffror...

Det historiska landskapet Uppland motsvaras närmast av Stockholms län och Upplands län, och den odlade arealen utgjorde år 1904 (lätt avrundat) 317.000 hektar. Samtidigt var siffran för (f.d.) Älvsborgs och (f.d.) Skaraborgs län 549.000 hektar. Älvsborg innefattar förvisso även Dalsland. I gengäld har vi struntat i att en del av landskapet Västergötland ligger i (f.d.) Göteborgs och Bohus län. Vi kan alltså konstatera att åkerarealen var väsentligt större i Västergötland än i Uppland år 1904. Om vi istället väljer att jämföra Mälardalen *som helhet* (dvs Uppland, Västmanland och Södermanland) med götarnas "kärnbygder", dvs Väster- och Östergötland, ser vi att arealen för Mälardalen var 640.000 mot de bägge nämnda götalandskapens 790.000 hektar.

Utvidgar vi jämförelsen ytterligare, till hela det område som utgjorde forntidens Sverige, bör Värmland i rättvisans namn räknas till götalandskapen, eftersom landskapet historiskt sett hört intimt samman med Västergötland och Dalsland (gemensam kulturprovins). I gengäld är vi generösa därigenom att vi låter svealandskapen tillgodoräkna sig Gotland och hela Norrland, alltså även de bygder längst i norr som under järnåldern knappast stod under någon annans kontroll än den som innevånarna själva utövade. Då blir siffrorna 1381.000 hektar för Götalands del och 1197.000 för Svealandskapen plus Norrland och Gotland (de förutvarande danska och norska provinserna är förstås uteslutna ur jämförelsen).

Tittar vi så på skördeutfallet, upplyser *Svensk rikskalender* att Väster- och Östergötland 1891-1900 i medeltal hade en årsproduktion på 5329.000 deciton, mot 3934.000 för Mälardalens vidkommande.

Hur man än väljer att räkna, är det ingen tvekan om att bygderna Sunnanskögs vägde tyngre när det gällde jordbruksproduktion än bygderna Nordanskögs.

Vad beträffar de befolkningssiffror som redovisas i *Svensk rikskalender*, kan vi utläsa att år 1905 hade Västergötland, Östergötland och Dalsland 807.101 innevånare (Göteborgs stad ej medräknat), alltså medan Mälardalens hade 636.564 innevånare (Stockholms stad ej

medräknat).

Uppland var ett landskap med en *omfattande* nyodlingsverksamhet i norr, nordväst och i väster långt in i medeltiden. Det har företagna undersökningar av Upplands bebyggelseutveckling klargjort. Och som Ambrosiani och andra "sveicister" själva brukar betona, frigjorde landhöjningen nya odlingsbara marker i söder, mot Mälaren, för vart århundrade. I Västergötland inleddes jordbruket mycket tidigt, närmare bestämt i Falbygden redan under yngre stenåldern, och då det så småningom blev fler munnar att mätta än vad jorden kunde föda, sökte sig grupper ut ur detta ursprungliga "kärnområde", av allt att döma redan under bronsåldern. Detta fick till följd att de bästa jordbrukslägena i landskapet var helt ianspråktaga redan på ett förhållandevis tidigt stadium, förmodligen redan under äldre järnålder. Det är visserligen sant att exempelvis den östra delen av Kåkinds härad, den dryga milen mellan ån Tidån och Vätterns strand, inte tycks ha odlats upp förrän under medeltiden (av ortnamnsskicket att döma), men sådana framstötter är att betrakta som undantagsfall. Mera utmärkande än nyodling i sämre utmarkslägen var en omfattande utflyttning. Västergötland har egentligen aldrig varit ett utpräglat inflyttningsskap under den flera tusen år långa tidsrymden mellan bronsålder och industrialiseringen på 1800-talet, utan snarare ett som utmärks av en betydande utvandring. Detta till skillnad från Uppland, som (enligt Ambrosiani själv) präglats av en viss kulturell heterogenitet under yngre järnålder, vilket kan tolkas som att landskapet fått ta emot flera "vågor" av invandrade grupper. Utvandrarerna från Västergötland tycks i första hand ha sökt sig till Dalsland och Värmland, men längre fram även mot öst och nordöst.

Resultatet av denna utveckling har blivit att Mälardalens landskapen de senaste 1500 åren långsamt, långsamt men likväl stadigt "knappat in" på götalandskapens befolkningsmässiga försprång, dock utan att riktigt komma ifatt hela vägen förrän någon gång i mitten av 1900-talet (denna beräkning fortfarande utan Sveriges två största städer medräknade). Då vi nu med officiell statistik kunnat visa på att Sunnanskogs *ännu så sent som vid förra sekelskiftet* hade större befolkning och jordbrukskapacitet än Nordanskogs, vore det ytterst egendomligt om inte skillnaderna tidigare varit *ännu* större i dessa avseenden. Alltså helt på tvärs mot vad Ambrosiani hävdar.

13.8. Befolkningstal

I sin sista bok, *Arns rike - bäst utan Arn* (2007), söker professor Åke Hyenstrand från Stockholms universitet beräkna vilket befolkningstal Västergötland respektive Mälardalens landskap kan ha haft i skarven mellan forntid och medeltid. Han konstaterar att fornlämningsmaterialet i dessa senare landskap (Uppland, Västmanland och Södermanland) ger ganska goda förutsättningar för en åtminstone grov skattning. Utan att peka ut ett specifikt århundrade (han talar bara om "vid medeltidens början") bör Mälardalens landskap ha haft som minst 50 000, som mest 100 000 innevånare. Han fortsätter sitt resonemang med att poängtera att i utpräglade fullåkersbygder som Skåne, Danmark och Västergötland är det fullkomligt omöjligt att utgå från fornlämningarna, och detta pga den höga bortodlingsgraden. **Där blir fysiska samhällsyttningar vägledande, t ex kyrktäthet, sockenstorlekar, etc.** (sid. 26) Han fortsätter:

Västergötland inrymde vid 1200-talets början minst 500 kyrkor. Vid det hypotetiska antagandet att varje kyrka motsvarar tre byar med vardera fem hushåll om vardera tio personer blir resultatet $500 \times 3 \times 5 \times 10 = 75\ 000$ personer. Detta är ett minimalt som anger att det centrala Västergötland, liksom andra fullåkersområden, t ex i Östergötland, vid medeltidens början var minst lika, ja troligen betydligt mera, tätbefolkat än Mälardalens centralbygder. (sid. 26)

Till detta minimalt, 75 000 innevånare i Västergötland, tillkommer alltså då befolkningen i Östergötland (som Hyenstrand inte gör några försök att beräkna), om vi vill bilda oss en uppfattning om hur Sunnanskogs och Nordanskogs befolkningsmässigt förhåll sig till varandra. En mycket försiktig skattning för Östergötlands vidkommande är ett minimalt på 30 - 40 000 personer. *Resultatet blir att de bägge götalandskapens (samlade) minimalt är större än Mälardalens maximalt.* Ambrosianis tes att **ingen annan sammanhängande bygd i det medeltida Sverige var lika stor** som Mälardalens dementeras fullständigt.

Idag, i urbanismens, industrialismens, "globalismens" och "servicesamhällets" tidsålder, är naturligtvis - som vi alla vet - jordbruket som *huvudnäring* ett avslutat kapitel, och det är av ganska underordnad betydelse var i riket de främsta jordbruksbygderna återfinns. Den politiska, ekonomiska och befolkningsmässiga tyngdpunkten bestäms av helt andra faktorer. Såväl i Sverige som i andra utvecklade länder.

Att den politiska tyngdpunkten i Sverige försköts mot Mälardalens under 1200-talet hade dock knappast att göra med vare sig befolkningsstorlek eller jordbruksproduktion (som Ambrosiani tycks vilja göra gällande), snarare då med geopolitiska förhållanden och expansionistiska ambitioner. Den vid tidpunkten självskrivna expansionsriktningen för den nybakade svenska statsbildningen var norrut och österut. Möjligen kan, som en ytterligare faktor, framhållas den järnproduktion i Bergslagen som redan på 1100-talet kommit igång, förmodligen med hjälp av utifrån importerade tyska bergsmän ("garpar"). Dessa utnyttjade nya produktionstekniker, som tillmakning och masugnprocessen, vida överlägsna tidigare metoder. Det färdiga ämnesjärnet skeppades ut via Mälaren. När Birger jarl "satte lås på Mälaren" tycks det ha varit lika mycket för att kunna kontrollera denna trafik (och på så sätt se till att den nybakade statsmakten fick del av dess vinster) som för att förhindra fientliga angrepp utifrån.

Åke Hyenstrand var, i likhet med Björn Ambrosiani, arkeolog till professionen. De samarbetade ganska ofta i olika projekt, som t ex att försöka kartlägga den forntida bebyggelseutvecklingen i Uppland. Hyenstrand tycks dock ha varit en något annorlunda karaktär; sakligare, mera fötterna på jorden. Måhända en aning kärv till sinnelaget. Han var rent allergisk mot diverse "flumteorier" som frodades i "göticismens" utmarker, men samma allergi tycks också gällt alltför luftiga idéer inom den "sveicistiska" skolan. I *Arns landskap - bäst utan Arn* avfärdar han med viss skärpa en avhandling av en Johan Runer som kom år 2006, betitlad *Från hav till land eller Kristus och odalen*:

Runers avhandling innehåller barnatro. Där talas om en förkristen Uppsala-kung och ett förmedeltida, ja förkristet Uppsala öd. Det förefaller som om det är Snorres Ynglingasaga som ligger bakom. Man måste då komma ihåg att Snorre som historisk källa snarast kan jämföras

med Tolkien. /.../ Man frågar sig hur litterära sagouppgifter av nämnda typ fortfarande kan ligga till grund för historiska tolkningar. (sid. 29).

Vi vet förstås inte om Åke Hyenstrand någonsin råkade få ögonen på Björn Ambrosianis artikel i *Populär Historia* nr 1/1992. Men om så vore, hade det varit intressant att ta del av hans reaktioner.

NOTER:

(not 1) Magnus Alkarp ger ett exempel i sin bok *Det Gamla Uppsala - berättelser och metamorfoser: ...som när Mac Key låter Stiernhielm ingripa i den litterära fejden, där han ställer sig på Schefferus' sida - vilket är oerhört överraskande, inte minst med tanke på att Stiernhielm då varit död i nio år. (sid. 397)*

(not 2) *Nordisk vikingaguide* från 1995, under redaktion av Carin Orrling och utgiven av *Statens historiska museum*, uttrycker följande syn på Gotlands ställning under forntiden: **Gotland nämns ibland som tillhörigt Svearike, men allt tyder på att ön var en självstyrande bonderepublik med ett centralstyre - "landet"/"alltinget" - med en landsdomare som högsta styresman.**

(not 3) Roskildekrönikan, av okänd författare, tillkom någon gång mellan 1139 och 1143. Weibull citerade krönikan i *Scandia - Tidskrift för historisk forskning* 50, år 1984, sid. 5-18.

(not 4) Ambrosiani kan för övrigt inte vara okunnig om dateringen av högarna i Medelpad, då han själv deltog i utgrävningen av en av dem.

(not 5) Lars Bägerfeldt skriver i sin *När Sverige blev till: En annorlunda historia om Svearikets vagga* (2003): **I samband med dessa segrar (vid Sparrsätra och Herrevadsbro; vår anm.) inrättades en ny lagparagraf, som var hämtad från romersk lag och hade tydlig koppling till statsidealet, där det kungjordes att de avrättades jordinnehav beslagstogs och överfördes till statlig ägo. Något sådant hade aldrig skett tidigare i Sverige, att jordegendomar kunde fräntas en person och en hel ätt hade varit fullständigt omöjligt. (sid. 23)**

(not 6) Nej, det är inte den lokala hembygdsföreningen i Finnveden som skarvar vitt och brett för att framhäva områdets betydelse. Uppgiften förekommer också hos Maja Hagerman i *Spåren av kungens män: I Finnveden brukade under vikingatiden en hög läggas över platsen där den dödes kropp bränts på bål. Här finns mer än 6000 bevarade. (sid. 23)ö-*

14.1. Ansgars Birka och andra forntida handelsorter

Mälaren är Sveriges tredje största sjö, efter Vänern och Vättern. Den är ovanligt sönderskuren, med påföljd att dess strandlinje är lika lång som Vänerns, trots betydligt mindre areal. Totalt sett finns nästan 8000 öar. Från början var Mälaren en havsvik med bräckt vatten, men omkring år 1200 hade landhöjningen förvandlat den till en insjö. På en av dessa nära 8000 öar, kallad Alsnö eller numera Adelsö, anlades någon gång på 700-talet en större gårdsanläggning, betecknad som Hovgården, som förmodas ha varit en kungsgård. Med till visshet gränsande sannolikhet har den kung eller storman som uppehöll sig på Adelsö på något sätt varit inblandad i tillkomsten av den handelsort vars lämningar nu återfinns på grannön Björkö, en plats som, att döma av det arkeologiska materialet, verkar ha grundats några årtionden efter Hovgården. Denna handelsort

är känd under namnet Birka.

Birka har fått en ovanligt stor plats i det allmänna folkmedvetandet genom att en kristen missionär vid namn Ansgar, tillhörig Hamburg-Bremenstiftet i norra Tyskland, tog sig dit i början av 800-talet för att predika evangelium. Hamburg-Bremen låg vid tidpunkten i Frankerriket, även kallat det karolingiska riket, en av de största statsbildningar som någonsin funnits i Europa. När det var som störst omfattade det förutom Frankrike även västra Tyskland, norra Italien, Schweiz, Belgien, Nederländerna, Slovenien och det mesta av Österrike. Samt mindre delar av Spanien och Tjeckien (1). Hamburg-Bremenstiftet befann sig ur missionssynpunkt i en slags "frontzon", med hedniska slaver (orbotriter) alldeles inpå knutarna öster om Hamburg, och lika hedniska germaner omedelbart norr om stiftet, i Danmark. Samt naturligtvis även ännu längre norrut, i övriga nordiska länder.

Ön Björkö har en närmast nord-sydlig utsträckning och är ca 4 km lång och 1.5 km bred. På Ansgars tid stod vattnet fem meter högre än nu, vilket innebär att Björkö på den tiden var två skilda öar. Landhöjningen har som bekant varit betydande i detta område. Det var på den nordligaste av dessa bägge öar som Birka anlades. Samtidigt har det mycket länge, kanske ner i heden tid, funnits en vanlig bondby på ön, av vilken det idag bara återstår två gårdar. Ett område på Björkö kallas Svarta jorden, på grund av dess tjocka kulturlager av avfall och gödsel från människor och djur, och där har själva bebyggelsen legat. Ett annat område vid namn Hemlanden utgör den största begravningsplatsen. Antalet gravar i Birka är förvånansvärt stort, med tanke på att orten bara existerade i ca 200 år och beräknas ha haft mellan 700 och 1000 innevånare. Strax söder om Svarta jorden ligger en muromgärdad bergknalle som av allt att döma fungerat som en flyktborg i händelse av angrepp. På dess högsta punkt restes år 1834 ett stort stenkors, Ansgarsmonumentet kallat, för att hugfästa 1000-årsminnet av Ansgars anländande till Birka. Det har kritiserats av småpetiga konsthistoriker för att vara uppfört i närmast keltisk stil, trots att Ansgar inte hade någon sådan anknytning. Vidare finns idag det så kallade Ansgarskapellet och ett litet museum på ön. Birka, tillsammans med fornminnena på Adelsö, är numera upptagna på *Unesco*:s världsarvslista.

Utgrävningarna av de tusentals gravarna har visat, bortom rimligt tvivel, att det måste ha funnits ett mycket stort inslag av utländska köpmän i Birka. Begravningskicket skiljer sig nämligen åt. Utanför Sigtuna hittar man två runstenar som nämner ett "frisergille", vilket skulle kunna tyda på att en grupp frisiska köpmän efter Birkas nedläggning följt med i flytten till Sigtuna. Björn Ambrosiani gick i en tidningsartikel så långt som att framkasta en förmodan att Birka rentav grundlagts av friser eller t o m araber! (2) Att araber skulle tagit sig hela vägen upp till Mälaren för att där grunda en internationell handelsstad känns en aning svårsmält. Möjligen då friser, slaver och/eller franker. I vilket fall som helst måste ett sådant projekt ha genomförts i samverkan med den storman eller lokalkung som satt på Adelsö. Han skulle aldrig stillatigande accepterat att ett gäng utlänningar slog sig ner och byggde upp en handelsort mitt under hans näsa, om han inte på något sätt fick del av dom vinster som där gjordes. Eftersom Hovgården på Adelsö ju ligger alldeles intill, och redan fanns på plats vid tidpunkten för Birkas grundläggande, kan det knappast förhålla sig annorledes än att det var denne storman/kung som bestämde stadens exakta placering.

Redan arkeologen Hanna Rydh, som grävde på Adelsö på 1930-talet, kom till slutsatsen att kungafästet Adelsö är äldre än Birka. Hon skriver i sin *Förhistoriska undersökningar på Adelsö* (1936):

...(det står) klart, att Adelsö betingat Birkas förläggande till Björkö, och icke Birka kungsgårdens placering på Adelsö. (sid. 206)

14.2. Utgrävningar

Att det funnits en liten ort av något slag på Björkö tycks man ha varit medveten om redan på medeltiden, eftersom spridda lämningar av densamma fortfarande var synliga ovan mark. Så fort Rimberts äreminne över Ansgar, *Vita Ansgarii*, samt Adam av Bremens tvåhundra år yngre skrift *Gesta Hammaburgensis* (vari det redan vid bokens tillkomst avvecklade Birka ges ett förvånansvärt stort utrymme) blev kända för akademikerkretsarna i Uppsala, kopplades ovanstående lämningar omedelbart samman med den ort (lat. *Birca*) som Rimbert och Adam hade nämnt. Föga märkligt, med tanke på öns namn, Björkö. *Birk* var ju fornnordiska för *björk*. Däremot tycks det inte ha förekommit några folkliga traditioner om en forntida handelsplats bland bönderna på Björkö och omkringliggande öar. Ibland kan muntlig trädning hålla erinringar vid liv av en händelse eller företeelse i tusen år eller mer; andra gånger förbleknar minnet redan efter några århundraden (samma märkliga brist på kvarlevande folkminnen gäller även Uppåkra utanför Lund, för övrigt).

I mera översiktliga publikationer om Mälars-Birka brukar det - inte helt med sanningen överensstämmande - heta att den förste som började gräva på platsen var en herre vid namn Hjalmar Stolpe, som egentligen var entomolog, dvs insektsforskare. Han var på jakt efter bärnstenar med inneslutna, fossila insekter (t ex mygg), och då det var känt att det ute på Björkö fanns rester av en gammal handelsplats där man fordomdags handlat med bärnsten, tyckte han att det kunde vara ett bra ställe att leta på. Detta var år 1871. Efterhand tog det rent arkeologiska intresset överhanden, entomologin fick vänta, och de följande åren grävde han ut tusentals gravar, tillsammans med folk från bygden som han hade anställt. Ekonomi i det hela lyckades han utverka genom statsbidrag.

Stolpe saknade formell arkeologisk utbildning, men genom sin naturvetenskapliga bakgrund hade han en säker känsla för organisation och systematik, och dokumenterade sina utgrävningar på ett föredömligt sätt. Vilket inte kan sägas om alla som satt spaden i marken ute på Björkö. Grävandet inleddes faktiskt redan på 1680-talet, under Johan Hadorph, och bedrevs under tämligen amatörmässiga former. Det liknade mera skattjakt än arkeologiskt fältarbete. Men så fanns ju inte heller arkeologi som vetenskap på den tiden. Inte mycket bättre var det i början av 1800-talet, när en förmögen och forntidsintresserad excentriker vid namn Alexander Seton for ut till Björkö och började gräva, på eget initiativ och på egen bekostnad. Hans insatser inleddes 1825 och sågs inte med blida ögon av vare sig Riksantikvarien eller Vitterhetsakademin. Detta då man fruktade att Seton inte hade tillräckliga kunskaper att rätt värdera fynden, kanske inte heller förstånd att dokumentera dem ordentligt. Likväl ingrep inte någon av dessa instanser. Seton avled redan tre år senare, 1828, och samma år klubbades en förordning till skydd för fornlämningar (embryot till

dagens fornminneslagstiftning). Det är högst troligt att frågan hade aktualiserats som ett direkt resultat av Setons grävningar ute på ön. Dock: Det värsta exemplet på "rovgrävare" dök upp så sent som år 1883, efter det att Hjalmar Stolpe i huvudsak hade avslutat sina undersökningar. Denne person, en direktör från Skåne, hade emellertid inga arkeologiska ambitioner överhuvudtaget. Björn Ambrosiani och Bo G. Eriksson skriver därom i *Birka - vikingastaden*, del I (1991):

Vicekonsul Nils Persson från Helsingborg hävdade att han hade köpt rätten att gräva i jorden av öns bönder. Hans avsikt var att använda Svarta jordens "rika lager av kreatursben" i industrins tjänst, i första hand då för *Skånska superfosfat- och svavelsyrefabriksaktiebolaget*, för vilket konsuln var verkställande direktör. Hans arbetsstyrka hade redan satt fart på grävningarna nedanför Ansgarsmonumentet när kronofogden kom till Birkas undsättning. (sid. 23)

Nämnas kan i sammanhanget att enorma mängder ben - människoben - grävdes upp i den gamla staden Kongahälla, maldes ned till pulver och såldes som jordförbättringsmedel. Också detta på 1800-talet. Huruvida ovan nämnde vicekonsul var inblandad även i den affären har vi inte lyckats utröna.

Efter Hjalmar Stolpe har utgrävningarna i Birka avlöst varandra i nära 150 år. Frågan är om det finns någon fyndplats i hela Norden som varit föremål för så mycket aktiviteter. Och likväl är inte allt utgrävt ännu, trots att det bara handlar om 7 hektar (enligt vissa uppgifter 12 hektar).

Historikern Dick Harrison tycks inte ha några högre tankar om Birka. I sin bok *Sveriges historia 600-1350* (2009) skriver han:

Så här i efterhand framstår Birka som en misslyckad småstad, ett experiment som inte överlevde. Staden uppstod i slutet av 700-talet och förföll knappt 200 år senare. (sid. 63)

Det är svårt att se att staden var ett misslyckat experiment, ty sådana brukar sällan överleva i 200 år. Vi kan bara konstatera att Birkas livscurva förunderligt väl överensstämmer med slavhandels storhetsperiod. När slavhandeln gick tillbaka på grund av av politiska, eller kanske snarare krigiska skeenden, då övergavs också mycket riktigt Birka. Den handel som återstod efter den transnationella slavhandels nästan fullständiga sammanbrott kunde lika gärna bedrivas i den nygrundade staden Sigtuna eller vid periodiska marknader. Däremot kan vi vara rörande överens med Harrison när han fortsätter:

Den starka fokuseringen på Birka/Björkö som Sveriges äldsta stadssamhälle har dessvärre medverkat till att många andra orter har hamnat i skymundan. Det fanns ett antal liknande, även större och mera långlivade, tätbebyggda platser inom ramarna för dagens Sverige, men både inom forskarsamhället och i det allmänna medvetandet har de fått stå tillbaka till förmån för Birka. Skälet är lätt att fastställa: eftersom Birka nämns i Rimberts Ansgarsbiografi har staden tolkats som kristendomens urhem i Sverige. Det faktum att Ansgars mission var ett fiasko och att Birka var en mycket liten stad har vi valt att bortse ifrån. De arkeologiskt kända tätorter som inte råkade bli omnämnda i krönikor, reseskildringar och helgonbiografier har förblivit okända

för gemene man och följaktligen genererat mindre intresse från anslagsgivande politiker, myndigheter och privata finansärer - samtidigt som våra kunskaper om Birka ökat kontinuerligt. (sid. 64-65)

14.3. Ansgar

Ansgar, ibland betecknad som "Nordens apostel", föddes 801 i Amiens i nuvarande Frankrike. Han var benedektinermunk som steg för steg avancerade i den kyrkliga hierarkin, för att slutligen utnämnas till ärkebiskop i Hamburg-Bremenstiftet. Han upplevde dock aldrig den martyrdöd han så hett lär ha eftertraktat. Ett uppenbart masochistiskt personlighetsdrag som - i kombination med uppriktig religiös hängivenhet - torde kunna förklara hans märkliga beredvillighet att gång efter annan åta sig missionsföretag bland bärsärkar, pirater och andra vilda sällar i både Danmark och Sverige.

Det var faktiskt på kejsarligt initiativ som Ansgar skickades iväg på sitt uppdrag norrut. Nu hade han redan en viss erfarenhet av den sortens expeditioner, efter att tidigare ha sökt missionera i de danska handelsorterna Ribe och Hedeby/Slesvig (3). Som följeslagare tilldelades Ansgar en munk vid namn Witmar. De anslöt sig till en grupp köpmän som ämnade försöka ta sig till Birka sjövägen. Knappt halvvägs överfölls handelsfartyget av pirater. Ansgar och Witmar lyckades rädda sig genom att på något sätt ta sig iland. Det mesta av deras medföljande packning gick dock förlorad. Sålunda nästan utblottade fortsatte de resan norrut till fots. Det är nästan otroligt att de överhuvudtaget kom fram, och den enda rimliga förklaringen torde vara att de fick mat, husrum och beskydd av vänliga människor längs vägen. Alla innevånare häruppe var tydligen inte vildsinta barbarer.

Väl framme i Birka lyckades man bilda en liten kristen församling, av allt att döma huvudsakligen bestående av iriska trälarna och andra som redan betraktade sig som kristna. En av de få verkliga konvertiterna var å andra sidan Birkas mäktigaste man, hövitsmannen Herigar eller Hergeir, som för egna medel lät uppföra en liten kyrka på sin tomt (spåren därav har aldrig återfunnits).

Ansgar och Witmar stannade i ett och ett halvt år, mellan 829 och 831. Därefter åkte de hem för att avlägga rapport. Tjugo år senare, 851, återvände Ansgar för en ny period om ett par år. Den var om möjligt ännu mindre framgångsrik än den förstnämnda. Tvärtom mötte han denna gång tendenser till hednisk motreaktion. Mellan Ansgars två besök förekom en viss trafik av andra prästmän från Hamburg-Bremenstiftet, som under längre eller kortare perioder uppehöll sig i Birka.

Lauritz Weibull skriver i *Scandia - Tidskrift för historisk forskning*, nr 14 (1941):

Den ort som Ansgarius kommit till, var Birka på en ö i Mälaren. Orten kan karaktäriseras halvt som ett sjörövarnäste. Den var därutöver - som Slesvig var det i de sydliga nordiska farvattnen - en omslagsplats för varuutbytet mellan öster och väster. Handel i Birka gällde i första hand skinn och slavar, som togs i viking och mot arabiskt silver exporterades österut. Slavarna var till stor del kristna. De fick utgöra Ansgarius' och Witmars menighet. (sid. 190 - 191)

Mer av ett slavhandlarnäste än ett sjörovarnäste, som det förefaller. Weibull fortsätter:

Han nådde i sitt missionsverk till Slesvig och Birka, väl också till Ribe. Men man hör ingenting om att han nått utanför dessa marknadsplatser med deras halvt internationella befolkning. Och även innanför Slesvigs, Birkas och Ribes vallar har det endast varit en ringa menighet som han vunnit. (sid. 199)

Delvis som följd av sina missionsinsatser i Slesvig, Ribe och Birka (för en oförvillad betraktare högst mediokra sådana, sett till resultatet), lyckades Ansgar på något sätt göra sig ett sådant namn i Hamburg-Bremenstiftet att han sedermera upphöjdes till ärkebiskop och långt senare, år 1048, rentav helgonförklarades. Om denne S:t Ansgar någonsin utförde ett alldeles tvättäkta mirakel, var det väl i så fall att göra en så strålande kyrklig karriär på så torftig grund.

Ansgar återvänder till Hamburg-Bremen år 853, och ersätts i Birka av någon vid namn Rimbart. Det är inte fullt klarlagt om det handlar om samme Rimbart som senare, efter Ansgars död, skriver hans biografi och därtill övertar hans ämbete som ärkebiskop, men det förefaller sannolikt. Därefter tycks den kristna församlingen i Birka helt ha fallit samman. En biskop Unni besöker Birka år 936 och finner då inga spår av kristen verksamhet. Unni insjuknar på platsen och avlider ganska omgående. Biskopens medföljande resesällskap ombesörjer att hans huvud avskiljes och sänds tillbaka till Bremen, där det begravs i domkyrkan. Resten av kroppen jordfästs efter kristen sed i Birka. Hans grav har aldrig återfunnits (det är faktiskt lite märkligt att man efter hundrafemtio års grävningar aldrig återfunnit vare sig Unnis huvudlösa kropp eller spåren efter Herigars kyrka). Det faktum att Unni vid sitt besök inte fann några "spår av kristen verksamhet" betyder naturligtvis inte att själva orten lagts ner. Den anses ha överlevt till ca 970, innan den slutligen övergavs.

Därefter sänker sig historiens mörker över Birkamissionen, skriver teol dr Berndt Gustafsson i *Svensk kyrkohistoria* (7:e upplagan 1986). **Några nya ansträngningar under 900-talet att förnya missionen på svearnas rike känner vi icke. Den politiska upplösningen i de gamla ostfrankiska områdena, vikingatågen och kyrkans svaga ställning under *saeculum obscurum* kom missionsivern att mattas.** (sid. 14) (4)

14.4. Kejsarens utsände

Somliga forskare och andra har förundrat sig över Hamburg-Bremenstiftets insatser på missionsfältet, när man tydligen såg det som mera angeläget att skicka iväg Ansgar till vad som på den tiden måste ha uppfattats som halvvägs till Nordpolen, nämligen till Birka i Mälaren, än att verkligen lägga manken till när det gällde att omvända de slaviska orbotriterna på andra sidan Elbe. De närmast boende hedningarna anträffades ju nära nog vid Hamburgs stadsgräns. Än mer paradoxalt då Hamburgstiftet ursprungligen tillskapats med det uttryckliga uppdraget att fungera som just ett missionsstift. Det skulle i själva verket dröja ytterligare minst hundra år innan Hamburg-Bremen gjorde några seriösa ansatser att söka utrota hedendomen i vad som idag är östra Tyskland (det slaviska hednatemplet Rethra norr om Berlin intogs och brändes först i början av 1100-talet; Arkona på Rügen ännu senare). Den här sortens skenbarligen ologiska prioriteringar

blir begripliga först i ljuset av detta stifts synnerligen intima samarbete med den statsmakt inom vars område man var verksamma, dvs Frankerriket (5). Det fanns *handelspolitiska* skäl att skicka någon till den internationella handelsorten Birka. I den östra, ännu hedniska delen av Tyskland ansåg sig tydligen inte kejsarmakten ha några viktigare ekonomiska intressen att bevaka.

En annan egendomlighet, som synes indikera att det inte var så noga med kristningsverket ens i de trakter dit Ansgar skickats iväg, i vart fall inte i detta tidiga skede, är det faktum att ingenstans i *Vita Ansgarii* finns några uppgifter om att Ansgar skulle gjort några försök att missionera på fastlandet, vare sig norrut, i vad som idag är Uppland, eller söderut i Södermanland. Faktiskt inte minsta ansats. Istället höll han sig under ett och ett halvt års tid envist kvar på själva ön Björkö, och likadant agerade han vid sitt andra besök 20 år senare. I Birka bodde ju max 1000 personer (enligt *Riksantikvarieämbetet* 700), på fastlandet tiotusentals. Vad är det för slags missionär? Den åländske landsantikvariern och professorn Matts Dreijer skriver (i sin *Det åländska folkets historia*; andra reviderade upplagan 1983):

Upptäckten av vägen till khazarernas rike (6) vid nedre Volga och det muslimska kalifatet i Främre Orienten förbi Bysans maktområde föranledde Frankerrikets kejsare att skicka munken Ansgar såsom sitt ombud till landet och hamnen Birka. Beskickningen gällde med säkerhet mindre omtanken om nordbornas själar än bevakandet av den frankiska supermaktens kommersiella och maktpolitiska intressen längs farleden till de skimrande sagoländerna i öster. (sid. 91)

Han konstaterar torrt:

Sällan har väl ett klarare ljus fallit över det krassa samarbete som vanligen äger rum mellan handel, mission och imperialism. (sid. 161)

Åke Hyenstrand skriver i *Lejonet, korset och draken* (1996):

Relationen mellan Norden och det karolingiska riket (= Frankerriket; *vår anm.*) är synbarligen av typen överherravälde. Kejsaren sägs i kap. 2 (av *Vita Ansgarii*; *vår anm.*) vilja inrätta ett biskopssäte "längst i norr i utkanten av sitt rike". Detta är av intresse för bedömning av Birkas ställning. (sid. 64)

"...sitt rike"!? Tydligen var länderna i Norden, ur kejsarens ganska arroganta stormaktsperspektiv, ingenting annat än en hopar små löjliga stamterritorier, vilka gott kunde betraktas som något slags perifert bihang till Frankerriket, oaktat vad innevånarna däruppe själva ansåg om den saken.

I Birka tycks Ansgar kunnat påräkna ett viss kungligt beskydd av den kung Björn (eller *Bern* på latin) som höll en fast hand över Birka, ett beskydd som eventuellt bara gällde så länge han stannade på själva Björkö. Det kan kanske vara skälet till att han så beskedligt höll sig kvar på ön - möjligen ville han inte utmana den kungliga gästfriheten. Det förklarar dock knappast hans påfallande *ointresse* för förhållandena norr och söder om Birka, eller för Svitjod överhuvud. Till skillnad från Adam av Bremens ca 200 år yngre skrift *Gesta Hammaburgensis*, som vimlar av uppgifter (låt vara mer eller

mindre trovärdiga) om landet och alldeles speciellt om hednatemplet i Uppsala och den kult som där bedrevs, är *Vita Ansgarii* förvånansvärt fåordig därvidlag. Ingenting nämns om dessa hedniska excesser med människooffer osv som så livfullt skildras av Adam. Fantastiskt nog nämns inte någon ort med namnet Uppsala överhuvudtaget, trots att Gamla Uppsala ligger blott ca 6 mil fågelvägen från Birka, och trots att denna ort måste ha varit (som framgått av arkeologiska undersökningar de senaste årtiondena) en ganska betydande bebyggelseanhopning redan på 800-talet.

Åtminstone borde konvertiten Herigar, om ingen annan, spontant ha lagt ut texten för Ansgar om landet runt omkring och vad som där fanns av diverse märkvärdigheter, vilket, kan man tycka, borde väckt den utländske klerkens intresse. Men dessa uppgifter var tydligen för Ansgar av noll och intet värde; ingenting som han, väl återkommen till Nordtyskland, ens brydde sig om att vidareförmedla till Rimbart eller andra i stiftet. I vart fall eftersöker man förgäves i Rimbarts biografi den typen av allmänna informationer. Det nämns hur Ansgar och Witmar måste ta landvägen till Birka efter det olycksaliga piratöverfallet, varvid vi hittar *den enda* egentliga sakupplysningen om denna färd, nämligen att de vid några tillfällen tvingades ta sig över vattenhinder med båt. Vem rodde över dem och varför? Mot betalning eller av ren hygglighet? Hur såg landet egentligen ut, avseende växtlighet, topografi och annat? Byarnas utseende, husens konstruktion? Vägarnas skick? Hur bemöttes de av människorna de stötte på under denna fotvandring, och vilka seder och bruk hade de? Och vilka gav dem mat och husrum under den långa vägen upp till Birka? Måste de betala för sig eller behandlades de som ärade gäster? På alla dessa punkter är texten alldeles tyst. För Ansgar tycks allting bara kretsa kring själva orten Birka. Ett faktum som synes bekräfta Dreijers med fleras uppfattning, nämligen att hans uppdrag hade mera handelspolitiska än missionspolitiska bevakelsegrunder. Förmodligen var detta fallet redan tidigare, när Adam var verksam i Slesvig och Ribe, vilka ju även de var internationellt präglade handelsorter.

Vad som däremot med all önskvärd tydlighet framgår av *Vita Ansgarii*, är att Frankerrikets kejsare visat starkt intresse för att skicka någon klerk till dessa nordliga regioner, och hade gjort en förfrågan till kyrkan om vem som kunde tänkas vilja ställa upp på den här sortens inte helt riskfria uppdrag. *Initiativet kom alltså från kejsaren, ej från stiftet*. Det framgår också att Ansgar personligen sammanträffade med och hade ett långt samtal med kejsaren i detta ärende.

Det liknar mest av allt en utsänd kunskapare och emissarie för Frankerrikets räkning. Verkligen inte någon "Nordens apostel".

14.5. Var låg Birka?

En stor del av debatten mellan "sveicister" och "göticister" på 1980-talet upptogs av frågan huruvida Ansgars Birka var den ort vars lämningar återfinns på Björkö i Mälaren, eller någon annan handelsplats. Verner Lindblom tycks ha blivit starkt påverkad av amatörforskaren Per Gustavi, som hävdade att Ansgars Birka i själva verket låg i närheten av Vreta i Östergötland. Kyrkoherden Hugo Ulander framförde tesen att dess ruiner kunde återfinnas under dagens östgötska småstad Söderköping. Ovannämnde Matts Dreijer argumenterade för att det låg i Saltvik på norra Åland.

Alltså tre alternativa förslag. Vi har också stött på diverse uppgifter, att arkeologen och förre museichefen Sören Nancke-Krogh skulle ha hört till denna skara som ville placera Ansgars Birka någon annanstans än till Mälaren, nämligen i hans fall till den forna handelsorten Köpingsvik på Öland. Visserligen var Nancke-Krogh väldigt entusiastisk över Köpingsvik och ville gärna blåsa upp dess betydelse. Dock har vi ingenstans lyckats hitta någon bok av Nancke-Krogh av samma typ som de av Gustavi, Ulander och Dreijer.

Att Verner Lindblom tillmätte frågan sådan vikt synes sammanhånga med att professor Carl Axel Moberg, i sin bok *Innan Sverige blev Sverige* (1964), angett förekomsten av handelsplatsen Birka i Mälaren som ett av flera kriterier på "Upplands ledande ställning" i det forna Svitjod. Detta tycks ha gått Lindblom till sinnes. En stor del av innehållet i hans bok *Götland - Sveriges vagga* kan beskrivas som en polemik mot Mobergs uppfattningar. På punkt efter punkt söker Lindblom förringa dessa anspråk på "Upplands ledande ställning". Men nu råkar det vara en olycklig tendens hos Verner Lindblom, som han inte så sällan demonstrerar, nämligen att huvudstupa rusa iväg för att bemanna eldställningarna, även när det egentligen inte hade behövts. Så även här. *Man kan nämligen mycket väl acceptera tanken att den handelsplats Ansgar besökte var Birka i Mälaren, utan att denne missionärs vistelse därstädes på något sätt skulle indikera att Uppland hade en "ledande ställning" bland svenska landskap.* Lindblom kunde, med andra ord, ha gjort sig själv en tjänst och sparat på krutet.

Om Mälars-Birkas läge i Mälaren är ett kriterium på "Upplands ledande ställning", då borde också Hedeby/Slesvigs lokalisering vara ett kriterium på "syd-Jyllands ledande ställning" i det danska riket. Men det politiska centrat i Danmark under Harald Blåtand låg i Jellinge på mellersta Jylland, och flyttades senare av hans son, Sven Tveskägg, till Själland. Under inget känt skede under forntiden har södra Jylland varit någon centralpunkt för den politiska makten i Danmark, trots att landets främsta handelsort där var belägen. Något danskt "eningsverk" har heller aldrig utgått därifrån. Hedeby/Slesvigs faktiska lokalisering hade med den transnationella trafikens behov att göra och ingenting annat. Sak samma med Mälars-Birkas placering.

Det finns ytterligare en handelsort i Mälaren, som dock inte fått lika mycket publik uppmärksamhet, nämligen Helgö. Den förefaller ha varit mindre än Birka, rentav betydligt mindre, kanske med blott ett par hundra innevånare, men i gengäld med desto äldre anor. De utgrävningar som pågick mellan 1954 och 1981 gav vid handen att samhället måste ha grundats på 200-talet och ägt bestånd till och med 800-talet. Spår av omfattande hantverksproduktion har återfunnits. Kanske kan man säga att platsen hade mera tonvikt på hantverk än på handel.

I Carlsson/Roséns *Den svenska historien*, band I (1962) skriver Jerker Rosén om Helgö följande:

Påtaglig är bristen på föremål, som direkt eller indirekt har samband med Uppsala högar eller båtgravfälten /.../ Här föreligger en påfallande motsättning mellan viktiga fyndkomplex. Detta tyder absolut inte på något större intresse hos Helgököpmännen för avsättning av importerade varor i Mälardalen, för god allmän service inom närmaste handelsområde. (sid. 163)

Samma omdöme torde gälla för Birka (även om nu Rosén försiktigtvis undviker att göra den

jämförelsen, i väl medvetande om Birkas närmast sakrosankta ställning i svensk forntidsforskning). Ingen av orterna tycks ha fungerat som speciellt välintegrerade delar av Mäljarbygdens ekonomi eller samhällsliv i övrigt. Och då står frågan huruvida någon av dem kan framhållas som ett kriterium på "Upplands ledande ställning".

Ansgars märkliga agerande, när han inte under något av sina två besök gjorde minsta ansats att missionera utanför Birka, liksom hans påfallande ointresse för själva landet Svitjod, kan man spontant tycka hade varit något för "göticister" som Lindblom, Mac Key m fl att bita tag i och teoretisera kring. Istället förbrukade dom en massa energi (och stora delar av sin trovärdighet på samma gång) på föga övertygande försök att söka "omplacera" Ansgars Birka till antingen Östergötland eller Åland. En annan angreppspunkt, som dom kunnat lagt lite mera energi på, var de fornminnesvårdande instansernas närmast monomana fixering vid Birka i Mälaren, när det samtidigt fanns åtminstone ett dussin andra ställen i Sverige där det med största sannolikhet legat en forntida handelsort, värd att närmare undersöka. Många, rentav de flesta av dessa troliga lokaliseringar har inte ens blivit föremål för provgrävningar.

Propåer om att man kanske borde rikta uppmärksamheten även mot andra platser i Sverige togs länge knappast på allvar. Som Lars Gahrn formulerar det 1984 i debattboken *Sveriges födelse: Det är obehövt, ty ett samhälle av Birkas betydelse försvinner inte utan att lämna synliga spår.* (sid. 47) Ett lika tvärsäkert som ovetenskapligt uttalande. Arkeologerna skulle i sanning jubla och fröjdas om alla viktiga fyndlokaler verkligen lämnade synliga spår ovan mark. Åtskilliga av dem har uppdragats närmast av en tillfällighet. Den ovan nämnda handels- och hantverksorten Helgö i Mälaren var helt okänd tills en sommarstugeägare på ön gjorde vissa fynd i samband med att han grävde en grop i trädgården, i avsikt att gjuta ett fundament till en flaggstång. Detta var år 1950. Andra fyndplatser har kommit fram i samband med vägbyggen, plöjningsarbeten och liknande aktiviteter.

Vad Gahrns avfärdande attityd egentligen handlar om är att man i det längsta velat hålla liv i föreställningen om Mäljar-Birka som en helt unik anläggning, utan motsvarighet i resten av Sverige ("Sveriges äldsta stad"). Det är en position som efter de utgrävningar som inleddes 1970 i Köpingsvik och sedan 1990 även i Uppåkra framstår som allt mer krampaktig. Likväl: Så sent som år 1995, i *Nordisk vikingaguide* (utgiven av *Statens historiska museum*) återupprepas påståendet att Birka på Björkö var **det första stadsliknande samhället/tätorten i Sverige.** (sid. 14) Idag vet man - och borde vetat redan 1995, efter fem års utgrävningar - att Uppåkra kan föras tillbaka åtminstone till 200-talet. Vad Köpingsvik beträffar grundades detta samhälle på 700-talet, alltså samma århundrade som Birka. Med andra ord: Att Birka skulle vara "Sveriges äldsta stad" är knappast längre ett helt oangripligt postulat.

14.6. Slavhandeln

Skildringarna av forntida dagligt liv, i mindre akademiska och mera "folkliga" framställningar, hade förr om åren gärna ett lite småputtrigt tonläge. Som t ex i Sigge Hommerbergs *Birka under vikingatiden*, artikel ingående i STF:s årsbok från 1946: **Säkert var det rent och propert inomhus,**

vackra bonader på väggarna och ganska väl möblerat. (sid. 225)

Det fattades bara pelargoner i fönstren, tydligen. Språkbruket är typiskt för STF:s årsböcker från den här tiden. Men tendenser till idyllisering och ovilja att ta upp mindre trevliga aspekter av verksamheten i Birka återfinns vi faktiskt också på dagens Wikipedia, dvs på nätet. Där talas till exempel om export av bärnsten, järn, pälsverk och horn, i utbyte mot arabiskt silver, siden, glas och exotiska kryddor. Dock inte ett ord om en av de allra viktigaste handelsvarorna. Kanske den allra viktigaste, i saluvärde räknat. Nämligen slavar, eller trälar, som man sa häruppe i högan Nord. Fortfarande än idag tycks detta vara ett alltför känsligt ämne att utbreda sig om.

"Vita" trälar tycks ha förekommit i Europa sedan urminnes tider fram till tidig medeltid. I Romarriket var ofri arbetskraft grundbulten i hela ekonomin. Förslavade afrikaner fanns i England och annorstädes ännu på 1700-talet, och i de brittiska kolonierna avskaffades inte slaveriet officiellt förrän på 1830-talet. På andra håll ännu senare (i Saudi-Arabien faktiskt så sent som 1962). Men i det frankiska riket under Karl den store (742 - 814) hände något som drastiskt påverkade, väl inte slavhandels själva existens, men däremot dess transportvägar.

Det är osäkert hur länge man känt till att det gick att ta sig båtledes från Östersjön till Svarta havet via det ryska flod- och sjösystemet, varav den viktigaste delen var den stora floden Dnepr, som flyter igenom Kiev i dagens Ukraina och mynnar ut i Svarta havet. Det är möjligt att ett visst handelsutbyte ägt rum längs denna väg redan under folkvandringstid. I vilket fall tycks trafiken ökat markant mot slutet av 700-talet, och detta som direkt följd av händelser i Medelhavsområdet. Islams framträngande till Afrikas nordkust innebar att Medelhavet inte längre var lika tryggt att befara. Vidare hade Karl den store förbjudit den export av kristna trälar som tidigare hade förekommit, och som gått från Frankerriket till det bysantiska imperiet, på traden mellan Marseille och Konstantinopel. Visserligen var även Bysans ett kristet land, men kejsar Karl hade goda skäl att misstänka att en hel del av dessa slavar sedan vidareexporterades till icke-kristna folk, såsom araberna, khazarerna, perserna och turkfolken i Centralasien. Det var alltså inte slaveriet som sådant som upplevdes som stötande, utan att kristna skulle kunna ägas av muslimer, judar och andra "otrogna".

Plötsligt öppnade sig en ny affärsmöjlighet för folk i Nordeuropa. I synnerhet för skandinaver och friser, som inte delade Karl den stores bekymmer över ofria kristna. Genom att utnyttja den redan då inarbetade *austurveg* (Östervägen) genom dagens Ryssland och Ukraina kunde man hålla igång slavhandeln på Svarta havet och dessutom få avyttrat en hel del annat, t ex typiska nordeuropeiska exportprodukter som bärnsten och pälsverk. Samt vissa varor man själva köpt in utifrån, som frankiska kvalitetssvärd. Huvudmassan av de trälar som såldes på detta vis tycks ha anskaffats genom räder mot befolkningen på Irland och Baltikum. Vi kan se spåren efter denna verksamhet än idag, nämligen i vissa ortnamn. Strax söder om gränsen mellan Småland och Blekinge, i ett område som var nybyggarland under tidig medeltid, utgjordes pionjärerna i stor utsträckning av nyss frigivna (eller snarare utsparkade) trälar (7). Vi hittar här de tre små byarna Iramåla, Estamåla och Kuramåla, vars namn låter oss förstå att nybyggarna här var ättlingar till trälar med irländska, estniska respektive kuriska rötter (Kurland är en del av dagens Lettland). Uppenbarligen blev inte

alla dessa arma själar man rövat bort från sina ursprungsländer föremål för export österut och söderut; en del av dem tycks man ha behållit häruppe.

Emellertid hade bysantierna, som var drivna affärsmän, förstånd att ta bra betalt för de produkter som nordmännen efterfrågade, t ex kryddor, parfymer, siden, exklusiva smycken och konstföremål, etc. Och, kanske mest av allt, silver. Nu var det känt att en hel del av dessa dyrbarheter kom från Khazarriket, med centrum i Volgas delta mot Kaspiska havet. Skatter som oftast i sin tur hade anlänt österifrån, via den s k sidenvägen. Om man på något sätt lyckades upprätta en direktförbindelse med khazarerna, kunde man räcka lång näsa åt de bysantiska köpmännen, eller med andra ord komma undan en onödigt fördyrande mellanhand. Någon gång under slutet av 700-talet eller början av 800-talet tycks friser och nordmän ha upptäckt att man kunde transportera sig ner på Volga till khazarernas huvudstad Atil (eller Itil), alltså en trad som gick ännu längre österut än den redan etablerade till Svarta havet (8). Det var förvisso ingen söndagsutflykt att ta sig från Slesvig vid Östersjöns södra kust hela vägen till khazarriket genom Ryssland då man, förutom att behöva försvara sig mot sporadiska överfall från lokala stammar, dessutom här och där tvingades bära lasten och släpa båtarna förbi forsar och vattendelare, men samma problem hade man ju redan med den västligare vägen längs med Dnepr. Det verkar sannolikt att man av säkerhetsskäl färdades i ett slags konvojsystem, alltså en större grupp fartyg tillsammans. Enligt Matts Dreijer hade upptäckten av denna nya led nästan samma elektrifierande verkan på Europas köpmän och furstar som upptäckten av Amerika ca 700 år senare. Alla ville vara med i leken och tjäna en hacka. Och då dessa resor utgick från Östersjön blev det plötsligt högst angeläget nere på kontinenten att öka sina kunskaper om dessa nordliga regioner. **Också frankernas kejsare och t o m påven i Rom greps av ett obetvingligt intresse för norra Östersjörummet...**, konstaterar Dreijer i sin bok (*Det åländska folkets historia*, sid. 159).

På strategiska ställen längs med hela Östervägen behövdes omlastningsstationer och replipunkter där man kunde åtgärda eventuella skavanker på fartygen och själva vila ut några dagar, sälja av en del av godset om man hittade villiga köpare, fylla på förråd av mjöd och övrig proviant, osv. Det stora inslaget av utländska köpmän i Mälar-Birka tyder på att orten var just en sådan replipunkt på den *internationella* traden mellan Slesvig å ena sidan och Atil/Bysans å den andra, och inte blott någon lokal handelsort för traktens stormän och allmoge. Vi vet inte hur vanligt det var att samma besättning och samma båt färdades hela den långa vägen till slutdestinationen, eller om godset brukade lastas om på någon av dessa mellanstationer, för att fraktas vidare på ny köl och med ny besättning. I vilket fall finns en känd redogörelse bevarad, anteckningar som gjorts av en arabisk handelsman vid namn Ibn Fadlan som mött skandinaver därefter (han förundrade sig storligen över dessa, i hans tycke, okultiverade figurer), vilket ger vid handen att i åtminstone en del fall måste resan ha företagits av samma manskap hela vägen. Det bör ha tagit månader enkel väg. Båtarna kan inte ha varit särskilt stora, om man skulle orka släpa eller bära dem på landbacken förbi forsar och vattendelare. Det torde förklara varför man istället för att djärvt sätta kurs från Slesvig genaste vägen över öppet hav till Finska viken, så försiktigt seglade inomskärs och därmed stormskyddat upp längs med den svenska ostkusten, och efter ett uppehåll i Birka (eventuellt dessförinnan även ett stopp i Köpingsvik) vidare på samma sätt längs med Ålands, Egentliga

Finlands och Nylands skärgårdar ända fram till Nevas mynning, alltså där vi idag återfinner St Petersburg. Till skillnad från de präktiga långskepp som seglade över Nordsjön till England eller över Nordatlanten till Island stod dessa mindre flytetyg helt enkelt inte pall för verkligt hård väderlek i öppen sjö. Eventuellt seglade man den första delen av sträckan, mellan Slesvig och Birka, med större koggar, varefter man först i Birka lastade om till mindre båtar. Sanningen är att vi inte riktigt vet.

I ett arbete författat omkring 950 (*De Administrando Imperio*) av den bysantiske kejsaren Konstantin Porphyrogenneto, finns en uppgift om hur "rus" (sannolikt åsyftande skandinaver) tvingades ta sig förbi en av Dneprs ofarbara forsar (kallad *Aifur* på norrönt tungomål), genom att varulagret bars och båtarna släpades på land ca 10 kilometer tills man nått en punkt där floden åter var segelbar. En alldeles speciell "varukategori" kunde dock förflytta sig helt för egen maskin, nämligen de medföljande trälar som skulle utbjudas till försäljning i Bysans. För att förhindra rymningsförsök var dom sammanlänkade med järnkedjor. Kejsarens uppgift bekräftas av fynd av halsjärn och andra liknande anordningar som gjorts i Birka. Beskrivningen ger spontant associationer till gamla teckningar och kopparstick hur afrikanska slavar hanterades 700-800 år senare. Hudfärgen var annorlunda, men behandlingen densamma.

Det finns inga samtida uppgifter från skriftliga källor från t ex Frankerriket eller Bremenstiftet som omtalar varför Birka övergavs någon gång i slutet av 900-talet. Däremot nämner Adam av Bremen i sin *Gesta Hammaburgensis* från ca 1075 att Birka på hans tid låg **i ruiner**. Troligt är att åtminstone en del av Birkas köpmän överflyttade sina bopålar till den nygrundade staden Sigtuna. De två runstenarna som talar om ett "frisergille" tyder på det. Möjligen åkte många av de utländska köpmännen tillbaka till sina hemländer, trakter som de kanske inte sett på flera år eller rentav årtionden. Men Sigtunas tillkomst räcker inte som förklaring till Birkas försvinnande. I all synnerhet som huvudmotivet bakom Sigtunas grundläggning tycks ha varit av mera maktpolitisk, administrativ och kyrklig natur än för att specifikt gynna handeln. I alla fall om man får tro förre chefen för Sigtuna museum, Sten Tesch. Det är först i ett något senare skede som Sigtuna därtill får prägel av viktig handelsort. Av större vikt och betydelse för Birkas borttynande torde vara det faktum att Kievrikets furste Svjatoslav I år 965 inledde ett flera år långt fälttåg mot Khazarriket, som slutligen ledde till att huvudstaden Atil erövrades och riket föröddes. Inte långt därefter utbröt upprepade stridigheter mellan Danmark och det östfrankiska riket under Otto I över kontrollen av Slesvig, strider som fick till långsiktig konsekvens att orten slutligen helt övergavs. Birka blev plötsligt en fullständigt överflödigt mellanstation på en trad där de bägge ändpunkterna ryckts undan. Med Khazarrikets fall och den militära turbulensen på södra Jylland bröt ett etablerat handelsmönster samman, och strömmen av arabiskt silver in i Skandinavien upphörde tvärt. *Då den huvudsakliga grundvalen för Birkas existens - den via Östersjön bedrivna transnationella slavhandeln - försvann, övergavs staden som en logisk följd därav.*

14.7. Per Gustavi och Vreta

Om byrådirektören och privatforskaren Per Gustavi har det sagts att han representerar "östgötaskolan". Alltså en slags pendang till "västgötaskolan" på andra sidan Vättern. Om man skall

döma efter de böcker han skrivit borde han snarare betecknas som tillhörig "Vretaskolan". Om nu någon sådan funnits, utöver Gustavi själv. Det är nämligen först och främst för trakterna kring Vreta kloster vid sjön Roxen som hans hjärta brinner, klart mera intensivt än för landskapet i övrigt. Det är Gustavis bestämda övertygelse att det Birka som Ansgar besökte två gånger på 800-talet låg just i Vreta. Hans argumentation för denna tes följer tre huvudlinjer:

1) Trakten kring Vreta kloster är en kulturbygd med uråldriga anor. Eftersom Vreta var Sveriges första kloster (grundat omkring år 1100) bör trakten hört till dom tidigast kristnade. Logiskt om ett av de första stiftet placerades just där.

2) Ett gammalt biskopshemman i trakten kallades Birka ännu på 1500-talet.

3) Utbredda traditioner om Ansgar i östgötabygden.

Många av dom äldsta biskopssätena i Sverige tycks ha föregåtts av en tidigare lokalisering, på någon eller några mils avstånd från där dom slutligen hamnade. Husaby i Västergötland ersattes av Skara, Sigtuna i folklandet av Gamla Uppsala (och sedan av dagens Uppsala) samt Tuna stift i Södermanland av Strängnäs. Det har spekulerats en del om dom här förflyttningarna, som nästan liknar ett mönster. Kanske handlar det om att Skara, Gamla Uppsala och Strängnäs var regionala centrum för kollektivt utövad hednisk kult, varför de kristna inledningsvis fick upprätta sitt eget fäste några mil därifrån. Först i samband med att man på det lokala tinget fattat beslut att kristendomen hädanefter skulle vara den officiella religionen i den aktuella bygden, kunde katolska kyrkan överta de gamla hedniska kultplatserna (9). Per Gustavi argumenterar för att det gick till på samma sätt i Östergötland. Linköpings stift skulle ha föregåtts av ett stift några mil därifrån kallat Birka. Han hänvisar särskilt till den ännu betydande gården Björkö, som så sent som i Gustav Vasas räkenskaper år 1543 fortfarande kallades Birka. Enligt Henrik Schück (i *Ecclesia Lincopensis, studier om Linköpingskyrkan under medeltiden och Gustav Vasa*, not på sidan 327) är gården ett gammalt biskopshemman. Detta, menar Per Gustavi, skulle kunna förklara den märkliga omständighet att ett Birka stift omnämns i källorna hundra år efter att Mälar-Birka gått under, och varför ärkebiskop Adalbert av Hamburg-Bremen år 1066 viger en biskop (Hiltinus-Johannes) till ett stift med namnet Birka. Dess huvudsäte lär ju knappast ha legat i ruinhögarna på Björkö, i vilket fall.

Så långt är Per Gustavis resonemang riktigt vettigt (10). I vart fall inte mera långsökt än somligt som flutit ut från vissa "professionella" forskares pennor, utan att dessa skribenter därmed fått sin akademiska respektabilitet ifrågasatt. Värre blir det när Gustavi inte nöjer sig med detta, utan dessutom driver tesen att detta detta östgötska Birka existerade redan på 800-talet, alltså århundraden innan det blev biskopssäte, och att det var dit som Ansgar sökte sig. Då blir hans argumentation stundtals rent barnslig. Exempel:

Han (Rimbert; *vår anm.*) **omnämner även att Ansgar nådde Birka till fots. Det innebär att Birka ej var någon ö.** (*Sveavälde, Birka och Vreta kloster*; 1983, sid. 48)

Ansgars och Witmars ursprungliga avsikt var ju faktiskt att ta sig båtledes hela vägen till Birka. Men

sedan piraterna angripit och av allt att döma också lagt vantarna på det fartyg dom färdades med, hade ju Ansgar och Witmar knappast något annat val än att fortsätta resan norrut till fots. Antingen dom ville eller inte. Nu råkar det vara så att den egentligen enda sakupplysningen vi hittar i *Vita Ansgarii* om de bägge männens fortsatta marsch norrut, är den att de ibland måste låta sig transporteras med båt över diverse vattenhinder. Om dom (eventuellt mot pekuniär ersättning) kunde förmå någon inföding att ro dom över en å eller sjö, var de naturligtvis i stånd att göra sammaledes även sista biten mellan Södermanlands fastland och Björkö. Mälaren är ju inte direkt någon stormpiskad ocean, och den aktuella sträckan inte mer än 6-7 km. Förmodligen uppfattade Rimbert färden över Mälarens vatten som blott en i mängden av de många överfarter som Ansgar och Witmar tvingades till, varför det inte fanns anledning att ge den ett särskilt omnämmande i *Vita Ansgarii*.

Av allt att döma har Per Gustavi inte läst *Vita Ansgarii* särskilt uppmärksam, ty han skriver (sid. 108):

Rimbert säger bl a om Birka, att det fanns hamnplats, ting och handel. Något skärgårdslandskap är det ej fråga om (vår kurs.). Inte!? Hur skall vi annars tolka meningen att **nästan hela landet består av öar** (kap. 25, noterna 350-351 i Eva Odelmans översättning). Liknar inte det ett skärgårdslandskap?

Även Adam av Bremen yttrade sig om Birka. Förvånansvärt mycket, faktiskt, med tanke på att orten varit nedlagd sedan länge när han skrev sin *Gesta Hammaburgensis* omkring år 1075. Per Gustavi använder emellertid Adams uppgifter synnerligen selektivt. Han tar överhuvudtaget inte ställning till de textpartier som direkt motsäger hans teorier. Han bara struntar i dem. I ett fall citerar han glatt två tredjedelar av en mening och utelämnar den sista tredjedelen. Nämligen när han återger Adams uppgifter att Birka är en befäst ort **hos götarna** och **beläget mitt i Sueonia**. Slutet av meningen, däremot, att Birka ligger **icke långt från svearnas berömda tempel Uppsala**, är tydligen inte tillräckligt relevant information för att förtjäna ett återgivande. På annat ställe i *Gesta Hammaburgensis* nämner Adam att även *Sictona* (Sigtuna) ligger nära Birka, men också den uppgiften är precis lika ovidkommande ur Per Gustavis perspektiv.

Sedan har vi detta med de "starka Ansgarstraditioner" i Östergötland som Per Gustavi åberopar. Emellertid har han gentemot sina vedersakare haft vänligheten att i sin bok (sid. 119) redogöra för hur och när dessa "traditioner" egentligen kom till, en redogörelse som ganska rejält underminerar bevisvärdet. Han citerar uppgifter från religionsforskaren Toni Schmid, som konstaterar att Ansgar ursprungligen var benediktinermunk, och präglad av den tolkning av den kristna läran som utvecklats i klostret Cluny. En senare stiftad orden, cistercienserna, befann sig i ett visst rivalitetsförhållande till Cluny, vad gällde formerna för "den rätta trons" utövande. Alltså ett av många exempel på de ständiga fraktionsbråken inom katolska kyrkan. Vid mitten av 1100-talet, när cistercienserna etablerade sig i Östergötland, hade dessa av naturliga skäl inget intresse av att göra stort nummer av benediktinern Ansgar och dennes verksamhet i Sverige på 800-talet. Allt som hade med benediktinerna att göra skulle tigas ihjäl. Alltså torde vi kunna förutsätta att inga Ansgarshistorier var i svang ute i bygderna så länge cistercienserna hade något inflytande på det

religiösa livet i Östergötland (och deras inflytande varade i minst 150 år). Egentligen var det först i och med linköpingsbiskopen Nils Hermansson, död 1391, som Ansgarskulten i dessa trakter kom igång. Han skrev tidegärder (11) och hymner om Ansgar, och på hans gravsten i Linköpings domkyrka kan man läsa att han "i högstämnd stil smyckade Ansgars levnad". "Traditionerna" var med andra ord inte mera genuina och folkligt förankrade än att dom tog fart först på 1300-talet, och detta genom en biskops av allt att döma rent privata intresse för Ansgar och dennes missionsverksamhet. Alltså flera hundra år efter kristendomens genombrott i denna del av landet och ett halvt årtusende efter Ansgars besök i Sverige. Dessa så kallade traditioner kan således knappast anföras som bevis för att det Birka som Ansgar besökte låg i Östergötland.

Per Gustavi tycks vilja bagatellisera det faktum att det var förenat med vissa svårigheter att nå Vreta med båt från havet. Han skriver nämligen (sid. 47):

Roxens höjdläge över havet ca 40 meter torde ej ha utgjort hinder för sjötrafiken från och till sjön. Avståndet till Bråviken är kort.

Först en korrigerig: Roxen ligger 33 meter över havet, ej "ca 40 meter". Skillnaden bör ha varit ännu mindre på 800-talet, på grund av landhöjningen. Antagligen var den då ca 28-29 meter. Naturligtvis gick det att dra båtar av måttlig storlek förbi forsar och fall (dock knappast stora koggar). Alldeles som man fordoms gjorde förbi Trollhättefallen, och som rysslandsfarare tvingades göra förbi forsarna i Dnepr och Volga. Det intressanta är inte om det var rent praktiskt möjligt att ta sig båtledes från havet till Roxen eller ej, vilket det naturligtvis var, om man ville anstränga sig lite. Vi bör snarare ställa oss frågan vilka rimliga motiv som skulle ha drivit friser, sydkandinaver och andra sjöfarare att placera en omlastningsplats och replipunkt knuten till en internationell handelsled vid en sjö i inlandet, när det samtidigt fanns massor av utmärkta lägen på havsytans nivå, alltså vid kusten. Om nu Ansgars Birka tvunget måste förläggas till Östergötland, hade väl i så fall trakterna kring dagens Norrköping, längst in i Bråviken, varit en naturligare plats. Eller någonstans i närheten av den nuvarande pittoreska småstaden Söderköping, längst in i Slätbaken. Ett konstaterande som osökt för oss över till nästa östgötske privatforskare med bestämda åsikter om lokaliseringen av Ansgars Birka, nämligen Hugo Ulander.

14.8. Hugo Ulander

Den förste - så vitt vi vet - som hävdade att Ansgars Birka var beläget där vi idag finner Söderköping var en kyrkoherde vid namn C L Wiede. 1876 utgav han en skrift med titeln *Nytt svar på den gamla frågan: Var låg Ansgarii Birka?* Femtio år senare fick Wiede en efterföljare i gestalt av en annan kyrkoherde vid namn Hugo Ulander, upphovsman till boken *Birka och birkastiftet* (1926). Ulander förbrukar i sin bok en massa trycksvårta på i det här sammanhanget ganska ovidkommande frågor, samtidigt som mer väsentliga fakta och omständigheter ges ett förhållandevis begränsat utrymme. Förvånande nog. Texten driver han över flera sidor tesen att förleden *Söder-* i Söderköping skulle komma, inte av själva väderstrecket "söder", vilket för den oförvillade förefaller uppenbart, utan av det fornnordiska ordet för "sjö". Alldeles bortsett från att Ulanders resonemang på denna punkt är måttligt övertygande, har det egentligen ingenting att göra med själva huvudfrågan, dvs om

Ansgars Birka låg i Mälaren eller där Söderköping nu ligger. Det största värdet med Ulanders bok är de citat och rena sakupplysningar han kan bidra med, mera sällan hans egna spekulationer.

Ulander nämner att en arkeolog vid namn Bror Schnittger gjorde en arkeologisk undersökning i Söderköping år 1909 i samband med att ett nytt hotell skulle byggas. Utgrävningen omfattade emellertid endast 485 kvm. Fynd gjordes, men inga särskilt uppseendeväckande. I vart fall inga som tydde på att staden funnits redan under vikingatid eller rentav ännu tidigare. Vilket kanske inte är att förundras över, eftersom centrala Söderköping ännu låg under havsytans nivå till omkring år 900, och antagligen fortfarande var alltför vattensjukt att bebygga ännu ett bra tag därefter. Det 24 hektar stora svartjordslagret i Söderköping härrör därför i huvudsak, om inte uteslutande, från medeltiden. Alltså inte från forntiden. Ulander verkar ha varit helt omedveten om fenomenet landhöjning, eller åtminstone vad det inneburit för hans hemstad.

Av detta faktum, dvs att centrala Söderköping ännu låg under vattenytan fram till år 900, följer naturligtvis att Ansgar inte hade kunnat besöka platsen år 829 annat än i grodmansdräkt. Om han överhuvudtaget varit i krokarna bör det i så fall rört sig om en annan plats längst in i Slätbaken, på lite högre och torrare nivå. Men Ulander verkar inte ens vilja överväga möjligheten att det skulle kunna handla om någon annan lokalisering än just till hans hemstad. Numera är den allmänna meningen att en bebyggelse av viss betydelse i Söderköping började växa fram först på 1100-talet, vilken uppnått en mera stadsmässig karaktär runt år 1200. Det är 370 år efter Ansgars besök i Birka.

Strax norr om Söderköping återfinns vi en höjd, Borgberget kallad (ca 78 m ö h), där en fornborg anlagts vid okänd tidpunkt. Den uppmärksammades redan av Olof Rudbeck. Han uppskattade (omräknat från 1600-talets måttenheter) murarnas sammanlagda längd till 508 meter, höjden till 3.6 meter och bredden till 4.2 meter. Sedan Rudbecks dagar har emellertid murarna rasat till lägre höjd. Ulander skriver: **I senare tid ha genom okynne eller andra orsaker en stor del av murarna blivit nedstörtade och ligger nu vid bergets fot.** (sid. 17) Borgberget, som för övrigt aldrig har varit föremål för några arkeologiska undersökningar, är emellertid inte unikt i sitt slag. Runtom i trakten, i synnerhet längs Slätbakens norra sida, hittar vi åtminstone 14 ytterligare fornborgar. Dessutom finns rester kvar av ett urgammalt system av påspärrar vid Slätbakens mynning vid Stegeholm. Ca en mil väster om Söderköping återfinns vi en försvarsvall av omkring 3.5 kilometers längd kallad Götavirke, som anses ha konstruerats på 800-talet. Götavirke saknar i sitt slag varje motsvarighet på annat håll i Sverige.

Där intet finnes att röva, där finnes inte heller några rövare, eller där intet finnes att försvara, där behövs inte heller något försvar, skriver Ulander (sid. 50). Det är nog den klokaste reflektionen han gör i hela boken. Själva mängden omfattande försvarsanordningar i trakterna runt Slätbaken är en närmast övertydlig indikation på att trakten måste varit av särskild vikt och betydelse under forntiden. Det stora antalet ortnamn (inklusive häradsnamnet Björkekind) i denna trakt som innehåller ord som *björk* eller *bjärk* torde ange vad det var som var så viktigt att försvara. Nämligen en omfattande handel. Inga ansträngningar har hittills gjorts att eftersöka det exakta läget för denna handelsort, men det torde inte vara långt från dagens Söderköping. Mätningar av jordens

fosfathalt, alldeles som i fallet Uppåkra, kanske kan ge svar.

C FR Broocman var författare och boktryckare i Norrköping på 1700-talet. I en skrift han själv knåpat ihop om diverse märkvärdigheter i Östergötland (12) finner han det oegentligt att Björkakinds härad i sitt sigill har en björkkvist med fem löv. För honom är det självklart att förleden i häradets namn kommer av ett urgammalt ord för "handel". Broocman skriver:

Uti gamla Tingsbref kallas Häradet Bjärkakind, och will sägas, att thet hafwer fått sitt namn efter Bjärka by i Drothen sokn, hwarwid thet skiljes från Hammarkinds och Lösings Härad, som ligger i skillnaden mellan thetta och Östkinds Härad: Tädan har ock Häradet en Björkekvist med fem löf uti sitt sigill, hwarom kring står att läsa: Bjärkekinds Härad; men synes rättare böra finnas något uti sigillet, som utmärker Handel, althenstund nyssnämnda Byar, efter hwilka Häradet säges eller menes hawa fått sitt namn, måtte blewit i förstone nämnde theraf, at ther boddt någre som drivit handel eller warit Handelsställen i fornda tider, emedan ordet Bjärka, Bärka eller Birka betyder Handel. I anseende thertill är ock den äldsta Handelslagen i Riket kallad Bjärk eller Björköarätt och de Norrländske Handelskarlar, som innan där Norr ut blewet städer byggde, drevo Handelen nämndes Birkkarlar.

Ulander kommenterar Broocman:

Det anmärkningsvärda i denna Broocmans framställning är först och främst, att han tyckes anföra en inom bygden kvarlevande tradition, ett svagt minne, att Björkekind i äldsta tider sysslats med handel, och att han på grund av denna tradition även har en annan syn på birkanamnet än den, som senare blev vanlig. Yngre utgivare av beskrivningar av Östergötland ha tydligen icke haft något förstånd för denna Broocmans anmärkning, ty varken Widegren, Höjer eller Ridderstad m fl nämna ett enda ord om den saken. (sid. 58)

Drothems socken omedelbart väster om Söderköping som Broocman nämner, och inom vilken byn Bjärka är belägen, betecknades år 1362 som *Drotin*, ett namn bildat av *drott*, vilket tolkats som "anförare, hövding, furste". Vill man eftersöka en föregångare till den medeltida handelsorten Söderköping kan ovan nämnda Bjärka vara ett bra tips. Enligt mönster från Birka-Adelsö och Löddeköpinge-Borgeby lär den storman eller hövding som ställt handelsorten under sitt beskydd haft sitt säte några kilometer därifrån. Namnet *Drotin* är en indikation (13).

Wikipedia har dock en annan kandidat än Bjärka som Söderköpings föregångare, nämligen Skönberga. Man skriver:

På höjderna vid Skönberga kyrka och Ljunga gård strax söder om staden finns emellertid rikligt med gravar från äldre tider, vilket bör tyda på att någon form av samhällsbildning fanns där innan Söderköping kom till, kanske kan man tala om ett Söderköping före Söderköping.

Fortfarande kvarstår dock att detta "Söderköping före Söderköping" knappast kan ha varit identiskt med det Birka som Ansgar sökte sig till. Uppgifterna i *Gesta Hammaburgensis* att Birka låg nära Uppsala och Sigtuna går knappast att negligera, ej heller uppgiften i *Vita Ansgarii* om ett

skärgårdslandskap (...nästan hela landet består av öar...).

14.9. Det mystiska namnet Birka

Som framgått av ovanstående hade redan år 1760 boktryckare Broocman i Norrköping klart för sig att somliga Birka-, Bjärka- och Björkanamn måste haft något med "handel" att göra. I sin *Sveavälde, Birka och Vreta kloster* (sid. 96) rabblar Per Gustavi upp tänkbara sådana orter i Östergötland. Han skriver:

Flertalet av de östgötska namnen är belägna utmed gamla vattenleder intill Slätbaken. Följande må omnämnas: Birkö i St Anna, Björkö i Jonsberg, Bjärka i Drothem, Björkekinds härad, Biaerkö i Harg vid Roxen, numera Birkestad, Birkeberga socken (Björkeberg nära Vreta kloster), Björkfors i Oppeby, Birkehult i Yxnarum, Birkevik i Östra Ryd, Bjärka Säby i Vist, Björkö i Björsäter, Björke eller Birka i Regna, Bjärka i Ljung och Bjärkhusa i Östra Stenby.

Sammanlagt lär det finnas 57 orter i Sverige som heter Björka. Vartill kommer hundratals Björkö, Bjärka, Björke, Birkehult och andra snarlika varianter, i enkel eller sammansatt form. Det torde inte råda någon tvekan om att den överväldigande delen av den här typen av namn har med trädslaget björk att göra. Men samtidigt måste man ifrågasätta att *alla* dessa namn skulle ha samma språkliga grund. För att avgöra från fall till fall vilken tolkning som gäller måste man granska ortens läge. Handelsorter växte naturligtvis upp där placeringen var som mest fördelaktig, med tanke på kommunikationer (inklusive vattenvägar), befolkningsunderlag, osv. Är orten centralt placerad i en forntida huvudbygd? Korsade två huvudvägar varandra just här? Fanns ett vadställe i närheten? En stormannagård? Eller ligger orten i ett utkantsområde, kanske rentav i en bygd som av allt att döma var ren vildmark för 1000-1200 år sedan? Det är sådana faktorer man måste titta på. Lyckligtvis brukar arkeologer vara väldigt duktiga på att "läsa av" landskapet, och för sin inre syn frammana hur det kan ha sett ut för över tusen år sedan.

Efter Broocman fick man vänta drygt 250 år innan någon ytterligare reflekterande person trädde fram som satte ifråga att samtliga dessa namn skulle ha med trädslaget björk att göra. Det var professorn i lingvistik, Elis Wadstein, som i en artikel i *Namn och Bygd* år 1914 bestred den gängse uppfattningen att Birka fått sitt namn efter ön Björkö. Sannolikt var, hävdade Wadstein, förhållandet det rakt motsatta, nämligen att ön döpts efter handelsorten.

Wadstein var ju lingvist, dvs språkexpert, och trots att hans synpunkter därför borde haft en viss tyngd i sammanhanget, fick hans artikel ingen egentlig respons inom forskarsamhället. En som däremot tog intryck, på 1970-talet, var professorn i kyrkohistoria och sedermera biskopen i Växjö stift, J A Hellström. I sin bok *Biskop och landskapssamhälle i tidig svensk medeltid* (1971) kommenterar Hellström i uppskattande ordalag Wadsteins förklaring till Birka-namnet:

Wadsteins intressanta förslag innebär i korthet, att ordet *Birka* primärt inte var något ortnamn utan en *rättsterm*. Denna skulle bygga på västgermanska *berek*, vilket är ett neutrum och inte ett femininum som *björk*. *Berek*, danska *birk*, *berck*, *biäerk*, frisiska *birek*, *berek*, skulle betyda ett område med särskild jurisdiktion, ett rätts- och tingssamhälle med egna lagar och privilegier.

I detta fall skulle det vara fråga om särskilda handelsrättigheter, direkt under kungligt beskydd och kunglig jurisdiktion. Den lag som gällde i detta *berek*, i de olika rättsområdena med direkt inriktning på handeln, skulle helt naturligt kallas *biærkarætt* (modern svenska birkarätt eller björköarätt; *vår anm.*), vilket kan beläggas från flera håll. *Birka* skulle följaktligen ha varit en rättsterm motsvarande *stad*, i och med att stadsrätten direkt föregicks av birkarätten. (sid. 74)

Wadsteins resonemang är övertygande. Saken borde varit helt avgjord. Trots det har det funnits forskare som långt in i modern tid fortsatt med att förklara namnet på handelsstaden i Mälaren som avlett av trädslaget "björk". Det bakomliggande motivet är högst genomskinligt. Man har nämligen velat göra gällande att Mälär-Birka gett namn åt birkarätten överallt i resten av Norden där denna tidiga stadsrätt tillämpades. Vilket alltså skulle blåsa upp Mälär-Birkas betydelse. Och därmed, indirekt, Mälärbygdens betydelse i ett nordiskt sammanhang. När man brukade termen birkarätt i stora handelsorter som Lödöse, Bergen och Trondheim skulle alltså detta begrepp ytterst emanera från det betydligt anspråkslösare Birka i Mälaren. För att göra detta i någon mån trovärdigt, måste man framhärda i uppfattningen att ortnamnet Birka kom av ö-namnet Björkö, och att ön i sin tur skulle ha fått sitt namn efter trädslaget "björk". Annars föll ju resonemanget ihop.

I själva verket tycks begreppet *berek* ha sitt yttersta ursprung i Frisland, och därifrån spridit sig till Danmark, Norge och Sverige.

14.10. Den ännu mera mystiske biskopen av Birka

J A Hellström skriver:

Bland de sex biskopar, som Adalbert enligt Adam vigde för Sverige (år 1066; *vår anm.*) befann sig abbot Hiltinus av Goseck. Enligt krönikan skall Adalbert ha kallat honom Johannes och sänt honom till *civitas Birca*. Birka uppfattades av Adam som biskopsstad, *civitas*. Det här är frågan om en av Adalberts biskopsordinationer, nära nog samtidig med krönikan, varför Adams uppgifter måste tillmätas betydande intresse. Enligt ett tillägg hos Adam låg i detta Birka Ansgars hamn och ärkebiskop Unnis grav /.../ I ett scholion berättar Adam vidare, att staden Birka vid denna tidpunkt låg i ruiner och att Unnis grav inte kunnat återfinnas. Det kan också på arkeologisk väg konstateras, att Björköstaden i Mälaren vid denna tid upphört att fungera. Det förbryllande biskopsdömet Birka tycks alltså försvinna i ett kaos av frågetecken. (sid. 74)

Huvuddelen av textmassan i mäster Adams *Gesta Hammaburgensis* ger intrycket av att Birka fortfarande vid bokens tillkomst levde i högönsklig välmåga. Man kan ju tycka att författaren bättre borde ha understrukt att staden var nedlagd, för att hans läsare inte skulle bli förvirrade. Till exempel påpekat att det *civitas Birca* som omtalas i samband med biskopsvigningen några år tidigare avsåg ett annat Birka. Han skriver t ex:

Birka är en befäst ort hos götarna (lat. *oppidum gothurum*), belägen mitt i Sueonia icke långt ifrån svearnas berömda tempel Uppsala. Här böjer sig en havsbukt in från det Baltiska havet och bildar en hamn som är gynnsam för de barbariska folken runt detta hav. Infarten från havet är

hundra stadier (ca 18 km; vår anm.) och farlig på grund av de många grynnor, som döljer sig under vattenytan. Då ankarplatsen är den säkraste på Sueonias kust, plägar skepp från danerna eller norrmanerna och likaså från slaverna och semberna och andra skytiska folkslag årligen stämma möte här för olika handelsförrättningar.

Hela beskrivningen är i presensform. Han talar om vad Birka *är*, inte, som man hade kunnat förvänta sig, vad Birka *var*. På andra ställen i texten är det däremot uppenbart att han är helt införstådd med att staden är nedlagd. I en av sina marginalanteckningar (*scholier* kallade), blir vi upplysta om att Birka låg i **ruiner**. På ett annat textställe, när han skriver om biskop Adalvard d.ä., låter det så här: **Då gjorde han även vid ett tillfälle en avstickare till Birka som nu är statt i sådant förfall att man knappt kan se ett spår av staden...** Det är onekligen lite märkligt. Man får intrycket av att han *mitt under bokens tillblivelseprocess* nåtts av nya informationer. Nämligen att staden var helt öde och avfolkad, vilket han från början inte varit riktigt medveten om.

I vilket fall som helst: Varför viga en biskop till en ort som inte längre existerade?

J A Hellström framför en intressant idé, som i sin tur bygger på Wadsteins inlägg i *Namn och Bygd*, där han särskilt fäster sig vid Wadsteins mening att "Birka" i grunden inte var ett ortnamn utan en *rättsterm*. Inget hindrar att det har funnits ett halvt dussin eller fler "birkor" i Sverige vid den tidpunkt Adalbert gjorde sin biskopsvigning. Inte nödvändigtvis så att alla dessa orter av befolkningen i dagligt tal *kallades* Birka, men alla där boende, och förmodligen de flesta i den omgivande bygden, var väl medvetna om att dessa handelsplatser var områden med en särskild jurisdiktion, att de var *berek*, "ett rätts- och tingsområde med särskilda lagar och privilegier". När Adalbert i sin biskopsvigning refererar till *civitas Birca*, kan det således inte helt uteslutas att han avsåg, väl inte själva *namnet* på en ort, utan *en ort där denna särskilda jurisdiktion gällde*. Vad den sedan än må ha hetat i folkmun.

Kanske J A Hellström med sin fundering träffade mera rätt än han själv riktigt insåg, och därmed helt på egen hand lyckades räta ut sitt "kaos av frågetecken".

Men det finns fler möjligheter. Kanske initiativet rentav kom från påven själv. Han kan ha hört talas om Ansgars missionsförsök i Birka på 800-talet, fascinerats av berättelsen om denna tidiga kristna framstöt mot vad som på den tiden måste ha framstått som världens yttersta gräns, och insisterat på att Hamburg-Bremenstiftet, om inte av andra skäl så för att betona den historiska kontinuiteten, borde upprätta ett biskopssäte i Birka. I vilket fall vet vi att påven Leo IX besökte Tyskland hösten 1052, varvid han givetvis sammanträffade med ärkebiskopen. Det kan inte gärna betvivlas att de kyrkliga förhållandena i Norden diskuterades vid detta möte. Förmodligen hade påven inga begrepp om vilken obetydlig stadsbildning Birka hade varit, ens under sina glansdagar, än mindre om dess nuvarande sorgliga status på 1000-talet.

Samtidigt bör ärkebiskop Adalbert ha varit bekymrad över Skara stifts väldiga geografiska utsträckning, en utsträckning som, med tanke på landets usla kommunikationer, gjorde det hart när omöjligt att administrera på ett effektivt sätt. Till en biskops uppgifter hörde ju, bland annat, att genomföra visitationer i de socknar som hunnit bildas. Att på slingrande ridstigar ta sig till

någon av de mera avlägsna kristna utposterna måste ju ha varit ett tämligen mödosamt företag. Kanske hade Adalbert sedan en tid tillbaka grubblat över nödvändigheten att bryta loss delar av Skara stift, och av dessa avknoppningar upprätta nya stift av mera rimlig geografisk utsträckning. Påvens framförda önskemål om ett "Birka stift" kan ha gett honom en snilleblix: Att skapa ett nytt biskopsäte där ett sådant framstod som mest angeläget, nämligen någonstans i den tätbefolkade bygden i Östergötland, och låta det bära namnet Birka, i avsikt att betona den bremensiska missionens över 200-åriga anor tillbaka till Ansgar. På så sätt skulle påven bli nöjd och belåten, och han själv kommit en bit på vägen med uppgiften att skapa administrativt hanterbara enheter. Det faktum att detta "Birka" i Östergötland inte var identiskt med den gamla handelsplatsen i Mälaren behövde ju aldrig komma till påvens kännedom.

14.11. Matts Dreijer och Åland

Matts Dreijer var, till skillnad från Per Gustavi och Hugo Ulander, ingen amatörforskare utan professor och landsantikvarie på Åland. Trots sin yrkesmässiga ställning, och trots sin odiskutabla lärdom, måste likväl konstateras att det knappast är blytungt argument han levererar i boken *Det åländska folkets historia* (1979) för sin tes att Ansgars Birka låg på Åland. Han utpekar orten Saltvik i Sunds socken på norra delen av Fasta Åland (som huvudön kallas), och åberopar den stora mängden fornlämningar i omgivningarna, platsens läge vid havet och diverse indikationer på att en viss handel måste ha bedrivits här. Matts Dreijer avled 1998, och fick således aldrig uppleva triumfen att finländska arkeologer under 2010-talet fann spåren efter en stormannagård i Saltvik, en upptäckt som naturligtvis ytterligare förstärkte bilden av platsens forntida betydelse som något slags lokalt centrum.

Problemet är bara att det fanns gott om lokala centra i forntidens Norden, för både handel och kultiska övningar, inte sällan med en stormannagård i de omedelbara omgivningarna. Men Ansgars Birka var *någonting annat* än ett lokalt bygdecentrum (och det hävdar ju Dreijer själv, inte utan viss emfas för övrigt), nämligen en mellanstation på en *internationell* handelsled mellan Slesvig på södra Jylland å ena sidan och Bysans och Khazarriket å den andra. Att Saltvik skulle ha varit en sådan mellanstation faller redan på dess läge. På sidan 251 i *Det åländska folkets historia*, alltså i hans egen bok, återfinns en karta som utvisar hur Östervägen gick inomskärs genom södra delen av den åländska arkipelagen. Kartan har ritats med ledning av en dansk farledsbeskrivning från 1200-talet. Men Saltvik ligger ju på den *norra* delen av Fasta Åland. Rimligen borde man, om man hade önskat en mellanstation på Åland längs med farleden, ha anlagt denna på sydsidan av huvudön, t ex där Mariehamn idag ligger. Matts Dreijer gör i sin bok överhuvudtaget inga reflektioner över denna uppenbara motsägelse. Möjligtvis har det inte ens slagit honom.

Hypotetiskt sett kan naturligtvis segelleden lagts om mellan 800-900-tal och 1200-tal, innebärande att man i ett tidigare skede brukade färdas norr om Fasta Åland. Men vad skulle det nu tjäna till att segla norr om ön, när det rimligen måste ha inneburit en tidsödande omväg?

Matts Dreijer tog fasta på uppgiften att biskop Unni skulle ha dött och hans kropp jordfäst (så när som på hans vördade huvud) i Ansgars Birka år 936. På Sunds kyrkogård hittade han ett kristet

kors, markerande en grav, med diverse mystiska ristningar på korsets ovansida. Nu är emellertid detta kors av närmast senmedeltida typ, enligt konsthistoriker. Och alltså inte från 900-talet. Vidare visade sig, vid företagen undersökning, graven vara helt tom. Tydligen hade den plundrats på både gravgåvor och kvarlevor. Det är alltså omöjligt att avgöra om den vid någon tidpunkt tjänat som Unnis gravstad eller inte.

Märkena på korsets ovansida har granskats av runologen, professor Ivar Lindqvist i Lund, och tolkats som *uini ilis*, "Unni den helige". I så fall måste ristaren ha haft ett ganska fördomsfritt förhållningssätt till det latinska språket. Det hade varit mera logiskt om det istället för blott *ilis* hade stått *illius sanctus*. Lars Gahrn (i debattboken *Sveriges födelse*, sid. 40) hänvisar till en annan runolog, professor Sven B F Jansson vid Stockholms universitet, enligt vilken det inte rör sig om några runor överhuvudtaget, utan naturliga sprickbildningar i stenen. **Han var helt säker på sin sak**, kommenterar Gahrn. Utan att på något sätt förringa Ivar Lindqvists insatser som runolog, måste ändå framhållas att Sven B F Jansson, "Run-Janne" kallad, nästan var något av en legend i de kretsar som sysslade med eller var allmänt intresserade av runologi. Hans bedömning kan därför inte viftas bort utan vidare.

En annan egendomlighet är att skriften (om det nu är skrift) anbringats på korsets ovansida, där den är som mest utsatt för erosion. Att detta är mindre lämpligt tycks folk ha haft klart för sig redan i forna tider, vilket kan vara skälet till att det är sällan man bland Sveriges tusentals runstenar kan finna exempel på att någon knackat in en textslinga längst upp på stenen (ett sådant undantag är Rökstenen, men där lutar å andra sidan ovansidan ganska kraftigt). Regnvatten hade inte kunnat rinna av naturligt utan legat kvar i de fördjupningar som de nedknackade runorna utgjorde, och om det sedan frös till vid en köldknäpp, skulle frostsprängning för vart århundrade gjort texten alltmer oläslig.

Sist och slutligen är det, om än inte helt unikt så i alla fall mindre vanligt att ett budskap på latin nedtecknats med nordiska runor. Särskilt udda när det handlar om en hög kristen potentat som biskop Unni. Katolska kyrkan tyckte nämligen inte om runskrift, som de förknippade med asatro och trolldom. Enligt Olof Celsius' kyrkohistoria från 1775 skall Olof Skötkonung uppmanats av påven Sylvester II att söka motarbeta bruket av runor (att kungen av allt att döma ignorerat dessa propåer är ju en annan sak).

Sammanfattningsvis: Varken Gustavi, Ulander eller Dreijer har lyckats framlägga speciellt övertygande argument för att Ansgars Birka legat någon annanstans än på Björkö i Mälaren.

14.12. Köpingsvik

Köpingsvik på Öland, beläget strax öster om och numera praktiskt taget sammanvuxet med Ölands "huvudstad" Borgholm, hade sin storhetstid som handelsort från 700-talet till mitten av 1200-talet. Därefter överflyttades det mesta av handeln i Öland/Möreområdet till staden Kalmar, som börjat växa fram fr o m tidigt 1100-tal. Köpingsvik (som från början kallades Köping, alldeles som kyrksocknen) har en väl skyddad naturlig hamnplats som vetter mot norr. Strax efter år 1100

uppfördes en ovanligt pampig klövsadelkyrka (14) i Köpings socken, nästan 42 meter lång. Så stora kyrkor var väldigt ovanliga vid denna tid. Tyvärr finns den ursprungliga Köpings kyrka inte längre kvar; i början av 1800-talet befanns den i så dåligt skick att den av säkerhetsskäl revs ned till grunden och ersattes av en ny kyrkobyggnad. Hela Köpings socken är vidare rik på järnåldersgravfält (30 stycken) och andra fornminnen, som t ex två fornborgar och ett antal rösen från bronsåldern, inklusive det välkända Blå rör. Skedemosse, beläget inte långt från Köpingsvik, är Sveriges största offerplats från järnåldern.

1957 grävdes den s k Klintagraven ut, en "dubbelgrav" innehållande kvarlevorna efter en man och en kvinna. Dessa hade placerats liggande i en båt. Till skillnad från de kända båtgravarna i Vendel och Valsgärde hade paret kremerats genom att ett bål anlagts över graven. Därigenom har, som naturligtvis alltid är fallet beträffande brandgravar, de medföljande gravgåvorna tagit avsevärd skada, när de inte helt förintats, inklusive själva skeppet. Men båtnitarna var kvar, och genom att räkna dem har man kommit fram till att båten bör ha varit ungefär lika lång (drygt 20 meter) som det kända skeppet från Oseberggraven i Norge. Vilket måste sägas vara anmärkningsvärt. Inte någon av båtarna i Mälaramrådets båtgravar tycks ha varit i närheten av samma storleksklass. Som lika remarkabelt var fyndet av en speciell stav eller spira av järn, konstfärdigt dekorerad, som man tror har tillhört kvinnan. Staven har rekonstruerats, och efterbildningen finns utställd på *Statens historiska museum*. Museets hemsida menar att **staven visar på hennes ledande ställning i religionen och är samtidigt en tydlig aristokratisk symbol. Hon bör ha varit ledare för en mycket välbärgad öländsk släkt.**

Theresia Rosengren, i sin magisteruppsats *Kvinnan, staven och graven* (Stockholms universitet 2011), hänvisar till arkeologen K G Petersson, som ledde utgrävningen: **Petersson menar att även om Klintagraven leder till obesvarade frågeställningar, står Köpingortens framstående ställning klar genom fynden. De vittnar om ett livligt nordiskt vikingatida handelsutbyte med österland och västerland där Östersjöarna befann sig i handelsruttens skärningspunkt.**

Arkeologen Hella Schulze, som ägnade nästan hela sitt yrkesliv åt Öland och i synnerhet trakterna kring Köpingsvik, koncentrerade sig de sista åren innan pensioneringen på att med stor noggrannhet dokumentera resultaten av de arkeologiska undersökningar som utförts av *Riksantikvarieämbetet* och senare *Kalmar länsmuseum*. Detta i boken *Köpingsvik på Öland - 30 undersökningar 1970-1994*. Hon har, som det förefaller, fullt medvetet undvikit all sorts spekulationer om ortens roll ur ett mera övergripande perspektiv. Möjligen ville hon överlämna den uppgiften åt andra forskare. Ett enda undantag från den strikta redovisningslinjen gör hon dock i ett tidigare arbete, och det är när hon citerar en annan arkeolog, Ulf Erik Hagberg, som i en artikel i tidskriften *Tor* (nr 15, 1973) hävdar att **det forntida Köpingsvik kan föras till den grupp av betydelsefulla handelsplatser till vilka Birka, Grobin, Wolin m fl hör. Utgrävningen 1971-72 på Solberga 4:1 har i hög grad bekräftat detta och undersökningen på Solberga 4:8 har ytterligare kompletterat bilden av den vikingatida/tidigmedeltida hantverks- och handelsplatsen. Samhället tycks närmast ha haft karaktären av industriort (15).**

Om Hella Schulze var återhållsam med generella omdömen om Köpingsvik, kan knappast samma

sak sägas om arkeologen och förre museichefen Sören Nancke-Krogh, som även han periodvis varit engagerad i utgrävningarna. Så här yttrade han sig på det s k Medeltidsseminariet i Lidköping 21-22 april 1990:

Utgrävningar i Köpingsvik startades först hösten 1970. Då skulle vägen breddas genom samhället i samband med bygget av Ölandsbron. Det blev ett längdsnitt genom hela den vikingatida bebyggelsen - en kilometer långt. Under följande år kom ett tvärsnitt på 450 meter, och därmed är vi uppe i en bebyggelse fyra gånger större än Svarta jorden på Mälar-Björkö, större än Björkö och Hedeby tillsammans och minst lika stor som Dorestad i Frisland och Jomsborg i Polen. Nordens största, arkeologiskt kända vikingatida stad helt enkelt. Det bör inte negligeras.

Till detta måste några reservationer tillfogas: För det första är det inte riktigt med sanningen överensstämmande att utgrävningarna inleddes först 1970. Klintagraven, t ex, undersöktes ju redan 1957. Däremot är det korrekt om han syftar på utgrävningar inne i samhällets mera centrala delar. För det andra: När han gjorde sitt uttalande på Medeltidsseminariet befann sig utgrävningarna i Uppåkra i Skåne alldeles i startgroparna. Numera vet vi att "Nordens största, arkeologiskt kända vikingatida stad" inte är Köpingsvik utan just Uppåkra. Men han hade säkert rätt år 1990, utifrån det kunskapsläge som då fanns. För det tredje: Det är svårt, för att inte säga omöjligt, att ta till sig påståendet att Köpingsvik skulle ha varit större än Dorestad. Denna frisiska anläggning anses ha haft 10 000 innevånare. Ingen skandinavisk handelsort kom ens i närheten av den befolkningssiffran. Sist och slutligen: Svartjordslagrets *utbredning* i Köpingsvik är fyra gånger större än i Birka. Men då bebyggelsen i Köpingsvik av allt att döma varit mindre koncentrerad, är det bara i de mera centrala delarna av denna handelsort som själva *djupet* uppgår till två meter eller däromkring. I de mera perifera delarna tunnas det ut till ca en meter. Han borde nog nöjt sig med omdömet att Köpingsvik var dubbelt så stort som Birka. Men även efter en sådan korrigerings är det förstås något som "inte bör negligeras".

Ragnhild Boström skriver i sin bok *Köpings kyrkor, Slättbo härad, Öland* (1977):

I början av 1900-talet hävdade Sven Tunberg, att starka indicier pekade på, att Köping under tiden ca 1050 - 1139 varit biskopsdöme innan det slogs samman med Liunga till Linköpings stift. Denna teori har naturligtvis varit föremål för diskussioner. Hur därmed än må förhålla sig, kvarstår faktum att orten hade speciell betydelse: dels den äldsta stenkyrkans imponerande mått, dels det ytterst stora antalet kristna gravmonument från 1000-talet. (sid. 9-10)

Det är samme Sven Tunberg som i början av 1900-talet hittade det s k Florensdokumentet från tidigt 1100-tal i ett arkiv i Florens. Dokumentet innehåller en förteckning över svenska biskopssäten vid tidpunkten. Det är dock osäkert om det verkligen är en beskrivning av den *faktiska* kyrkliga organisationen i början av 1100-talet, eller om det delvis rör sig om en slags "önskelista", dvs en förteckning över såväl realiserade som påtänkta biskopsdömen.

Dokumentet nämner *Scara. Liunga. Kaupinga. Tuna. Strigines. Sigituna. Arosa*. Vilket traditionellt har översatts med Skara, Linköping, Köping, Eskilstuna, Strängnäs, Sigtuna och Västerås. Tolkningen av *Kaupinga* som Köping är inte helt oomtvistad. Att "Köping" skulle syfta på den stad

i Västmanland som idag bär detta namn måste betraktas som högst osannolikt, om inte av annat skäl så på grund av närheten till *Arosa*, dvs Västerås. Däremot existerade i Sverige - alldeles som idag - ett flertal *andra* orter som hette någonting på "köping", i enkel eller sammansatt form. En äldre uppfattning att dokumentets skrivning *Liunga. Kaupinga.* är en särskrivning för Linköping, dvs att den italienske skrivaren av misstag skulle ha separerat för- och efterled i namnet, har satts ifråga bl a av medeltidshistorikern Tore S Nyberg, som på plats i Florens underkastat dokumentet en synnerligen noggrann granskning. Han påpekar att mellan *Liunga.* och *Kaupinga.* är det inte bara ett mellanrum utan också en prydlig punkt. Dessutom är hela dokumentet mycket pedantiskt utformat, utan några andra uppenbara felskrivningar. Han misstänker att *Kaupinga.* syftar på ett kortlivat, eller möjligen blott påtänkt men aldrig realiserat stift på någon ort som i början av 1100-talet hette något på "köping". Vilken ort det i så fall skulle handlat om spekulerar han inte över, och det är för övrigt omöjligt att idag fastställa. Vi kan bara konstatera att Köpingsvik, med sin bebyggelse åtminstone dubbelt så stor som Mälar-Birka och med sin forna jättekyrka, är en väl så god kandidat som någon annan "köping"-ort. Varför skulle man annars ha satsat resurser på att uppföra en så stor kyrkobyggnad? Och om det nu handlade om Köpingsvik, kan Hamburg-Bremen senare ha ändrat sig och beslutat att välja Växjö istället som kyrkans sydligaste utpost i Sverige. De kyrkliga kretsarna i södra Småland förde nämligen en synnerligen ihärdig, och så småningom också framgångsrik agitation för att området borde brytas ut ur Linköping och bli ett eget stift, och till den änden hänvisade man ständigt till legenderna (som man förmodligen till stor del själva fabricerat) om S:t Sigfrids verksamhet i Varend. Alltmedan Köpingsvik, eller det anslutande Möre, inte alls kunde backa upp sina anspråk med hjälp av några lämpliga helgon- eller martyrhistorier.

Så vitt vi känner till pågår för närvarande inga ytterligare utgrävningar i Köpingsvik, i alla fall inga mera omfattande. Vilket kanske inte är att undra på; med tanke på Köpingsviks popularitet som semesterort, och därmed följande höga fastighetspriser, skulle en total utgrävning av hela samhället kräva inlösen av mark och byggnader till helt oöverstigligen belopp. Det är samma problematik i Sigtuna för övrigt; man har fått inskränka sig till arkeologiska undersökningar i samband med att förändringar ändå är planerade, t ex när ett hus skall rivas för att ge plats åt en ny fastighet på samma tomt.

14.13. Längst i söder

Under vikingatid, av allt att döma så pass samtidigt att initiativet måste ha kommit från centralt håll, anläggs i det då danska Skåne en rad mindre handelsorter som alla har det gemensamt att det i deras namn ingår ett *-köping* (eller, noga räknat, *-köpinge*). Vi bör ha i åtanke att Danmark redan på 900-talet uppvisade de karaktäristiska dragen för en centraliserad stat, där kungliga påbud kunde utfärdas med landsomfattande giltighet. Och dessutom förväntas bli åtlydda, i varje hörn av riket. I Sverige var det fortfarande lite så och så med den saken. Generellt sett låg Danmark åtminstone 200 år före Sverige i statsbyggarhänseende.

Exempel på sådana under vikingatiden grundade handelsorter är Köpinge, Löddeköpinge, Hököpinge, Kyrkoköpinge, Dalkyrkoköpinge och Stora och Lilla Köpinge. Så vitt vi vet har bara Löddeköpinge blivit föremål för en grundlig arkeologisk undersökning (16).

Vad själva namnet beträffar, köping eller på fornnordiska *kaupang*, har man gissat på att det kommer av engelskans *ceaping* eller fornsaxiskans *copunga*, bägge med betydelsen köp eller handel. Som kuriositet kan nämnas att finskan övertagit namnet i lätt förfinskad form - *kaupunki* - i betydelsen *stad*. Det förefaller som om det äldre begreppet, *birk* eller *bjärk*, så småningom kom ur dagligt bruk, helt enkelt blev "omodernt", och succesivt ersattes av termen *kaupang*/köping.

Löddeköpinge, på norra stranden av Lödde å, ligger ungefär tre kilometer från Öresund. Brist på fynd av mera exklusiv karaktär tyder på att det mest har handlats med bruksföremål som varit av intresse för allmogen i den omgivande bygden. På den södra sidan av ån, vid Borgby, låg ett slags militärt fäste, vilket knappast kan tolkas på annat sätt än att handelsorten åtnjöt ett visst beskydd från någon lokal stormans sida. Eftersom köping-orterna tycks ha tillkommit på centralt initiativ, är det troligt att denne storman tilldelats detta uppdrag av sittande kung. Dessutom får man väl förutsätta att han på något sätt drog ekonomisk nytta av den handel som bedrevs på andra sidan ån. Alltså i viss mån i analogi med förhållandet mellan Birka och Adelsö.

Det är svårt att fastställa om samtliga dessa Köping-orter hade karaktären av permanenta handelsplatser eller bara blommade upp några gånger per år i samband med tillfälliga marknader. I vart fall vad Löddeköpinge beträffar, har undersökningar avslöjat spår av viss bebyggelse, bland annat s k grophus (vilka brukar indikera hantverk), samt gravar. Vilket tyder på att orten varit befolkad året om.

14.14. Uppåkra

Uppåkra, några kilometer från Lund, befinner sig storleksmässigt i en klass för sig, och är dessutom åtskilligt mycket äldre än ovannämnda vikingatida handelsplatser. Den allmänna meningen bland forskare är att orten kan söka sina rötter tillbaka till det första eller andra århundradet e Kr. Det innebär ca 1000 års kontinuerlig tillvaro, vilket måste betecknas som helt enastående. Lika enastående är storleken på svartjordslagret, drygt 40 hektar. Efter att endast en procent av ytan undersökts hade 35 000 fynd gjorts. Arkeologer torde ha att göra på platsen under mycket lång tid framåt.

I *Expressen* 30.12.2019 hittar vi följande artikel av krönikören Gunnar Wetterberg:

På 1930-talet genomfördes en av de mest originella arbetsmarknadsinsatserna någonsin. Mängder av arbetslösa skåningar skickades ut för att ta jordprover på landskapets åkrar. Sockerbolaget ville ha reda på var det fanns mest fosfat att odla betorna i. På kuppen fick landskapets arkeologer en fantastisk karta över var folk hade bott. Fosfat är ingenting annat än gammalt hederligt mög, som vi säger på skånska - avfall och avföring från människor och djur, som man mockat ut på åkrarna ända sedan djuren började stallas på järnåldern, ofta i samma långhus där människorna bodde.

Över en halv miljon jordprover samlade de arbetslösa ihop. På den blåskaliga kartan finns det en plats där fosfathalten är alldeles svart - åkrarna vid Uppåkra kyrka mellan Malmö och Lund.

Sedan dess har man vetat att det var någonting märkvärdigt med stället, men först på 1990-talet hade man råd att börja gräva ordentligt. Då blev man alldeles överväldigad över hur mycket där fanns. Ända fram till vikingatidens slut hade där legat en väldig plats för handel, gudadyrkan och makt - fyrtio hektar proppfulla med fynd från tusen år! Birka kan slänga sig i väggen med bara sju hektar från ett par hundra år; Uppåkra är - och var - mycket rikare än så.

Arkeologerna har funnit resterna av en stor hallbyggnad, vilket indikerar ett stormannafäste, och alldeles i närheten någonting som man tror har varit en kultbyggnad, ett hednatempel. Detta bland annat på den grunden att man i lämningarna funnit inte mindre än 122 så kallade guldgubbar, förmodligen nedlagda som offergåvor till högre makter. Guldgubbar är små guldblack med olika instansade motiv (i det här fallet ett femtiotal olika), tunna som frimärken och ungefär lika stora. Ingenstans i hela Skandinavien har man funnit lika många på ett och samma ställe.

En annan omständighet som pekar mot att byggnaden främst haft kultisk funktion är diametern på stolphålen, som tyder på att man använt sig av ovanligt grovt virke. Eftersom byggnaden endast mätte 15 X 6.5 meter kunde man mycket väl ha nöjt sig med klenare dimensioner om det nu hade gällt en vanlig envåningsbyggnad. Enda rimliga förklaringen man kunnat komma på är att huset måste ha haft en för den tiden ovanligt hög takresning - vilket naturligtvis skapade en extra tyngd, som i sin tur krävde mycket kraftiga bärande stolpar. En sådan takresning kan näppeligen fyllt någon funktion i en dåtida ekonomibygnad, och avviker dessutom från det sätt på vilket vanliga bostadshus brukade konstrueras under forntiden. Av detta följer att byggnaden knappast kan ha getts sin speciella, mycket högresta form annat än för att imponera och ingjuta vördnad - alldeles som fallet med de kristna kyrkornas himlasträvande torn. Att templet skulle ha inspirerats av de första kristna träkyrkorna kan man dock saklöst utesluta. Detta då byggnaden - eller, mera exakt, kopia på kopia av den ursprungliga byggnaden - stått på plats sedan 200-talet. Man har hittat sex lager av gamla golv, vilket tyder på att kulthuset gång på gång rivits ned med ungefär 150 års intervall, för att därefter återuppföras på exakt samma plats, förmodligen med ett utseende närmast identiskt med föregångarens. Forntidens människor var misstänksamma mot allsköns förändringar, tvärtom verkar de ha varit närmast besatta av tradition och kontinuitet. Arkeologerna menar att t o m samma stolphål återanvänts vid varje tillfälle. Om dessa upprepade rivningar och därpå följande nyuppföranden var praktiskt eller enbart rituellt motiverade är omöjligt att säga (17). Mellan två golvlager har man hittat två praktpjäser, som på den tiden måste ha varit ganska dyrbara; dels en glasskål med blommotiv i så kallad överfångsteknik, troligen importerad från Svarta havsområdet på 500-talet, samt en guldbandad metallbägare. På grund av deras placering har arkeologerna dragit slutsatsen att de måste medvetet lagts ned som ett slags offer, innan det nya golvlagret kom på plats.

Uppåkra tycks ha varit en "multi-funktionell" centralort, en plats för såväl kult, handel, hantverk som maktutövning. Det senare torde ha utövats av dem som hade sitt säte i den stormannagård som låg som närmsta granne till hednatemplet.

14.15. Gotland

Till skillnad från vad fallet är med Birka har gotlandshandeln inte varit koncentrerad till en särskild plats eller stad, även om man förmodat att det hittills outgrävda Västergarn har spelat en roll motsvarande Birkas. De stora skattfynden är nämligen spridda över hela ön, och man måste därför utgå ifrån att handeln inte legat i händerna på professionella köpmän utan bedrivits företrädesvis av s k farbönder. Dessa antas ha varit välbesuttna bönder, som ägde en eller flera gårdar. Medan trälarna under de fria kvinnornas ledning brukade jorden på Gotland, begav sig bonden ut på handelsfärder till sjöss,

skriver Carlsson/Rosén i *Den svenska historien*, band I, sid. 143. Boken kom ut 1962 och har således några år på nacken, men inga nya forskningsrön motsäger ovanstående generella omdöme om gotlandshandelns karaktär. Till detta kan läggas upplysningen att de skattfynd Carlsson/Rosén talar om i huvudsak består av silver. Drygt 70 % av de totalt ca 1000 fynd av silverskatter som gjorts i Sverige har återfunnits just på Gotland (fantastiskt nog har man hittat fler vikingatida engelska silvermynt på Gotland än i ursprungslandet). 1999 upptäckte en lantbrukare från Spillings i Othem socken en skatt på sammanlagt 65 kilo silver och 20 kilo brons. Tydligt blev en del av dessa farbönder rika som troll på sin handelsverksamhet. Däremot är det tvivel underkastat om Västergarn eller dess företrädare Paviken **spelat en roll motsvarande Birkas**. Dessa platser tycks mest ha varit hamnanläggningar, möjligen i kombination med viss varvsverksamhet, men med mycket liten fast befolkning. Först med Visbys framväxt kan man tala om ett köpmannaskikt som var koncentrerade till ett ställe, och som inte samtidigt var storbönder. Men då har vi redan lämnat forntiden bakom oss och inträtt i äldre medeltid.

Att Västergarn eller Paviken skulle ha varit det Birka som Ansgar besökte kan vi nog utan vidare utesluta, och så vitt vi kunnat finna är det inte heller någon forskare eller ens överhettad lokalpatriot som snuddat vid tanken. ...**nästan hela landet består av öar...** skriver Rimbart, men i det här fallet är det ju frågan om en enda stor ö utan någon omgivande arkipelag (om nu inte Stora och Lilla Karlsö kan betraktas som en sådan). Samma avsaknad av skärgårdslandskap gäller också Köpingsvik på Öland, för övrigt. Och i ingetdera fallet finns något "Uppsala" eller "Sigtuna" i närheten.

14.16. Forntida handelsorter i västra Sverige

Av platser i Västsverige som man anser sig veta har fungerat som forntida och tidigmedeltida handelsorter, eller på goda grunder kan misstänkas ha varit sådana, kan nämnas Lödöse, Kongahälla, Gamla Köpingen utanför Trollhättan, Grönköping vid Skepplanda, den av Eric Elgqvist uppmärksammade Vads by samt Södra Bjärka söder om Skara. Även en del öar i skärgården har utpekats som platser för åtminstone tillfälliga marknader. Vad Köpstadsö beträffar är ju, om inte annat så själva namnet en tydlig indikation. I den isländska *Laxdælasagan* återfinns en skildring av en årlig trälmarknad på Brännö.

Den mest kända platsen numera är utan tvekan Lödöse. Men så har inte alltid varit fallet. Trots det nymornade intresset för svensk forntids- och medeltidshistoria under 1700- och 1800-talen, och trots flera omnämmanden av Lödöse i brev, kungliga kungörelser och andra handlingar, var staden

i stort sett förbigången av den tidens historiker.

Verkligt uppmärksammat blev Lödöse först i början av 1900-talet. Och alltihop började bokstavligen med en smäll. I samband med ett järnvägsbygge tvärs igenom orten år 1905 skulle en grupp rallare spränga bort vad de uppfattade som en delvis jordtäckt och gräsbevuxen bergklack. Det visade sig emellertid vara koret till en gammal kyrkoruin och en anslutande kyrkogård. Rallarna blev häpna och illa berörda när skelettdelar flög genom luften i samband med att skottet brann av. Länsman tillkallades, som dock drog slutsatsen att skelettdelarna inte tydde på att något brott begåtts, och även om så vore hade det ändå varit preskriberat sedan åtskilliga hundra år tillbaka.

Sedan dröjde det elva år innan man på allvar tog itu med att gräva i Lödöse. Detta föranleddes av Göteborgs stundande 300-årsjubileum. Lödöse betraktades ju som en sorts "ur-Göteborg". Konsthistorikern Carl af Ugglas med bistånd av anställda grovarbetare undersökte staden i fyra års tid. På grund av själva omfattningen av det material som grävdes upp under af Ugglas överinseende blev den arkeologiska redovisningen tio år försenad. Först år 1931 utkom *Lödöse, gamla Lödöse - historia och arkeologi*, av många fortfarande betraktad som det främsta verket om platsens historia.

I och för sig faller Lödöse något utanför ramen för denna framställning, då orten inte kan föras längre tillbaka än till ca 1050. Det är alltså tveksamt i vad mån man kan betrakta den som en verkligt *forttida* handelsort. Snarare då på gränsen till medeltida. I vilket fall var det först längre fram under medeltiden som Lödöse fick sin verkliga storhetstid. Detsamma gäller den norska staden Kongahälla, beläget i (det då norska) södra Bohuslän några mil från Lödöse. Man tror sig veta att en kungsgård anlades i Kongahälla omkring år 1000, men handelsort av betydelse blev platsen först i ett något senare skede.

Lödöse brukar ju som regel pekas ut som det nuvarande Göteborgs äldsta föregångare, äldre än både Nylöse (Nya Lödöse) i Gamlestaden och Karl IX:s Göteborg på Hisingsidan. Det är, noga räknat, inte riktigt med sanningen överensstämmande. En bit uppåt Göta älv, vid Älvängen, tillstöter från öster ett biflöde kallat Grönån, och vid den punkt där denna å fordomsdags upphörde att vara seglingsbar, hittar vi idag ett samhälle vid namn Skepplanda. En stadsdel i Skepplanda kallas Grönköping, efter den vikingatida handelsort som man vet har legat där men aldrig grävts ut. Alltså har även Lödöse haft en föregångare, och tillika en som verkligen borde kallas det allra, allra första Göteborg. Samtidigt också en plats som med större rätt än Lödöse gör skäl för beteckningen "forttida". Ingen vet egentligen hur gammalt Grönköping är.

Det förefaller som om både Grönköping och Gamla Köpingen förtvinade och slutligen försvann efter Lödöses och Kongahällas framväxt. Alldeles på samma sätt som Södra Bjärka blev utkonkurrerat av Skara. För övrigt har det inte grävts särskilt intensivt i Kongahälla heller, annat än i samband med att några medeltida klosterruiner undersöktes. Själva centrum i den försvunna staden ligger under en stor åker, år 1935 inlöst av staten och numera brukad av en arrendator. Högst ofullständigt utgrävd. Då och då kommer artefakter upp till ytan i samband med plöjningsarbeten,

fynd som stundtals plockas upp av intresserad allmänhet och lämnas in till *Göteborgs historiska museum*. Hur mycket som behållits som souvenirer kan man bara spekulera över.

Kanske det bristande intresset från svenska arkeologers sida har samband med det faktum att Kongahälla låg i vad som på den tiden var norskt territorium. Och att samma bristande intresse från norska arkeologer kan förklaras med att platsen numera ligger i Sverige.

När Dag Stålsjö i början av 1980-talet intervjuade dåvarande chefen för *Göteborgs historiska museum*, Lili Kaelas, inför TV-serien *Svearikets vagga*, fick han av henne beskedet att endast några fattiga procent av anslagen till arkeologiska undersökningar brukade tilldelas västra Sverige. Det mesta hamnade i Mälardalen (80 %). Öland, Gotland och Norrlandskusten fick tillsammans 15 %, och återstående 5 % gick till resten av landet. En "rest" som inbegriper inte bara Västergötland utan också Halland, Skåne, Blekinge, Småland, Östergötland, Närke, Dalsland, Värmland, Dalarna och det inre av Norrland. Hon antydde att denna egendomliga fördelning delvis hade att göra med att den främsta samhällsexpansionen under efterkrigstiden ägt rum just i Mälardalen. En mycket stor del, ja rentav de flesta arkeologiska undersökningar är ju av typen "nödgrävningar", alltså sådana som måste företas (ofta skyndsamt) för att kunna rädda vad som räddas kan av forntida material innan grävskoporna anländer och förvandlar området till en motorväg eller ett nytt bostadsområde.

80 procent av samhällsexpansionen skulle alltså ha ägt rum i Mälardalen. En uppenbart orimlig uppgift. Även Västra Götaland, liksom Skåne och många andra landsändar, har varit föremål för en mycket kraftig expansion efter 1945. Exempelvis ovan nämnda Skeppunda mer än tredubblade sin befolkning åren 1970-75 (från 632 till 1961 innevånare) genom en omfattande utbyggnad av villabeståndet. I den del av samhället där man tror att spåren efter det forna Grönköpingen står att finna, anlades icke mindre än fyra fotbollsplaner, en boulevard samt en del fastigheter. Tydligt utan tillstymmelse till arkeologiska grävningssatsningar. En riktig Grönköpingshistoria, om man så vill. Uppgifter pekar mot att det tidvis också varit lite så och så med arkeologin i Lödöse, som ändå är en av Sveriges mest traditionstyngda medeltidsstäder. Mellan 1960 och 1975 ökade befolkningen från 549 till 1244 personer, dvs mer än en fördubbling på 15 år. Den stora byggnadsexpansionen inleddes emellertid redan 1958, med uppförandet av bostadsområdet Fornäng 1. Den antikvariska kontrollen var **i det närmaste obefintlig**, som konstateras på *Lödöse museums* hemsida. Två år senare, vid exploatering av den skoleverkstomten, hade man i alla fall spottat upp sig så pass att man **sparade halva området för arkeologisk kontroll**. Först med exploateringen av Fornäng 2 år 1961 sökte man göra en heltäckande undersökning, vilken avslöjade **en förbluffande stor mängd med fynd och byggnadslämningar**. Det var denna oväntat stora fyndmassa som föranledde beslutet att inrätta ett särskilt museum i samhället. Totalt har 70 000 fynd inregistrerats.

Om Dag Stålsjö's utskälda TV-serie och efterföljande debatt inte lyckats åstadkomma något annat, har den i alla fall bidragit till att sätta strålkastarljuset på den tidigare, närmast skandalösa snedfördelningen av anslagen till arkeologiska undersökningar. Och ser man till *Riksantikvariatets* årsredovisningar de senaste åren verkar utvecklingen ha gått i rätt riktning. De tidigare anslagen

till "övriga landet" på 5 procent har av allt att döma ökat till ca 20-25 procent.

Det är lite förvånande att arkeologer, museichefer och landsantikvarier från förfördelade landskap inte tidigare protesterade mera mot denna ordning. Kanske fruktade man repressalier i form av ytterligare inskränkta anslag. Men vad hade man att förlora? Så mycket mindre än 5 procent kunde det ju knappast bli, i vilket fall som helst.

Till råga på allt sattes käppar i hjulet även för andra finansieringsformer. Samma fornminnesvårdande instanser som tacksamt mottog 15 miljoner från miljardären Gad Rausing för ännu en utgrävningsomgång av Mälar-Birka (18) hade tidigare, enligt Dag Stålsjö, lagt in sitt veto mot en privat finansierad utgrävning av Skalundahögen i Västergötland (ekonomiska garantier hade ställts ut av en västgötsk egenföretagare, som tydligen hade en del på kistbotten). Detta var på den tiden när Bengt Axel Hallbäck var landsantikvarie i landskapet, och han hade också tagit på sig uppgiften att hålla kontakt med *Riksantikvarieämbetet* i frågan. Hallbäck lär ha blivit ganska snopen när avslagsbeskedet damp ner i brevlådan. Och inte fick han ut någon vettig mening av deras motivering heller.

Som Björn Ambrosiani valde att formulera sig i intervjun med Dag Stålsjö, när Västergötlands storhögar diskuterades: **Nej, där har vi lyckats skydda dem!** Med alla till buds stående medel, tydligen, *även* när finansieringsfrågan var löst. Birger Nerman var mycket intresserad av Skalundahögen, som han var övertygad om dolde Beowulfs (!) kvarlevor, och hade gärna sett den utgrävd. Men inte ens Nermans inflytande räckte tydligen till för att bryta motståndet mot en ordentlig arkeologisk undersökning av högen ifråga.

NOTER:

(not 1) Senare, år 843, delades riket i tre delar, det västfrankiska, östfrankiska och Lotharingia, det sistnämnda mitt emellan de bägge andra. Hamburg-Bremen hamnade i det östfrankiska riket.

(not 2) I en artikel i *Svenska Dagbladet* 29.5.1983 skriver Ambrosiani att Birka **möjligen grundlagts av friser eller t o m araber på grund av skelettgravarnas oskandinaviska karaktär.**

(not 3) Den stora danska handelsorten i södra Jylland (numera, efter gränsjusteringar, ligger ruinerna därav i Tyskland) benämns i källorna omväxlande Hedeby och Slesvig. Rimbart kallar den *Sliaswich*. Det verkar som om man övergav beteckningen Hedeby i samband med att man flyttade bebyggelsen till andra sidan viken Slien för att få ett bättre hamnläge. Men i princip var det ju samma anläggning.

(not 4) Det latinska uttrycket *saeculum obscurum* betyder "det mörka århundradet", men gäller nog räknat bara 900-talets två första tredjedelar, då katolska kyrkan gick in i en närmast oöverträffad dekadensperiod (endast överskuggad av de senaste årens pedofilskandal), vilken ibland betecknats som "pornokrati" eller "skökovälde". Påvar och kardinaler deltog inte bara i regelrätta sexorgier, utan lät sig i kyrkopolitiska och teologiska spörsmål ofta påverkas av synpunkter från sina respektive hålldamer. I och för sig, kan man kanske tycka, inte så mycket att uppröras över, då det har visat sig att kända mätresser (som madame de Pompadour, madame du Barry m fl) många gånger haft bättre politiskt förstånd än de "krönta huvuden" som var deras älskare. Men beteendet framstår ju som minst sagt skandalöst när det gäller en kyrka som utåt hyllade hög moral och krävde sexuell avhållsamhet från präster, munkar och nunnor.

(not 5) Som exempel på statsmaktens totala kontroll över kyrkan i denna del av Europa kan nämnas att när stiftet i Bremen och Hamburg slogs samman år 847, togs det formella beslutet faktiskt inte av någon kyrklig instans överhuvudtaget, utan av den *världslige* härskaren, den dåvarande kejsaren Ludvig den tyske. Den så hett eftertraktade och längre fram i tiden också uppnådda *libertas ecclesiae* ("kyrkans frihet"), dvs katolska kyrkans totala autonomi gentemot alla världsliga potentater, såg man i början av 800-talet inte mycket av. Tvärtom var kejsarmakten ständigt inne och petade i kyrkans angelägenheter.

(not 6) Khazarriket var en "multi-kulturell" statsbildning. Den bestod i huvudsak av turkisktalande element, där de ledande skikten hade konverterat till judendomen, men även kristna och muslimska grupper samexisterade utan större motsättningar. Riket, som för första gången nämns i en källa från år 198, ägde bestånd till 1016, då dess sista rester på halvön Krim besegrades av en allians mellan Bysans och Kievriket. Khazarrikets välstånd berodde huvudsakligen på att det var strategiskt beläget inte långt ifrån där den s k sidenvägen strök fram, vilket gjorde det möjligt för dem att sälja lyxprodukter vidare till Västeuropa; varor som hade anlänt med kamelkaravaner från Centralasien, Persien och Kina.

(not 7) Nya bruksmetoder och tekniska innovationer inom jordbruket under tidig medeltid hade förbättrat produktiviteten och minskat arbetskraftsbehovet, vilket gjort träldomen mer eller mindre överflödig. Den mera effektiva hjulplojen ersatte årdret, och den primitiva handkvarnen (som sett ungefär likadan ut sedan etruskernas dagar), vilken brukat göra malningen av säd till en oerhört tids- och därmed arbetskraftskrävande syssla, ersattes succesivt av vatten- och vindmøllor. Många trälrar frigavs av sina ägare och kastades sedan ut, att försörja sig bäst de kunde. De mera lyckligt lottade kunde få lov att bli s k landbor, en slags torpare.

(not 8) År 2008 lyckades ryska arkeologer återfinna lämningarna efter khazarernas huvudstad Atil (eller Itil), och bland ruinerna hittades, bland mycket annat, fynd av nordisk bärnsten. Samtidigt har man i Sverige gjort fynd av khazariska mynt (som vid Sundveda i Sigtuna), samt skärvor av typisk khazarisk keramik. Föreställningen att det funnits handelsförbindelser mellan khazarer och nordeuropéer kan således knappast avfärdas som blott spekulationer.

(not 9) Möjligen gick det till ungefär som på Island, där beslutet att övergå till kristen tro fattades på Alltinget år 1000, och var bindande för alla öns innevånare. Dock medgavs under en övergångsperiod vissa förbehåll; t ex att det fortfarande var tillåtet att blota till dom gamla gudarna, bara man höll sig på den egna tomten. För katolska kyrkan var det verkligen viktiga att den enda *kollektivt* accepterade religionsutövningen hädanefter skulle vara kristendomen och utövas i de nyuppförda kyrkorna. Lite privat "småblotande" kunde man alltid se mellan fingrarna med, i all synnerhet som man kunde förvänta sig att en sådan sedvana efterhand skulle vittra bort av sig själv. Vilket ju också visade sig stämma.

(not 10) Även fil dr Tryggve Lundén var av den uppfattningen att Birka stift låg i trakterna av Vreta i Östergötland. Åtminstone att döma av hans bok *Sveriges missionärer, helgon och kyrkogrundare* (1983).

(not 11) Tidegärder är en särskild sorts böner, även kallade officier, som läses på vissa bestämda tider på dygnet.

(not 12) C FR Broocman: *Beskrivning öfwer the i Östergötland befintliga Städer, Slott, Sokne-kyrkor, Säterier, etc.* Norrköping 1760. Citerad av Ulander sid. 57-58.

(not 13) Ortnamnsforskaren Gösta Franzén har visserligen velat tolka namnet som en omskrivning av Den Högste, dvs Gud. Det känns dock inte riktigt övertygande, mot bakgrund av att det inte tycks finnas *en enda*

övrig kyrksocken i hela Sverige som i sitt namn innehåller begreppet "drott". Om Franzéns tolkning är riktig, måste bruket att beteckna Gud som en "drott" vara ett synnerligen lokalt påfund i denna socken.

(not 14) Klövsadelkyrkor byggdes främst i Norrland och på Öland. De har två torn, ett på vardera sidan om långhuset. Själva namnet kommer av att den tidens människor såg en viss likhet med en sklövsadel, dvs den typ av sadel som packdjuren bar vid godstransporter.

(not 15) Citatet ur *Tor* återfinns i Hella Schulzes *Köpingsvik, en handels- och hantverksplats på Öland*, RAÄ, Rapport UV, 1984:23 (sid 14).

(not 16) Troligen anlagda först något senare, under äldre medeltid, är de bägge köpstäderna Vä och Åhus i nordöstra Skåne.

(not 17) I Japan finns ett shintoistiskt tempel som rivs och återuppbyggs exakt likadant vart 50:e år. Tydligt enbart av något slags rituella skäl.

(not 18) *Svenska Dagbladet* 6.9.1989 meddelar: **Gad Rausing, styrelseordförande i Tetra Pak och tillika doktor i arkeologi, har förmått sitt företag att donera 15 miljoner kronor till att finansiera nya utgrävningar på Björkö i Mälaren.**

Lars Westman i *VI-Tidningen* skriver 14.10.1989: **Här låg Birka. Rausing tar upp kampen mot västgötaskolan.**

15.1. Gamla Uppsala, hednatemplet och kungshögarna

Magnus Alkarp klagar i sin bok *Det Gamla Uppsala - berättelser och metamorfoser* (2009) över att "göticister" som C O Fast, Verner Lindblom m fl hela tiden uppehåller sig vid vad Gamla Uppsala *inte* var, utan att samtidigt redovisa någon uppfattning om vad platsen *egentligen* var, vad den stod för. Han tycks mena att "göticisterna" enbart sysslade med att på alla sätt och vis söka "förminska" Gamla Uppsala, ifrågasätta dess vikt och betydelse, utan att i gengäld presentera någon alternativ teori om platsens roll.

Vad "göticisterna" i verkligheten polemiserat emot är anspråket att Gamla Uppsala skulle ha fungerat som ett slags *rikscentrum*, religiöst och/eller politiskt, under heden tid. Däremot kan väl ingen klok människa förneka att platsen måste ha fungerat som ett betydelsefullt *regionalt* centrum. Det är högst sannolikt att byn var platsen för det ursprungliga Disatinget, alltså den årliga marknaden vintertid, innan den flyttades över till Östra Aros (= "Nya" Uppsala). Stora sammandragningar av folk i samband med marknader synes under hednatiden regelmässigt ha kombinerats med kultiska övningar, dvs blot till gudarna, och det bör ha varit fallet även här. Vidare har arkeologiska utgrävningar de senaste decennierna (i samband med motorvägsbygge och dubbelspårutbyggnad av järnvägen) bringat fynd i dagen som tyder på en omfattande hantverksproduktion. Däremot är det otänkbart att Gamla Uppsala varit tingsplats för hela regionen innan Uppland blev en gemensam lagsaga (historien om Torgny lagman och "alla svears ting" är en fri litterär konstruktion av Snorre Sturlasson, utan skymten av verklighetsbakgrund).

Om den s k tingshögen i Gamla Uppsala gjort tjänst för tingsförhandlingar dessförinnan, så handlade det i så fall om Tiundaland. Som redan konstaterats var varje folkland en egen lagsaga, med egen lagsamling, fram till 1296.

Som marknadsplats torde Gamla Uppsala ha överträffat varje motsvarighet i Väster- och Östergötland, och det främst på grund av pälshandeln. Disatinget räknades ända in på 1500-talet som den viktigaste vintermarknaden i hela Sverige. Orten ligger inte så förfärligt många mil söder om den biologiska norrlandsgränsen, och det är således ett ganska rimligt avstånd till de bygder i norr och nordväst där den mesta jakten på attraktiva pälsdjur ägde rum. Hade ett centrum för pälshandeln legat ännu längre söderut skulle transporterna tagit oacceptabelt lång tid.

Vidare skall vi inte underskatta handeln med ämnesjärn. Själva låglandet runt Mälaren är förvisso fattigt på sjö- och myrmalm, liksom rödockra. Men någonstans skulle ju det järn som producerades i norra Västmanland och mellersta Norrland skeppas ut, och som det förefaller hade vissa stormannaätter i Tiundaland - sannolikt de som ligger begravda i båtgravarna – berikat sig just på denna handel. En av dessa ätter höll till i Vendel. En annan ätt (eller möjligen en annan gren av samma ätt) återfanns i Valsgärde, som ligger blott tre kilometer norr om Gamla Uppsala. Transportleden för ämnesjärn gick alltså i riktning mot Gamla Uppsala, och det förefaller som om själva försäljningen av produkten till söderifrån kommande uppköpare också ägde rum här. Efter islossningen på vårkanten var det ganska lätt att ta sig hit båtledes. Mälarens nordligaste vik, Ekoln, sträckte sig på 800-talet, när vattnet stod fem meter högre än idag, nästan hela vägen upp till Gamla Uppsala.

15.2. Högar och gravar

Det som den vanlige turisten omedelbart frapperas av vid besök i Gamla Uppsala är de tre gravhögarna, kungshögarna kallade. Storhögar finns förvisso även på andra håll i Sverige, men ingen annanstans tre på rad som i Gamla Uppsala. Vad turisten dock sällan är införstådd med, om han/hon inte är extremt påläst, är det faktum att högarna till stor del utgörs av en naturbildning, formade som dom är ur en naturlig grusås. Dessutom är det inte ovanligt att sådana rullstensåsar, av glacialfuviala skäl, bildar pärlbandsliknande mönster, alltså naturliga kullar. De arbetsinsatser som ligger bakom konstruktionen av dessa tre högar är således inte lika imponerande som det ytligt sett kan förefalla. Mer än hälften av materialet var redan på plats. Man har helt enkelt fördjupat de naturliga svackorna mellan varje kulle och lagt detta material överst på topparna, som därmed naturligtvis höjts. Både Anundshögen och Skalundahögen representerar väsentligt större arbetsinsatser än någon av Uppsala högar.

Vad som för en forntidsintresserad person framstår som *mer* anmärkningsvärt än högarna, men samtidigt för den vanlige turisten mindre uppenbart (då dom inte på samma sätt gjort avtryck i terrängen), är den enorma mängden forntida gravar i Gamla Uppsala. Ingen vet hur många dom har varit från första början (bortodlingen har, till skillnad från landskapet i övrigt, varit ganska omfattande på orten; på 1700-talet kända gravfält är idag försvunna), men dom bör ha varit minst 2000, kanske 3000. För att generera 3000 gravar torde krävts minst 30 gårdar, vars innebyggare

begravt sina döda här under en period på 600 år eller ännu längre. Att Gamla Uppsalas åkerareal skulle ha kunnat bära upp så många gårdsenheter är dock knappast sannolikt. Troligare är att folk från den omgivande bygden låtit transportera sina avlidna anförvanter att begravas just här. Vilket i så fall skulle betyda att platsen varit väldigt betydelsefull för människorna i dessa trakter; haft en väldigt stark laddning. Och det ger naturligtvis ytterligare stöd för tanken att Gamla Uppsala måste ha varit ett regionalt centrum av betydande rang.

15.3. Den stora hallen

Kunskapsläget om Gamla Uppsala förändras ständigt. Under de utgrävningar som ägt rum under 2000-talet har inte bara ett antal skepp med spår efter hantverksproduktion återfunnits. Man har också lyckats hitta resterna efter en ca 50 meter lång stormanna- eller kungshall, uppförd på en konstgjord platå. Egendomligt nog tycks den medvetet ha bränts ner. Kristina Ekero Eriksson skriver i sin *Gamla Uppsala - makter och människor i högarnas skugga* (2018):

Vad hände då med verklighetens praktfulla hall som byggdes någon gång kring år 600 e. Kr? Jo, under andra hälften av 700-talet, i vikingatidens begynnelse, brändes den ner. Men det verkar inte ha varit någon vålded, utan en noga planerad händelse. Först städades hallen ur så noga att alla spår av vad som en gång skett där försvunnit. /.../ Märkligt nog byggdes ingen ny hallbyggnad upp där efter branden, det fantastiska läget till trots. /.../ Vad denna bränning och medvetna förseglning av platsen innebär vet inte arkeologerna. (sid. 197-198)

Agerandet tyder på att någon slags förändringar ägt rum i den här delen av Mälardalen under andra halvan av 700-talet, i alla fall på högsta samhällsnivå. Det är svårt att föreställa sig att hövdingen/drotten/kungen (eller hur han nu behagade titulera sig) skulle ha accepterat en mindre praktfull boning i Gamla Uppsala än den han nyss låtit förstöra, varför slutsatsen ligger närmast till hands att han med hela sin familj, hird och övrigt husfolk avflyttat någon annanstans. Säkerställt är, efter arkeologiska undersökningar, att det samtidigt i Fornä Sigtuna, dagens Signildsberg, uppförs en hallbyggnad liknande den nedbrända i Gamla Uppsala. Även den på en konstgjord platå, för övrigt. Likheten är faktiskt påfallande. Och i ungefär samma skede, mitten eller slutet av 700-talet, tillkommer på Adelsö den skeppshög (1).

Adam av Bremen författade sin *Gesta Hammaburgensis* omkring år 1075. Birger Nerman gör i *Gamla Uppsala - Svearikets hjärtpunkt* (1943) reflektionen att vid den tidpunkten tycks ingen kunglig familj ha funnits kvar i Gamla Uppsala:

Det framgår av Adam, att konungarna - tydligen de kristna - icke bo i Gamla Uppsala, då de sända sina skänker dit. (sid. 75)

Vad Nerman syftar på är Adams uppgift att kungarna i samband med hednablottet brukade skicka gåvor till Gamla Uppsala. Dom hade förstås inte behövt **sända sina skänker dit** om dom hade bott på orten, utan hade kunnat överlämna dom på plats. Vad det nu var för "skänker" det rörde sig om.

Som Kristina Ekero Eriksson vidare konstaterar, finns inte heller fortsättningsvis i Gamla Uppsala några spår efter monumentala gravar. En hemsida tillhörig *Institutionen för arkeologi och antikens historia, Uppsala universitet*, gör samma iakttagelse:

Intressant nog har vi /.../ inte funnit (i Gamla Uppsala; vår anm.) några distinkta spår av en vikingatida kungsgårdsbebyggelse, som avlöser den vendeltida. Det vill säga, inga spår av monumentala gravar eller byggnader och fynd som motsvarar vad vi finner på Adelsö eller Fornsigstuna vid denna tid.

Det är notabelt att denna kungliga avflyttning inte tycks ha haft några djupgående effekter vad gäller övrigt samhällsliv i Gamla Uppsala. Jorden brukas som vanligt, hantverksproduktionen fortsätter likaså. Inte ens de aristokratiska familjer som generation efter generation begraver sina huvudmän i båtgravar tycks ha övergivit bygden, eftersom gravfältet i Valsgårde fortsätter att användas. Uppenbarligen innebar denna förbryllande exil inte heller någon förändring vad gäller Gamla Uppsalas roll som marknadsplats, eftersom Disatinget fortlevt in i modern tid. Det var blott det högsta skiktet som gav sig av.

15.4. Frågor

De utgrävningar som ägt rum i Gamla Uppsala de senaste decennierna har förvisso ökat våra kunskaper. Och inte så lite, dessutom. Men den delvis nya bild som tecknas reser också en mängd nya frågor. Till exempel: Varför uppförs som ersättning för den nedbrända hallbyggnaden i Gamla Uppsala inte en, utan två nya kungsgårdar så relativt nära varandra, en på Adelsö och en i Forn Sigstuna? Vidare: Var är praktgravarna efter de drottningar/kungar eller drottningar vars regenttid inföll efter den sist uppförda av de tre s k kungshögarna? Uppenbarligen inte i trakterna av Gamla Uppsala, i vilket fall (för så vitt icke dom petats ner i flatmarksgravar, utan markeringar ovan jord, och därför intill denna dag lyckats undgå upptäckt och arkeologernas spadar). Ligger möjligen en del av dessa högt uppsatta personer i de sju storhögarna på Adelsö? Existensen av dessa högar ger ytterligare stöd för tanken att den lokala kungamakten avflyttat dit någon gång under 700-talets senare hälft. En av de sju högarna, kallad *Skopintull* (namnets betydelse är en gåta) har faktiskt grävts ut, varvid en del föremål anträffades som indikerade att den höglagda tillhörde samhällets högsta skikt.

Och var kommer egentligen detta uttryck "Uppsalakung" ifrån som man ibland stöter på, t ex i *Landamäre*, den förfalskade gränslägningsnotitien från 1200-talet? Har det funnits någon slags kungar i Gamla Uppsala så avflyttade dom, av allt att döma, redan ca 450 år innan *Landamäre* knåpades ihop. Och som ju Birger Nerman konstaterat, tycks i vart fall inga kungar ha haft sitt säte i Gamla Uppsala när Adam av Bremen levde och verkade i slutet av 1000-talet. JBLD Strömberg har i slutorden till sin skrift från 1988, *Uppsala och den tidiga svenska kungamakten* en del mycket tänkvärda synpunkter (här från nätupplagan):

Titeln "Uppsalakung" bevarar således minnet av kungaättens ursprung. Detta bör dock inte förväxlas med statsbildningen Sveriges ursprung. Titeln behöver ingalunda tolkas som att

bondbyn Gamla Uppsala var något som liknar en huvudstad eller eljest haft en maktställning grundad på rent materiella förutsättningar. Kungarna kan ha residerat där ibland, men platsen bör inte utnämnas till "Svearikets vagga" och uppfattas som utgångspunkt för riksenandet.

Ovanstående rader har, anmärkningsvärt nog, satts på pränt inte av en "göticist" utan tvärtom av en forskare som i flera sammanhang utmärkt sig som en av "götaskolans" argaste kritiker. Särskilt fäster vi oss vid formuleringen: **Titeln "Uppsalakung" bevarar således minnet av kungaättens ursprung.** Om vi nu inte lyckats kapitalt missförstå Strömberg, är det tydligen hans mening att om nu den lokala kungaätten räknade Yngve-Frej som sin stamfader, behöver förleden "Uppsala-" i "Uppsalakung" *inte nödvändigtvis syfta på en i människornas värld befintlig ort*, vare sig Gamla Uppsala i Tiundaland eller något annat Uppsala. Förleden kan lika väl avse Yngve-Frejs rent *mytologiska* boning med namnet Uppsala, "de högre upp belägna salarna". Om det är den tolkningen som är riktig, skulle det kunna förklara varför uttrycket "Uppsalakung" med sådan förunderlig seghet dröjt sig kvar, många århundraden efter kungsgårdens nedbränning och den därpå följande avflyttningen. Ja, varför uttrycket rentav haft sådan livskraft att det var bekant ännu för Snorre Sturlasson, *Saxo Grammaticus* och den anonyme förfalskaren av gränsläggingsnotitien på 1200-talet.

Henrik och Fredrik Lindström skriver följande i sin bok *Svitjods undergång och Sveriges födelse*:

Ordet konung, eller kunigaz som det skall ha hetat på urnordiska, har inte "härskare" eller dylikt som grundbetydelse om vi försöker spåra det bakåt. Det syftade inte ursprungligen på att man hade makten över något land; forntidens kungar kunde faktiskt ibland vara nästan maktlösa. Ordet bekräftade istället att man hade en viss typ av härstamning - att man var av de högsta ätterna och faktiskt alltså ansågs härstamma från gudarna. (vår kurs.) (sid. 65)

Nu har ju den äldre, traditionella historiesynen tagit för givet att förleden i titeln "Uppsalakung" syftar på den *fysiska*, alltså den i sinnevärlden existerande ort där kungarna mestadels uppehöll sig. Men om så är fallet borde väl dessa kungar, i logikens namn, efter avflyttningen på 700-talet ha begagnat sig av en *ny* titulatur, nämligen med en som på något sätt refererar till Fornä Sigtuna eller Adelsö.

Dessutom, som Verner Lindblom så riktigt påpekat, hade det varit väldigt avvikande mot det allmänna mönstret i Skandinavien under forntiden, ja för övrigt även i övriga Nordeuropa, att beteckna en kung efter en särskild ort i hans rike. Vilket kanske inte är så konstigt, då den tidens konungadömen som regel var *itinerande*, som den vetenskapliga termen lyder, dvs resekungadömen, och kungen, även i det fall han hade en kungsgård som han betraktade som lite viktigare än de övriga, brukade kуска omkring som en sannskyldig nomad i sitt rike, och hade flera stycken gårdar utspridda lite här och var där han omväxlande vistades. När han inte med sin hird rentav våldgästade en vanlig bondgård. I vart fall har norska och danska kungar aldrig, så vitt känt, under forntiden omnämnts med en titulatur som utpekar en viss stad eller by (talas det idag bland historiker i Danmark om "Lejre-kungar" handlar det om modern jargong).

15.5. Adam av Bremens skildring

De egentligen enda utförliga uppgifterna om Gamla Uppsala under heden tid återfinns i nämnde Adam av Bremens bok *Gesta Hammaburgensis Ecclesiae Pontificum* ("Historien om Hamburgstiftet och dess biskopar"). Adam var en skolanik eller korherre inom katolska kyrkan, sannolikt bördig från Meissen i Sachsen. 1066 flyttade han till Bremen för att påbörja en tjänst som lärare vid domskolan därstädes. Hans bok kan närmast beskrivas som en försvarsskrift för Hamburg-Bremenstiftet i allmänhet och dess nyligen bortgångne ärkebiskop Adalbert i synnerhet. Detta i ett trängt läge, sedan påven ganska bryskt avvisat Adalberts krav på att upphöjas till patriark över hela Norden, något som i så fall skulle gett honom en position nära nog i paritet med påven själv. Vidare hade Adalbert mött motgångar på andra plan; han hade förgäves sökt spela en viktig roll även inom politiken i det Östfrankiska riket. Han såg det som en oerhörd skymf att han uteslutits ur förmyndarregeringen för den minderårige Henrik IV, och ägnade i konsekvens därmed en stor del av sin energi, de få år han hade kvar, åt att söka upphäva beslutet. Detta samtidigt som han, förmodligen med rätta, anklagats för att missköta sitt egentliga ämbete som ärkebiskop. Det är anmärkningsvärt att en viss personlig kritik mot Adalbert återfinns även i *Gesta Hammaburgensis*, i just det verk som svarvats ihop för att vara en försvarsskrift för högst densamme. Adam skriver nämligen att ärkebiskopen saknade "måttfullhet", vilket kan vara ett försiktigt sätt att uttrycka att denne drabbats av en släng av storhetsvansinne.

Man kan i och för sig ifrågasätta meningen och nyttan med att lägga ner en massa arbete på att författa en skrift till försvar för en kyrklig potentat som inte längre var i livet. Men nu handlade det inte bara om Adalberts tilltufsade ära utan om hela stiftets. Ty det måste samtidigt ha funnits en inte helt obefogad oro bland kyrkans män i norra Tyskland, att påvens irritation över Adalbert och dennes agerande skulle få framtida (negativa) återverkningar även för stiftet som sådant. I all synnerhet som Hamburg-Bremen redan sedan århundraden tillbaka frestat påvarnas tålmodighet intill bristningsgränsen genom att i olika frågor driva en tämligen egensinnig politik, i praktiken inte sällan mera lojala mot kejsarmakten än mot Vatikanen. Hela syftet med boken kan således beskrivas som ett slags rättfärdigande av Hamburg-Bremens sätt att sköta sitt uppdrag.

Den fjärde och sista delen av Adams bok är en geografisk och etnografisk beskrivning av de nordiska länderna. Det är här vi återfinner den kända skildringen av "riksblotet" i Gamla Uppsala, det som påstås ha ägt rum vart 9:e år. Innan vi med Adam kastar oss in i en skildring av dessa hedniska riter bör man kanske något begrunda vad Ingemar Carlsson har att säga om Hamburg-Bremenstiftet i sin bok från 1999, *På lögnens väg* (med underrubriken *historiska bedrägerier och dokumentförfalskningar*). Han skildrar stiftets verksamhet som **...seklers ogenerade förfalskarverksamhet /.../ för de interna förmånerna och den maktpolitiska positionen.** (sid. 60) Om man nu inte var främmande för att helt hämningslöst syssla med urkundsförfalskningar av gåvobrev och andra handlingar (som Ingemar Carlsson hävdar och ger exempel på), varför skulle just mästern Adam, av alla prelater i detta stift, varit det enda hederliga undantaget från denna tydligen inrotade kultur av lögn och bedrägeri? Ligger inte det antagandet närmare till hands att han var av precis samma skrot och korn som de övriga svartrockarna?

Alltså: Detta minst sagt sliriga förhållningssätt inom Hamburg-Bremenstiftet till Sanningen med stort S är kanske något man bör ha i åtanke när man värderar Adams uppgifter i *Gesta Hammaburgensis* om Gamla Uppsala och den hedniska kulten där.

Vidare bör påpekas att vissa uppgifter återfinns i huvudtexten, andra som s k *scholier*, marginalanteckningar. Troligen, men inte helt säkert, nedklottrade av Adam själv.

Vi följer här Nils Gellerstedts översättning i *Fornvännen* 1950:

Detta folk har ett mycket ansett tempel, som kallas *Ubsola*, beläget ej långt från staden *Sictona*. I detta tempel, som är helt smyckat med guld, dyrkar folket tre beläten av gudar. Den mäktigaste av dem, *Thor*, skall ha sitt säte mitt i hallen, *Wodan* och *Fricco* är placerade på ömse sidor... (kap. 26)

Åt alla dessa gudar har de anställt präster, som framför folkets offer. Om pest eller hungersnöd hotar, offras åt *Thor*, om krig är för handen åt *Wodan*, om bröllop skall firas åt *Fricco*. Vart nionde år plägar en för alla *Suionias* landskap gemensam högtid firas i *Ubsola*. Denna så kallade högtid får ingen undandraga sig. Konungar och folk, alla och envar, sända sina gåvor till *Ubsola*. Offret tillgår sålunda: av allt mankön offras nio individer med vilkas blod gudarna blidkas. Men kropparna upphängas i en lund, som finns inpå templet. Och denna lund är så helig för hedningarna, att de enskilda träden tros ha erhållit guddom genom de offrades död och blod. Där hänger hundar och hästar jämte människor. (kap. 27)

I nio dagar firas helgen med gillen och dylika offer. Varje dag offrar de en människa jämte övriga varelser. Detta blot sker omkring vårdagjämningen. (*scholie* nr. 141)

Nära templet är ett stort träd med vitt utsträckta grenar, alltid grönt, sommar som vinter. Ingen känner av vad slag det är. (*scholie* nr. 138)

En kedja av guld omger templet, hängande ovan husets branta tak och på långt håll glimmande mot dem som nalkas, ity att själva helgedomen, belägen på en öppen plan, har kullar omkring, liggande så att de liksom bildar en teater. (*scholie* nr. 139)

Att originaltextens *Ubsola* och *Sictona* står för Uppsala och Sigtuna torde vara uppenbart. *Thor* och *Wodan* motsvarar Tor och Oden. *Fricco* står troligen för Yngve-Frej (Gellerstedt utelämnar i sin översättning, antagligen som en gest åt anständigheten, att *Fricco*-figuren är utrustad med en enorm fallos). *Sueonia* brukar i vissa sammanhang översättas med Sverige, men tycks nere på kontinenten vid denna tid ha varit ett något flytande begrepp, ibland fattat som större än det inhemska Svitjod.

Nils Gellerstedt översätter Adams latinska fras *mons* med kullar, vilket, noga räknat, inte är riktigt korrekt. Kullar heter *collis* på latin. *Mons* betyder berg. Den sista delen av meningen i *scholie* nr. 139 kan även översättas som **grupperade på ett amfiteatraliskt sätt**, vilket torde ligga närmare det latinska originalet. En amfiteater bildar som bekant en halvcirkel. De tre s k kungshögarna i Gamla Uppsala beskriver förvisso en ytterligt svag kurvatur, men knappast så markant att de

formar en halvcirkel. För att alls uppfatta högarnas böjning skall man helst betrakta dem från en luftfarkost, på några hundra meters höjd. De är, med andra ord, vare sig berg eller särskilt amfiteatraliska. Ändå har den ene historikern efter den andre i det förgångna, inklusive Nerman och Gellerstedt, tagit som självklar sanning att Adams beskrivning åsyftar dessa högar. Så skriver t ex Nerman i sin *Gamla Uppsala - Svearikets hjärtpunkt: De berg, som omgivit templet, måste vara kungshögarna*. (sid. 43). Mera sannolikt handlar det om Adams egna fantasier, när han placerar amfiteatraliskt grupperade berg i ett av Sveriges plattaste landskap.

15.6. "Rikscentrum"?

Vi har i ett föregående stycke (kap. 13.4.) kunnat se hur Björn Ambrosiani tilldelar det förmodade hednatemplet en icke försumbar roll i en svensk riksbildningsprocess (2). Han var förvisso inte först ute med den ståndpunkten - långt därifrån. Hela legioner av forskare i det förflutna (och en och annan in i modern tid) har förtvivlat gärna velat se Gamla Uppsala som en plats av inte bara betydande regional, utan också *central* dignitet, som ett "rikscentrum". Som belägg för den uppfattningen har man gärna hänvisat till Adam av Bremens uppgift ovan om den stora blotfesten runt vårdagjämningen vart 9:e år (kap. 27; *scholie* nr 141), ett blot som **ingen får undandraga sig** (3). Vilket ibland har tolkats som om hela den svenska befolkningen (eller näst intill) varit kallad, åtminstone den del därav som inte var trälar. Just det faktum att det här skulle ha handlat om ett *riksblot* har tagits till intäkt för att Gamla Uppsala fordomdags måste ha fungerat som någon slags "huvudstad" i Svitjod.

Adams påståenden är en ren absurditet. Det hade nämligen, för det första, varit komplett omöjligt att dra samman ens en mindre fraktion av Sveriges dåvarande befolkning på några hundratusen människor till Gamla Uppsala *mitt under vårdagjämningen*, alltså under senvintern. Låt oss dessutom erinra om att det i tidsintervallet ca 800-1300 inföll en period med relativt mildt väder, som blivit känd som "den medeltida värmeperioden" (namnet är etablerat men något oegentligt; endast periodens senare del inföll under medeltiden). Det handlar om snösmältning, tjällossning och slaskvägar, om isar på sjöar och vattendrag som inte längre är helt pålitliga, om dom inte redan har börjat brytas upp. Man kan fundera över hur folk från Gästrikland och ännu längre norrut skulle bära sig åt för att ta sig över Dalälven just vid denna tid på året. Eller hur folk söderifrån skulle korsa Mälaren utan att riskera att plumsa i en vak. Verklig iskyla runt vårdagjämningen upplevde man nog bara i mellersta och övre Norrland. Många vägar som fungerat någorlunda tillfredställande sommartid, och som under djupaste midvinter - med tjock is på vattendragen, snötäcke och tjäle i marken - kunde användas för att ta sig fram med släde, torde ha förvandlats till en obeskrivlig lervälling om tusentals människor där dragit fram precis när vintern börjat släppa sitt grepp. Man kan knappast undgå den spontana reflektionen att forntidens människor näppeligen kunde ha utvalt en mera olämplig tidpunkt för sitt stora hednablot än just kring vårdagsjämningen.

Sedan, när man väl kom fram (om man alls kom fram), efter en i vissa fall flera veckor lång och synnerligen mödosam resa, skulle man hysas in någonstans, i någon slags (antingen permanent förhandenvarande eller för vart nionde år tillfälligt uppförda) sovsalar. För så vitt man inte

förutsätter att den tidens innevånare i Svitjod var av sådan "härdad ras" att dom sov direkt på backen. Några arkeologiska spår efter dylika veritabla barackstäder har vi hittills inte sett i Gamla Uppsala, trots ganska omfattande grävningensinsatser de senaste decennierna. Vidare må man betänka att även om det vid den tiden på året inte längre rådde direkt midvinterlika förhållanden, måste det likväl varit ganska småhuttigt om nätterna. Dessa sovsalar bör därför ha varit utrustade med eldstäder och upplag av brännved för demsamma.

Och så har vi fekalieproblemet. Gigantiska latrinkomplex måste uppföras åt dessa tiotusentals eller hundratusentals människor, om inte hela den omgivande slätten skulle fyllas av gratis gödning. Förvisso till fromma för det lokala åkerbruket, men knappast för den allmänna trivseln. 100 000 besökare bör ha "producerat" tonvis med fekalier *per dag*.

Även moderna musikfestivaler ställer anordnarnas organisationsförmåga på hårda prov. Detta trots alla tekniska hjälpmedel man numera förfogar över (som bajamajor). Och detta trots att dessa rockfestivaler brukar äga rum på sommaren, när arrangörerna slipper ansvaret att tillse att folk kan hålla sig varma nattetid.

Sammanfattningsvis: Vanligt sunt bondförstånd säger oss att detta påstådda obligatorium att delta i blotet vart nionde år runt vårdagjämningen inte kan ha gällt hela Svitjods dåvarande befolkning, troligen inte ens hela Mälardalens befolkning. Med tanke på den tidens bedrövliga vägnät och underutvecklade logistik i övrigt, borde en sådan sammandragning av enorma människomassor ha varit helt ogenomförbar. Möjligen kunde det ha gått för sig om det blott handlade om befolkningen inom en radie av kanske 6 -7 mil från Gamla Uppsala, men knappast mer.

Det kan inte uteslutas att denna Adams uppgift att blotet var nionde år inträffade runt vårdagjämningen är en ren missuppfattning, att han helt enkelt feltolkat sin sagesman. Eller så rör det sig om hans eget fantiserande. Om detta blot vart nionde år ens ägde rum, bör det i så fall ha varit under midvintern, då slädtransporter var genomförbara (utom då, förstås, under s k gröna vintrar, vilka å andra sidan bör ha varit ganska frekventa under den medeltida värmeperioden). Men inte ens under midvintern kan man rimligen ha tagit emot och erbjudit husrum åt mer än några futtiga procent av Svitjods befolkning. Sommartid kan det inte ha varit tal om, med tanke på hur mycket allmogon då hade att göra i jordbruket. Inte bara själva blotet sägs ha varat i hela nio dagar, dessutom tillkommer en tidsödande resa dit och hem.

Vi kan alltså, på rent praktiska grunder, helt avfärda tanken på Gamla Uppsala som en kultplats av *central*, dvs nationell betydelse. Och med tanke på hur många gamla källor som avfärdats som "opålitligt, legendärt material", måste man fråga sig varför så många forskare gjort undantag för just Adam av Bremens uppenbart legendära skrönor om hednatemplet och blotfesten i Gamla Uppsala. Tvärtom har inte bara Sune Lindqvist utan även andra forskare lagt pannan i djupa veck om t ex den omtalade guldkedjan som skall ha hängt från templets tak, diskuterat hit och dit om det var en kedja i egentlig mening eller en förgylld takkam, osv, osv. Alltså ägnat tankemöda åt vad som framstår som rena amsagor.

För övrigt räckte det inte, om man får tro Adam, med en guldkedja runt taket. Enligt honom var

nämligen templet **helt smyckat med guld**. (4) Var fick man allt detta guld ifrån, och vart tog det sedan vägen? I det landskap man gjort mest guldfynd, nämligen Västergötland, uppgår den samlade vikten ändå inte till mer än runt 20 kilo. Guldfynden i Uppland är ännu sparsammare. Om Adams beskrivning stämmer, borde enbart guldkedjan runt taket rimligen ha vägt mellan 100 och 200 kilo, allt efter länkarnas tjocklek. För så vitt vi inte förutsätter att templet var ynkligt litet, ungefär som en modern friggebod.

Det enda vi kan komma på varför man uppvisat sådan märkbar brist på sund skepticism när det gäller just Adams skildring, torde ha samband med att berättelsen handlar om Gamla Uppsala, "Svearikets hjärtpunkt". Man har inte kunnat befria sig från den helt fixa idén att det är något alldeles särskilt med denna plats, att den *regerar i en helt egen division*, t o m jämfört med Uppåkra. Som slutorden i Kaliffs och Mattes' bok *Tempel och kulthus i forna Skandinavien* från 2017:

Det vore därför osannolikt att här inte funnits en viktig religiös byggnad också under vikingatiden, särskilt med tanke på att sådana bevisligen funnits på flera andra platser i Skandinavien, platser som visserligen varit regionalt betydelsefulla, men knappast av samma dignitet som Gamla Uppsala (vår kurs.) (sid. 209)

Kaliff och Mattes (5) kan inte gärna beskyllas för konsekvens, när dom i *samma* bok (sid. 145) beskriver Uppåkra som **Skandinaviens största och fyndrikaste bosättning från järnåldern**. Den logiska slutsatsen av ett sådant konstaterande borde väl vara att det är just Uppåkra, inte Gamla Uppsala, som *regerar i en helt egen division*. Såvida dom inte har i åtanke någon *ytterligare* aspekt eller faktor när det gäller Gamla Uppsala, någonting *utöver* "storlek" och "fyndrikedom"; en alldeles särskild aspekt som författarna, så vitt vi kunnat finna, överhuvudtaget inte redovisar för sina läsare.

15.7. Adams främste sagesman

Johan Fredrik Peringskiöld översatte 1718 fjärde och sista delen av *Gesta Hammaburgensis*, den som handlar om de nordiska länderna. Men boken var känd redan på 1600-talet i sin latinska version, och den tidens lärde läste oftast latin med samma lätthet som moderna akademiker läser engelska. Dock tycks många av dessa stormaktstidens akademiker haft svårt att riktigt ta till sig alla Adams uppgifter om blodfesten och hednatemplet i Gamla Uppsala. Skildringen saknade originalitet, var på många sätt alltför schablonartad. Åtminstone om man får tro Magnus Alkarp i hans *Det Gamla Uppsala - berättelser och metamorfoser*. Han skriver:

Den bild som exempelvis Adam av Bremen målade upp av Uppsala följde, oavsett om det fanns något spår av sanning i den, helt och hållet den kyrkliga mallen, han citerade inte bara samma antika författare och samma bibelställen, han använde sig av samma bilder som alla andra kyrkomän i Nordvästeuropa för att beskriva hednisk rit och kultplatser och använde i stort sett samma vokabulär och retoriska grepp för att beskriva dem. Att berättelserna lika gärna kunde ha kommit från en jesuitmunk som återvänt från Amazonas gjorde den inte mindre misstänkt.

(sid. 103)

Om vi rätt tolkat Alkarp, intog man i historikerkretsarna på 1600-talet en mera skeptisk attityd till Adams skildringar än vad fallet var 300 år senare. De forskare i Uppsala som var verksamma under första halvan av 1900-talet tycks i stort sett ha köpt hela paketet, så när som på en och annan detalj. Och på tal om detaljer:

Problemet med Adams skildring är detaljerna - templet, källan, det evigt gröna trädet, lunden och människoeffren,

skriver Alkarp, och påpekar att den annars så entusiastiske Sune Lindqvist faktiskt hörde till dem som hade svårt att svälja uppgiften om det evigt gröna trädet (men allt annat halkade tydligen ner). Han fortsätter:

Om nu trädet tillhör den äldre diktningen, är det naturligt att ställa sig frågan varför inte de andra detaljerna också skulle kunna göra det - i synnerhet då de förekommer tillsammans med trädet. Källan hör definitivt samman med detta träd i *Völuspa* och *Grimnismál*. Hallen av guld och vars tak är förgyllt, det evigt gröna trädet och källan vid dess rot förekommer i *Völuspa*, *Grimnismál*, *Fjölsvinnsnámál* och *Gylfagynning*, ibland nästan ordagrant återgivna hos Adam. Likheterna kan inte vara en slump. (sid. 419)

Men var Adam av Bremen verkligen bekant med den fornnordiska diktningen? Det kan vi nog utesluta. En som däremot hade grundlig kännedom om densamma var hans främste sagesman, den danske kungen Sven Estridsson. Nu hör det till saken att Sven Estridsson anses ha varit en särpling bland den tidens nordiska kungar i så mening att han var i besittning av en viss bildningsnivå (det har framhållits som en märkvärdighet att han faktiskt kunde läsa och skriva). Han hade tillbringat tolv år i exil i Sverige under sina barn- och ungdomsår efter det att hans fader, jarlen Ulf Torgilsson mördats, och därefter under ytterligare några perioder vistats i Sverige. Han var alltså en god informant om svenska förhållanden. Däremot framgår ingenstans i *Gesta Hammaburgensis* att kung Sven *personligen* besökt Uppsala och hednatemplet. Och om han nu aldrig sett templet med egna ögon, alternativt faktiskt gjort det men funnit byggnaden föga imponerande, kan det inte uteslutas att han inför Adam ville göra historien lite intressantare, om inte av annat skäl så för nöjet att se den bremensiske prelaten häpet spärra upp ögonen. Vad som då för honom låg närmast till hands var att "förbättra" skildringen med utgångspunkt från klassiska schabloner från de fornnordiska berättelserna, t ex om guldklädda byggnader, evigt gröna träd, heliga lundar, etc. I vilket fall som helst visar de påfallande likheter som Alkarp observerat, att även om dessa informationer mot all förmodan inte skulle komma från Sven Estridsson, så måste det under alla omständigheter ha rört sig om en meddelare med mycket god kännedom om det norröna fornsagomaterialet.

15.8. Sune Lindqvists besatthet

År 1923 publicerade Sune Lindqvist sin artikel *Hednatemplet i Gamla Uppsala* i tidskriften *Fornvännen*. Artikeln markerade s a s själva startskottet för Sune Lindqvists livslånga besatthet av

denna intill denna dag så försmädligt undflyende byggnad. Emil Ekhoff, tidskriftens redaktör vid tidpunkten, såg sig uppenbarligen föranlåten att göra några erinringar i samband med publiceringen av Lindqvists inlägg. Han skriver som slutord i samma nummer av tidningen:

Slutligen skulle jag som en allmän reflektion vilja tillägga, att jag för min del ej lägger alltför mycket vikt vid en ytterligt minutiös analys av gamla författares (i detta fall Adam av Bremen och Saxo) uppgifter. Sanningsmöjligheter är ju där alltför mycket blandade med uppenbara orimligheter. Då vi betänka, hur även långt senare författare som t ex Olaus Magnus, Olof Rudbeck o.a. komma med uppgifter som orimligen kunna vara sanna - så synes det givet att man ej får pressa uttrycken hos de gamla författarna alltför hårt eller av desamma draga alltför vittgående slutsatser.

...**pressa uttrycken hos de gamla författarna alltför hårt** - det var precis vad Sune Lindqvist gjorde sig skyldig till på flerfaldiga ställen i sin artikel, t ex vid tolkningen av guldkedjan som skulle ha hängt från templets tak (något han utbreder sig om över flera sidor). Emil Ekhoff var en gammal man år 1923, 77 år närmare bestämt. Äldre män brukar (nåja, inte alltid, men alltsomoftast) vara lite försiktigare, lite mera skeptiska till saker och ting än ungherrar. Sune Lindqvist å sin sida hade hunnit bli 36 och var således knappast längre någon ungdom, men likväl röjer tonen i hans artikel något av ett framstormande ynglingasinne. Emil Ekhoffs varnande ord tycks ha förklingat orörda. Ej heller var Lindqvist beredd att lyssna till Harald Widéen, när denne år 1951 (6) presenterade ganska goda argument för att vad som möjligen dolde sig under Gamla Uppsala kyrka inte var resterna efter ett hednatempel, utan snarare en träkyrka från den första kristna tiden, vilken föregått stenkyrkan. Detta enligt mönster från hundratals andra socknar i Sverige. Inte ens i Västergötland, där det fanns gott om lättbearbetade sedimentära bergarter, brukade den första kyrkan på plats vara annat än en träkyrka. Så vad hindrade egentligen att så kunde vara fallet även beträffande Gamla Uppsala?

Sommaren 1926 skulle Gamla Uppsala kyrka renoveras. Sune Lindqvist tog tillfället i akt att göra en grundlig utgrävning under kyrkan. Därvid ansåg han sig ha funnit ett antal stolphål, som han tolkade som spår efter hednatemplet. Utifrån dessa stolphåls placering tyckte han sig se konturerna efter en näst intill kvadratisk byggnad (25 X 22 m). Emellertid tyder det mesta på att vad han funnit var avtryck efter byggnadsställningar. Enligt *Hervarasagan* skall templet ha bränts ner år 1087 på kung Inge den äldres befallning. Om denna uppgift är riktig, borde man åtminstone funnit rester av förkolnat trä nere i hålen. I det här fallet verkar dock stolparna dragits upp helt och hållet, varefter groparna fyllts med jord - alldeles som man skulle ha gjort om det handlat om byggnadsställningar. Dessutom återfanns de förmodade stolphålen i en sådan ordning - eller kanske snarare oordning - att man med ledning av dessa endast med en god portion fantasi kunde rita upp en grundplan för en rektangulär byggnad.

Sune Lindqvist avstod försiktigtvis från att någonsin under sin livstid redovisa resultaten från sin utgrävning i vetenskaplig form. Däremot lät han publicera en populärvetenskapligt hållen artikel år 1927 i tidskriften *Ord och Bild*. En artikel som triggade igång den kreativa ådran hos ett antal forntidsintresserade läsare, och gav upphov till icke mindre än åtta olika rekonstruktionsförslag.

Föga förvånande, med tanke på det magra underlaget, skilde sig dessa förslag en hel del åt. Åke Ohlmarks, som annars brukade vara de yviga gesternas och stora åthävarnas man, förvånade alla genom att lägga fram en skiss till en synnerligen modest byggnad på blott 8 X 8 meter. Inte mycket till "katedral" för Sveriges asatroende, ja för **hela den hednisk-germanska världen**, som han hävdade i annat sammanhang.

15.9. C O Fast börjar intressera sig för Gamla Uppsala

På den forna prästgårdstomten i Gamla Uppsala finns, och har bevisligen funnits sedan 1600-talet, en helt torrlagd brunn, åtta och en halv meter djup och på insidan fodrad med ekstockar i skiftesverkskonstruktion. Den utnämndes, okänt exakt när och av vem, till "Urdals brunn", vilket egentligen är ett begrepp hämtat från mytologins värld, alltså de fornnordiska sagorna. Nu hade man på 1600-talet redan "slagit fast" att de tre individer som låg begravda i kungshögarna var de fornnordiska gudarna Tor, Oden och Yngve-Frej. Hur man nu begraver så immateriella varelser som gudar (7). Antagligen tyckte den forntidsvurmande delen av Upplands befolkning att om gudar kunde begravas alldeles som vanliga dödliga, var det väl inte konstigare om en brunn från sagornas värld kunde uppträda i fysisk gestalt i Gamla Uppsala. Utöver "Urdals brunn" fick en sänka i marken i närheten av högarna göra tjänst som den likaledes mytologiska "Mimers brunn".

Vidare hade man på något mystiskt sätt lyckats blanda ihop denna mytologiska "Urdals brunn" med den hedniska offerbrunn som Adam av Bremen påstod skulle finnas i Gamla Uppsala (8). Som belägg för att detta verkligen var den av Adam omtalade brunnen åberopades det faktum att det fanns en slags stegkonstruktion därnere. Man menade att denna anordning var nödvändig, ty efter att ha offrat någon till gudarna, om det nu var en träl eller nidingsman, måste man ju på något sätt hämta upp kroppen.

Professor Martin Olsson undersökte "Urdals brunn" år 1911. Även om han inte var främmande för tanken att det kunde röra sig om Adams offerbrunn, kunde han likväl inte finna några egentliga spår av kultisk verksamhet. Sune Lindqvist å sin sida var övertygad: enligt honom hade brunnen ifråga **inte kunnat tjäna praktiska men väl kultiska ändamål**. Om det nu var det faktum att den var torr som snus som ledde Sune Lindqvist till slutsatsen att den saknade praktiskt syfte, kan genmälas att den påfallande bristen på vatten uteslöt även den tänkta kultiska funktionen, i vart fall om nu kulten bestod i att dränka folk.

I vilket fall som helst: Träskonigen monterades ner, förklarades vara "nationalklenoder" och stoppades undan i förråd. Två av stockarna hamnade på *Nordiska museet*, de övriga i någon källare på Uppsala universitet.

Så var läget när C O Fast började intressera sig för saken år 1944. Han hävdade i sin bok *Svenska rikets ursprung* att "Urdals brunn" var en konstruktion av Olof Rudbeck, grävd någon gång runt 1660 i avsikt att höja Gamla Uppsalas historiska strålgång. Som stöd för denna uppfattning anförde han att brunnen inte nådde ner till vattenförande lager, och således bara en person som saknade varje begrepp om hydrologi och brunnsgrävning skulle ha anlagt den på en sådan plats. Samma år

gjorde C O Fast en förfrågan till *Nordiska museet* om att få undersöka en av stockarna, för att med årsringarnas hjälp söka fastställa dess ålder. Alltså med den metod som kallas dendrokronologi. Det första besked han möttes av var att museet inte hade några stockar, alltså en ren osanning. Sedan han efter vissa efterforskningar kunnat slå fast att så visst var fallet, svarade museet med att i hemlighet transportera stockarna till Uppsala, där de gömdes undan.

Det är oklart vilken relation C O Fast hade till den socialdemokratiske politikern Ragnar Edenman (sedermera ecklesiastikminister och slutligen landshövding i Uppland). I vilket fall fick han av denne rådet att "skriva till Kungs", alltså försöka få upp frågan på kunglig konselj. Sagt och gjort. Uppsala universitet satte sig emot, men konseljen gick på Fasts linje. 1946 överlämnades - motvilligt, får man väl förmoda - en utsågad skiva av en av stockarna till landets ledande (och då förtiden nästan enda) expert på dendrokronologi, professor Ebba Hult de Geer. Det muttrades på universitetet att dendrokronologi var en relativt ny och ännu inte helt säker metod, att professorn var självlärd, etc. I själva verket hade hon tidigare samarbetat med arkeologer i en del undersökningar, t ex i mitten av 1930-talet av trävirket i det s k Bulverket i Tingstäde träsk på Gotland, utan att det *då* hördes några kommentarer om hennes bristande kompetens eller metodens otillförlitlighet. Hur som helst: Det var tyst länge. Varför det tog sådan tid är oförklarligt, men tre år senare fick Fast svaret: Trädet var fällt 1659. Fast redogjorde för hela den utdragna och delvis farsartade processen i sin sista bok *Vänerbygdens sägner*, som kom ut 1950. I den historiska fackpressen uppmärksammades saken inte alls.

C O Fast var ju bergsingenjör med gedigna kunskaper i geologi, och bör rimligen haft vissa insikter även när det gällde det närbesläktade ämnet hydrologi. Därför framstår hans övertygelse som lite märklig, att vattenförande brunnar tvunget måste grävas ner till en källåder. Han hade tydligen aldrig hört talas om ett hydrologiskt fenomen kallat kapillärinfiltration. Som bekant kan man få en sockerbit att bli brunfärgad av kaffe genom att doppa blott några millimeter av densamma i koppen. Vätskan, dvs kaffet, sugs upp av sockerbitens kapillärer. På samma sätt kan vatten sippra in i brunnar grävda rakt ner i leran, *även* brunnar som inte lyckats nå ner till grundvattennivån (9). Utan dessa kapillärkrafters existens hade många bönder och andra innevånare i forna tiders Gamla Uppsala haft ett rent elände att skaffa vatten (lerlagret i trakten är f ö minst 60 meter djupt). Problemet för brunnsägarna på 1600-talet var kapillärkrafternas nyckfullhet, vilket innebar att en brunn som varit vattenförande i årtionden plötsligt, och till synes oförklarligt, en dag kunde vara helt torrlagd. Med resultat att det i Gamla Uppsala fordomdags fanns fullt av brunnar; somliga ännu vattenförande, andra sedan länge sinade och övertäckta. Den forntidsentusiast som ville ströva runt i omgivningarna på jakt efter "Urdals brunn", "Mimers brunn" och andra mytologiska brunnar hade således ganska många kandidater att välja på. Det var hål i marken både här och där.

Den torrlagda brunnen på prästgårdstomten som C O Fast hävdade med största sannolikhet hade konstruerats av Olof Rudbeck eller av några med honom förbundna, var i själva verket av okänd ålder, men det finns dokumentation på att den i vilket fall existerade i början av 1600-talet, eventuellt grävd på initiativ av en kyrkoherde vid namn Forenius. Träskonungen tycks ha tillkommit i ett något senare skede för att förhindra att den störtade in, grävd rakt ner i leran som den var. Eftersom den var sinad hade den under Olof Rudbecks tid i Uppsala sittande prästen Henric Schütz

låt it gräva en ny brunn. Denne Schütz var för övrigt en synnerligen kverulantisk och folkilsken figur, som hade en enastående förmåga att göra sig ovän med de flesta han kom i kontakt med, inklusive sina egna församlingsmedlemmar. En av de många han räknade som sina ovänner var Olof Rudbeck. Det måste således betraktas som helt uteslutet att Rudbeck skulle ha kunnat klampa in på prästgårdstomten med ett gäng lejda brunnsgrävare i släptåg, i akt och mening att skapa en falsk offerbrunn från hednatiden, utan att nämnde Schütz, skummande av raseri, störtat ut från prästgården och avhyst intränglingarna (eventuellt dessutom beväpnad med det muskedunder som han, till grannböndernas irritation, brukade använda när han helt besinningslöst sköt ihjäl grisar och annan lösgående boskap som råkat förirra sig in på hans ägor). Att Rudbeck låtit gräva brunnen runt 1660 kan vi därför utan vidare utesluta, däremot kan det ha varit han, eller någon av hans epigoner, som fått för sig att utnämna den till "Urdals brunn". Ett anspråk som senare okritiskt upprepats av den ene turistguiden efter den andre nästan till dags dato.

15.10. Magnus Alkarps kritik

Troligen hade ingen någorlunda seriös historiker, ens på 1940-talet, vågat sätta sitt huvud i pant på att det verkligen rörde sig om den offerbrunn som Adam av Bremen skrivit om. Universitetets och andra fornminnesvårdande kretsars envetna ansträngningar att stoppa en dendrokronologisk undersökning framstår mot den bakgrunden som lite märklig.

Som inte mindre egendomligt framstår det försvar som Magnus Alkarp lägger fram i sin bok för de instanser som avstyrkte en undersökning av en av hörnstolparna. Detta med motiveringen att processen skulle inneburet åverkan på stolpen ifråga. Den var ju gubevars "nationalklenod". Men man behöver förstås inte förvandla en stor ekstolpe till stickor och spån för att genomföra en framgångsrik dendrokronologisk undersökning. Vad det handlar om är att blott såga ut en skiva av densamma, så att man får ett tvärsnitt med blottlagda årsringar. Vidare påpekar Alkarp att inga jämförande undersökningar gjordes på övrigt trävirke i brunnen, varför undersökningen, som han ser det, var vetenskapligt värdelös. Det faktum att C O Fast i sin begäran nöjde sig med ett prov från en enda stolpe, hade möjligen samband med att han insåg att det skulle varit mer eller mindre omöjligt att få till stånd en undersökning överhuvudtaget, om han nu hade insisterat på att få såga en skiva av varenda förhandenvarande plankbit från brunnen tråskoning. Inte ens kunglig konselj torde ha tillstyrkt en sådan begäran, mot bakgrund av detta trävirkes upphaussade status av "nationalklenoder". Med tanke på Fasts tendens att ständigt gå till extremer var han i detta fall förvånansvärt taktisk.

Sedan kan man inte undertrycka den reflektionen, att utan Fasts bråk på 1940-talet hade väl aldrig Magnus Alkarp inspirerats att lägga ner så oerhört mycket arbete som han nu gjort för att klarlägga allt vad som klarläggas kan om "Urdals brunn". Och vi hade fortsatt famlat i ett ovisshetens töcken. Så vill man spetsa till det hela kan man ju alltid hävda att det ytterst är Fasts förtjänst att alla detaljer i denna tilltrasslade historia, genom Magnus Alkarps insatser, slutligen kommit fram i ljuset (samt därtill en massa underhållande anekdoter, t ex om den koleriske Henric Schütz).

Sammanfattningsvis: Rudbeck lät inte gräva brunnen, som C O Fast hävdade, däremot tyder

mycket på att den förste som fick för sig att utnämna den till "Urdals brunn" var någon (eller några) som verkade i Rudbecks anda (han hade många devota anhängare). Om det nu inte var han själv.

På senare år har arkeologer verksamma i Uppsala framkastat tanken att brunnen ifråga kan vara en gammal kristen offerbrunn från 1100-talet. Alltså inte en där man offrade människor till asagudarna, utan mynt och andra värdesaker till den kristne guden. Föremål som sedan plockades upp av kyrkans tjänare i avsikt att förstärka stiftets kassa. Om denna teori är korrekt, handlar det likväl *inte* om en brunn från heden tid. Och detta är det verkligt intressanta att fastställa. Adam av Bremens tal om en hednisk offerbrunn är förmodligen ingenting annat än hans egna (eller Sven Estridssons) fantasier, liksom så mycket annat i *Gesta Hammaburgensis*.

15.11. Skarven i murverket

Hur som helst, efter vad han förmodligen själv betraktade som en total seger i brunnsfrågan lär tuppkammen ha stigit ganska rejält på C O Fast. Varpå han raskt började på ett nytt projekt, nämligen att söka helt skjuta i sank Sune Lindqvists stolphålsteorier när det gällde det förmodade hednatemplet. Även detta redovisat i hans sista bok, *Vänerbygdens sägner*. I samma skrift passade han dessutom på att "omplacera" Adams hednatempel till byn Kleva i Västergötland.

Fasts kritik mot Lindqvists rekonstruktionsförsök var lika stringent som hans omplacering av templet var måttligt övertygande. Med tanke på hur han i årtionden strävat efter att bemötas med någon slags respekt inom forskarvärlden, borde han kanske nöjt sig med det förstnämnda.

Nu finns det egentligen inget skäl att här gå in i detalj på Fasts argumentation mot Lindqvist, när vi vet att denne själv, i en artikel han skrev 1967 (10), till slut, efter 41 år, övergav sina idéer om stolphålen. Och det går nog inte att uppleta någon idag verksam arkeolog eller historiker som tillmäter dem någon som helst betydelse. Vill man dra i bevis att det funnits ett hednatempel på den plats där Gamla Uppsala kyrka idag står så räcker det inte med några gamla stolphål, det måste till kompletterande fynd. Så t ex hittade man under grunden till hednatemplet i Uppåkra 122 s k guldgubbar, uppenbarligen ditlagda som offer. I och omkring kulthuset i Borg i Östergötland återfanns ett överflöd av s k offerringar. Man kan tycka att om Sune Lindqvist under utgrävningen 1926 hade funnit massor av objekt som av allt att döma nedlagts som offer, borde han ha redovisat dessa fynd, ja rentav gjort stort nummer därav.

Men skam den som ger sig. Sune Lindqvist började om på ny kula, och nu fick något som han betecknade som en "skarv i murverket" göra samma tjänst.

Samma år, alltså 1967, som Sune Lindqvist tog avstånd från sina tidigare teorier i frågan, publicerades ett inlägg (11) av historikern Kjell Kumlien, som kan beskrivas som en försvarsskrift för hednatempels historiska existens. Kumlien uppmärksammade nämligen ett gammalt dokument som "hittades" 1677, kallat *Biskop Karls annotationer*, med anspråk att vara från 1200-talet. Dokumentet ifråga - noga räknat blott ett pergamentblad - påstods vara minnesanteckningar (på latin) av en viss biskop Karl i Västerås, rörande flyttningen av Uppsala ärkesäte från Gamla Uppsala till Östra Aros under andra halvan av 1200-talet. En enig forskarkår hade sedan mycket

lång tid tillbaka dömt ut denna så kallade källa som ett falsifikat, men nu hävdade Kjell Kumlien att även om det dokument som visades upp 1677 förvisso var en klumpig förfalskning, måste själva innehållet i texten grunda sig på en tidigare, och därtill tvättäkta medeltida källa. Detta eftersom ingen på 1600-talet ens kände till att det på 1200-talet funnits en biskop i Västerås vid namn Karl.

Vad som gjorde "källan" intressant i Kumliens ögon var hur den skildrar hur kung Inge den äldre (i texten latiniserat till *Yggemundus*) symboliskt "renade" det gamla hednatemplet medelst eld, för att åtminstone vissa delar av konstruktionen, i material- och arbetsbesparande syfte, skulle kunna ingå i den nya, kristna domkyrkan i Gamla Uppsala. För Kjell Kumlien var pergamentarket det ultimata beviset för att hednatemplet verkligen existerat. Och om det nu funnits, vore det väl inte alltför långsökt om även andra detaljer i Adam av Bremens skildring kunde bära verklighetens prägel.

Det finns dock åtskilliga tveksamheter redan med beskrivningen av denna "rening". Enligt *Hervarasagan* lät kung Inge inte "rena", utan helt enkelt bränna ner hednatemplet till grunden år 1087. För det andra torde inte en kung ha officerat vid en sådan reningsceremoni utan en kyrklig dignitär, i första hand en biskop. För det tredje är det föga sannolikt att "reningen" skulle ha skett med eld, snarare då genom att stänka vigvatten. "Rening" genom viftande med en fackla innebär naturligtvis alltid en risk. I alla fall om det handlar om en lättantändlig träbyggnad. Om vi däremot förutsätter att hednatemplet, mot all förmodan, inte var uppfört i trä utan i sten, måste det ha utgjort ett fullständigt unikum bland alla hednatida byggnader i Sverige, ja i hela Norden. Fornborgar var förvisso uppförda i sten, men med så kallad kallmurningsteknik, innebärande att stenarna staplades på varandra utan bindemedel av något som helst slag. Det är en allmän uppfattning, som väl ingen någorlunda kunnig människa satt ifråga, att konsten att bygga i sten med hjälp av murbruk infördes först i och med den kristna kyrkans intåg. Så var man i Sverige, t ex när de första stenkyrkorna uppfördes på 1000- och 1100-talen, fortfarande helt beroende av kompetensen hos utländska byggmästare och specialarbetare. Eftersom dessa vanligen svartsjukt bevakade sina yrkeshemligheter, var det en lång övergångsperiod innan svenskarna själva behärskade denna nya byggnadsmetod i alla dess enskildheter. Och då dessa utländska specialister alla var kristna trosbekännare, hade de förstås tvärt nekat att ställa sin expertis till förfogande för hedniska uppdragsgivare. Alltså: Hedningarna kunde omöjligen ha uppfört sitt tempel i ett sådant material.

Sune Lindqvist tycks inte ha funnit det speciellt anmärkningsvärt att ett hednatempel skulle ha varit en stenbyggnad, trots att han, med sin historiska allmänbildning, borde ha vetat bättre (12). Istället kunde han ses knalla runt i Gamla Uppsala kyrka och triumferande peka ut "skarven" i murverket, alltså vad han menade var en tydlig gräns mellan den hedniska och senare kristna konstruktionen. Ingen annan, utom då möjligen Lars Gahrn, har lyckats uppfatta det utpekade partiet som en "skarv". Konstvetaren Ann Catherine Bonnier, som ingående studerat Gamla Uppsala kyrka och dess byggnadssätt, konstaterar tvärtom att hela byggnaden ur arkitektonisk synpunkt **bildar en helhet**. "Skarven" har hon betecknat som **en synvilla**.

Henrik Janson går så långt som att beteckna Sune Lindqvist som "otillräknelig", i alla fall

beträffande dennes livslånga fixering vid hednatemplet.

Den märkliga beredvillighet som Sune Lindqvist ådagalade, att utan någon längre betänketid överge de stolphålst teorier han förfäktat i över 40 år, för att så gott som omedelbart omfamna Kjell Kumliens uppfattningar, indikerar att herrarna haft kontakt i denna fråga redan innan Kumliens åsikter blev offentliga. Eventuellt hade de kokat ihop denna nya "försvarslinje" tillsammans, redan innan Kumlien ens satt sig ner för att börja författa sin artikel.

15.12. Olof Rudbecks "upptäckt"

Problemet är bara att Kumliens centrala, ja egentligen *enda* väsentliga argument, nämligen att biskop Karl var okänd på 1600-talet, har visat sig vara felaktigt. Enligt Henrik Janson, som tog upp saken i en artikel år 2001, hade kännedomen om biskop Karls existens aktualiserats blott en kort tid innan pergamentbladet "återfanns", nämligen i form av några upphittade gamla brev där denne biskop nämns vid namn. Vilket får Janson att förmoda att denna, vid den aktuella tidpunkten relativt nya källa, direkt inspirerat förfalskaren att formulera "dokumentet" som han nu gjorde.

Men alldeles purfärsk var likväl inte denna kunskap. Det är ett faktum att Messenius kände till biskop Karl redan under 1600-talets första årtionden, även om han förvisso misstog sig på vilket århundrade denne hade levat (1300-tal istället för 1200-tal). Men mest anmärkningsvärt är att i Västerås domkyrka fanns på 1600-talet Karls namn och titel inknackad på en altarsten. En inskription som redan då funnits där sedan åtskilliga år tillbaka. Och detta just i den stad där Olof Rudbeck tillbringade sina ungdomsår! Det är svårt att föreställa sig att den unge Olof inte skulle ha noterat stenen med dess inskrift, eftersom han bör ha rört sig ganska hemtamt i domkyrkan. Hans far var nämligen biskop i Västerås.

Efter att i minst 70 år av forskningen ha avfärdats som en komplett ointressant förfalskning, därefter under några årtionden upphöjts till rang och värdighet av "viktig källa", har sålunda *Biskop Karls annotationer* åter nedstörtats i de historiska bedrägeriernas undervärld (13).

Varför hade denna förfalskning alls kommit till? Kanske räcker det med att konstatera att pergamentarket ifråga "råkade" ramla ur en gammal bok om medicinalörter (där det varit instuckat), en bok som Olof Rudbeck bläddrade lite förstrött i när han gick igenom en boksamling han ärvt efter sin fader. Alltså en bok som fanns i Rudbecks privata bibliotek. Till yttermera visso "råkade" dokumentet ha en viss, för att inte säga direkt avgörande betydelse i en vetenskaplig strid som just då rasade inom Uppsalas akademiska kretsar, nämligen om exakt var hednatemplet hade stått någonstans, i Gamla Uppsala eller Östra Aros. Olof Rudbeck hörde nu till den minoritetsfalang som hävdade att det hade varit i Gamla Uppsala. Och dokumentet utpekade ju tydligt denna ort.

Det var lite för mycket tillfälligheter för att motståndarna utan vidare skulle låta sig övertygas. Men ingen vågade utan vidare anklaga Olof Rudbeck för att syssla med dokumentförfalskning (även om vissa sarkastiska antydningar gjordes). Att öppet och oförblommerat ifrågasätta en herremans

heder var mycket känsligt på den tiden, även om man själv råkade vara herreman. Det kunde i värsta fall leda till åtal och därpå följande fästning, alternativt duell i gryningen. Dessutom hörde Olof Rudbeck till riks- och tillika universitetskanslern Magnus Gabriel de la Gardies favoriter. Och kanslern ville ingen bråka med, i alla fall inte om man ville behålla sin tjänst på universitetet.

Om, säger om, det överhuvudtaget funnits något hednatempel i dessa bygder, så bör det i så fall ha stått i Gamla Uppsala. Platsen var en ganska stor by vid tidpunkten, eventuellt den största i hela folklandet. Vad Östra Aros beträffar, är det osäkert om där under hednatiden fanns någon bebyggelse överhuvudtaget (de äldsta arkeologiska lämningarna hänför sig till sent 1100-tal). Om något hednablot - med eller utan tempel - hölls i samband med Disatinget, vilket är ganska sannolikt, bör det rimligtvis ha ägt rum i Gamla Uppsala. Paradoxen är att Olof Rudbeck ansåg sig behöva framlägga ett förfalskat dokument för att underbygga en uppfattning där senare tids forskning faktiskt gett honom rätt i sak, i alla fall när han förnekade att templet stått i Östra Aros, ja när han förnekade att Östra Aros ens existerade på 1000-talet.

Dock: Det faktum att Olof Rudbeck till slut fått rätt i den ena frågan betyder inte att han fått rätt i den andra. Hednatemplet i Gamla Uppsala är fortfarande inget annat än vad det redan varit i hundratals år, nämligen en dröm, en hägring, något man blott läst om i en nästan tusen år gammal bok av en kanik från Bremen. För övrigt har det inte lyckats särskilt väl med att materialisera sig i Västergötland heller, trots C O Fasts och Mac Keys ansträngningar.

Slutligen en reflektion: Det är bara en förutfattad mening att de kristna satt i system att bygga sin första kyrka direkt över platsen för ett tidigare hedniskt kulthus. Exempelvis byggdes kyrkan i Borg hundra meter från det forna kulhuset. Visserligen nära, men fortfarande inte på exakt samma plats. Ej heller i Uppåkra byggdes den första kyrkan rakt över ruinerna av det gamla hednatemplet. Om man nu framhärdar i uppfattningen att det måste ha funnits ett hednatempel i Gamla Uppsala, vore det då inte skäl i att söka spåren efter detta förmodade tempel på lite fler ställen i omgivningarna, istället för som hittills, enbart under den nuvarande kyrkan? Idag förfogar ju dessutom arkeologin över sofistikerad och resursbesparande teknik, som t ex markradar, hjälpmedel som inte existerade under första halvan av 1900-talet.

15.13. Kungshögarna

Historien går att Carl Otto Fasts forntidsintresse väcktes i samband med en militärmanöver. Det förband han tillhörde slog nämligen en kväll år 1906 nattläger alldeles intill Uppsala tre högar, de s k kungshögarna. Carl Otto blev fascinerad, någonting klickade tydligen till i skallen på honom, och så, just där och just då, föddes ett livslångt intresse som genererade ett antal böcker och tidningsartiklar, otaliga kontroverser med meningsmotståndare (på grund av hans grälsjuka natur ibland även med meningsfränder), samt den bittra erfarenheten av att inte bli tagen på allvar av den professionella forskningen. Något han i sin naivitet tydligen hade hoppats på.

Man kan ju fundera på hur utvecklingen sett ut om kompanichefen hade beslutat att tälten skulle resas någon annanstans, utom högarnas åsyn. Kanske hade någon "götaskola" aldrig sett dagens

ljus, den traditionella historiesynen aldrig ifrågasatts från något håll, och ännu i denna dag hade det predikats av historielärare och turistguider som en oomkullrunkelig sanning att Aun, Egil och Adils begravts i kungshögarna och att Ottar vendelkråka fick sin gravstad i Vendels socken i Uppland, att mälardalingar under kung Adils erövrade Västergötland år 575 och att Östergötland "lades under sveaväldet" år 740 som resultat av slaget vid Bråvalla hed. Vi vet inte. Enligt den deterministiska historiesynen rör sig den historiska utvecklingen obevekligt framåt i en viss riktning (förhoppningsvis mot ökad klarhet), vad än en enskild person hittar på för privata projekt. Enligt "kaosteorin", däremot, kan mycket små, till synes tillfälliga händelser och initiativ starta stora, omvälvande skeenden. Sanningen bakom dessa extremer ligger väl, som vanligt, någonstans mitt emellan.

I vilket fall är det lite av en paradox att det var just i Gamla Uppsala som hans forntidsintresse vaknade. Detta med tanke på hur han senare bestred att denna ort hade haft den den rent centrala ställning i det hedniska Sverige som uppsalahistorikerna ville göra gällande. Som t ex Birger Nerman, som i *Gamla Uppsala - Svearikets hjärtpunkt*, ju redan i bokens titel slog an tonen.

Det var de tre högarna C O Fast reagerade på den där kvällen, när hans kompani skulle slå upp sina tält. Något hednatempel såg han däremot inte, av lätt insedda skäl. "Urdals brunn" lär han heller inte ha skådat ner i, i alla fall inte vid det tillfället. Ändå var det med brunnen och hednatemplet han huvudsakligen sysselsatte sig i sin sista bok, *Vänerbygdens sägner*. Om högarna och deras innehåll hade han inte lika mycket att säga. Det hade däremot en av hans efterföljare, Verner Lindblom, som i den gamle riksantikvariern Bror Erik Hildebrands efterföljd gjorde gällande att de som begravts i de två hittills utgrävda högarna inte alls var ynglingakungarna Aun och Adils utan två förnäma kvinnor, möjligen drottningar.

Längre tillbaka tycks man inte ha haft några idéer överhuvudtaget om vilka som vilade i högarna. Eventuellt hade folkminnena därom helt vittrat bort redan några generationer efter gravsättningarna på 500-600-talen, och på medeltiden var det inte längre självklart ens att kullarna var av människor konstruerade gravhögar. De flesta förefaller ha uppfattat dem som rena naturbildningar (vilket ju delvis faktiskt var sant). I alla fall tycks detta åtminstone gälla Ericus Olai (av många betecknad som "Sveriges förste historiker"), som i samband med att han skriver om gamla kyrkobyggnader i Uppsala, närmast i förbigående nämner "några höga och plana kullar". Mer än så har han inte att säga om dem.

Märkligt nog synes Ericus Olai ha saknat kunskap om dessa högars rätta betydelse, konstaterar Sune Lindqvist förvånat i sin bok *Uppsala högar och Ottarshögen* (sid. 113). Det är egentligen inte alls särskilt märkligt, i det fall alla folktraditioner om dem hunnit helt förblekna på de 900-1000 år som passerat mellan deras uppförande och det 1500-tal då Ericus Olai var verksam.

15.14. Utgrävningarna

Fortfarande i början av 1800-talet var det många som var övertygade om att det rörde sig om naturbildningar. Dock ej den dåvarande kronprinsen, sedermera kung Karl XV, som visade ett starkt

personligt intresse i saken, och utnyttjade sitt inflytande för att genomdriva en undersökning av åtminstone en av högarna. Det blev Östhögen, även kallad "Odins hög", som utvaldes och år 1846-47 grävdes ut under ledning av ovan nämnde Bror Emil Hildebrand. År 1874 blev - inför den internationella arkeologkongress som skulle avhållas i Sverige - även Västhögen ("Tors hög") öppnad (av den föregåendes son, Hans Hildebrand, även han riksantikvarie). Mitthögen ("Frös eller Frejs hög") däremot, har av okänd anledning aldrig blivit föremål för fullständig utgrävning; man har bara gjort provschakt för att studera högens konstruktion.

Fynden blev något av en besvikelse. Innan högarna kastades upp över såväl de döda som medföljande gravgåvor hade likbål anlagts, vilket naturligtvis medfört att såväl kvarlevor som övrigt innehåll kraftigt brandskadats. På 1800-talet hade man inte heller de mera sofistikerade metoder som modern arkeologi förfogar över, och som gör det möjligt att utvinna väsentlig information även av hårt förbrända föremål.

Sent i livet, och först efter det att även Västhögen blottat sitt innehåll, kände sig Bror Emil Hildebrand mogen att göra ett definitivt utlåtande, varvid han hävdade att bägge högarna kastats upp över *kvinnliga* högreståndspersoner. Detta var hans slutsats efter analys av såväl gravgåvor som benrester. Han skrev att **...de praktfulla guldsmyckena, perlorna m.m., synes gifva anledning antaga att dessa högar förvara kvarlevorna af qvinnor. Att dessa tillhört en högre samhällsklass torde man kunna antaga på grund av smyckenas beskaffenhet.** Och det var kanske inte precis det besked man velat ha på den här tiden. Med påföljd att det blev i stort sett tyst om saken i årtionden, fram till dess Birger Nerman år 1913 lanserade sina teorier att högarna fungerat som gravstad för ynglingakungarna Aun, Egil och Adils. Synbarligen på den enda grunden att högarnas ålder tycktes överensstämma med ovannämnda kungars beräknade regenttider - en beräkning som Nerman förstas själv hade gjort. Den sortens allvarliga betänkligheter som redan Henrik Schück visade angående trovärdigheten hos Tjodolf av Hvins och Snorres kungakronologi (i *De senaste undersökningarna av Ynglingasagan* från 1895), tycks inte ha stört honom.

Nerman skriver, i *Gamla Uppsala - svearikets hjärtpunkt*:

Att Gamla Uppsala varit huvudsätet för Ynglingaätten under andra hälften av 400-talet är oomtvistligt. Det kan bevisas därigenom, att vi kunna bestämma vilka konungar som fått sina gravplatser i de stora Kungshögarna. I en skrift 1913 "Vilka konungar ligga i Uppsala högar?" fäste jag uppmärksamheten på, att Snorre endast upplyser om tre konungar (en flagrant osanning; se nedan; *vår anm.*), att de blivit begravda vid Gamla Uppsala; om alla tre säger Snorre, att de höglagts. De äro, som ovan ses; Aun, hans son Egil och dennes sonson Adils /.../ Av de tre konungarna har Aun, som vi sett, avlidit i slutet av 400-talet eller senast omkring 500, Egil 514 eller 515 och Adils omkring 575. Men med dessa data överensstämma fullständigt Uppsalahögarnas tider: Odens hög slutet av 400-talet eller senast omkring 500, Frös hög antagligen början av 500-talet och Tors hög år 575. (sid. 47)

Som vi i det föregående redan konstaterat, gjorde Uppsalaarkeologen John Ljungqvist i början av 2000-talet en omdatering av kungshögarnas ålder och redovisade sina resultat i artikeln *Uppsala*

högars datering och några konsekvenser av en omdatering till tidiga vendeltiden, publicerad i *Fornvännen* 2005. Han uppskattar Östhögens ("Odens hög") ålder till 50-100 år yngre än Nermans datering. Bättre klarade sig Nermans datering när det gäller Västhögen, som Ljungqvist bedömer har uppförts ca 575-625 (14).

Mitthögen ("Frös hög") avstår John Ljungqvist helt från att söka datera. Vilket är fullt begripligt, då de provschakt som gjorts inte nådde fram till gravröset, och det således inte finns några för forskningen tillgängliga kvarlevor eller gravgåvor. Oss veterligen har ej heller någon borrhning i högen gjorts (som med Skalundahögen) i ett försök att fastställa dess ålder. Mot den bakgrunden borde nog även Nerman ha avstått från att söka tidfästa högen ifråga, om han ville framstå som seriös forskare. Dessutom: Ynglingatals strof om Egil saknar, som redan konstaterats i kap. 1:3, varje som helst referens till något *upsalum*. Uppgiften att Egil skulle begravts i *upsalum* återfinns alltså ej hos Tjodolf, endast hos den tämligen opålitlige Snorre. Det seriösa intrycket skulle dessutom förstärkts om Nerman levererat någon slags förklaring till hur det kommer sig att Snorre ville placera en dansk usurpator, Halvdan Frodesson, som höglagd i *upsalum*. **Konung Halvdan dog sotsdöden i Uppsala och är höglagd där**, skriver ju Snorre. Vilket i konsekvensens namn skulle ha ökat högarnas antal till fyra. Eftersom dom nu bevisligen bara är tre till antalet, kan man ju fundera på hur mycket tilltro man överhuvudtaget kan sätta till Snorres uppgifter om höglaggingar i *upsalum*. Men Nerman väljer att helt enkelt tiga ihjäl vad som sägs om denne Halvdan Frodesson, tydligen i from förlitan på att hans läsare inte underkastat Snorres Ynglingasaga ett alltför intensivt studium.

Därtill kommer vissa tvivelaktigheter vad gäller Nermans beräkningar när de olika kungarna skulle ha levat och dött. För att inte i onödan trötta ut läsaren väljer vi att anföra blott ett enda exempel:

Aun den gamle skall, enligt Nerman, ha avlidit "senast år 500". Hans sista (ej offrade) son, Egil tunnadolg, påstås ha avlidit redan 514-515 (hur han nu kom fram till denna märkvärdigt exakta siffra). Snorre skriver att hovfolket ingrep och tog den lille pojken ifrån Aun när det stod klart att han avsåg att offra även denne ättelägg. Egil var vid tillfället kanske 10-12 år gammal, och då rimligen född runt 488-490. Enligt sagan drog Aun sin sista suck strax därefter. Om Egil var ca 10-12 år vid faderns död, och själv avlidit 514-515, kan han ju inte ha varit mer än 24-27 år gammal vid den fatala jakten på den förrymda tjuren, den som slutade med att han stångades till döds. Och då förefaller den uppgiften som högst märklig, att den danske kungen omedelbart efter detta dödsfall hörde av sig till Egils son och tillika efterträdare på kungatronen, Ottar vendelkråka, med krav på den årliga skatt som Egil hade brukat betala, men som nu hade uteblivit vid tronskiftet. Skulle Egil redan vid 24-27 års ålder haft en vuxen son, redo att axla kungavärdigheten? Det går inte ihop. Egil måste ha varit åtminstone i yngre medelåldern vid sitt frånfälle.

Man kan knappast värja sig mot intrycket att Nerman varit ganska fördomsfri när det gällde att "bända, vrida och tänja" sin kronologi. Alltså: Vare sig hans datering av högarna eller hans beräkning av de olika kungarnas respektive levnadstid verkar riktigt övertygande och motiverar påståendet att ... **dessa data överensstämmer fullständigt...**

Enligt traditionen ligger några av Ynglingaättens kungar Aun, Adils och Egil begravda här, skriver man i *Nordisk vikingaguide* (sid. 20), utgiven av *Statens historiska museum* år 1995. "Traditionen"? Det finns i verkligheten ingen som helst tradition, i alla fall inte om man med "tradition" menar sådant som "nere i folkdjupen" återberättats från generation till generation under hundratals år. På medeltiden tycks, som vi redan konstaterat, de flesta ha uppfattat högarna som naturbildningar, och på 1600-talet hette det att det var Tor, Oden och Frö/Frej som låg begravda i högarna. Dessa idéer från Sveriges stormaktstid hade lika lite som Nermans och Lindqvists uppfattningar med några genuint folkliga traditioner att göra. Även i det fallet kom föreställningen från akademikerkretsar vid Uppsala universitet. Fast i och för sig, även akademikers ständigt återupprepade fantasier kan man ju välja att betrakta som en sorts "traditioner".

JBDL Strömberg skriver i sin nätartikel (*Svearnas Uppsala och den tidiga svenska kungamakten*; 1988): **Turisten i Gamla Uppsala fick ännu sommaren 1987 höra guiderna troget referera Nermans spekulationer kring Uppsala högar. Till och med Riksantikvarieämbetets orienteringstavla talar om Aun, Egil och Adils i Östhögen, Mellanhögen och Västhögen.** Tilläggas kan att när en åldrad Verner Lindblom besökte Gamla Uppsala år 2005 pratade guiderna fortfarande om Urdals och Mimers brunn...

15.15. Britt Arrhenius' analys

John Ljungqvist var emellertid inte först ute med en förnyad analys av högarna och deras innehåll. Redan 1995 gjorde professor Britt Arrhenius en ny granskning av Östhögens kvarvarande ben och gravgåvor. Kristina Ekero Eriksson skriver i sin 2018 utkomna bok *Gamla Uppsala - människor och makter i högarnas skugga* (sid. 84):

Birgit Arrhenius gjorde år 1995 en förnyad analys av det material som återfunnits i Östhögen vid utgrävningen på 1800-talet, och kom till slutsatsen att de däri begravda var en ung prins, mellan 10 och 14 år gammal, samt en vuxen kvinna, möjligen tjänarinna eller slavinna. Slutsatsen att den manlige individen varit mycket ung drog hon bl a utifrån en tand, som fortfarande satt kvar i käken.

Ekero Eriksson fortsätter:

Men den här tolkningen har ifrågasatts. Fyra år senare gjorde osteologerna Sabine Sten och Maria Vretemark en ny analys av benen. De upptäckte endast ben från en individ - och det var sannolikt ben från en kvinna som tros ha dött när hon var mellan 20 och 30 år gammal. Några ben eller tänder från en yngre person, som skulle kunna tolkas som en prins, kunde forskarna inte hitta i benmaterialet. Det råder med andra ord inte enighet om vare sig antalet begravda eller ålder och kön.

Trots detta har Sten/Vretemark kommit till slutsatsen att Östhögen är en mansgrav, och detta på grund av de hårt förbrända föremål man funnit, som anses motsvara fynden från andra mansgravar från tiden. **Kvinnan i graven kan i så fall ha varit en slavinna som följt sin herre i döden**, funderar Ekero Eriksson. Märkligt då att endast ben från slavinnan har återfunnits,

alltmedan mannens kvarlevor tydligen helt förintats i branden, intill minsta benbit. Och lika märkligt att kvinnan skulle ha varit ofri, med tanke på de typiskt kvinnliga gåvor hon haft med sig i graven, t ex en spegel och en sminkpalett. Finns det överhuvudtaget *ett enda* övrigt exempel från undersökta forntida gravar, att individer som bedömts vara medföljande trälar stoppats ner i jorden utrustade med personliga tillhörigheter?

Beträffande Västhögen drog de bägge osteologerna samma slutsats, att det var en mansgrav. Skelettdelar hade visserligen återfunnits, men så hårt förbrända att det var omöjligt att avgöra personens kön. **Däremot antyder gravfynden att huvudpersonen även i detta fall tycks ha varit en man**, skriver Ekerö Eriksson.

Arkeologen Birgit Arrhenius gjorde, bland annat *med ledning av benfynden*, framför allt tanden, bedömningen att det i Östhögen rörde sig om en ung pojke och en kvinna. Det vill säga, osteologisk metodik. Osteologerna Sten/Vretemark antog *utifrån gravgåvorna* att både Öst- och Västhögen innehöll mansgravar. Alltså arkeologisk metodik. Såväl Arrhenius som Sten/Vretemark kom, med andra ord, fram till sina respektive slutsatser efter att ha tillämpat den traditionella metodiken hos *den andra* yrkeskategorin. Intressant exempel på arbetsbyte inom forntidsforskningen.

Praktgraven i Oseberg i Norge, som grävdes ut år 1904-05, innehöll kvarlevorna efter två kvinnor. Troligen en drottning och hennes tjänarinna. Gravgåvorna var av både manlig och kvinnlig typ. Detta har förbryllat norska forskare, till den grad att det rentav föreslagits att gravplundrare stulit (den förmodade) mannens kvarlevor för att använda benen i rituella sammanhang. Återstår att förklara varför det bara var benen efter förnäma män som dög för ritualer. Fanns det ingen magisk kraft i drottningben?

Fil dr Anna Lihammer nämner i sin *Vikingatidens härskare* (2012) en annan båtgrav i Norge, nämligen i Kaupang. Den innehöll kvarlevorna efter flera personer; ett spädbarn, en man och två kvinnor. Hon skriver:

I aktern fanns en kvinna som begravts sittande med rodret i sin hand. Bredvid henne stod en yxa och en sköld, som alltså tycks ha hört samman med henne och inte med den man som också vilade i båten (sid. 198).

Det finns fler exempel på gravfynd från forntiden där "maskulina" och "feminina" objekt förekommer häller om buller, på ett sätt som synes strida mot uppfattningen att man kategoriskt kan bestämma den dödes/dödads kön uteslutande med ledning av gravgåvorna. Kan anföras att från de senare årens utgrävningar i Gamla Uppsala har fragment av ringbrynjor, som ju hör till en krigares utrustning, hittats i gravar som i övrigt endast innehållit "typiskt kvinnliga" föremål. Och beträffande en grav från Birka gjordes häromåret en förnyad analys, där kvarlevorna genom såväl osteologisk metodik som DNA-undersökning tveklöst kunde fastställas var efter en kvinna. Likväl var graven full av fältutrustning, såsom svärd, yxa, pansarbrytande pilar, stridskniv, två sköldar, osv (uppenbarligen hör berättelserna om "sköldmör", dvs kvinnliga krigare, inte enbart till myten). Det är väl inte en alltför befängd tanke att mycket högt uppsatta kvinnor, i sitt sista vilorum, velat markera sin samhällsställning genom föremål som annars brukar förknippas med den manliga

sfären.

Kanske hade gamle Hildebrand rätt, trots allt. Det kan i vart fall inte kategoriskt uteslutas.

Verner Lindblom ville koppla samman de kvinnliga praktgravar som återfunnits i Uppland och Västmanland med Tacitus' uppgifter i sin skrift *Germania* från år 98 e Kr om sithonerna, den enda stam denne nämner i forntidens Sverige vid sidan om *suiones*. Enligt Tacitus styrdes sithonerna inte av kungar utan av drottningar, vilka tycks ha ärvt sin drottningvärdighet, och då naturligtvis på moderslinjen (Denna matrilineära arvsföljd inom den härskande klassen behöver inte nödvändigtvis innebära ett fullt utvecklat matriarkat över hela linjen, i samtliga familjer. Det är i vilket fall det intryck man får då Tacitus väljer att betona att de var **i övrigt lika de förra**, där **de förra** syftar på deras grannar, *suiones*).

Anna Lihammer fäster i sin bok uppmärksamheten på den tidigare historieforskningens och arkeologins nästan systematiska undervärdering av kvinnliga praktgravar. Hon skriver:

Medan de aristokratiska männens gravar ofta resulterade i omfattande publikationer och fyndplatserna blev kända namn - Vendel fick ju till och med ge namn åt vendeltiden (ungefär 550 - 800) - förpassades de aristokratiska kvinnornas gravar till glömskan. Även om detta kanske inte var ett avsiktligt gömmande, så blev det ju effekten av att fyndmaterialen från dem inte bearbetades ordentligt och resultaten från utgrävningarna inte publicerades väl. Gravarna över aristokratiska kvinnor är därför fortfarande illa utforskade och relativt okända för allmänheten (sid. 214-215).

Om "gubbgänget" på dom svenska universiteten varit så ointresserade av aristokratiska kvinnogravar som Anna Lihammer tycks mena, är det kanske inte så konstigt att vi heller aldrig lyckats hitta en enda uppsats eller avhandling som tar upp Tacitus' uppgifter om dessa sithoner till verkligt inträngande diskussion. Det enda undantaget är väl i så fall filologen Josef Svennings uppsats *Svearnas ö och Sithonerna hos Tacitus i Fornvännen* 1962, där han spekulerar om var sithonerna kan tänkas ha bott någonstans, men i övrigt inte visar dem nämnvärt intresse. Uppgiften om deras drottningstyre fördjupar han sig överhuvudtaget inte i, han bara noterar uppgiften.

15.16. Den långa resan till Uppsala domkyrka

Det var en lång och ganska slingrande väg innan Sveriges kristna centrum slutligen hamnade i Östra Aros, dagens Uppsala. Runt 1060 grundades Mälardalens första biskopsäte i Sigtuna, med Adalvard d.y. från Hamburg-Bremenstiftet som biskop. På den s k kungsgårdstomten i Sigtuna byggdes mot slutet av 1000-talet den allra första stenkyrkan i dessa bygder (av den finns ingenting kvar, förutom grundstenar under markytan). Trycket från hedniska krafter var emellertid hårt (biskopen hade nåtts av rykten att de traktade efter hans liv), så när Adalvard d.y. fick höra att hans kollega i Skara, hans närapå namne Adalvard d.ä. hade avlidit, passade han på att helt enkelt lägga beslag på detta vakanta stift, utan något som helst bemyndigande från högre ort. Herden övergav sin flock, helt enkelt, med påföljd att stiftet i Sigtuna bör ha varit i det närmaste

upplösningstillstånd under en tid. Biskopssätet flyttades från Sigtuna till Gamla Uppsala år 1130. Vid mitten av århundradet började man bygga en stenkyrka. Denna stenkyrka var en regelrätt katedral, mer än dubbelt så stor som den nuvarande bykyrkan. Beträffande motivet till flytten är inget känt med säkerhet. Kristina Ekero Eriksson har en fundering, i sin bok *Gamla Uppsala - makter om människor i högarnas skugga*:

Det är mycket möjligt att valet av Gamla Uppsala sågs som en symbolisk manifestation - att kristendomen nu tagit över den mest kända förkristna kultplatsen av alla. (sid. 322)

Må så vara. Återstår att besvara frågan varför det så småningom upphöjdes till ärkebiskopsäte. Varför inte Skara eller Linköping? Platsen låg ju tämligen ocentralt i dåtidens Sverige, säkert 80-85 procent av den tidens befolkning bodde söder därom. Här ser vi faktiskt en parallell till den påkostade Nidarosdomen i Trondheim i Norge, som ligger på samma latitud som Jämtland, och demografiskt sett på den tiden förmodligen ännu mera ute i periferin. Verner Lindblom skriver i *Götland - Sveriges vagga*:

Det kan tänkas, att Trondheim och Uppsala valdes för att kunna bli missionsbrohuvuden i nordväst och nordost och därigenom garantera Roms välde norrut intill världens yttersta gräns. Uppsala skulle också passa bättre än t ex Skara och Linköping såsom en bastion mot den via Finland avancerande östkyrkan. (sid. 112)

Följde dessa ortodoxa förkunnare, som tryckte på i Finlands östra delar, närmaste vägen över havet, så var det första svenska land man stötte på just Mälaronrådet. Det var alltså där det var som mest angeläget att upprätta en revirmarkering gentemot dessa konkurrerande missionärer. Det har för övrigt gjorts åtskilliga fynd av slaviska smycken, keramik och annat i dessa bygder, fynd så talrika att det kan tolkas som att det funnits slaviska köpmän i både Birka och i det senare Sigtuna. Och att handel och mission på den här tiden tenderade att gå hand i hand är ett känt faktum.

År 1153 hölls ett stort kyrkomöte i Linköping under värdskap av biskop Gisle och kung Sverker d.ä. Ärad gäst var påvens utsände, Nicholas Breakspear (sedermera själv påve under namnet Hadrianus IV), som nyss varit i Norge och invigt Trondheim (Nidaros) till norskt ärkebiskopsäte. Det är sannolikt att han hade direktiv att söka genomtrumfa en liknande manöver även i Sverige, dvs söka placera det svenska ärkebiskopsätet någonstans norrut, som en markering mot östkyrkan. Motståndet var emellertid för starkt. Kung Sverker och flera andra förordade Linköping istället. Man kan föreställa sig hur Breakspear sedan åkte hem till Rom, ilsket småmuttrande över obstinata nordbor. Inte förrän elva år senare, år 1164, lyckades Vatikanen få sin vilja fram, och Gamla Uppsala upphöjdes till svenskt ärkebiskopsäte.

Problemet var emellertid att kyrkan i Gamla Uppsala visade sig folkligt impopulär. Kristina Ekero Eriksson skriver:

En stor praktfull stenkyrka i all ära, men det fanns inget dragplåster här, inte minsta lilla lokala helgon som kunde kopplas till Gamla Uppsala. (sid. 319)

Till råga på allt brann kyrkan två gånger. Redan efter den första branden (1204) diskuterades en flytt av ärkebiskopsätet. I Vatikanens arkiv finns en bevarad kopia av ett påvebrev från år 1215 där Hans Högvördighet ger tillstånd att flytta tillbaka till Sigtuna. Ett sådant brev måste ha föräntlets av en framställd begäran. Härav blev dock intet, av okänd anledning. Verner Lindblom skriver:

Besviken och förgrymmad över att ärkestolen placerats på "en så föraktad och övergiven ort" beordrade påven flyttning, ty i Gamla Uppsala fanns av naturliga skäl inget underlag för dagliga mässor inför stor publik. (sid. 112)

Inga helgonreliker = ingen publik = inga allmosor. Med modern businessjargong skulle man kunna säga att valet av Gamla Uppsala som ärkebiskopsäte var en dålig affärsidé. Dessutom brann ju kyrkan en andra gång, ca 1245. Det blev droppen. År 1273 flyttades ärkebiskopsätet officiellt till Östra Aros, där man redan så smått börjat bygga på den nya katedralen (den stod fullt färdig först 1435). Gamla Uppsala utbrända kyrka reducerades i storlek till mindre än hälften av den forna byggnaden och fick bli lokal församlingskyrka. I samma veva passade Östra Aros på att lägga beslag på namnet Uppsala, och byn omnämndes fortsättningsvis med prefixet "Gamla".

Därefter har man undsluppit ytterligare turbulens kring ärkesätet och dess placering.

NOTER:

(not 1) Detta Forna Sigtuna överges och ersätts av dagens Sigtuna i slutet av 900-talet, men Adelsö kvarlever som kungligt tillhåll in på 1300-talet.

(not 2) Vi påminner om vad Björn Ambrosiani skrev i *Populär historia* nr 1/92: **Och det samlande namnet är Uppsala, där det vid vikingatidens slut fanns ett berömt hednatempel och den största kronoägda byn i hela det medeltida Sverige.**

(not 3) Elias Wessén skriver i *Sveriges hedna mytologi och fornhistoria*: **Det var emellertid ännu en med dessa nioårsfester förbunden omständighet, som särskilt tilldragit sig Adams uppmärksamhet och ansetts förtjänt av omnämnande. De voro gemensamma för alla de svenska landskapen, och deltagande var en allmän plikt (orig. kurs). "Från denna så kallade fest medgives icke befrielse under några förhållanden".** (sid. 194)

(not 4) Uppgiften att templet skulle ha varit "helt smyckat med guld" påminner misstänkt mycket om den något tjugiga beskrivningen av Salomos tempel i Gamla testamentet, 1:a Konungaboken, 6:e kapitlet, verserna 21 och 22: **Och Salomo överdrog det inre av templet med fint guld. Och med kedjor av guld stängde han för koret; och jämväl detta överdrog han med guld. Alltså överdrog han hela huset med guld, till dess att hela huset var överdraget med guld. Han överdrog ock med guld hela det altare, som hörde till koret.**

(not 5) Anders Kaliff är professor i arkeologi i Uppsala, Julia Mattes docent i samma ämne i Bochum, Tyskland.

(not 6) Harald Widéen: *Till diskussionen om Uppsala hedna tempel; Fornvännen* 1951.

(not 7) Herren till Dagsnäs gods i Västergötland, Per Tham, har kallats "den siste rudbeckianen". Även han

var känd för att söka placera in diverse mytologiska företeelser i den fysiska världen. Vid sitt inträde till Götiska förbundet år 1818 hävdade han, häpnadsväckande nog, att världsträdet *Yggdrasil* stod på hans ägor. Vilket fick Pehr Henrik Ling, "den svenska gymnastikens fader", att helt tappa fattningen och utbrista: "Det står väl i helvete heller!" Varefter han i vredesmod lämnade lokalen.

(not 8) Adam skriver i scholion 138: **Där finns också en källa, vid vilken hedningarna brukar offra och i vilken man brukar kasta ned en levande människa. Om denne inte återfinns, går folkets önskan i uppfyllelse.**

(not 9) Naturligtvis - bör kanske påpekas för ordningens skull - beroende på vad för slags lera det handlar om. En del varianter är närmast kompakta och tillåter ingen vattengenomströmning, medan andra kan vara rena vattvällingen. Magnus Alkarp skriver i *Det Gamla Uppsala - berättelser och metamorfoser: Enligt Urban Hjärne (1641 - 1724), den samtida hydrogeologiska auktoriteten, var den typen av brunnar - vars vatten tillkom genom kapillärinfiltration genom lera - visserligen inte att förakta, men naturligtvis inte heller att föredra framför källor som springer upp ur sandgrund eller grusvall. /.../ Problemet med "rännilens" nyckfullhet innebar att man tvingats gräva åtskilliga brunnar på prästgårdstomten bara under 1600-talet, vilket i sin tur innebar att det fanns gott om övergivna och förfallna brunnar just inom det område som intresserade Olof Rudbeck. (sid. 183)*

(not 10) Sune Lindqvist: *Uppsala hednatempel och första katedral. Gammal stridsfråga i nytt ljus. Nordisk tidskrift (1967).*

(not 11) Kjell Kumlien: *Biskop Karl och Uppsala ärkesätets flyttning. Historiskt arkiv 14 (1967).* Bör kanske påpekas att denne Kjell Kumlien ej är identisk med den Kjell Kumlien som var en av medgrundarna till Samfundet Manhem på 1930-talet. Det är bara en tillfällighet att de bägge herrarna begåvats med samma ganska ovanliga namn.

(not 12) Nils Gellerstedt i *Fornvännen 1950 (Hednatemplet i Gamla Uppsala)*, tycks till skillnad från Sune Lindqvist se det som helt uteslutet att hednatemplet skulle kunna ha varit en stenbyggnad. Han skriver nämligen: **Att templet varit byggt i trä är a priori klart, och någon närmare motivering härför torde ej vara behövlig.** (sid. 197)

(not 13) Se Henrik Jansons *Äkta förfalskning åter bevismaterial. Annotationes ex scripti Karoli*. Artikel i *Scandia, tidskrift för historisk forskning 2001*, och Daniel Sävborgs *Några anmärkningar om Annotationes ex scripti Karoli och dess källor*, publicerad i *Historisk tidskrift 2017*.

(not 14) För övrigt kunde inte John Ljungqvist i sin artikel i *Fornvännen* se några direkt överväldigande bevis för att Gamla Uppsala varit ett verkligt maktcentrum under den period som föregick vendeltiden, dvs folkvandringstiden. Han skriver: **Om högarna är vendeltida så är beläggen för ett folkvandringstida centrum i Gamla Uppsala betydligt klenare. /.../ Gamla Uppsala kan mycket väl ha varit betydelsefullt under folkvandringstid, men de konkreta spåren efter makten är få. Det är först efter vendeltid som de blir riktigt tydliga.** (sid. 256) Då de arkeologiska undersökningar som företagits under innevarande millenium i Gamla Uppsala tycks ge vid handen att det regionala härskarskiktet avflyttat under slutet av 700-talet (gissningsvis till Adelsö och/eller Fornä Sigtuna), är det kanske inte ett alltför djärvt antagande att Gamla Uppsala tjänat som ett regionalt *maktcentrum* endast mellan ca år 550 och någon gång under andra halvan av 700-talet, alltså under en period på ca 225 år. Detta utesluter emellertid *inte* att trakterna kring Gamla Uppsala redan under folkvandringstid kan ha fungerat som ett regionalt *handelscentrum*. Det är tvärtom ganska sannolikt, med tanke på de relativt goda kommunikationerna – i första hand vattenvägarna

som ledde mot Gamla Uppsala, som Ekoln och Fyrisån med biflöden, men också den rullstensås som genomkorsar orten. Påpekas bör att förr om åren anlades ofta landsvägarna i landskapet uppe på rullstensåsarna, eftersom dessa i huvudsak bestod av grus och sand och därför dränerades väl, alltmedan de kringliggande lerslätterna kunde förvandlas till svårframkomliga moras, i synnerhet under tjällossningen.

16.1. Birger jarls revolution och folkungarnas motstånd

Om man skulle gå runt på stan och fråga folk om dom vet vem Birger jarl var, skulle antagligen en ganska stor andel svara att dom inte har en susning, andra att det var en gammal kung (vilket är fel, han var aldrig kung), men en ganska stor fraktion skulle nog efter lite betänketid lysa upp och utbrista: "Javisst ja, det var ju han som grundade Stockholm!" Kanske fem-tio procent har någon slags ytterligare information att ge.

Nu var Stockholms grundläggande bara ett av många projekt Birger jarl var inblandad i. Faktum är att han grundade mera än Sveriges nuvarande huvudstad, med en viss hårddragning skulle man kunna hävda att det var han som grundade den stat och nation som vi idag kallar Sverige.

Under större delen av 700-talet, i Frankerriket, hade den merovingiska konungaätten skäppan full med att slåss inbördes om makten och brydde sig föga om några statsangelägenheter (de kallades föraktfullt för *les rois fainéants*; "kungarna som inget gör"), med påföljd att landets verkliga styresman kom att bli en herre vid namn Karl Martell, med titeln *major domus*, vilket närmast kan översättas med "rikshovmästare". Med tanke på allt han gjorde för landet, och hur lite merovingerna bidrog därvidlag, är det kanske inte så konstigt att han för de flesta av dagens fransmän är ett klart mera känt namn än någon av de kungar han formellt var underställd. Birger jarl kan på sätt och vis sägas vara en Karl Martells svenska motsvarighet. Det vill säga, den individ som *egentligen* hade makten i landet och fick saker och ting genomförda.

Hur jarl-institutionen uppstod och var namnet kommer ifrån förlorar sig i historiens dimmor. En del har spekulerat i att det rör sig om en språklig utveckling av *eril*, vilket man tror var den nordiska namnvarianten för medlemmar av den folkstam som på latin benämndes *heruli*, och som enligt en obevisad (men inte helt osannolik) teori "återinvandrade" till Sverige år 512. Ordet skulle alltså på några århundraden ha genomgått en betydelseförskjutning från en viss etnicitet till ett visst ämbete, eller eventuellt i vissa fall blott en ren hederstitel. Från början synes jarlen ha varit kungamaktens lokale företrädare ute i provinserna, med konsekvensen att det fanns flera jarlar samtidigt i riket. Åtminstone ett tjugotal är kända till namnet. Längre fram uppkommer fenomenet med en *riksjarl*, en kungens närmaste man, samtidigt som antalet reduceras till en enda. Även om det nu dröjde till en bit in på 1300-talet innan ämbetet officiellt avskaffades, var i verkligheten den siste som bar denna titel just Birger jarl.

Det förefaller som om Vatikanen åtminstone till en början hade svårt att få någon riktig kläm på vad den här jarlen egentligen var för en figur, vilken roll han hade i hierarkin och vilka maktbefogenheter han var utrustad med. Redan titeln *jarl* blev ett problem när den skulle

översättas. I brist på direkt motsvarighet i latinet, den tidens stora kulturspråk, kallades han i Vatikanens skrivelser för *dux*, vilket egentligen betyder "hertig".

Birger kom till världen på en stormannagård i socknen Bjälbo, inte långt ifrån den då förtiden relativt betydelsefulla orten Skänninge och mitt i fullåkersbygden Västanstång i Östergötland. Hans egentliga namn var Birger Magnusson, efter fadern Magnus Minnesköld. Tidigare trodde man att han föddes omkring år 1200, men sedan hans grav öppnats år 2002 och kvarlevorna noggrant granskats av osteologer, har man fått revidera denna uppfattning. Han synes ha varit runt 55 år gammal vid sin bortgång och bör därför ha fötts någonstans kring 1210. Eftersom Magnus Minnesköld tydligen avled inte långt därefter är det osäkert om Birger hade några minnesbilder av sin far överhuvudtaget. Sålunda blev det en uppgift för hans mor, Ingrid Ylva, att ta hand om hans uppfostran. Birger var på sätt och vis ett "sladdbarn"; han hade nämligen flera stycken prominenta halvbröder från faderns första äktenskap, allesammans klart mycket äldre än han själv. En av dessa var Eskil, lagmannen i Västergötland. Två andra, Bengt och Karl, innehade efter varandra biskopsämbetet i Linköping. När vi till detta lägger att jarlen Birger brosa, på sin tid Sveriges rikaste man, var Birgers farbror, inser man att Bjälboätten måste ha varit en av Sveriges mest framträdande släktsammanslutningar. Kanske rentav den mäktigaste överhuvudtaget under 1100-1200-talen. Och lika mäktiga fortsatte man att vara under större delen av 1300-talet, att döma av det faktum att en del av dem lyckades bli kungar i antingen Sverige eller Norge.

Birger hade ytterligare en broder vid namn Elof, som är märkligt anonym. Vi vet inte ens med säkerhet om även han var barn till Ingrid Ylva, eller till Magnus Minneskölds första hustru. Möjligen blev det Elofs livslott att ta ansvar för den dagliga skötseln av godset i Bjälbo, en uppgift som Birger knappast kunnat förena med alla sina politiska och militära uppdrag.

Om Birgers barn- och tonårstid är källorna knäpptysta. Så mycket vet vi dock att han omkring år 1234 gifter sig med Ingeborg (1), syster till kung Erik Eriksson (mera känd som "Erik den läspe och halte"). Han bör då ha varit runt 24-25 år gammal. Några år senare, 1237 eller 1238, sänder kungen iväg honom på ett delikat uppdrag, nämligen som medlare i en infekterad konflikt mellan å ena sidan cistercienserklostret Nydala nere i Njudung, å den andra bönderna i Östbo härad på den andra sidan folklandsgränsen, i Finnveden. Bråket gällde dispositionsrätten till några skogsområden, kallade Nutahult (troligen dagens Nåthult) och Flata (mera osäkert; förmodligen södra delen av Tofteryds socken). Bönderna menade att munkarna orättmätigt lagt beslag på marker för egen del som egentligen var häradsallmänning.

Hursomhelst lyckades Birger förhandla fram en slags kompromisslösning som accepterades av bägge parter. Bönderna fick behålla den ena skogen, munkarna det andra. Ett visst belopp utbetalades till bönderna ur kungens kassa som kompensation för att dom gick miste om det ena området. Man får nästan intrycket att denna diplomatiska mission långt nere i de djupa smålandsskogarna var något av ett gesällprov; att kung Erik ville se om den unge stormannasonen överhuvudtaget dög någonting till.

Av allt att döma utföll testet till belåtenhet, ty inte långt därefter sänds han att leda ett krigsföretag

mot tavasterna i Finland. Dessa tavaster hade tidigare gått med på att låta döpa sig och underkasta sig den svenska kronan, antagligen för att få skydd mot de besvärliga grannarna österut, karelerna och novgoroderna, vilka då och då brukade utsätta tavasternas land för plundringsexpeditioner. Men tydligen var den svenska kolonialpolitiken av den karaktären att dessa nya undersåtar fann sig ha hamnat ur askan i elden, ty nu gjorde man uppror mot det svenska väldet, samtidigt som man återföll till hedendomen.

Birger lyckades slå ner upproret och lät dessutom, för att ytterligare stärka kontrollen över området, uppföra en fästning kallad Tavasteborg. Därefter marscherade han vidare österut genom Karelen och besegrades först någonstans kring Nevas utlopp, längst in i Finska viken, av en rysk här under ledning av Alexander av Novgorod (den furste som sedan av sina landsmän begåvades med hedersnamnet Alexander Nevskij, efter floden Neva). Kung Erik verkar inte ha blivit alltför upprörd över sin skyddslings militära bakslag, möjligen tvärtom imponerad att Birger faktiskt lyckades avancera så långt som han nu gjorde genom östra Finlands tassemarker innan det tog tvärstopp vid Neva. I vilket fall finns inga tecken på att Birger hamnade i kylan efter sin hemkomst från Finland. Istället skickades han omedelbart iväg på en ny diplomatisk mission, denna gång dock av lite större dignitet än en konflikt mellan bönder och munkar nere i Småland, nämligen som kung Eriks sändebud hos den norske kungen Håkon. Förhållandet till det västra grannlandet hade nämligen varit lite frostigt efter ett norskt infall i Värmland år 1225, och nu gällde det att söka dämpa missämjan.

Det verkar som om kungen och männen i hans närmaste krets någon gång vid denna tid, förmodligen under påverkan av katolska kyrkan, bestämt sig för att hädanefter undvika alla militära äventyr i några andra väderstreck än rakt österut. Hela Finland skulle erövrats och befolkningen döpas, med lock eller pock. En ambition som närmast förutsatte att man hade ryggen fri från diverse hot från andra håll, t ex från Norge eller Danmark. Det blev alltså Birgers uppgift att övertyga kung Håkon att Sverige fortsättningsvis inte hade några andra intentioner beträffande Norge än att bibehålla någorlunda civiliserade relationer.

Ett framträdande drag hos Birger är hans flexibilitet som politisk aktör. Han är varken ensidigt militärt inriktad eller uteslutande diplomat. Han tycks behärska alla verktyg i den politiska verktygslådan, och väljer omsorgsfullt vilka han skall ta i bruk vid varje enskilt tillfälle, allt efter situationens krav. Samtidigt finns ett drag av skrupelfrihet - minst sagt. Han väjer inte ens för svek och löftesbrott om det tjänar hans syften. Något som med all önskvärd tydlighet skulle uppenbara sig längre fram under hans karriär.

En stor del av Birger jarls politiska gärning handlar om hans kamp mot en inflytelserik stormannafraktion kallad folkungarna eller *folkunga rote*. Det var en utdragen strid som pågick under decennier, och som tvingade honom att till fullo utnyttja sin kapacitet både som politisk spelare och som härförare, innan slutligen allt motstånd var krossat.

Under åren mellan 1230 och 1234 var kung Erik driven i landsflykt av en folkunge vid namn Knut långe, och hade sökt skydd i Danmark. Sedan Knut långe avlidit kunde Erik återvända till

fäderneslandet och ännu en gång sätta sig på tronen. Därvid fick han "ärva" Knut låniges jarl, en herre vid namn Ulf fase. 1248 försvinner Ulf fase under outredda omständigheter, och Birger upphöjs till Eriks nye jarl.

Vi vet inte bakgrunden till Ulf fases försvinnande. Källorna är alldeles tysta på denna punkt. Vissa forskare har funderat att han möjligen hade lite väl starka sympatier för folkungaroten, och därför omöjlig kunde sitta kvar som jarl sedan denna gruppering startat en väpnad resning mot kung Erik. En resning som slutligen utmynnade i slaget vid Sparsätra utanför Enköping år 1247, där kungens styrkor leddes av Birger. Utgången av slaget blev ett totalt nederlag för folkungarna, inte minst därför att Birgers trupper till stor del bestod av pansarklädda ryttare, något som revoltörerna saknade. Ledaren för upproret, Holmger Knutsson (son till framlidne Knut långe), tog till flykten men upphanns i Gästrikland och avrättades sedan genom halshuggning.

Det är uppenbart att den lokala allmogen stödde folkungarna i slaget vid Sparsätra. Faktiskt verkar det som om Holmgers styrkor huvudsakligen bestod just av ett bondeuppbåd. De s k Skänningeannalerna, som tros ha författats av en munk på dominikanerklostret i Skänninge runt år 1300, noterar för år 1247:

...detta år förlorade Upplands allmoge vid Sparsätra segern och sin frihet, och man pålade dem spannskatt, skeppsvist och flera bördor.

Längre fram, i början av år 1248, blir alltså Birger officiellt upphöjd till jarl. Och samma år hölls ett stort kyrkomöte i ovannämnda Skänninge under ledning av påvens sändebud, Vilhelm av Sabina. Bland de beslut som där fattades märks införandet av celibat för svenska prästmän (de av dem som var över 50 år och gifta, och envisades med att fortsätta sammanleva med sin hustru, fick i så fall skilja sig och behålla henne i en ny roll, nämligen som hushållerska). Vidare skulle prästerna sälja av eventuellt jordinnehav. Deras barn, om de hade några, miste sin arvsrätt. Vilhelm av Sabina, som enligt egen rapport till Vatikanen hade ett samtal med Birger jarl, gav denne tillstånd att tillämpa s k romersk lag, bland annat innebärande att upprorsmäns egendom kunde konfiskeras och övergå i statens ägo. Man har nog anledning förmoda att det var här, på Skänninge möte, som den orubbliga lojalitet mot Vatikanen befästes som Birger jarl sedan uppvisade under resten av sitt liv. Inte minst på grund av det verktyg han erhöll genom den romerska lagen. Jarlen kunde nu strunta i gammal sedvanerätt med rötter ner i heden tid, en sedvanerätt som innebar att i det fall någon gjorts fredlös eller avrättats, övertogs hans egendom av andra inom den ätt han tillhörde. Enligt Birgers syn på saken var den romerska rätten överordnad såväl sedvanerätt som de skrivningar i frågan som eventuellt kunde återfinnas i någon av landskapslagarna. Upprorsmäns egendom, inklusive deras jordinnehav, skulle hädanefter tillfalla kronan, punkt slut. Och det var säkert inte helt hälsosamt att ge sig in i en juridisk diskussion med jarlen om denna tolkning. Alltså teg man visligen.

Nu var detta mycket intima samarbete mellan stat och kyrka som vi ser i Sverige på 1200-talet faktiskt inget allmänt fenomen ute i Europa, där det tvärtom ibland kunde skära sig riktigt ordentligt. Erik Lönnroth skriver därom i *Folkungarnas politiska program*, ingående i

essäsamlingen *En annan uppfattning* (1949):

Det är också uppenbart, att detta förbund mellan kungamakt och påvekyrka inte har varit normalt i det medeltida Europa. Förklaringen till att det kom till stånd, var den ovanligt snabba sociala och kulturella utveckling, som satte in i Sverige på 1200-talet som en följd av tyskarnas och därmed den högmedeltida kulturens framträngande till Östersjön. Både konungamakten och kyrkan måste sträva att skapa nya förvaltningsorgan, nya rättsinstitut och nya ekonomiska resurser i det gammelsvenska bondesamhället efter kontinentala och danska förebilder. Stötte de på motstånd, var ett ömsesidigt förbund naturligt. De hade ännu för mycket att vinna från landskapsmenigheterna för att inbördes rivalitet skulle löna sig. (sid. 59)

16.2. Vilka var egentligen folkungarna?

En dag år 2000 blev historikern Dick Harrison uppringd och grundligt avhyvrad av en herre från Vadstena, konstvetare med docentkompetens och tillika medlem av stadens kulturnämnd. Till saken hör att i kulturnämnden hade förts en diskussion om att byta namn på Vadstenas gamla palatsbyggnad från 1200-talet, från "Bjälboättens palats" till "Folkungapalatset". Konstvetaren hörde uppenbarligen till den gruppering som förordade ett namnbyte. Dick Harrison hade i flera sammanhang tydligt gett uttryck för sin åsikt att termen "folkungar" var en förlegad och direkt missvisande beteckning på Bjälboätten. Och det var detta som väckt den uppringande mannens vrede. Nu var Harrisons uppfattningar i denna namnfråga på intet sätt hans privata hugskott, utan en ståndpunkt som vid den aktuella tidpunkten torde ha delats av de flesta (om inte rentav samtliga) svenska historiker sedan årtionden tillbaka, men denna massiva konsensus inom forskarvärlden gjorde tydligen inget som helst intryck på den ilske docenten.

Jag kan ärligt talat inte erinra mig något annat enskilt tillfälle under min tid som akademiker vid vilket jag blivit så uttryckligt grovt och innerligt förolämpad, skriver Dick Harrison i sin *Jarlens sekel*. Men den upprörde kollegans själva upprördhet är intressant. Ty bakom palatsnamnsfrågan döljer sig en av svensk historias mest infernaliska släktnamnsproblem genom tiderna: traditionen om folkungarna. /.../ Svensk kultur är full av folkungareferenser. Att trampa på folkunganamnet upplevs i konservativa, traditionstygda kretsar som helgerån, som svensknationell blasfemi av värsta sort. (sid. 176-177)

I en medeltida klosteruppteckning från Varnhem, känd endast genom en avskrift från 1500-talet, utpekas som Bjälboättens stamfader en gammal hedning vid namn Folke filbyter (för övrigt av Carl Milles framställd i brons, sittande till häst; en skulpturgrupp placerad på Stora torget i Linköping). Folke filbyters existens som historisk person anses av modern forskning som så svagt underbyggd att man föredragit att förpassa honom till sagofigurernas skara. Det tyckte emellertid inte fornforskaren Johannes Messenius, verksam under tidigt 1600-tal. Det var nämligen han som år 1616 döpte Bjälboätten till "folkungarna" efter Folke filbyters förnamn.

Den första generation av Bjälboätten vars existens anses vara *säkert* belagd, innefattar de tre bröderna Birger Brosa, Karl den döve och Magnus Minnesköld. Varken under Bjälboättens

storhetstid eller senare under medeltiden omnämndes denna släkt *någonsin* som "folkungar". Det rör sig alltså helt och hållet om Messenius' konstruktion från tidigt 1600-tal, i sin tur uteslutande baserad på en enda uppgift av närmast legendärt slag.

Självklart fanns släktkopplingar mellan Birger jarl och folkungapartiets medlemmar. Hela stormannaklassen i Sverige vid denna tidpunkt utgjordes av inte fler än kanske 500 till 1000 personer, samtliga grundligt ihoprotade med varandra genom äktenskap sedan åtskilliga generationer tillbaka (ibland med så nära blodsband att giftermålet krävde dispens från påven). Med påföljd att det vid slagen vid t ex Älgårås, Lena och Gestilren i början av 1200-talet förekom att svågrar och kusiner befann sig på skilda sidor, släktingar som med liv och lust gick in för att ha ihjäl varandra. Skall vi dessutom räkna med mera avlägsna släktingar som syslingar, bryllingar och tremänningar, så kan man nog lugnt säga att praktiskt taget hela den dåvarande överklassen i Sverige var en och samma familj. Alltså kan man beteckna dem som "folkungar" hela gänget, om man nu skall gå efter genealogiska principer. Men på den tiden talade man inte om folkungar i termer av släktskapsförhållanden, utan som en politisk gruppering.

Den *verkliga* folkungarna var i själva verket Birger jarls dödsfiender. Det var en stormannagrupp med djupt konservativa uppfattningar, vilka motsatte sig i stort sett varje försök att släpa det lätt efterblivna Sverige in i det (då) moderna Europa. T ex när det gällde kyrkans och kungens roll. De hade förmodligen skrattat bittert om de någonsin hört Birger jarl betecknas som en "folkunge". Särskilt när de låg med huvudet på stupstocken, efter att ha förlorat maktkampen mot jarlens fraktion.

Erik Lönnroth, i sin *Folkungarnas politiska program* betraktade - som ju redan titeln anger - folkungarna som en politisk gruppering, inte en släktsammanslutning. Han skriver:

Folkungapartiets historia är i stort sett, att det har dominerat i Sverige under 1200-talets förra hälft och kuvats under dess senare hälft. Det har bekämpat en koalition, som i längden blivit den övermäktig: konungamakten och kyrkan. (sid. 59)

I själva namnfrågan stödjer sig Erik Lönnroth på den studie som gjordes av Lundaprofessorn Sture Bolin tretton år tidigare, och som publicerades i den historiska tidskriften *Scandia* (under rubriken *Folkungarna: En terminologisk och historiografisk undersökning*); en genomgång som ledde till slutsatsen att varje koppling mellan folkunganamnet och Bjälboätten är felaktig, helt ohistorisk.

Således: Vid det tillfälle Dick Harrison blev uppringd och nedskälld år 2000 var hela den trassliga härvan kring folkunganamnet redan omsorgsfullt utredd genom Bolins artikel, publicerad år 1936, alltså hela 64 år tidigare. När nu en akademiskt utbildad person, tillika docent, likafullt vägrar ta till sig sådana "nymodiga" tankegångar, inser man den fulla vidden av konventionens kraft i den svenska ankdammen.

16.3. Vari bestod motsättningarna?

Nå, vad var det dessa "äkta" folkungar egentligen bråkade om? Till att börja med handlade det om

religionen. Dock inte om man skulle bekänna sig till den kristne guden eller dom gamla asagudarna - den diskussionen var redan sedan länge överstökad på 1200-talet - utan snarare vilket inflytande Vatikanen i Rom skulle ha över den svenska kristna kyrkan. Vem skulle t ex ha rätt att utse nya biskopar? Erik Lönnroth skriver i *Folkungarnas politiska program* om vad som stadgades i Rättslösabalken av Äldre Västgötalagen:

I flock 2 bestämmes, att biskop skall väljas av landskapstinget och erhålla stav och ring av konungen. (sid. 46)

Under 1200-talet började Vatikanen alltmera pocka på att utnämning av biskopar i Sverige tillkom dem och alls inte landskapstinget, eller för den delen någon annan av svenskarnas egna institutioner. Den "kanoniska rätten" skulle gälla. Överhuvudtaget började man bli alltmer pockande om precis allting. Bröderna Henrik och Fredrik Lindström skriver i sin *Svitjods undergång* (med underrubriken *och Sveriges födelse*; 2006):

Den "nya" kristendom som nu började dikteras var mer reglerad och organiserad, mer kontrollerande, mer politisk och mera gnällig. Det visade sig vara en lära som hade oändliga synpunkter på privatlivet och annat som man tidigare fått ha mer ifred. (sid. 138)

När folkungarna hade den politiska makten i landet, under Knut Långe, demonstrerade man sitt missnöje över dessa Vatikanens försök att förvandla en nationell "folkkyrka" till en påvemaktens förlängda arm genom att hålla inne tiondet. Bröderna Lindström igen:

Vi vet att tiondet försumrades, för det kommer klagobrev från påven år 1234 där det verkar som om man inte betalt avgifterna till kyrkan på flera år - alltså just under Knut Länges regering. Pinsamt för påveanhängarna! /.../ Det är nog också så man får förstå att en kyrkoman som Folke Johansson Ängel (ärkebiskop 1274-1277; *vår anm.*) senare talar om folkungarna som "dessa djävulens barn och usurpatorer sedan generationer tillbaka". (sid. 130)

Sedan var det detta med kungens ställning. Enligt påvedörets syn på saken var kungen en fullt legitim regent först sedan han genomgått en omfattande kröningsprocedur, som bland annat innefattade att han smordes med helig olja av ärkebiskopen. Han var då vorden "kung av Guds nåde". Alltså en som regerade genom en nådeakt av Gud själv. Drar man ut konsekvenserna av Vatikanens sätt att resonera, var kungen faktiskt inte i något avseende ansvarig inför sitt eget folk, utan enbart inför Gud allena. Eftersom Gud aldrig i något känt fall låtit bekantgöra sin vilja med dånande stämma uppifrån skyn, blev det i praktiken de som tagit till sin uppgift att uttolka denna gudomliga vilja, i första hand påven och hans delegerade (kardinaler, ärkebiskopar, etc), som kungen ytterst hade att svara inför.

Dom här nya föreställningarna om kungamakten måste ha setts som minst sagt märkliga och främmande på våra breddgrader. Och mycket riktigt tog det också sin rundliga tid innan de fullt ut accepterades inom de breda folklagren. Förmodligen århundraden (2).

Den mera kontinentala syn på kungamaktens ställning som Vatikanen företrädde, står onekligen i

skarp kontrast mot Äldre Västgötalagens formulering om att "svear äga konung välja och också vräka". Ty om en konung innehade sin ställning "av Guds nåde", borde det, enligt all logik, vara liktydigt med ren blasfemi, ett uppror mot Den Allsmäktige, att "vräka" denna konung från tronen.

Lika illa, ur kyrkans synpunkt, var föreställningen att kungen skulle tillsättas genom en valprocedur. Ty en kung *skulle inte väljas*, som man såg det nere i Rom, utan komma på tronen genom ärftlig successionsordning. Endast om ätten utslocknade kunde det bli tal om något annat tillsättningsförfarande.

Det anses att Äldre Västgötalagen sammanställdes någon gång mellan 1219 och 1225 av lagman Eskil Magnusson, men inledningsvis inte sattes på pränt utan traderades blott muntligt. Nedtecknad skall den ha blivit först flera år senare, för övrigt en åtgärd som knappast lär ha minskat, utan snarare då stärkt respekten för dess stadganden. Detta innebär att i en lagsamling gällande en av Sveriges största lagsagor (om inte rentav den allra största) framförs uppfattningar om kungens roll och former för hans tillsättande som går helt på tvärs mot inställningen hos ärkebiskop och andra kyrkliga potentater, ja hos katolska kyrkan överhuvud. Vilket måste sägas vara anmärkningsvärt. Och dessutom säger en hel del om hur flytande och allmänt förvirrad situationen måste ha varit under denna tid. Gamla och nya tankesätt existerade parallellt under årtionden, som synes inte bara bland folk i gemen utan även på en mera "officiell" nivå. Ett belut om ärftlig successionsordning lyckades faktiskt inte katolska kyrkan få till överhuvudtaget i Sverige. Det var inte förrän under lutheranen Gustav Vasa på 1500-talet som den ordningen trumfades igenom.

16.4. Träldom och ledung

Det tycks råda ganska stor enighet bland historiker att just kyrkans respektive kungamaktens ställning hörde till de viktigaste frågorna för folkunga rote. Dessutom två frågekomplex som delvis gled in i varandra. Särskilt tycks man ha stört sig på katolska kyrkans idéer att kungamakten tvunget skulle ärvas. Även om förvisso den krets varifrån ett lämpligt kungaämne kunde hämtas var minst sagt begränsad, nämligen till de främsta stormannafamiljerna, skulle det likväl inte ses som självklart att kronan gick i arv från far till son. Uppenbara oduglingar skulle inte per automatik hamna på tronen. Vilka övriga motiv folkungarna kan ha haft för sitt motstånd mot de förändringens vindar som svepte fram över svenskt 1200-tal har det dock rätt lite delade meningar om. Erik Lönnroth, i sin *Folkungarnas politiska program*, spekulerar i att folkungarna ville slå vakt om ledungen, dvs de traditionella plundrings- och skattekrävartågen till andra sidan Östersjön, en företeelse som under 1200-talet höll på att vittra bort. Professor Sven Ulric Palme å sin sida, i sin bok *I den historiska trapetsen* (1952), misstänker att folkungarna ville bevara träldomsinstitutionen, även den en företeelse under avveckling på 1200-talet. Att frige sina trälar hade nämligen blivit något av ett massfenomen. Ofta religiöst motiverat, men i praktiken troligen därför att tekniska innovationer inom jordbruket minskat arbetskraftsbehovet och därmed också behovet av ofri arbetskraft.

Av ovanstående bägge tankegångar framstår S U Palmes teori som minst sannolik.

I samband med att kung Magnus Eriksson genomförde sin eriksgata år 1335 utfärdade han den så kallade Skarastadgan, som utgjorde en definitiv slutpunkt för träldomen på svensk botten. Den lyder: **Allt av mans- och kvinnokön som bor i västgötska eller värmländska lagsagan och är född av kristen man eller kvinna, må aldrig träl eller trälinna vara eller så kallas.**

Professor Stefan Brink skriver om det svenska slaveriet i *Populär historia* nr 1/2019 och kommenterar:

Stadgan gällde alltså för västgötar och värmlänningar, men enligt forskarna omfattade beslutet även övriga svenskar. Vad gällde för sådana ofria som var födda av ickekristna föräldrar framgår inte. Antagligen avsåg kungen att med sitt beslut förbjuda träldom generellt.

Som synes dröjde det alltså till början av nästa århundrade, år 1335, innan träldomen blev direkt förbjuden (3).

Det är lite svårt att förstå varför ett stormannakotteri upprepade gånger skulle ta till vapen i avsikt att drabba samman med kungens och jarlens styrkor, för ingenting annat än rätten att hålla sig med trälarna, när *inget direkt förbud ännu förelåg*. Det faktum att grannen väljer att frige sina trälarna betyder ju inte att man själv tvunget måste göra sammaledes. Dessutom borde väl de arbetsbesparande tekniska nymodigheter (hjulplojen, vatten- och vindmøllor, m m) inom jordbruket som introducerades på 1200-talet ha varit lockande att införa även på de gods och gårdar som tillhörde medlemmar av folkungafraktionen. Varför dessa rimligen bör ha varit precis lika angelägna som andra jordägare att göra sig av med överflödiga trälarna.

Däremot kan det ligga någonting i Erik Lönnroths idéer om ledungen. Denna företeelse (som vi redan diskuterat i stycket om Aun den gamle; kap. 7.4) kan närmast beskrivas som en slags värnplikt, omfattande samtliga vapenföra män i folklanden. Det är för ö ö inte helt osannolikt att ledungen omfattade även Gästriklands, Södermanlands och Östergötlands kustbygder, även om vi ingenting vet med bestämdhet därom. Det fanns säkert, då som nu, fysiskt räddhågsna män som gärna undsluppit denna plikt att fara österut och riskera att mista livhanken under väpnade sammanstötningar med urinnevånarna i Finland eller Baltikum. Men troligen såg de flesta ur allmogen ledungsplikten inte som en börda utan som ett välkommet tillfälle att berika sig, dels genom direkt plundring, dels genom andelar av "utpressningspengar" (förskönande omnämnt som "skatt"). Även om ledungen var hierarkiskt organiserad, med stormän längst upp i befälsordningen, och dessa stormän var de som lade beslag på störst andelar av de värden man lyckats roffa åt sig, så regnade lite småsmulor ner även på de vanliga bönder som deltog.

Det var alls icke så, som Lönnroth synes vilja antyda, att Birger jarl önskade överge den traditionellt östliga orienteringen. Tvärtom tycks han ha varit närmast mera besatt än tidigare makthavare av att utvidga rikets maktsfär österut. Var det egentligen handlade om var att Birger jarl ville ersätta den "folkliga" ledungen med *statligt* organiserade plundringståg, nödtorftigt kamouflerade till "korståg", och med manskap som bestod av yrkeskrigare, ej längre av vanlig allmoge. Sedan dessa värvade krigare fått sin sold, hamnade dom värden man på detta sätt lyckats tillskansa sig i statens kassa. Och förbi var de dagar då lokala bönder och stormän i folklanden kunde berika sig genom

den sortens härnadståg. Det är nog här man har att söka den egentliga orsaken till folkungarnas missnöje - åtminstone bland de av dem som av tradition brukat stå i spetsen för sådana expeditioner.

Ledungsplikten ersattes efter slaget vid Sparsätra av en stående skatt (skeppsvist), underförstått att det inte var mer än rätt att bönderna fick betala en slant för att "undslippa" ledungsplikten. Ett ganska tillrättalagt resonemang, då dom flesta berörda troligen mer än gärna velat fortsätta med dessa rövarexpeditioner österut, med tanke på att dom utgjorde ett av dom få möjligheter som överhuvudtaget stod en vanlig fattigbonde till buds att något förbättra sin usla ekonomi.

Men även efter folkungarotens kritik av katolska kyrkans växande inflytande, den förstärkta kungamakten och ledungens försvinnande, saknas fortfarande ett element som motiverar själva våldsamheten i deras motstånd mot samhällsförändringarna. Det måste ha handlat om något mer, något större. Noga räknat något som handlar om pengar - väldigt mycket pengar. Mera än vad man drog in på ledungsexpeditioner österut.

Det skulle dröja till 2006 innan ett klarare ljus föll över frågan, och det kom med bröderna Henrik och Fredrik Lindströms bok *Svitjods undergång*. Om vi rätt förstått brödernas resonemang handlade det i grunden om kontrollen över den svenska järnexporten.

16.5. Båtgravarnas folk

Under ett tidsskede som varade mellan ca år 600 och fram till forntidens slut begravdes stormän i Vendel och Valsgärde i Tiundaland och på flera andra platser i de mycket omskrivna och omdiskuterade båtgravarna. Omdiskuterade därför att begravningsskicket så radikalt avvek från det sedvanliga i dessa trakter, vilket var brandgravar. Inga kvinnor begravdes obrända liggande i båtar i Vendel och Valsgärde, ej heller barn. Som det förefaller faktiskt inte ens alla män i familjerna, utan endast huvudmannen för varje generation. Förfarandet tycks tyda på en stark patriarkal tradition. Något som framstår som en smula besynnerligt, då båtgravar på andra håll, som i Badelunda i Västmanland, visat sig vara kvinnogravar, och därigenom snarare tycks signalera matriarkala förhållanden, eller åtminstone någorlunda jämställda relationer mellan könen. Vissa forskare, som Björn Ambrosiani, har framkastat tanken att dessa 5-6 familjer som det totalt torde röra sig om kan ha varit invandrade element. Sune Lindqvist, å sin sida, betecknade på sin tid dessa begravda i båtgravar som "uppländska storbönder". I verkligheten fanns det nog inte en enda storbonde i den tidens Sverige så rik och mäktig att han kunde låta sig stoppas ner i jorden med så praktfulla gravgåvor som det här var fråga om. Det handlar tveklöst om människor från skiktet ovan storbönderna, dvs ur de verkliga stormännens skara. Sune Lindqvists tal om "storbönder" rimmar illa med verkligheten även på ett annat plan: Uppenbarligen handlade det om familjer som berikat sig huvudsakligen med andra metoder än genom agrar verksamhet. Åtminstone i Vendel. Ambrosiani skriver i sin artikel i *Populär historia* nr 1/92 (*Långsamt formades svearnas rike*) att

...dessa gravfält med obrända gravar stod ganska isolerade och, framför allt när det gäller Vendel, inte hade något större antal samtida gårdar i närheten där deras makt kunde göra sig

gällande och där de kunde skapa en ekonomi, som gav sådana överskott att man kunde "förbruka" rikedomar av det slag som påträffats i dessa båtgravar. Troligen är det andra resurser som varit väsentliga för denna ekonomiska framgång. (vår kurs.)

Alltså: Stormännen i båtgravarna var inte i första hand några storgodsägare. Jordarealen i Vendel var helt enkelt inte tillräckligt omfattande för att kunna generera sådan rikedom. Vad var dom då? Handelsfurstar? Ja, av allt att döma. Och vad handlade dom i så fall med? Sannolikt till 90 % med pälsverk och ämnesjärn. På något sätt hade man lyckats sätta sig själva på toppen av pyramiden inom denna lukrativa marknad, och förvandla andra inblandade i processen till sina underhuggare. En position man behöll nästan i ett halvt årtusende. Nämnas kan att i en av båtgravarna har bland svärd, hjälmar, dresserade jaktfalkar och andra uttryck för hög status nedlagts några ämnesjärn. En möjlig tolkning är att den dödes efterlevande på detta sätt ville markera varifrån hans välstånd emanerade.

Men så på 1100-talet händer något. Tyngdpunkten i järnhanteringen förskjuts västerut, eller snarare mot nordväst, när man istället för att använda sjö- och myrmalm från Gästrikland och ännu längre norrut börjat utvinna järnet från Bergslagen med hjälp av den nya tillmakningstekniken, innebärande att man spräckte själva berget genom upphettning med eld. Nya aktörer tar över stafettpippen. Huvuddelen av det ämnesjärn som exporteras till andra svenska landskap och till utlandet skeppas hädanefter ner till hamnar i Mälaren på Sagån (4) och andra vattendrag som genomflyter Fjärdhundraland. Inte längre, som tidigare var fallet, via centrala Upplands vattensystem och vidare ut i världen via Ekoln.

Dessa båtgravsfamiljers envisa fasthållande vid ett särpräglat begravningsskick i över 400 år kan möjligen tolkas som uttryck för en (till och med för sin tid) ovanligt stark traditionalism. Det är ju inget okänt fenomen, ens i denna dag, att gamla förkalkade finansfamiljer stundtals till den grad har fastnat i vissa tanke- och handlingsmönster att de i det längsta vägrar att riktigt ta på allvar, och med kraft bemöta, det hot som nya, uppstickande konkurrenter utgör. En slags inneboende tröghet av det slaget kanske var en bidragande orsak till att båtgravsfolket inte lyckades behålla sin kontroll över den svenska järnexporten sedan det huvudsakliga produktionsområdet förskjutits mot Bergslagen. Istället blev de utmanövrerade, eller åtminstone hänvisade till en andrarangsroll i den fortsatta hanteringen.

När en modern människa hör uttrycket "svensk järnexport" går förmodligen associationerna till oändligt långa godståg fullastade med järnmalm på väg mot Narvik eller Luleå, tåg så långa och tunga att det krävs dubbel- eller trippelkopplade lok för att orka dra dem. Kiruna lär för övrigt vara världens största underjordiska järnmalmgruva, och mängden bruten malm är förstås därefter. Hur, frågar man sig, kan svensk järnexport ha varit av någon slags nationell betydelse redan under forntid och äldre medeltid, när vi vet vilka löjligt små volymer det handlade om, jämfört med vår tids järnhantering? Svaret ligger i priset. Järnet var mångdubbelt dyrare än idag, i sin tur följden av den låga tekniska nivån vid dess framställande. Bröderna Lindström ger lite perspektiv på det hela i *Svitjods undergång*:

Järnet, den ofrånkomliga råvaran i fallet, var extremt dyrt och bara ett bröstharnesk skall omkring år 1000 ha kostat en summa motsvarande årsinkomsten från ett medelstort franskt gods. (sid. 133)

Med den prisbilden i åtanke framstår det knappast som särskilt egendomligt att folk kunde bli fabulöst rika på handel med järn redan för tusen år sedan. Visserligen utvecklades den nya masugnstekniken under slutet av 1100-talet, vilken gjorde det möjligt att framställa avsevärt större volymer per tidsenhet, men eftersom samtidigt efterfrågan på järn ökade flerfaldigt under 1200-talet, både i Sverige och utomlands, fick inte detta faktum någon drastiskt prissänkande effekt.

16.6. Oppositionens "hjärtland".

När konflikten mellan folkungarna och kungamakten tidigare varit föremål för diskussion i historikerkretsar, har inte sällan området norr om Mälaren framhållits som oppositionens starkaste fäste. Men nu har bröderna Lindström därtill lyckats göra en ytterligare precisering, ringa in själva kärnan i motståndet till ett särskilt folkland, Fjärdhundraland. Vidare har dom identifierat den "materiella basen" för detta motstånd, nämligen handeln med ämnesjärn. Med andra ord: Det är egentligen en felsyn att detta motstånd primärt hämtade näring ur någon slags kulturell efterblivenhet eller allmän stockkonservatism (i ett folkland som förvisso på många sätt uppfyllde kriterierna på vad etnologerna kallar för ett "kulturellt reliktområde"), även om naturligtvis också sådana omständigheter till viss del spelade in. I allt väsentligt handlade det om ekonomiska faktorer. Stormän och allmoge i Fjärdhundraland hade ända sedan kristendomens första framstötter i Sverige knorrat över att behöva betala kyrkoskatt, vilket skulle kunna förklara varför det gick trögare med den kristna missionen i dessa bygder än på andra håll i Mälaronrådet. Det är ju egentligen helt i strid mot Verner Lindbloms allmänna teori om "vinden från sydväst", när det som nu var folklanden längst i öster som först övergick till kristen tro, alltmedan Fjärdhundraland, beläget längst i väster och alltså borde varit de första att träffas av det kristna vinddraget, in i det sista höll fast vid den gamla hednatron. Kanske var det först några decennier efter år 1100 som asatrons sista manifestationer fullständigt utrotats i detta folkland, årtionden senare än omgivande bygder.

Och likaväl som man knorrade över kyrkoskatter, motsatte man sig alla former av ytterligare pålagor som introducerades på 1200-talet i form av statliga skatter, utförseltullar på järn eller vad det vara månne. Att innevånarna i götalandskapen, tydligen utan större upprördhet, accepterat att låta sig skattläggas verkar inte ha imponerat på innevånarna i Fjärdhundraland. Så sent som på 1400-talet förekom fortfarande, om vi får tro bröderna Lindström, regelrätta skatteuppror i detta område. Folket i Fjärdhundraland tycks ha företrätt en uppfattning besläktad med den politiska riktning som i senare tid betecknats som *poujadism* (efter den franske missnöjespolitikern Pierre Poujade, verksam på 1950-talet). Alltså inte bara ett allmänt småknorrande över att "skatterna är för höga", utan mer än så: Ett slags principiellt ifrågasättande av statens rätt att ta ut någon skatt av medborgarna *överhuvudtaget*, den må sedan vara hög eller låg (hur sedan staten skulle finansiera sin verksamhet i avsaknad av skatteintäkter lade man sig inte i; uppfattningen tycks ha varit att det fick staten lösa bäst den kunde).

Alltså: Samtidigt som man tjänade bra med pengar på sin järnexport var man inte beredda att ge ifrån sig en enda styver av dessa superprofiter till vare sig stat eller kyrka. Hellre då resa upprorsfanan gång på gång. Inte konstigt då om Birger jarl var fullkomligt utledsen på folket i Fjärdhundraland och inte tvekade att ta till vilka metoder som helst för att bryta detta envisa motstånd.

16.7. Slaget vid Herrevadsbro 1251

Det har diskuterats hit och dit var slaget vid Herrevadsbro egentligen utkämpades. Frågan har faktiskt genererat sådant intresse att det skrivits hela avhandlingar i ämnet (obegripligt att så mycket trycksvärta spillts på vad som måste betraktas som en andrarangsfråga, snarare än att söka klarlägga de större politiska sammanhangen under svenskt 1200-tal). Somliga "göticister" har velat förlägga slaget till Säveån i Västergötland, medan den traditionella uppfattningen annars varit att det utkämpades vid Kolbäcksån i Västmanland. Nu hade folkungarna lärt sig från Sparrsätra några år tidigare hur fåfängligt det är att söka besegra en professionell armé med ett bondeuppbåd. Med påföljd att den avrättade Holmgers bror, Filip, och dennes nära förbundne Knut Magnusson begett sig på en expedition söderut för att värva bepansrade ryttare från Danmark och Tyskland. Något som helt klart borde utjämna oddsen. Eftersom denna folkungastyrka därefter ryckte upp söderifrån, troligen från det danska Halland, är det inte osannolikt att sammanstötningen faktiskt ägde rum vid Säveån. Å andra sidan kan man tycka att det vore logiskt om slaget, alldeles som det i Sparrsätra, utkämpades i de bygder där folkungarna av allt att döma haft sitt främsta stöd, nämligen norr om Mälaren. Med andra ord: Bägge sidor i debatten har argument av viss substans. Men som vi redan konstaterat är det faktiskt, om än inte likgiltigt så i vart fall av sekundär betydelse exakt *var* ett visst slag ägde rum någonstans. Det väsentliga är vad slaget handlade om, vem som vann och vad de långsiktiga följderna blev av denna seger. Som Dick Harrison skriver i sin artikel om Birger jarl i *Populär historia* nr 1/2020:

Det som hände under dessa år har beskrivits som en revolution uppifrån, en blodig svit av kupper som fick oerhört stora politiska konsekvenser, mycket större än forskarna länge var villiga att inse (vår kurs.).

Vilken å det nu rörde sig om, Säveån eller Kolbäcksån, så uppenbarade sig de bägge fientliga styrkorna vid ett vadställe, grupperade på varsin sida om vattendraget ifråga. För Birger jarl måste upptäckten att folkungarna denna gång skaffat fram bepansrat rytteri varit en minst sagt obehaglig överraskning. Bägge sidor var nu, med andra ord, på samma militärtekniska nivå. Och jarlen torde ha insett att framgången denna gång var långt ifrån given. Det är förmodligen ställd inför dessa förändrade styrkeförhållanden tanken rinner upp i hans huvud att strunta i allt vad ära och heder heter, för att istället tillförsäkra sig segern genom ett handlingssätt som intill denna dag fläckt hans eftermäle.

Det bör erinras om att under vikingatiden tycks man såväl i militära som i andra sammanhang varit i avsaknad av de flesta moraliska spärrar sånär som på en: Man bröt inte ett löfte. En avlagd ed var helig. Det är det huvudsakliga skälet till varför skandinaver var så efterfrågade till det s k

väringagardet, den bysantiske kejsarens livvakt nere i Konstantinopel. Sedan de svurit kejsaren trohetsed skulle de aldrig ens övervägt att söka mörda honom, hur frikostiga mutor de än erbjöds av politiska intrigörer (en kategori som det där och då fanns väldigt gott om - därav det bekanta uttrycket "bysantiska intriger"). Denna urgamla respekt för given ed levde förmodligen nästan ograverad kvar ännu på 1200-talet. Och mot denna bakgrund, i den tidens Sverige, måste Birger jarls agerande vid Herrevadsbro förefallit som något fullständigt skandalöst, på ett sätt som vi idag kanske inte fullt ut kan förstå, luttrade som vi är av alltför många sorgliga exempel i mera modern tid på så kallad "realpolitik".

Det Birger jarl gjorde var att han inbjöd folkungarnas ledare (Filip Knutsson, Knut Magnusson och Filip Pettersson) att komma över ån för underhandlingar. Han lovade att intet ont skulle vederfaras dem. Man kan förstå att de inledningsvis kände en viss skepsis inför denna invitation, men sedan biskop Kol av Strängnäs stift, som befann sig i Birger jarls närhet, högtidligen "lyst frid", undertryckte dom sina farhågor och vadade över. En prästman, verkar dom ha resonerat, till och med en så högt rankad som en biskop, borde man väl kunna lita på. Det visade sig vara ett ödesdigert misstag. Så fort dom kommit över på andra sidan greps dom och avrättades på stället. Det sägs att biskop Kol blev helt förtvivlad. Tydligen var han precis lika grundlurad som de tre upprorsledarna när det gällde jarlens verkliga avsikter.

De källor vi har i behåll nämner inte med en stavelse hur de värvade trupperna på andra sidan ån reagerade. Förmodligen såg de det som meningslöst att gå i strid sedan deras ledare mist huvudet. Varför de troligen helt trankilt gav sig åstad, samma väg dom kommit. Med andra ord: Det så kallade "slaget" vid Herrevadsbro hann egentligen aldrig utveckla sig till något regelrätt slag förrän allt redan var över.

När detta svek blev allmänt känt fick det till följd att Jarlerius, ärkebiskopen i Uppsala, blev fullständigt topp tunnor. Kanske inte så förtörnad över att Birger jarl låtit dekapitera de tre ledande folkungarna, som för att denne utnyttjat en biskops goda namn och rykte för att lyckas i sitt uppsåt. Han skrev till påven, Innocentius IV, och begärde av denne ett officiellt fördömande av handlingen, kanske rentav bannlysning av Birger jarl. Dessutom krävde han av jarlen att denne själv skulle skriva till påven och förklara sig. Att vi vet detta beror på att det finns kopior i Vatikanens arkiv på två svarsbrev som påven skickat, det ena till ärkebiskopen och det andra till Birger, bägge avsända i oktober 1252 (postgången var i sanning långsam på den tiden, då svarsbreven torde ha anlänt först flera månader senare, och kanske uppåt ett år efter de händelser som föranlett korrespondensen).

Man kan föreställa sig att Jarlerius kände sig ganska förbluffad, för att inte säga tillplattad, när han fick svarsbrevet i sin hand, ty Innocentius IV verkade inte alls dela hans upprördhet. Tvärtom gav denne Birger jarl absolution, både för löftesbrottet och avrättningarna, och plussade dessutom på med att ge honom absolution för ett helt kvartal *framåt* i tiden, vilka skurkstreck jarlen eventuellt skulle göra sig skyldig till under denna tremånadersperiod. Denna påvliga välsignelse hade Birger säkert inte tvekat att utnyttja ifall han känt sig nödd och tvungen därtill. I själva verket hade han vid Sparsätra och Herrevadsbro så grundligt lyckats utrota i stort sett hela ledargarnityret bland

folkungarna, att han aldrig behövde ta påvens utställda försäkran i anspråk. Inbördesstriderna i Sverige stillnade i årtionden, en ovanligt lång fredsperiod under de oroliga 1100- och 1200-talen.

Var påven måttligt upprörd, så var opinionsläget i Sverige ett annat. Dick Harrison skriver i sin artikel i *Populär historia* nr 1/2020:

Om vi läser medeltidens egna källor, som Erikskrönikan, är det uppenbart att dåtidens herremän, både på stormannagårdar och i kyrkans värld, var förskräckta. Birger Magnusson grep makten med så brutala metoder att han ännu ett sekel efter sin död mindes som en tyrann.

Enligt ovannämnda Erikskrönikan från 1320-talet gjorde jarlen med sitt handlingsätt folkungaledarna **mykin oreth** ("mycken orätt"), och fortsätter:

...folkungarna och deras fränder, dog så många, alla i sänder, och fick då så svårt avbräck, att de repade sig ej än idag. Sedan torde ingen mot jarlen stånda, i vad han ville åstadkomma.

Med andra ord: Den ganska ljusa bild av Birger jarl som brukar återfinnas i 1900-talets framställningar av hans liv och leverne eftersöker vi förgäves under hans egen tid och ett århundrade därefter. Det är faktiskt lite märkligt att man vågade uttrycka sig så pass kritiskt som man gjorde i t ex Erikskrönikan, med tanke på att jarlens efterlevande, i egenskap av kungar, satt vid makten långt in på 1300-talet. Exempelvis en rysk tsar hade säkert inte tvekat att inskrida mot en skribent som framställt hans far, farfar eller farfarsfar som tyrann och menedare. Förklaringen ligger nog i att sådana skrifter som Erikskrönikan cirkulerade i en ganska begränsad krets av människor, och risken att en jarlätling som t ex kung Magnus Eriksson skulle få ögonen på aktstycket bedömdes av (den för oss okände) upphovsmannen som ganska liten.

Till Birger jarls försvar må anföras att han - till skillnad från åtskilliga diktatorer i modern tid - tyckte att det kunde räcka med att vidta åtgärder mot de stormän som öppet fronderat mot honom. Däremot inte mot andra av samma sort, som nöjt sig med att enbart hysa allmänna sympatier för folkungarnas sak. Han verkade inte ha brytt sig överhövan om folks åsikter, så länge dessa inte omsattes i praktisk handling.

16.8. ...ur min egen kjortel...

Ett bra exempel på denna relativa tolerans är det faktum att den kanske främste stormannen i Fjärdhundraland, kallad Joar Blå, av allt att döma aldrig utsattes för någon direkt repression från jarlens sida. Hans stora gods Gröneborg på halvön Trögd söder om Enköping blev så vitt känt aldrig indraget till kronan. Men så hade inte heller Joar Blå syntts skymta bland de upproriska i vare sig Sparsåtra eller Herrevadsbro. Ändå lär han, enligt Erikskrönikan, ha uppträtt ganska arrogant mot Birger jarl i samband med att ny konung utsetts av ett stormannaråd efter kung Eriks bortgång 1250, alltså året innan händelserna vid Herrevadsbro ägde rum. Ett stormannaråd där Joar Blå ingick och tydligen också var den drivande kraften.

Någon självklar efterträdare på den svenska tronen fanns inte efter Erik. Stormännen beslöt då att

välja Valdemar, Birger jarls son, till ny regent. Detta val förättades medan Birger befann sig i Finland. Väl hemkommen skall denne ha gruffat en del över att han hållits utanför beslutet, förmodligen därför att han haft vissa aspirationer att själv uppstiga på tronen. Joar Blå lär då ha svarat att man föredrog en yngre förmåga framför en som redan hunnit bli "gammal" (Birger var vid tillfället runt 40 och ansågs tydligen på den tiden redan vara med ena foten in i gubbåldern). **Och**, fortsatte Joar Blå, **är du inte nöjd med detta val kan jag säkert skaka fram någon annan ur min egen kjortel** (= från min egen släkt). Med detta besked fick jarlen låta sig nöja.

Moderna historiker, som Dick Harrison, har starkt ifrågasatt historiens sanningsenlighet. Huvudsakligen på den grunden att detta arrangemang i verkligheten borde passat Birger jarl som hand i handske. Alltså själv fortfarande jarl, och med sin egen tämligen osjälvständige son som kung (Valdemar har mest gått till historien för sina otaliga kvinnoaffärer). Det finns ingen uppgift bevarad att Valdemar vid något enda tillfälle skulle hyst någon annan åsikt än fadern, ens i frågor av lägre dignitet.

Joar Blå tycks för övrigt hört till tidens stora förlorare, ty enligt en lokal folktradition skall han senare gått under tillnamnet "Blåknäpen", syftande på hur "knapert", dvs fattigt, han fick det under slutet av sitt liv. Vilket kan betvivlas. Eftersom han fortfarande hade godset Gröneborg i behåll lär han knappast tvingats gå med tiggargästen. Traditionen syftar antagligen på att han inte längre hade några inkomster från järnexporten, sedan staten i praktiken tagit kontroll över densamma och mer eller mindre sålt ut den till tyskarna.

16.9. Arboga

Man blir något förvånad när man upptäcker att vare sig Dick Harrison, i sin *Jarlens sekel*, eller Henrik och Fredrik Lindström i *Svitjods undergång*, uppehåller sig särskilt mycket kring tillkomsten av staden Arboga. Däremot desto mer kring Stockholms grundande. I *Jarlens sekel* utbreder sig Dick Harrison om Stockholm över åtta sidor, alltmedan Arboga får nöja sig med sju rader. Ändå framstår det som ganska uppenbart att *dessa bägge stadsgrundanden hänger ihop, att de är två delar av samma projekt.*

På samma sätt som stormännen i Fjärdhundraland en gång i tiden lyckats frånrycka båtgravsfolket i Tiundaland kontrollen över järnexporten och flytta densamma till nya hamnlägen i sin egen bygd, lyckades Birger jarl helt köra över Joar Blå och andra stormän i detta folkland genom att grunda en ny utskeppningshamn för bergslagsjärnet ytterligare ett snäpp västerut, i Arboga. Och i den andra, östra änden av Mälaren grundar han Stockholm med borg och allt, och sätter därmed P för all export utom statens kontroll.

Staffan Högberg, i sin *Stockholms historia* (1981) skriver om borgen på "Stockholmen":

Det har sagts att den uppfördes som ett skydd mot karelska pirater. Men, och det var viktigare, Stockholm behärskade också den enda infarten till de tillfälligt slagna stormännens egna bygder.
(sid. 13)

Man kan bara tillfoga: Som den fortsatta utvecklingen skulle ge vid handen, var dessa stormän i Fjärdhundraland inte bara "tillfälligt" slagna, de hade snarast detroniserats för gott. I alla fall i egenskap av handelsfurstar.

Bröderna Lindström fyller på:

Hittills hade tyskarna seglat upp i Mälaren och handlat direkt med området (alltså Fjärdhundraland; *vår anm.*), **vilket säkert är bakgrunden till ett ökat välstånd där. Med Stockholm som propp, där man nu kan ta ut skatt och så småningom tull, förlorar man i stort sett alltihopa.** (sid. 204)

Risken är uppenbar att vi att överdriver betydelsen av vissa 1200-talsstäder därför att dom längre fram i tiden utvecklats till metropoler (som Stockholm), eller åtminstone medelstora städer (som Örebro, Linköping m fl), samtidigt som man underskattar betydelsen av andra tidigmedeltida orter, då dom i *dagens* läge knappast kan beskrivas som särskilt viktiga centra (som t ex Skänninge, Söderköping, Skara, Lödöse och Arboga). Vi erinrar oss en söt historia som magistern berättade på en geografielektion (eller om det nu var en historiektion), en berättelse som förmodligen inte är helt sannfärdig, men ändå kan sägas beskriva hur landet låg på 1300-talet: En liten prinsessa, som för tillfället uppehöll sig i Stockholm, fick reda på att en kurir stod i begrepp att ge sig av med korrespondens till hennes pappa kungen, som just då befann sig i Arboga. Hon skyndade sig att svänga ihop ett brev till fadern (vilken kung det nu var), som hon lät kuriren plocka med sig. Och innehållet? Jo, hon bad att få ansluta sig till fadern och hans hovfolk, därför att hon visste att i staden vid åkröken fanns ett sprudlande nöjes- och sällskapsliv, samtidigt som hon fann Stockholm uteslutande lantligt och tråkigt.

Alltså: Historien - sann eller inte - går ut på att framhålla Arboga, inte Stockholm, som Mälabygdens mest mondäna ort vid tidpunkten, med en viss fläkt av "den stora världen". Samma stad där *idag* den lokala raggarklubben betecknande nog kallar sig *Sleepy town cruisers*.

Nu har det skrivits hyllmetervis om Stockholm, inklusive dess första tid efter dess grundande runt år 1252, så låt oss istället ägna lite uppmärksamhet åt den stad som 1300-talsprinsessan så gärna ville besöka. Den ligger alltså vid en åbåge eller åkrök (*arbughi*), vilket namngett orten (innebärande att åns namn, Arbogaån, blir en slags språklig rundgång: "Åkrökenån"). Staden placerades där ån upphörde att vara segelbar för Hansans stora koggar, ca 15 km uppströms utflödet i Mälaren. Emellertid gick det fordoms att fortsätta uppåt ån med mindre båtar ända till Grängesberg i Bergslagen. På senvintern, när isarna höll, kan man ha transporterat järnet samma väg med släde.

Det torde inte råda något tvivel om att stadens placering har med åkröken att göra. Den kan knappast haft en förhistoria som lokal handelsplats, eftersom sådana som regel brukade anläggas i centrum av en bygd. Arboga var sannerligen inte i något centrum. Staden delades inte bara av en stifts- och en landskapsgräns (mellan Strängnäs och Västerås stift respektive Närke och Västmanland), dessutom kom den del av bebyggelsen som låg söder om ån att delas mellan Götlunda och Säterbo socknar (5). Att staden kyrkligt och judiciellt därigenom kom att hamna i en

egendomlig gråzon, som en slags fristat, fäste man uppenbarligen inget avseende vid - kanske såg man det rentav som fördelaktigt.

Det finns två ytterligare omständigheter som tyder på att Arbogas upphöjelse till relativt viktig stapel- och utförselstad på 1200-talet inte handlade om någon "organisk" framväxt, och inte heller kan ses som resultatet av lokala kretsars initiativ. Snarare då initiativ som kom från högre ort. Det ena är stadens anmärkningsvärt snabba uppblomstring på kort tid. Ungefär som Stockholms nästan explosiva utveckling efter dess grundande. Det andra är regelbundenheten i stadens anläggning. Det rätvinkliga gatunätet, annars ovanligt i den tidens Sverige, tyder på att staden var planerad efter nordtysk modell. Det är betecknande att den förste innevånare vi känner till namnet är en tysk köpman, Gelbricht. Detta enligt en notering från 1293. Det tyska engagemanget i staden torde inte varit möjligt, lika lite som i Stockholm, utan officiell sanktion uppifrån, dvs från kung och jarl.

Även franciskanerna intresserade sig för Arboga, ty 1285 grundar dom ett konvent i staden, som dessutom upphöjs till huvudsäte för denna orden i hela Norden.

Sven Ljung skriver i *Arboga stads historia, del I* (1949), följande:

Det har för länge sedan påvisats, att tyska stadsanläggningar tjänat som förebild för svenska; främst gäller det Stockholm, vars stadskärna med torg, rådhus och kyrka planerades i nära anslutning till en redan då gammal förebild, Henrik Lejonets Lübeck. /.../ Arboga uppvisar än mer avancerade drag, det rätvinkliga gatunätet är här konsekvent och med stor klarhet genomfört, det är tydligt att stadsplanen koncipierats och utlagts på papperet i anslutning till aktuella förebilder. Ja, det verkar t o m som om man för att vara fullt *up to date* direkt kopierat tyska stadsplaner, vilkas ritningar man funnit moderna och tilltalande, men vilkas funktioner och förutsättningar man inte helt fattat. (sid. 276)

Bröderna Lindström kallar ju sin bok *Svitjods undergång och Sveriges födelse*. Frågan är om inte Sverige - för att uttrycka det lite tillspetsat - upphörde att vara Sverige i samma ögonblick nationen föddes; den moderna staten Sveriges tillkomst är i så stor utsträckning ett resultat av inkallade nordtyska köpmäns, hantverkares, bergsmäns, kammarskrivares och rådgivares verksamhet, att det "genuint svenska" nära nog dog på kuppen. Exempelvis omvandlades språket under medeltidens lopp till en egendomlig mix av plattyska och den ursprungliga nordiskan, åtminstone i de viktigare köpstäderna. Till och med vår störste frihetshjälte, Engelbrekt Engelbrektsson, var av tysk extraktion. Samtidigt går det inte att komma ifrån att dessa invandrades kunskaper och yrkesmässiga färdigheter var absolut nödvändiga, om inte landet ohjälpligt skulle hamna på efterkälken i förhållande till andra europeiska länder. Sverige tvingades - på gott och ont - att ge upp en del av sin särart för att kunna skrida in i den nya tiden. Det fanns inte längre plats för **en viking med kristen fernissa**, som Dick Harrison så träffande betecknat Joar Blå.

16.10. Problem med rikets finanser

Som redan nämnts påtvingades, enligt Skänningeannalerna, Upplands allmoge **spansskatt**,

skeppsvist och andra bördor efter slaget vid Sparrsätra 1247. Skeppsvist vet vi vad det var, nämligen ersättning för ledningsplikten, men spannskatt? Hade det möjligen att göra med areamåttet spannland? Dick Harrison (i *Jarlens sekel*) påpekar att beträffande dom flesta av dessa nya skatter har vi endast deras tämligen fantasieggande namn i behåll, alltmedan det många gånger är höljt i dunkel vad dom egentligen grundade sig på. Förutom spannskatt kan nämnas snäckopenning, gengärd, hyllningsskatt, ättargäld, påskskatt, borgarspann och allmänningsöre. I urkunder från äldre medeltid nämns dessa skatter, men dom *förklaras* inte, eftersom på den tiden alla berörda utmärkt väl visste vad det gällde. Ingen skänkte förstås en tanke på att historiker verksamma 800 år senare skulle varit intresserade av lite mera information. Som Harrison skriver:

I lagtexterna förutsätts att alla vet vad skatterna går ut på. Varför då förklara dem närmare? Slöseri med bläck! (sid. 150)

Så mycket kan vi i alla fall konstatera, att praktiskt taget samtliga dessa nya skatter motiverades som *avlösningar*, dvs ersättningar, för plikter som tidigare pålagts allmogen men som de nu befriats från. På östkusten handlade det framför allt om ledungen, i andra väderstreck *gästningen*. Bönder i götalandskapen var tidigare skyldiga att utan ersättning erbjuda mat, dryck och nattlogi åt kung, biskopar och andra stormän som befann sig på genomresa med sitt väpnade följe. Och dessvärre tycktes dom ständigt vara på resande fot. En biskop höll sig med en så stor hird, dubbelt så stor mot det normala, att han blev särskilt avskydd och begåvades med öknamnet *Basatömir* ("Båstömmaren", syftande på att hirdens alla hästar tömde båsen på foder - det blev inte mycket kvar åt gårdens egna djur). Ett par-tre sådana besök per år kunde nästan ställa en vanlig bonde på bar backe.

Nå, vad var egentligen syftet med alla dessa nya skatter? Eller, annorlunda uttryckt, varför behövde kungen nu plötsligt så mycket pengar? Svaret ligger främst i den militärtekniska utvecklingen. Nere på kontinenten hade man redan gått in i en ny fas, i riddartiden, vilket innebar borgbyggen och formerandet av ett bepansrat rytteri. De delar av Europa som inte hängde med i utvecklingen riskerade att utsättas för militär intervention från andra länder, något som vender, prusser, litauer, kurer och ester redan från och med 1100-talet haft smärtsamma erfarenheter av. Till denna utsatta skara hade man säkert fått räkna även svenskar, om man i längden underlätit att modernisera landets försvar. Problemet var att enbart en riddares utrustning gick lös på en mindre förmögenhet, för att inte tala om vad det kostade att bygga borgar (på Birger jarls gravsten i Varnhem kan man läsa: **...byggde åtskillige Fästen till Rikets försvar vid fiendtlige anfall...**).

Emellertid stod det snart klart att dessa stora investeringar inte kunde finansieras med skattemedel enbart. Det fanns trots allt en gräns för hur mycket man kunde plocka ut från allmogen, om inte ständiga bonderevolter skulle bli följden. Lösningen blev tvåfaldig: Dels skapandet av ett särskilt riddarkast (ett *frälse*, som termen löd); dels att i praktiken lägga järnexporten i händerna på de tyska hansemännen. Kung och jarl hade aldrig tillåtit att Sveriges kanske främsta exportprodukt, ämnesjärn, hamnade i Hansans händer om det inte på något sätt var till fördel för de svenska statsfinanserna. Antingen det nu handlade om skatter, utförseltullar eller andra ekonomiska mekanismer som hjälpte till att bygga upp "det nya Sverige", ett Sverige

som gick i takt med resten av Europa. Birger jarl sysslade inte med välgörenhet, i synnerhet inte gentemot utländska krafter; han tycks ha varit väldigt ekonomiskt medveten i allt han företog sig.

Någon gång i samband med Stockholms grundande upprättas ett avtal mellan den svenska kungamakten och Hansan, innebärande att 1) svenskar skulle få lov att bosätta sig i och utöva sina näringar i Lübeck och Hamburg, och 2) tyskar skulle få lov att göra detsamma i utvalda städer i Sverige. Punkt 1 tycks enbart medtagits "för formens skull", för att understryka att de bägge parterna var att betrakta som jämbördiga. Något brinnande intresse från svenskars sida att slå sig ner i Lübeck, eller någon annan hansestad, lär inte ha funnits. Dessutom var dom knappast i besittning av några specialkompetenser, av vilket slag det vara månne, som inte de mera utvecklade tyskarna redan hade i övermått. Däremot förelåg naturligtvis ett starkt intresse från hanseaters sida att kunna slå sig ner och bedriva handel i Sverige. I synnerhet var man intresserade av handeln med ämnesjärn.

Det är sannolikt att Arboga grundläggs och befolkas av tyska köpmän vid ungefär samma tidpunkt som Stockholm, eller kanske något årtionde senare. Med resultat att en ny segelled etableras längs med Mälarens hela utsträckning mellan Stockholm och Arboga, en led som ignorerar de gamla utförselhamnarna i Fjärdhundraland. Man kan fantisera om hur därefter en vanmäktig Joar Blå står med armarna i kors vid halvön Trögds sydspets, med vid utsikt över Mälaren, alltmedan han med bister uppsyn följer med blicken de så försmädligt förbise glande hansakoggar som kan skyntas i diset några sjömil bort.

Birger jarl avled (av orsaker som inte är kända för modern forskning) år 1266 och begravdes i Varnhem. Valdemar fick regera ytterligare nio år efter faderns död. Därefter störtades han från tronen av sin bror Magnus Ladulås, med bistånd av ytterligare en broder, Erik Birgersson. Valdemars otaliga kvinnoaffärer (bland annat med sin svägerska, prinsessan Jutta av Danmark) upplevdes som besvärande i relationerna med Vatikanen, i synnerhet efter det att Valdemar tvingats företa en botgöringsresa till Rom. Om inte annat tjänade dessa ständiga erotiska eskapader som en välkommen förevändning för hans bröder att beröva honom kungavärdigheten. Och för övrigt finns ingenting som tyder på att han var i besittning av vare sig den personliga mognad eller det politiska förstånd man kunde begära av en kung. Det får sägas vara ett vackert drag från brödernas sida att de avstod från att helt enkelt ta livet av honom; han fick tvärtom bli hertig över Götaland. De sista fjorton åren tillbringade han dock som fånge på Nyköpingshus, officiellt därför att han ansågs otillräknelig. Det kan inte uteslutas att faktiskt så också var fallet.

16.11. En svensk adel

Vi vet inte om Birger jarl, medan han ännu levde, hade funderingar på att inrätta ett svenskt adelsstånd. I vart fall var det hans son, Magnus Ladulås, som kom att realisera detta projekt.

Problemet för kungamakten med att sätta upp ett bepansrat rytteri var ju att det kostade en oherrans massa pengar. Ett sätt att lösa detta var att man erbjöd var och en skattefrihet som själv kunde skaffa sig en uppsättning vapen, rustning och stridshäst (allt förstås av någorlunda

acceptabel standard). Var man själv för gammal, i något avseende ofärdig eller helt enkelt ovillig att riskera livhanken, gick det lika bra om man städslade någon annan för uppgiften. Det var ju, ur statens synpunkt, skäligen ointressant om man själv eller någon annan iklädde sig den faktiska rollen som riddare, bara man stod för fiolerna. Att slippa skatt framstod förstas som en lockande utsikt för alla och envar, men i realiteten var det inga andra än rikets stormän som förfogade över sådana resurser att man överhuvudtaget hade råd (särskilt rustningen var en dryg utgift). Och på lite sikt var det naturligtvis, ur den enskilde stormannens perspektiv, en klok engångsinvestering. Vad man lagt ut fick man ju igen efter några år genom skattebefrielsen.

Själva beslutet stadfästes vid ett möte på ön Alsnö (idag Adelsö) i Mälaren, och brukar betecknas som *Alsnö stadga*. Här på ön hade uppförts ett kungligt lustslott, Sveriges första profana tegelbyggnad. Tjugotre herrar ur landets *nobili* hade samlats, inklusive förstas kungen själv, Magnus Ladulås. Själva årtalet för mötet har varit omtvistat. Originalhandlingen är förkommen, och den äldsta bevarade avskriften (från 1300-talet) är uppenbart feldaterad. Flera av de uppräknade deltagarna hade nämligen hunnit avlida vid det årtal som anges (1285). Numera är de flesta forskare böjda åt att mötet i verkligheten ägde rum någon gång våren-sommaren 1279.

För övrigt tycks inrättandet av ett frälse inte varit någon central frågeställning under förhandlingarna, förvånande nog. Protokollet innehåller fyra punkter, och den mesta textmassan handlar om den första punkten, nämligen gästningen och dess avskaffande. Den är tio gånger längre än någon av de följande punkterna. Punkt tre, om frälset, är delvis dunkelt formulerad och har givit upphov till hypotesen att skrivningen snarast är att betrakta som en formalisering, dvs en bekräftelse på en ordning som i praktiken redan varit i kraft under någon tid. Om denna tolkning är riktig hade alltså ett slags frälse redan "smygstartat" så smått flera år innan mötet på Alsnö. Det må vara hur det vill med den saken; vi kan i vilket fall konstatera att absolut senast från och med år 1279 har vi haft ett adligt stånd i Sverige. Med tanke på hur många familjer som hunnit både adlas och sedan "utslockna" efter ibland blott ett par århundraden, får det sägas vara ganska anmärkningsvärt att det fortfarande än idag existerar en handfull frälseätter (vanligen betecknade som "uradel") som generation efter generation lyckats "hålla blodslinjen", och därmed hänga med hela vägen från 1200-talet. Som exempelvis Banér, Trolle, Natt och Dag, Bonde och Leijonhufvud. Detta till skillnad från exempelvis Bjälboätten, som dog ut redan 1396.

16.12. Det tredje folkungaupproret

Året innan Alsnö stadga, dvs 1278, utlöstes vad som har betecknats som det tredje (och sista) folkungaupproret. Om platsen för slaget vid Herrevadsbro är omtvistad råder det i det här fallet ingen diskussion vad gäller själva lokaliseringen; dessa händelser utspelade sig i götalandskapen. Anknytningen till de tidigare folkungarna är svårfunnen, den består egentligen bara däri att en av de inblandade, Johan Karlsson, i likhet med Joar Blå hade ägor på halvön Trögd i Fjärdhundraland, i hans fall godset Fånö. De mest framträdande ledargestalterna däremot, Johan och Birger Filipsson av Aspenäsätten, hade sina jordagods i Ydre härad i södra Östergötland.

Kopplingen till tidigare folkungauppror var svag även i ett annat avseende: Slagen vid Sparsätra

och Herrevadsbro kan ju sägas ha handlat om verkligt avgörande politiska motsättningar, därigenom att de styrkor som där möttes hade diametralt skilda syn på hur det svenska samhället skulle vara beskaffat, framför allt när det gällde kungens och kyrkans ställning. Samt, inte minst viktigt, vilka som skulle kontrollera järnexporten. Nu, år 1278, var ju dessa frågeställningar totalt överspelade, då en statsbildning av mera feodalt snitt redan varit fast etablerad sedan nästan trettio år tillbaka. Så vad sökte man uppnå genom att än en gång göra uppror? Trodde man på fullt allvar att man skulle kunna vrida klockan tillbaka tre decennier?

Nej, det tycks man inte ha gjort. Vad man bråkade om var något betydligt fuffigare, nämligen att Magnus Ladulås hade börjat placera diverse utlänningar på ansvarsfulla poster, istället för att uteslutande ta svenska stormäns tjänster i anspråk. Inte så att dessa utlänningar på något sätt dominerade, men det faktum att det hade börjat dyka upp en handfull av dem var tydligen skäl nog att börja skramla med vapnen. I synnerhet tycks upprorsmännen ha retat sig på en dansk riddare vid namn Ingemar Nielsen, som hade anförtrotts uppgiften att fungera som borgherre på fästet Gälakvist, beläget strax söder om Skara (ibland även omnämnt som Gällkvist eller Skara hus). Till saken hör att kung Magnus tycks ha haft ett särskilt gott öga till denne unge dansk, och betraktat honom som mycket lojal och kompetent. När det gällde svenska stormän kunde det ibland vara lite så och så med den saken, i alla fall beträffande lojaliteten.

Den bild som tonar fram är att kungamakten sökte frigöra sig från de gamla, etablerade stormannaätterna, i synnerhet dess högsta skikt, för att istället rekrytera dels utlänningar, dels inhemska karriärister som socialt befann sig snäppet under de förnämsta ätterna och gärna ville komma sig uppåt. Bägge dessa kategorier hade helt och hållet kungen att tacka för sin ställning och kunde därför förväntas vara obrottsligt lojala. Vi har tidigare citerat Anna Lihammer (i kap. 1, not 13), när hon skriver i *Vikingatidens härskare* (2012) att

..det är tydligt att de man samarbetade med inte var de gamla högsta eliterna, utan snarare de som befann sig några pinnhål längre ner på den sociala skalan men som hade ambitioner att klättra uppåt. (sid. 227)

Det har alltid varit ett tvistefråga inom historievetenskapen hur mycket vikt som skall läggas vid olika politiska och militära aktörers själva personlighet, alltså deras karaktärsdrag. Utan att fördjupa oss i den diskussionen kan vi likväl notera att Dick Harrison beskriver Johan Filipsson som **ett gammalt känt oroselement som även Valdemar varit tvungen att konfrontera under sin tid som kung (Jarlens sekel, sid. 217)**. Alltså en typisk bråkstake, av beskrivningen att döma. Måhända hade upproret aldrig utbrutit överhuvudtaget om denne Johan Filipsson hade haft en mera sangvinsk läggning, och inskränkt sig till att sitta i högsätet om kvällarna på sitt gods i Ydre, skrodera lite inför gäster om forna bragder och samtidigt tömma det ena mjödstopet efter det andra, tills slutligen några drängar eller pigor fått leda honom till sovrummet. Ganska nöjd med tillvaron precis som den var, utan att på något vis vilja sätta sin bekvämlighet på spel.

Men nu utmärktes inte Johan Filipsson av en sådan mera avslappnad stil. Istället anförde han, hans bror och hans systerson en väpnad styrka som med förvånande lätthet tog sig in på Gälakvist

(förmodligen öppnade manskapet porten i tron att de kom i fredliga avsikter), uppletade och högg ihjäl Ingemar Nielsen samt tillfångatog kung Magnus' svärfar, greve Gerhard I av Holstein. Även drottning Helvig befann sig på borgen, men lyckades försvinna i tumultet och tog skydd i ett kloster. Gerhard var på rent artighetsbesök och hade egentligen ingenting att göra med några interna konflikter i Sverige. Likväl kidnappades han och fördes till rebellfästet Ymseborg i nordöstra Västergötland. Troligen var det Filipsöernas avsikt att använda Gerhard som spelbricka i underhandlingar med kungamakten. Dock framstår det som en gåta varför en rebellstyrka senare, i alla fall om vi får tro källorna, gjorde ett infall i Norge (!). Som mera i enlighet med någon slags politisk logik än krigiska utflykter i grannlandet framstår det samtidiga beslutet att inleda en belägring av kungaborgen i Jönköping.

Magnus Ladulås agerade i detta läge mycket förslaget och lät förstå att han kunde låta udda vara jämnt, bara upprorsmännen frigav hans svärfar, avblåste upproret och sedan helt enkelt åkte hem igen till sina gods och gårdar. De måste ha varit oerhört naiva, ty de släppte greven, hävde belägringen av borgen i Jönköping och inställde övriga stridsaktiviteter. Vidare inbjöds de till underhandlingar på Gälakvist, och begav sig helt omisständsamt dit. Där möttes de av en vredgad kung Magnus som frågade dem om de möjligtvis kunde erinra sig en rask ung riddare vid namn Ingemar Nielsen. Varpå de greps och sedermera fördes till Stockholm, där de halshöggs år 1280.

Detta får sägas representera den definitiva slutpunkten för folkunga rote.

16.13. Legitimering av den nya ordningen

När en ny regim etablerat sig vid makten, i synnerhet en som till sina faktiska uttryck ganska mycket avviker från den förutvarande ordningen, kan man inte bara riva upp allt som är gammalt och invariant och samtidigt lägga ytterligare pålagor på en redan hårt prövad allmoge. Det nya styret måste kunna visa på att man också står för någon slags förbättringar; att allt inte bara är skuggor utan också dagrar. Detta begrep såväl Birger jarl som de söner som efterträdde honom. Det tydligaste exemplet är väl gästningsplikten avskaffande. För det första brukade denna plikt slå väldigt ojämnt; vissa hushåll i bygdens periferi blev förmodligen aldrig någonsin hemsökta av krävande stormannasällskap, alltmedan andra gårdar, som råkade ligga alldeles intill en livligt frekventerad led, kunde få påhälsning flera gånger om året. Att ersätta gästningen med en allmän skatt, en som alla bönder fick erlägga, innebar ju att bördan fördelades mera rättvist.

Samtidigt kvarstod problemet att resande sällskap måste kunna ta in någonstans. På 1200-talet existerade förstås ingenting liknande hotell eller värdshus, ej heller utskänkningsställen annat än möjligen i städerna, det fanns inte ens gästgivargårdar av den typ som med början på 1700-talet brukade anläggas längs med de större allfartsvägarna. Alsnö stadga sökte hitta en lösning genom att slå fast att varje by skulle utse en sk rättare, som mot betalning anvisade en gård där resande kunde få kost och logi (6). Hur välfungerande detta system i verkligheten kom att bli vet vi inte, men det var åtminstone en första ansats att söka skapa någon slags struktur och organisation på ett område som tidigare närmast erinrat om djungelns lag.

Ett särskilt kapitel utgörs av de s k *edsöreslagarna*. Ett dunkelt namn för moderna människor, som inte har ett dugg att göra med myntenheten öre, utan kommer av ett gammalt ord för att svära på något, försäkra något. Alltså inte eds-öre utan ed-*söre*. "Edsavläggelse", på nutida svenska. Förutom Birger jarls tillämpande av den romerska rätten i vissa sammanhang, så utgör faktiskt edsöreslagarna det första exemplet på någon slags överordnad, gemensam lag, gällande inte bara i ett visst landskap eller folkland utan i hela riket. Detta långt innan Magnus Erikssons landslag, som kom först 1350.

Poängen med edsöreslagarna var att kungen med edlig försäkran gick in som en slags garant för vissa lagars strikta efterlevnad, samtidigt som straffskalorna skärptes. Det gällde bland annat hemfrid, kvinnofrid, tings- och kyrkofrid, orättmätig hämnd och svår stympning. Dessa edsöreslagar skrevs sedan in i landskapslagarna, i praktiken innebärande att det inte längre var upp till de olika tingsmenigheterna att bedöma hur hårt exempelvis en våldtäkt skulle dömas. Samma straffskalor skulle tillämpas överallt. Vidare anar man i edsöreslagarnas införande ett försök att komma tillrätta med den slags interna rättsskipning som kunde förekomma i det fall ett brott begåtts *inom* en ätt, där alltså både förövare och offer hörde till samma släkt, och där den faktiska påföljden stundtals kunde bli ganska godtycklig. Allt efter vilken ställning förövare respektive offer hade inom ätten ifråga.

Edsöreslagarna handlade nog inte enbart om en lovvärd strävan efter enhetlighet och konsekvens i rättsskipningen, utan också om att statsmakten sökte bygga ut sina positioner på det gamla lokalsamhällets bekostnad i allmänhet och klanstrukturernas i synnerhet. Lars Bägerfeldt skriver i sin *När Sverige blev till: en annorlunda teori om Svearikets vagga*:

För att omvandla Sverige till en stat var det viktigt att krossa ätternas självständighet i en rad frågor och då inom exempelvis religiösa, ekonomiska, juridiska och sociala angelägenheter, samt deras gemensamma militära samhällsansvar. (sid. 18)

I det nya, feodala *Swerike* skulle inte längre ätten, som varit ett slags samhällsligt fundament sedan urminnes tider, tillåtas upprätthålla en position som en slags "stat i staten" (7). Det skulle bara finnas *en* stat, och dess högste styresman var kungen som, i alla fall i teorin, inte var ansvarig inför någon annan än Gud allena. Alla övriga medborgare, såväl allmoge som stormän, hade bara att underkasta sig de påbud som utgick från högsta ort. Denna ordning rådde sedan under århundraden, i synnerhet under Gustav Vasa och hans söner, och någon verkligt avgörande förändring i relationen mellan överhet och de breda folklagren inträdde väl egentligen först med demokratins genombrott i början av 1900-talet, alltså efter nästan 700 år.

NOTER:

(not 1) Ingeborg Eriksdotter avlider 1254. Sju år senare, 1261, gifter Birger om sig med Mechtild av Holstein.

(not 2) Thomas Lindkvist understryker just det "exogena", dvs det inplanterade elementet i sin bok *Plundring, skatter och den feodala statens framväxt* (1988):

Den svenska stat, som uppkom under den äldre medeltiden, var naturligtvis i en mening sekundär. Den

uppkom senare än många andra stater i Norden och Europa. En rad företeelser och föreställningar var exogena: de "infördes" utifrån. Föreställningar om kungamaktens värdighet och funktioner, formspråk och ritualer för den nya statsmaktens bärare hämtades utifrån. (sid. 12)

(not 3) Enda undantaget var så kallad gävträldom, en form av slaveri som innebar att en utfattig person kunde ge sig själv till träl för att överhuvudtaget få mat för dagen. Denna speciella, och förmodligen inte särskilt utbredda typ av träldom förbjöds redan på 1200-talet, troligen på Birger jarls initiativ.

(not 4). I dagens läge utgör Sagån gräns mellan Västmanland och det gamla folklandet Fjärdhundraland i Uppland. Tydligt har detta inte alltid varit fallet. Det är flera forskares (bl a Adolf Schücks och Åke Hyenstrands) bestämda uppfattning att Fjärdhundraland tidigare sträckte sig mycket längre västerut, nästan ända till Västerås. Exakt vid vilken tidpunkt, och varför, denna gränsjustering ägde rum är osäkert, men sannolikt hade det att göra med att stiftstaden Västerås annars skulle hamnat väldigt ocentralt inom sitt eget stift. En annan, mera konspiratorisk teori går ut på att hänvisningen till Västerås' läge blott var en simpel förevändning; att klyvningen av Fjärdhundraland och överföringen av dess västra del till Västmanland och Västerås' stift egentligen syftade till att försvaga området maktställning.

(not 5) Påpekas bör att stifts- och landskapsgränser inte är exakt desamma idag som på 1200-talet.

(not 6) Även om det inte direkt poängteras någonstans, får man väl närmast förutsätta att åtminstone en del av det erlagda beloppet sedan tillföll den bonde som rättsaren utsett att härbärgera sällskapet.

(not 7) Kan nämnas att i det fall en träl blev frigiven av sin ägare, skulle han/hon sedan *ättledas*, innebärande att den före detta trälen upptogs i en ätt (vanligen den före detta ägarens ätt). Det säger en hel del om hur central ätten var som institution i det forntida samhället, att man överhuvudtaget inte kunde föreställa sig att en fri människa kunde leva utan anknytning till en ätt, med såväl den uppbackning som de förpliktelser en sådan tillhörighet innebar. Fast ätten tänktes fungera enligt principen "enade vi stå, söndrade vi falla" kunde det likväl - motsägelsefullt nog - då och då inträffa att rejäla bråk uppstod även *inom* de egna leden, framför allt i samband med att arv skulle skiftas (uppslitande arvsvister är ju faktiskt en slags "tradition" som vi svenskar ömt vårdat intill denna dag). Det har framkastats, som en möjlig tolkning, att det är just en sådan arvskonflikt inom en ätt som Sparlösastenen berättar om.

LITTERATURFÖRTECKNING

- af Ugglas, Claes: *Lödöse, gamla Lödöse - historia och arkeologi* (1931)
- Alkarp, Magnus: *Det Gamla Uppsala - berättelser och metamorfoser* (2009)
- Ambrosiani, Björn/ Bo G Eriksson: *Birka, vikingastaden I-V* (1991-1996)
- Ambrosiani, Björn: *Med arkeologen Sverige runt* (kapitlet om Uppland) (1991)
- Ander, Sven Erik/ Gahrn, Lars/ Lindblom, Verner: *Sveriges födelse* (1984)
- Arnö, Ivar: *Tusen år vid Mälaren* (1979)
- Bengtsson, Holger: *Svetjud - sveafolket på Kinnekulles upland* (1963)
- Bengtsson, Holger: *Historiedisputationen i Skövde* (1969)
- Boström, Ragnhild: *Köpings kyrkor, Slättbo härad, Öland* (1977)
- Burenhult, Göran (red.): *Arkeologi i Norden, del II* (1999)
- Bägerfeldt, Lars: *När Sverige blev till - en annorlunda historia om Svearikets vagga* (2003)
- Carlsson, Ingemar: *På lögnens väg - historiska bedrägerier och dokumentförfälskningar* (1999)
- Carlsson, Sten/ Rosén, Jerker: *Den svenska historien, del I* (1962)
- Collinder, Björn: *Beowulf* (1954)
- Dreijer, Mats: *Det åländska folkets historia* (1980)
- Elgqvist, Eric: *Skälv och skilfingar* (1944)
- Eriksson Lindskog, Peter: *Skara stift, (1811-1816)*
- Eriksson, Kristina Ekero: *Gamla Uppsala – Människor och makter i högarnas skugga* (2018)
- Eriksson, Kristina Ekero: *Vikingatidens vagga – i vendeltidens värld* (2021)
- Fast, Carl Otto: *Götaland - den forngermanska diktningens landskap* (1937)
- Fast, Carl Otto: *Svenska rikets ursprung* (1944)
- Fast, Carl Otto: *Vänerbygdens sägner i Nordens fornhistoria* (1950)
- Gräslund, Bo: *Fimbulvintern, Ragnarök och klimatkrisen 536-537 e Kr* (2007)
- Gustafsson, Berndt: *Svensk kyrkohistoria* (1983 års upplaga)

Gustavi, Per: *Birka stift* (1979)

Gustavi, Per: *Sveavälde, Birka och Vreta kloster* (1983)

Hagerman, Maja: *Spåren av kungens män* (1996)

Hagerman, Maja/ Gabrielsson, Claes: *Tusenårsresan* (1999)

Harrison, Dick: *Jarlens sekel* (2002)

Harrison, Dick: *Sveriges historia 600 - 1350* (2009)

Hellström, Jan Arvid: *Biskop och landskapssamhälle under tidig medeltid* (1971)

Hyenstrand, Åke: *Lejonet, draken och korset* (1996)

Hyenstrand, Åke: *Arns landskap - bäst utan Arn* (2005)

Hägg, Göran: *Svenskhetens historia* (2003)

Janson, Henrik: *Till frågan om svearikets vagga* (1999)

Kaliff, Anders/ Mattes, Julia: *Tempel och kulthus i forna Skandinavien* (2017)

Kaliff/Østigård: *Håga, kung Björn och Svearikets vagga – Arkeologi i myternas gränsland* (2023)

Key, Mac: *Myten om Ubsola* (1977)

Kjällerström, P A: *Westergötland såsom landskap* (1919)

Larsson, Mats G: *Färder till Sveriges födelse* (2004)

Lihammer, Anna: *Vikingatidens härskare* (2012)

Lindblom, Verner: *Götland - Sveriges vagga?* (1982)

Lindblom, Verner/ Råsled, Bengt: *"Vitbok" - oegentligheter i svensk forntidshistorisk forskning* (2012)

Lindström, Henrik & Fredrik: *Svitjods undergång och Sveriges födelse* (2006)

Lindqvist, Sune: *Uppsala högar och Ottarshögen* (1936)

Lindqvist, Sune: *Vår svenska guldålder* (1945)

Lindqvist, Thomas: *Plundring, skatter och den feodala statens framväxt* (1988)

Ljung, Sven: *Arboga stads historia* (1949)

Lundén, Tryggve: *Sveriges missionärer, helgon och kyrkogrundare* (1983)

Lönnroth, Erik: *En annan uppfattning* (1949)

Maddison, Angus: *Contours of world economy, 1-2030 AD* (2007)

Moberg, Carl Axel: *Innan Sverige blev Sverige* (1968)

Moberg, Vilhelm: *Min svenska historia* (1970)

Nerman, Birger: *Vilka konungar ligga begravda i Uppsala högar?* (1913)

Nerman, Birger: *Det svenska rikets uppkomst* (1925)

Nerman, Birger: *Gamla Uppsala - Svearikets hjärtpunkt* (1943)

Nihlén, John: *Studier rörande äldre svensk järnframställning med särskild hänsyn till Småland (Jernkontorets bergshistoriska skriftserie nr 2)* (1932)

Nordqvist, Bengt: *Offerplats Finnestorp* (2017)

Odelman, Eva: *Boken om Ansgar* (1986)

Orrling, Carin (red.): *Nordisk vikingaguide* (1995)

Palme, Sven Ulric: *I den historiska trapetsen* (1952)

Palme, Sven Ulric: *Stockholms krigshistoria* (1964)

Rydh, Hanna: *Förhistoriska undersökningar på Adelsö* (1936)

Råsled, Bengt: *Landet söder om Väneren* (2014)

Råsled, Bengt: *Landet Vädermark, Beowulfs Swiorice* (2014)

Sawyer, Peter: *När Sverige blev Sverige* (1991)

Schück, Henrik: *De senaste undersökningarna rörande Ynglingasagan* (1895)

Sjöholm, Elsa: *Sveriges medeltidslagar; europeisk rättstradition i politisk omvandling* (1988)

Stenberger, Mårten: *Det forntida Sverige* (1964)

Stjerna, Knut: *Svear och götar under folkvandringstiden* (1905)

Stålsjö, Dag: *Svearikets vagga* (1983)

STF:s (Svenska turistföreningens) årsbok 1946, artiklarna *Birka under vikingatiden* av Sigge Hommerberg och *Sveariket* av Sune Lindqvist

Strömberg, JBLD: *Svearnas Uppsala och den tidiga svenska kungamakten* (1988)

Strömberg, JBLD: *Svearikets vagga och västgötaskolan* (nätupplaga; osäkert årtal)

Säve, Carl: *Snorre Sturlasons Ynglinga-saga* (1854)

Svensk rikskalender 1907

Tedebrand, Lars-Göran (red.): *Sundsvalls historia, del I* (1996)

Uhlander, Hugo: *Birka och Birkastiftet* (1926)

Weibull, Lauritz: *Kritiska undersökningar i Nordens historia omkring år 1000* (1911)

Wessén, Elias: *Studier till Sveriges hedna mytologi och fornhistoria* (1924)

Wickberg, Rudolf: *Beowulf* (1914)

Åkerlund, Walter: *Studier över Ynglingatal* (1939)

KONTAKT MED FÖRFATTAREN:

Det är min erfarenhet att folk som diskuterar på nätet, t ex Facebook, alltför ofta skriver spontant och lite rörigt, utan att ha riktigt sorterat sina tankar innan dom slår sig ned vid tangentbordet. Inte sällan blir det dessutom i affekt, i alla fall om diskussionsämnet är något kontroversiellt. Till viss del är det samma problem med folk som föredrar att kommunicera via telefon. För att det skall bli något slags meningfullt meningsutbyte med de läsare som orkat traggla sig igenom *Bråket om Svearikets vagga* och som önskar framföra sina synpunkter på innehållet, hänvisar jag därför till så kallad snigelpost, alltså att helt enkelt formulera sig brevldeles. Min adress är:

Ingemar Sjöo, Hökhult 18, 364 91 Lenhovda